Doktorat wdrożeniowy

DZIEDZICTWO PRZEMYSŁOWE W PRZESTRZENI MIASTA

WARUNKI OCHRONY KONSERWATORSKIEJ OBIEKTÓW POPRZEMYSŁOWYCH W PLANOWANIU PRZESTRZENNYM NA PRZYKŁADZIE RUDY ŚLĄSKIEJ

autor: mgr inż. arch. Sandra Pichlak-Czop

promotor: dr hab. inż. arch. Krzysztof Kafka, prof. PŚ

opiekun pomocniczy: dr Krzysztof Piecha

Politechnika Śląska

Gliwice 2026

POLITECHNIKA ŚLĄSKA

doktorat wdrożeniowy

DZIEDZICTWO PRZEMYSŁOWE W PRZESTRZENI MIASTA

WARUNKI OCHRONY KONSERWATORSKIEJ OBIEKTÓW POPRZEMYSŁOWYCH W PLANOWANIU PRZESTRZENNYM NA PRZYKŁADZIE RUDY ŚLĄSKIEJ

autorka: mgr inż. arch. Sandra Pichlak-Czop

promotor: dr hab. inż. arch. Krzysztof Kafka, prof. PŚ

opiekun pomocniczy: dr Krzysztof Piecha

Gliwice 2026

PODZIĘKOWANIA

Szczególne podziękowania składam Promotorowi, dr. hab. inż. arch. Krzysztofowi Kafce, Prof. PŚ, oraz Opiekunowi pomocniczemu, dr Krzysztofowi Piesze, za wiedzę, wsparcie, cierpliwość i nieoceniony wkład w powstanie niniejszej rozprawy.

Dziękuję pracownikom rudzkich kopalń i huty za podzielenie się wiedzą, doświadczeniem i wspomnieniami, które wzbogaciły niniejszą pracę.

Dziękuję współpracownikom i przyjaciołom za wsparcie, życzliwość i cierpliwość.

Rodzinie dziękuję za nieustające wsparcie, "narzędzia", wyrozumiałość i wiarę we mnie.

SPIS TREŚCI

WSTĘP 8

Wyjaśnienie tematu pracy 8
Uzasadnienie wyboru tematu 8
Przedmiot i cel pracy 9
Tezy badawcze 10
Zakres pracy 10
Metody badań i analiz 11

Część I. ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE 14

1. Przedmiot i stan badań 16

1.1. Pojęcie zabytku przemysłowego i jego otoczenia 16
1.2. Zabytki przemysłowe i ich otoczenie w badaniach naukowych 20
1.3. Zabytki przemysłowe w Rudzie Śląskiej w badaniach naukowych 26

2. Uwarunkowania doktrynalne i prawne ochrony zabytku przemysłowego i jego otoczenia . 30

2.1. Ochrona zabytków przemysłowych w doktrynach konserwatorskich 30
2.2. Ochrona zabytków przemysłowych w Polsce 34
2.3. Prawna ochrona zabytków w Polsce - analiza powiązań międzyustawowych 45
2.4. Regulacje dotyczące ochrony zabytków w ustawach szczególnych 52
Wnioski… 55

3. Procesy deindustrializacji - przyczyny, rezultaty, doświadczenia 58

3.1. Doświadczenia europejskie 58
3.2. Doświadczenia polskie 59
3.3. Uwarunkowania lokalne w Rudzie Śląskiej 60
Wnioski 63

Część II. PRZEKSZTAŁCENIA TERENÓW I OBIEKTÓW PRZEMYSŁOWYCH 64

4. Przekształcenia i adaptacja obiektów przemysłowych 66

4.1. Zachowanie obiektów przemysłowych 66
4.2. Zachowanie i adaptacja obiektów przemysłowych 67
4.3. Reminiscencja obiektów przemysłowych 70
4.4. Likwidacja obiektów przemysłowych 71
Wnioski.. 72

5. Przekształcenia terenów przemysłowych 74

5.1. Rewitalizacja terenów poprzemysłowych z likwidacją historycznej zabudowy 74
5.2. Rewitalizacja terenów poprzemysłowych z zachowaniem historycznej zabudowy 74
Wnioski.. 76

6. Ponowne wykorzystanie elementów zagospodarowania terenu zakładu przemysłowego .. 78

6.1. Infrastruktura komunikacyjna 81
6.2. Instalacje technologiczne i konstrukcje 87
6.3. Błękitno-zielona infrastruktura 91
6.4. Mała architektura 94
6.5. Oddolne inicjatywy kształtowania przestrzeni funkcjonujących zakładów przemysłowych 99
Wnioski.. 103

Część III. ANALIZA UWARUNKOWAŃ LOKALNYCH - MIASTO RUDA ŚLĄSKA 104

7. Wpływ zakładów przemysłowych na przestrzeń miasta Ruda Śląska. 106

7.1. Ruda Śląska - powstanie miasta 106
7.2. Historia i znaczenie przemysłu w mieście 108
7.3. Ruda Śląska w okresie industrializacji 109
7.4. Ruda Śląska - miasto przemysłowe 111

8. Współczesny krajobraz miasta 114

9. Kształtowanie struktury urbanistycznej miasta 124

10. Procesy likwidacji i degradacji terenów przemysłowych i ich efekty 128

10.1. Ruda Śląska jako miasto poprzemysłowe 128
10.2. Przekształcenia przestrzenne zakładów przemysłowych w procesie ich likwidacji 130
10.3. Likwidacje budynków, budowli i urządzeń zakładów przemysłowych w Rudzie Śląskiej - analiza funkcjonalna 137
10.3.1. Kopalnia Brandenburg 138
10.3.2. Huta Pokój 140
10.3.3. Kopalnia Walenty-Wawel 141
10.3.4. Wieża wyciągowa Szybu Andrzej 143
10.3.5. Koksownia Orzegów 143
10.3.6. Kopalnia Paweł 145
10.3.7. Kopalnia Pokój - ruch Lech 146
10.3.8. Kopalnia Karol 147
10.3.9. Kopalnia Nowy Wirek 148
10.3.10. Kopalnia Pokój - ruch Wanda. 150
Wnioski.. 151

11. Ochrona konserwatorska w aktach planistycznych - na przykładzie Rudy Śląskiej 154

11.1. Analiza form ochrony konserwatorskiej obiektów 154
Wnioski……. 154
11.2. Analiza form ochrony konserwatorskiej terenów 156
Wnioski.. 157

CZĘŚĆ IV. CZĘŚĆ WDROŻENIOWA 160

12. Problemy ochrony i przekształceń zabytków przemysłowych i ich otoczenia - przykład miasta Ruda Śląska 162

13. Identyfikacja problemów ochrony i przekształceń zabytków przemysłowych i ich otoczenia na przykładzie Rudy Śląskiej 166

13.1. Kopalnie 169
13.1.1. Zespół zabudowań Szybu Franciszek 169
13.1.2. Zespół zabudowań Szybu Mikołaj 177
13.1.3. Zespół zabudowań Szybu Klara 181
13.1.4. Zespół zabudowań Kopalni Karol 184
13.1.5. Kopalnia Pokój - ruch Lech 193
13.1.6. Kopalnia Pokój - ruch Wanda 199
13.1.7. Wieża wyciągowa Szybu Andrzej 205
13.1.8. Kopalnia Bielszowice 210
13.1.9. Kopalnia Paweł 214
13.1.10. Kopalnia Nowy Wirek 219

13.2. Zespoły obiektów kolejowych ... 222
13.2.1. Zespół stacyjny Ruda-Chebzie ... 222
13.2.2. Dworzec kolejowy Ruda ... 226
13.3. Koksownia Orzegów ... 229
13.4. Huta Pokój ... 233
13.5. Zbiorniki wodne i młyny wodne ... 240
13.5.1. Zbiornik wodny dla kotłowni Huty Pokój ... 240
13.5.2. Wieża wodna w Nowym Bytomiu ... 244
13.5.3. Wieża wodna w zespole stacyjnym w Kochłowicach ... 248
13.5.4. Zespół zabudowań młyna wodnego ... 252
13.6. Fabryka Margaryny ... 256
13.7. Elektrociepłownia Mikołaj ... 262
Wnioski…… ... 264

14. Identyfikacja problemów przestrzennych - narzędzie badawcze ... 266
14.1. Przekształcenia i zagospodarowanie otoczenia obiektów przemysłowych ... 267
14.2. Algorytm postępowania badawczo-analitycznego do identyfikacji zagrożeń przestrzennych występujących w otoczeniu obiektów zabytkowych *(ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb zabytków i terenów przemysłowych)* ... 269
14.3. Przykłady wdrożenia narzędzia badawczego w praktyce planistycznej ... 283
14.4. Wyniki badań ... 290

15. Identyfikacja i ochrona wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (WAK) - skala mezo 292
15.1. Metody analiz i badania wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (WAK) ... 292
15.2. Algorytm postępowania badawczego dla wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb zabytków i terenów poprzemysłowych) ... 296
15.3. Przykłady zastosowania narzędzia analizy wnętrz architektoniczno-krajobrazowych ... 302
15.3.1. Wieża wyciągowa Szybu Andrzej ... 302
15.3.2. Zespół zabudowań Szybu Franciszek ... 305
15.3.3. Zespół zabudowań Huty Pokój ... 310
15.3.4. Młyn wodny w Halembie ... 315
Wnioski.. ... 318

PODSUMOWANIE I DYSKUSJA WYNIKÓW BADAŃ ... 320

BIBLIOGRAFIA ... 326

SPIS RYSUNKÓW, FOTOGRAFII I TABEL ... 344

STRESZCZENIE ... 349

SUMMARY ... 349

ANEKS ... 352

WSTĘP

Wyjaśnienie tematu pracy

Tematem niniejszej dysertacji jest *„Dziedzictwo przemysłowe w przestrzeni miasta. Warunki ochrony konserwatorskiej obiektów poprzemysłowych* w planowaniu przestrzennym na przykładzie Rudy Śląskiej". Temat rozprawy został sformułowany w odpowiedzi na zidentyfikowaną lukę badawczą dotyczącą ochrony otoczenia zabytków przemysłowych w planowaniu przestrzennym i obejmuje zagadnienia z pogranicza ochrony zabytków, krajobrazu i planowania przestrzennego.

Pierwsza część, tytułu *„dziedzictwo przemysłowe w przestrzeni miasta […]"*, odnosi się do wyraźnej obecności zabytków przemysłowych, w szczególności tych objętych ochroną konserwatorską w strukturze przestrzennej miasta. Pojęcie przestrzeni rozumiane jest tu wieloaspektowo i obejmuje zróżnicowane skale oddziaływania obiektów i zespołów poprzemysłowych: od skali mikro przez skalę mezo, aż po skalę makro. Poszczególne poziomy analizy determinują odmienne formy ochrony oraz narzędzia stosowane w aktach planistycznych.

Druga część tytułu *„warunki ochrony konserwatorskiej obiektów poprzemysłowych w planowaniu przestrzennym na przykładzie Rudy Śląskiej"*, koncentruje się na zagadnieniach związanych z kształtowaniem zasad ochrony konserwatorskiej w dokumentach planistycznych miasta Ruda Śląska. Odnosi się ona nie tylko do budynków, obiektów i urządzeń objętych prawną ochroną konserwatorską, lecz także do elementów zagospodarowania terenów historycznych zakładów przemysłowych (dojścia, dojazdy, instalacje, torowiska, maszyny, elementy zapasowe itd.), które mimo braku objęcia ich ochroną konserwatorską współtworzą kontekst przestrzenny, krajobrazowy i kulturowy dla zabytków przemysłowych. Tym samym podkreślona zostaje rola otoczenia zabytku jako integralnego składnika dziedzictwa przemysłowego, w którym występują istotne elementy składowe zabytku wymagające świadomego uwzględnienia w procesach rewitalizacji.

Uzasadnienie wyboru tematu

Wybór tematu pracy wynika z obserwowanego w Polsce i Europie wzrostu znaczenia dziedzictwa przemysłowego jako istotnego elementu w kształtowaniu tożsamości mieszkańców, przestrzeni miejskiej oraz krajobrazu kulturowego. Pomimo rosnącej liczby działań związanych z ochroną i adaptacją zabytków przemysłowych, nadal niewystarczająco rozpoznanym zagadnieniem pozostaje problematyka ich otoczenia oraz wpływu procesów planistycznych i inwestycyjnych na zachowanie właściwych relacji przestrzennych, krajobrazowych i ekspozycyjnych tych obiektów.

W dotychczasowych badaniach nad zabytkami przemysłowymi oraz dokumentach konserwatorskich oraz planistycznych uwaga koncentruje się głównie na obiekcie zabytkowym,

podczas gdy jego otoczenie często pozostaje poza zakresem szczegółowych analiz, a także poza zakresem planowania przestrzennego i ochrony konserwatorskiej. Brak również narzędzi umożliwiających identyfikację zagrożeń przestrzennych występujących w otoczeniu zabytków przemysłowych oraz ich uwzględnianie w procesach planowania przestrzennego. Stanowi to istotną lukę badawczą, szczególnie w odniesieniu do obiektów przemysłowych, których wartość wynika nie tylko z cech architektonicznych, ale również z relacji przestrzennych, historycznych, krajobrazowych i technologicznych.

Dodatkowym uzasadnieniem wyboru tematu pracy są doświadczenia zawodowe autorki związane z procesami rewitalizacji i ochrony dziedzictwa przemysłowego na terenie miasta Ruda Śląska, obejmujące rewitalizację m.in. Wielkiego Pieca Huty Pokój, Koksowni Orzegów czy zespołu zabudowań Szybu Franciszek oraz miejscowego planu rewitalizacji Kopalni Pokój. Realizacja działań planistycznych, projektowych i konserwatorskich dotyczących tych obiektów pozwoliła na identyfikację licznych problemów występujących na styku ochrony zabytku przemysłowego, jego otoczenia oraz prowadzenia współczesnych procesów inwestycyjnych, co stało się bezpośrednią inspiracją do podjęcia przedmiotowych badań.

Przedmiot i cel pracy

Przedmiotem niniejszej pracy jest rozpoznanie metod i narzędzi prawidłowej i skutecznej ochrony otoczenia zabytków przemysłowych na przykładzie miasta Ruda Śląska. Zakres badań obejmuje również identyfikację oraz analizę dobrych praktyk związanych z zagospodarowaniem i wykorzystaniem otoczenia rewitalizowanych obiektów przemysłowych na terenie Europy.

Celem pracy jest wskazanie kluczowych problemów związanych z uwzględnianiem potrzeb ochrony oraz przekształceń obiektów przemysłowych wraz z ich otoczeniem, w procesach projektowania architektonicznego i planowania przestrzennego. W szczególności podjęto analizę problemów planistycznych, konserwatorskich oraz rewitalizacyjnych wynikających z nieprecyzyjnego wyznaczania granic otoczenia zabytku, a także z nieadekwatnych zapisów planistycznych odnoszących się do terenów sąsiednich i stref ekspozycji obiektów poprzemysłowych.

Niniejsza dysertacja ma charakter zarówno teoretyczny, jak i wdrożeniowy. Celem naukowym jest identyfikacja oraz klasyfikacja problemów występujących w otoczeniu zabytków przemysłowych, oraz określenie ich wpływu na funkcjonowanie tych obiektów w strukturze przestrzennej miasta. Celem wdrożeniowym jest natomiast opracowanie metod badawczych i analitycznych służących wzmocnieniu ochrony konserwatorskiej obiektów przemysłowych i ich otoczenia w praktyce planistycznej,

w szczególności w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, poprzez zastosowanie autorskiego narzędzia służącego identyfikacji zagrożeń występujących w otoczeniu zabytków przemysłowych.

W pracy podjęto próbę odpowiedzi na zidentyfikowane problemy i zagrożenia poprzez zastosowanie wybranych i wdrożonych narzędzi badawczych oraz przedstawienie możliwości przekształceń zabytków przemysłowych i ich otoczenia w postaci dobrych praktyk dla obiektów zagospodarowania terenu historycznych zakładów przemysłowych. Opracowanie może stanowić wsparcie dla procesów planistycznych i projektowych, ukierunkowanych na świadome kształtowanie oraz skuteczną ochronę otoczenia zabytków przemysłowych w procesach inwestycyjnych.

Tezy badawcze

- W procesach przekształceń przestrzennych cele związane z ochroną dziedzictwa poprzemysłowego mogą pozostawać drugorzędne wobec celów inwestycyjnych, co może prowadzić do osłabienia czytelności historycznych struktur przemysłowych w krajobrazie miasta.
- Efektywna ochrona krajobrazu poprzemysłowego wymaga redefinicji oraz uzupełnienia pojęć i narzędzi wykorzystywanych w systemie ochrony konserwatorskiej i planowania przestrzennego.
- Instrumenty planowania przestrzennego obowiązujące w Polsce nie zapewniają skutecznej ochrony ekspozycji oraz powiązań krajobrazowych obiektów poprzemysłowych.

Zakres pracy

Rozprawę rozpoczyna wstęp obejmujący podstawowe założenia dysertacji. Część badawcza składa się czterech głównych części: teoretycznej, formalnej, analitycznej oraz wdrożeniowej. W pierwszej części przedstawiono stan badań oraz uwarunkowania prawne i doktrynalne ochrony zabytków przemysłowych i ich otoczenia. Następnie omówiono procesy likwidacji i przekształceń terenów przemysłowych oraz wpływ przemysłu na rozwój przestrzenny miasta Ruda Śląska. Kolejna część pracy poświęcona została analizie problemów ochrony i zagospodarowania zabytków przemysłowych na podstawie studiów przypadku zlokalizowanych w Rudzie Śląskiej. Zasadniczą część - wdrożeniową rozprawy stanowi opracowanie i weryfikacja autorskich narzędzi badawczych służących identyfikacji problemów przestrzennych w otoczeniu zabytków przemysłowych oraz możliwości ich wykorzystania w praktyce planistycznej i konserwatorskiej. Pracę zamyka podsumowanie, dyskusja wyników badań oraz wnioski końcowe. Praca została opatrzona bibliografią, spisem rysunków, tabel, fotografii oraz aneksem uzupełniającym główne części opracowania.

Metody badań i analiz

Zakres badań

Badania zostały przeprowadzone w zakresie właściwym dla dyscypliny architektura i urbanistyka, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki ochrony konserwatorskiej, ochrony ekspozycji oraz przekształceń zabytków przemysłowych i ich otoczenia. Przedmiotem badań były obiekty i zespoły zabytkowej zabudowy przemysłowej oraz obszary wraz z przestrzeniami współtworzącymi ich kontekst krajobrazowy, funkcjonalny i kompozycyjny.

Zakres przestrzenny pracy obejmuje miasto Ruda Śląska, będące jednym z najważniejszych ośrodków dziedzictwa przemysłowego na Górnym Śląsku. Analizami objęto obiekty i tereny reprezentujące różne gałęzie przemysłu, w tym kopalnie, hutę, zakład koksowniczy, obiekty kolejowe, wieże wodne, młyn wodny oraz inne obiekty przemysłowe objęte ochroną konserwatorską.

Zakres przedmiotowy badań obejmuje analizę obowiązujących regulacji prawnych i dokumentów planistycznych, ocenę procesów przekształceń terenów przemysłowych, identyfikację problemów występujących w otoczeniu zabytków przemysłowych oraz analizę ich ekspozycji i powiązań przestrzennych. Szczególną uwagę poświęcono relacjom pomiędzy zabytkiem a jego otoczeniem oraz wpływowi zagospodarowania terenów sąsiednich na zachowanie wartości kulturowych, krajobrazowych i przestrzennych.

Zakres czasowy badań obejmuje stan istniejący oraz procesy historyczne obejmujące okres niezbędny do wyjaśnienia współczesnych uwarunkowań przestrzennych i konserwatorskich. W ramach pracy opracowano oraz zweryfikowano autorskie narzędzia badawcze służące identyfikacji problemów przestrzennych i wspomaganiu ochrony otoczenia zabytków przemysłowych w procesie planowania przestrzennego.

Metody badań i analiz

Realizacja przyjętych tez oraz celów badawczych wymagała zastosowania następujących metod badań i analiz, umożliwiających kompleksowe rozpoznanie przejętej problematyki. Metody badań i analiz zostały podporządkowane specyfice badanego zagadnienia z pogranicza planowania przestrzennego oraz ochrony dziedzictwa przemysłowego. W przedmiotowej dysertacji zastosowano następujące metody:

- metody studialne i porównawcze realizowane za pomocą następujących technik i narzędzi badawczych:
  - analiza literatury podmiotu,
  - analiza źródeł historycznych (mapy, dzienniki, dokumenty zakładowe),
  - analiza aktów prawnych,
  - analiza dokumentów planistycznych i strategicznych gminy,

- analiza doktryn konserwatorskich
- studium przypadku (case study).

- metody badań terenowych i historycznych realizowane za pomocą następujących technik i narzędzi badawczych:

- analiza historyczno-przestrzenna,
- analiza kartograficzna zmian zagospodarowania terenu,
- analiza konserwatorsko-urbanistyczna (in-situ),
- dokumentacja i analiza danych fotograficznych i fotogrametrycznych,
- obserwacja bezpośrednia *in-situ*.

- metody analiz krajobrazowych i przestrzennych realizowane za pomocą następujących technik i narzędzi badawczych:

- analiza wnętrz architektoniczno-krajobrazowych WAK,
- analiza kompozycji przestrzennej (identyfikacja zagrożeń przestrzennych),
- autorskie narzędzie analizujące otoczenie zabytku przemysłowego.

Część I. ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE

1. Przedmiot i stan badań

Uwzględniając wieloaspektowość pojęcia „otoczenia zabytku przemysłowego" należy zauważyć, że przedmiotowe zagadnienie ma potencjał występowania w wielu opracowaniach dotyczących: architektury i urbanistyki, historii przemysłu, nauk prawnych, nauk społecznych, krajobrazu, geografii, inżynierii środowiska, rewitalizacji, zagadnień technologicznych, budowlanych i innych. W niniejszej dysertacji przeanalizowano stan badań dotyczący dyscypliny architektura i urbanistyka oraz niezbędne zagadnienia powiązane. Stan badań został podzielony na część dotyczącą ogólnego zagadnienia zabytków przemysłowych i ich otoczenia oraz drugą część, dotyczącą zabytków przemysłowych i ich otoczenia w mieście Ruda Śląska. Obie grupy sklasyfikowano według określonych kategorii:

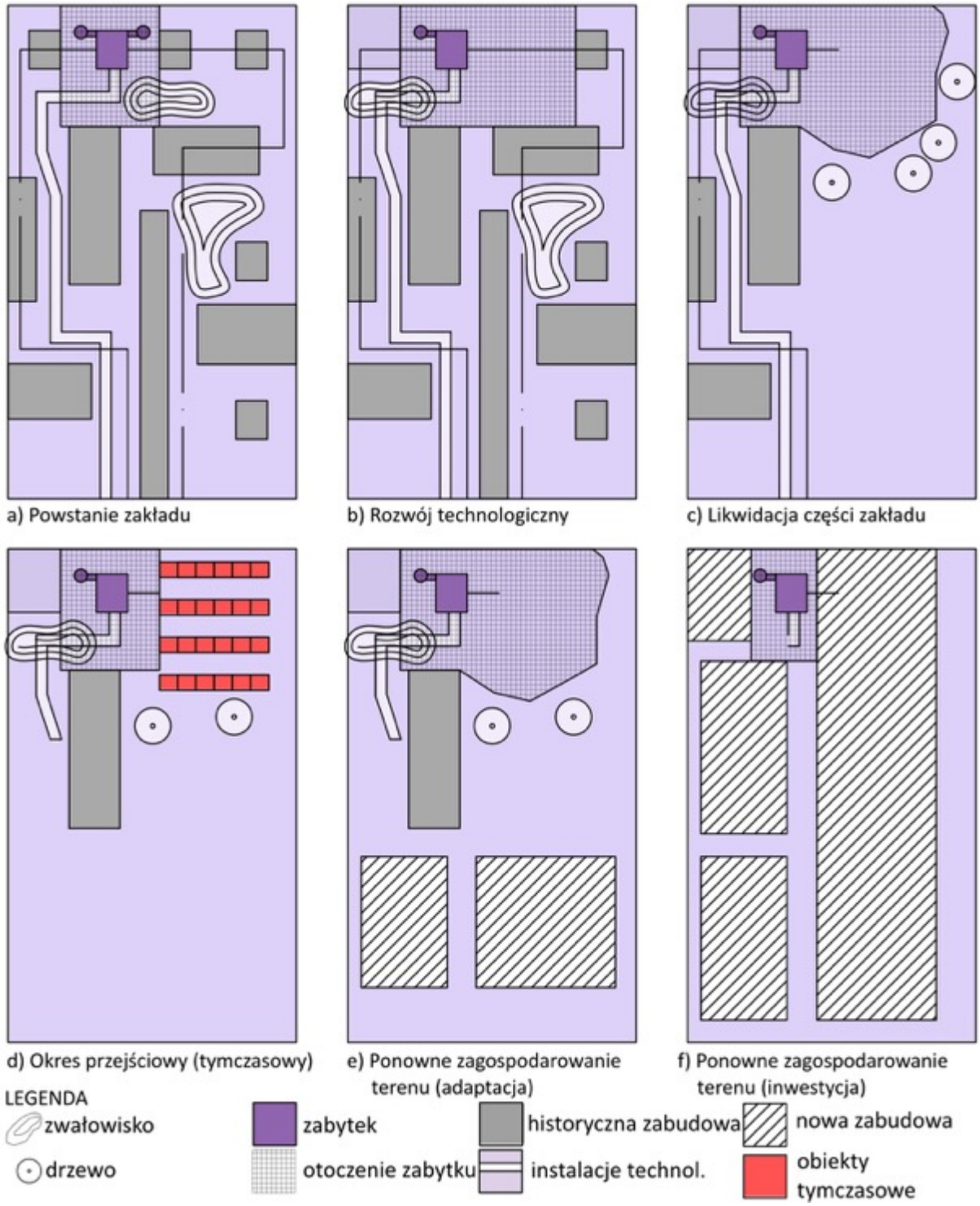
- analizy i opracowania prawne,
- publikacje naukowe,
- popularnonaukowe materiały niespecjalistyczne.

1.1. Pojęcie zabytku przemysłowego i jego otoczenia

Pomimo tego, że pojęcie zabytku przemysłowego jest dobrze ugruntowane w literaturze specjalistycznej, dokumentach planistycznych oraz opracowaniach konserwatorskich, jego otoczenie pozostaje zagadnieniem stosunkowo słabo rozpoznanym i rzadko podejmowanym jako autonomiczny przedmiot badań naukowych. Wynika to prawdopodobnie z faktu, że zabytek może funkcjonować jako samodzielny przedmiot ochrony, podczas gdy otoczenie zabytku nie występuje jako samodzielny przedmiot ochrony, pozostaje jednak funkcjonalnie i przestrzennie związane z zabytkiem. Dotychczasowe doświadczenia wynikające z praktyki konserwatorskiej, projektowej oraz działań rewitalizacyjnych realizowanych zarówno w obrębie samych obiektów, jak i ich bezpośredniego kontekstu przestrzennego, nie zostały w wystarczającym stopniu przełożone na opracowania naukowe. Szczególnie zauważalny jest niedobór opracowań ujmujących zabytek przemysłowy i jego otoczenie w sposób kompleksowy, z uwzględnieniem wieloperspektywicznego podejścia integrującego aspekty przestrzenne, społeczne, kulturowe oraz funkcjonalne.

Uwzględniając charakterystyczny dla terenów przemysłowych cykl życia (Gasidło 1998, 23), obejmujący zarówno etap intensywnego użytkowania, jak i kolejne fazy modernizacji technologicznej, należy podkreślić, że obiekty i tereny te podlegają nieustannym przekształceniom przestrzennym, które ustępują jedynie prawidłowo przeprowadzonej rewitalizacji. Adaptacja do zmieniających się technologii produkcyjnych oraz wymogów technicznych skutkuje stopniową utratą ich pierwotnej struktury i spójności kompozycyjnej zakładu. Z tego względu zabytek przemysłowy i jego otoczenie

stanowią jedne z najbardziej narażonych na degradację przestrzenną i niekontrolowane przekształcenia typów zabytków wymienionych w ustawie o ochronie zabytków […], co znacząco komplikuje proces ich ochrony konserwatorskiej (Hirsch i Łozowska 2021, 36; Karczmarczyk i Rawicki 2009; Konior 2021; Jasiuk 1965) i możliwości zachowania oryginalnej substancji.

Rysunek 1. Ewolucja otoczenia zabytku w procesie przekształceń zakładu przemysłowego. Oprac. autorka.

Przedstawiony przez Krzysztofa Gasidłę cykl życia terenów przemysłowych (Gasidło 1998, 23) wskazuje, że wraz z kolejnymi etapami funkcjonowania i przekształceń zakładu zmianom ulega jego struktura funkcjonalno-przestrzenna, co wiąże się także ze zmianami zachodzącymi w otoczeniu poszczególnych obiektów przemysłowych. Zmiany te obejmują zarówno sposób zagospodarowania terenu, jak i relacje przestrzenne, ekspozycję oraz powiązania krajobrazowe zabytków z ich otoczeniem. Wśród etapów ewolucji otoczenia zabytku przemysłowego przedstawionych w Rysunku 1 należy wyróżnić:

a) **Powstanie zakładu** obejmujące historyczne otoczenie zabytku ukształtowane zgodnie z pierwotnymi potrzebami produkcyjnymi zakładu relacje z historycznymi budynkami, budynkami pomocniczymi, infrastrukturę techniczną i transportową, place składowe, tereny zieleni oraz układy komunikacyjne tworzące spójną strukturę funkcjonalno-przestrzenną, zbliżoną do siebie materiałem i stylem architektonicznym;

b) **Rozwój technologiczny** obejmujący przekształcenia otoczenia zabytku związane z rozbudową zakładu, modernizacją infrastruktury oraz możliwą zmianą układu przestrzennego wynikającego z postępu technologicznego, zwiększania zdolności produkcyjnych i dostosowania obiektu do nowych procesów przemysłowych. Etap związany jest z wprowadzeniem nowej zabudowy o możliwie odmiennej formie architektonicznej;

c) **Likwidacja części zakładu** obejmuje okres stopniowej utraty funkcji przemysłowej, któremu towarzyszy degradacja zabudowy i infrastruktury, podziały własnościowe, wyburzenia oraz ograniczenie spójności historycznego układu przestrzennego. Etap ten ma zasadnicze znaczenie dla zachowania wartości otoczenia zabytku oraz wyznaczenia kierunków jego przyszłych przekształceń przestrzennych, powinien obejmować zabezpieczenie elementów zagospodarowania terenu zakładu przed rozpoczęciem procesu likwidacji;

d) **Okres przejściowy (tymczasowy)** obejmuje tymczasowe zagospodarowanie terenów poprzemysłowych, np. poprzez lokalizację składów materiałów, magazynów, parkingów, garaży lub pozostawiając tereny jako niezagospodarowane;

e) **Ponowne zagospodarowanie terenu (adaptacja zabytku)** obejmuje końcowy etap przekształceń, obejmujący adaptację historycznych obiektów lub zachowanie obiektu w formie trwałej ruiny, realizację nowej zabudowy lub rewitalizację terenów poprzemysłowych, prowadzącą do ukształtowania nowej struktury funkcjonalno-przestrzennej otoczenia i relację z nowym sąsiedztwem przy różnym stopniu zachowania historycznego otoczenia;

f) **Ponowne zagospodarowanie terenu (inwestycja bez adaptacji zabytku)** obejmuje końcowy etap przekształceń, obejmujący realizację nowej zabudowy w otoczeniu zabytku przemysłowego, prowadzącą do ukształtowania nowej struktury funkcjonalno-przestrzennej otoczenia przy różnym stopniu zachowania historycznego otoczenia.

Należy zauważyć, że otoczenie zabytków przemysłowych podlega znacznie bardziej dynamicznym i rozległym przekształceniom niż otoczenie zabytków wywodzących się z innych funkcji historycznych, takich jak zabudowa np. mieszkaniowa czy sakralna. W przypadku tych ostatnich zmiany dotyczą najczęściej elementów towarzyszących obsłudze funkcji podstawowej, takich jak parkingi, garaże, wiaty gospodarcze czy miejsca gromadzenia odpadów i zazwyczaj nie prowadzą do zasadniczego przekształcenia historycznych relacji przestrzennych oraz kompozycyjnych. Odmienna sytuacja występuje w odniesieniu do zabytków przemysłowych, których otoczenie podlega wieloetapowym zmianom wynikającym z rozwoju technologicznego zakładu, jego likwidacji oraz późniejszych przekształceń funkcjonalnych. Procesy te, w połączeniu z rozległością dawnych terenów przemysłowych oraz wysoką presją inwestycyjną, prowadzą do istotnych zmian relacji przestrzennych, funkcjonalnych i krajobrazowych pomiędzy elementami historycznego zespołu przemysłowego.

Proces ponownego zagospodarowania terenu przemysłowego (w tym otoczenia zabytku), zachodzący po likwidacji obiektów budowlanych, urządzeń i infrastruktury technicznej, rozpoczyna się wraz z zaprzestaniem działalności produkcyjnej zakładu i wynika z chęci ponownego wykorzystania obszaru. W następnej kolejności rozpoczyna się faza, w której zabytek przemysłowy zyskuje całkiem nowe otoczenie. Historyczne elementy otoczenia w formie wagonów, instalacji, traktów pieszych, kolejowych, urządzonych form zieleni, ukształtowania terenu czy składów minerałów zostają bezpowrotnie zniszczone (Dąbrowski 2017).

Z uwagi na brak ekonomicznego uzasadnienia dla pozostawiania rezerwy terenowej podczas likwidacji zakładu przemysłowego oraz brak obowiązku wyznaczania strefy ochrony konserwatorskiej umożliwiającej zachowanie historycznego otoczenia zabytku, w praktyce dochodzi do wydzielania możliwie najmniejszych działek ewidencyjnych, obejmujących jedynie sam obiekt zabytkowy z niewielką rezerwą terenową. Z perspektywy właściciela nieruchomości rozwiązanie takie pozwala na maksymalizację powierzchni przeznaczonej pod nowe inwestycje oraz zwiększenie opłacalności przyszłego przedsięwzięcia.

Brak pozostawienia rezerwy terenowej może w przyszłości znacząco ograniczyć lub nawet uniemożliwić zachowanie zabytku poprzez utrudnienie jego adaptacji do nowych funkcji. Większość współczesnych sposobów użytkowania obiektów przemysłowych wymaga zapewnienia odpowiedniego zaplecza infrastrukturalnego, miejsc parkingowych, ciągów pieszych i dojazdowych, terenów technicznych oraz przestrzeni niezbędnej do prawidłowego funkcjonowania obiektu. Pozbawienie zabytku odpowiedniego otoczenia ogranicza możliwości jego ponownego wykorzystania, a w konsekwencji zwiększa ryzyko jego dalszej degradacji lub likwidacji.

Pomimo wysokiej wartości ekonomicznej i lokalizacyjnej terenów położonych w otoczeniu zabytków przemysłowych ich walory kulturowe omawiane są marginalnie, przy okazji opisu obiektu lub zespołu obiektów, stanowiąc tło dla analizy architektonicznej czy historycznej. Otoczenie jest także

elementem pomijanym w opracowaniach i studiach naukowych. Niezależnie od braku popularności występowania opracowań dotyczących otoczenia zabytku przemysłowego istotne jest występowanie przedmiotowego pojęcia we wszelkich procesach planistycznych i projektowych, które są z natury osadzone w konkretnym kontekście przestrzennym, kształtowanym przez otoczenie obiektu zabytkowego. **Otoczenie zabytku ma decydujący wpływ na prawidłowe funkcjonowanie i prawidłowy odbiór wizualny zabytku**.

Przedmiot obszarowej ochrony zabytku przemysłowego jest pojęciem złożonym, którego analiza wymaga podejścia interdyscyplinarnego. W procesie badawczym należy łączyć zagadnienia prawne, konserwatorskie, planistyczne i krajobrazowe, co umożliwia całościową ocenę wartości miejsca i formułowanie skutecznych kierunków jego zachowania i rewitalizacji. Należy zatem zauważyć, że „otoczenie zabytku" i „otoczenie zabytku przemysłowego" są pojęciami wieloaspektowymi i powinny być stosowane w związku z następującymi działaniami: planowania przestrzennego, sporządzania aktów planowania przestrzennego, inwentaryzacji i analiz funkcjonalno-przestrzennych, sporządzania programów i planów rewitalizacji, sporządzania programów opieki nad zabytkami, sporządzania analiz i projektów urbanistycznych, sporządzania dokumentów krajobrazowych, projektów architektoniczno-budowlanych, w tym przebudowy, adaptacji, zmiany sposobu użytkowania obiektów.

W związku z powyższym celem wprowadzenia odpowiedniej ochrony planistycznej i konserwatorskiej otoczenia zabytku należy zadać następujące pytanie: **czy możliwe jest wypracowanie efektywnych i metodologicznie uzasadnionych schematów postępowania przy wprowadzaniu ochrony konserwatorskiej obiektu oraz jego otoczenia, które jednocześnie zapewniałyby utrzymanie ciągłości jego funkcjonowania w mieście i odpowiednią ekspozycję?**

1.2. Zabytki przemysłowe i ich otoczenie w badaniach naukowych

Analizy i opracowania prawne

Zabytki przemysłowe, ich otoczenie oraz krajobraz kulturowy stanowią zagadnienie ujęte w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2026 r. poz. 483 z późn. zm.). W zakresie obowiązujących w Polsce regulacji formalno-prawnych dotyczących „otoczenia zabytku" oraz „strefy ochrony konserwatorskiej" istotnym zagadnieniem pozostaje sposób interpretacji przepisów ustawy o ochronie zabytków […], określających zasady obejmowania zabytków prawną ochroną oraz zakres tej ochrony. W przedmiotowym zakresie występują m.in. ogólne opracowania prawne wśród których należy publikacje Anny Fogel (2021, 2022, 2024), Katarzyny Zalasińskiej (2010; 2021) oraz Wojciecha Lisa (2020), w których rozważają nad ogólną metodyką ochrony zabytków, w tym stref ochrony konserwatorskiej, otoczenia oraz zagadnień prawnych

z zakresu planowania przestrzennego. Wśród analiz i opracowań prawnych należy wymienić także interpretacje przepisów dotyczących praktycznych rozwiązań zagospodarowania obiektów zabytkowych i ich otoczenia, w tym stref ochrony konserwatorskich wynikających z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (Suchy 2021, 2024; Mackiewicz 2022; Lecińska 2019), rozstrzygnięć nadzorczych wojewody dotyczących zapisów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz orzeczeń sądów administracyjnych odnoszących się do wybranych przypadków.

Coraz wyraźniej obecne są także prace wpisujące zabytki przemysłowe w szerszy kontekst dotyczący przekształceń przestrzennych, krajobrazu kulturowego, w tym w ujęcia dotyczące ochrony widoku i percepcji przestrzeni. O poszerzaniu się zakresu ochrony obiektu świadczą m.in. najnowsze decyzje Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków o wpisie do rejestru zabytków, które dla obiektów przemysłowych znacznie częściej przewidują ochronę otoczenia (zazwyczaj działka ewidencyjna na której znajduje się obiekt) - tereny towarzyszące, zespoły budynków, infrastrukturę techniczną i powiązania przestrzenne. Takie podejście stanowi realizację współczesnych trendów w ochronie dziedzictwa, zakładających jego rozumienie jako elementu krajobrazu i historii miejsca.

Publikacje o charakterze praktycznym i naukowym

Powstanie zabytków przemysłowych jest ściśle związane z procesem uprzemysłowienia zapoczątkowanym podczas rewolucji przemysłowej. Klasyczna rewolucja przemysłowa rozpoczęła się w Anglii około 1760 roku i trwała do pierwszej połowy XIX wieku (Gazda 1998) wnosząc zmiany techniczne, ekonomiczne i społeczne (Danowska-Prokop i Zagóra-Jonszta 2023, 43). Anglia stała się również miejscem rozwoju badań nad dziedzictwem przemysłowym. W latach 50. XX wieku, wraz z rozwojem archeologii przemysłowej (ang. *industrial archaeology*), zaczęły ukazywać się pierwsze opracowania naukowe poświęcone dokumentowaniu, badaniu i ochronie zabytków przemysłowych. W Anglii należały do nich m.in. prace Kennetha Hudsona (1963) wprowadzające pojęcie „archeologii przemysłowej", Michaela Rixa (1967), R.A. Buchanana (1972) oraz późniejsze opracowanie Marilyn Palmer i Petera Neaversona (1998), czy opracowanie o szerszym kontekście takie jak: *The making of the industrial landscape* Barriego Trindera (1982).

W Polsce zainteresowanie zabytkami przemysłu pojawiło się nieco później niż w Wielkiej Brytanii. Objawiało się jednak podobnie jak w krajach najbardziej uprzemysłowionych. Przed możliwością obejmowania ich formalną ochroną konserwatorską tj. przed 1962 r. następowało zainteresowanie poszczególnych grup i autorów takimi obiektami, jednak było one marginalne w stosunku do obiektów o innych funkcjach. Wśród prekursorskich opracowań możemy wymienić artykuł Feliksa Kanclerza (1951), Mieczysława Radwana (1938a, 1938b, 1954), Jana Pazdura (1957) czy Mariana Paździora (1969).

Likwidacja zakładów przemysłowych w krajach zachodniej Europy rozpoczęła w latach 60. XX wieku (Oborski 2012). Zjawisko było widoczne zwłaszcza w sferze zatrudnienia, gdzie robotnicy zaczęli poszukiwać zatrudnienia w sferze usług, a nie przemysłu, określono to mianem społeczeństwa postindustrialnego (Bell 1976).

W Polsce dopiero lata 90. XX wieku przyniosły transformację ustrojową, która wiązała się z restrukturyzacją przemysłu co doprowadziło do likwidacji części zakładów przemysłowych. W badaniach naukowych zaczęły pojawiać się opracowania dotyczące społecznych aspektów likwidacji zakładów przemysłowych i efektów środowiskowych (Czuber i in. 1978). Zaczęły występować także opracowania regionalne dotyczące próby wdrożenia rozwiązań systemowych związanych z przekształcaniem tych terenów np. w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym (Kamiński 1993). Natomiast tereny te obejmujące znaczne części miast koncentrowały się na analizach całościowych, nie koncertowały się na opracowywaniu pozornie postrzeganych w tym kontekście jako „detal" otoczenia zabytku przemysłowego powstającego przy okazji zamknięcia zakładów przemysłowych. Liczne opracowania naukowe dotyczą regionów typowo przemysłowych, w których znaczna część przestrzeni miejskiej pozostaje związana z historycznym rozwojem działalności przemysłowej Opracowania dotyczące zmian przestrzennych i planistycznych pojawiały się natomiast w regionach, gdzie licznie występowały zakłady przemysłowe. Zakłady lokowane były głównie na terenach Górnego Śląska (przemysł ciężki), Dolnego Śląska, Łodzi (przemysł włókienniczy), Gdańska (przemysł stoczniowy, petrochemiczny) (Lorens 2010; Gasidło 1998; Hajda 2021; Szmygin 2009).

W zakresie badań nad architekturą przemysłową spore doświadczenia mają naukowcy z Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej, gdzie w latach 70. XX wieku funkcjonował *Zespół Architektury Przemysłowej* pierwotnie pod kierunkiem Tadeusza Gawłowskiego (Gawłowski i in. 1985).

Układy urbanistyczne i funkcjonalne kopalń, ich architekturę i przekształcenia w ujęciu historycznym zostały zbadane i opisane przez Ewę Szady (1990, 1992, 1993a, 1993b), natomiast odpowiedzi na problemy likwidacji zabytków przemysłu poszukiwała Elżbieta Niezabitowska (1992, 1995). Wśród zagadnień związanych z przekształceniami terenów przemysłowych należy wymienić obszerne analizy dotyczące procesów przekształceń i zdegradowanych obszarów poprzemysłowych i związki przestrzenne z otoczeniem tych terenów Krzysztofa Gasidło (1998, 2013, 2019).

W literaturze przedmiotu zagadnienie dotyczące otoczenia zabytku poruszane jest przy okazji opracowań naukowych o obiektach zabytkowych i ich ochronie prawnej. Popularną serią naukową jest czasopismo „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego" wydawane cyklicznie przez PKN ICOMOS pod redakcją Bogusława Szmygina (Berełkowski 2014; Walczak 2016; Jadwiszczok-Molencka 2016; Urbaniak 2018; Dąbrowski 2017 i inni), a także konserwatorskie opracowania w czasopiśmie

„Wiadomości Konserwatorskie" (Ajdukiewicz i in. 2003; Oleś i Zych 2021; Walczak 2023; Gyurkovich 2019; Krupa 2013; Turecki 2019 i inni) - wydawanym cyklicznie przez Zarząd Główny Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, gdzie sporadycznie pojawiają się także opracowanie w kontekście przestrzeni. Artykuły o zbieżnej tematyce znajdują się także w kwartalniku „Ochrona Zabytków" wydawanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, gdzie występują również opracowania dotyczące problematyki ochrony konserwatorskiej, w tym otoczenia i stref ochrony konserwatorskich (Witwicki 1985; Fogel 2021, 2022), refleksje jak i opracowania dotyczące samych zabytków, w tym przemysłowych (Szot-Radziszewska 2009; B. Walczak 2022; Wrona-Gaj 2022).

Uwagę skierować należy także ku czasopismu regionalnemu „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego" wydawanym cyklicznie przez Instytut im. Wojciecha Korfantego, Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego i Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, gdzie omawiane są obiekty i działania z terenu województwa, w zakresie różnicowanych kwestii dotyczących zabytków, w tym przemysłowych (Żabicka-Barecka i Barecki 2015; Josińska 2015; Urbańczyk 2021; Pichlak-Czop 2023). Wybrane tomy skupiają się głównie na dziedzictwie przemysłowym (Lachowska 2013) lub są zdeterminowane opracowaniami związanymi z takimi obiektami i terenami (Kontny 2020).

W zakresie działalności edukacyjnej oraz upowszechniania dobrych praktyk dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami, w tym zabytkami przemysłowymi działa Narodowy Instytut Dziedzictwa, który udostępnia poradniki i publikacje dotyczące zabytków skierowane do jednostek zarządzających obiektami zabytkowymi np. „Dziedzictwo kulturowe w rewitalizacji. Praktyczny poradnik" (Kozioł-Słupska i in. 2024),„Park Kulturowy, szansa i wyzwanie" (Bielawska-Pałczyńska i in. 2022) czy „Dziedzictwo obok mnie: poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach" (2020).

Istotnym z punktu widzenia przedmiotowego opracowania wydawnictwem NID jest poradnik *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych* (Welc-Jędrzejewska i in. 2011), którego celem jest wskazanie metodologii uwzględniania problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach planistycznych. Szczególnie istotne dla niniejszej dysertacji jest podejście zakładające indywidualne rozpoznanie uwarunkowań każdego obszaru oraz konieczność uwzględnienia jego specyficznych cech, poprzedzonego analizą różnorodnych kontekstów przestrzennych. Jak wskazują autorzy, *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego wymaga jednak indywidualnego potraktowania w każdym opracowaniu planistycznym ze względu na potrzebę uwzględniania jego cech specyficznych, poprzedzonego analizami różnorodnych kontekstów*

przestrzennych i konieczności kształtowania właściwego ***otoczenia i sąsiedztwa*** *obiektów oraz obszarów zabytkowych* (Welc-Jędrzejewska i in. 2011, 7). Poradnik wskazuje również na zagrożenia przestrzenne, których identyfikacja powinna uwzględniać funkcję i specyfikę zabytku np. przemysłowego. Wśród potencjalnych zagrożeń istotne znaczenie mogą mieć m.in. niekorzystne przekształcenia struktury przestrzennej, niewłaściwe zagospodarowanie sąsiedztwa, zaburzenie relacji kompozycyjnych oraz ograniczenie ekspozycji obiektów i obszarów zabytkowych.

Obecnie w Polsce jak i w Europie nadal powstają opracowania dotyczące przekształceń terenów poprzemysłowych, jednak kontekst tych badań różni się od analiz prowadzonych w latach 90. XX wieku. Większość współczesnych publikacji koncentruje się na konkretnych przykładach rewitalizacji oraz ekologicznych i krajobrazowych aspektach zastosowanych rozwiązań porządkując je i wskazując prawidłowe i nieprawidłowe praktyki. Wśród naukowców przedstawiających szerszy kontekst krajobrazu przemysłowego należy wymienić badaczy z Politechniki Śląskiej: Alinę Pancewicz zwracającą uwagę na rolę przemysłu i nieużytków przemysłowych w krajobrazach (2007, 2009, 2012; 2021), Michała Stangla przedstawiającego podejście praktyczne do rewitalizacji terenów poprzemysłowych (2009; 2021; 2021; 2022), Szymona Opanię (2012, 2022; 2024), Ninę Juzwę, Annę Sulimowską-Ociepkę, Aleksandrę Witeczek i Adama Gila (Sulimowska-Ociepka i in. 2016; Witeczek 2008). Badania kontynuuje także Aleksandra Wyrzykowska (2025; 2025; 2022) oraz Katarzyna Mazur (2022).

W badaniach obejmujących otoczenie zabytku zwraca się uwagę także na opracowania dotyczące metod waloryzacji krajobrazu kulturowego, którego otoczenie zabytku jest częścią. Opracowania dotyczą w znacznej mierze krajobrazu kulturowego jako pola przekształceń lub zasad jego projektowania (Dołomisiewicz i Szczepańska 2017; Wiśniewska 2012; Adamiak 2009; Myczkowski 2018; Kulczyk 2014; Krajewski i Mastalska-Cetera 2016; Klupsz 2016).

Pole badań reprezentowane w niniejszej dysertacji najbardziej koresponduje z zakresem dotyczącym metod oceny i waloryzacji krajobrazu przemysłowego, jednak w zakresie oddziaływania lokalnego. Naukowcy podejmujący zagadnienia z zakresu krajobrazu reprezentują różne spojrzenia, od ściśle geograficznego po podejście konserwatorskie i urbanistyczne. Wśród najważniejszych metod badań krajobrazu możemy wymienić ściśle geograficzne podejście Urszuli Mygi-Piątek (2006; 2007, 2012), metodę mapową macierzy Tomasza Bajerowskiego (1991), metodę wskaźnika Wnętrz Infrastrukturalno-Turystycznych (WIT) Urszuli Litwin (1997) czy metodę WNET zaproponowaną przez Ryszarda Cymermana i Janusza Koca (1993). Bardziej architektoniczno-urbanistyczne podejście do badań nad krajobrazem prezentuje natomiast krzywa wrażeń napięć emocjonalnych obserwatora

autorstwa Kazimierza Wejcherta (1984) czy metoda łączona Ocena Oddziaływania na Środowisko (OOŚ) Aleksandry Sas-Bojarskiej (2006).

Dla skali opracowywanej w niniejszej dysertacji istotne znaczenie ma bezpośrednie otoczenie zabytku przemysłowego w skali człowieka, co sugeruje wykorzystanie części metody JARK-WAK utworzonej przez naukowców z Politechniki Krakowskiej, a sformalizowanej pod kierunkiem Janusza Bogdanowskiego (1999).

Wśród rozważań szczególne znaczenie mają założenia tzw. „krakowskiej szkoły krajobrazu" (Węcławowicz 2025), rozwijanej na Politechnice Krakowskiej opracowania Zygmunta Nováka, Gerarda Ciołka, Aleksandra Böhma oraz Janusza Bogdanowskiego. Ośrodek ten wypracował spójną metodologię badania i ochrony krajobrazu kulturowego, w której zabytek traktowany jest nie jako element izolowany, lecz jako integralna część większego układu przestrzennego i krajobrazowego. Przedstawiciele szkoły podkreślali konieczność kompleksowego ujęcia relacji między obiektem zabytkowym a jego kontekstem, obejmującego aspekty historyczne, kompozycyjne, przyrodnicze i funkcjonalne. Badania nad krajobrazem są obecnie kontynuowane przez współczesnych badaczy Politechniki Krakowskiej, którzy rozwijają dorobek i metody wypracowane przez przedstawicieli tzw. „krakowskiej szkoły krajobrazu". Dzięki jej osiągnięciom w studiach nad otoczeniem zabytków utrwaliło się podejście oparte na analizie widokowej, morfologicznej i przestrzennej, uwzględniającej historyczne uwarunkowania form krajobrazu oraz ich znaczenie dla percepcji i wartości zabytku.

W zakresie opracowań zwartych, całościowo poświęconych otoczeniu zabytków w krajobrazie otwartym należy zwrócić uwagę na opracowanie Anny Anety Tomczak (2018), która w ramach dysertacji naukowej prowadziła badania nad problematyką zabytku w krajobrazie otwartym oraz możliwościami jego ochrony w aktach prawa miejscowego. Jej praca stanowi istotny wkład w rozwój badań nad integracją ochrony dziedzictwa kulturowego z instrumentami planowania przestrzennego, ukazując potencjał narzędzi planistycznych w zachowaniu wartości kulturowych i krajobrazowych obiektów położonych poza zwartą zabudową miejską. Autorka w pracy w ostatnich na ostatnich stronach swoich badań wnioskuje, że *działania inwestycyjne muszą szanować „prawo do widoku" i w swoich granicach wyznaczać serwituty krajobrazowe, jako elementy obligatoryjne […]* (Tomczak 2018, 193), co częściowo koresponduje z rozważaniami dotyczącymi otoczenia zabytku przemysłowego omawianego w niniejszej dysertacji.

Działania interwencyjne i edukacyjne

W zakresie działań związanych z podejmowaniem interwencji ratujących tereny, obiekty i zabytki dziedzictwa przemysłowego istotną rolę odgrywa Polski Komitet Ochrony Dziedzictwa

Przemysłowego TICCIH, raportującym cyklicznie o stanie dziedzictwa przemysłowego (Vanacker 2025; Dąbrowski i Walczak 2022).

Szlak Zabytków Techniki jest projektem o szczególnym znaczeniu dla ochrony dziedzictwa przemysłowego i popularyzacji wiedzy o historii techniki w województwie śląskim. Projekt koordynuje Instytut im. Wojciecha Korfantego. Jego realizacja umożliwia systematyczną prezentację obiektów o charakterze przemysłowym, wspierając edukację, turystykę kulturową oraz lokalny rozwój społeczny i gospodarczy w ramach corocznego festiwalu „Industriada" (2026). Funkcjonowanie szlaku sprzyja również zachowaniu i utrzymaniu zabytków poprzez zwiększenie ich rozpoznawalności, pozyskiwanie środków finansowych na prace konserwatorskie, rozwój nowych funkcji użytkowych oraz budowanie świadomości społecznej dotyczącej wartości dziedzictwa przemysłowego. Włączenie obiektu do Szlaku Zabytków Techniki przyczynia się także do tworzenia wspólnej śląskiej marki regionalnej.

Istotną rolę w działaniach popularyzatorskich i edukacyjnych odgrywa także Europejski Szlak Dziedzictwa Przemysłowego ERIH, to największa europejska „sieć" popularyzująca dziedzictwo przemysłowe. Został utworzony w 1999 (Klenner, b.d.) roku jako projekt pilotażowy finansowany ze środków Unii Europejskiej, aktualnie działa jako niezależne stowarzyszenie. ERIH zrzesza europejskie obiekty przemysłowe i instytucje z nimi związane o szczególnym znaczeniu historycznym, technologicznym i kulturowym. Sieć pełni ważną rolę w prezentacji i ochronie zabytków techniki, a także w rozwoju turystyki kulturowej na poziomie międzynarodowym. ERIH promuje wspólne europejskie narracje dotyczące industrializacji, wspiera wymianę doświadczeń między obiektami i instytucjami oraz podkreśla znaczenie przemysłowego dziedzictwa jako elementu tożsamości regionalnej i ponadnarodowej.

1.3. Zabytki przemysłowe w Rudzie Śląskiej w badaniach naukowych

Analizy i opracowania prawne

Ruda Śląska jest miastem o strukturze policentrycznej, charakteryzującym się silnie ugruntowaną, wielowątkową historią przemysłową, której ślady są obecne w większości przestrzeni miasta, zarówno formie oczywistej (zabytków przemysłu), jak i nieoczywistej w formie zabytków powstałych dzięki rozwoju przemysłu, czyli osiedli robotniczych, szkół, szpitali itd. jak i form najmniej oczywistych, w postaci dziedzictwa niematerialnego objawiającego się m.in. w mowie i kulturze.

W Rudzie Śląskiej działania z zakresu ochrony zabytków wykonuje Miejski Konserwator Zabytków, powołany na mocy porozumienia zawartego z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Katowicach. Dzięki temu miasto może realizować zadania z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym. Do kompetencji Miejskiego Konserwatora Zabytków należy m.in. prowadzenie spraw związanych z opieką nad zabytkami, opiniowanie i uzgadnianie inwestycji

mogących wpływać na obiekty i obszary zabytkowe, a także współpraca z właścicielami nieruchomości oraz innymi instytucjami odpowiedzialnymi za zachowanie wartości historycznych.

Pierwszym dokumentem ewidencjonującym zabytki w mieście były Ekspertyzy konserwatorskie wykonane przez P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie dla każdej z dzielnic miasta (1987a, 1987b, 1987c, 1987d, 1987e, 1987f, 1987g, 1987h, 1987i, 1987j), które wskazały obiekty, zespoły i obszary aspirujące do objęcia ich ochroną konserwatorską w dokumentach konserwatorskich i planistycznych miasta.

W zakresie opracowań o charakterze ewidencyjnym na szczeblu lokalnym należy wymienić także gminną ewidencję zabytków, w której figurują m.in. zabytki i obszary przemysłowe. Wybrane z nich znajdują się także w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz w rejestrze zabytków województwa śląskiego, prowadzonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach. Obiekty i obszary przemysłowe zostały opisane w *gminnym programie opieki nad zabytkami miasta Ruda Śląska* (2022). **Zarówno gminna ewidencja zabytków, wojewódzka ewidencja zabytków, jak i gminny program opieki nad zabytkami zawierają ustalenia dotyczące ochrony obszarowej zabytków oraz wytyczne konserwatorskie odnoszące się do stref ochrony konserwatorskiej, które wymagają uszczegółowienia i aktualizacji.**

W zakresie dokumentów strategicznych gminy należy zwrócić uwagę na zapisy i rysunki Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Ruda Śląska (2015) oraz Plan Ogólny Gminy. Zabytki przemysłowe każdorazowo ujmowane są również w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, stanowiących jedną z form ochrony zabytków. Dokumenty te określają zasady ochrony oraz kierunki przyszłego zagospodarowania obiektów, przez co odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu ich dalszych przekształceń (Rada Miasta Ruda Śląska: 2006; 2018a; 2021; 2024b). Miejscowe plany stanowią akty prawa miejscowego, gdzie na podstawie ekspertyz PKZ z 1987 roku obejmuje się ochroną konserwatorską otoczenie w formie „stref ochrony konserwatorskich". **Zakres tych stref nie był jednak aktualizowany od 1987 roku, czyli od momentu ich wyznaczenia. Należy zauważyć, że minęło prawie 40 lat od wyznaczenia stref ochrony konserwatorskich, a otoczenie i przestrzeń wokół zabytków ulegała ciągłemu procesowi przekształceń i inwestycji i wymaga aktualizacji.**

Zabytki przemysłowe, ze względu na usytuowanie na obszarach zdegradowanych, stanowią istotny element diagnozy oraz działań podejmowanych w ramach *Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Ruda Śląska* (2018). W dokumencie tym obiekty przemysłowe i tereny są analizowane zarówno pod kątem ich wartości historycznej, jak i potencjału do ponownego wykorzystania. Rewitalizacja zabytków przemysłowych obejmuje w szczególności działania zmierzające do nadania im nowych funkcji społecznych, kulturalnych lub gospodarczych, a także ich integracji z otaczającą przestrzenią.

Uwzględnienie tych obiektów w gminnym programie rewitalizacji sprzyja przywracaniu atrakcyjności zdegradowanym obszarom oraz wzmacnia lokalną tożsamość i markę miejsca.

Publikacje przedmiotowe i naukowe

Przeprowadzona analiza literatury przedmiotu wykazała, że istotnym opracowaniem jest *Studium krajobrazu kulturowego dzielnicy Ruda w Rudzie Śląskiej na potrzeby utworzenia parku kulturowego* (Caban i in. 2019), sporządzone w ramach analiz dziedzictwa kulturowego i powiązań przestrzennych dla planowanego parku kulturowego w dzielnicy Ruda. Przygotowany na jego podstawie projekt uchwały obejmował ochroną między innymi zabytki przemysłowe oraz zabudowę związaną z ich funkcjonowaniem.

Brak jednak publikacji naukowych dotyczących otoczenia zabytków przemysłowych, ich relacji przestrzennych dotyczących miasta Ruda Śląska. Istniejące opracowania poświęcone są przede wszystkim historii przemysłu, poszczególnym obiektom zabytkowym oraz zagadnieniom ochrony i rewitalizacji dziedzictwa przemysłowego. Nie podejmują natomiast problematyki kształtowania, ochrony i oceny otoczenia tych obiektów, w szczególności w aspekcie krajobrazowym i przestrzennym.

Popularnonaukowe materiały niespecjalistyczne

Ruda Śląska jest miastem stosunkowo dobrze opisanym w literaturze o charakterze publicystycznym. W zakresie opisu całości miasta należy wymienić opracowanie Andrzeja Szefera (1970), przewodnik Jana Stefana Dworaka (1985), opracowanie Józefa Glucha (2002), opracowanie opisujące dzieje dzielnic Bernarda Kopca (2007a, 2007b, 2007c) czy opracowanie albumowe pod redakcją Krzysztofa Gołąba (2024).

Przydatne materiały stanowią także opracowania monograficzne wydawane przez zakłady przemysłowe. Do istotniejszych opracowań rudzkich zakładów należy album (Graf Ara 2005) i monografia Huty Pokój (Faliszek 1992), monografie Kopalni Walenty-Wawel (Jaros 1987; Janeczek 1999), Kopalni Bielszowice (Jaros 1991; Buszman i in. 1996), Kopalni Śląsk (Rączkowski 2009), Kopalni Nowy Wirek (Kozub 1984), Kopalni Halemba (Marek i Kuś 1967), Koksowni Orzegów (Frużyński 2020). Wśród istniejących zakładów i budynków przemysłowych na terenie miasta jedynie kopalnia Pokój nie doczekała się monografii lub wydawnictwa albumowego, poświęconego jej dziejom. Rudzkie zakłady zostały także opisane w opracowaniach zbiorowych do których należy zaliczyć *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich* (Jaros 1984) czy opracowania ogólne Adama Frużyńskiego dotyczące kopalń (Frużyński 2012) i hut polskich (Frużyński 2022).

Działania interwencyjne i edukacyjne

W Rudzie Śląskiej opiekę społeczną nad pamięcią o przemysłowej historii miasta w znacznym stopniu prowadzi stowarzyszenie TURuda, powstałe w 2023 roku poprzez organizację działań edukacyjnych w formie prelekcji, spacerów studialnych, gier terenowych o charakterze historycznym czy cyklicznego festiwalu „Kop gdzie stoisz". Stowarzyszenie było inicjatorem m.in. utworzenia Lokalnego Centrum Tradycji przy Szybie Franciszek w Rudzie Śląskiej - Rudzie.

Wszystkie te opracowania dotyczące miasta Ruda Śląska w części obejmują zagadnienie zakładów przemysłowych jako części miasta. W zakresie otoczenia i relacji przestrzennych publikacje te stanowią przydatne źródło w postaci opisów zakładów, wydarzeń i zdjęć przestrzeni, które istotny element niniejszej dysertacji.

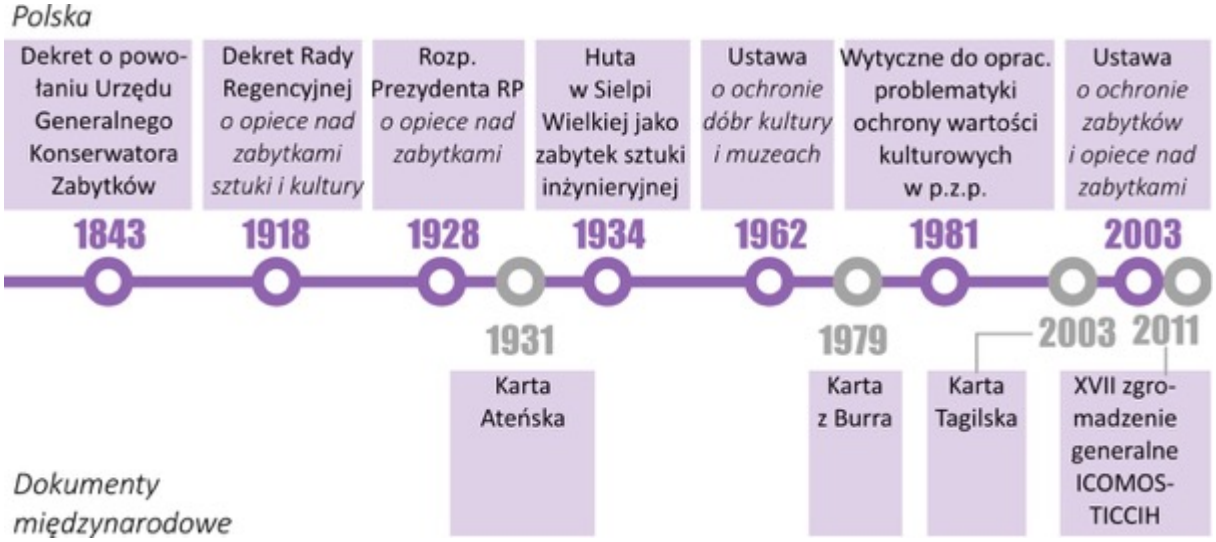
Pomimo bogatego dorobku naukowego w zakresie badań nad krajobrazem kulturowym oraz zabytkami, w literaturze przedmiotu wciąż **brakuje opracowań poświęconych powiązaniom zabytków przemysłowych z otoczeniem przestrzennym i krajobrazowym**. Większość dotychczasowych badań krajobrazowych koncentruje się na obiektach o charakterze rezydencjonalnym, sakralnym lub obronnym, podczas gdy obiekty przemysłowe - mimo, że stanowią ważny element dziedzictwa technicznego i krajobrazu kulturowego są analizowane głównie z perspektywy historyczno-technicznej, funkcjonalnej lub artystycznej.

Brak kompleksowych studiów dotyczących **uwarunkowań przestrzennych i krajobrazowych** zabytków przemysłowych utrudnia właściwe rozpoznanie ich wartości kulturowych oraz **określenie zasad ochrony i adaptacji**. Tymczasem **otoczenie zabytku przemysłowego**, jego kontekst przestrzenny, relacje widokowe, układ komunikacyjny i powiązania z krajobrazem naturalnym i antropogenu w istotny sposób **warunkują możliwości inwestycyjne i kierunki rewitalizacji.**

Wypełnienie tej luki badawczej jest niezbędne dla wypracowania skutecznych metod integrowania zabytków przemysłowych z procesami współczesnego planowania przestrzennego, z poszanowaniem ich wartości historycznych, krajobrazowych i tożsamościowych.

2. Uwarunkowania doktrynalne i prawne ochrony zabytku przemysłowego i jego otoczenia

Dziedzictwo przemysłowe stanowi szczególną kategorię dziedzictwa kulturowego, której istotą jest silne powiązanie z procesami gospodarczymi, technologicznymi oraz przestrzennymi. W odróżnieniu od pozostałych typów zabytków, obiekty przemysłowe rzadko funkcjonują jako autonomiczne formy przestrzenne. Ich geneza, rozwój oraz znaczenie są nierozerwalnie związane z szerszym kontekstem krajobrazowym, obejmującym w dużej mierze strukturę urbanistyczną miasta. Przedmiotowa zależność znajduje odzwierciedlenie w ustawodawstwie krajowym oraz międzynarodowych dokumentach doktrynalnych dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego.

Rysunek 2. Oś czasu przedstawiająca ewaluację występowania dziedzictwa przemysłowego w ustawodawstwie krajowym i międzynarodowych doktrynach konserwatorskich. Oprac. autorka.

2.1. Ochrona zabytków przemysłowych w doktrynach konserwatorskich

Dziedzictwo przemysłowe w międzynarodowych dokumentach doktrynalnych dotyczących ochrony zabytków i przestrzeni kulturowej pojawiło się stosunkowo późno, dopiero w drugiej połowie XX wieku. Za jeden z pierwszych dokumentów, w których dostrzeżono jego wartość, uznaje się Kartę z Burra (1979). We wcześniejszych opracowaniach o znaczeniu międzynarodowym obiekty przemysłowe nie były traktowane jako element dziedzictwa, lecz raczej jako czynnik negatywnie wpływający na percepcję krajobrazu historycznego.

Wyraźnym przykładem takiego podejścia jest Karta Ateńska z 1931 roku. Dokument ten, koncentrując się na ochronie wartości estetycznych i historycznych zabytków, zalecał *usunięcie z sąsiedztwa zabytków wszelkich reklam, nadmiernej ilości słupów telegraficznych, wszelkich hałaśliwych urządzeń przemysłowych i wysokich kominów* (ICOMOS 1931; tłum. za: Szmygin 2015, 28). Wskazuje to jednoznacznie, że infrastruktura przemysłowa była wówczas postrzegana jako **element dysharmonizujący kompozycję przestrzenną oraz walory krajobrazowe otoczenia zabytków**.

W efekcie takiego podejścia obiekty przemysłowe funkcjonowały w ówczesnej teorii konserwatorskiej jako niepożądane „tło" dla dziedzictwa historycznego, które należało eliminować w celu zachowania odpowiedniej ekspozycji zabytków. Takie podejście wynikało z dominującego w pierwszej połowie XX wieku paradygmatu estetycznego, w którym priorytetem była ochrona historycznej formy i kompozycji przestrzennej, często rozumianej w sposób selektywny i ahistoryczny. Jednocześnie Karta Ateńska postulowała odejście od „fałszywej" restauracji oraz podkreślała konieczność porządkowania przestrzeni miejskiej w sposób respektujący autentyzm zabytków. W praktyce oznaczało to jednak dążenie do tworzenia wyidealizowanego obrazu miasta historycznego, pozbawionego elementów uznawanych za dysharmonijne, **w tym infrastruktury przemysłowej**. Tym samym dokument ten nie tylko nie uwzględniał wartości dziedzictwa przemysłowego, ale wręcz przyczyniał się do jego marginalizacji w przestrzeni kulturowej.

Kolejne dokumenty, zwłaszcza od lat 70. XX wieku, zaczęły redefiniować znaczenie obiektów przemysłowych, dostrzegając ich wartość historyczną, technologiczną oraz krajobrazową. Zmiana ta wiązała się z odejściem od postrzegania krajobrazu jako statycznego tła na rzecz rozumienia go jako dynamicznego zapisu działalności człowieka, w którym dziedzictwo przemysłowe stanowi integralny i istotny element.

Dziedzictwo przemysłowe w międzynarodowych dokumentach służących ochronie przestrzeni i zabytków pojawiło się dopiero w Karcie z Burra (1979). We wcześniejszych dokumentach o znaczeniu międzynarodowym dziedzictwo przemysłowe pojawiło się w konserwacji jedynie jako negatywny aspekt wizualny, konieczny do likwidacji w obrębie zabytkowych nieruchomości. Karta z Burra odnosząca się do krajobrazu kulturowego miała na celu stworzenie wytycznych i rekomendacji do utrzymania i zarządzania krajobrazem kulturowym. W definicjach podanych w art. 1 Karty pkt 1.1 analizuje pojęcie „miejsca" interpretując je jako *pomniki, drzewa, ogrody, parki, miejsca wydarzeń historycznych, obszary miejskie, miasta,* ***obszary przemysłowe****, miejsca archeologiczne oraz miejsca duchowe i religijne* (ICOMOS 1979; tłum. za: Szmygin 2015, 70). Ujęcie w niniejszym artykule obszarów przemysłowych pozwala na scalenie całości tkanki urbanistycznej, w przeciwieństwie do zasad stosowanych w Karcie Ateńskiej. Karta z Burra zwraca szczególną uwagę na konieczność zachowania *odpowiedniego otoczenia wizualnego i innych powiązań, które przyczyniają się do znaczenia kulturowego miejsca* (Karta z Burra 1979, art. 8, art. 24 oraz art. 24.1*)*. Wprowadzenie do Karty z Burra obszarów przemysłowych ma duże znaczenie w kontekście obejmowania ich ochroną konserwatorską oraz uwzględnienie ich silnej pozycji w tkance urbanistycznej.

Pierwszym dokumentem referencyjnym poświęconym w całości dziedzictwu przemysłowemu jest Karta Tagilska, przyjęta 17 lipca 2003 roku w Niżnym Tagile (Rosja) przez Międzynarodowy Komitet Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego TICCIH. Dokument ten stanowi przełom w rozwoju teorii konserwatorskiej, gdyż po raz pierwszy w sposób kompleksowy definiuje dziedzictwo przemysłowe, określając jego znaczenie w kontekście społecznym, kulturowym i przestrzennym.

W preambule Karty podkreślono rolę dziedzictwa przemysłowego jako świadectwa procesów, które ukształtowały współczesne społeczeństwa, gospodarkę oraz krajobraz. Dziedzictwo to nie jest rozumiane wyłącznie jako zbiór obiektów budowlanych, lecz jako złożony system obejmujący nie tylko budynki, ale także budowle, konstrukcje, zagospodarowanie, maszyny i urządzenia oraz krajobrazy. W art. 2 pkt III Karty mówi o wartościach przemysłowych, jako wartości *nieodłącznie związane z samym miejscem, jego strukturą, komponentami, maszynami i otoczeniem, w krajobrazie przemysłowym, w dokumentacji pisemnej, a także w niematerialnych zapisach przemysłu zawartych w ludzkich wspomnieniach i zwyczajach* (TICCIH 2003, 2, tłum. własne) nadając dziedzictwu przemysłowemu aspekt szerszy niż jedynie budynku lub budowli nieruchomej, uwidaczniając aspekt części życia ludzkiego będącej gwarantem rozwoju technologicznego i umiejętności ludzkich Istotnym elementem Karty jest również podkreślenie konieczności identyfikacji, dokumentacji oraz prowadzenia badań nad dziedzictwem przemysłowym. Wskazuje się na potrzebę systematycznego rejestrowania obiektów i zespołów przemysłowych, a także analizowania ich w kontekście powiązań funkcjonalnych i technologicznych. Szczególną uwagę zwraca się na współzależność poszczególnych gałęzi przemysłu, co warunkuje konieczność traktowania dziedzictwa przemysłowego jako systemu powiązanych elementów, a nie zbioru odrębnych obiektów.

Kolejnym dokumentem doktrynalnym dotyczącym dziedzictwa przemysłowego są *Wspólne wytyczne ICOMOS-TICCICH w zakresie konserwacji obiektów, konstrukcji, obszarów i krajobrazów dziedzictwa przemysłowego* (zasady dublińskie) przyjęte przez XVII Zgromadzenie Generalne ICOMOS 28.11.2011 r. w Paryżu łączy on w sobie Kartę Tagilską, zasady ochrony i konserwacji zabytków wzbogacone o referencje i przemyślenia dotyczące obiektów, konstrukcji i obszarów przemysłowych. Wartym uwagi elementem niniejszego dokumentu jest Preambuła, która podobnie jak w Karcie Tagilskiej objaśnia ona znaczenie przemysłu w dziejach ludzkości oraz jego znaczenie w przestrzeni. Wskazuje na jego aktualną rolę wśród dziedzictwa przemysłowego oraz aktualną sytuację. Zdaniem autorki Preambułę Karty podsumowują słowa aktualne do dnia dzisiejszego oraz przedstawiające wciąż powtarzające się problemy dot. dziedzictwa przemysłu *Dziedzictwo przemysłowe jest niezwykle podatne na zniszczenie, często jest zagrożone, tracone z powodu braku świadomości i właściwej oceny jego znaczenia, braku należytej dokumentacji lub ochrony, ale także w następstwie zmieniających się trendów ekonomicznych, negatywnego postrzegania rozwiązań dotyczących ochrony środowiska*

lub po prostu na skutek znacznych rozmiarów i złożoności obiektów (TICCIH i ICOMOS 2011; tłum. za: Szmygin 2015, 191).

Zależność pomiędzy zabytkami przemysłu, a strukturą miejską znajduje odzwierciedlenie w dokumentach doktrynalnych ochrony dziedzictwa. Jak wskazują Wspólne wytyczne ICOMOS-TICCIH tzw. Zasady Dublińskie, dziedzictwo przemysłowe obejmuje nie tylko pojedyncze obiekty, lecz składa się *z obiektów, konstrukcji, zespołów, obszarów i krajobrazów* (TICCIH i ICOMOS 2011, 2, tłum. własne). Tym samym podkreślona zostaje jego wieloskalowość, od detalu architektonicznego po rozległe układy przestrzenne. W preambule przedmiotowego dokumentu zwraca się także uwagę, iż *olbrzymia różnorodność […] krajobrazów […] świadczy o aktywności człowieka w sferze […] produkcji przemysłowej* (TICCIH i ICOMOS 2011, 1, tłum. własne). Krajobraz staje się więc nośnikiem pamięci procesów przemysłowych, a nie jedynie tłem dla ich materialnych reliktów przeszłości.

W świetle powyższych rozważań doktrynalnych zasadne jest traktowanie dziedzictwa przemysłowego jako elementu złożonych struktur krajobrazowych. Ochrona tego typu obiektów nie powinna ograniczać się do zachowania ich substancji materialnej w postaci obiektu, lecz obejmować również relacje przestrzenne, które współtworzą ich znaczenie. Takie podejście ma szczególne znaczenie w kontekście współczesnych procesów transformacji terenów poprzemysłowych. Rewitalizacja tych obszarów często prowadzi do przekształceń ich struktury przestrzennej i funkcjonalnej, co może skutkować utratą czytelności historycznych relacji krajobrazowych. Dlatego kluczowe jest uwzględnienie w procesach projektowych i planistycznych nie tylko wartości pojedynczych obiektów, lecz także ich ekspozycji i powiązań krajobrazowych.

Podsumowując, dziedzictwo przemysłowe należy postrzegać jako integralny składnik krajobrazu kulturowego. Jego znaczenie wynika z wielowymiarowych relacji przestrzennych. Analiza tych relacji obejmująca zarówno skalę lokalną, jak i ponadlokalną stanowi podstawę dla świadomej ochrony i kształtowania współczesnej przestrzeni miejskiej.

2.2. Ochrona zabytków przemysłowych w Polsce

Zgodnie z danymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 1 czerwca 2026 roku (Narodowy Instytut Dziedzictwa 2026), rejestr zabytków nieruchomych w Polsce obejmował 81 187 obiektów, zespołów i obszarów, sklasyfikowanych według funkcji, m.in. jako: mieszkalne, dwory i pałace, obiekty użyteczności publicznej, komunikacyjne, założenia zieleni, obiekty małej architektury, układy urbanistyczne, obiekty obronne, przemysłowe, gospodarcze oraz inne.

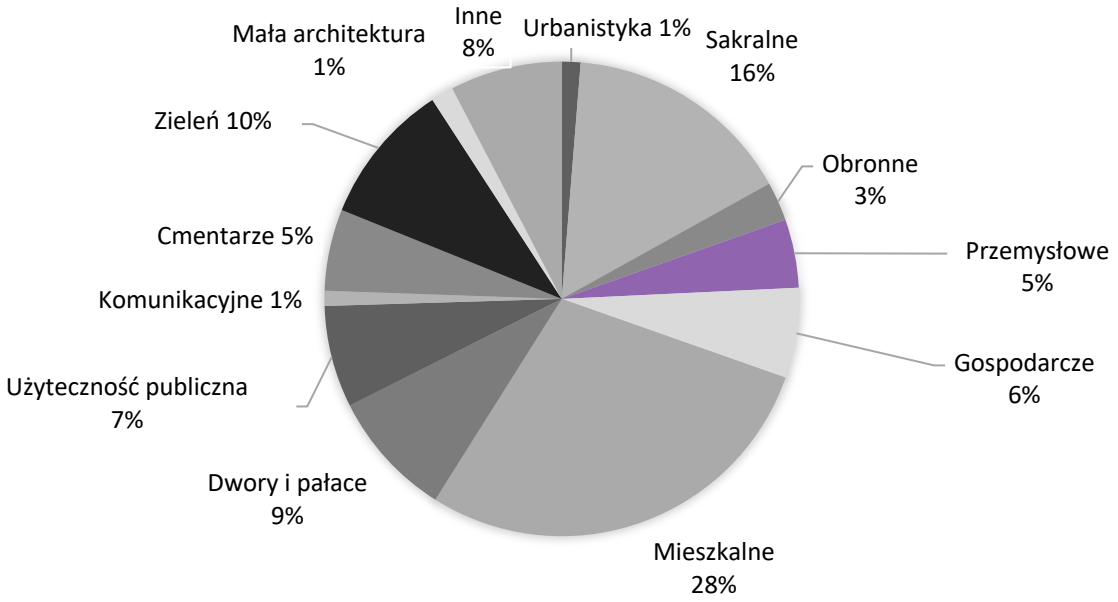
Najliczniejszą grupę stanowią obiekty mieszkalne (28,56%), a następnie obiekty sakralne (15,66%), zieleń (9,72%), dwory i pałace (8,64%). Struktura ta wynika w dużej mierze z historycznego rozwoju ochrony konserwatorskiej, która początkowo koncentrowała się na obiektach o wyraźnych walorach architektonicznych, historycznych i artystycznych, takich jak zabudowa rezydencjonalna, mieszkaniowa czy sakralna.

Na tle całego zasobu zabytkowego stosunkowo niewielki udział stanowią obiekty zaliczane do kategorii dziedzictwa przemysłowego, ich udział wynosi zaledwie 4,66% wszystkich zabytków wpisanych do rejestru. Wskazuje to na relatywnie późne uznanie wartości tej grupy funkcjonalnej obiektów w systemie ochrony dziedzictwa. Pozostaje to w zgodzie z ewolucją podejścia konserwatorskiego, w którym dziedzictwo przemysłowe przez długi czas było marginalizowane. Należy także podkreślić, że przytoczone dane odnoszą się wyłącznie do obiektów wpisanych do rejestru zabytków i nie obejmują innych form ochrony przewidzianych w art. 7 ust 1a-4 ustawy o ochronie zabytków […] oraz gminnej ewidencji zabytków.

Analiza przestrzennego zróżnicowania zasobu zabytków przemysłowych wskazuje na jego wyraźną koncentrację w regionach o silnych tradycjach industrialnych. Największy udział tego typu obiektów odnotowuje się w województwie łódzkim śląskim, gdzie stanowią one kolejno 7,74% i 7,15% wszystkich zabytków wpisanych do rejestru na tym obszarze. Wynika to bezpośrednio z uwarunkowań geograficznych i geologicznych, w szczególności występowania złóż surowców mineralnych, takich jak węgiel kamienny czy rudy metali, które determinowały rozwój przemysłu ciężkiego oraz kształtowanie się krajobrazu regionu. W związku z powyższym województwo śląskie stanowi szczególnie istotny obszar badań nad dziedzictwem przemysłowym, zarówno ze względu na skalę zachowanych obiektów, jak i ich znaczenie dla tożsamości regionalnej oraz struktury krajobrazu kulturowego.

Tabela 1. Występowanie zabytków przemysłu i techniki w poszczególnych województwach. Stan na 01.06.2026 r. Oprac. autorki na podstawie NID dane.gov.pl.

WOJEWÓDZTWO	*ILOŚĆ ZABYTKÓW W REJESTRZE ZABYTKÓW OGÓŁEM*	*ILOŚĆ ZABYTKÓW PRZEMYSŁOWYCH W REJESTRZE ZABYTKÓW*	*PROCENTOWA ILOŚĆ ZABYTKÓW PRZEMYSŁOWYCH W REJESTRZE ZABYTKÓW*
śląskie	**5103**	**365**	**7,15%**
wielkopolskie	8023	412	5,14%
opolskie	3384	128	3,78%
łódzkie	3000	224	7,74%
mazowieckie	8554	474	5,54%
kujawsko-pomorskie	3718	208	5,59%
podlaskie	2474	108	4,37%
dolnośląskie	9187	466	5,07%
lubuskie	4474	191	4,27%
zachodniopomorskie	4579	214	4,67%
świętokrzyskie	2012	77	3,83%
warmińsko-mazurskie	6504	323	4,97%
lubelskie	4415	115	2,60%
pomorskie	3851	225	5,84%
podkarpackie	5430	128	2,36%
małopolskie	6479	126	1,94%
SUMA	**81187**	**3784**	**ŚREDNIA: 4,66%**

Rysunek 3. Procentowy udział zabytków wpisanych do rejestru zabytków według kategorii. Stan na 01.06.2026 r. Oprac. autorki na podstawie NID dane.gov.pl.

Rozwój ochrony zabytków przemysłowych w polskim ustawodawstwie historycznym

Pierwszym aktem prawnym regulującym ochronę zabytków na ziemiach polskich był Dekret Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z 1918 roku o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, wprowadzony celem ochrony dobra narodowego. Jego wprowadzenie stanowiło istotny krok w kierunku instytucjonalizacji ochrony dziedzictwa, prowadząc m.in. do utworzenia struktur służb konserwatorskich odpowiedzialnych za nadzór nad zabytkami.

Dokument ten po raz pierwszy w sposób formalny definiował pojęcie zabytku oraz określał zasady jego ochrony. Kryteria uznania obiektu za zabytek opierały się przede wszystkim na jego wartościach artystycznych, historycznych i estetycznych, co wpisywało się w dominujący wówczas paradygmat ochrony dziedzictwa. Szczególny nacisk kładziono na aspekty artystyczne i kompozycyjne, związane z kształtowaniem przestrzeni miejskiej i krajobrazu kulturowego.

Zakres ochrony obejmował głównie obiekty o wysokich walorach artystycznych, takie jak architektura sakralna, rezydencjonalna czy reprezentacyjna, podczas gdy obiekty o charakterze przemysłowym pozostawały poza zainteresowaniem konserwatorskim. Przedmiotowe podejście odzwierciedlało ówczesne rozumienie dziedzictwa jako zbioru wartości estetycznych, a nie jako złożonego zapisu procesów społeczno-gospodarczych, w tym industrializacji.

Dokument ten po raz pierwszy w historii kraju definiował pojęcie zabytku i regulował kwestie możliwości wyróżnienia obiektu biorąc pod uwagę głównie kwestie estetyczne i przestrzenne polskich gmin. Zgodnie z art. 12 ww. dekret możliwe było objęcie ochroną konserwatorską obiektów kultu religijnego i pałaców. Ochrona konserwatorska w Dekrecie pozwalała na objęcie obiektów wraz z otoczeniem *grupy budowli, wybitne pod względem estetycznym i znamienne bądź dla całych miast, osad, wsi bądź dla ich dzielnic* i *budowle zarówno murowane, jak i drewniane wraz z przynależnem im otoczeniem (ogrodem, placem) [...]* (Rada Regencyjna 1918, art. 12b). Zapisy te dotyczące zabytków nieruchomych świadczą o trosce i świadomości ówczesnych władz o dziedzictwo oraz jego wysokie znaczenie w tkance urbanistycznej. Art. 17 Dekretu traktuje o ekspozycji zabtku poprzez słowa: ***[...] nie dopuścić do zniszczenia, zasłaniania lub szpecenia widoku na zabytki lub z zabytków nieruchomych*** (Rada Regencyjna 1918, art. 17). Regulacja świadczy o świadomości znaczenia ekspozycji biernej i czynnej w kreowaniu i utrzymywaniu historycznego tła oraz osi widokowych na zabytek. Dekret z 1918 roku nie obejmował jednoznacznie nieruchomych obiektów przemysłowych, co wynikało z braku ich oznaczenia w zapisach. W konsekwencji architektura przemysłowa pozostawała poza zainteresowaniem ówczesnej ochrony konserwatorskiej.

Przeprowadzona analiza dostępnych źródeł nie wskazuje na istnienie w tym okresie działań zmierzających do objęcia ochroną architektonicznych i urbanistycznych struktur przemysłowych. Brak udokumentowanych inicjatyw w tym zakresie potwierdza marginalną pozycję dziedzictwa

przemysłowego w ówczesnym systemie wartościowania zabytków, który nie uwzględniał jeszcze znaczenia procesów industrializacji dla kształtowania krajobrazu kulturowego.

Dziesięć lat później, zostało wydane Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 roku o opiece nad zabytkami (Dz. U. 1928 nr 29 poz. 265), które rozszerzało listę obiektów, dla których istniała możliwość objęcia ochroną konserwatorską. W przedmiotowym rozporządzeniu pojawia się możliwość objęcia ochroną konserwatorską m.in. kopalń przedhistorycznych, pieców garncarskich oraz pieców do wytapiania metalu. Można uznać, że stanowiło to zaczątek myślenia o obiektach i budynkach związanych z wytwarzaniem jako o zabytkach (Prezydent Rzeczypospolitej 1928, art. 2). Zapisy rozporządzenia z 1928 roku nie przewidywały wprost możliwości objęcia ochroną konserwatorską obiektów techniki i przemysłu jako odrębnej kategorii dziedzictwa. Uwzględniały natomiast wybrane elementy o charakterze przemysłowym, jednak wyłącznie w sposób fragmentaryczny, czyli poprzez wskazanie pojedynczych obiektów o szczególnych wartościach historycznych lub artystycznych. Takie podejście nie prowadziło do systemowego ujęcia dziedzictwa przemysłowego, ograniczało się do incydentalnych przypadków. Należy zauważyć, że okres ten przypadał na czas intensywnego rozwoju przemysłu, w którym zakłady produkcyjne podlegały dynamicznym przemianom technologicznym oraz przestrzennym. Rozbudowa fabryk, modernizacja procesów produkcyjnych oraz ciągłe zastępowanie starszych technologii nowymi rozwiązaniami stanowiły naturalną cechę funkcjonowania przemysłu. Obiekty przemysłowe postrzegane były przede wszystkim przez pryzmat ich użyteczności i efektywności produkcyjnej, a nie jako potencjalne obiekty o wartościach kulturowych. Nie rozwijano wówczas refleksji nad ochroną zakładów przemysłowych jako elementów struktury miasta, ani nad ich walorami architektonicznymi czy kompozycyjnymi. Przemysł nie był jeszcze postrzegany jako integralny składnik krajobrazu kulturowego, lecz jako sfera działalności o charakterze czysto użytkowym, podlegająca nieustannej transformacji.

Należy także podkreślić, że już w tym okresie istniały liczne obiekty przemysłowe, które utraciły swoją pierwotną funkcję lub zostały znacząco przekształcone w wyniku postępu technologicznego. Zakłady takie, jak cegielnie czy huty, odegrały istotną rolę w rozwoju budownictwa i architektury, dostarczając materiałów i rozwiązań technologicznych umożliwiających powstawanie obiektów o wysokiej wartości artystycznej. **Wytwory działalności przemysłowej, takie jak cegła, z której zbudowane są inne zabytki czy konstrukcje stalowe były już wówczas uznawane za elementy dziedzictwa i obejmowane ochroną konserwatorską, podczas gdy same miejsca ich produkcji pozostawały poza zainteresowaniem systemu ochrony.** Obecna sytuacja ujawnia istotne zróżnicowanie w postrzeganiu dziedzictwa: ochroną obejmowano efekty działalności przemysłowej, natomiast pomijano jej materialne zaplecze przestrzenne i technologiczne. Dopiero późniejsze

przemiany w teorii konserwatorskiej doprowadziły do uznania, że również obiekty i krajobrazy przemysłowe stanowią ważne świadectwo rozwoju cywilizacyjnego i powinny podlegać ochronie jako integralny element dziedzictwa kulturowego.

W zakresie przestrzennego odbioru zabytków i zachowania ich historycznego otoczenia Rozporządzenie z 1928 roku znacząco zmniejsza znaczenie zabytku w przestrzeni, regulując to art. 3 traktującym o otrzymaniu zabytkowego charakteru poprzez zapis *[...] przy zabytkach nieruchomych określającego granice zabytku i granice otoczenia [...]* (Prezydent Rzeczypospolitej 1928, art. 3) likwidując tym samym możliwość ochrony widoku i wpływając jednocześnie na szkodę ekspozycji biernej i czynnej zabytków. Zapis ten wpłynął również na zmniejszenie znaczenia i rangi obiektów w planowaniu przestrzennym oraz w strukturze urbanistycznej miasta. Dokumentem nawiązującym do ochrony obiektów objętych obowiązującym rozporządzeniem było Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 lutego 1928 r. o prawie budowlanem i zabudowaniu osiedli (Dz. U. 1928 nr 23, poz. 202), dokument ten nie nawiązuje w żaden sposób do ochrony zabytków, w art. 81 zaznacza możliwość zachowania m.in. prawa widoku w przypadku scalania działek. Przepis ten mógł służyć częściowej ochronie ekspozycji czynnej zabytku oraz w ograniczonym zakresie chronić obiekt przed przesłonięciem, a także sprzyjać zachowaniu fragmentów jego historycznego otoczenia.

Dotychczasowa analiza dostępnych źródeł nie pozwala na jednoznaczne wskazanie przyczyn osłabienia znaczenia ekspozycji obiektów historycznych w strukturze urbanistycznej. Można jednak sformułować kilka hipotez wyjaśniających to zjawisko. Jednym z możliwych czynników był ograniczony poziom skuteczności obowiązujących regulacji prawnych, w tym zapisów rozporządzenia, które w praktyce mogły okazywać się trudne do egzekwowania. Nie można również wykluczyć, że ochrona ekspozycji zabytków była postrzegana jako bariera dla procesów inwestycyjnych, ograniczająca możliwości rozwoju przestrzennego miast, co mogło prowadzić do jej marginalizacji w praktyce planistycznej. Istotną rolę mogły odegrać także przemiany ideowe zachodzące w architekturze i urbanistyce w pierwszej połowie XX wieku. Rozwój modernizmu jako dominującego nurtu projektowego o zasięgu międzynarodowym, wiązał się z postulatem odejścia od historyzujących form i tradycyjnych zasad kompozycji przestrzennej. W miejsce ciągłości historycznej promowano wizję nowoczesnego miasta, opartego na funkcjonalności, higienie i racjonalnej organizacji przestrzeni, często określanej jako dążenie do „nowego", lepszego i zdrowszego środowiska życia.

Wobec powyższego znaczenie relacji widokowych oraz historycznie ukształtowanych powiązań przestrzennych mogło ulec osłabieniu, ustępując miejsca nowym zasadom kształtowania przestrzeni miejskiej. Proces ten wpisywał się w szerszą zmianę paradygmatu od ochrony krajobrazu jako spójnej całości do projektowania miasta tj. struktury funkcjonalnej, podporządkowanej potrzebom współczesności.

Zapisy odnoszące się do dziedzictwa kulturowego i jego roli w przestrzeni znalazły miejsce w dokumencie wydanym w 1933 w roku tzw. „Karcie Ateńskiej" przyjętej przez VI Kongres C.I.A.M. w 1933 roku. Karta Ateńska. Artykuł 66 wskazuje na konieczność zachowania dziedzictwa historycznego, jeżeli sprzyja ono interesowi ogółu. Takie ujęcie ograniczało ochronę dziedzictwa kulturowego wyłącznie do przypadków uzasadnionych interesem publicznym, co stanowiło charakterystyczny element modernistycznego podejścia do planowania przestrzennego. Kolejno art. 69 Karty, wskazujący na możliwość tworzenia pasów zieleni poprzez wyburzanie zdegradowanej zabudowy w otoczeniu zabytków historycznych oraz art. 70, krytykujący stosowanie stylów historycznych w nowej zabudowie zlokalizowanej w dzielnicach historycznych, odzwierciedlają modernistyczne podejście do kształtowania przestrzeni. Założenia te prowadziły do przekształcania historycznego otoczenia zabytków oraz osłabienia ich autentycznego kontekstu przestrzennego. Przytoczone artykuły wskazują na podporządkowanie funkcji, ekspozycji i lokalizacji dziedzictwa historycznego idei nowoczesnego miasta, w którym priorytet nadano nowej zabudowie oraz współczesnym dominantom przestrzennym.

Za moment przełomowy w kształtowaniu ochrony dziedzictwa techniki w Polsce uznaje się rok 1934, kiedy podjęto decyzję o objęciu ochroną zespołu pudlingarni i walcowni w Sielpi Wielkiej w woj. Świętokrzyskim (Fot. 1). Uznanie obiektu i jego otoczenia za zabytek sztuki inżynierskiej stanowiło jeden z pierwszych przypadków formalnego objęcia obiektu przemysłowego ochroną konserwatorską w Polsce (nr wpisów: A.307/67, A.322/56). W chwili objęcia ochroną zakład znajdował się w złym stanie technicznym, jednak kluczowym argumentem przemawiającym za jego zachowaniem była **czytelność procesu technologicznego** oraz zachowana **ciągłość myśli technicznej, odzwierciedlona w układzie przestrzennym i wyposażeniu obiektu** (Radwan 1938b). Tym samym decyzja stanowiła istotne odejście od dominującego wówczas podejścia konserwatorskiego, koncentrującego się przede wszystkim na wartościach estetycznych. Dostrzeżone zostały wartości naukowe i technologiczne. Przykład ten wskazuje na wczesne, choć jeszcze incydentalne, próby uznania wartości dziedzictwa przemysłowego w Polsce. Potwierdza jednak, że już w okresie międzywojennym dostrzegano znaczenie obiektów techniki jako nośników wiedzy o procesach produkcyjnych, mimo iż podejście to nie miało jeszcze charakteru systemowego.

Fotografia 1. Wjazd do zakładu w Sielpi Wielkiej w 1957 r. fot. BSiDZT Januszewski, karta ewidencyjna zabytku.

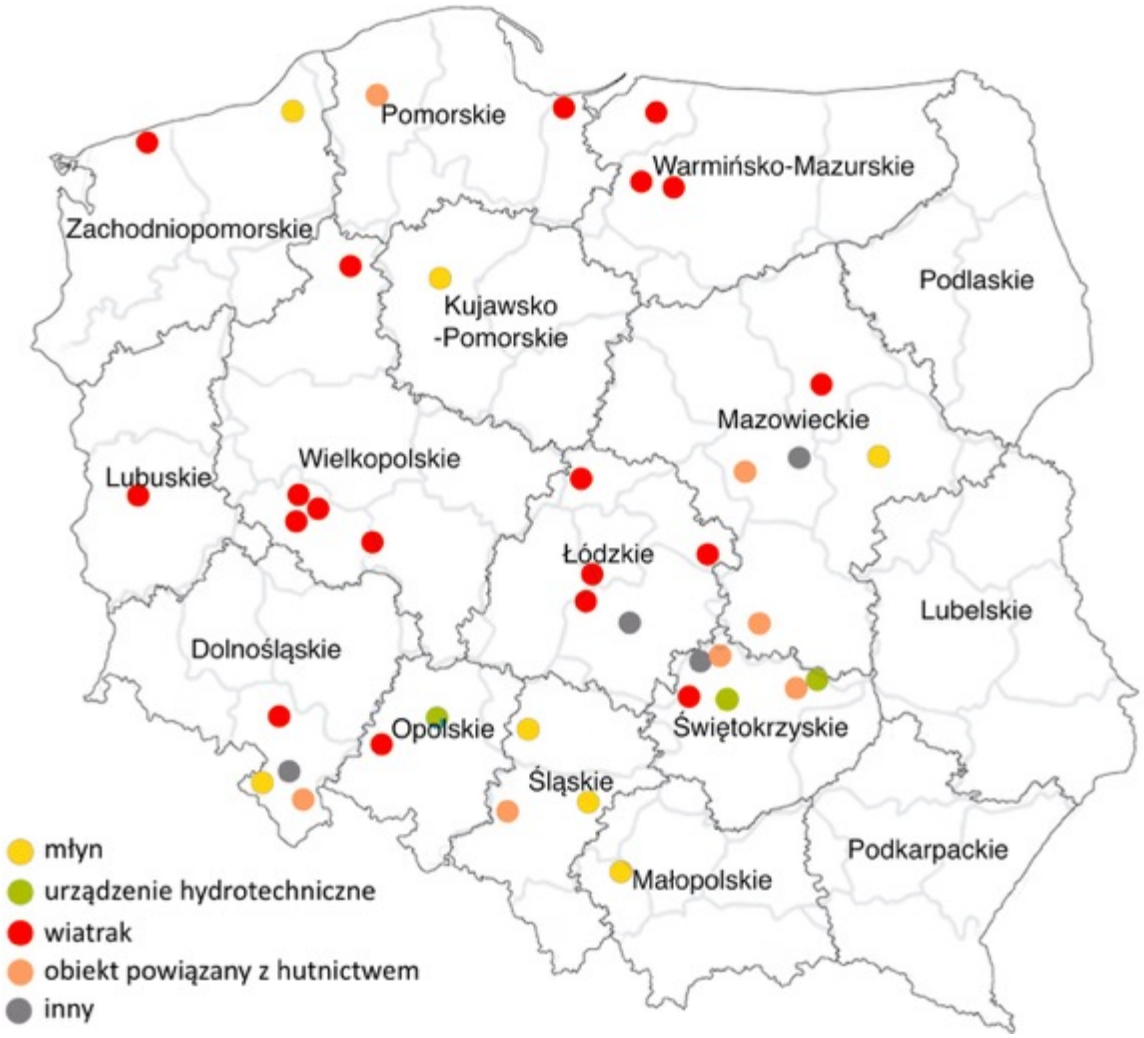
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 roku o opiece nad zabytkami obowiązywało przez kolejne 34 lata, obejmując swoim zakresem również okres II wojny światowej (1939-1945), który przyniósł znaczące zniszczenia w strukturze przestrzennej, w tym przemysłowej kraju. W wyniku działań wojennych oraz zmian politycznych część zakładów przemysłowych została przejęta przez administrację niemiecką i włączona do zagranicznej gospodarki. Obiekty znajdujące się na terenach wyzwalanych spod okupacji ulegały natomiast dalszym przekształceniom i zniszczeniom, związanym m.in. z demontażem infrastruktury przemysłowej prowadzonym przez specjalne grupy Armii Czerwonej (Frużyński 2012, 33). Działania te obejmowały systematyczne rozbieranie wyposażenia technicznego oraz wywóz maszyn i urządzeń, co prowadziło do trwałej degradacji wielu zakładów przemysłowych. Szczególne straty odnotowano w regionach o rozwiniętym przemyśle surowcowym i ciężkim. Wśród nich wyróżniały się zagłębia częstochowskie oraz staropolskie. Zniszczenia i demontaże znacząco ograniczyły potencjał produkcyjny oraz doprowadziły do utraty cennych elementów dziedzictwa techniki (Frużyński 2012, 36-37). W efekcie II wojna światowa nie tylko zahamowała rozwój przemysłu, lecz także przyczyniła się do nieodwracalnych strat w zakresie materialnego dziedzictwa przemysłowego. Zniszczenia te, w połączeniu z brakiem systemowych

narzędzi ochrony tego typu obiektów, wpłynęły na dalszą marginalizację ich znaczenia w powojennej polityce konserwatorskiej.

Do czasu wejścia w życie ustawy z 1962 roku, wprowadzającej możliwość obejmowania obiektów techniki ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków, na terenie Polski zarejestrowano łącznie 30 nieruchomych obiektów poprzemysłowych. Analiza wpisów do rejestru zabytków przestawiona w Aneksie II wskazuje, że proces ujmowania obiektów techniki w rejestrze zabytków uległ nasileniu w latach 1955-1957. Według inż. Jerzego Jasiuka nasilenie te związane jest z otwarciem w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie wystawy pn. *Postęp techniczny w służbie człowieka* (Jasiuk 1965) oraz rozpowszechniającym się problemem ochrony zabytków techniki. W omawianym okresie prowadzono również liczne działania inwentaryzacyjne przeprowadzone m.in. przez Zakład Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk oraz Komitet Historii Nauki i Techniki, a także inicjatywy o charakterze popularyzatorsko-turystycznym. Wśród obiektów objętych zainteresowaniem dominowały wiatraki i młyny wodne lub ich pozostałości, co wynikało zarówno z ich związku z działalnością społeczności wiejskich i etnicznych, jak i ze złego stanu technicznego oraz zagrożenia likwidacją tych obiektów.

Przewaga wpisów dotyczących młynów i wiatraków (Rys. 4), przy jednoczesnym pominięciu innych obiektów techniki, może być związana z ich powszechnym występowaniem na terenie całego kraju, co nadaje im charakter dziedzictwa ogólnonarodowego. W przeciwieństwie do nich obiekty takie jak kopalnie, huty czy cynkownie zlokalizowane były głównie w określonych regionach uprzemysłowionych, stanowiąc dziedzictwo o bardziej lokalnym charakterze, związane z konkretnymi społecznościami. Wskazany aspekt historyczno-przestrzenny może stanowić jedno z wyjaśnień dominacji młynów i wiatraków w rejestrze zabytków w analizowanym okresie. W wykazie zabytków nieruchomych (księga A) udostępnianym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa wśród zabytków techniki wpisanych do rejestru zabytków przed 15 lutym 1962 roku znalazły się także obiekty związany z działalnością hutniczą i kuźniami, jeden obiekt papierni oraz gorzelnia (zob. Aneks II). Analiza wykazu udostępnianego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa nie wykazała objęcia ochroną konserwatorską obiektów związanych z funkcjonowaniem kopalń, koksowni czy fabryk włókienniczych, które współcześnie stanowią znaczącą część dziedzictwa poprzemysłowego w Polsce.

W 1957 roku prof. Jan Pazdur określił stan wiedzy na temat zasobów zabytków techniki jako niewystarczający, wskazując, że *stan ich rozpoznania znajduje się dopiero w stadium początkowym, zwłaszcza że samo kryterium zabytkowości w technice usiłuje po raz pierwszy sprecyzować ten artykuł […]* (Pazdur 1957, 114). Podjęta przez prof. Pazdura próba diagnozy problematyki ochrony dziedzictwa przemysłowego w Polsce wskazywała na konieczność wprowadzenia ochrony prawnej obiektów techniki oraz zabezpieczenia najcenniejszych z nich w celu ich ekspozycji w strukturach muzealnych.

Rysunek 4. Rozmieszczenie zabytków przemysłu na mapie Polski, objętych ochroną przed 15.02.1962 r. Oprac. autorka.

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 roku o ochronie dóbr kultury (Dz. U. 1962 nr 10 poz. 48) zastąpiła obowiązującą od 1928 roku ustawę, wprowadzając zmiany istotne z punku widzenia ochrony zabytków techniki i przemysłu. Art. 5 ust. 6 ww. ustawy wprowadza zapis szczegółowo opisujący obiekty techniki, które można obejmować ochroną konserwatorską. *Pod względem rzeczowym przedmiotem ochrony mogą być w szczególności […] obiekty techniki i kultury materialnej, jak stare kopalnie, huty, warsztaty, budowle, konstrukcje, urządzenia, środki transportu, maszyny, narzędzia, instrumenty naukowe i wyroby szczególnie charakterystyczne dla dawnych i nowoczesnych form gospodarki, techniki i nauki, gdy są unikatami lub wiążą się z ważnymi etapami postępu technicznego* (Ustawa o ochronie dóbr kultury 1962, art. 5 ust. 6). Zapis ten jednoznacznie umożliwiał obejmowanie obiektów techniki obowiązującymi formami ochrony zabytków przewidzianymi w ustawie, jednocześnie precyzując, jakie obiekty mogły zostać objęte ochroną. Istotne uzupełnienie art. 5 ust. 6 stanowił art. 5 pkt 11 ww. ustawy, umożliwiający objęcie ochroną innych przedmiotów ruchomych i nieruchomych zasługujących na trwałe zachowanie ze względu na ich wartość naukową, artystyczną lub kulturalną. Przepis ten

stwarzał możliwość objęcia ochroną prawną również obiektów niewymienionych w ust. 6ww. ustawy. Należy jednak zwrócić uwagę, że bardziej precyzyjne byłoby posłużenie się pojęciem „obiekt", ponieważ określenie „przedmiot" może budzić wątpliwości w odniesieniu do budynków i budowli, których kwalifikacja jako zabytków w wielu przypadkach była dyskusyjna. Ustawa z 1962 roku nie precyzuje ani nie rozszerza możliwości ochrony ekspozycji i widoku na zabytki. W istocie kontynuuje rozwiązania przyjęte w ustawie z 1928 roku, ograniczając możliwość obejmowania ochroną otoczenia obiektu. Jednocześnie art. 5 ust. 12 wprowadza możliwość objęcia ochroną krajobrazu kulturowego. Rozwiązanie to ma jednak charakter obszarowy i nie zawsze jest adekwatne do ochrony wszystkich obiektów i terenów poprzemysłowych, wykraczając poza potrzeby ochrony pojedynczych obiektów.

Realna potrzeba uznania obiektów przemysłowych za zabytki ujawniła się szczególnie wyraźnie po 1989 roku, w okresie transformacji ustrojowej związanej z głębokimi zmianami politycznymi i gospodarczymi. Restrukturyzacja przemysłu doprowadziła do ograniczenia produkcji, redukcji zatrudnienia oraz likwidacji wielu zakładów, zwłaszcza w sektorach tradycyjnych, takich jak górnictwo, hutnictwo czy przemysł ciężki. Procesy te skutkowały masowym powstawaniem terenów i obiektów poprzemysłowych, które utraciły swoją pierwotną funkcję, a jednocześnie zaczęły być postrzegane jako potencjalne nośniki wartości historycznych, technologicznych i krajobrazowych. W obliczu zagrożenia ich degradacją lub całkowitą likwidacją pojawiła się potrzeba objęcia ich ochroną konserwatorską, a także podjęcia działań zmierzających do ich adaptacji i ponownego włączenia w strukturę funkcjonalną miast.

Zabytki przemysłowe w obowiązującej ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Obowiązująca wcześniej ustawa o ochronie zabytków została zastąpiona przez ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2026 r. poz. 483 z późn. zm.). Ochrona zabytków w Polsce, wprowadzona na mocy tej ustawy, sprawowana jest zarówno przez organy administracji rządowej, jak i samorządowej.

Najwyższym organem w strukturze ochrony zabytków jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, przy którym działa Generalny Konserwator Zabytków. Do jego podstawowych zadań, określonych w art. 90 ust. 2 ww. ustawy, należy m.in. nadzór nad realizacją Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, prowadzenie krajowej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, a także wspieranie badań nad dziedzictwem kulturowym i współpraca z wojewódzkimi konserwatorami zabytków.

Zadania Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków określa art. 91 ust. 4 ww. ustawy. Obejmują one m.in. realizację Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, prowadzenie

rejestru zabytków oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wydawanie pozwoleń na prowadzenie prac przy zabytkach oraz kontrolę ich wykonywania.

Na mocy porozumienia z jednostkami samorządu terytorialnego Wojewódzki Konserwator Zabytków może, zgodnie z art. 96 ww. ustawy, powierzyć część swoich kompetencji organom gminy, w szczególności w przypadku funkcjonowania wyodrębnionego stanowiska Miejskiego Konserwatora Zabytków.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami klasyfikuje zabytki ze względu na ich charakter, wyróżniając zabytki nieruchome, ruchome oraz archeologiczne (art. 8 ust. 2). Dla każdej z tych kategorii prowadzone są odrębne księgi rejestru zabytków oznaczone literami A, B i C.

W Polsce na mocy obowiązującej ustawy o ochronie zabytków ma moc prawną 5 form ochrony zabytków:

- *wpis do rejestru zabytków;*
- *uznanie za pomnik historii;*
- *utworzenie parku kulturowego;*
- *ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego* (ustawa o ochronie zabytków [...] 2003, art. 7).

Obowiązująca ustawa rozszerzyła możliwości obejmowania ochroną obiektów przemysłowych, wprowadzając zapis: *[…] i innymi zakładami przemysłowymi* (ustawa o ochronie zabytków [...] 2003, art. 6 pkt e). Regulacja ta stanowi istotny krok w kierunku systemowego ujęcia dziedzictwa poprzemysłowego, umożliwiając objęcie ochroną szerokiego spektrum obiektów związanych z działalnością produkcyjną i przetwórczą. Zapis ten ma szczególne znaczenie w kontekście różnorodności oraz złożoności struktur przemysłowych, które obejmują zarówno całe zespoły produkcyjne, jak i ich poszczególne elementy: budynki, instalacje techniczne czy inne elementy zagospodarowania terenu zakładu przemysłowego. W praktyce niemożliwe byłoby wyszczególnienie wszystkich typów obiektów przemysłowych podlegających ochronie, co uzasadnia zastosowanie formuły otwartej. Wprowadzenie takiego rozwiązania sprzyja uwzględnianiu specyfiki poszczególnych obiektów oraz ich wartości historycznych, technologicznych i krajobrazowych, umożliwiając jednocześnie objęcie ochroną także elementy dziedzictwa przemysłowego, które wcześniej pozostawały poza zakresem regulacji prawnych.

Znaczenie organizacji pozarządowych w procesie ochrony zabytków przemysłowych

Rosnące zainteresowanie zabytkami techniki w świecie przyczyniło się do utworzenia w 1973 roku Międzynarodowego Komitetu Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego TICCIH, który w Polsce rozpoczął działalność w 1999 roku. Komitet zajmuje się ochroną oraz interpretacją dziedzictwa przemysłowego na świecie, pozostając w relacjach z organizacją UNESCO, dla której od 2000 roku pełni funkcję partnera konsultacyjnego w zakresie dziedzictwa poprzemysłowego. Od momentu powstania TICCIH opracowuje cykliczne, czteroletnie raporty dotyczące stanu zachowania zabytków techniki oraz propaguje działania związane z ich rewitalizacją.

ERIH stanowi europejską sieć współpracy oraz inicjatywę o charakterze popularyzatorskim i turystycznym, której celem jest ochrona, promocja i interpretacja dziedzictwa przemysłowego. Organizacja powstała w 1999 roku, a obecnie zrzesza kilkaset instytucji zarządzających zabytkami przemysłowymi w wielu krajach Europy, tworzących spójny system tematycznych szlaków. Działalność ERIH koncentruje się na identyfikacji i łączeniu najważniejszych obiektów przemysłowych w ramach tzw. punktów kotwicznych (ang. *anchor points*) oraz tras regionalnych i tematycznych. Podejście to umożliwia prezentację dziedzictwa przemysłowego w szerszym kontekście krajobrazowym i historycznym, podkreślając powiązania między poszczególnymi ośrodkami przemysłowymi oraz ich wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy Europy.

2.3. Prawna ochrona zabytków w Polsce - analiza powiązań międzyustawowych

Wpis do rejestru zabytków

Wpis do rejestru zabytków stanowi najbardziej rozwiniętą i najlepiej uregulowaną w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami formę ochrony. Większość przepisów ustawy odnosi się właśnie do tej formy, czyniąc ją podstawowym i najbardziej rozpoznawalnym instrumentem ochrony zabytków. Ze względu na szczegółowe uregulowanie zasad jej funkcjonowania stanowi ona również najczęściej analizowaną formę ochrony w opracowaniach naukowych, raportach oraz dokumentach dotyczących stanu dziedzictwa kulturowego. Nadzór nad zabytkami wpisanymi do rejestru sprawuje właściwy wojewódzki konserwator zabytków lub miejski konserwator zabytków wykonujący zadania na podstawie zawartego porozumienia. Zabytki wpisane do rejestru podlegają nadzorowi konserwatorskiemu obejmującemu zarówno kontrolę zgodności prowadzonych prac z wydanymi pozwoleniami, jak i ocenę ich legalności. W przypadku stwierdzenia nieprawidłowości organ może wydać zalecenia pokontrolne oraz egzekwować ich wykonanie, co stwarza dodatkowe możliwości poprawy stanu zachowania zabytków.

Uzyskiwanie pozwolenia na wykonywanie jakichkolwiek prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych w obiektach wpisanych do rejestru zabytków jest konieczne każdorazowo, a nadzór nad pracami musi wykonywać osoba (lub osoby w przypadku konieczności

występowania kierownika budowy i inspektora nadzoru inwestorskiego) posiadająca stosowne uprawnienia budowlane i konserwatorskie, które otrzymuje się po potwierdzeniu 18 miesięcznej praktyki przy robotach odbywających się przy zabytkach wpisanych do rejestru. Rejestr zabytków jest jedyną formą ochrony wymagającą tego typu specjalistycznych uprawnień. Ustawa nie precyzuje natomiast dodatkowych wymagań dla projektantów zmian w zabytkowym budynku, co może stanowić potencjalne zagrożenie przy ich wykonywaniu i konieczność wprowadzania kolejnych zmian.

Ważnym aspektem odnoszącym się do niniejszej formy ochrony jest możliwość wpisania do księgi wieczystej nieruchomości informacji o formie i zakresie ochrony konserwatorskiej, co nie jest możliwe w przypadku pozostałych form ochrony.

W przypadku wydania decyzji o wpisie do rejestru zabytków ochrona może, zgodnie z definicją zawartą w art. 3 pkt 15 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obejmować również otoczenie zabytku, którego granice powinny zostać określone w decyzji o wpisie do rejestru zabytków (załącznik graficzny). Rozwiązanie to nie zawsze zapewnia jednak skuteczną ochronę przestrzenną, co zostało omówione w podrozdziale poświęconym ochronie otoczenia zabytku.

Przedmiotowa ustawa nie odnosi się w żaden sposób do zgodności planowanych zmian przestrzennych z dokumentami pianistycznymi takimi jak plan ogólny, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego czy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego w zakresie ich występowania w tych dokumentach. Ustawa nie odnosi się także do konieczności zachowania nienaruszalności zapisów planów miejscowych względem pozwoleń konserwatorskich w zakresie modyfikacji zabytku wydawanych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, co w zależności od kontekstu i interesu wprowadzanych zmian może przynieść korzyść lub stratę dla zabytku.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nie nakłada na wojewódzkiego konserwatora zabytków obowiązku badania zgodności planowanych robót z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. Kompetencja ta została powierzona organowi administracji architektoniczno-budowlanej na podstawie art. 35 ust. 1 Prawa budowlanego. Wojewódzki konserwator zabytków dokonuje natomiast oceny zamierzenia inwestycyjnego wyłącznie z punktu widzenia ochrony wartości zabytkowych.

Utworzenie Parku Kulturowego

Park kulturowy może zostać ustanowiony dla określonego obszaru gminy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami charakterystycznymi dla lokalnej tradycji budowlanej i osadniczej. Stanowi on obszarową formę ochrony zabytków i jest on ustanawiany uchwałą właściwej rady gminy, a dla jego obszaru sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Obiekty położone w granicach

parku kulturowego nie muszą posiadać statusu zabytku, jednak po wejściu w życie uchwały podlegają zasadom ochrony określonym w jej treści. Uchwała może wprowadzać szczegółowe regulacje dotyczące lokalizacji i formy małej architektury, urządzeń reklamowych, tablic i szyldów, a także innych elementów wpływających na krajobraz kulturowy. Rozwiązania te stwarzają szerokie możliwości ochrony krajobrazu kulturowego, otoczenia zabytków oraz ich ekspozycji.

Skuteczność funkcjonowania parku kulturowego zależy w dużej mierze od zakresu i precyzji przyjętych regulacji oraz sposobu ich egzekwowania. Na potrzeby zarządzania parkiem może zostać utworzona jednostka organizacyjna odpowiedzialna za koordynację jego funkcjonowania. Organ zarządzający może podejmować działania wynikające z obowiązujących przepisów prawa, w tym wszczynać postępowania związane z naruszeniem zasad określonych w uchwale. Istotnym aspektem funkcjonowania parku kulturowego jest również jego oddziaływanie społeczne, polegające na zwiększaniu świadomości mieszkańców w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu, co sprzyja skuteczniejszemu przestrzeganiu obowiązujących zasad.

Akty i decyzje planistyczne

Do aktów planowania przestrzennego, zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, zalicza się: *plan ogólny gminy, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, uchwałę ustalającą zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury […], audyt krajobrazowy oraz plan zagospodarowania przestrzennego województwa* (ustawa o planowaniu […] art. 2 ust. 22). Należy jednak zauważyć, że nie wszystkie wymienione powyżej akty stanowią formy ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków [...]. Do dokumentów planowania przestrzennego stanowiących formę ochrony zabytków należą:

- **miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego** jako akt prawa miejscowego, stanowi podstawowe narzędzie ochrony zabytków i ich otoczenia na poziomie lokalnym. Przedmiotowy akt planistyczny zgodnie z § 4 ust. 5 rozporządzenia Ministra Rozwoju i Technologii z dnia 17 grudnia 2021 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz. U. z 2021 r. poz. 2404) nakazuje ujęcie w projekcie planu miejscowego *[…] zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej zawierających określenie obiektów i terenów chronionych ustaleniami planu miejscowego, w tym określenie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w zagospodarowaniu terenów.*

Ustawodawca przewidział dwie szczególne formy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego: **zintegrowany plan inwestycyjny**, wprowadzony reformą planowania przestrzennego w 2023 roku. Zgodnie z zapisami art. 37n ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym dla zintegrowanego planu inwestycyjnego należy stosować przepisy dotyczące planów miejscowych w zakresie przeznaczonym pod inwestycję. Projekt zintegrowanego planu inwestycyjnego,

analogicznie jak plan miejscowy podlega uzgodnieniu z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz **miejscowy plan rewitalizacji**, w którym oprócz standardowych zapisów występujących w planie miejscowym może wprowadzać rozwiązania służące rewitalizacji obszaru art. szczegółowe przepisy dot. przestrzeni publicznych, obowiązek realizacji funkcji uzupełniających czy etapowanie zagospodarowania terenu.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przy sporządzaniu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się ochronę zabytków objętych formami ochrony określonymi w art. 7 ustawy wraz z ich otoczeniem oraz zabytków ujętych w gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków. Ponadto art. 19 ust. 3 umożliwia wyznaczanie w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego stref ochrony konserwatorskiej, obejmujących obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu nakazy, zakazy i dopuszczenia służące ochronie zabytków.

Strefy ochrony konserwatorskiej zaczęto wyznaczać w Polsce w latach 80. XX wieku, po opracowaniu *wytycznych dotyczących uwzględniania problematyki ochrony wartości kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego* (Zespół Ekspertów Międzyresortowej Komisji art. Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich 1981). Dokument nie został opublikowany w formie ogólnodostępnego wydawnictwa ani aktu normatywnego, funkcjonując jako wewnętrzne opracowanie metodyczne przeznaczone do stosowania przez służby konserwatorskie i planistyczne. W konsekwencji jego treść znana jest współcześnie przede wszystkim z opracowań naukowych oraz komentarzy publikowanych w literaturze przedmiotu (Stępkowski 1988; Kubiak 1983). Podstawę ich wyznaczania stanowiły ekspertyzy konserwatorskie wykonywane przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków we współpracy z Zespołem Ekspertów działających w Międzyresortowej Komisji do spraw Rewaloryzacji Miast i Zespołów Miejskich. Ośrodek Dokumentacji Architektury sporządzał konserwatorsko-urbanistyczne, przygotowywane dla poszczególnych miast i zespołów zabytkowych, które z kolei były wprowadzanie do planów miejscowych. W przypadku obiektów objętych ochroną konserwatorską w planie miejscowym realizacja inwestycji wymaga uzyskania przewidzianych prawem pozwoleń i uzgodnień, w tym opinii konserwatorskich.

Strefy ochrony konserwatorskiej, które w funkcjonują w dokumentach planistycznych do dnia dzisiejszego. W ramach dokumentu wprowadzono:

- strefę „A" ścisłej ochrony konserwatorskiej,
- strefę „B" pośredniej ochrony konserwatorskiej,
- strefę „K" ochrony krajobrazu,
- strefę „W" ochrony archeologicznej,

- strefę „E" ochrony ekspozycji
- strefę „OW" obserwacji archeologicznej.

Funkcjonujące do dziś w aktach planistycznych strefy ochrony konserwatorskiej w wielu przypadkach odbiegają od pierwotnych założeń, na których oparto ich wyznaczanie. W praktyce planistycznej obserwuje się zacieranie różnic pomiędzy poszczególnymi rodzajami stref, w szczególności strefą A i B, czego konsekwencją jest stosowanie zbliżonych lub identycznych ustaleń ochronnych w planach miejscowych. Zjawisko to wynika również z faktu, że oznaczenia i klasyfikacja stref ochrony konserwatorskiej **nie zostały jednoznacznie uregulowane** w obowiązujących przepisach prawa.

Należy także podkreślić, że wiele stref ochrony konserwatorskiej wyznaczono na podstawie ekspertyz konserwatorskich opracowywanych w latach 80. I 90. XX wieku przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków. Od czasu ich sporządzenia w wielu przypadkach nastąpiły istotne przekształcenia zagospodarowania terenu, układów przestrzennych oraz krajobrazu kulturowego, które mogły wpłynąć na aktualność pierwotnie przyjętych granic i zakresu ochrony. Mimo zachodzących zmian strefy te nie zawsze podlegają weryfikacji i aktualizacji, co może prowadzić do utrzymywania ochrony na obszarach, które utraciły część wartości stanowiących podstawę ich wyznaczenia, lub do niewystarczającej ochrony terenów, na których pojawiły się nowe zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego.

Istotnym aspektem pozostaje brak pełnego powiązania stref ochrony konserwatorskiej występujących w planach miejscowych z przepisami ustawy Prawo budowlane. Ustawa odnosi się przede wszystkim do obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pomijając strefy ochrony konserwatorskiej wyznaczane w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, za wyjątkiem obszarów figurujących w gminnej ewidencji zabytków. **Powoduje to trudności w egzekwowaniu jakości przekształceń przestrzennych oraz prowadzi do powstawania chaosu przestrzennego w otoczeniu obiektów zabytkowych.**

Dodatkową trudnością jest ograniczony zakres instrumentów prawnych służących ochronie walorów estetycznych i krajobrazowych w przypadkach, gdy nie zostały one objęte szczegółowymi regulacjami planistycznymi lub konserwatorskimi. Organy nadzoru budowlanego sprawują kontrolę nad zgodnością robót budowlanych z przepisami prawa budowlanego i nie są właściwe do dokonywania oceny jakości rozwiązań architektonicznych ani oddziaływania inwestycji na krajobraz kulturowy. W praktyce skuteczność ochrony wartości krajobrazowych zależy przede wszystkim od zakresu ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz od stosowania instrumentów przewidzianych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W odniesieniu do obiektów niewpisanych do rejestru zabytków wytyczne lub zalecenia konserwatorskie mogą

stanowić istotną wskazówkę dla inwestora, jednak co do zasady nie mają charakteru wiążącego, o ile obowiązek ich stosowania nie wynika z przepisów prawa lub decyzji administracyjnej.

- **Decyzje administracyjne o znaczeniu lokalizacyjnym,** w przeciwieństwie do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego decyzje o warunkach zabudowy (art. 59 ustawy o planowaniu […]) oraz decyzje lokalizacyjne (art. 50 ustawy o planowaniu […]) mają charakter indywidualnych decyzji administracyjnych. Ich wydawanie wiąże się z większym ryzykiem zmienności rozstrzygnięć, wynikającym z możliwości składania odwołań oraz modyfikacji decyzji w toku postępowania administracyjnego.

Dotychczasowy brak obowiązku zachowania zgodności decyzji o warunkach zabudowy ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego stanowił istotne zagrożenie dla ładu przestrzennego oraz ochrony zabytków i ich otoczenia. W praktyce umożliwiało to realizację inwestycji nie pozostającymi w zgodzie z założeniami polityki przestrzennej gminy oraz z potrzebami ochrony krajobrazu kulturowego. Reforma planistyczna z 2023 roku wprowadziła obowiązek uwzględniania ustaleń planu ogólnego gminy przy wydawaniu decyzji lokalizacyjnych.

Szczególne zagrożenie dotyczyło obszarów otaczających zabytki przemysłowe, gdzie brak spójnych regulacji planistycznych prowadził do przypadkowych przekształceń przestrzennych, zaburzenia ekspozycji dominant przemysłowych oraz degradacji historycznych relacji krajobrazowych. Problem ten był szczególnie widoczny na terenach objętych wyłącznie strefami ochrony konserwatorskimi, dla których brakowało skutecznych narzędzi egzekwowania zapisów związanych z estetyką i kompozycją.

Wprowadzenie obowiązku zgodności decyzji lokalizacyjnych z planem ogólnym gminy należy uznać za próbę ograniczenia wskazanych problemów oraz wzmocnienia kontroli nad przekształceniami przestrzennymi w otoczeniu obiektów zabytkowych. Rozwiązanie to może przyczynić się do większej spójności polityki przestrzennej oraz skuteczniejszej ochrony krajobrazu kulturowego terenów poprzemysłowych.

Gminna ewidencja zabytków

Analizując formy ochrony zabytków przewidziane przez ustawodawcę w ramach art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz podejmując próbę powiązania ich z ustawami dotyczącymi planowania przestrzennego, prawa budowlanego oraz pokrewnych aktów prawnych nasuwają się wnioski o nierównościach w zakresie każdej z form ochrony zabytków. Gminna ewidencja zabytków powstała celem katalogowania obiektów wykazujących cechy zabytku, z biegiem czasu stała się jednak zbiorem kart aspirującym do ujęcia jej jako formy ochrony w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Artykuł 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje ewidencję zabytków jako *podstawę do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy* (ustawa o ochronie zabytków […], art. 21) stanowi ona zbiór kart zabytków wpisanych do rejestru zabytków, ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz obiekty wskazane przez władze gminy (art. 22 ust. 5). Obiekty ujęte w ewidencji są wskazywane do ochrony w dokumentach planistycznych gmin.

Ujęcie obiektu lub obszaru w gminnej ewidencji zabytków wywołuje także określone skutki w procedurach planistycznych i inwestycyjnych oraz wpływa na sposób stosowania przepisów prawa budowlanego i planowania przestrzennego. Obiekty i obszary ujęte w gminnej ewidencji zabytków podlegają szczególnym procedurom administracyjnym. W przypadku zamierzeń inwestycyjnych wymagających uzyskania decyzji administracyjnych organ administracji architektoniczno-budowlanej jest zobowiązany do uzgodnienia rozstrzygnięcia z wojewódzkim konserwatorem zabytków (lub MKZ działającego na mocy porozumienia z WUOZ). Powoduje to, że ujęcie w gminnej ewidencji zabytków, mimo iż nie stanowi formy ochrony zabytków w rozumieniu art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wywołuje istotne skutki prawne i wzmacnia kontrolę nad przekształceniami obiektów oraz obszarów o wartościach zabytkowych.

Powstaje zatem pytanie, **czy gminna ewidencja zabytków, mimo że formalnie nie stanowi formy ochrony zabytków, nie pełni *de facto* funkcji instrumentu ochronnego o charakterze pośrednim?**

Przyczynkiem do rozważania nad istotą gminnej ewidencji zabytków stał się w 2023 roku wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2023 roku Sygn. Akt P 12/18 w sprawie odpowiedzi na zapytanie Naczelnego Sądu Administracyjnego *czy art. 22 ust. 5 pkt 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości poprzez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia, jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz z art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonego w Paryżu dnia 20 marca 1952 r. (Dz. U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175, z późn. zm.*) (Trybunał Konstytucyjny 2023). Trybunał Konstytucyjny w uzasadnieniu wyroku orzekł, że gminna ewidencja zabytków nie zapewnia właścicielowi nieruchomości ochrony prawnej umożliwiającej uczestniczenie w procesie wpisu nieruchomości do gminnej ewidencji zabytków oraz możliwości odwołania się od wpisu. Trybunał Konstytucyjny podnosi w punkcie 2.1. brak figurowania gminnej ewidencji zabytków w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotyczącego form ochrony konserwatorskiej. Zarzuca także, że *porozumienie to nie przyjmuje żadnej*

sformalizowanej postaci odnosząc się tym samym do braku połączenia procedury wpisywania do gminnej ewidencji zabytków z ustawą z dnia 14 czerwca 1960 r. - Kodeks Postępowania Administracyjnego (Dz.U. z 2026 r. poz. 775 z późn. zm.). Jednocześnie należy zauważyć, że przedmiotowy Wyrok nie uchylił gminnej ewidencji zabytków. Środowisko konserwatorskie w licznych nieformalnych dyskusjach odnosiło się do konieczności poprawy zapisów prawnych dotyczących ujmowania obiektów w gminnej ewidencji zabytków.

2.4. Regulacje dotyczące ochrony zabytków w ustawach szczególnych

Wymienione w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami formy ochrony zabytków oraz regulacje, którym podlegają obiekty objęte tymi formami, pozostają w ścisłych powiązaniach z innymi aktami prawnymi istotnymi dla ochrony dziedzictwa. Należą do nich art.:

- ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2026 r. poz. 399),
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2026 r. poz. 13),
- ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2026 r. poz. 483),
- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2026 r. poz. 538 z późn. zm.).

Szczegółowe powiązania oraz luki występujące pomiędzy poszczególnymi regulacjami zostały przeanalizowane na potrzeby niniejszego opracowania. Pozwoliło to na sformułowanie wniosków służących dalszym rozważaniom nad poprawą ochrony obiektów poprzemysłowych w polskim systemie prawnym. W przypadku ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ze względu na przeprowadzoną reformę planowania przestrzennego, analizie poddano stan prawny zarówno sprzed jej wprowadzenia, jak i po jej wdrożeniu.

Tabela 2 Zagrożenia przestrzenne związane z formami ochrony zabytków. Oprac. autorka.

FORMA OCHRONY ZABYTKÓW / **ZAPIS PRAWA ZGODNOŚĆ**	**DECYZJA WPIS DO REJESTRU ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA** Art. 7 Ust. 1 u.o.z.o.z. **POMNIK HISTORII** (konieczność ujęcia w rejestrze zabytków lub lokalizacja na terenie Parku Kulturowego) Art. 7 Ust. 2 u.o.z.o.z.	**UCHWAŁA O UTWORZENIU PARKU KULTUROWEGO** Art. 7 Ust. 3 u.o.z.o.z.	**MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO** Art. 7 Ust. 4 u.o.z.o.z. (Art. 19 ust 1 u.o.z.o.z. rejestr zabytków, GEZ i inne wskazane przez PM)	**DECYZJA O WARUNKACH ZABUDOWY** Art. 7 Ust. 4 u.o.z.o.z. (rejestr zabytków i GEZ)	**DECYZJA O USTALENIU LOKALIZACJI INWESTYCJI CELU PUBLICZNEGO…** Art. 7 Ust. 4 UOZOZ (Art. 19 ust 1 u.o.z.o.z. rejestr zabytków i GEZ)	**GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW** (zgodnie z Art. 7 u.o.z.o.z. nie stanowi formy ochrony zabytków)
Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego (zawierał rejestr zabytków, parki kulturowe i GEZ)	Nie była konieczna, zabytki wpisuje się do rejestru na podstawie odrębnych przepisów	Wymagana była zgodność z SUiKZP	Wymagana była zgodność z SUiKZP	Nie wymagała zgodności ze SUiKZP	Nie wymagała zgodności ze SUiKZP, ale przy wydawaniu Decyzji analizuje się GEZ i zabytki chronione prawem	Uwzględniane
Plan ogólny gminy	**Art. 19 u.o.z.o.z. ust. 1 pkt 1** Tak	**Art. 19 u.o.z.o.z. ust. 1 pkt 1** Tak	**Art. 19 u.o.z.o.z. ust. 1 pkt 1** Tak	**Art. 19 u.o.z.o.z. ust. 1 pkt 1** Tak	**Art. 19 u.o.z.o.z. ust. 1 pkt 1** Tak	**Art. 19 u.o.z.o.z. ust. 1 pkt 2** Tak
Pozwolenie na budowę: prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane	**Art. 39 ust 1 u.p.b. Art. 36 u.o.z.o.z.** Konieczność uzyskania pozwolenia	Tak, na podstawie zapisów uchwały Rady Gminy o Parku Kulturowym	**Art. 39 ust 3 u.p.b.** Dotyczy konieczności uzgodnienia postanowieniem na podstawie Art. 106 KPA obiektów wpisanych do rejestru i ujętych w GEZ **Art. 67 ust. 3 u.p.b.** obiekty budowlane objęte ochroną w MPZP	Jeśli zgodnie z u.p.b. roboty wymagają takiego pozwolenia wydaje się WZ. **Zgodnie z Art. 53 ust 4 pkt 2 u.p.z.p** WZ należy uzgadniać z WUOZ w odniesieniu do Art. 7 u.o.z.o.z. i GEZ. Na terenach zamkniętych zgodnie z Art. 60 ust. 3 u.p.z.p. decyzję wydaje Wojewoda w uzgodnieniu art. z WUOZ	**Art. 39 ust 3 u.p.b.** Dotyczy konieczności uzgodnienia postanowieniem na podstawie Art. 106 KPA obiektów wpisanych do rejestru i ujętych w GEZ	**Art. 39 ust 3 u.p.b.** Dotyczy konieczności uzgodnienia postanowieniem na podstawie Art. 106 KPA obiektów ujętych w GEZ
Pozwolenie konserwator-	**Art. 36 u.o.z.o.z.**	**Art. 36 u.o.z.o.z.**	Brak powiązania z u.p.b., w MPZP dla	Jedynie w przypadku	Jedynie w przypadku	Brak przepisów

skie lub opiniadla otoczenia art. na wycinkę drzewa w strefie ochrony konserwatorskiej lub terenu wpisanego do rejestru zabytków	Pozwolenia wymagają działania w i przy zabytku wymienione w artykule	Tak, w przypadku objęcia obiektu rejestrem zabytków, chyba że zapisy uchwały stanowią inaczej	stref ochrony są opisane ścisłe zasady	wpisu obszaru do rejestru zabytków lub na podstawie **Art. 6 u.o.p.**	wpisu obszaru do rejestru zabytków lub na podstawie **Art. 6 u.o.p.**	regulujących konieczność uzyskania opinii, chyba że MPZP wskazuje inaczej
Podział działki ewidencyjnej , na której zlokalizowany jest obiekt zabytkowy	**Art. 36 ust. 1 pkt 8 u.o.z.o.z.**	Zgodnie z uchwałą	Na podstawie zapisów MPZP, bez konserwatora	Można w WZ określić warunki podziału nieruchomości celem ochrony obiektu, nie mogą być one sprzeczne z **Art. 94 u.g.n.**	Można w WZ określić warunki podziału nieruchomości celem ochrony obiektu, nie mogą być one sprzeczne z **Art. 94 u.g.n.**	Nieuregulowany przepisami
Zmiana sposobu użytkowania obiektu	**Art. 36 ust. 1 pkt 9 u.o.z.o.z.**	Zgodnie z uchwałą	Opinia konserwatorska WUOZ lub MKZ działającego na podstawie Porozumienia z WUOZ, zgodnie z przeznaczeniem MPZP	Opinia konserwatorska WUOZ lub MKZ działającego na podstawie Porozumienia z WUOZ, zgodnie z przeznaczeniem w dokumentach planistycznych	Opinia konserwatorska WUOZ lub MKZ działającego na podstawie Porozumienia z WUOZ, zgodnie z przeznaczeniem w dokumentach planistycznych	**Art. 39 ust 3 u.p.b.** Dotyczy konieczności uzgodnienia Postanowieniem na podstawie Art. 106 KPA obiektów ujętych w GEZ
Umieszczanie urządzeń technicznych, reklam na lub przy budynku	**Art. 36 ust. 1 pkt 10 u.o.z.o.z.**	Pozwolenie na budowę i opinia konserwatorska WUOZ lub MKZ działającego na podstawie porozumienia z WUOZ w zależności od ochrony obiektu	Opinia konserwatorska WUOZ lub MKZ działającego na podstawie Porozumienia z WUOZ, zgodnie z przeznaczeniem MPZP	**Art. 50 ust. 2 u.p.z.p.** W zależności od interpretacji czy dana reklama czy urządzenie techniczne ma wpływ na formę architektoniczną budynku, należy stosować	W zależności od zapisów decyzji planistycznej i zapisów u.p.b.	Brak przepisów regulujących konieczność uzyskania opinii, chyba że MPZP wskazuje inaczej
Wykonywanie projektu przez osoby posiadające uprawnienia konserwatorskie	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami

Kierowanie robotami budowlanymi przez osoby posiadające uprawniania konserwatorskie	**Art. 37c u.o.z.o.z.** Wymagania zgodne z u.p.b.	Nie, w przypadku obiektów nie wpisanych do rejestru	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami
Dokonywanie kontroli i nadzoru	Tak, odbiór po wykonaniu decyzji (możliwość)	W zależności od zapisów uchwały	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami
Zlecanie wykonania zaleceń pokontrolnych	**Art. 40 u.o.z.o.z.** Tak	W zależności od zapisów uchwały	Tylko przez WUOZ		Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami
Wykonywanie prac bez pozwoleń lub niezgodnie z pozwoleniem	**Art. 45 ust 1 u.o.z.o.z.** WUOZ wydaje decyzję nakazującą przywrócenie zabytku do stanu zgodnego z prawem lub zgodnie z **Art. 46 ust. 1** może wstrzymać prace	W zależności od zapisów uchwały	Nie wydaje się pozwoleń na zabytki ujętych w MPZP i GEZ	**Art. 59 ust. 3 u.p.z.p.** Prezydent Miasta może nakazać wstrzymanie użytkowania terenu lub przywrócenie do stanu poprzedniego		Nieuregulowany przepisami
Wpisanie informacji o ochronie konserwatorskiej do księgi wieczystej	**Art. 9 ust 4 u.o.z.o.z.** Tak	Nie, w przypadku obiektów nie wpisanych do rejestru	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami
Nałożenie kar finansowych	Art. 107d ust. 1,2 **u.o.z.o.z.** WUOZ dot. Art. 36 ust. 1 pkt 1-5	**Art. 112 u.o.z.o.z.**	Decyzja PINB			
Rozpoczęcie procedury objęcia obiektu lub terenu ochroną	**Art. 10a u.o.z.o.z.** wstrzymuje wszelkie prace	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami	Nieuregulowany przepisami

Wnioski

Analiza obowiązujących form ochrony zabytków wynikająca z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z innymi przepisami ustawy oraz w powiązaniu ze wskazanymi powyżej ustawami wykazała istotne różnice w zakresie funkcjonowania form ochrony obiektów zabytkowych oraz ich otoczenia. Najszersze instrumenty ochronne zapewnia decyzja o wpisie

do rejestru zabytków, który zapewnia prawną konserwatorską kontrolę stanu technicznego obiektu, wydawanie zaleceń pokontrolnych oraz ujawnienie informacji o ochronie konserwatorskiej w księdze wieczystej. Skuteczność tej formy ochrony w odniesieniu do otoczenia zabytku zależy jednak od zakresu decyzji o wpisie do rejestru zabytków i uwzględnienia w niej zakresu otoczenia w formie załącznika do decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

Szczególnie wysoką skutecznością w zakresie ochrony przestrzeni kulturowej charakteryzuje się forma ochrony w postaci uchwały o utworzeniu parku kulturowego. Forma ta umożliwia objęcie ochroną nie tylko zabytku, lecz również jego krajobrazu, ekspozycji oraz elementów zagospodarowania przestrzeni. Dodatkowym atutem jest możliwość prowadzenia bieżącego monitoringu przekształceń oraz zarządzania obszarem przez wyspecjalizowane jednostki. Prowadzone działania konsultacyjne społeczności w trakcie uchwalania takich dokumentów planistycznych silnie angażują lokalną społeczność pozwalając na współtworzenie i zrozumienie uchwały oraz utożsamienie się z lokalną historią.

Przeprowadzona analiza wykazała natomiast ograniczoną skuteczność miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony otoczenia zabytków. Pomimo możliwości wprowadzania szczegółowych ustaleń konserwatorskich w strefach ochrony konserwatorskich występują utrudnienia związane z egzekwowaniem zapisów planu, brakiem skutecznej kontroli realizowanych robót oraz niewystarczającą ochroną ekspozycji i powiązań widokowych. Szczególnie istotnym problemem pozostaje brak skutecznych narzędzi ochrony stref konserwatorskich na etapie realizacji inwestycji oraz marginalizacją monitoringu bieżących zmian w zagospodarowania przestrzeni.

Decyzje o warunkach zabudowy oraz decyzje lokalizacyjne cechują się większą elastycznością niż miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, jednak ich indywidualny charakter oraz możliwość odwołania i zmiany decyzji powodują ograniczoną stabilność ochrony konserwatorskiej. W przypadku inwestycji celu publicznego interes związany z realizacją przedsięwzięcia może uzyskiwać pierwszeństwo przed potrzebami ochrony dziedzictwa kulturowego.

Ponadto, analiza wykazała, że szczególną rolę gminnej ewidencji zabytków, pomimo że nie stanowi ona ustawowej formy ochrony zabytków, jej powiązanie z procedurami planistycznymi i przepisami ustawy Prawo Budowlane powoduje, że w praktyce pełni istotną funkcję ochronną. W przypadku obiektów przemysłowych objęcie ochroną całych zespołów oraz ich otoczenia w ramach gminnej ewidencji zabytków może stanowić skuteczne uzupełnienie innych form ochrony konserwatorskiej w przypadku inwestycji uzgadnianych z organem administracji architektoniczno-budowlanej.

3. Procesy deindustrializacji - przyczyny, rezultaty, doświadczenia

Procesy likwidacji zakładów poprzemysłowych w Europie stanowią konsekwencje długofalowych przemian gospodarczych, technologicznych i społecznych, zapoczątkowanych w drugiej połowie XX wieku. Deindustrializacja, restrukturyzacja przemysłu ciężkiego, przenoszenie produkcji poza obszary zurbanizowane oraz zmiana modelu gospodarki na postindustrialny doprowadziły do zamykania licznych zakładów przemysłowych, często zlokalizowanych w centralnych częściach miast lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie, co spowodowało powstawanie znacznych obszarów terenów przeznaczonych do ponownego zagospodarowania w miastach.

3.1. Doświadczenia europejskie

Europa zachodnia

Proces likwidacji zakładów przemysłowych w krajach Europy Zachodniej rozpoczął się w latach 60. XX wieku i był bezpośrednio związany z głębokimi przemianami strukturalnymi gospodarek narodowych (Oborski 2012). Zjawisko to szczególnie silnie ujawniło się w sferze zatrudnienia, gdzie następował systematyczny spadek liczby miejsc pracy w przemyśle na rzecz dynamicznie rozwijającego się sektora usług. Przemiany te zostały opisane przez Daniela Bella jako przejście od społeczeństwa industrialnego do społeczeństwa postindustrialnego, w którym dominującą rolę zaczęły odgrywać wiedza, usługi oraz sektor informacyjny (Bell 1976). W Polsce zasadnicze zmiany w strukturze przemysłu nastąpiły dopiero w latach 90. XX wieku w wyniku transformacji ustrojowej, której istotnym elementem była restrukturyzacja sektora przemysłowego, prowadząca do likwidacji części zakładów produkcyjnych (Czuber i in. 1978).

W Wielkiej Brytanii proces deindustrializacji objął przede wszystkim tradycyjne regiony przemysłowe, gdzie zamykanie kopalń, hut i zakładów produkcyjnych prowadziło do głębokich zmian społecznych i przestrzennych (Kitson i Michie 2014). Skutkiem tych działań było powstawanie rozległych terenów poprzemysłowych, często zlokalizowanych w bezpośrednim sąsiedztwie centrów miejskich, które przez długi czas pozostawały zdegradowane i wyłączone z aktywnego użytkowania.

Podobne procesy obserwowano w Niemczech, zwłaszcza w regionie Zagłębia Ruhry, gdzie restrukturyzacja przemysłu ciężkiego, w tym górnictwa i hutnictwa, doprowadziła do stopniowego wygaszania działalności produkcyjnej od lat 60. i 70. XX wieku (van Dijk 2002). Likwidacja zakładów przemysłowych w tym regionie miała dalekosiężne konsekwencje nie tylko ekonomiczne, lecz także urbanistyczne, prowadząc do transformacji struktury miast oraz konieczności poszukiwania nowych modeli zagospodarowania terenów poprzemysłowych (Gresser 2001).

Europa wschodnia

Procesy likwidacji i restrukturyzacji przemysłu w krajach Europy Wschodniej rozpoczęły się znacząco później niż w państwach Europy Zachodniej i były bezpośrednio związane z przemianami polityczno-ustrojowymi końca lat 80. i początku lat 90. XX wieku. W okresie gospodarki centralnie planowanej przemysł, zwłaszcza ciężki (wydobywczy i przetwórczy) stanowił podstawę rozwoju gospodarczego oraz kluczowy element struktury przestrzennej miast i regionów. Zakłady przemysłowe były często lokalizowane w obrębie miast lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie, tworząc rozbudowane zespoły produkcyjne wraz z infrastrukturą towarzyszącą.

Punktem zwrotnym dla krajów Europy Wschodniej był okres transformacji ustrojowej zapoczątkowanej po 1989 roku (Karpiński i in. 2013; Kaliński 1995), związanej z przejściem od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej. Proces ten ujawnił strukturalną nieefektywność wielu zakładów przemysłowych, które funkcjonowały dotychczas w warunkach braku konkurencji rynkowej, dopłat państwowych oraz przestarzałych technologii produkcji. W konsekwencji rozpoczęła się szeroko zakrojona restrukturyzacja przemysłu, obejmująca prywatyzację, ograniczanie produkcji oraz likwidację nierentownych przedsiębiorstw. Wybrane zakłady zostały dostosowane do nowych technologii produkcji.

3.2. Doświadczenia polskie

W czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej podstawowym kierunkiem polityki stało się uprzemysłowienie. Rozwój i rozbudowa zakładów przemysłowych na terenie całego kraju doprowadziły do zbudowania silnej gospodarki przemysłowej. W 1988 roku w Polce było 6202 czynnych zakładów państwowych, zatrudniających powyżej 100 pracowników, w tym 1634 nowych, zbudowanych do 1989 roku (Karpiński in. 2015, 48).

Po 1989 roku nastąpiła konieczność przeprowadzenia w kraju transformacji ustrojowej uzasadnionej następującymi czynnikami (Kaliński 1995):

- ekonomicznymi,
- koniecznością zapewnienia potrzeb konsumpcyjnych społecznych,
- centralizacją systemu władzy,
- brakiem otwarcia dotychczasowej gospodarki na rynki światowe.

Według badań nad likwidacją zakładów przemysłowych, przeprowadzonych przez zespół badaczy w 2015 roku, zlikwidowanych zostało 1675 zakładów przemysłowych, co przełożyło się na pozostawienie *33% całego majątku przemysłowego istniejącego w kraju w 1988 roku, czyli 1/3 całego majątku* (Żółtkowski i in. 2015, 111). Ze względu na brak szczegółowych danych z terenu miasta Ruda Śląska z tego okresu dane te nie zostały porównane z sytuacją na tle kraju.

Kolejna faza likwidacji przemysłu była związana z recesją gospodarczą występującą globalnie w latach 2008 - 2009[1]. Spadek produkcji w Polsce określa się jednak na niższy niż podczas poprzedniego kryzysu trwającego od 1989 roku. Przedmiotowa recesja globalna była największym spadkiem produkcji od czasów tzw. Wielkiej Depresji występującej w latach 30. XX wieku (Rechwał 2011, 110).

Biorąc pod uwagę problemy przestrzenne wywołane likwidacją działalności przemysłowej należy zauważyć, że pociągała za sobą nie tylko wyłączenie z użytkowania obiektów kubaturowych, lecz również degradację rozległych terenów towarzyszących, obejmujących: infrastrukturę transportową, komunikacyjną i technologiczną. W wielu przypadkach procesy te przebiegały w sposób niekontrolowany, bez wcześniejszej analizy wartości historycznej (Dąbrowski 2017), urbanistycznej i krajobrazowej likwidowanych struktur. Przyczyniło się to do fragmentaryzacji przestrzeni miejskiej, powstawaniem obszarów zdegradowanych oraz zerwaniem ciągłości funkcjonalno-przestrzennej miast. Najpoważniejsze konsekwencje przestrzenne likwidacja zakładów przemysłowych spowodowała jednak w jednostkach osadniczych, gdzie przemysł był lokowany w centrum miejskiego układu urbanistycznego. Konsekwencje przestrzenne likwidacji obiektów przemysłowych obejmowały także utratę czytelności historycznych układów urbanistycznych oraz zatarcie tożsamości miejsc związanych z przemysłowym dziedzictwem miast. Szczególnie dotkliwe skutki obserwowano w regionach silnie uprzemysłowionych, gdzie zakłady przemysłowe stanowiły podstawowy element struktury przestrzennej i społecznej. Ich nagłe zniknięcie prowadziło do powstawania barier przestrzennych, obszarów wykluczenia społecznego oraz pogorszenia jakości przestrzeni publicznych.

3.3. Uwarunkowania lokalne w Rudzie Śląskiej

Przemysł nieustannie rozwijał się na terenie dzisiejszej Rudy Śląskiej od XIII/XIV wieku aż do rozpoczęcia II wojny światowej, która spowodowała przestój w wydobyciu i produkcji rudzkich zakładów. Po zakończeniu II wojny światowej zakłady węglowe znajdujące się na terenie Rudy Śląskiej, które były całkowicie wyzwolone od okupanta należały do Rudzkiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego, powołanego przez Rząd Tymczasowy (Szefer 1970, 240). Hutnictwo natomiast podlegało Centralnemu Zarządowi Przemysłu Hutniczego w Katowicach (Frużyński 2022, 37). Zakłady te po zakończeniu konfliktu zbrojnego i regulacji bieżących napraw były gotowe do podjęcia pracy pomimo strat poniesionych podczas konfliktu.

Analiza dat likwidacji rudzkich zakładów przemysłowych wskazuje, że zarówno transformacja ustrojowa, jak i kryzys gospodarczy z 2009 r. znalazły odzwierciedlenie w procesach przekształceń zachodzących na terenie miasta. Przejawem tych zmian była częściowa likwidacja infrastruktury Kopalni Nowy Wirek w dzielnicy Kochłowice oraz wybranych obiektów kubaturowych związanych

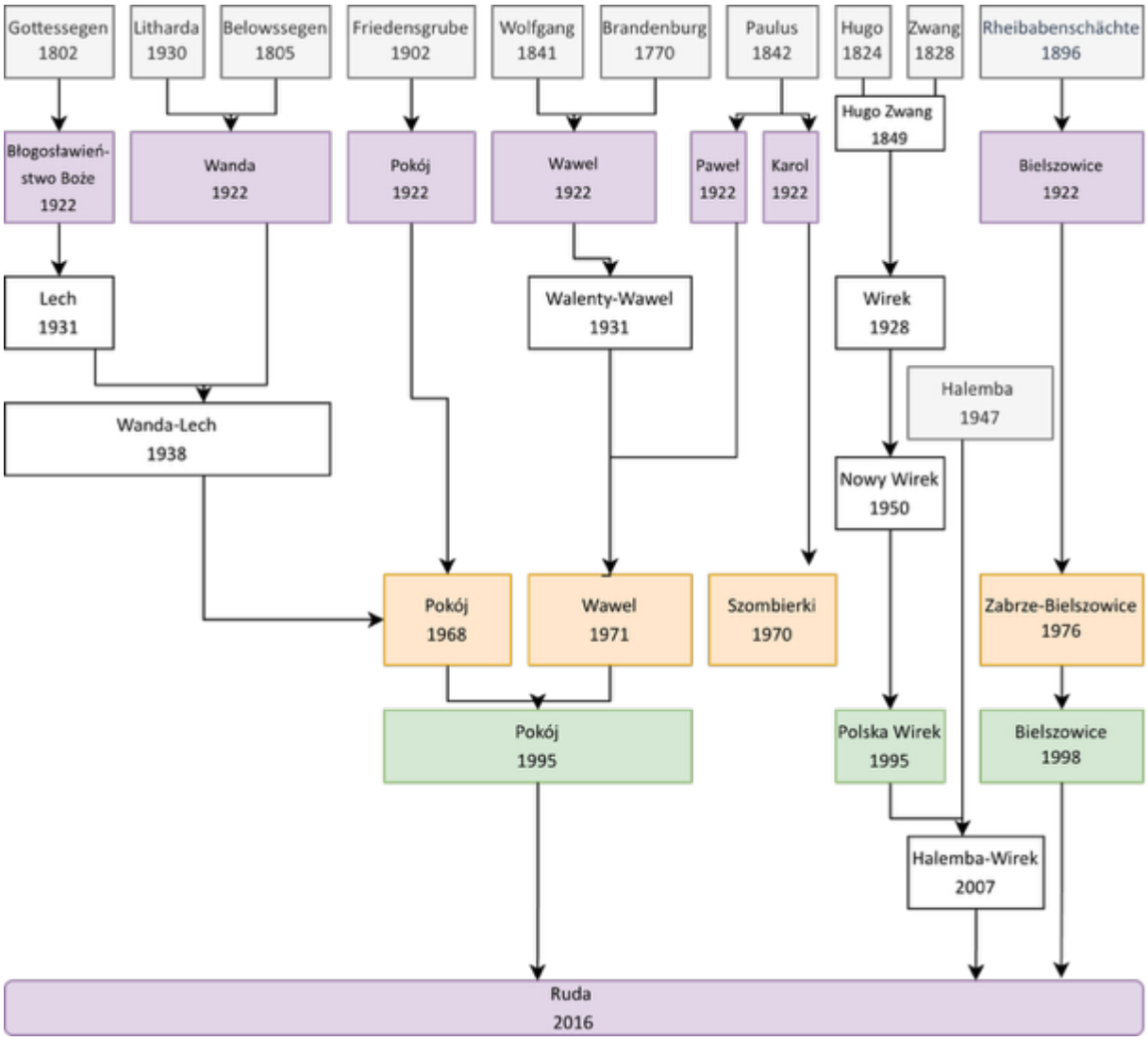
[1] Lata 2010-2011 określa się jako lata występujące bezpośrednio po kryzysie.

z funkcjonowaniem poszczególnych ciągów technologicznych Huty Pokój. Na podstawie materiałów archiwalnych Miejskiego Konserwatora Zabytków stwierdzono, że proces likwidacji infrastruktury Kopalni Nowy Wirek prowadzony był w latach 2009-2014, natomiast rozbiórki infrastruktury hutniczej miały miejsce głównie w latach 2009-2010. Przekształcenia te stanowiły element szerszych procesów restrukturyzacyjnych zachodzących w przemyśle ciężkim Górnego Śląska i doprowadziły do trwałych zmian w krajobrazie przemysłowym Rudy Śląskiej.

Rudzkie zakłady wielokrotnie zmieniały nazwy oraz konsolidowały się. Większość z nich powstawała pod niemieckimi nazwami, zmiana na polską nazwę nastąpiła dopiero w 1922 roku, kiedy to Górny Śląsk został podzielony pomiędzy część polską i niemiecką. Zgodnie z *oświadczeniem rządowym z dnia z dnia 23 maja 1922 r. w sprawie podziału Górnego Śląska* pkt 1 obecne tereny Rudy Śląskiej znalazły się wówczas po stronie polskiej. Zmienione nazwy zakładów przemysłowych funkcjonowały aż do kolejnych ruchów konsolidacyjnych przeprowadzanych w latach 70. XX wieku. Konsolidacja kopalń zazwyczaj wiązała się z chęcią likwidacji części infrastruktury. Kolejne połączenie kopalń miało miejsce w 2016 roku, poprzez połączenie kopalń Pokój, Bielszowice i Halemba. Należy zaznaczyć jednak, że Kopalnia Pokój nie funkcjonuje już jako czynna kopalnia, znajduje się w stanie likwidacji, a pod nazwą Ruda funkcjonują dawne kopalnie Bielszowice i Halemba.

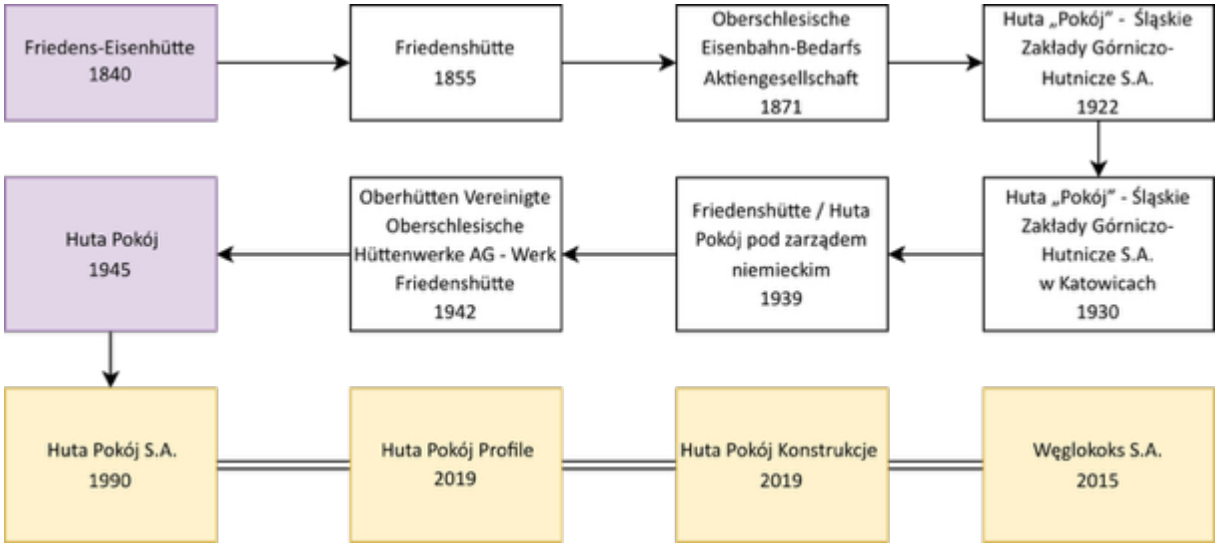
Do likwidacji kopalni dochodzi poprzez *zaprzestanie wydobycia węgla kamiennego i likwidację zakładu górniczego lub jego oznaczonej części* (ustawa o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego 2007, art. 6) oraz wyznaczenie terminów rozpoczęcia likwidacji, zakończenia wydobycia węgla, zakresu likwidacji oraz ustanowienie osoby likwidatora (ustawa o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego 2007, art. 6). Należy zauważyć, że kolejnym krokiem jest przekazanie zakładu górniczego na rzecz Spółki Restrukturyzacji Kopalń S.A. (ustawa o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego 2007, art. 8a) która zarządza likwidacją zakładu zgodnie z kompetencjami.

Konsolidacje i likwidacje rudzkich kopalń przedstawia Rysunek 5. Należy także zauważyć, że przedmiotowy schemat nie obejmuje wszystkich kopalń występujących przez wieki na terenie dzisiejszej Rudy Śląskiej. Schemat skupia się na zakładach kopalnianych objętych badaniami w niniejszej dysertacji.

Rysunek 5. Konsolidacja rudzkich kopalń. Oprac. autorki na podstawie Słownika historycznych kopalń […]

Zmiany organizacyjne i własnościowe (Rys. 6) Huty Pokój wynikały z przemian politycznych i gospodarczych zachodzących w regionie i w Polsce. Po plebiscycie na Górnym Śląsku i podziale regionu w 1922 r. huta znalazła się w granicach państwa polskiego, co wpłynęło na zmianę struktury własnościowej i organizacyjnej. Po II wojnie światowej została objęta nacjonalizacją i włączona w system gospodarki centralnie planowanej. Kolejne przekształcenia nastąpiły po 1989 r. wraz z transformacją gospodarczą, restrukturyzacją przemysłu ciężkiego i stopniowym wydzielaniem poszczególnych profili działalności (Frużyński 2022).

Rysunek 6. Zmiany strukturalne i własnościowe Huty Pokój w Rudzie Śląskiej. Oprac. autorka.

Wnioski

Likwidacja zakładów przemysłowych w Polsce i Europie stanowiła odpowiedź na przemiany gospodarcze zachodzące w drugiej połowie XX i na początku XXI wieku. Powstające w jej wyniku tereny poprzemysłowe zapoczątkowały proces szeroko zakrojonych przekształceń przestrzennych, stawiając nowe wyzwania przed architektami, urbanistami, ekonomistami, władzami samorządowymi oraz inwestorami. Skala tego zjawiska wymusiła poszukiwanie nowych modeli zagospodarowania obszarów zdegradowanych, uwzględniających zarówno potrzeby rozwoju społeczno-gospodarczego, jak i kwestie związane z ochroną dziedzictwa przemysłowego, które nie stanowiło zasobu rozpoznanego na szeroką skalę. Przyczyniło się to do utraty wielu cennych zabudowań, obiektów i urządzeń.

Część II. PRZEKSZTAŁCENIA TERENÓW I OBIEKTÓW PRZEMYSŁOWYCH

Każdy rodzaj przemysłu pozostawia tereny zabudowane różnego rodzaju obiektami budowlanymi, które są wyburzane lub adaptowane. Mogą być one przekształcane w różny sposób. Od prostego odnowienia i modernizacji wyposażenia poprzez pozostawienie zewnętrznej, wartościowej ze względów estetycznych lub semiotycznych skorupy i wypełnienie jej nową przestrzenią użytkową aż do pozostawienia ich w stanie ruiny konserwowanej.

(Gasidło, 1998 s. 51)

4. Przekształcenia i adaptacja obiektów przemysłowych

4.1. Zachowanie obiektów przemysłowych

Zachowanie oryginalnej funkcji obiektu

Zachowanie pierwotnej funkcji lub jej części stanowi pożądaną formę ochrony dziedzictwa przemysłowego. Pozwala to na utrzymanie ciągłości użytkowania obiektu, zachowanie autentyzmu oraz ograniczenie zakresu ingerencji związanych z przekształceniami obiektów. W przypadku obiektów przemysłowych zachowanie oryginalnej funkcji technologicznej lub produkcyjnej może oznaczać brak możliwości kontynuacji historycznego procesu technologicznego w niezmienionej formie. W przeciwieństwie do adaptacji polegającej na całkowitej zmianie przeznaczenia lub sposobu użytkowania, rozwiązanie to pozwala na utrzymanie związku pomiędzy historyczną substancją zabytkową a procesami, dla których została ona pierwotnie ukształtowana. Należy jednak zauważyć, że stanowi rozwiązanie niepopularne i trudne w realizacji.

W praktyce zachowanie funkcji pierwotnej występuje stosunkowo rzadko i najczęściej **przyjmuje formę częściowej kontynuacji działalności produkcyjnej, technicznej, transportowej lub gospodarczej**. W wielu przypadkach historyczna funkcja zostaje ograniczona do wybranych elementów procesu technologicznego, współistniejąc z nowymi sposobami użytkowania obiektu. Takie rozwiązanie pozwala na zachowanie materialnych i niematerialnych wartości dziedzictwa przemysłowego, w tym historycznego wyposażenia, układów technologicznych oraz wiedzy związanej z funkcjonowaniem technologii zakładu.

Interesującym przykładem częściowego zachowania pierwotnej funkcji obiektów przemysłowych jest zespół zabudowań hydroelektrowni przepływowych Rjukan-Notodden w Norwegii, wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w 2015 roku. W obrębie historycznego założenia obejmującego obszar rzek i jezior będących częścią założenia przemysłowego wraz z otoczeniem przekształconego na funkcje kulturalne i edukacyjne część obiektów elektrowni wodnych pozostaje nienaruszona i nadal pełni funkcję produkcji energii elektrycznej, wśród nich należy wymienić zespół Vemork, Såheim, Tinfos II, będący częścią wpisu do UNESCO (Taugbøl i Andersen 2014).

Zachowanie obiektu bez adaptacji

Zachowanie obiektu bez adaptacji stanowi jedną z form działań konserwatorskich dla dziedzictwa przemysłowego, polegającą na zabezpieczeniu i utrzymaniu historycznej substancji zabytkowej jednak bez wprowadzania nowej funkcji użytkowej. Należy zauważyć, że w przeciwieństwie do adaptacji obiektu przemysłowego nie dochodzi w tym przypadku do przekształcenia układu funkcjonalno-przestrzennego obiektu ani dostosowania go do współczesnych potrzeb użytkowych,

zgodnych z przepisami szczegółowymi w tym zakresie. Działania ochronne koncentrują się przede wszystkim na powstrzymaniu procesów degradacji, zachowaniu autentyzmu substancji zabytkowej oraz utrzymaniu czytelności historycznej struktury przestrzennej. Tego typu obiekty mogą funkcjonować jako elementy zagospodarowania większych założeń przestrzennych pełniąc w nich różnorodną funkcję, począwszy od dominanty krajobrazowej poprzez punkty orientacyjne, otoczenie lub tło dla historycznych zabudowań poddanych procesom rewitalizacji. Wśród takich realizacji można wskazać m.in. niezaadaptowane zabudowania w kompleksie poprzemysłowym Völklingen (Verbytska 2025), Landschaftspark (Winkels i Zieling 2010) w Niemczech, Landek Park (Dolní Vítkovice. b.d) czy Dolne Witkowice w Czechach. Wymienione założenia przestrzenne obejmują obiekty o zróżnicowanym stanie zachowania, od dobrze utrzymanych i poddanych pracom konserwatorskim po relikty przemysłowe zachowane w formie „trwałej ruiny". Wśród obiektów zachowanych w formie ruiny można wymienić: Piece Wapiennicze w Mikołowie (Walerjański 2013), ruiny Huty Józef w Samsonowie, ruiny walcowni żelaza w Nietulisku Dużym (Dąbrowski i Walczak 2018). W Europie należy wymienić ruiny kopalni w Botallack (ERIH b.d. c) czy kopalni Jacobs w Wielkiej Brytanii.

Wśród obiektów przemysłowych można wskazać również przykłady rewitalizacji lub działań konserwatorskich obejmujących całe zespoły przemysłowe, w których podstawowym celem było zachowanie historycznej substancji zabytkowej i ekspozycja wartości dziedzictwa przemysłowego, bez wprowadzania nowych funkcji użytkowych. Do takich realizacji należą m.in. Szyb Andrzej (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 1978) i Koksownia Orzegów (Urbańczyk 2021) w Rudzie Śląskiej czy Kopalnia Levant w Wielkiej Brytanii (Noall 1970). Przypadki zachowania obiektów przemysłowych bez nadania jakiejkolwiek funkcji należą do wyjątków. Długotrwałe utrzymanie zabytku pozbawionego użytkownika generuje konieczność ponoszenia nakładów finansowych związanych z jego bieżącą konserwacją i zabezpieczeniem, przy jednoczesnym braku stałego źródła finansowania.

4.2. Zachowanie i adaptacja obiektów przemysłowych

Zachowanie i adaptacja obiektów przemysłowych stanowią obecnie jedną z najczęściej stosowanych działań w ochronie dziedzictwa przemysłowego. Podejście to polega na zachowaniu całości lub znacznej części historycznej substancji zabytkowej przy jednoczesnym dostosowaniu obiektu do nowych potrzeb funkcjonalnych, zgodnych z przepisami szczególnymi w tym zakresie. W przeciwieństwie do zachowania pierwotnej funkcji, adaptacja wiąże się z wprowadzeniem nowego sposobu użytkowania, umożliwiającego dalsze funkcjonowanie obiektu oraz pozyskanie środków finansowych niezbędnych do jego utrzymania i konserwacji. W przypadku zabytków przemysłowych, przez wzgląd na znacznej wielkości kubaturę, specyficzny układ architektoniczno-funkcjonalny podporządkowany procesom technologicznym oraz obecność historycznego wyposażenia wnętrz

w postaci sieci technologicznych i urządzeń adaptacja stanowi wyzwanie architektoniczne. Jednocześnie należy zauważyć, że przez wzgląd na ww. wartości obiekty przemysłowe są unikatowymi obiektami architektonicznymi i kulturowymi. Obiekty przemysłowe, ze względu na swoje pierwotne przeznaczenie cechują się zróżnicowanym potencjałem adaptacyjnym, wykazują różną przydatność do pełnienia nowych funkcji, takich jak funkcje mieszkaniowe, gospodarcze czy muzealne i kulturalne.

Adaptacja na funkcje muzealne i kulturowe

Adaptacja obiektów przemysłowych na funkcje muzealne i kulturowe należy do powszechnie stosowanych sposobów ponownego wykorzystania obiektów przemysłowych. Rozwiązanie te umożliwia zachowanie historycznej substancji zabytkowej oraz udostępnienie jej społeczeństwu, przy jednoczesnym eksponowaniu wartości historycznych, technicznych i architektonicznych związanych z przemysłową przeszłością danego miejsca.

Szczególnie ważnym aspektem takiej adaptacji jest zachowanie funkcjonujących technologii i ich czynna ekspozycja. Do szczególnych przykładów tego typu rozwiązań z zachowaniem oryginalnego wyposażenia technologicznego i możliwością prezentacji historycznego procesu technologicznego należy Muzeum Kolejnictwa w Jaworzynie Śląskiej zachowujące część funkcji technicznych związanych z utrzymaniem historycznego taboru kolejowego oraz organizacją przejazdów zabytkowymi pociągami (Gerber 2008), Kopalnia Guido w Zabrzu (Piątek 2013), Kopalnia Soli w Wieliczce (Brudnik i in. 2017), Kopalnia Srebra w Tarnowskich Górach (Polak 2023). W Europie należy wymienić Müller Cloth Mill w Niemczech (ERIH b.d. a) czy Kopalnia Blegny w Belgii (ERIH b.d. b).

Do równie istotnych przykładów, przestawiających funkcjonowanie fragmentu procesu technologicznego można zaliczyć Kopalnię Ignacy w Rybniku (Zabytkowa Kopalnia Ignacy, b.d.) z funkcjonującą maszyną parową, Muzeum Hutnictwa Cynku w Katowicach (Walcownia 2024), Muzeum Lniarstwa w Żyrardowie (Muzeum Lniarstwa 2014). W Europie interesującym przykładem jest londyńskie Muzeum Wody i Pary w Wielkiej Brytanii z elementami funkcjonujących urządzeń (ERIH b.d. d).

Adaptacja obiektów przemysłowych na funkcje muzealne i kulturowe może wiązać się również z zachowaniem historycznej substancji technologicznej bez utrzymania lub prezentowania pierwotnych procesów technologicznych. W takich przypadkach historyczne urządzenia i wyposażenie techniczne pełnią przede wszystkim rolę eksponatów muzealnych lub elementów aranżacji przestrzeni, służących interpretacji historii miejsca i podkreśleniu jego przemysłowego charakteru. Istniejąca architektura przemysłowa zostaje w znacznym stopniu niezmieniona, poddana jedynie zabiegom konserwatorskim pozwalającym na zachowanie pozycji wizualnej i przestrzennej w relacji z układem urbanistycznym miasta. Wśród wielu obiektów przekształconych na funkcje muzealne i kulturowe

możemy wymienić Galerię Szyb (Galeria Szyb Wilson, b.d.) oraz Muzeum Śląskie w Katowicach (Franta 2012), Muzeum Saturn w Czeladzi (Dylong 2024; Strojniak i in. 2025), Fabryka Sztuki (Moreno-Kamińska 2020) oraz EC1 w Łodzi (EC1 Łódź, b.d.), Muzeum Hutnictwa w Chorzowie (Muzeum Hutnictwa w Chorzowie, b.d.), Stara Kopalnia w Wałbrzychu czy hutnicze Ekomuzeum w Starachowicach (M. Dworak i Tobiasz-Lis 2016). Wśród znaczących, aktualnie realizowanych inwestycji o funkcji kulturalnej w Polsce można wyróżnić (stan na czerwiec 2026 r.) Wielki Piec Hutniczy w Rudzie Śląskiej (Rudaslaska.com.pl 2026) oraz Kopalnię Wieczorek w Katowicach (Fundusze Europejskie dla Śląskiego, b.d.). W zakresie adaptacji obiektów przemysłowych na funkcje muzealne i kulturowe w Europie zlokalizowanych jest wiele cennych zaadaptowanych obiektów, wśród nich można wyróżnić m.in. obiekty huty Völklinger Hütte (Verbytska 2025) oraz Landschaftspark (Winkels i Zieling 2010), kompleks Zollverein w Niemczech (Dorstewitz 2014), rzeźnię Matadero (Amato-Lourenco 2026), dawną fabrykę tytoniu Tabakalera (Fernández Jubín 2024) w Hiszpanii, muzeum kopalniane Big Pit (Rhodes Ii i Price 2024) oraz muzeum po elektrowni Tate Modern (Shin 2025) w Wielkiej Brytanii, dawna gazownia Westergasfabriek (Amsterdam, b.d.) oraz dawna stocznia NDSM Wharf w Holandii (ERIH b.d. e), huta Dolní Vítkovice oraz teren po kopalni Landek Park w Czechach (Dolní Vítkovice b.d.).

Adaptacja na funkcje usługowe

Adaptacja na funkcje usługowe związana jest z przystosowaniem historycznych obiektów przemysłowych do działalności biurowej, handlowej lub usługowej. Rozwiązanie to pozwala na zachowanie zabytkowej substancji przy jednoczesnym zapewnieniu ekonomicznych podstaw dalszego funkcjonowania obiektu. Przykładami tego typu realizacji są m.in. Centrum Praskie Koneser w Warszawie po fabryce wódek, Fabryka Norblina i Elektrownia Powiśle w Warszawie (Arno 2025), Nowe Gliwice w Gliwicach (Gawęda i in. 2023), OFF Piotrowska oraz Manufaktura w Łodzi (Szygendowski i Walczak 2009), obiekty Kopalni Eminencja w Katowicach zaadaptowane na funkcje gastronomiczne, Fabryka Porcelany w Katowicach zaadaptowana na funkcje handlowe i biurowe (Pichlak-Czop 2022) czy Elektrociepłownia w Bytomiu (Urząd Miejski w Bytomiu 2026) i Elektrociepłownia w Zabrzu (ARCHE 2025), będące w trakcie adaptacji na obiekty hotelarskie. Wśród adaptacji europejskich można wymienić m.in. Van Nelle Factory w Rotterdamie (van Hevele i de Jonge 2024) zaadaptowany na kompleks biurowo-usługowy, Areal Böhler (Areal Böhler b.d.) w Niemczech zaadaptowany na centrum wystawiennicze, Motte-Bossut we Francji zaadaptowana na archiwum.

Adaptacja na funkcje mieszkaniowe i hotelowe

Adaptacja obiektów przemysłowych na funkcje mieszkaniowe i hotelowe stanowi jeden ze stosowanych sposobów ich ponownego wykorzystania. Szczególnie predysponowane do tego celu są dawne zakłady produkcyjne, młyny, browary, magazyny oraz zespoły fabryczne, których konstrukcja

i układ przestrzenny umożliwiają tworzenie mieszkań o unikalnych walorach przestrzennych i stylowych. Przykładami takich realizacji są m.in. Bolko Loft w Bytomiu, spichlerz w Gliwicach, Młyn Ziarno w Krakowie, Lofty Platinum we Wrocławiu, Lofty u Scheiblera, Księży Młyn (Turek 2013), Fuzja (Wdowiarz-Bilska 2021) w Łodzi, Młyny Kentzera w Bydgoszczy (Pszczółkowski 2016), Browar Gdański oraz Szyb Franciszek w Rudzie Śląskiej (Urząd Miasta Ruda Śląska 2024). Podobne realizacje występują również w innych krajach europejskich, gdzie funkcję mieszkaniową uzyskały m.in. Gasometer City w Austrii (Turek 2013), Battersea Power Station (Phillips i in. 2025), Murray's Mill oraz Britannia Mill, Albert Mill (Mengüşoğlu i Boyacioglu 2013) w Wielkiej Brytanii. Adaptacje tego typu pozwalają na zachowanie historycznej substancji zabytkowej przy jednoczesnym nadaniu jej funkcji użytkowej odpowiadającej współczesnym potrzebom mieszkaniowym.

4.3. Reminiscencja obiektów przemysłowych

Za pozorną formę zachowania dziedzictwa przemysłowego należy uznać reminiscencję historycznej zabudowy przemysłowej poprzez odtworzenie jej formy w postaci nowej zabudowy. W przedmiotowych przypadkach historyczny obiekt zostaje rozebrany lub częściowo rozebrany, a w jego miejscu realizowana jest nowa zabudowa wykorzystująca wybrane motywy architektoniczne, styl lub nazwę nawiązujące do utraconego pierwowzoru lub elementy pozyskane z rozbiórki obiektów. Działania takie prowadzą do zachowania pamięci o obiekcie, jednak skutkują utratą jego historycznej substancji i autentyzmu, pozornie pozwalając na funkcjonowanie „zabytku" w przestrzeni. Przedmiotowa forma „zachowania" pamięci o zabytku nie zachowuje równocześnie funkcji oraz układu funkcjonalno-przestrzennego obiektu. Do przykładów reminiscencji historycznej zabudowy przemysłowej można zaliczyć realizacje polegające na całkowitym odtworzeniu historycznej formy obiektu, takie jak Browar we Wrocławiu wykorzystujący elementy budynków po rozbiórce takie jak konstrukcje i elementy dekoracyjne w nowych zabudowaniach (Jabłoński i in. 2025), piecownia w Rudzie Śląskie, obecnie funkcjonującego jako centrum handlowej czy hala lejnicza Wielkiego Pieca Hutniczego w Rudzie Śląskiej.

4.4. Likwidacja obiektów przemysłowych

Likwidacja obiektów przemysłowych stanowi złożony proces wynikający z wielu nakładających się czynników gospodarczych, społecznych, technicznych i przestrzennych. Współcześnie obserwowany zanik zabudowy przemysłowej nie jest wyłącznie skutkiem upadku dawnych zakładów produkcyjnych, lecz także rezultatem dynamicznych przemian struktury miast, rozwoju technologii oraz presji inwestycyjnej. Poniżej przedstawiono najistotniejsze przyczyny prowadzących do decyzji o wyburzeniu lub likwidacji budynków przemysłowych. Wśród najbardziej istotnych przyczyn likwidacji obiektów przemysłowych należy wymienić następujące przyczyny:

Ekonomiczne

Utrzymanie budynków i budowli w dobrym stanie oraz zarządzanie nimi związane jest z koniecznością posiadania nakładów finansowych związanych z bieżącą konserwacją czy kosztami obsługi obiektów. Należy zauważyć także, że obiekty poprzemysłowe są budynkami, budowlami i urządzeniami, których adaptacja może powodować konieczność likwidacji zabytkowego wyposażenia, stanowiącego ogromną wartość naukową i może być podstawą do objęcia obiektu ochroną konserwatorską. Adaptacja całości obiektu może się zatem okazać niemożliwa, a funkcja która będzie mogła powstać w obiekcie nie koniecznie będzie zgodna z oczekiwaniami inwestora (Bolek 2016).

Urbanistyczne

Tereny, na których znajdują się obiekty poprzemysłowe podlegają procesowi rewitalizacji. Każda z poszczególnych gałęzi przemysłu charakteryzuje się różnym poziomem złożoności przez wzgląd m.in. na aspekty zanieczyszczenia, środowiskowe, kubaturowe, przestrzenne i wielkościowe (Walczak 2022). W przypadku wielu miast przemysł stanowił przyczynek do rozwoju przestrzennego miasta, co może wiązać się z położeniem wielohektarowych połaci terenu w centrach miast, co z kolei znacznie zwiększa wartość nieruchomości przez wzgląd na dostępność m.in. infrastruktury drogowej i technicznej.

Techniczne

Jedną najistotniejszych przyczyn likwidacji obiektów poprzemysłowych jest ich stan techniczny, stanowi on problem, który wielokrotnie wybrzmiewa w dokumentach pokontrolnych (Najwyższa Izba Kontroli 2022) czy kartach adresowych zabytków. Porzucenie obiektów oraz regularnej konserwacji prowadzi do postępującej degradacji konstrukcji, a koszty remontu mogą przekroczyć wartość inwestycyjną nieruchomości.

Prawne

Choć wiele obiektów przemysłowych ma wartość historyczną i kulturową, to tylko niewielka część z nich objęta jest ochroną konserwatorską. Brak wpisu do rejestru zabytków lub niedostateczna ochrona planistyczna w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego powoduje,

że właściciele mogą stosunkowo łatwo uzyskać pozwolenie na rozbiórkę. W niektórych przypadkach obiekty wpisane do rejestru zostają wyburzone na podstawie decyzji ministerialnych, uzasadnianych względami bezpieczeństwa lub interesem publicznym. Dokonywane są również samowole budowlane. Problem ten łączy się z niską świadomością społeczną wartości dziedzictwa przemysłowego i brakiem kompleksowej strategii jego ochrony.

Wnioski

Przeprowadzone badania wykazały, że sposób przekształcenia zabytków przemysłowych ma istotny wpływ na zachowanie ich wartości kulturowych, krajobrazowych i przestrzennych. Zachowanie pierwotnej funkcji przemysłowej sprzyja utrzymaniu historycznych relacji przestrzennych oraz ciągłości użytkowania obiektu. W przypadku jej utraty nadanie obiektowi nowej funkcji umożliwia dalsze użytkowanie zabytku oraz ogranicza ryzyko jego degradacji, jednak wymaga zachowania jego wartości zabytkowych. Istotnym problemem pozostają również obiekty pozbawione funkcji, których stan techniczny ulega stopniowemu pogorszeniu w wyniku braku bieżącej konserwacji, zwiększając tym samym ryzyko utraty substancji zabytkowej. W przypadkach, gdy zachowanie obiektu nie jest możliwe, działania o charakterze reminiscencji pozwalają na zachowanie pamięci o historycznej funkcji miejsca, jednak nie stanowią zamiennika ochrony materialnego dziedzictwa. Największą utratę wartości kulturowych, krajobrazowych i przestrzennych powoduje całkowita likwidacja zabudowy przemysłowej, która może wynikać z różnych uwarunkowań, w tym stanu technicznego obiektów, braku możliwości ich dalszego użytkowania, uwarunkowań własnościowych, ekonomicznych, planistycznych oraz technologicznych. Szczególnie istotne jest zatem wcześniejsze rozpoznanie wartości zespołu oraz określenie elementów wymagających zachowania. Pozwala to ograniczyć zakres nieodwracalnych przekształceń i utratę świadectw historycznej działalności przemysłowej.

5. Przekształcenia terenów przemysłowych

5.1. Rewitalizacja terenów poprzemysłowych z likwidacją historycznej zabudowy

Rewitalizacja terenów poprzemysłowych nie zawsze prowadzi do zachowania historycznej zabudowy i infrastruktury technicznej. Rewitalizacja takich terenów może być poprzedzona całkowitą lub częściową likwidacją historycznej struktury przestrzennej, a następnie realizacją całkowicie nowego zagospodarowania terenu dostosowanego do współczesnych potrzeb społecznych, gospodarczych lub mieszkaniowych. Przedmiotowe działania nie reprezentują działań konserwatorskich w przypadku występowania na obszarze obiektów posiadających walory historyczne, artystyczne bądź naukowe (ustawa o ochronie zabytków [...] 2003, art. 3) i mogą prowadzić do utraty autentycznej substancji zabytkowej oraz czytelności historycznego układu przestrzennego. Należy zauważyć, że z punktu widzenia urbanistyki i przestrzeni miasta działania te wprowadzają możliwość ponownego włączenia zdegradowanych terenów do struktury urbanistycznej miasta. Interesujący przykład stanowi teren dawnej Fabryki Kotłów i Radiatorów „Fakora" w Łodzi, gdzie po wyburzeniu większości historycznych zabudowań związanych z realizacją centrum handlowego zachowano jedynie wieżę ciśnień oraz fragment żelbetowej konstrukcji hali odlewni, pełniący funkcję symbolicznego „świadka" dawnego zakładu (Walczak 2022). Podobny los spotkał zabudowania dawnej Huty Baildon w Katowicach, której teren przeznaczono pod zabudowę handlową. W ramach zachowania dziedzictwa przemysłowego pozostawiono jedynie fragment frontowej elewacji historycznego budynku huty. Przykładem takich działań jest również centrum handlowe w Sosnowcu wybudowane na terenach Huty Katarzyna (Jarczewski i Huculak 2010).

5.2. Rewitalizacja terenów poprzemysłowych z zachowaniem historycznej zabudowy

Rewitalizacja terenów poprzemysłowych z poszanowaniem historycznej zabudowy polega na zachowaniu istniejących, historycznych budynków przemysłowych w oryginalnym układzie urbanistycznym. W pożądanym przypadku zachowanie substancji następuje wraz z infrastrukturą techniczną przy jednoczesnym dostosowaniu ich do nowych funkcji społecznych, gospodarczych, kulturalnych, rekreacyjnych lub funkcji mieszanej (ang. *mixed-use)*. W przeciwieństwie do działań opartych na wymianie struktury przestrzennej celem tego typu przekształceń jest zachowanie maksymalnej autentyczności materialnych świadectw działalności przemysłowej oraz tożsamości miejsca. Przykłady takich realizacji można odnaleźć zarówno w Polsce, jak i w wielu krajach europejskich. Wśród największych polskich realizacji adaptacji i rewitalizacji zakładów przemysłowych należy wymienić następujące przykłady:

Bochnia: Kopalnia Soli zaadaptowana na cele muzealne

Bydgoszcz: Młyny Rothera zaadaptowane na funkcje kulturalne i edukacyjne (Grześkow 2020);

Czeladź: Kopalnia Saturn zaadaptowana na centrum szkoleniowo-kulturalne (Pieczka i Wowrzeczka 2021);

Gdańsk: Młode Miasto rozwijane z wykorzystaniem historycznej struktury terenów stoczniowych;

Gliwice: Nowe Gliwice zaadaptowane na centrum biznesu i przedsiębiorczości (Gawęda i in. 2023);

Katowice: Fabryka Porcelany zaadaptowana na funkcje biurowe, usługowe i kulturalne, Muzeum Śląskie (Błachuta i Kowalówka 2020) oraz Galeria Szyb Wilson (Pieczka i Wowrzeczka 2021) zaadaptowane na funkcje kulturalne;

Łódź: Księży Młyn oraz Fuzja (Wdowiarz-Bilska 2021) zaadaptowana na zespół mieszkaniowy, Manufaktura zaadaptowana na kompleks handlowo-rozrywkowy (Cakar i Karatosun 2025), EC1 zaadaptowana na funkcje naukowo-kulturalne ;

Poznań: Stary Browar zaadaptowany na centrum handlowo-kulturalne;

Tarnowskie Góry: Kopalnia Srebra zaadaptowana na cele muzealne;

Warszawa: Fabryka Norblina zaadaptowana na kompleks biurowo-usługowy, Elektrownia Powiśle zaadaptowana na funkcje handlowe, gastronomiczne i biurowe, Centrum Praskie Koneser zaadaptowane na funkcje mieszkaniowe, biurowe i usługowe (Arno 2025);

Wieliczka: Kopalnia Soli zaadaptowana na cele muzealne;

Wrocław: Browary Wrocławskie zaadaptowane na zespół mieszkaniowo-usługowy;

Zabrze: Kopalnia Guido (Koman 2020) zaadaptowana na cele muzealne, kopalnia Concordia (Szyb Maciej) zaadaptowana na cele gastronomiczne (Żabicka-Barecka i Barecki 2020, 2015);

Żyrardów: Muzeum Lniarstwa (Grzonowski i Siwirska 2017).

Wśród istotnych europejskich rewitalizacji terenów poprzemysłowych uwzględniające poszanowanie historycznej zabudowy zakładowej można wymienić:

Austria: Gasometer City w Wiedniu, zespół dawnych zbiorników gazu zaadaptowanych na funkcje mieszkaniowe, usługowe i kulturalne (Turek 2013);

Czechy: Dolní Vítkovice w Ostrawie, zespół kopalni, koksowni i huty zaadaptowany na funkcje kulturalne, edukacyjne i konferencyjne (Perinkova i in. 2015); Landek Park w Ostrawie, dawną kopalnię przekształconą w kompleks muzealno-rekreacyjny; Kopalnia Michał w Ostrawie, zachowany zespół pokopalniany udostępniony zwiedzającym.

Francja: Nord-Pas de Calais Mining Basin (Szymon Opania 2016), rozległy krajobraz pogórniczy obejmujący kopalnie, hałdy, osiedla robotnicze i infrastrukturę przemysłową poddaną stopniowej rewitalizacji (wpisany do UNESCO).

Hiszpania: Matadero Madrid (Amato-Lourenco 2026), dawny kompleks rzeźni miejskiej zaadaptowany na centrum kultury i sztuki współczesnej.

Niemcy: Zollverein Coal Mine Industrial Complex w Essen, dawną kopalnię i koksownię zaadaptowaną na centrum kultury, edukacji i usług (Dorstewitz 2014); Landschaftspark Duisburg-Nord w Duisburgu, dawną hutę przekształconą w park krajobrazowy i rekreacyjny (Winkels i Zieling 2010); Nordsternpark w Gelsenkirchen, teren dawnej kopalni zaadaptowany na park, przestrzeń rekreacyjną i siedziby przedsiębiorstw, Völklinger Hütte w Völklingen, dawny kompleks hutniczy pełniący funkcje muzealne i wystawiennicze (Verbytska 2025);

Portugalia: Covilhã gdzie dawne fabryki włókiennicze zaadaptowane na funkcje edukacyjne i usługowe (Włodarczyk 2010), LX Factory w Lizbonie, zaadaptowana na funkcje kulturalne i kreatywne (Somekh i Cardoso 2021), Fábrica de Santo Thyrso, dawny zakład włókienniczy zaadaptowany na funkcje gospodarcze, społeczne i kulturalne;

Wielka Brytania: Royal Albert Dock w Liverpoolu, historyczne doki portowe zaadaptowane na funkcje turystyczne, kulturalne i usługowe; Ancoats przeznaczone na funkcje usługowe oraz Salt's Mill zaadaptowane na funkcje kulturalne (Caignet 2020).

Wnioski

Analiza przedstawionych przykładów wskazuje, że współczesne przekształcenia terenów przemysłowych realizowane są według dwóch podstawowych modeli. Pierwszy opiera się na zachowaniu historycznej zabudowy i jej adaptacji do nowych funkcji, drugi natomiast zakłada całkowitą lub częściową likwidację substancji zabytkowej, z możliwością pozostawienia symbolicznych odniesień do przemysłowej przeszłości miejsca. Oba podejścia umożliwiają ponowne zagospodarowanie terenów poprzemysłowych i ich włączenie w strukturę współczesnego miasta. Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego większą wartość przedstawiają realizacje zachowujące autentyczną substancję historyczną. Adaptacja istniejących obiektów pozwala na zachowanie wartości historycznych, architektonicznych i krajobrazowych przy jednoczesnym dostosowaniu ich do współczesnych potrzeb społecznych, gospodarczych i kulturalnych.

6. Ponowne wykorzystanie elementów zagospodarowania terenu zakładu przemysłowego

Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie możliwości wykorzystania elementów zagospodarowania terenowego w zrewitalizowanych zakładach przemysłowych wybranych spośród przykładów z krajów europejskich. Warunkiem koniecznym doboru obiektów było zachowanie autentycznych elementów historycznych w obrębie przekształconych przestrzeni. Wśród krajów objętych niniejszym badaniem znalazły się: Niemcy, Czechy oraz Polska, na terenie których przeprowadzono badania *in situ*. W ramach badania wyselekcjonowano obiekty zagospodarowania terenu historycznego zakładu istotne dla przedmiotowego badania. Badania terenowe prowadzono w obszarach przemysłowych znajdujących się na różnych etapach przekształceń funkcjonalno-przestrzennych. Dobór obiektów badawczych był uzależniony od możliwości przeprowadzenia wizji lokalnej (*in situ*) oraz wykonania dokumentacji fotograficznej. Analiza pozwoliła na wprowadzenie autorskiej klasyfikacji obiektów zagospodarowania terenu zakładów przemysłowych. Wśród zbadanych *in-situ* poprzemysłowych przestrzeni należy wymienić wybrane przykłady:

Polska

- Cukrownia w Żninie.
- EC1 w Łodzi,
- Elektrownia Powiśle w Warszawie,
- Fabryka Pełna Życia w Dąbrowie Górniczej,
- Fabryka Porcelany w Katowicach,
- Koksownia Orzegów w Rudzie Śląskiej,
- Kopalnia Guido w Zabrzu,
- Kopalnia Ignacy w Rybniku,
- Kopalnia Polska w Świętochłowicach.
- Kopalnia Saturn w Czeladzi,
- Kopalnia Saturn w Czeladzi,
- Manufaktura w Łodzi,
- Muzeum Śląskie w Katowicach,
- Walcownia cynku w Katowicach,

Niemcy

- Huta w Landschaftspark Duisburg-Nord,
- Huta w Völklingen,

- Kopalnia Zollerein,
- Park Gelsenkirchen,
- Tereny rewitalizowanej hałdy Tetraeder in Bottrop.
- Tereny Vivavest,

Czechy

- Dolní oblast Vítkovice,
- Hałda Ema,
- Landek Park.

Elementy zagospodarowania terenu zakładów przemysłowych stanowią integralną część zabytkowych obiektów, z którymi wspólnie tworzą technologię zakładu. Rolę elementów terenowych podkreślały słowa m.in. Jacka Dąbrowskiego:

Dziedzictwo przemysłowe składa się z obiektów, konstrukcji, zespołów, obszarów i krajobrazów, jak również związanych z nimi maszyn, przedmiotów oraz dokumentów, które stanowią świadectwo minionego lub trwającego procesu wytwórczości przemysłowej, pozyskiwania surowców naturalnych, ich przetwarzania w towary, a także związanej z tym infrastruktury energetycznej i transportowej (Dąbrowski 2017, 72) oraz słowa Piotra Gerbera: *zespoły zabytków nieruchomych składają się z wielu części, takich jak obiekty służące funkcjom produkcyjnym, obiekty towarzyszące produkcji (magazynowe, biurowe, socjalne), a także obiekty tworzące infrastrukturę historycznego zakładu (wewnętrzne drogi komunikacyjne, torowiska, rozjazdy, sieci ciepłownicze i technologiczne linie energetyczne, transformatory, wieże chłodni, urządzenia wodociągowe etc.). Oceniając zabytek techniki, wszystkie te części należy wziąć pod uwagę* (Gerber 2020, 72) traktując te elementy jako spójne części zabytków, obejmowanych ochroną konserwatorską.

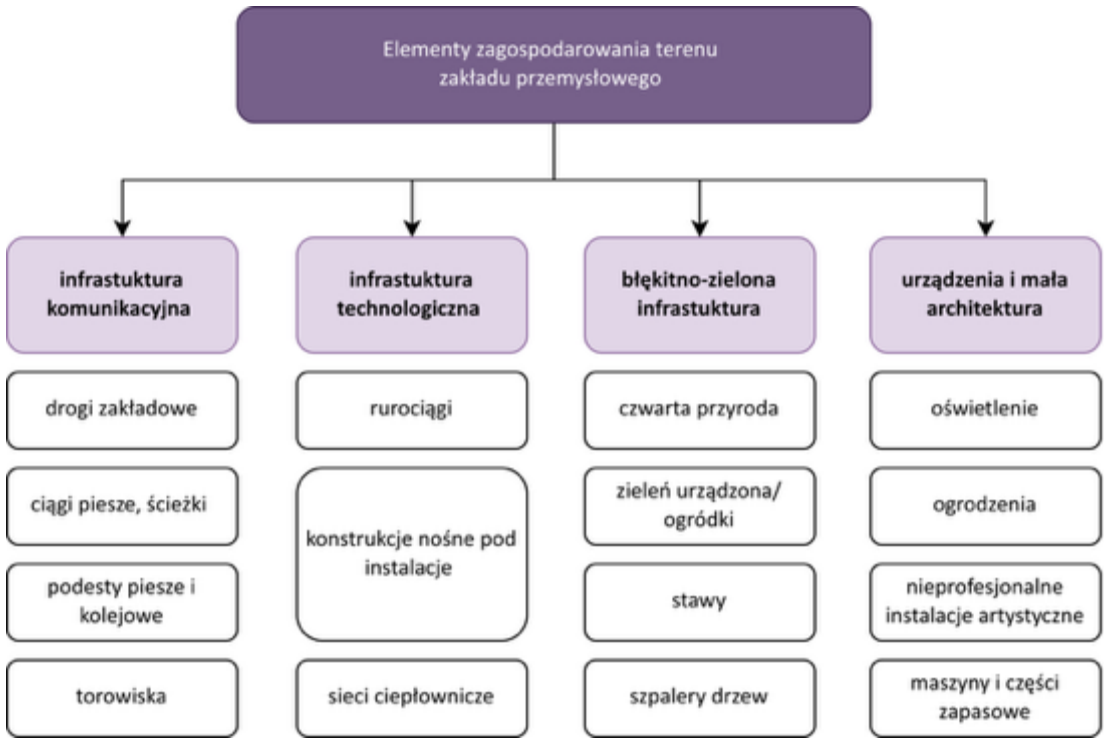
Elementy infrastruktury terenowej dawnych zakładów przemysłowych, mimo swojej istotnej wartości historycznej, technologicznej i krajobrazowej, mogą pozostawać poza formalnym systemem ochrony konserwatorskiej. Wynika to przede wszystkim z ich fragmentarycznego charakteru, braku jednoznacznej kwalifikacji zabytkowej oraz niedostatecznego rozpoznania ich roli w strukturze historycznego zagospodarowania zakładu. Skuteczne objęcie tych elementów ochroną wymaga zastosowania wielopoziomowych i zróżnicowanych narzędzi. Kluczowe znaczenie w przedmiotowym przypadku ma jednak właściwe ich rozpoznanie, skatalogowanie i wizja wykorzystania przedmiotowych elementów.

Zachowane do dziś elementy tego typu stanowią istotne świadectwo codziennego funkcjonowania zakładów przemysłowych oraz relacji między człowiekiem a przestrzenią pracy. Z tego względu powinny być traktowane jako integralna część dziedzictwa przemysłowego i uwzględniane

w procesach ochrony oraz rewitalizacji, nie tylko jako detale przestrzenne, lecz jako nośniki wartości kulturowych, społecznych i tożsamościowych.

Ponowne wykorzystanie oryginalnych elementów infrastruktury terenowej dawnych zakładów przemysłowych stanowi istotny aspekt współczesnych procesów rewitalizacji, który pozwala na zachowanie autentyzmu miejsca. Do infrastruktury terenowej zalicza się m.in: fragmenty torowisk kolejowych, rampy załadunkowe, fundamenty maszyn, zbiorniki technologiczne, elementy suwnic, maszyny, elementy zapasowe, bębny kablowe, pozostałości instalacji przesyłowych oraz ogrodzenia, które można podzielić na następujące kategorie (Rys. 7):

- infrastrukturę komunikacyjną,
- infrastrukturę technologiczną,
- błękitno-zieloną infrastrukturę,
- urządzenia i mała architektura.

Rysunek 7. Typy elementów zagospodarowania terenu zakładu przemysłowego - podział ogólny.

Elementy te, pierwotnie pełniące funkcje technologiczne i logistyczne, po zakończeniu działalności produkcyjnej zyskują nowy potencjał w ramach procesów rewitalizacyjnych, funkcjonując jako integralne komponenty przestrzeni publicznych, w tym jako zaadaptowane elementy małej architektury w duchu nurtu *re-use*. Do głównych celów zachowania reliktów historycznego zagospodarowania zakładu należą:

Cele historyczno-konserwatorskie

- utrzymanie czytelności historycznego układu funkcjonalno-przestrzennego zakładu przemysłowego,
- zachowanie i ekspozycja autentycznych elementów infrastruktury technologicznej i terenowej,
- ochrona kontekstu technologiczno-historycznego obszaru poprzemysłowego, wzmocnienie roli materialnych nośników pamięci przemysłowej,
- zachowanie ciągłości historycznej miejsca w procesach przekształceń przestrzennych,
- wzmacnianie tożsamości miejsca (łac. *genius loci*) poprzez zachowanie autentycznych elementów dziedzictwa przemysłowego.

Cele urbanistyczne i planistyczne

- integracja terenów poprzemysłowych z tkanką miejską,
- wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i wizerunkowej obszarów zdegradowanych,
- wykorzystanie dziedzictwa przemysłowego jako zasobu rozwoju lokalnego,
- kształtowanie czytelnej struktury przestrzeni publicznych w obrębie dawnych zakładów,
- wzmacnianie roli terenów poprzemysłowych jako istotnych elementów struktury miasta.

Cele społeczne i kulturowe

- zwiększenie czytelności narracji historycznej i technologicznej w przestrzeni publicznej,
- budowanie relacji użytkowników z historią i charakterem miejsca,
- rozwój turystyki kulturowej i edukacji przestrzennej,
- aktywizacja społeczna obszarów poprzemysłowych.

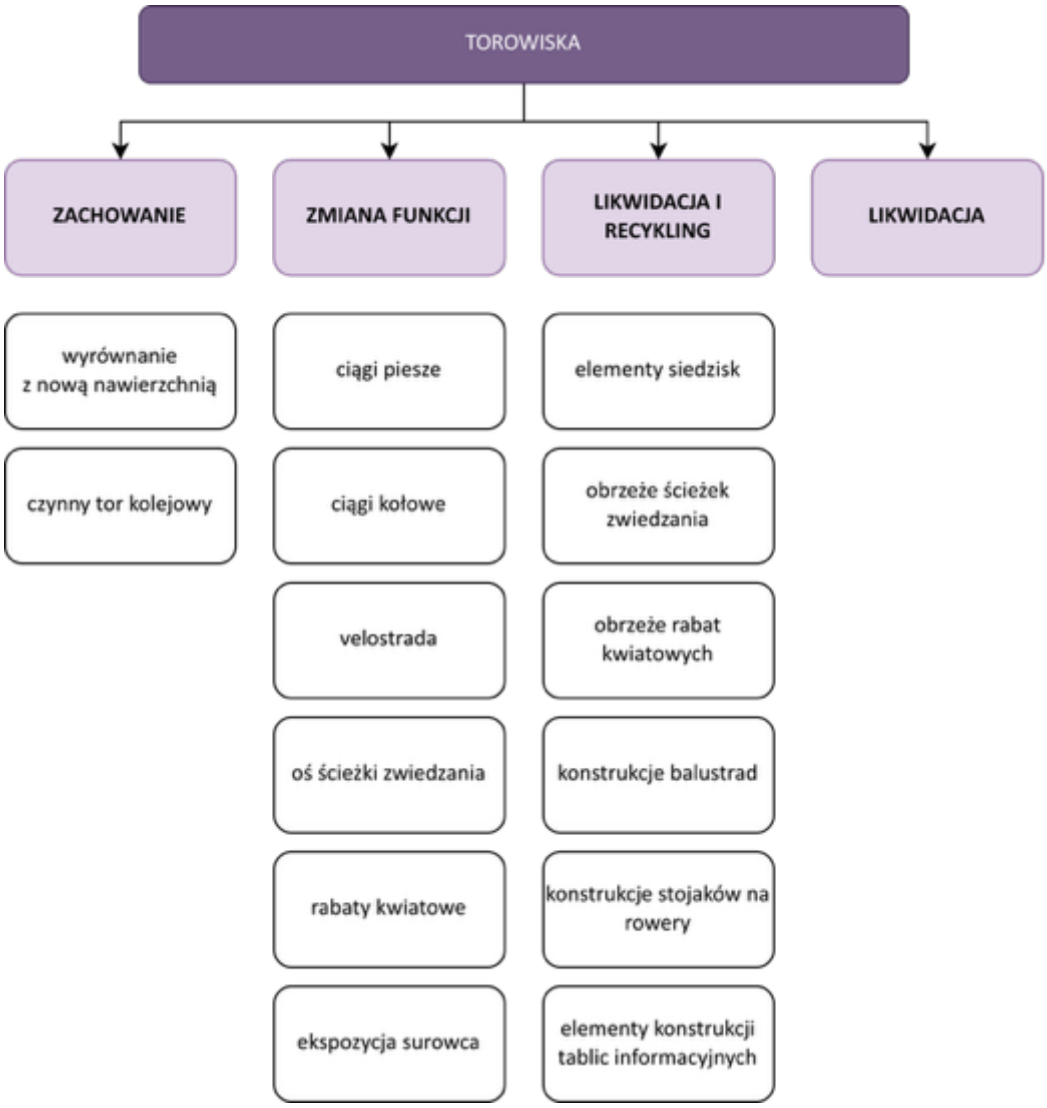
Cele ekologiczne i zrównoważonego rozwoju

- realizacja zasad ponownego wykorzystania zasobów (ang. *re-use*) w zagospodarowaniu przestrzeni,
- ograniczenie ingerencji w istniejącą substancję materialną i redukcja odpadów rozbiórkowych,
- zmniejszenie zapotrzebowania na nowe materiały budowlane,
- adaptacja przestrzeni poprzemysłowych do współczesnych wyzwań klimatycznych.

6.1. Infrastruktura komunikacyjna

Tory kolejowe stanowią jeden z kluczowych elementów infrastruktury logistycznej zakładów przemysłowych, umożliwiając transport surowców i wyrobów gotowych oraz kształtując układ funkcjonalno-przestrzenny całych zespołów przemysłowych. Po zaprzestaniu działalności produkcyjnej elementy te tracą swoje pierwotne znaczenie użytkowe, zachowują jednak istotną wartość historyczną, przestrzenną i krajobrazową. W procesach rewitalizacji terenów poprzemysłowych

torowiska mogą być traktowane jako cenny zasób projektowy, podlegający różnorodnym formom adaptacji (Rys. 8).

Rysunek 8. Torowiska - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka

Zachowanie

Zachowanie torowisk jako integralnych elementów nawierzchni stanowi rozwiązanie stosowane w projektach rewitalizacji obszarów poprzemysłowych. Istotny przykład takiego podejścia widoczny jest w przestrzeni Landschaftspark Duisburg-Nord (Niemcy), gdzie historyczne torowiska zostały wkomponowane w układ ciągów pieszych oraz przestrzeni rekreacyjnych. Pełnią one funkcję czytelnych reliktów dawnej infrastruktury logistycznej, jednocześnie porządkując kompozycję przestrzenną terenu i podkreślając jego industrialny charakter. Zbliżone rozwiązania zastosowano również na terenie huty żelaza w Völklingen (Niemcy) (Fot. 2b) oraz kompleksu Zollverein (Niemcy) (Fot. 3c), gdzie zachowane torowiska stanowią istotny element ekspozycji historycznego układu komunikacyjnego zakładu.

Ograniczenie ingerencji w historyczne torowiska przejawia się także w pozostawieniu ich w naturalnej relacji z zielenią, czego przykładem są drzewa wrastające pomiędzy szyny (Fot. 2a, 3a). Takie rozwiązanie podkreśla autentyczność miejsca oraz ukazuje naturalne procesy sukcesji roślinności zachodzące po zakończeniu działalności przemysłowej. Integracja torowisk z nowymi nawierzchniami umożliwia zachowanie ciągłości historycznego układu komunikacyjnego przy jednoczesnym dostosowaniu przestrzeni do współczesnych potrzeb użytkowych.

Fotografia 2. Przykład zachowania torowisk. Fot. autorka.

Badania *in situ* wykazały również występowanie odmiennego sposobu ekspozycji torowisk, polegającego na zachowaniu ich wyłącznie w obrysach dawnych zabudowań, bez kontynuacji ich przebiegu w obrębie tras zwiedzania (Fot. 3b). Rozwiązanie to pozwala na czytelne wskazanie historycznej lokalizacji obiektów, jednak w mniejszym stopniu umożliwia odczytanie dawnego układu komunikacyjnego całego zespołu przemysłowego.

a) Landschaftspark, Duisburg-Nord, Niemcy

b) Dolni Vitkovice, Czechy

c) Zollverein, Essen, Niemcy

d) Cukrownia, Znin, Polska

Fotografia 3. Przykład zachowania torowisk. Fot. autorka.

Zmiana funkcji

Zmiana funkcji torowisk, polegająca na wykorzystaniu ich potencjału jako integralnie i aktywnie użytkowanej przestrzeni w zrewitalizowanych obszarach poprzemysłowych, stanowi powszechnie stosowane rozwiązanie projektowe. Wśród wariantów adaptacji torowisk wyróżnia się przekształcenie pierwotnej funkcji transportu kolejowego na funkcje piesze (Fot. 4a i 4c), kołowe lub rowerowe (velostrada), które mogą pełnić rolę istotnego założenia projektowego zrewitalizowanych terenów przemysłowych. W praktyce takie przekształcenia przyjmują formy m.in.: zintegrowanych ciągów pieszo-rowerowych wzdłuż dawnych szlaków transportowych (Fot. 4a, 4d), „promenad przemysłowych" łączących strefy publiczne i obiekty kulturalne, liniowych placów spotkań oraz tras interpretacyjnych eksponujących relikty infrastruktury. Funkcja komunikacyjna łączy się tu z funkcjami społecznymi (przestrzeń spotkań - plac zabaw, wydarzeń) (Fot. 4b), krajobrazowymi (akcentowanie osi i widoków historycznych) oraz edukacyjnymi (ścieżki interpretacyjne, tablice informacyjne).

Zmiana funkcji torowisk obejmuje także wykorzystanie ich jako elementów zagospodarowania zieleni np. rabat kwiatowych (Fot. 4c) czy ekspozycji surowca lub oryginalnych urządzeń funkcjonujących w historycznych zakładach przemysłowych (Fot. 4a i 4b). Założenia te mogą stanowić istotny element projektowanego zagospodarowania terenu. Rabaty zielone oraz urządzenia techniczne mogą w przedmiotowym przypadku opatrzone stosowymi oznaczeniami edukacyjnymi stanowić mogą elementy ścieżek zwiedzania.

Fotografia 4. Zmiana funkcji torowisk. Fot. autorka.

Likwidacja i recykling

Wśród obiektów badanych w ramach badań *in-situ* nie wyłoniono żadnych przykładów likwidacji i recyklingu szyn kolejowych po torowiskach w projektach rewitalizacji terenów poprzemysłowych. Należy jednak zauważyć, że tego typu rozwiązania zostały zastosowane w innych przestrzeniach zrewitalizowanych, wykraczających poza badane tereny.

Wykorzystanie torów kolejowych jako elementów małej architektury stanowi jeden z istotnych kierunków adaptacji infrastruktury transportowej w procesach rewitalizacji terenów poprzemysłowych. Rozwiązanie to polega na reinterpretacji zachowanych elementów torowiska, takich jak szyny czy podkłady kolejowe poprzez nadanie im nowych funkcji użytkowych, przy jednoczesnym zachowaniu ich materialnej i historycznej autentyczności.

W ramach adaptacji torów kolejowych do roli małej architektury możliwe jest ich wykorzystanie m.in. jako: elementów siedzisk i ław terenowych (Fot. 5b i 5c), obrzeży i akcentów nawierzchniowych, konstrukcji pergoli (Fot. 5a) i zadaszeń, barier i balustrad, elementów oświetleniowych oraz instalacji artystycznych. Takie zastosowania pozwalają na zachowanie czytelności dawnej infrastruktury logistycznej zakładu, jednocześnie wprowadzając nowe funkcje odpowiadające współczesnym potrzebom użytkowników przestrzeni publicznych. Szyny kolejowe, przekształcone w detale urbanistyczne, nie dominują w otoczeniu zabytku, lecz subtelnie akcentują przemysłowy charakter przestrzeni, wzmacniając jej tożsamość i autentyczność.

a) Aalborg, Dania

b) Cincinnati, USA

c) High Line Park, Nowy Jork, USA

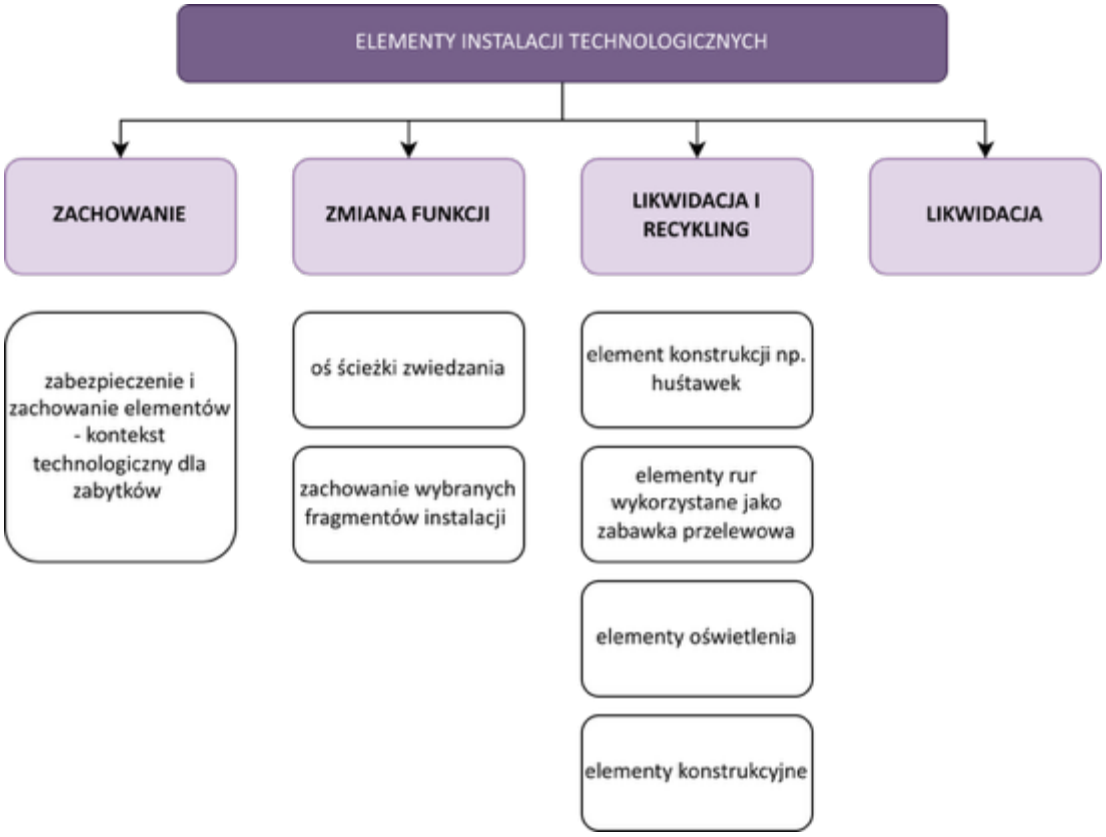
Fotografia 5. Adaptacja elementów infrastruktury kolejowej na małą architekturę. Źródło: a) Wichmann+Bendtsen, b), c) Domena publiczna, autor nieznany.

Likwidacja

Likwidacja przewiduje całkowite usunięcie elementów związanych z elementami obsługi torowisk, pozostawiając po likwidacji pusty teren, nie pozwalający na ponowne wykorzystanie historycznych elementów.

6.2. Instalacje technologiczne i konstrukcje

Instalacje technologiczne i konstrukcje stanowią jeden z zasadniczych elementów zagospodarowania terenu przemysłowego. Wśród nich można wymienić wszelkie instalacje widoczne nad poziomem gruntu oraz kształtujące historyczny układ funkcjonalno-przestrzenny zakładu. Instalacje technologiczne zazwyczaj posadowione są na fundamentach lub konstrukcjach nośnych. Likwidacja zakładu przemysłowego nie prowadzi do zachowania tych elementów, przez wzgląd na brak wizji adaptacji tych obiektów do nowych funkcji użytkowych.

Rysunek 9. Instalacje technologiczne - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka.

Zachowanie

Zachowanie instalacji technologicznych oraz elementów z nimi powiązanych jako składników zagospodarowania nowych przestrzeni publicznych stanowi istotny kierunek działań w projektach architektoniczno-urbanistycznych realizowanych na terenach poprzemysłowych. Elementy te, traktowane jako historyczne składniki zagospodarowania terenu, wprowadzane są do nowej struktury funkcjonalno-przestrzennej jako trwałe i czytelne relikty przeszłych procesów technologicznych.

Adaptacja i zachowanie instalacji technologicznych i konstrukcji wiążą się z ich świadomym wkomponowaniem w układ przestrzenny projektowanych założeń, w szczególności poprzez włączenie ich w ciągi piesze, ścieżki zwiedzania (Fot. 6a, 6b, 6c, 6d) oraz kompozycję przestrzeni publicznych. Takie rozwiązanie umożliwia pełnienie przez zachowane instalacje funkcji ekspozycyjnej i edukacyjnej, przy jednoczesnym zachowaniu ich pierwotnego charakteru materialnego. Kontynuacja tego kontekstu sprzyja zachowaniu autentyczności miejsca oraz umożliwia odbiorcom właściwe odczytanie relacji pomiędzy zachowaną infrastrukturą a dawną funkcją przemysłową obszaru.

a) Landschaftspark, Niemcy

b) Volklingen, Niemcy

c) Vitkovice, Czechy

d) Cukrownia, Znin, Polska

Fotografia 6. Zachowanie instalacji technologicznych. Fot. autorka.

Zmiana funkcji

Zmiana funkcji instalacji technologicznych w procesach rewitalizacji może oznaczać reinterpretację jako oś/kierunek zwiedzania oraz element porządkujący kompozycję przestrzeni publicznych. Zachowane fragmenty instalacji, takie jak rurociągi, konstrukcje wsporcze czy fundamenty urządzeń, wyznaczają przebieg tras pieszych i narracyjnych (Fot. 7b), umożliwiając czytelne odtworzenie dawnych powiązań technologicznych zakładu. Ograniczenie zakresu zachowania do wybranych, reprezentatywnych fragmentów instalacji pozwala na utrzymanie kontekstu historycznego przy jednoczesnym dostosowaniu przestrzeni do nowych funkcji użytkowych i wymogów bezpieczeństwa. Z uwagi na formę instalacji technologicznych i konstrukcji wsporczych stosowanych na terenach przemysłowych istnieje także możliwość zmiany ich funkcji z podpory technologicznej na podporę dla roślin ozdobnych będących częścią przestrzeni publicznych (Fot. 7a), roślin o pnącej specyfice lub konstrukcję elementów wiszących, w tym huśtawek (Fot. 7c).

a) Landschaftspark Duisburg-Nord, Niemcy

b) Volklingen, Niemcy

c) Zollverein, Essen, Niemcy

Fotografia 7. Zmiana funkcji instalacji technologicznych i konstrukcji. Fot. autorka.

Likwidacja i recykling

Likwidacja i recykling instalacji technologicznych oraz konstrukcji obejmuje rozbiórkę historycznych elementów zagospodarowania terenu (w tym el. podziemnych), ich demontaż, podział oraz selekcję części możliwych do ponownego wykorzystania. Wśród tych elementów znajdują się fragmenty instalacji, takie jak rurociągi, konstrukcje wsporcze, fundamenty urządzeń czy elementy wyposażenia technicznego, które mogą zostać wykorzystane przy kształtowaniu nowego zagospodarowania terenu. Najczęściej znajdują one zastosowanie jako elementy małej architektury, m.in. siedziska i ich podstawy, elementy oświetlenia, konstrukcje tablic informacyjnych czy ogrodzeń. Instalacje technologiczne oraz konstrukcje stalowe adaptowane są również na elementy placów zabaw, czego przykładem jest wykorzystanie wodnej machinerii przelewowej (Fot. 8c), a także jako wyposażenie przestrzeni gastronomicznych, w tym konstrukcje pod zadaszenia (Fot. 8b), pergole (Fot. 8a) czy fontanny (Fot. 8d). Elementy infrastruktury podziemnej kopalń, takie jak obudowy wyrobisk korytarzowych, mogą natomiast zostać wykorzystane jako konstrukcje pergoli dla roślin pnących (Fot. 8a) lub inne elementy zagospodarowania przestrzeni.

Likwidacja

Likwidacja przewiduje całkowite usunięcie elementów związanych z instalacjami technologicznymi, pozostawiając niezagospodarowany teren, nie pozwalający na ponowne wykorzystanie historycznych elementów.

a) Park 12C, Zabrze, Polska

b) Szyb Maciej, Zabrze, Polska

c) Szyb Maciej, Zabrze, Polska

d) Szyb Maciej, Zabrze, Polska

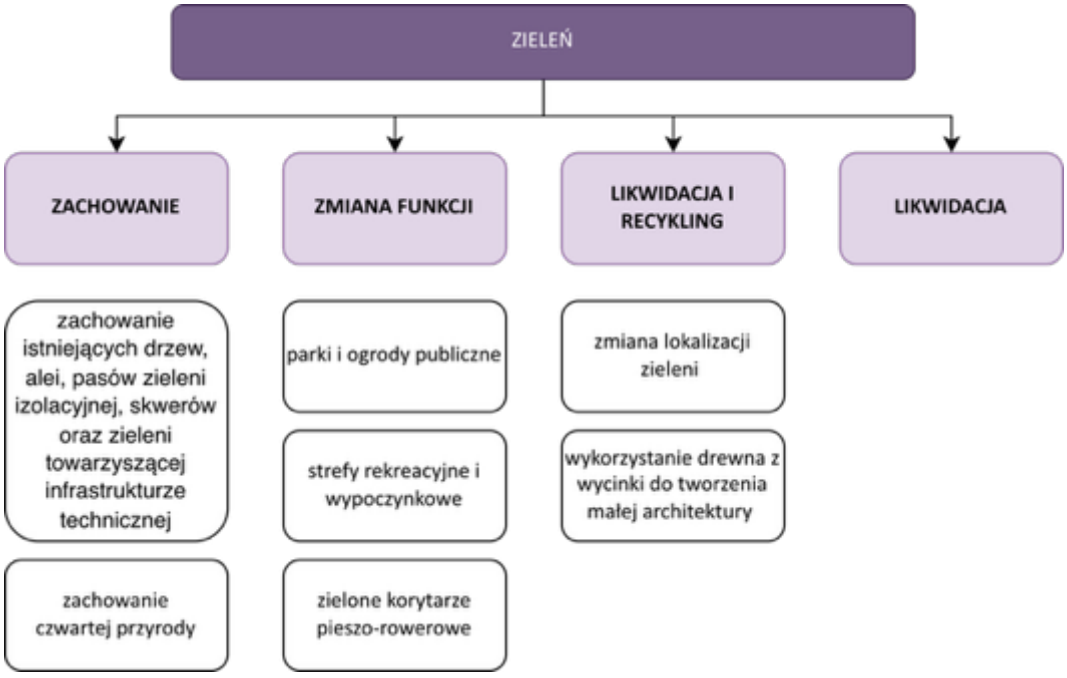
Fotografia 8. Likwidacja i recykling instalacji technologicznych i konstrukcji. Fot. autorka.

6.3. Błękitno-zielona infrastruktura

Błękitno-zielona infrastruktura zakładów przemysłowych, stanowiąca istotny element zagospodarowania terenów przemysłowych, obejmuje w dużej mierze komponenty przyrodnicze, w tym zieleń niską i wysoką, elementy tzw. czwartej przyrody (Rys. 11). Drugim aspektem mieszczącym się w tym pojęciu są otwarte zbiorniki wodne związane z procesami technologicznymi lub systemami odwodnienia i retencji, które dzielą się z kolei na zbiorniki o brzegu naturalnym lub sztucznym (Rys. 10). Elementy te, traktowane są jako historyczne elementy zagospodarowania terenu, które mogą zostać ponownie wykorzystane tworząc czytelne relikty procesów technologicznych.

Rysunek 10. Zbiorniki wodne - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka.

Rysunek 11. Zieleń - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka.

Zachowanie

Zachowanie zieleni oraz zbiorników wodnych historycznych zakładów przemysłowych stanowi jedno z rozwiązań stosowanych w procesach rewitalizacji terenów poprzemysłowych. Obejmuje ono utrzymanie historycznych szpalerów drzew, skupisk zieleni sukcesyjnej oraz historycznych placyków i skwerów współtworzących krajobraz zakładu. Istotnym przykładem takiego podejścia jest zagospodarowanie terenów huty Völklingen (Fot. 9a) oraz Landschaftsparku Duisburg-Nord (Fot. 9c), gdzie zachowano gatunki roślin, które samoistnie wykształciły się na terenach poprzemysłowych. Rozwiązanie to pozwala na zachowanie autentycznego charakteru miejsca oraz ukazuje naturalne procesy sukcesji roślinności zachodzące po zakończeniu działalności przemysłowej.

Podobne podejście stosowane jest w odniesieniu do historycznych zbiorników wodnych, które pozostawiane są w niezmienionej formie lub poddawane bieżącym pracom konserwacyjnym (Fot. 9a, 9c). Zarówno zbiorniki wodne, jak i zachowana roślinność zostały wkomponowane w projektowane ścieżki zwiedzania, pełniąc funkcję elementów ekspozycji krajobrazu przemysłowego oraz wzbogacając walory przyrodnicze i kompozycyjne rewitalizowanych terenów.

Fotografia 9. Zachowanie zbiorników wodnych. Fot. autorka.

Zmiana funkcji

Zmiana funkcji błękitno-zielonej infrastruktury na terenach poprzemysłowych obejmuje przekształcenie całych obszarów w przestrzenie o nowych funkcjach użytkowych, takich jak parki miejskie, ogrody publiczne, strefy rekreacyjne (Fot. 10a) czy zbiorniki o charakterze przyrodniczo-retencyjnym (Fot. 10b). Proces adaptacji do nowej funkcji opiera się na wykorzystaniu istniejących elementów krajobrazu, w szczególności zbiorników wodnych oraz zachowanej zieleni, które stanowią punkt wyjścia do kształtowania nowych form zagospodarowania terenu.

a) Kamieniołom, Jaworzno, Polska

b) Landschaftspark, Duisburg-Nord, Niemcy

Fotografia 10. Zmiana funkcji zbiorników wodnych. Fot. autorka.

Likwidacja i recykling

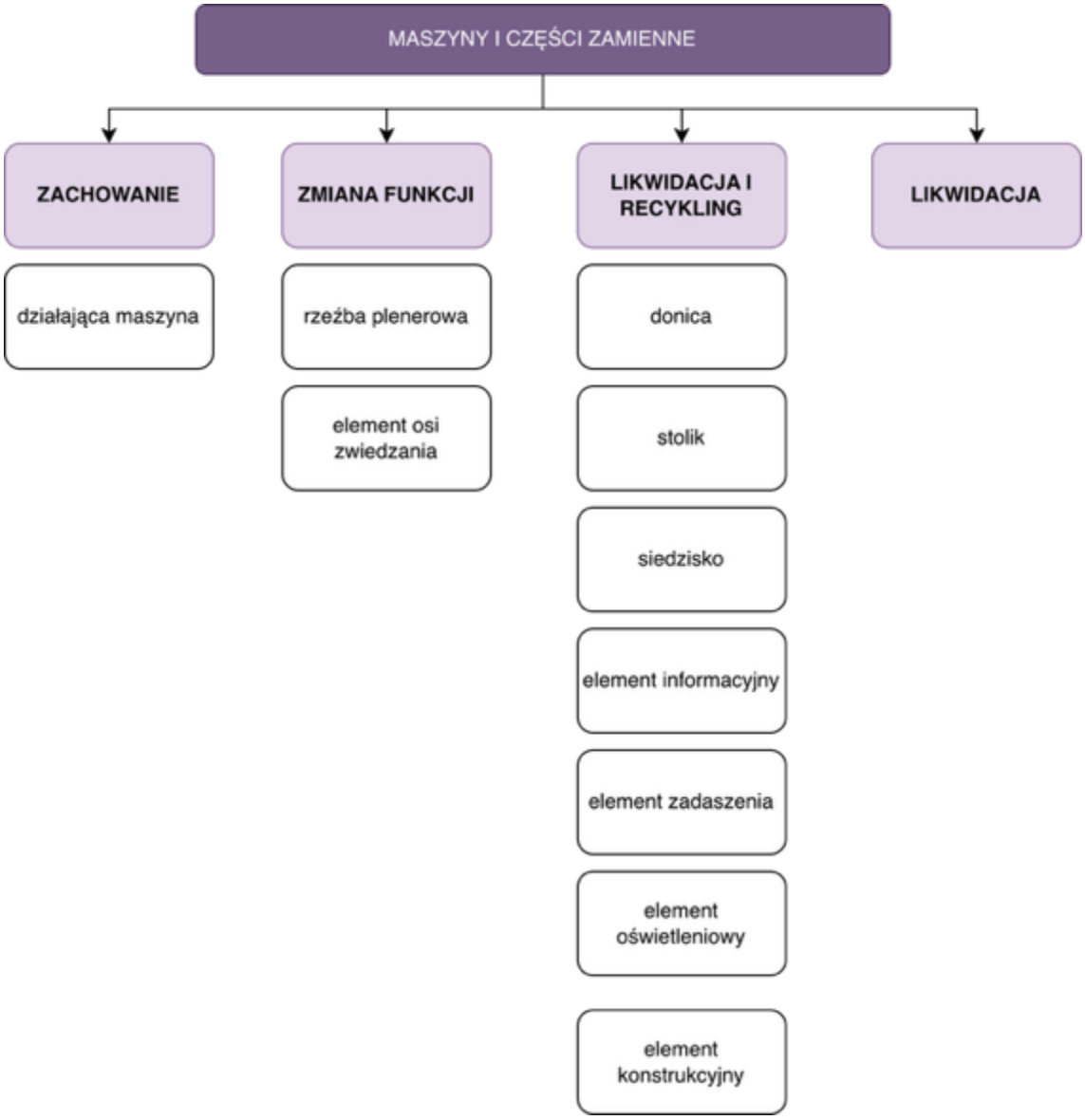
Ponowne wykorzystanie elementów błękitno-zielonej infrastruktury obejmuje likwidację zasobu oraz kontynuowanie w przedmiotowym miejscu innej funkcji. W przypadku przyrody ożywionej istnieje możliwość zmiany lokalizacji obiektu i jej zachowanie lub realizacja obiektów małej architektury z drewna pozyskanego w ramach całkowitej likwidacji zasobu. Likwidacja i recykling zbiorników wodnych obejmują natomiast likwidację warstwy wodnej i organizację w zbiornikach rabat zielonych, punktów widokowych, mostów i kładek. W przypadku zbiorników ich obrzeża służą głównie jako konstrukcje lub fundamenty pod inne elementy małej architektury.

Likwidacja

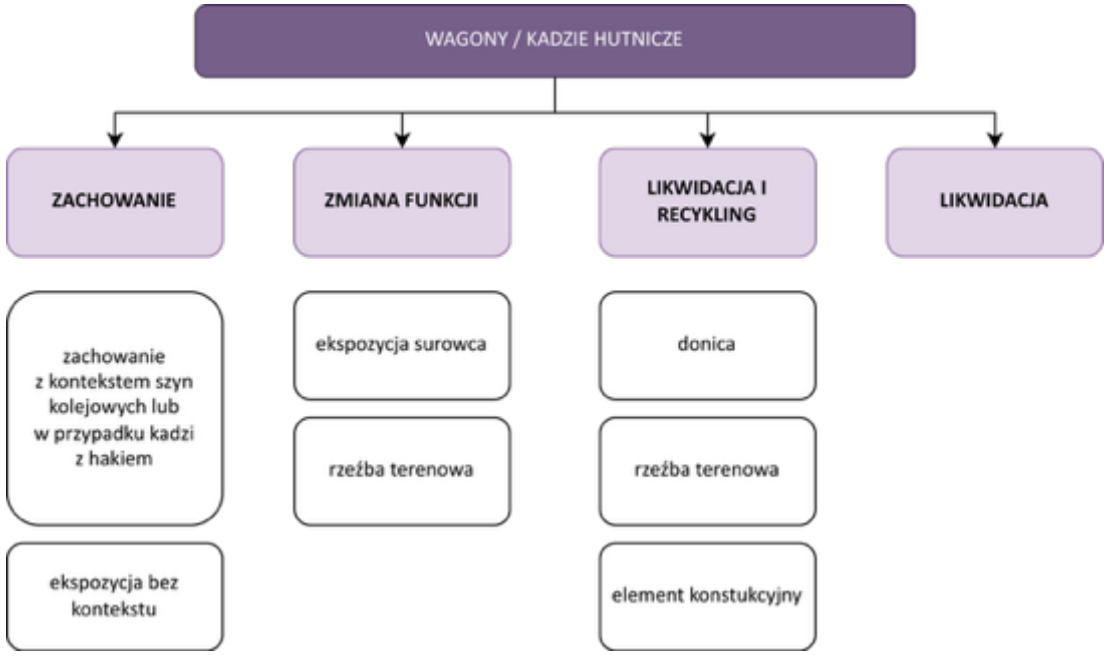
Całkowita likwidacja przewiduje usunięcie wszystkich elementów związanych z błękitno-zieloną infrastrukturą, pozostawiając po likwidacji pusty teren, niepozwalający na ponowne wykorzystanie historycznych elementów.

6.4. Mała architektura

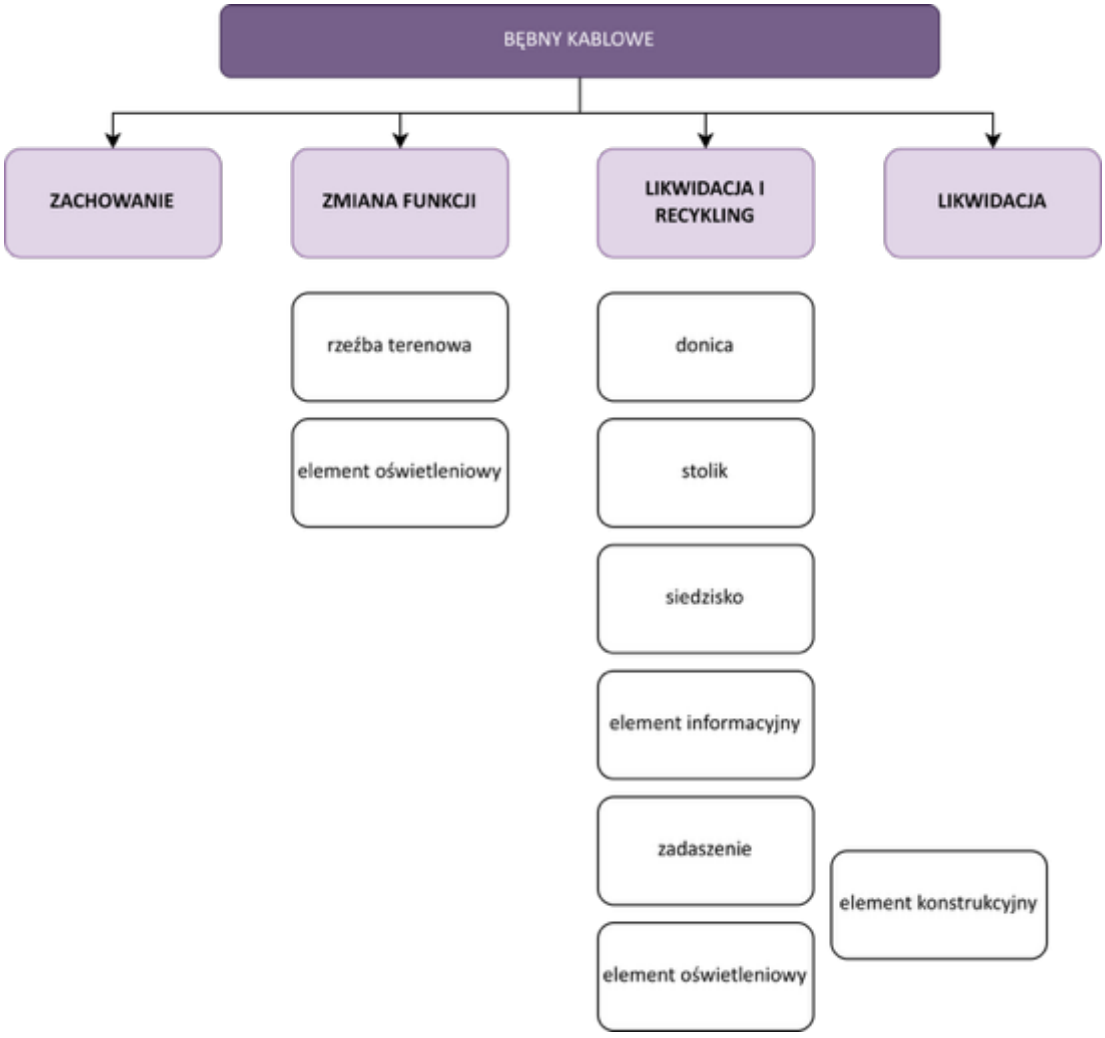
Mała architektura zakładów przemysłowych w kontekście niniejszej dysertacji obejmuje zakładowe urządzenia przemysłowe, ich części zapasowe, nieprofesjonalne elementy użytkowe tworzone przez pracowników (zob. roz. *6.5 Oddolne…*) oraz wszelkie elementy znajdujące się na terenie zakładów o potencjale adaptacyjnym na potrzeby małej architektury (Rys. 12). Przez wzgląd na ruchomy charakter obiektów oraz materiał wykonania tych elementów ulegają one likwidacji i kradzieży, co przyczynia się zanikania możliwości ich wykorzystania w procesie rewitalizacji. Z uwagi na zróżnicowanie profili produkcji zakładów przemysłowych oraz związanych z tym zróżnicowania możliwości wykorzystania obiektów zaliczanych jako mała architektura sklasyfikowano jedynie najistotniejsze i najbardziej rozpoznawalne obiekty znajdujące się na terenie zakładów przemysłowych.

Rysunek 12. Maszyny i części zamienne - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka.

Rysunek 13. Wagony i kadzie - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka.

Rysunek 14. Bębny kablowe - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka.

Zachowanie

Elementy infrastruktury oraz wyposażenia terenowego, potencjalnie przeznaczone do adaptacji na potrzeby małej architektury, występują na terenach przemysłowych w zróżnicowanych konfiguracjach przestrzenno-funkcjonalnych. Ich lokalizacja wynika przede wszystkim z pełnionej funkcji, mogą stanowić elementy zewnętrzne związane z wyposażeniem budynków lub obiekty łączące poszczególne części zakładu, m.in. za pośrednictwem torowisk, tras technologicznych czy sieci przesyłowych. W konsekwencji rozmieszczenie tych elementów odzwierciedla historyczny sposób funkcjonowania zakładu oraz wzajemne powiązania pomiędzy poszczególnymi obiektami. Ich zachowanie stanowi zatem istotny element zachowania historycznego kontekstu zabytków architektury przemysłowej.

Badania terenowe przeprowadzone na terenach likwidowanych zakładów przemysłowych pozwoliły na udokumentowanie licznych elementów o potencjale adaptacyjnym do nowych funkcji. Wśród nich wyróżnić można wagoniki przemysłowe, bębny kablowe (Fot. 11c), urządzenia techniczne (Fot. 11b), pojemniki (Fot. 11a) oraz elementy zapasowe, które po odpowiednim przekształceniu mogą zostać wykorzystane jako elementy małej architektury lub wyposażenia przestrzeni publicznych.

a) Walcownia Świętochłowice

b) Kopalnia Wieczorek, Katowice, Polska

c) Kopalnia Pokój, Ruda Śląska, Polska

d) Cukrownia, Żnin, Polska

Fotografia 11. Mała architektura - elementy o charakterze adaptacyjnym. Fot. autorka.

Zmiana funkcji

Elementy infrastruktury oraz wyposażenia terenowego, w tym obiekty wyposażenia podziemnego zakładu, potencjalnie przeznaczone do adaptacji w charakterze małej architektury, mogą być zachowywane w ich pierwotnym, historycznym miejscu lokalizacji lub relokowane (Fot. 12a, 12b, 12c, 12d) do nowych przestrzeni wskazanych w projekcie rewitalizacji. Relokacja historycznych elementów zagospodarowania terenu stanowi kompromis funkcjonalny, umożliwiający dostosowanie historycznego układu przestrzennego do nowych potrzeb użytkowych. Przeniesionym elementom można jednocześnie przypisać informacje wskazujące ich pierwotną lokalizację oraz funkcję pełnioną w strukturze zakładu. Zachowanie tych samych elementów *in situ* pozwala natomiast na utrzymanie ich oryginalnego kontekstu przestrzennego, a także zachowanie wizualnej i funkcjonalnej ciągłości historycznego procesu produkcyjnego. Rozwiązanie to wzmacnia autentyczność miejsca oraz podnosi walory historyczne i naukowe ekspozycji udostępnionej zwiedzającym, umożliwiając zachowanie czytelności pierwotnych powiązań funkcjonalno-przestrzennych oraz ulepszenie zrozumienia procesu produkcyjnego i sposobu funkcjonowania historycznego zakładu.

a) Landek Park, Ostrava, Czechy

b) Landek Park, Ostrava, Czechy

c) Dolni Vitkovice, Czechy

d) Park 12C, Zabrze, Polska

Fotografia 12. Zmiana funkcji obiektów małej architektury. Fot. autorka.

Likwidacja i recykling

Ponowne wykorzystanie elementów infrastruktury oraz wyposażenia terenowego jako elementów artystycznych lub konstrukcyjnych małej architektury obejmuje demontaż oryginalnych elementów, ich relokację oraz adaptację do nowych funkcji. Sposób ich wykorzystania uzależniony jest od pierwotnego przeznaczenia, stanu zachowania oraz cech konstrukcyjnych. W wielu przypadkach elementy mogą być wykorzystywane w całości, bez konieczności ich fragmentaryzacji lub istotnych przekształceń (Fot. 13a, 13b, 13c, 13d, 13e), zachowując tym samym swoją pierwotną formę i czytelność w przestrzeni. Części urządzeń oraz elementy zapasowe wykorzystywane są natomiast jako komponenty nowych konstrukcji. Najczęściej pełnią funkcję podstaw, konstrukcji wsporczych, elementów tablic informacyjnych, oświetlenia lub wyposażenia stref wypoczynku. W takich realizacjach ich pierwotna funkcja staje się często trudna do rozpoznania, nadal współtworzą industrialny charakter przestrzeni oraz stanowią materialne odniesienie do historii miejsca. Tego rodzaju rozwiązania umożliwiają zachowanie wybranych elementów historycznego wyposażenia zakładu, jednocześnie nadając im nowe funkcje odpowiadające współczesnym potrzebom użytkowym. W rezultacie możliwe jest zachowanie materialnych świadectw działalności przemysłowej przy jednoczesnym wzbogaceniu przestrzeni o elementy pełniące funkcje użytkowe i estetyczne.

a) Bielszowice, Ruda Śląska

b) Halemba, Ruda Śląska, Polska

c) Hałda Antonia, Ruda Śląska, Polska

d) Giszowiec, Katowice, Polska

e) Cukrownia, Żnin, Polska

Fotografia 13. Recykling obiektów małej architektury. Fot. a),b), d), e) autorka; c) rudaslaska.com.pl

Likwidacja

Likwidacja przewiduje całkowite usunięcie elementów małej architektury, pozostawiając po likwidacji pusty teren, nie pozwalający na ponowne wykorzystanie historycznych elementów.

6.5. Oddolne inicjatywy kształtowania przestrzeni funkcjonujących zakładów przemysłowych

Użytkowanie elementów zagospodarowania tereny zakładów przemysłowych, w tym przekształcanie tych elementów do celów estetycznych, występowało już w okresie ich historycznego funkcjonowania. Obok formalnie kształtowanej struktury przestrzennej rozwijały się również oddolne praktyki realizowane przez pracowników w mikroprzestrzeniach zakładów. Przejawiały się one w tworzeniu elementów o charakterze artystycznym oraz wykonywaniu przedmiotów użytkowych z elementów infrastruktury technicznej i wyposażenia zakładu. Działania te polegały na nadawaniu obiektom i urządzeniom nowych funkcji użytkowych i estetycznych, stanowiąc wyraz kultury pracy, kreatywności oraz tożsamości społeczności przemysłowych.

Zjawiska te nie miały charakteru incydentalnego, lecz stanowiły powtarzalną i utrwaloną praktykę towarzyszącą funkcjonowaniu zakładów przemysłowych. Można je zatem interpretować jako element tradycji środowisk robotniczych, przekazywanej w sposób nieformalny pomiędzy kolejnymi pokoleniami pracowników. W tym ujęciu elementy zagospodarowania zakładu przybierają formę zarówno dziedzictwa materialnego (w postaci fizycznych przekształceń przestrzeni i obiektów), jak i niematerialnego (w postaci praktyk, zwyczajów i sposobów użytkowania przestrzeni).

a) Huta Pokój, Ruda Śląska, Polska

b) Huta Pokój, Ruda Śląska, Polska

c) Kopalnia Bielszowice, Ruda Śląska, Polska

Fotografia 14. Wykorzystanie elementów zagospodarowania terenu pod donice kwietne. Fot. autorka.

Oddolne ingerencje w przestrzeń zakładu wynikały również z potrzeby jej „uczłowieczenia" i dostosowania do codziennych doświadczeń pracowników. Zakłady przemysłowe stanowiły miejsca wielogodzinnej pracy i trwałego związku emocjonalnego, co sprzyjało kształtowaniu relacji między użytkownikiem a przestrzenią. W efekcie pracownicy podejmowali działania zmierzające do nadania

jej bardziej przyjaznego, zindywidualizowanego charakteru, poprzez wprowadzanie zieleni urządzonej (Fot. 16), elementów dekoracyjnych (Fot. 15) czy przekształconych przedmiotów użytkowych (Fot. 17).

Wśród przejawów tych działań, zidentyfikowanych na terenach badanych zakładów przemysłowych (w trakcie likwidacji), można wymienić:

- przestrzenie zieleni urządzonej,
- instalacje o charakterze artystycznym,
- przedmioty użytkowe powstałe z przekształconych elementów infrastruktury,
- nazewnictwo przestrzeni np. Plac Kotów (budki dla zwierząt w Kopalni Bielszowice), Dolomity (Doły żużlowe w Hucie Pokój).

a) Kopalnia Bielszowice, Ruda Śląska, Polska

b) Kopalnia Pokój, Ruda Śląska, Polska

Fotografia 15. Rzeźby w przestrzeni zakładu. Fot. autorka.

Na terenie Huty Pokój w Rudzie Śląskiej zaobserwowano wykorzystanie fundamentu po kominie przemysłowym jako podstawy dla zieleni urządzonej (Fot. 14a) oraz zastosowanie mis technicznych (Fot. 14b), co umożliwiło wprowadzenie elementów roślinnych do przestrzeni o silnie technicznym charakterze. Podobne działania odnotowano na terenie Kopalni Bielszowice, gdzie prefabrykowane elementy betonowe wykorzystywano jako donice dla roślin, tworząc niewielkie kompozycje zieleni w obrębie ciągów komunikacyjnych i stref przyzakładowych (Fot. 14c).

Na terenie Kopalni Bielszowice w Rudzie Śląskiej odnotowano obecność drewnianych, ręcznie wykonanych, malowanych figurek umieszczonych na podstawie (Fot. 15a). Kompozycje te, mimo niewielkiej skali, stanowią wyraz oddolnej działalności twórczej pracowników, łączącej funkcję dekoracyjną z symbolicznym odniesieniem do tożsamości zawodowej. Z kolei na terenie Kopalni Pokój w Rudzie Śląskiej zidentyfikowano rzeźbę artystyczną odnoszącą się do podziemnej pracy górników.

Rzeźba sprawia wrażenie wykonanej z dużej bryły węgla, jednak jej ostateczne wykończenie stanowi powłoka malarska imitująca jego strukturę i kolorystykę (Fot. 15b). Motywy te, obecne w przestrzeni zakładu, wskazują na potrzebę utrwalania i wizualnego eksponowania dziedzictwa kulturowego środowiska pracy.

Na terenie Huty Pokój w Rudzie Śląskiej zaobserwowano również obecność przestrzeni zieleni urządzonej, kształtowanych w sposób nieformalny, a jednocześnie konsekwentny i powtarzalny. Szczególnie widoczne są one w strefie wjazdowej, gdzie zastosowano kwietniki wykonane z kolorowych opon, uzupełnione nasadzeniami kwiatów oraz formami zieleni wysokiej, takimi jak tuje (Fot. 16b). Elementy te, w połączeniu z prostymi drogowskazami, współtworzą czytelną i uporządkowaną kompozycję przestrzenną, pełniąc zarówno funkcję użytkową, jak i estetyczną.

W przestrzeniach ogólnodostępnych, w obrębie skwerów przyzakładowych, występują natomiast bardziej rozbudowane formy zieleni. Należą do nich m.in. nasadzenia drzew iglastych (choinek) (Fot. 16d), przycinane żywopłoty kształtujące ciągi przejść oraz wyznaczające granice poszczególnych stref (Fot. 16b), a także niewielkie polany pełniące funkcję miejsc odpoczynku lub wizualnego uporządkowania przestrzeni (Fot. 16a).

a) Kopalnia Pokój, Ruda Śląska, Polska

b) Kopalnia Pokój, Ruda Śląska, Polska

c) Huta Pokój, Ruda Śląska, Polska

d) Kopalnia Nowy Wirek, Ruda Śląska, Polska

Fotografia 16. Tereny zielone. Fot. autorka.

Na terenie Kopalni Bielszowice w Rudzie Śląskiej zaobserwowano również wykorzystanie dostępnych elementów infrastruktury technicznej poprzez ich przekształcanie w przedmioty o charakterze użytkowym. Przykładem są popielnice wykonane z wtórnie użytych elementów zagospodarowania terenu zakładu, stanowiące proste, lecz funkcjonalne rozwiązania odpowiadające na bieżące potrzeby pracowników (Fot. 17b, 17c). Ponadto odnotowano przypadki adaptacji istniejących konstrukcji technicznych jako podstaw dla elementów wyposażenia użytkowego (kwietniki) (Fot. 17a).

a) Kopalnia Bielszowice, Ruda Śląska, Polska

b) Kopalnia Bielszowice, Ruda Śląska, Polska

c) Cukrownia, Znin, Polska

Fotografia 17. Wykorzystanie elementów zagospodarowania zakładu pod przedmioty użytkowe. Fot. autorka.

Wnioski

Otoczenie obiektów przemysłowych stanowi integralny element historycznego układu funkcjonalno-przestrzennego oraz integralną część prezentującą technologię produkcji, co czyni je istotnym zasobem w procesie rewitalizacji terenów poprzemysłowych. Otoczenie jako teren styku pomiędzy terenami nowo użytkowanymi a ternami wyłączonymi przez lata z użytkowania, czyni je bardzo istotnym elementem adaptacji rewitalizowanych terenów przy jednoczesnej konieczności zachowania przemysłowego kontekstu, lokalnej tożsamości i widoku na zabytek oraz jego prawidłowej ekspozycji. Funkcjonujące na historycznym terenie zakładu przemysłowego elementy zagospodarowania zyskują nowe funkcje przy jednoczesnym zachowaniu ich autentyczności i ducha miejsca. Zachowanie elementów infrastruktury terenowej, takich jak torowiska, instalacje technologiczne czy zbiorniki wodne, pozwala utrzymać czytelność kontekstu technologiczno-historycznego. W związku ze zmianą charakteru funkcjonalnego terenu elementy te mogą być adaptowane zarówno poprzez zmianę funkcji, jak i reinterpretację w charakterze małej architektury lub osi zwiedzania.

Istotny element przedmiotowego otoczenia zarówno historycznego jak i zrewitalizowanego terenu stanowi mała architektura. Adaptacja elementów zagospodarowania terenu historycznych zakładów przemysłowych na potrzeby małej architektury stanowi efektywne narzędzie budowania narracji miejsca oraz wzmacniające jego autentyczność. Ponowne wykorzystanie historycznych elementów wpisuje się w zasady zrównoważonego projektowania i ogranicza skalę ingerencji w substancję zabytkową. Należy jednak zauważyć, że pomimo możliwości wykorzystania historycznych elementów zagospodarowania terenu obiekty te sporadycznie są obejmowane ochroną konserwatorską, która wspiera ich zachowanie. Obiekty te mogą podlegać ochronie konserwatorskiej m.in. poprzez wpis do rejestru zabytków, objęcie ustaleniami miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, w szczególności miejscowego planu rewitalizacji lub włączenie ich w granice parku kulturowego. Należy jednak podkreślić, że warunkiem skutecznej ochrony tych elementów jest ich wcześniejsza identyfikacja oraz pozyskanie wiedzy o ich istnieniu, a także sporządzenie rzetelnej dokumentacji, w tym dokumentacji cyfrowej, umożliwiającej ich inwentaryzację, analizę i archiwizację.

Część III. ANALIZA UWARUNKOWAŃ LOKALNYCH - MIASTO RUDA ŚLĄSKA

7. Wpływ zakładów przemysłowych na przestrzeń miasta Ruda Śląska.

7.1. Ruda Śląska - powstanie miasta

Ruda Śląska jest miastem na prawach powiatu, położonym w województwie śląskim, stanowiącym część Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii, największego obszaru zurbanizowanego i poprzemysłowego w Polsce (Rys. 15). Współczesny charakter miasta oraz jego struktura administracyjna są efektem złożonych procesów historycznych, urbanizacyjnych i przemysłowych, które uległy szczególnemu nasileniu w XX wieku.

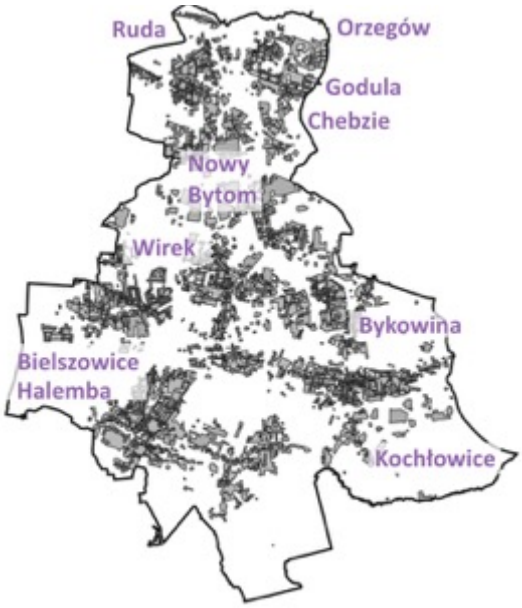
W latach 1951-1958 na analizowanym obszarze funkcjonowały dwa odrębne ośrodki miejskie: Ruda oraz Nowy Bytom, obejmujące tereny kilkunastu dawnych gmin i osiedli robotniczych. W związku z potrzebą usprawnienia zarządzania, poprawy powiązań komunikacyjnych oraz prowadzenia spójnej polityki urbanistycznej podjęto decyzję o ich integracji administracyjnej.

Utworzenie współczesnego miasta Ruda Śląska nastąpiło z dniem 1 stycznia 1959 roku, kiedy to oba miasta zostały połączone w jedną jednostkę administracyjną (Rys. 16). Nadana nazwa nawiązuje do uwarunkowań historycznych i przemysłowego charakteru obszaru, w szczególności jego górniczo-hutniczej genezy.

Proces scalania jednostek osadniczych, które obecnie tworzą strukturę przestrzenną miasta, miał jednak charakter etapowy i rozpoczął się już w latach 40. i 50. XX wieku. W tym okresie obszar ten charakteryzował się znacznym rozdrobnieniem administracyjnym, wynikającym z funkcjonowania licznych, samodzielnych gmin i osiedli o genezie przemysłowej.

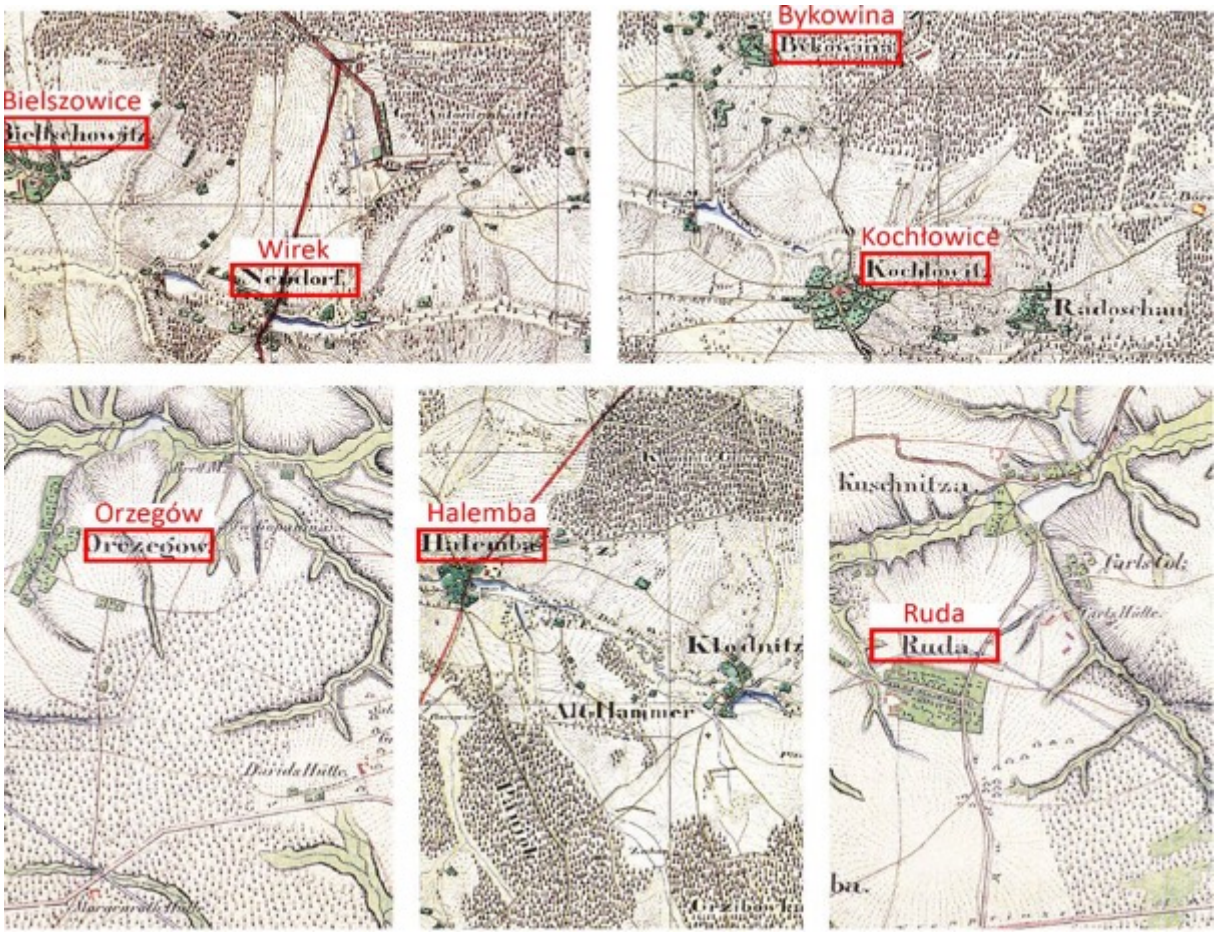
Rysunek 15. Lokalizacja miasta w województwie. Oprac. autorka.

Rysunek 16. Podział miasta na dzielnice. Oprac. autorka.

Przed włączeniem do granic administracyjnych Rudy Śląskiej na analizowanym terenie występowały następujące jednostki osadnicze: Ruda, Godula, Orzegów.

Powstanie Nowego Bytomia w 1951 roku objęło gminy: Nowy Bytom, Chebzie, Halemba (wraz z przysiółkami Stara Kuźnica i Kłodnica), Kochłowice, Bykowina, Wirek (wraz z dawną osadą Nowa Wieś) (Kopiec 2014).

Rysunek 17. Ruda Śląska na pierwszej mapie topograficznej Górnego Śląska wykonanej przez Pruski Urząd Pomiarowy, 1827 r. przechowywanie mapy: Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Gliwicach. Oprac. autorki na podstawie ww. dokumentu.

7.2. Historia i znaczenie przemysłu w mieście

Miasto Ruda Śląska, ze względu na specyficzne uwarunkowania historyczne i procesy urbanistyczne, które ukształtowały jej obecną strukturę, charakteryzuje się wyraźnie policentrycznym układem urbanistycznym. Większość z istniejących dzielnic ma wyraźnie wyznaczony „rynek". Proces powstawania miasta oparty był na sukcesywnym łączeniu sąsiadujących ze sobą gmin i miejscowości, które wcześniej funkcjonowały jako samodzielne jednostki administracyjne, często o wyraźnie odmiennych funkcjach, tożsamościach i układach przestrzennych. W efekcie tych procesów Ruda Śląska nie ma wyraźnego, jednoznacznie zdefiniowanego centrum miejskiego. Zamiast tego obserwuje się istnienie wielu lokalnych centrów, które pełnią funkcje ośrodków życia społecznego i kulturalnego na poziomie dzielnicowym. Nieformalne centrum całego miasta ukształtowało się w dzielnicy Nowy Bytom,

co wynika z kilku czynników:

- obecności rozwiniętej sieci usług administracyjnych i publicznych,
- lokalizacji regularnego placu miejskiego, wykorzystywanego do wydarzeń społecznych, kulturalnych i rozrywkowych,
- obecności zwartej, zorganizowanej zabudowy ukształtowanej w formie kwartałów miejskich,
- centralnego położenia dzielnicy w układzie urbanistycznym całego miasta.

W okresie poprzedzającym administracyjne połączenie poszczególnych dzielnic w jedno miasto, w wielu z nich powstawały osiedla robotnicze. Osiedla te były finansowane przez zakłady przemysłowe, pełniąc funkcję zaplecza mieszkaniowego dla robotników zatrudnionych w rudzkich kopalniach, hutach i koksowniach. Ich układ urbanistyczny był często podporządkowany funkcjom produkcyjnym i komunikacyjnym, co w dużej mierze ukształtowało przemysłowo-mieszkaniowy krajobraz miasta. Wśród przykładów takich osiedli można wymienić m.in.: Kaufhaus, Werdon, Osiedle przy ul. Kościelnej, Carl Emanuel, Ficinus (Fot. 18).

ul. Kubiny, Ruda Śląska, Polska

ul. Kościelna, Ruda Śląska, Polska

Osiedle Kaufhaus, Ruda Śląska, Polska

Fotografia 18. Wybrane historyczne osiedla mieszkaniowe Rudy Śląskiej. Fot. autorka.

Historyczny podział Rudy Śląskiej, wynikający z procesu scalania kilku odrębnych jednostek osadniczych, pozostaje czytelny do dziś i ujawnia się na wielu płaszczyznach funkcjonowania miasta.

W wymiarze społecznym i tożsamościowym obserwuje się silną identyfikację mieszkańców z poszczególnymi dzielnicami, często wyraźniejszą niż identyfikacja z miastem jako całością. W praktyce przejawia się to w deklaracjach przynależności do konkretnych części miasta, takich jak Halemba czy Godula, zamiast odniesień do Rudy Śląskiej jako jednostki administracyjnej.

Na płaszczyźnie kulturowej widoczne jest zróżnicowanie tradycji i zwyczajów lokalnych, powiązanych z określonymi dzielnicami, parafiami oraz dawnymi zakładami pracy. Jednocześnie zachodzą procesy transformacji tych tradycji, część z nich ulega zanikowi, podczas gdy inne są reinterpretowane przez społeczności lokalne.

Zróżnicowanie to widoczne jest również w sferze językowej, gdzie w poszczególnych dzielnicach funkcjonują odmienne warianty gwary śląskiej, różniące się pod względem leksykalnym i fonetycznym.

W wymiarze przestrzennym struktura miasta odzwierciedla jego przemysłową genezę. Układ zabudowy rozwijał się wokół zakładów przemysłowych oraz głównych ciągów komunikacyjnych, przyjmując formę układów zwartych i często liniowych. Brak wyraźnej osi kompozycyjnej oraz niesymetryczny rozwój poszczególnych dzielnic sprawiają, że funkcjonują one jako względnie autonomiczne jednostki przestrzenne, posiadające własne centra, infrastrukturę i funkcje.

Uwarunkowania geologiczne, mające silny wpływ na powstawanie w Rudzie Śląskiej licznych kopalni, koksowni czy hut w znacznej części ukierunkowały aktualny krajobraz miasta charakteryzujący się licznymi dominantami wertykalnymi takimi jak wieże wyciągowe, kominy, wieże wodne, wielkie piece czy kościoły budowane przez pracowników zakładów przemysłowych[2]. Charakterystycznym elementem rudzkiej zabudowy jest także budownictwo wykonane z czerwonej cegły będącej głównym budulcem tzw. „familoków" oraz tereny wyłączone z życia społecznego miasta z uwagi na trwającą produkcję, przetwórczość lub jej zaprzestanie (wymagające rewitalizacji)[3].

7.3. Ruda Śląska w okresie industrializacji

Pierwsze wzmianki o prowadzonych działalnościach przemysłowych na terenie dzisiejszego miasta Ruda Śląska miały miejsce na przełomie XIII i XIV wieku dzięki występowaniu na tych obszarach rudy żelaza przetwarzanej w lokalnych kuźniach, od czego miasto wzięło fragment nazwy - „Ruda". Pierwsza znana kuźnia na terenie miasta zlokalizowana była w dzielnicy Halemba (Rola 1989, 5) i działała pod mistrzem Henrykiem. Występowanie zasobu rud na terenie miasta zapoczątkowało także

[2] ufundowane przez magnatów przemysłowych

[3] budynki wykonane z czerwonej cegły wynikały z występowaniem na terenie miasta cegielni. Niektóre z cegieł były oznaczane w sposób jednoznacznie wskazujący na wykonanie w Rudzie Śląskiej, np. poprzez gmerk (stempel) cegielniany z napisem „RUDA"

rozwój hut żelaza w Rudzie, Nowej Wsi (Wirku), Czarnym Lesie, Bielszowicach, Nowym Bytomiu. stotnym etapem funkcjonowania rudzkiego hutnictwa było uruchomienie przez jednego z najważniejszych działaczy przemysłowych Karola Godulę huty cynku „Karol" w dzielnicy Ruda, która ciągu kolejnych 10 lat stała się jednym z największych i najbardziej zaawansowanych zakładów w Europie (Gałuszka 2004, 5).

Istotną gałęzią przemysłu w Rudzie Śląskiej, której pozytywne i negatywne skutki działalności widoczne są aktualnie na powierzchni miasta jest górnictwo węgla kamiennego. Odkryte zostało na większą skalę w mieście przypadkowo, na polecenie barona von Stechov, który zamiast wydrążenia szybu do wydobycia surowca rudy żelaza odkrył występowanie węgla. Węgiel zalegał w Rudzie bardzo płytko i początkowo zauważony został już na powierzchni przez lokalną ludność, wykorzystującą minerał we własnych gospodarstwach (Kopiec 2014, 16). Dokładna data rozpoczęcia istnienia górnictwa węglowego na terenie miasta nie jest dokładnie znana (Jaros 1987, 11). Jednak pierwszą kopalnią węgla kamiennego, której potwierdzenie udokumentowano datuje się na ziemiach rudzkich na rok 1752 (Jaros 1987, 12). Kopalnia ta nosiła nazwę „Brandenburg" (późn. Wawel), a jej pozostałości z XIX wieku w przekształconej formie architektonicznej istnieją do dnia dzisiejszego (zespół zabudowań Szybu Franciszek). Przemysł górniczy ze względu na bardzo rozszerzone pokłady węgla kamiennego pod terenem miasta zdominował w znacznej części gospodarkę miasta.

Różnorodność pokładów węgla występujących na terenie rudzkich kopalń umożliwiła wydobycie węgla koksującego, co przyczyniło się z kolei do rozwoju przemysłu koksowniczego i budowy koksowni na terenie miasta. Głównymi odbiorcami koksu były huty, w szczególności Huta Pokój, posiadająca okresowo własną koksownię, a także kotłownie oraz piece grzewcze funkcjonujące w zakładach przemysłowych. Do największych koksowni działających na terenie Rudy Śląskiej, których fragmenty infrastruktury zachowały się do dnia dzisiejszego, należą Koksownia Orzegów, Koksownia Walenty-Wawel w Rudzie oraz Koksownia Pokój w Nowym Bytomiu.

Teren dzisiejszej Rudy Śląskiej nie był związany wyłącznie z działalnością kopalń. Już w XIV wieku (Rola 1989, 5), na długo przed powstaniem pierwszych kopalni, rozwijało się tam rzemiosło hutnicze. W dzielnicach takich jak Halemba czy Ruda funkcjonowały kuźnie, które odgrywały kluczową rolę w lokalnej gospodarce. Wytapiano w nich i obrabiano metale, co stanowiło fundament późniejszego rozwoju przemysłu ciężkiego w regionie.

Wraz z rozwojem przemysłu ciężkiego na terenie miasta powstawały również cegielnie, których zadaniem była produkcja materiałów budowlanych wykorzystywanych przy wznoszeniu obiektów przemysłowych i towarzyszącej im zabudowy. Lokalizowano je zazwyczaj w niewielkiej odległości od realizowanych inwestycji, wykorzystując lokalne złoża gliny oraz ograniczając koszty transportu.

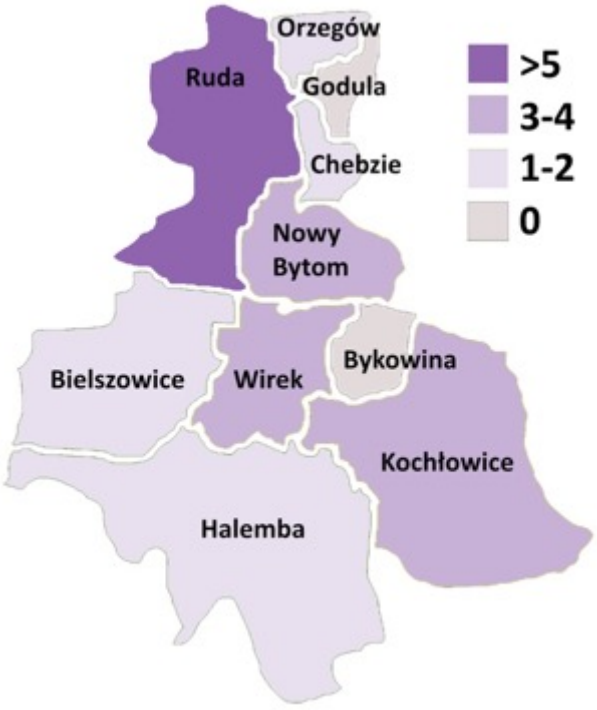
Przykładem są cegielnie w Bielszowicach i Rudzie, funkcjonujące w sąsiedztwie Kopalni i Koksowni Walenty-Wawel, cegielnia w Kochłowicach związana z Kopalnią Nowy Wirek oraz cegielnia zlokalizowana przy Kopalni Śląsk.

Elementem łączącym wszystkie zakłady przemysłowe, przedstawiającym ich wzajemne relacje i powiązania jest rozwinięta infrastruktura techniczna w tym kolejowa, tworząca i otwierająca ponadregionalne szlaki handlowe. Do infrastruktury kolejowej w mieście zalicza się: dworce kolejowe, posterunki, kolejowe wieże wodne, wiadukty i lokomotywownie (Granda 2021).

7.4. Ruda Śląska - miasto przemysłowe

Przemysł ciężki był obecny na terenach dzisiejszej Rudy Śląskiej już od początków funkcjonowania niezależnych osad wiejskich. Dzięki długiej i intensywnej historii rozwoju przemysłu miasto uznawane jest za kolebkę górnictwa węglowego na Górnym Śląsku.

Pierwsze, nieudokumentowane wydobycie węgla kamiennego na terenie osady Ruda związane było z działalnością lokalnej kuźni należącej do Jana Gierałtowskiego. Nadanie w 1540 roku przez margrabiego Jerzego Hohenzollerna prawa górniczego dla Rudy i Biskupic uznawane jest za początek zorganizowanego górnictwa na tym obszarze, a Jana Gierałtowskiego za jednego z pierwszych górników węglowych na Górnym Śląsku (Buszman 1988, 78).

Rysunek 18. Nasycenie zabytków przemysłowych. Oprac. autorka.

Pierwszą datą mającą potwierdzenie w konkretnych wydarzeniach historycznych jest rok 1748 (Jaros 1987, 12), w którym Franciszek Wolfgang von Stechov właściciel wsi Ruda polecił dwóm górnikom poszukiwania złoży rudy żelaza. Poszukiwania rudy nie zakończyły się zgodnie z wyobrażeniami barona, odkryte natomiast zostały złoża węgla kamiennego. Przyjmuje się, że na terenie dzisiejszej Rudy Śląskiej powierzchowne wydobycie węgla przez chłopów mogło mieć miejsce już nawet w czasach określanych w literaturze jako „dużo wcześniejsze". Oficjalne nadanie Kopalni Brandenburg nastąpiło 26 sierpnia 1770 roku dzięki Franciszkowi Karolowi von Stechowowi z Brandenburgii, który nadał jej tę nazwę „Brandenburg" (Jaros 1987, 13). O tytuł najstarszej kopalni węgla kamiennego na Górnym Śląsku rudzka kopalnia Brandenburg może ubiegać się jedynie z kopalnią

Murcki w Katowicach, której oficjalne nadanie przyjmuje się na 1969 rok (Frużyński 2012, 176). Opracowania dotyczące Kopalni Wawel (dawniej Brandenburg) zwracają uwagę na katastrofę górniczą, do której doszło w 1750 roku, oraz na podjętą wówczas nieudaną akcję ratowniczą (Jaros 1987, 12). Wydarzenia te uznawane są za pierwszą udokumentowaną katastrofę górniczą oraz pierwszą próbę zorganizowanej akcji ratowniczej w historii górnictwa węglowego na Górnym Śląsku.

Należy zauważyć także, że na terenie dzisiejszej Rudy Śląskiej swoje rezydencje posiadali jedni z największych przemysłowców Górnego Śląska, m.in. Ballestremowie oraz Karol Godula. Z miastem związany był również Franciszek Pieler I, wybitny inżynier górniczy, który odegrał istotną rolę w rozwoju górnictwa. Był wynalazcą lampy Pielera, służącej do wykrywania obecności gazów kopalnianych oraz twórcą metody eksploatacji złóż z wykorzystaniem podsadzki piaskowej, która znacząco wpłynęła na rozwój bezpieczniejszych metod wydobycia węgla.

Powyższe wydarzenia, powiązania oraz inwestycje stanowiły fundament rozwoju przemysłu węglowego na terenie dzisiejszej Rudy Śląskiej, kształtując jej strukturę przestrzenną, gospodarkę oraz tożsamość. Przemysł na stałe wpisał się w historię miasta, pozostawiając liczne świadectwa materialne i niematerialne. Świadectwa te do dziś stanowią istotny element jego krajobrazu kulturowego. Rozwój kopalń, hut oraz innych zakładów przemysłowych przyczynił się nie tylko do rozwoju gospodarczego, lecz również do ukształtowania lokalnej społeczności, jej tradycji oraz kultury pracy.

Dziedzictwo przemysłowe Rudy Śląskiej reprezentowane jest obecnie przez historyczne obiekty przemysłowe, infrastrukturę techniczną, osiedla robotnicze oraz antropogeniczne przekształcenia krajobrazu i terenu będące efektem wieloletniej działalności przemysłowej. Przeprowadzona analiza wykazała, że obiekty poprzemysłowe rozmieszczone są na terenie niemal wszystkich dzielnic miasta. Ich największe nagromadzenie występuje w historycznej dzielnicy Ruda, gdzie zachował się znaczny udział historycznej zabudowy przemysłowej. Jednocześnie w trzech dzielnicach nie zachowały się zabytki poprzemysłowe, mimo że działalność przemysłowa pozostawiła trwałe ślady w postaci zwałowisk pogórniczych i pohutniczych oraz innych antropogenicznych przekształceń terenu. W najstarszej części miasta funkcjonowały zakłady przemysłowe, jednak ich zabudowa nie przetrwała do czasów współczesnych. Z kolei dzielnica Bykowina i Czarny Las, ze względu na późniejszy rozwój urbanistyczny oraz niewielką powierzchnię, charakteryzują się ograniczoną liczbą obiektów związanych z przemysłem. Reasumując, niemal wszystkie dzielnice Rudy Śląskiej posiadają zabudowę powiązaną z funkcjonowaniem zakładów przemysłowych, przede wszystkim o charakterze mieszkaniowym.

8. Współczesny krajobraz miasta

Krajobraz współczesnego miasta Ruda Śląska ma charakter zróżnicowany i antropogeniczny. Stanowi to efekt wieloletnich procesów industrializacji oraz intensywnej ingerencji człowieka w środowisko. Wśród czynników silnie kształtujących ten krajobraz należy wymienić ciągłą działalność zakładów przemysłowych mających wpływ zarówno na uwarunkowania rozwoju przestrzennego miasta (układu urbanistycznego) jak i środowiskowymi kształtującymi teren miasta w postaci deformacji terenu (zapadlisk, wybrzuszeń, ugięć), hydrologii miasta czy szacie roślinnej (Szefer 1970, 15). W zakresie kształtowania środowiska zbudowanego przez człowieka istotną rolę we współczesnym krajobrazie miasta poprzemysłowego nadal odgrywają wysokie konstrukcje i budowle o charakterze wertykalnym, stanowiące dominanty przestrzenne silnie wpływające na tożsamość miasta (Opania 2012). Wśród dominant przemysłowych miasta Ruda Śląska możemy wymienić dominanty **ponadlokalne,** przez które należy rozumieć elementy przestrzenne o szczególnej sile oddziaływania wizualnego, których znaczenie wykracza poza skalę lokalną i obejmuje obszar miasta lub regionu. Są one czytelne w dalekich widokach i panoramach, kształtując tożsamość krajobrazu oraz pełniąc funkcję orientacyjną w skali ponadlokalnej, do których zaliczamy: wieżę wyciągową Szybu Wanda, Wielki Piec Hutniczy „A" wraz z kominem, zespół zabudowy Kopalni Bielszowice (Szyb I, II, III, V).

Dominanty **lokalne** to elementy wyróżniające się w strukturze przestrzennej w skali dzielnicy, osiedla lub zespołu zabudowy. Ich oddziaływanie wizualne jest ograniczone przestrzennie. Pozostają jednak istotne dla kompozycji lokalnego krajobrazu oraz orientacji w przestrzeni. W śród dominant na skalę lokalną możemy wyróżnić: wieżę wyciągową Kopalni Nowy Wirek, wieżę wodną w Nowym Bytomiu, wieżę wyciągową Szybu Mikołaj, wieżę wyciągową Szybu Lech I, wieżę wyciągową Szybu Lech II.

Akcenty przestrzenne to elementy o mniejszej skali, które uzupełniają kompozycję przestrzenną poprzez punktowe wyróżnienie fragmentu przestrzeni. Ich rola polega na wzbogaceniu percepcji krajobrazu, podkreśleniu osi widokowych lub organizacji przestrzeni w skali bezpośredniego odbioru, wśród nich możemy wyróżnić: młyn wodny w Halembie, wieżę wyciągową Szybu Klara, zespół stacyjny Ruda-Chebzie, zespół zabudowań Koksowni Orzegów.

Powyższe elementy współtworzą sylwetę miasta Ruda Śląska, w znacznym stopniu zostały objęte ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, co może stanowić podstawę do formalnego wyznaczenia i ochrony planistycznej sylwety miasta Ruda Śląska. Przedmiotowe działanie może przyczynić się do zachowania jego tożsamości przestrzennej i kulturowej. Wśród miast posiadających dokumenty wyznaczające sylwety miejskie oraz dążące do ich ochrony przede wszystkim należy wymienić: Kraków (Urząd Miasta

Krakowa 2009), Gdańsk (Rada Miasta Gdańska 2008), Szczecin (Czyńska i in. 2020), Lublin (Czyńska i in. 2011).

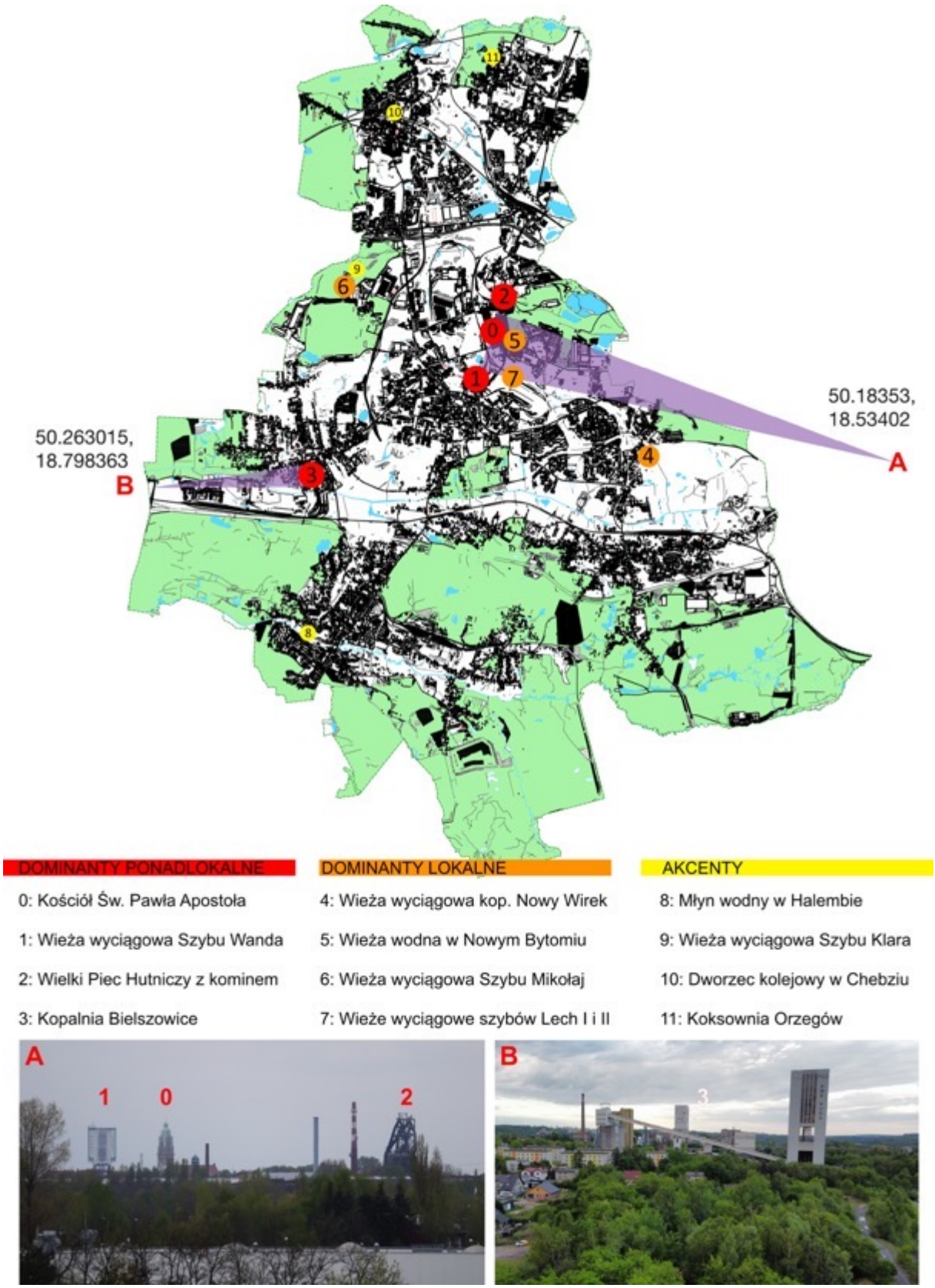
Dokumenty te mają przede wszystkim wartość analityczną, stanowiąc podstawę do formułowania prawidłowych i spójnych zapisów ochrony planistycznej odnoszących się do istotnych obiektów historycznych, ich bezpośredniego otoczenia oraz ekspozycji krajobrazowej. Zawarte w nich rozpoznanie historyczne, przestrzenne i funkcjonalne umożliwia identyfikację wartości kulturowych oraz określenie zakresu i form niezbędnej ochrony. W konsekwencji dokumenty te wspierają proces kształtowania ustaleń ochronnych w aktach planowania przestrzennego. Przedmiotowe studia analityczne sprzyjają także zachowaniu relacji przestrzennych, osi widokowych oraz historycznego kontekstu urbanistycznego, co ma kluczowe znaczenie dla utrzymania czytelności układów przestrzennych i tożsamości miejsca.

Audyt krajobrazowy województwa śląskiego

Dla miasta Ruda Śląska nie opracowano odrębnych analiz widokowych ani krajobrazowych, natomiast wybrane fragmenty miasta zostały objęte analizą w ramach Audytu krajobrazowego województwa śląskiego, przyjętego uchwałą Sejmiku Województwa Śląskiego nr VII/16/16/2025 z dnia 23 czerwca 2025 r. Karta krajobrazu priorytetowego *ID 205 -„Ruda Śląska - 10c* (Sejmik Województwa Śląskiego 2025b) zawiera identyfikację zagrożeń oraz rekomendacje dotyczące ochrony i kształtowania krajobrazu dla obszaru obejmującego historyczną zabudowę dzielnicy Ruda, wskazanego wcześniej przez miasto jako potencjalny obszar utworzenia parku kulturowego. Wśród zidentyfikowanych zagrożeń dominują kwestie związane z degradacją historycznych układów osadniczych, osiedli patronackich oraz zabytkowej architektury, natomiast zagrożenia odnoszące się do historycznych zakładów przemysłowych zostały ujęte jedynie jako jeden z elementów szerszej kategorii obejmującej również osiedla patronackie.

Analogiczny kierunek zmian można zaobserwować w części poświęconej rekomendacjom ochronnym. Dziedzictwo przemysłowe zostało uwzględnione w ograniczonym zakresie, wskazano potrzebę ochrony zespołu zabudowań Szybu Franciszek (jako części założenia dzielnicy), zachowania terenów przemysłowych jako elementu struktury krajobrazowej oraz ochrony niematerialnego dziedzictwa związanego z historią KWK Karol. Znacznie większą uwagę poświęcono natomiast historycznym zespołom mieszkaniowym i ich kompozycji urbanistycznej. Szczegółowe zalecenia dotyczą ochrony kolonii robotniczych, zespołu „Godula”, zabudowy przy ul. Kościelnej, Staszica, Wolności, Raciborskiej i Szczęść Boże oraz osiedla Ballestremów, obejmując zachowanie układu przestrzennego, gabarytów zabudowy, form dachów, materiałów wykończeniowych i historycznego charakteru przestrzeni publicznych (Sejmik Województwa Śląskiego 2025b).

W części audytu poświęconej obszarom cennym kulturowo wskazano: kolonię Carl Emanuel (Karmańskie, Ruda), kolonię Kaufhaus (Nowy Bytom), kolonię Ficinus (Wirek), Wielki Piec „A" Huty Pokój (Nowy Bytom) oraz kolonię Staszica (Ruda) jako obszary wskazane do uznania za pomnik historii. Analiza wskazuje, że spośród elementów dziedzictwa przemysłowego wyeksponowano przede wszystkim obiekty i zespoły o znaczących walorach krajobrazowych oraz historyczne osiedla patronackie, które uznano za podstawowe nośniki tożsamości krajobrazowej miasta (Sejmik Województwa Śląskiego 2025a).

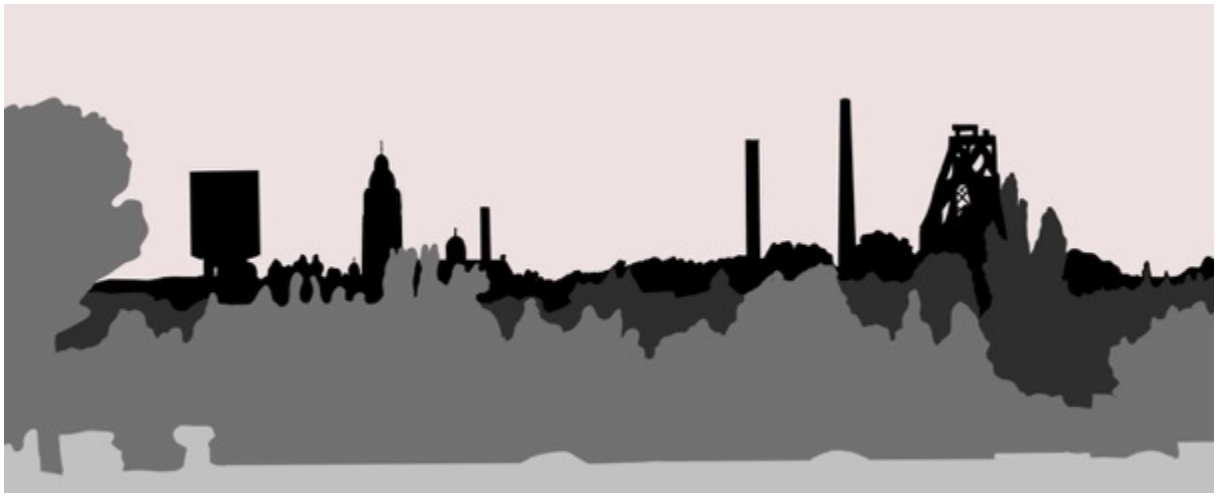
Rysunek 19. Główne dominanty i akcenty miasta Ruda Śląska. Oprac. autorka.

Sylweta centralna (A)

Sylweta centralna miasta Ruda Śląska przedstawia charakterystyczny, warstwowy układ krajobrazu przemysłowego, w którym współwystępują dominanty architektury przemysłowej i sakralnej, tworząc czytelną kompozycję przestrzenną o silnym wyrazie tożsamościowym. Główne dominanty sylwety stanowią wieża wyciągowa Szybu Wanda, kościół pw. św. Pawła oraz Wielki Piec Hutniczy „A", wyznaczające kolejne akcenty kompozycyjne panoramy.

Lewostronną część kompozycji zamyka wieża wyciągowa Szybu Wanda, której wertykalna konstrukcja podkreśla górniczy charakter miasta oraz stanowi wyraźny punkt orientacyjny w krajobrazie. W centralnej części panoramy dominuje bryła kościoła pw. św. Pawła, kontrastująca z przemysłową estetyką zabudowy przemysłowej i wskazująca na historyczne współistnienie funkcji przemysłowych oraz osadniczych. Uzupełnienie kompozycji stanowią kominy przemysłowe, których rytmiczne rozmieszczenie kształtuje linię horyzontu i podkreśla skalę historycznej działalności przemysłowej. Prawostronną dominantę tworzy Wielki Piec Hutniczy „A", którego rozbudowana bryła i złożona konstrukcja technologiczna zamykają kompozycję sylwety, stanowiąc jednocześnie jeden z najbardziej charakterystycznych elementów krajobrazu przemysłowego Rudy Śląskiej.

Analizowana sylweta odzwierciedla historyczny rozwój miasta, ukazując współwystępowanie dominant przemysłowych i sakralnych oraz czytelne powiązania pomiędzy przestrzenią produkcyjną a zabudową miejską. Zachowane dominanty krajobrazowe umożliwiają odczytanie historycznej struktury funkcjonalno-przestrzennej i stanowią istotny element tożsamości krajobrazowej miasta.

Rysunek 20. Sylweta centralna (A) miasta Ruda Śląska. Oprac. autorka.

Rysunek 21. Analiza widoków na Wielki Piec "A" z poziomu człowieka. Oprac. autorka

Rysunek 22. Analiza widoków na wieżę Szybu Wanda z poziomu człowieka. Oprac. autorka.

Sylweta południowa (B)

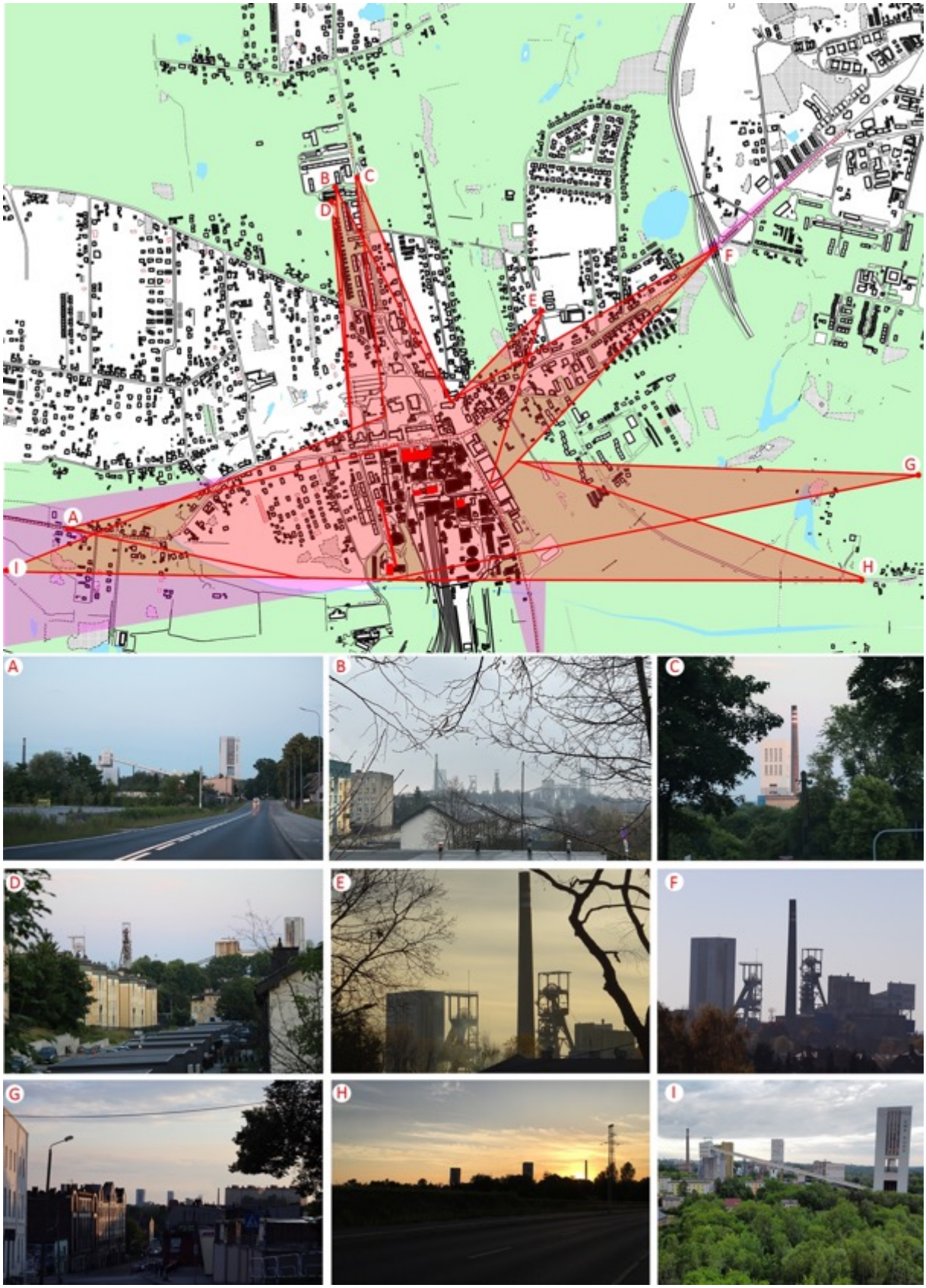
Sylweta południowa (Rys. 23) miasta Ruda Śląska przedstawia charakterystyczny, warstwowy układ krajobrazu przemysłowego, w którym dominującą rolę odgrywa zespół Kopalni Ruda - ruch Bielszowice. Kompozycja posiada wyraźnie przemysłowy charakter, wynikający z koncentracji infrastruktury technicznej oraz jej silnej ekspozycji w krajobrazie miasta. Główne dominanty sylwety tworzą wieże wyciągowe szybów I, II, III i V, taśmociąg wraz ze stacją przesyłową oraz komin elektrowni zakładowej.

Najbardziej charakterystycznymi elementami kompozycji są wieże wyciągowe, których zróżnicowana wysokość oraz forma wyznaczają rytm sylwety i podkreślają górniczy charakter analizowanego obszaru. Uzupełnienie kompozycji stanowi taśmociąg wraz ze stacją przesyłową, będący czytelnym świadectwem historycznego systemu transportu urobku pomiędzy poszczególnymi częściami zakładu. Całość zamyka komin elektrowni zakładowej, który jako najwyższy element kompozycji stanowi dominantę krajobrazową widoczną z dużej odległości oraz podkreśla historyczne powiązania kopalni z infrastrukturą energetyczną.

Analizowana sylweta odzwierciedla historyczny rozwój przemysłu wydobywczego w południowej części Rudy Śląskiej. Zachowane dominanty krajobrazowe umożliwiają odczytanie historycznej struktury funkcjonalno-przestrzennej zakładu oraz przebiegu procesów technologicznych, stanowiąc jednocześnie jeden z najbardziej rozpoznawalnych elementów krajobrazu miasta na skalę ponadlokalną.

Rysunek 23. Sylweta południowa (B) miasta Ruda Śląska, widok z drogi dojazdowej autostrady A4. Oprac. autorka.

Rysunek 24. Analiza widoków na Kopalnię Bielszowice z poziomu człowieka. Oprac. autorka.

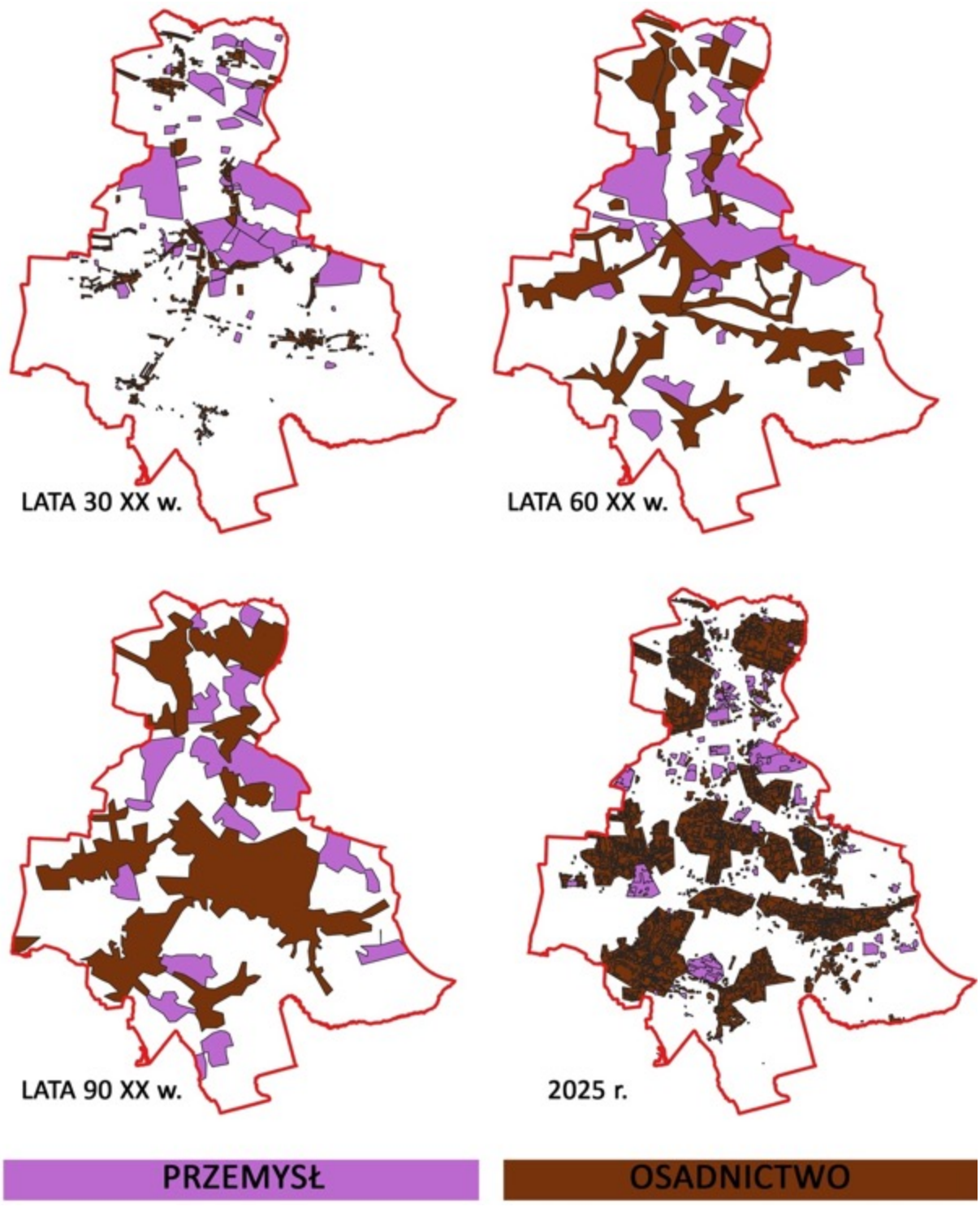
9. Kształtowanie struktury urbanistycznej miasta

Proces kształtowania struktury przestrzennej miejscowości wchodzących obecnie w skład Rudy Śląskiej był nierozerwalnie związany z rozwojem przemysłu oraz powstawaniem zespołów mieszkaniowych, które wraz z zakładami przemysłowymi tworzyły funkcjonalnie powiązane układy urbanistyczne. Kształtowanie się i narastanie tkanki miejskiej w mieście miało swoje początki przed założeniem zakładów przemysłowych. Należy jednak zauważyć, że zakłady te stanowiły przyczynek do dynamicznego rozwoju budownictwa mieszkaniowego, co z kolei spowodowało konieczność budowy zasobu usługowego oraz rozwoju infrastruktury technicznej. Zgodnie z przeanalizowanymi mapami historycznymi miasta można zauważyć, że etapy rozwoju urbanistycznego miasta można podzielić na kilka etapów:

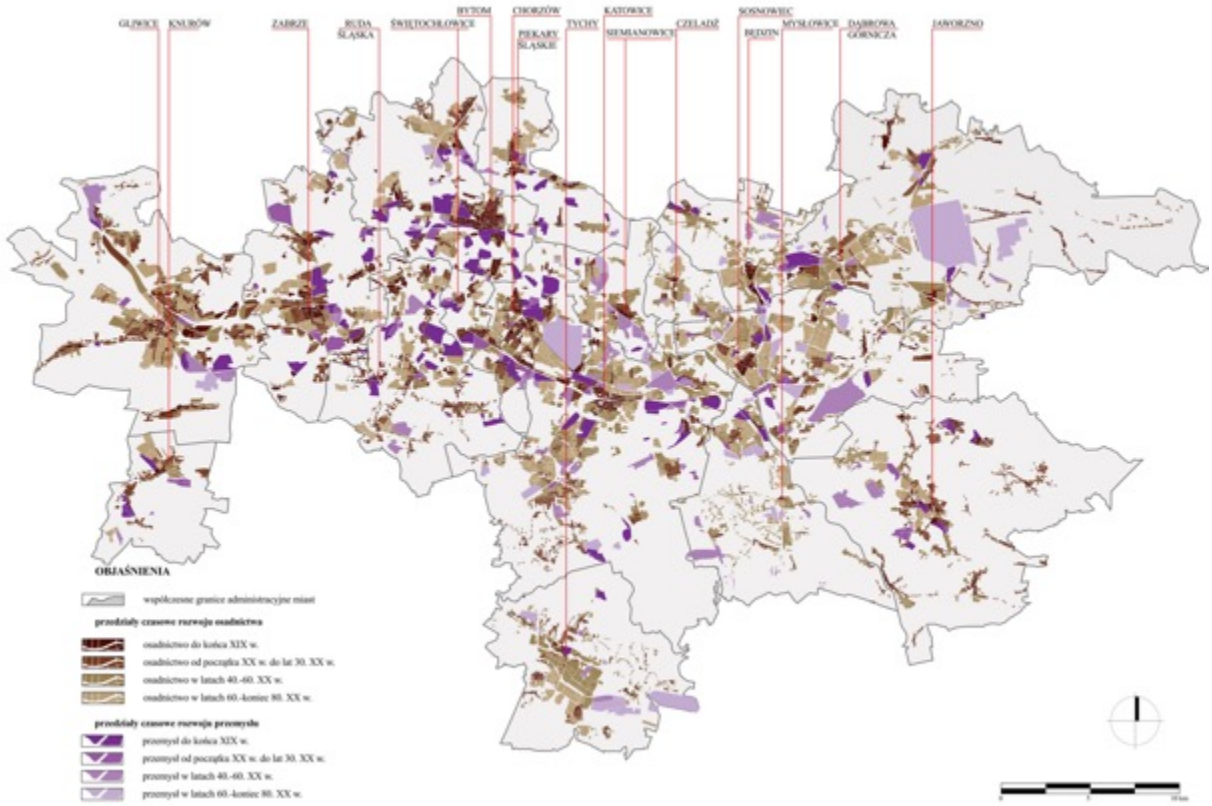
- **Wczesna zabudowa**: rozwój osadnictwa wzdłuż głównych traktów komunikacyjnych (drogi handlowe i lokalne szlaki),
- **Powstanie zakładów przemysłowych**: lokalizacja kopalń, hut, koksowni i innych zakładów pracy.
- **Budowa pierwszych osiedli robotniczych**: zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych dla zatrudnionych w przemyśle,
- **Rozwój infrastruktury społecznej i usługowej**: wznoszenie kościołów, szkół, sklepów, szpitali i innych obiektów użyteczności publicznej,
- **Rozbudowa zakładów przemysłowych**: wzrost zatrudnienia, zwiększenie mocy produkcyjnych i powierzchni zakładów,
- **Budowa kolejnych osiedli mieszkaniowych**: realizowana w odpowiedzi na dalsze zapotrzebowanie na siłę roboczą.

Wyniki analiz ogólnodostępnych map historycznych z różnych okresów uwidaczniają etapy rozwoju urbanistycznego na poziomie pojedynczych jednostek (wsi) oraz powiązanie z rozwojem przestrzennym i produkcyjnym zakładów przemysłowych. Proces ten powtarzany wielokrotnie przy uzupełnianiu prywatnymi i publicznymi inwestycjami skutkował utworzeniem się miasta o przejrzystej strukturze. Powstała w czasach rozwoju przemysłu tkanka widoczna jest nadal w strukturze przestrzennej miasta, a jej spójność i systematyczność w sposób czytelny odzwierciedlają ówczesną wizję urbanisty.

Sekwencja ta odzwierciedla proces kształtowania się krajobrazu przemysłowego miasta, w którym struktura przestrzenna rozwijała się w ścisłej zależności od lokalizacji zakładów pracy oraz powiązanej z nimi infrastruktury mieszkaniowej i społecznej, prowadząc do powstania policentrycznego i funkcjonalnie zróżnicowanego układu urbanistycznego.

Rysunek 25. Analiza przemian zabudowy przemysłowej i mieszkalnej na przestrzeni lat. Oprac. autorka.

Rysunek 26. Rozwój osadnictwa i przemysłu w obszarze Aglomeracji Górnośląskiej od końca lat 60 do końca lat 80 XX w. Oprac. Barbara Stankiewicz w Dziedzictwo kulturowe przemysłu i struktur osadniczych w obszarze Aglomeracji Górnośląskiej (2014).

Długotrwały proces kształtowania zależności przestrzennych pomiędzy zabudową przemysłową i mieszkaniową Rudy Śląskiej doprowadził do wykształcenia charakterystycznych struktur urbanistycznych, w których istotną rolę odgrywa zieleń urządzona oraz spontaniczna. Znaczny wpływ na ich powstanie mieli fundatorzy osiedli patronackich, którzy wprowadzali zieleń jako integralny element kompozycji przestrzennej oraz poprawy warunków życia mieszkańców. W efekcie wykształciły się przestrzenie społeczne, których liczne fragmenty zachowały się do dziś i nadal pełnią funkcje rekreacyjne, integracyjne oraz krajobrazowe. Zieleń związana z zabudową fundowaną przez zakłady przemysłowe przybierała różnorodne formy, wśród których można wyróżnić:

- szpalery drzew wzdłuż ulic (np. kolonia Ficinus),
- reprezentacyjne ogrody rezydencji i willi dyrektorów zakładów przemysłowych (np. Willa Florianka),
- pracownicze ogródki przydomowe (np. przy koloni Rudahammer i Glückauf),
- kwartały mieszkaniowe z zielenią towarzyszącą (np. kolonia Werdon),
- spontaniczną roślinność rozwijającą się pomiędzy zabudowaniami,
- parki miejskie i rekreacyjne (np. Park Dworski),

- osiedla realizowane zgodnie z ideą miasta-ogrodu (np. osiedle domków fińskich w Bielszowicach).

Zieleń komponowana w trakcie realizacji osiedli robotniczych, w połączeniu z wyrazistą architekturą zabudowy najczęściej wznoszonej z czerwonej cegły oraz dominantami przemysłowymi, takimi jak wieże wyciągowe, wielkie piece czy kominy, współtworzy swoisty i rozpoznawalny charakter miasta. Układ ten stanowi istotny komponent krajobrazu kulturowego, o znaczącym, wciąż nie w pełni wykorzystanym potencjale turystycznym i krajobrazowym (Rys. 27).

Rysunek 27. Analiza zieleni miasta. Oprac. autorka.

Istotnym elementem, będącym następstwem zbudowanej infrastruktury jest kultura lokalnej społeczności i liczne lokalne tradycje, kultywowane nadal na terenie miasta. Dziedzictwo niematerialne stanowi ogromny niewykorzystywany w pełni potencjał. Tradycje i obyczaje ludowe w zależności od dzielnicy wpływów zagranicznych mogą się różnić (Lip-Kornatka i in. 2022, 46).

Ruda Śląska charakteryzuje się dobrze rozwiniętym układem transportowym, którego główną oś stanowią autostrada A4 oraz Drogowa Trasa Średnicowa, zapewniające wysoką dostępność komunikacyjną miasta (Rys. 28). Istotną rolę odgrywa również infrastruktura kolejowa, historycznie rozwijana na potrzeby przemysłu, obecnie wykorzystywana zarówno w transporcie pasażerskim, jak i towarowym.

Rysunek 28. Analiza komunikacji drogowej i kołowej.

10. Procesy likwidacji i degradacji terenów przemysłowych i ich efekty

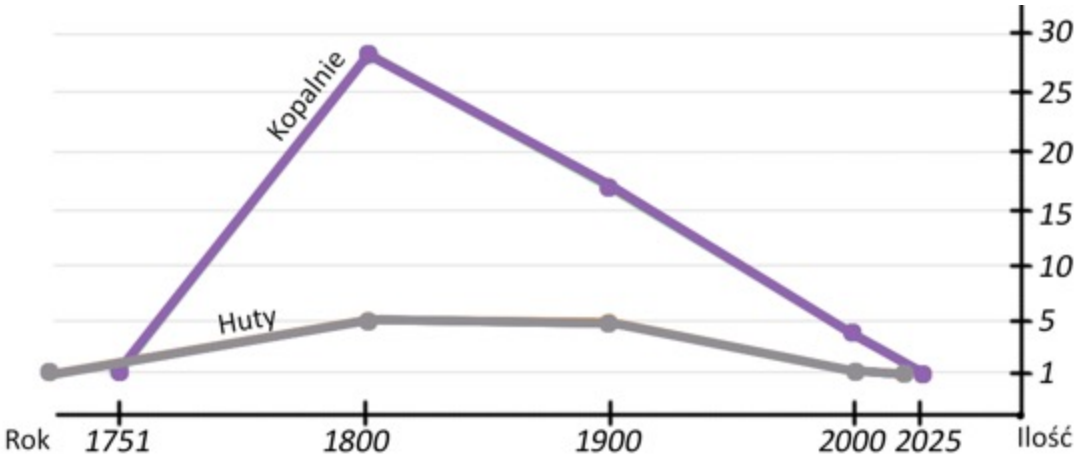
10.1. Ruda Śląska jako miasto poprzemysłowe

Pomimo wieloletniego procesu restrukturyzacji Ruda Śląska nadal pozostaje jednym z ważniejszych ośrodków przemysłu ciężkiego na Górnym Śląsku. W strukturze przestrzennej miasta nadal funkcjonują zakłady przemysłowe zajmujące rozległe tereny i wywierające istotny wpływ na gospodarkę, rynek pracy oraz zagospodarowanie przestrzenne. Eksploatacja węgla kamiennego jest nadal prowadzona w Kopalni Ruda, która od 1 lipca 2026 roku funkcjonuje jako kopalnia jednoruchowa - Ruch Halemba, po zakończeniu wydobycia w Ruchu Bielszowice. Zmiana ta stanowi kolejny etap procesu restrukturyzacji górnictwa w Rudzie Śląskiej. W istocie powstaje teren poprzemysłowy, którego zagospodarowanie będzie miało istotny wpływ na dalsze kształtowanie przestrzeni oraz zachowanie dziedzictwa przemysłowego miasta.

Wraz z likwidacją zakładów przemysłowych infrastruktura kolejowa na terenie miasta była systematycznie likwidowana lub przekształcana z linii przemysłowych na linie pasażerskie, czego przykładem jest linia kolejowa obsługująca dawną Kopalnię Brandenburg (późn. Walenty-Wawel). Analiza przebiegu sieci kolejowej wskazuje, że likwidacja bocznic oraz linii przemysłowych przyczyniła się do powstania licznych podłużnych i wąskich terenów poprzemysłowych, które stanowią wyzwanie w kontekście ponownego ich zagospodarowania. Obszary te stanowią obecnie bariery przestrzenne, prowadząc do fragmentacji tkanki miejskiej, ograniczając tym samym powiązania pomiędzy poszczególnymi częściami miasta. Historyczna infrastruktura kolejowa pełniła funkcję integrującą zakłady przemysłowe z innymi ośrodkami przemysłowymi Górnego Śląska, natomiast obecnie znaczna część tych terenów utraciła swoją pierwotną funkcję. Przedmiotowe działania wymagają wypracowania nowych kierunków zagospodarowania tych terenów.

Funkcjonujące kopalnie na terenie miasta zajmują ok. 1,56 km^2, co stanowi ok. 2 % jego powierzchni (Urząd Miasta Ruda Śląska 2020, 16). Oprócz istnienia zakładów kopalnianych w Rudzie Śląskiej nadal funkcjonuje Huta Pokój, jednak w znacznie okrojonym zakresie. Huta Pokój, przez dekady jeden z najważniejszych zakładów hutniczych Górnego Śląska, również przeszła głęboką transformację. Nie stanowi już produkcji stali, obecnie pełni funkcję zakładu przetwórczego, koncentrując się głównie na: walcowaniu blach, produkcji konstrukcji stalowych, usługach obróbki metalu. Proces likwidacji oddziału wielkopiecowego oraz stalowni oznaczał zakończenie pełnego cyklu produkcji w rudzkiej hucie. Obecna działalność Huty Pokój prowadzona jest przez Huta Pokój Profile Sp. z o.o. i inne spółki działające na terenach pofabrycznych, wpisując się w szerszy trend restrukturyzacji i adaptacji przemysłu ciężkiego do współczesnych realiów rynkowych. Całość jej terenu zajmuje ok. 1,27 km^2

(„Ruda Śląska w świetle transformacji regionów górniczych" 2020, 16), co stanowi 1,63 % powierzchni całego miasta[4].

Rysunek 29. Zmiany liczby kopalń i hut na terenie dzisiejszej Rudy Śląskiej. Oprac. autorka na podstawie Słownika historycznych kopalń […] J.Jarosa.

Ważnym, choć problematycznym elementem struktury przestrzennej miasta są zwałowiska poprzemysłowe, zajmujące około 4,51% jego powierzchni (Urząd Miasta Ruda Śląska 2020). Stanowią one rezultat wielowiekowej działalności przemysłowej prowadzonej na obszarze miasta, przy czym część z nich została już poddana procesom zagospodarowania. Obszary pozostające przez długi czas poza bezpośrednią ingerencją człowieka nabrały istotnych walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Zjawisko to jest związane z rozwojem tzw. czwartej przyrody, rozumianej jako spontanicznie pojawiająca się roślinność na terenach poprzemysłowych i zdegradowanych.

Fotografia 19. Teren zwałowiska po Hucie Hugo w dzielnicy Wirek. Fot. autorka.

[4] dane na podstawie obliczeń własnych wykonanych w programie QGIS

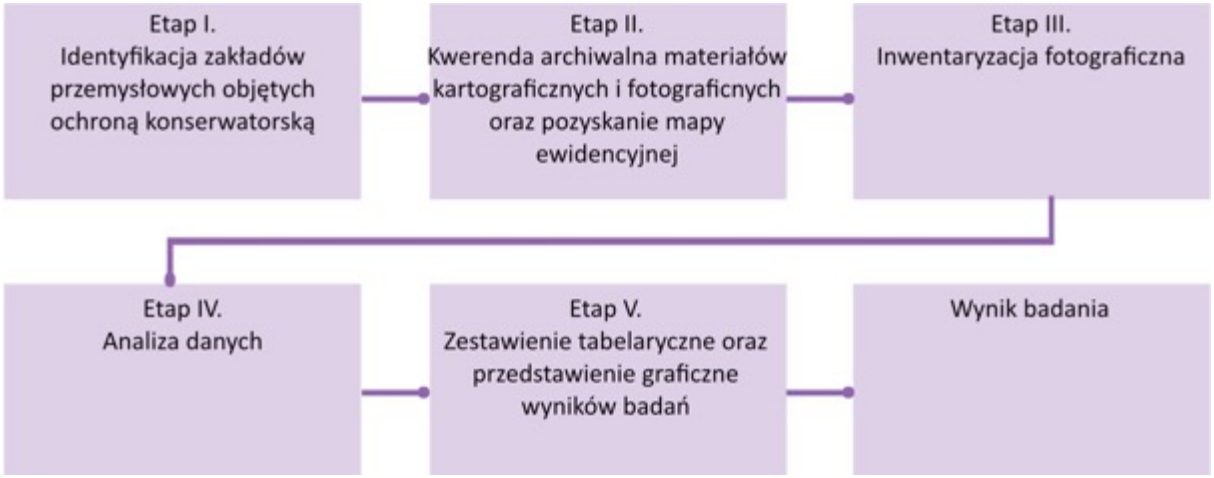
10.2. Przekształcenia przestrzenne zakładów przemysłowych w procesie ich likwidacji

Na terenie miasta Ruda Śląska przeprowadzono szczegółową analizę obiektów i terenów poprzemysłowych wyłączonych z użytkowania oraz znajdujących się w trakcie likwidacji. Badaniu poddano dziewięć obszarów przemysłowych, położonych w różnych częściach miasta i zróżnicowanych pod względem wielkości, czasu likwidacji, funkcji (rodzaju przemysłu) oraz stopnia zachowania historycznej substancji. W ramach badań przeanalizowano następujące obszary poprzemysłowe:

a) kopalnie:
   - Brandenburg,
   - Walenty Wawel,
   - Pokój - ruch Wanda
   - Pokój - ruch Lech,
   - Nowy Wirek,
   - Karol,
   - Paweł,

b) Hutę Pokój (częściowa, lecz znaczna likwidacja zakładu),

c) Koksownię Orzegów.

Rysunek 30. Schemat postępowania badawczego. Oprac. autorka.

Celem przedmiotowego badania było **określenie liczby obiektów zlikwidowanych** w wyniku procesów restrukturyzacyjnych, obejmujących budynki i budowle możliwe do inwentaryzacji i zlokalizowane na terenie wybranych zakładów przemysłowych. Zakres nie obejmował analizy konstrukcji budowlanych, której przeprowadzenie wymagałoby przyjęcia szczegółowych kryteriów podziału poszczególnych elementów konstrukcyjnych. Pominięto również wyposażenie wnętrz, urządzenia techniczne i ruchome elementy zewnętrzne zlokalizowane na terenach zakładów.

Istotnym etapem badania było również **określenie zmian w układzie przestrzennym** poszczególnych zakładów wynikających z procesów likwidacyjnych oraz ich charakterystyka. Badaniu poddano także sposób funkcjonowania zachowanych obiektów zabytkowych w strukturze przekształconych zakładów, ze szczególnym uwzględnieniem ich lokalizacji względem zachowanych elementów zagospodarowania terenu oraz obecnie pełnionych funkcji. Analiza wykazała także zróżnicowanie funkcjonalne obiektów zachowanych na terenie poszczególnych zakładów przemysłowym.

Badanie pozwoliło na określenie, w jakim stopniu zachowane obiekty utrzymują historyczne powiązania przestrzenne z pozostałymi elementami dawnego zakładu oraz jakie zmiany w ich otoczeniu nastąpiły w wyniku procesów likwidacyjnych. W ramach badania określono potencjalne zagrożenia wynikające z nowego sposobu zagospodarowania terenów sąsiadujących z zachowanymi zabytkami, w tym zagrożenia dla ich ekspozycji, historycznego kontekstu przestrzennego, dostępności oraz możliwości dalszego użytkowania.

Celem badania było ustalenie liczby obiektów objętych ochroną konserwatorską, które pomimo obowiązywania tej ochrony zostały zlikwidowane. Zgromadzony materiał badawczy stanowi podstawę do oceny skali strat w dziedzictwie przemysłowym miasta, skuteczności stosowanych mechanizmów ochrony konserwatorskiej oraz sposobu funkcjonowania zachowanych obiektów w przekształconej strukturze przestrzennej (zob. Aneks III).

Etap I. Identyfikacja zakładów przemysłowych objętych ochroną konserwatorską.

Przedmiotowy etap badania rozpoczęto od identyfikacji zakładów przemysłowych zlokalizowanych na terenie Rudy Śląskiej, w obrębie których znajdowały się obiekty lub tereny objęte prawnymi formami ochrony zabytków. Weryfikację przeprowadzono na podstawie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obejmujących niemal cały obszar miasta oraz decyzji o wpisie do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Etap II. Kwerenda archiwalna materiałów kartograficznych i fotograficznych oraz pozyskanie aktualnej mapy ewidencyjnej.

Kwerenda archiwalna mająca na celu pozyskanie map terenów wybranych zakładów przemysłowych z okresu możliwie zbliżonego do stanu infrastruktury bezpośrednio przed jej likwidacją[5], a także fotografii historycznych obiektów, które zostały zlikwidowane. Materiały mapowe pozyskano z następujących źródeł:

a) archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach,

b) archiwum Państwowe w Katowicach,

[5] Podczas kwerend brano pod uwagę mapy możliwie bliskie okresowi przed likwidacją, aby zminimalizować ryzyko niespójności pomiędzy sanem zastanym.

c) archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Rudzie Śląskiej,

d) archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,

e) archiwum zakładowe Huty Pokój,

f) internetowe mapy historyczne ORSIP (*www.psip.rudaslaska.pl*).

Etap II badania przewidywał także pozyskanie mapy ewidencyjnej, przedstawiającej aktualne zagospodarowane terenu wybranych zakładów przemysłowych.

Etap III. Inwentaryzacja fotograficzna.

Przedmiotowy etap przewidywał wykonanie dokładnych ujęć obiektów z perspektywy lotu ptaka[6] oraz z poziomu człowieka. Inwentaryzacji fotograficznej zostały poddane obiekty w obrębie wybranych zakładów przemysłowych. Zebrane materiały i dane posłużyły do porównania informacji zawartych na mapach historycznych ze stanem istniejącym, co pozwoliło na przeprowadzenie dalszych analiz w odniesieniu do przyjętych celów badawczych. Mapy przedstawiające zakres likwidacji obiektów oraz stan zachowania historycznej zabudowy zostały zamieszczone w **Aneksie III**.

Etap IV. Analiza danych.

Analizie poddano datę objęcia poszczególnych obiektów ochroną konserwatorską, a także ich ujęcie w historycznych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz ekspertyzach konserwatorskich opracowanych w 1987 roku[7], co pozwoliło na określenie czy w chwili likwidacji obiekty były objęte ochroną konserwatorską.

Kolejnym krokiem przedmiotowego etapu była identyfikacja form architektonicznej budynków, budowli i urządzeń oraz ujawnienie pierwotnej funkcji obiektów istniejących i nieistniejących, czemu posłużyło archiwum spraw Miejskiego Konserwatora Zabytków dotyczące likwidacji infrastruktury, karty adresowe likwidowanych budynków i budowli oraz liczne monografie merytoryczne dotyczące zakładów przemysłowych oraz przemysłu w Rudzie Śląskiej i Polsce.

Etap V. Zestawienie tabelaryczne oraz przedstawienie graficzne wyników badań (zob. Aneks III).

Wykorzystanie zgromadzonych materiałów kartograficznych i fotograficznych umożliwiło opracowanie map „likwidacyjnych", przedstawiających stan zachowania infrastruktury oraz identyfikujących obiekty zlikwidowane i zachowane na terenach badanych zakładów przemysłowych. Wszystkim analizowanym obiektom przypisano numery identyfikacyjne, a zgromadzone informacje

[6] Fotografie zostały wykonane za pomocą bezzałogowego statku powietrznego przez autorkę dysertacji w 2021 roku, tj. przed wejściem w życie Rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 27 marca 2025 r. w sprawie trybu oraz terminów wydawania zezwoleń na fotografowanie, filmowanie lub utrwalanie w inny sposób obrazu lub wizerunku obiektów, osób lub ruchomości, o których mowa w art. 616a ust. 1 ustawy z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, wzoru znaku zakazu fotografowania oraz sposobu jego uwidocznienia, utrwalenia i rozmieszczenia (Dz. U. z 2025 r. poz. 432).

[7] ekspertyza konserwatorska wykonana w 1987 roku przez P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział w Warszawie - Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych Górny Śląsk.

dotyczące ich stanu zachowania, formy architektonicznej i funkcji zestawiono w formie tabelarycznej. Tabela z wynikami badania znajduje się w Aneksie III.

Tabela 3 Projekt tabeli wyników analizy likwidacji obiektów przemysłowych. Oprac. autorka.

Nr na mapie	Nazwa obiektu	Rok likwidacji	Wartości artystyczne i architek-toniczne	Wartości naukowe	Wartości historyczne	Stan wizualny budynku na dzień likwidacji bądź aktualny	Forma ochrony konserwatorskiej, obowiązująca
1							
2							
Ilość obiektów na mapie:			Ilość obiektów istniejących:			Udział procentowy obiektów istniejących: (%)	

Wynik badania

W badaniu przeanalizowano dziewięć zakładów przemysłowych przemysłu ciężkiego obejmujące kopalnie (w tym jedną kopalnię dwuruchową traktowaną jako dwa badania), hutę oraz koksownię, których infrastruktura jest widoczna w przestrzeni miasta. Na mapach historycznych ośmiu zakładów przemysłowych znajdowały się łącznie 641 obiektów kubaturowych i budowli, w tym 358 obiektów objętych ochroną konserwatorską w planie miejscowym i 25 obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa śląskiego. Łącznie na badanych terenach na dzień 31.12.2023 r. znajdowały się 229 obiekty, w tym obiekty kubaturowe, urządzenia i budowle. Należy zauważyć jednak, że Kopalnia Pokój - ruch Lech była w tym okresie w likwidacji powierzchniowej części zakładu i dane zawarte w przedmiotowych badaniach mogą ulec nieznacznej modyfikacji w przyszłości[8]. Analiza przestrzenna obiektów wchodzących w skład likwidowanych zasobów zakładów przemysłowych pozwala na określenie ich znaczenia w strukturze przestrzennej, potencjału adaptacyjnego i rewitalizacyjnego. Klasyfikacja ta stanowi istotny etap w procesie oceny wartości kulturowych, kompozycyjnych i funkcjonalnych dawnego zakładu przemysłowego, umożliwiając określenie kierunków jego przyszłego zagospodarowania.

Badanie, dla którego najważniejsze informacje zostały przedstawione w Tabeli 4 obejmowało analizę liczby zlikwidowanych obiektów zabytkowych na terenie wybranych przestrzennych zakładów przemysłowych. Przeprowadzona analiza wskazuje, że likwidacja obiektów przemysłowych była uwarunkowana przede wszystkim ich znaczeniem funkcjonalnym, możliwościami adaptacyjnymi oraz

[8] Prowadzenie badań miało miejsce po likwidacji większości infrastruktury, zakwalifikowanej przez Miejskiego Konserwatora Zabytków do likwidacji.

stopniem objęcia ochroną konserwatorską. Położenie obiektów na terenie zakładu nie miało decydującego wpływu na ich zachowanie, co potwierdza fakt, że na terenach dawnych zakładów nadal funkcjonują obiekty przemysłowe, niezależnie od ich lokalizacji w obrębie założenia. Obiekty zlokalizowane wzdłuż głównych arterii komunikacyjnych posiadają większy potencjał do adaptacji, szczególnie na funkcje biurowe i usługowe, co zwiększa ich atrakcyjność inwestycyjną. Odmienną sytuację stanowią obiekty o konstrukcji wertykalnej, w tym wieże wyciągowe i szybowe, których forma oraz konstrukcja w znacznym stopniu ograniczają możliwości adaptacji i wiążą się z wysokimi kosztami dostosowania do nowych funkcji.

Badanie wykazało również zróżnicowanie wartości architektonicznej obiektów w zależności od okresu ich powstania. Obiekty XIX-wieczne wyróżniają się większymi walorami artystycznymi i architektonicznymi, podczas gdy późniejsza zabudowa kopalniana charakteryzuje się prostszą formą oraz ograniczonym zastosowaniem detalu architektonicznego. Niezależnie od wartości architektonicznych większość analizowanych obiektów stanowi istotny materiał badawczy. Pozwala to na dokumentowanie historii i funkcjonowania zakładów przemysłowych oraz zachowanie materialnych świadectw dziedzictwa przemysłowego miasta.

Istotnym wnioskiem pozostaje także fakt, że stan techniczny obiektów w momencie ich likwidacji nie zawsze uzasadniał konieczność ich rozbiórki. Znaczna część obiektów znajdowała się w stanie średnim lub dobrym, co wskazuje na możliwość ich dalszego funkcjonowania lub adaptacji. Jednocześnie badanie wykazało na wyraźną zależność pomiędzy objęciem obiektów ochroną w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego a ich zachowaniem. Obiekty objęte ochroną były częściowo zachowywane, natomiast obiekty nieposiadające ochrony w większości przypadków zostały całkowicie zlikwidowane. Wskazuje to na istotną rolę instrumentów planistycznych w zachowaniu materialnych elementów dziedzictwa przemysłowego.

Grafiki oraz szczegółowe wyniki przedmiotowego badania zamieszczono w Aneksie III.

Tabela 4 Obliczenia ilości zlikwidowanych zabytków przemysłowych, stan na dzień 31.12.2023 r. Oprac. autorka

nazwa zakładu /ruchu	*ilość obiektów objętych ochroną konserwatorską na dzień likwidacji*		*ilość obiektów nieobjętych ochroną konserwatorską*	*ilość zlikwidowanych obiektów objętych ochroną konserwatorską*	*ilość obiektów na mapie na dzień likwidacji*	*ilość obiektów istniejących*	*rok likwidacji infrastruktury zakładu*	*ilość obiektów istniejących %*	*procentowa ilość obiektów objętych ochroną konserwatorską MPZP + rejestr*	*ob.wpisane do rej. zabytków [%]*
	MPZP	**Rej. zabytków**								
Huta Pokój	156	2	4	95	162	63	funkcjonuje	**38%**	96%	1%
Koksownia Orzegów	6	3	31	2	39	9	ok. 1960 - 1970	**23%**	15%	8%
Kopalnia Brandenburg	0	15	34	4	49	13	ok. 1970	**50%**	0%	31%
Kopalnia Karol	0	1	68	0	69	25	ok. 1970	**36%**	0%	1%
Kopalnia Nowy Wirek	33	0	25	22	58	16	ok. 2014	**29%**	57%	0%
Kopalnia Paweł	39	0	0	25	39	14	ok. 1990	**36%**	100%	0%
Kopalnia Pokój - Lech	25	0	22	2	47	29	2024	**62%**	53%	0%
Kopalnia Pokój - Wanda	55	0	4	22	59	35	2018-2021	**59%**	93%	0%
Kopalnia Walenty Wawel	44	4	75	28	119	24	ok.1990	**20%**	37%	3%
SUMA	**367**	**25**	**263**	**200**	**641**	**229**	**ŚREDNIA**	**37%**	**50%**	**5%**

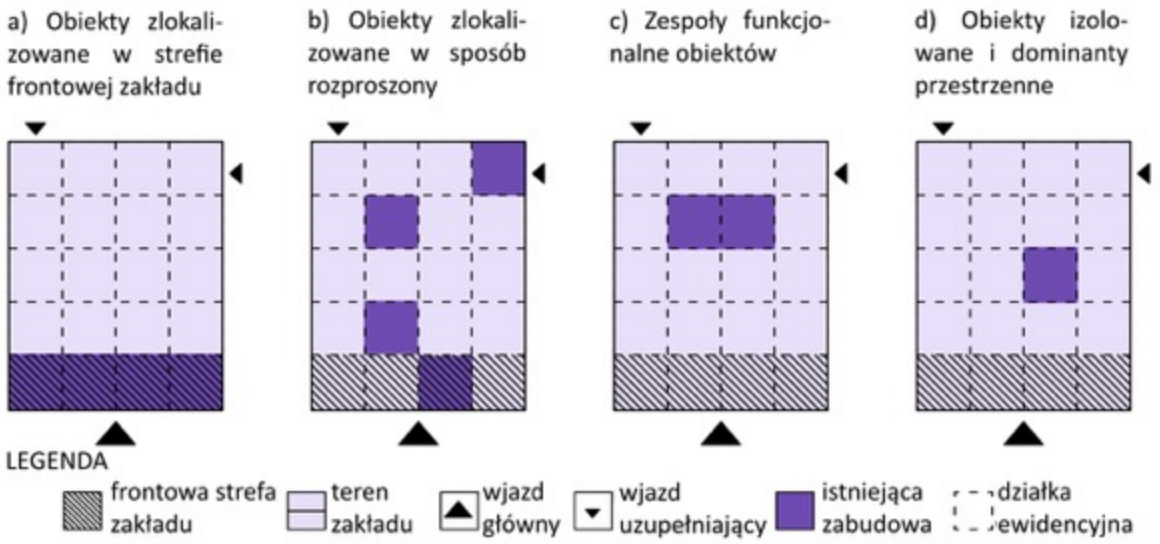
Przeprowadzone badania wykazały, że zachowaną zabudowę na terenach po likwidacji zakładów przemysłowych można podzielić ze względu na jej rozmieszczenie w obrębie dawnego zakładu, wyróżniając **podstawowe lokalizacje** istniejącej zabudowy na ternach zlikwidowanych zakładów przemysłowych. Przedmiotowa typologia rozmieszczenia obiektów zlikwidowanych zakładów przemysłowych przedstawia jedynie podstawowe sposoby rozmieszczenia tych obiektów. Poszczególne typy nie mają charakteru rozłącznego i mogą ulegać przekształceniom oraz wzajemnie się łączyć, tworząc układy o złożonym charakterze przestrzennym.

Obiekty zlokalizowane w strefie frontowej zakładu: obiekty zlokalizowane w rejonie głównej bramy wjazdowej do zakładu, stanowiące zwykle jego reprezentacyjną część, np. portiernie, biura, budynki administracyjne;

Obiekty zlokalizowane w sposób rozproszony: obiekty rozproszone na terenie zakładu, pełniące funkcje pomocnicze lub techniczne, często o zróżnicowanym stanie zachowania;

Zespoły funkcjonalne obiektów: zwarty zespół zabudowy przemysłowej, którego poszczególne obiekty historycznie tworzyły funkcjonalnie i technologicznie powiązaną całość. Do tego typu założeń zalicza się m.in. strefę administracyjną, szyby kopalniane, wieże wyciągowe, kotłownie, wielkie piece oraz pozostałe elementy procesu produkcyjnego;

Obiekty izolowane i dominanty przestrzenne: pojedynczy obiekt wyróżniający się pod względem wartości architektonicznej lub kompozycyjnej, najczęściej zachowany w dobrym stanie technicznym i stanowiący dominantę przestrzenną lub architektoniczną.

Rysunek 31. Podstawowa typologia relacji przestrzennych zachowanej zabudowy zlikwidowanego zakładu. Oprac. autorka

Lokalizacja zachowanych obiektów na terenie historycznych zakładów przemysłowych wynika z szeregu wzajemnie powiązanych uwarunkowań historycznych, przestrzennych, funkcjonalno-technologicznych, środowiskowych, prawnych oraz ekonomicznych. Nie bez znaczenia pozostają także historyczne uwarunkowania przestrzenne, obejmujące pierwotny układ zakładu[9] (Szady 1993a, 130), kolejne etapy jego rozwoju i modernizacji, adaptacje istniejących budynków do nowych funkcji oraz zmiany własnościowe prowadzące do reorganizacji struktury przestrzennej.

Na rozmieszczenie zachowywanych obiektów wpływają również uwarunkowania funkcjonalno-technologiczne, związane z przebiegiem procesu produkcyjnego, zapotrzebowaniem na media techniczne, warunkami geotechnicznymi oraz możliwościami dalszej rozbudowy lub modernizacji infrastruktury. Pozostają one jednak drugoplanowe wobec aspektów wizualnych budynków.

[9] Typologie historycznych układów przestrzennych zakładów przemysłowych były przedmiotem wcześniejszych badań, m.in. Ewy Szady dotyczących kopalń węgla kamiennego, która określała te typy jako: podłużny, poprzeczny, symetryczny, równoległy, prostopadły. Zaproponowana w niniejszej pracy klasyfikacja ma jednak odmienny charakter, gdyż odnosi się do rozmieszczenia zachowanej zabudowy na terenach po likwidacji działalności przemysłowej (Szady 1992)

Niemniej istotną z punktu widzenia architektonicznego i urbanistycznego rolę odgrywają uwarunkowania środowiskowe i krajobrazowe, do których zalicza się m.in.: ukształtowanie terenu, powiązania z ciekami wodnymi, warunki przewietrzania i nasłonecznienia, występowanie zieleni izolacyjnej oraz ekspozycja krajobrazowa zakładu oraz występujące wnętrza architektoniczno-urbanistyczne.

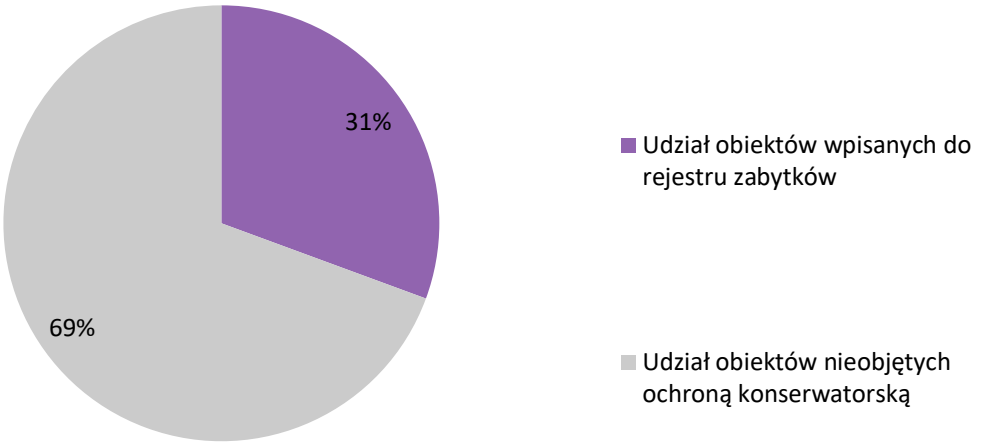
Nie bez znaczenia pozostają również uwarunkowania prawne i administracyjne wynikające z ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy, zakresu ochrony konserwatorskiej oraz wymagań dotyczących dostępności komunikacyjnej. Na decyzję o pozostawieniu lub likwidacji poszczególnych obiektów wpływają również uwarunkowania organizacyjne i ekonomiczne, w tym polityka inwestycyjna właściciela, wartość nieruchomości, koszty utrzymania oraz możliwości finansowania modernizacji i adaptacji obiektów.

Istotnym czynnikiem wpływającym na możliwość zachowania obiektów przemysłowych pozostają podziały geodezyjne nieruchomości. Wydzielanie działek obejmujących wyłącznie historyczny obiekt, bez zapewnienia odpowiedniej powierzchni niezbędnej do jego obsługi komunikacyjnej i funkcjonalnej, znacząco ogranicza możliwości jego dalszego użytkowania oraz adaptacji. W wielu przypadkach granice nowo wydzielanych nieruchomości wyznaczane są przede wszystkim z uwzględnieniem celów ekonomicznych, a nie historycznych relacji przestrzennych czy potrzeb wynikających z zachowania dziedzictwa przemysłowego. Konsekwencją takiego postępowania jest **utrata historycznego otoczenia zabytku** oraz ograniczenie możliwości jego przyszłego wykorzystania/adaptacji.

10.3. Likwidacje budynków, budowli i urządzeń zakładów przemysłowych w Rudzie Śląskiej - analiza funkcjonalna

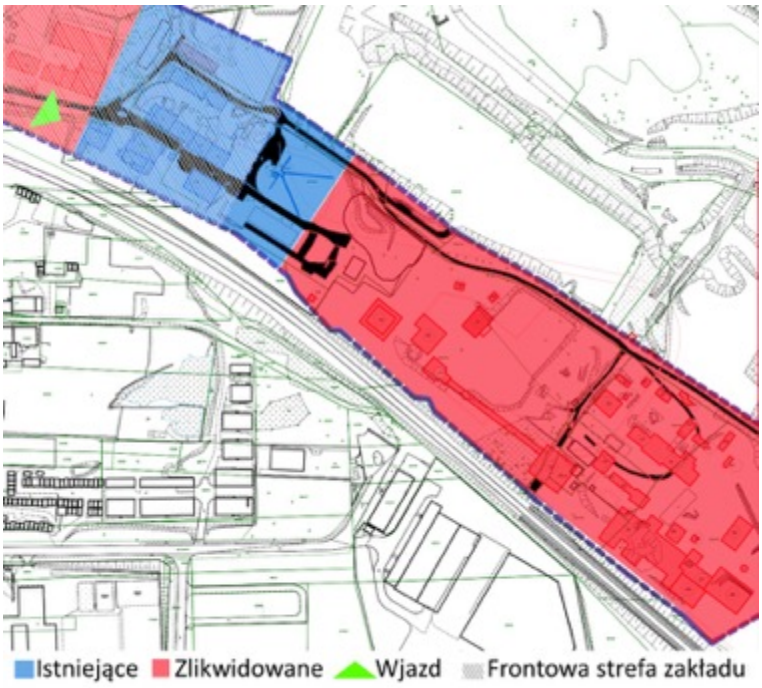
W badaniu uwzględniono dziewięć obszarów poprzemysłowych w Rudzie Śląskiej, na których występują budynku, budowle i urządzenia objęte ochroną konserwatorską. Dla każdego z nich określono liczbę budynków, budowli i urządzeń objętych formami ochrony zabytków wskazanymi w art. 7 ustawy o ochronie zabytków […], liczbę obiektów nieobjętych ochroną oraz liczbę obiektów zlikwidowanych. Uzyskane wyniki zestawiono z łączną liczbą obiektów zidentyfikowanych na opracowanych mapach (**zob. Aneks III**) oraz liczbą obiektów zachowanych w terenie. Na tej podstawie obliczono stopień zachowania oryginalnej zabudowy poszczególnych zespołów poprzemysłowych, określając udział obiektów zachowanych w stosunku do ich pierwotnej liczby, a także udział obiektów objętych ochroną konserwatorską.

10.3.1. Kopalnia Brandenburg

Rysunek 32. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Brandenburg, stan na 31.12.2023 r. Oprac. autorka.

Kopalnia Brandenburg (**zob. Aneks IIIa**) stanowi przykład **lokalizacji** zachowanych **obiektów w strefie frontowej zakładu**. Na terenie zakładu zachowało się około 50% analizowanych zabudowań. Istniejące obiekty objęte są ochroną konserwatorską, przy czym wpis do rejestru zabytków obejmuje około 30% powierzchni historycznego zakładu. Należy zauważyć, że w analizowanym przypadku zachowały się przede wszystkim obiekty reprezentacyjne, usytuowane w frontowej części zakładu, co pozwala określić sposób ich lokalizacji jako „frontowy", na co wpływ miał także podłużny kształt zakładu.

Rysunek 33. Schemat lokalizacji zabudowań na terenie zlikwidowanej Kopalni Brandenburg. Oprac. autorka.

Wśród zachowanych obiektów znajdują się:

- budynki administracyjne częściowo zaadaptowane na Lokalne Centrum Tradycji oraz mieszkania,
- zespół zabudowań Szybu Franciszek (obecnie adaptowany na mieszkania),
- straż pożarna (zaadaptowana na mieszkania),
- stajnia,
- kuźnia (obecnie użytkowana jako obiekt usługowy lakierni proszkowej),
- nieistniejący, samowolnie rozebrany budynek cechowni i dyrekcji wpisany do rejestru zabytków wraz z pozostałymi obiektami[10].

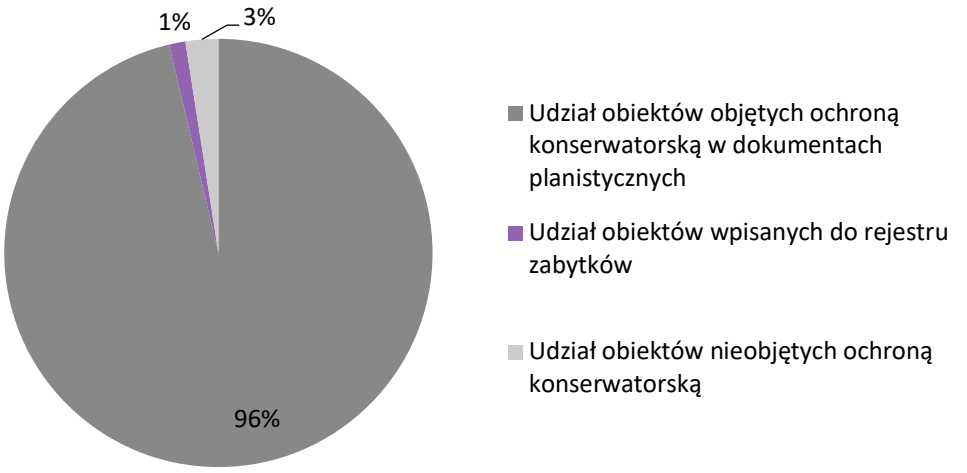
Na terenie dawnego zakładu, poza zachowanymi budynkami, występują również relikty dawnej zabudowy. Objawiają się one w postaci fragmentów murów oraz fundamentów, zlokalizowane w jego południowej części. Ze względu na ich usytuowanie na terenach zieleni oraz zachowanie w formie trwałych ruin, zostały one uwzględnione w analizie jako obiekty istniejące (zaznaczone po obrysie murów). Przyjęto takie założenie z uwagi na możliwość ich wykorzystania w przyszłych przedsięwzięciach związanych z zagospodarowaniem terenów zieleni, w szczególności jako elementów ekspozycji reliktów historycznej zabudowy.

Istotnym czynnikiem sprzyjającym przeprowadzeniu procesu rewitalizacji i adaptacji zachowanych obiektów w latach 2022-2027 na funkcje publiczne (Lokalne Centrum Tradycji) oraz mieszkaniowe było ich usytuowanie w niewielkiej odległości od głównego ciągu komunikacyjnego. Korzystna lokalizacja zwiększyła dostępność zespołu oraz ułatwiła jego ponowne włączenie w strukturę funkcjonalno-przestrzenną miasta.

Na zachowanie budynków wpływ miało nie tylko objęcie ich ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków. Niemniej istotna lecz również istotna pozostaje ciągłość użytkowania obiektu. Bieżąca eksploatacja wiązała się z prowadzeniem regularnych prac utrzymaniowych oraz usuwaniem usterek. Przyczyniło się to do zachowania substancji zabytkowej. Obiekty wyłączone z użytkowania charakteryzują się natomiast zdecydowanie gorszym stanem zachowania. Należy zauważyć, że sam wpis do rejestru zabytków nie gwarantował zachowania wszystkich objętych nim obiektów. Przykładem jest budynek cechowni i dyrekcji, który pomimo objęcia ochroną na podstawie tej samej decyzji o wpisie do rejestru został rozebrany, a do czasów współczesnych zachowały się jedynie dwie historyczne kolumny.

[10] W badaniu obiekt został zakwalifikowany jako zlikwidowany, ale wpisany do rejestru zabytków.

10.3.2. Huta Pokój

Rysunek 34. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Huty Pokój, stan na 31.12.2023 r. Oprac. autorka.

Rysunek 35. Schemat lokalizacji zabudowań na terenie Huty Pokój. Oprac. autorka.

Huta Pokój (**zob. Aneks IIIb**) pozostaje zakładem funkcjonującym. Obecnie prowadzi działalność ograniczoną do przetwórstwa stali i nie pełni już funkcji zintegrowanego zakładu produkcyjnego. W okresie największego rozwoju przestrzennego i produkcyjnego, przypadającego na pierwszą połowę XX w., Huta Pokój wraz z najstarszą częścią Kopalni Pokój - ruch Anna Maria tworzyła rozległy, funkcjonalnie powiązany kompleks przemysłowy. Zgodnie z przeprowadzonymi badaniami na historycznej części zakładu, obejmującej m.in. teren dawnych wielkich pieców oraz zakładu konstrukcyjnego, z wyłączeniem nowszej części - Huta Profile, zachowało się około 39% budynków, budowli i urządzeń. Według stanu na koniec 2023 r. większość wydziałów produkcyjnych huty zakończyła już działalność.

Zachowane obiekty są rozmieszczone w różnych częściach historycznego terenu zakładu, pomiędzy którymi występują znaczne ubytki pierwotnej zabudowy. Ich lokalizacja nie tworzy zwartego zespołu ani ciągłej linii zabudowy, lecz obejmuje pojedyncze obiekty i niewielkie grupy obiektów

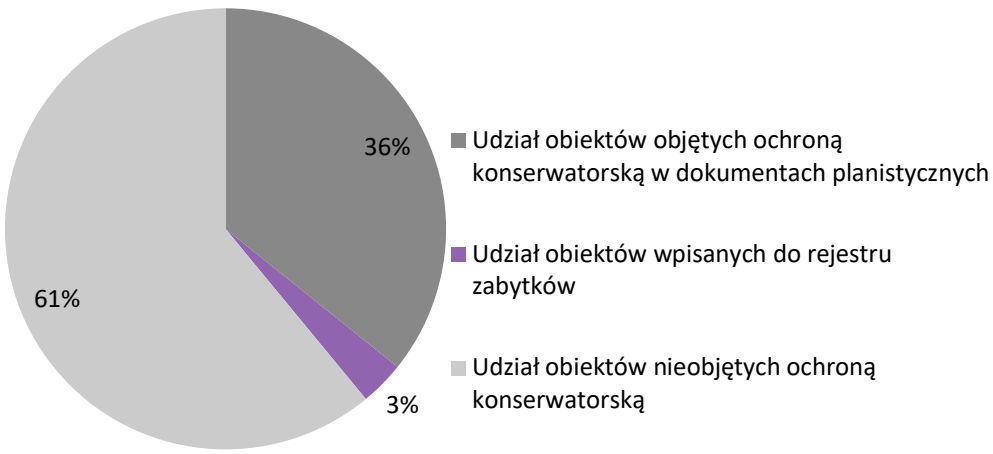
zachowane w obrębie przekształconej struktury przestrzennej zakładu. Taki sposób zachowania historycznej substancji pozwala zakwalifikować przypadek Huty Pokój jako lokalizację obiektów w sposób **rozproszony, z elementami lokalizacji zespołów funkcjonalnych** w postaci czynnej części zakładu. Zachowane obiekty pozwalają na częściowe odczytanie historycznego zagospodarowania zakładu, jednak znaczne ubytki zabudowy oraz zmiany funkcjonalne ograniczają możliwość odtworzenia pierwotnych powiązań przestrzennych i technologicznych.

Do budynków, budowli i urządzeń pozostałych na terenie zakładu należą między innymi:

- niekompletny zespół zabudowy Wielkiego Pieca „A”,
- laboratorium,
- walcownie, magazyny, warsztaty,
- kuźnia,
- elektrownia,
- ocynkownia.

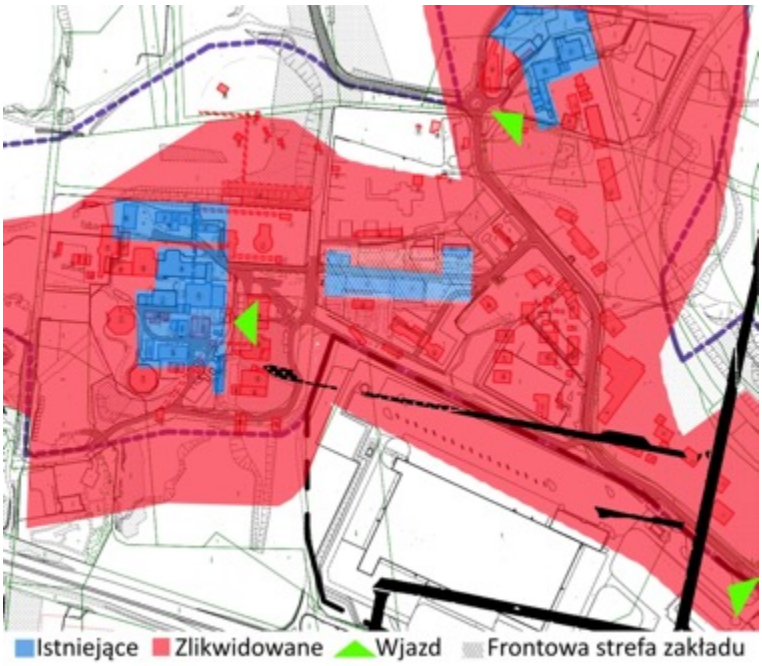
W przedmiotowym przypadku znaczna część zakładu w 2006 roku została objęta ochroną konserwatorką na zasadzie strefy ochrony wynikającej z zapisów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. W czasie likwidacji przeprowadzona została selekcja obiektów przez ówczesnego Miejskiego Konserwatora Zabytków. Obiekty, które zostały wyznaczone do likwidacji zostały udokumentowane, przed ich likwidacją w formie zdjęć oraz kart ewidencyjnych obiektów. Analiza zlikwidowanych obiektów pokazuje jednak, że wybrane obiekty miały wysokie walory architektoniczne bądź naukowe.

10.3.3. Kopalnia Walenty-Wawel

Rysunek 36. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Walenty-Wawel, stan na 31.12.2023 r. Oprac. własne

Badanie przeprowadzone na te-renie dawnej Kopalni Walenty-Wawel (**zob. Aneks IIIc**) wykazało, że w wyniku likwidacji zabudowań, obiektów oraz urządzeń zakładu do dnia 31.12.2023 r. zachowało się około 25% analizowanych obiektów. W okresie prowadzenia prac likwidacyjnych w latach 90. XX wieku zachowane obiekty nie były objęte ochroną konserwatorską. Obecnie zespół objęty jest ochroną konserwatorską wynikającą zarówno z ustaleń miejscowego planu zago-spodarowania przestrzennego, jak i z decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Przeprowadzona analiza wykazała, że zachowane obiekty częściowo tworzą czytelny układ funkcjonalno-przestrzenny, oparty na wyodrębnionych układach obiektów. Ich rozmieszczenie odpowiada w części historycznemu podziałowi funkcjonalnemu zakładu, co pozwala określić sposób ich zachowania jako **lokalizację zespołów obiektów funkcjonalnych.** W obrębie zespołu można wyróżnić następujące zespoły funkcjonalne:

Rysunek 37. Schemat lokalizacji zabudowań na terenie Kopalni Walenty-Wawel. Oprac. autorka.

- zespół zabudowań Szybu Klara,
- zespół zabudowań Szybu Mikołaj,
- funkcjonująca Elektrociepłownia Mikołaj,
- zespół budynków administracyjnych przy byłej dyrekcji.

Wszystkie istniejące budynki po kopalni zostały zaadaptowane, za wyjątkiem zespołu zabudowy Szybu Mikołaj. Budynki administracyjne i dyrekcja wraz z elektrociepłownią zachowały swoją pierwotną funkcję. Pomimo braku zachowania oryginalnych elementów i formy elewacji obiekty współtworzą układ przestrzenny. Zespół zabudowy Szybu Klara znajduje się pod zarządem prywatnego przedsiębiorstwa i został zaadaptowany na potrzeby jego obsługi. Zespół zabudowy szybu Mikołaj nie został zaadaptowany.

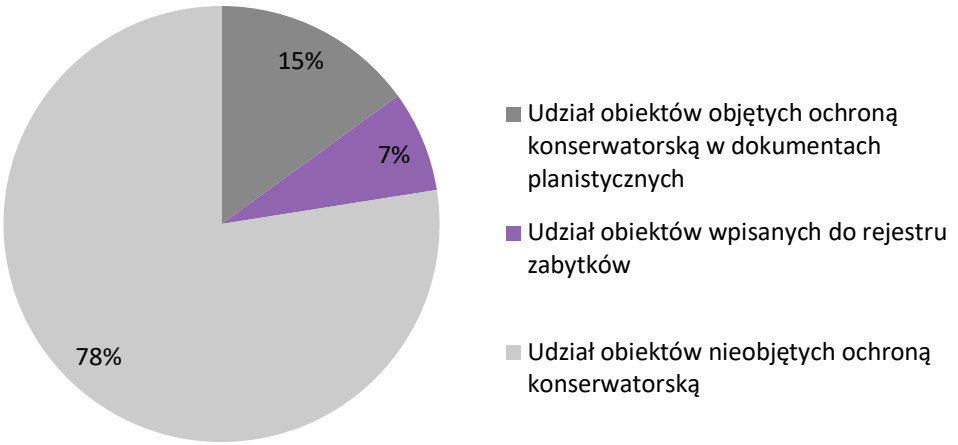
10.3.4. Wieża wyciągowa Szybu Andrzej

Wieża wyciągowa Szybu Andrzej stanowi jedyny zachowany, czytelny i **dominujący** element dawnej infrastruktury Kopalni Błogosławieństwo Boże, stanowiący lokalną dominantę przestrzenną. Z uwagi na brak zachowanych map sytuacyjnych i planów powierzchni kopalni nie było możliwe przeprowadzenie pełnej analizy porównawczej, a tym samym określenie udziału procentowego zachowanej zabudowy i infrastruktury zakładu.

Na podstawie przeprowadzonych obserwacji terenowych oraz analizy materiałów archiwalnych i fotografii historycznych można stwierdzić, że wieża nadszybowa Andrzej wraz z otoczeniem objętym wpisem do rejestru zabytków stanowi jedyne widoczne i zachowane materialne świadectwo funkcjonowania Kopalni Brandenburg oraz prowadzonej na jej terenie działalności wydobywczej.

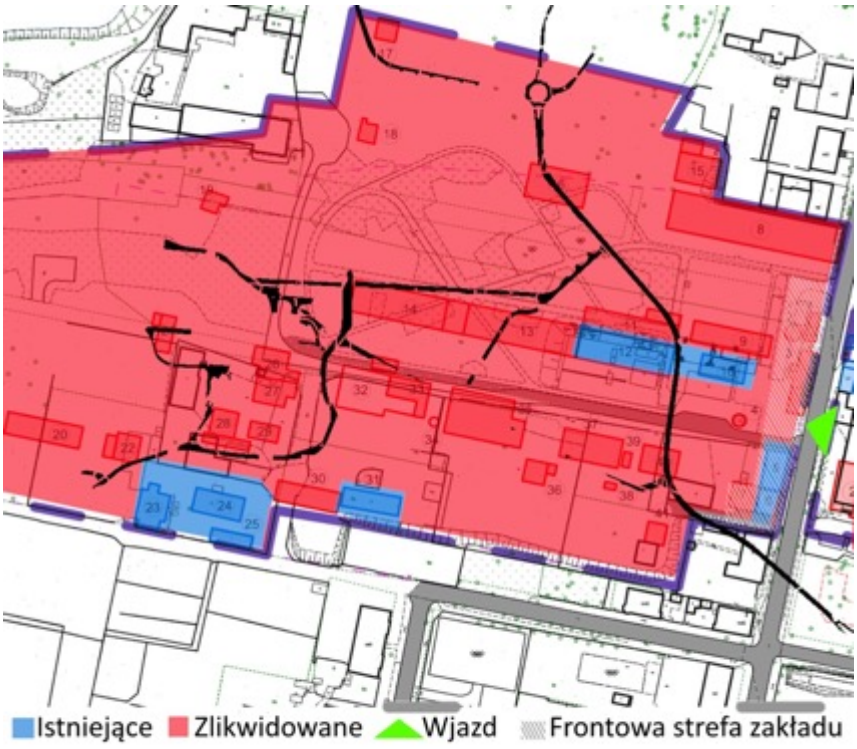
Na zachowanie obiektu wpływ miało przede wszystkim objęcie go ochroną konserwatorską w formie wpisu do rejestru zabytków. Nie bez znaczenia pozostawała również jego wyjątkowa forma architektoniczna, nawiązująca do typu wieży małachowskiej, która wyróżnia obiekt na tle innych wież wyciągowych i podnosi jego wartość historyczną, architektoniczną oraz krajobrazową.

10.3.5. Koksownia Orzegów

Rysunek 38. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Koksowni Orzegów, stan na 31.12.2023 r. Oprac. własne.

Koksownia Orzegów (**zob. Aneks IIId**) stanowi jeden z pierwszych przemysłowych zespołów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków z terenu dzisiejszej Rudy Śląskiej. W późniejszych latach teren został także objęty obszarową ochroną w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Spośród zachowanych obiektów, dla których badanie wykazało 21% zachowania obiektów obejmujących budynki, budowle i urządzenia, większość usytuowana jest w granicach bramy wjazdowej na teren zakładu. Wśród tych obiektów wyróżnić można:

Rysunek 39. Schemat lokalizacji zabudowań Koksowni Orzegów. Oprac. autorka.

- budynek głównej bramy wjazdowej,
- baterię koksowniczą,
- zbiornik smoły,
- wieżę nawęglania.

Obiekty zlokalizowane w południowej i zachodniej części dawnego zakładu na przestrzeni lat utraciły stopniu swoje walory architektoniczne. Ich identyfikacja jako elementów dawnego zespołu przemysłowego jest utrudniona. Obecnie funkcjonują one w uporządkowanej strukturze urbanistycznej o dominującej funkcji mieszkaniowej i usługowej, co dodatkowo ogranicza czytelność historycznego układu przestrzennego. Pomimo braku indywidualnej ochrony konserwatorskiej w planie miejscowym przed 2006 r. zachowały się dzięki nieprzerwanemu użytkowaniu oraz prowadzeniu bieżących prac utrzymaniowych. Koksownia Orzegów prezentuje mieszaną lokalizację zachowanych obiektów, część z nich skupiona jest w **frontowej strefie zakładu**, natomiast pozostałe zlokalizowane są w sposób **rozproszony na jego terenie**.

10.3.6. Kopalnia Paweł

Kopalnia Paweł (**zob. Aneks IIIe**), dla której procentowy udział istniejących budynków wynosi 36%, charakteryzuje się częściowym zachowaniem pierwotnej struktury przestrzennej. Obecnie historyczny obszar zakładu znajduje się w strefie ochrony konserwatorskiej wynikającej z zapisów planu miejscowego. W momencie likwidacji zakładu nie był on objęty żadną z form ochrony konserwatorskiej, co znacząco wpłynęło na utratę części historycznej zabudowy. Zakład jest wyraźnie przedzielony ulicą Pawła na 2 części - północną i południową. Północną i zachodnią część można uznać za fragment historycznego zakładu, budynki tam usytuowane zostały zaadaptowane na funkcje mieszkalne i użytkowe. Wśród obiektów, które zachowały się do dnia dzisiejszego, można wyróżnić kilka podstawowych typów zabudowy, reprezentujących różne funkcje historycznie występujące w obrębie zakładu:

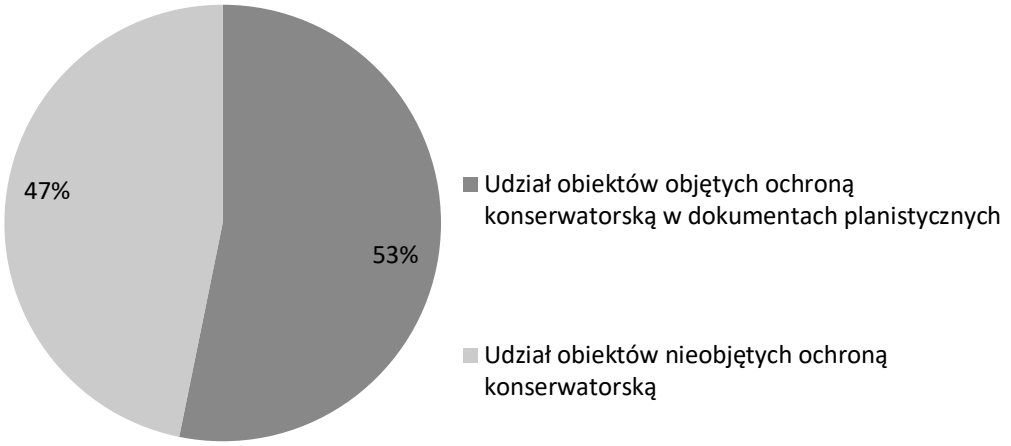

Rysunek 40. Schemat lokalizacji zabudowań Kopalni Paweł. Oprac. autorka.

- budynki biurowe w strefie frontowej,
- magazyny,
- budynki mieszkalne,
- maszynownię.

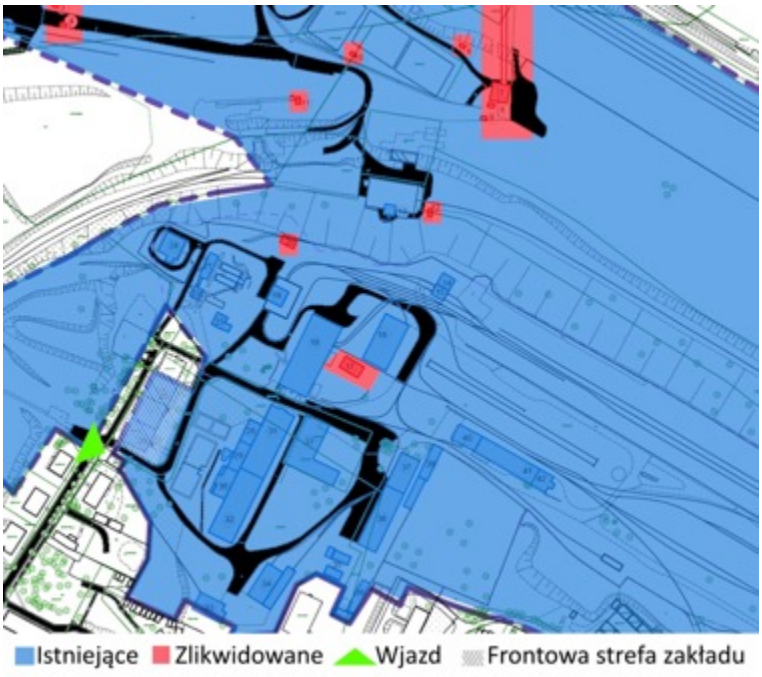
Pomimo braku formalnej ochrony konserwatorskiej przed 2006 rokiem, budynki przetrwały z uwagi na ich nieprzerwane użytkowanie, co przyczyniło się do ograniczenia procesów degradacji i rozbiórek. Zachowane budynki zostały zlokalizowane na tle zakładu w sposób mieszany, część z nich skupiona jest we **frontowej strefie zakładu**, natomiast pozostałe obiekty zlokalizowane są w sposób **rozproszony.**

10.3.7. Kopalnia Pokój - ruch Lech

Rysunek 41. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Pokój - ruch Lech, stan na 31.12.2023 r. Oprac. własne.

Kopalnia Pokój - ruch Lech **(zob. Aneks IIIf),** pomimo likwidacji części infrastruktury zakładu, zachowuje obiekty historyczne o mieszanej lokalizacji, część z nich skupiona jest we **frontowej strefie zakładu**, natomiast pozostałe obiekty są zlokalizowane **zespoły funkcjonalne zabudowy.** Na terenie dawnego zakładu zlokalizowane są także obiekty o niewielkiej kubaturze, rozmieszczone w sposób **rozproszony**.

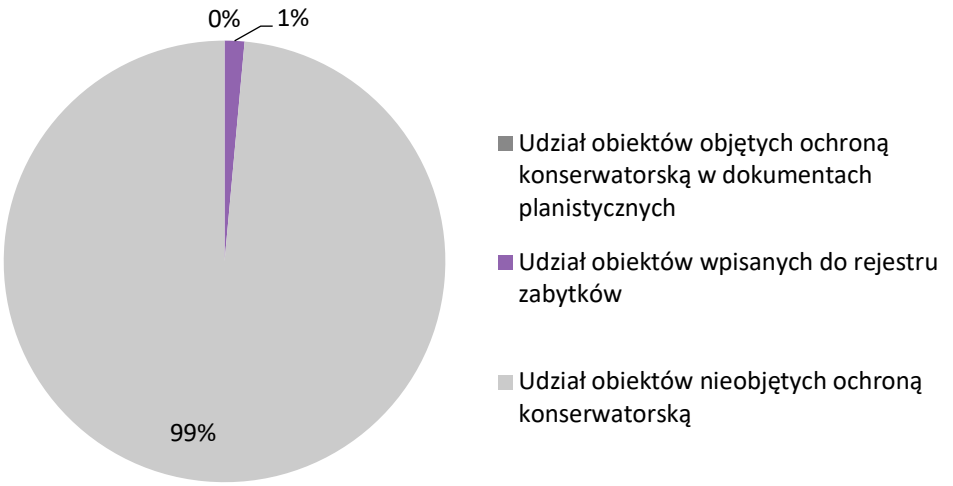
Rysunek 42. Schemat lokalizacji zabudowań Kopalni Pokój - ruch Lech. Oprac. autorka.

Procent zachowanej infrastruktury wynosi aż 62%, co jest wynikiem działań podjętych w ramach projektu miejscowego planu rewitalizacji oraz dążenia do adaptacji istniejących obiektów do nowych funkcji użytkowych. Dużą rolę w zachowaniu dużej części budynków odegrał fakt objęcia terenu obszarową ochroną konserwatorską w planie miejscowym, która spowodowała konieczność uzgadniania i opiniowania rozbiórek z Miejskim Konserwator Zabytków.

Wśród istniejących obiektów należy wymienić m.in:

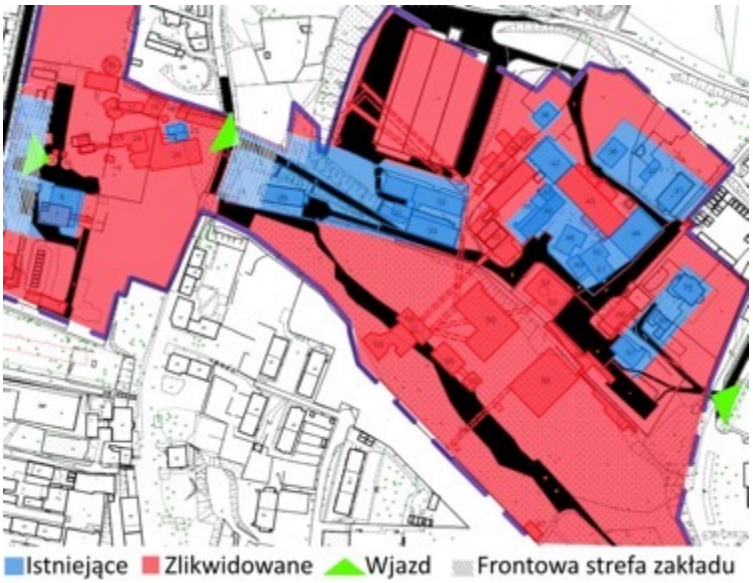
- zespoły zabudowy wież wyciągowych Lech I i Lech II,
- zabudowę administracyjną i dyrekcję,
- magazyny i warsztaty.

10.3.8. Kopalnia Karol

Rysunek 43.Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Karol, stan na 31.12.2023 r. Oprac. własne

Kopalnia Karol (**zob. Aneks IIIg**) częściowo zachowała oryginalny układ urbanistyczny wschodniej części zakładu, prezentując rozmieszczenie historycznych budynków w **frontowej strefie zakładu**. Pozostałe obiekty rozmieszczone są w sposób **rozproszony,** pomiędzy nimi nie występują powiązania funkcjonalne. Procent zachowanej infrastruktury wynosi jedynie 36%, co wynika z likwidacji zabudowy w zachodniej części kopalni, gdzie obecnie pozostały jedynie nieliczne obiekty zlokalizowane wzdłuż głównego traktu komunikacyjnego. Zabudowa o charakterze reprezentacyjnym występuje natomiast we wschodniej części zakładu, stanowiąc czytelne świadectwo pierwotnego układu przestrzennego kopalni.

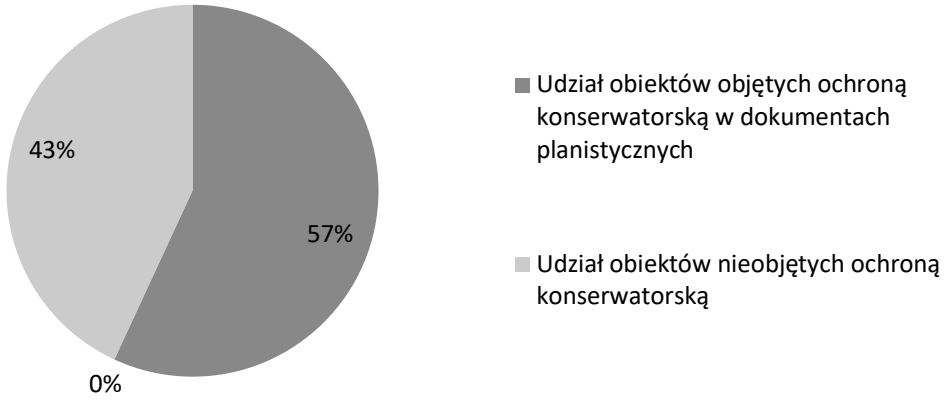
Rysunek 44. Schemat lokalizacji zabudowań Kopalni Karol. Oprac. autorka.

Do zachowanych obiektów występujących na przedmiotowym terenie należą:

- budynek maszyny wyciągowej,
- rozdzielnia,
- łaźnia,
- warsztaty,
- budynki mieszkalne zlokalizowane w obrębie historycznego zakładu.

Kopalnia była pierwszym zakładem na terenie Rudy Śląskiej, w którym obiekt przemysłowy, parowa maszyna wyciągowa wraz z budynkiem został wpisany do rejestru zabytków. Decyzję o wpisie wydano już w 1969 r., obejmując ochroną zarówno sam obiekt, jak i jego otoczenie. Mimo że pozostałe budynki do 2006 r. nie były objęte formalną ochroną konserwatorską, przetrwały dzięki ich ciągłemu użytkowaniu, które zapewniało bieżące utrzymanie obiektów oraz ograniczało ryzyko ich degradacji i rozbiórki.

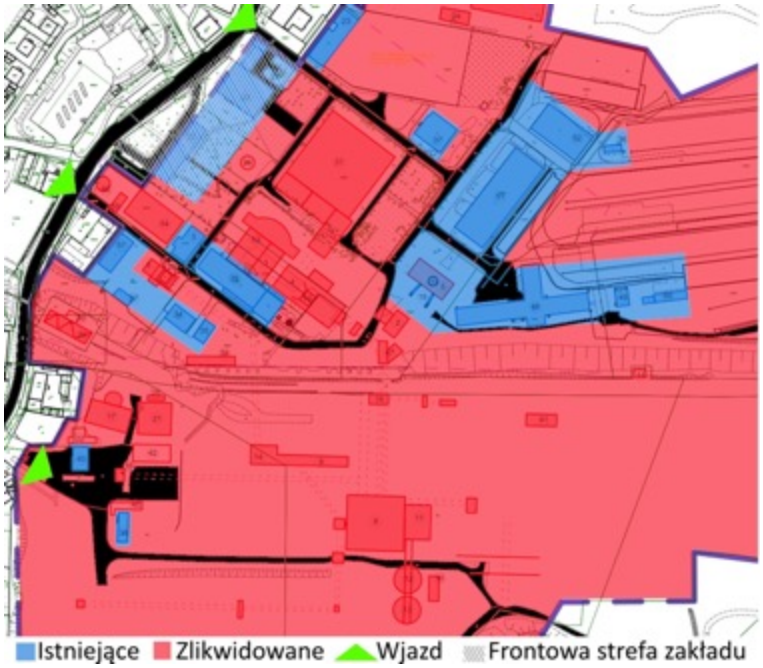
10.3.9. Kopalnia Nowy Wirek

Rysunek 45. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Nowy Wirek, stan na 31.12.2023 r. Oprac. autorka.

Kopalnia Nowy Wirek (**zob. Aneks IIIh)** historycznie podzielona była na dwie części: północną, o charakterze technicznym, oraz południową, pełniącą funkcje przeróbcze i logistyczne. Aktualna lokalizacja zachowanych historycznych zabudowań jest typem mieszanym, łączącym lokalizację obiektów we **frontowej strefie zakładu** oraz w sposób **rozproszony**.

Południowa część kompleksu nie była objęta ochroną konserwatorską, w przeciwieństwie do części północnej, co wpłynęło na zróżnicowany stopień zachowania historycznej zabudowy. Ogółem zachowało się około 29% infrastruktury zakładu. Istotne jest jednak, że dzięki ciągłemu użytkowaniu części obiektów zachowała się czytelność historycznego podziału funkcjonalnego kompleksu.

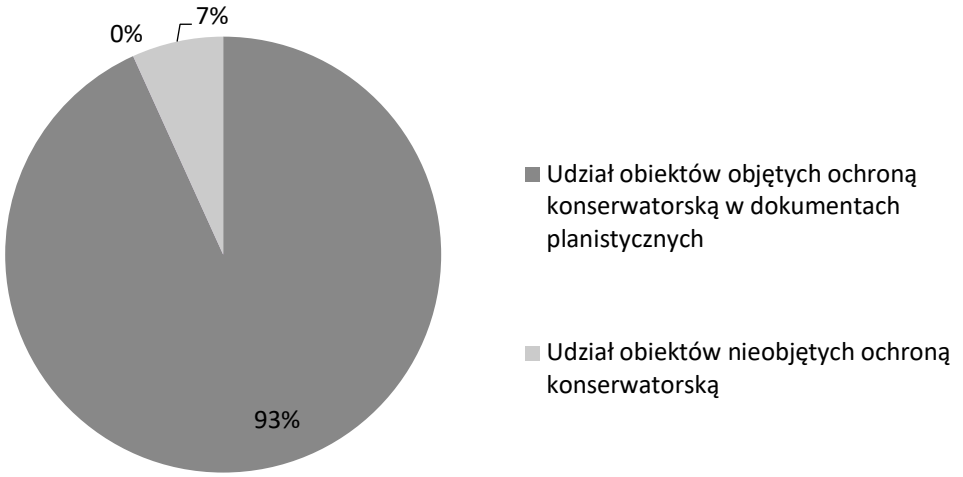
Rysunek 46. Schemat lokalizacji zabudowań Kopalni Nowy Wirek. Oprac. autorka.

Zabudowa w strefie frontowej kopalni została zaadaptowana na funkcje administracyjnych i usługowych, stanowiąc obecnie najbardziej reprezentacyjną część dawnego zakładu.

Wśród istniejących obiektów można wyróżnić:

- zespół budynków magazynowych,
- budynki techniczne,
- wieża wyciągowa,
- budynki administracyjne,
- budynek cechowni.

10.3.10. Kopalnia Pokój - ruch Wanda.

Rysunek 47. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Pokój - ruch Wanda, stan na 31.12.2023 r. Oprac. autorka.

Kopalnia Pokój - ruch Wanda (**zob. Aneks IIIi**) prezentuje lokalizację historycznych zabudowań w **strefie frontowej zakładu**, oraz w postaci obiektów zlokalizowanych w **sposób funkcjonalny** oraz **rozproszony**. Pomimo likwidacji części infrastruktury technicznej udział zachowanych budynków, budowli i urządzeń pozostaje wysoki i wynosi około 59%. Stan ten jest rezultatem działań rewitalizacyjnych prowadzonych na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz przyjętego kierunku adaptacji zachowanej zabudowy do nowych funkcji użytkowych. Istotny wpływ na zachowanie historycznej substancji zabytkowej miało również objęcie terenu ochroną konserwatorską, co wiązało się z obowiązkiem uzgadniania zamierzeń dotyczących rozbiórek z Miejskim Konserwatorem Zabytków.

Rysunek 48. Schemat lokalizacji zabudowań Kopalni Pokój - ruch Wanda. Oprac. autorka.

Wśród zachowanych obiektów możemy wymienić:

- zespół zabudowy Szybu Wanda,
- zabudowa administracyjno-biurowa zlokalizowana w części reprezentacyjnej zakładu,
- budynek maszynowni,
- budynek byłej dyrekcji (późn. warsztaty),
- budynki warsztatów,
- zespół łaźni.

W przypadku przedmiotowego terenu likwidacja budynków i budowli została poprzedzona analizą konserwatorską oraz funkcjonalno-architektoniczną. Analizy te przeprowadzono jednak dopiero w II fazie likwidacji zakładu, kiedy część cennych pod względem historycznym i architektonicznym obiektów była już zlikwidowana.

Wnioski

Przedstawione w niniejszym rozdziale badania nad „przestrzanną" likwidacją zakładów przemysłowych oraz ich obiektów potwierdzają, że proces likwidacji obiektów przemysłowych ma charakter systematyczny, dostosowany do czasu likwidacji obiektów na skalę kraju i selektywny. **Ciągłość użytkowania** obiektów oraz **zabezpieczenie ich decyzjami o wpisie do rejestru zabytków** było kluczowe dla ich zachowania.

Analizowane przypadki likwidacji zakładów przemysłowych w Rudzie Śląskiej wykazały, że średnio na badanych terenach zachowało się około 37% obiektów zabudowy przemysłowej umieszczonej na mapach terenów zakładów, pochodzących z okresu możliwie bliskiego likwidacji infrastruktury. Oznacza to, że ponad połowa z wyznaczonych do badania obiektów budowalnych, budowli i urządzeń została bezpowrotnie utracona. Należy także zaznaczyć, że zaledwie 50% wszystkich badanych obiektów objętych było ochroną konserwatorską wynikającą z art. 7 ustawy o ochronie zabytków […], przy czym jedynie 5% spośród badanych obiektów zostało objętych ochrona konserwatorską na podstawie decyzji o wpisie do rejestru zabytków. **Wskazuje to na wyraźną dominację ochrony planistycznej, obejmującej całe obszary, przy jednoczesnym marginalnym znaczeniu ochrony „rejestrowej".**

Największy odsetek zachowanych obiektów występuje w Kopalni Pokój - ruch Lech (62%) i ruch Wanda (59%). Likwidacja przedmiotowej kopalni przypadała na lata 2018-2024. Podczas likwidacji infrastruktury toczyły się rozmowy pomiędzy zarządcą terenu, a włodarzami miasta, co skutkowało utworzeniem na przedmiotowym terenie miejscowego planu rewitalizacji (planowane uchwalenie

przewiduje się na ostatni kwartał 2026 roku). Trzecie miejsce pod względem znacznej ilości istniejących obiektów zajmuje Kopalnia Brandenburg, gdzie procent zlikwidowanej infrastruktury wynosi jedynie 50%. Przedmiotowy teren zajmuje pierwsze miejsce pod kątem ilości obiektów wpisanych do rejestru zabytków, jest ich aż 15, co wraz z ciągłością użytkowania pozwoliło na przetrwanie zabytków do dnia dzisiejszego i ich adaptację. Największe straty obserwuje się w obiektach likwidowanych w latach 1970-1990 (np. Koksownia Orzegów - 23%), co może wynikać z intensywnej restrukturyzacji przemysłu w tym okresie.

Po uchwaleniu planu miejscowego dla całości miasta, w 2006 roku ochrona planistyczna okazała się kluczowym narzędziem zachowania dziedzictwa przemysłowego, umożliwiając selekcję obiektów przeznaczonych do zachowania po zakończeniu działalności zakładów. Niewielki udział obiektów wpisanych do rejestru zabytków wskazuje na potrzebę intensyfikacji działań konserwatorskich oraz obejmowania ochroną kolejnych obiektów posiadających wartości historyczne, architektoniczne i przestrzenne.

Przeprowadzone badania wykazały również możliwość wyodrębnienia kilku podstawowych relacji przestrzennych zachowanej zabudowy zlikwidowanego zakładu, powstałych w wyniku likwidacji zabudowy. Spośród nich największe trudności w zakresie ponownego zagospodarowania stwarzają obszary o rozproszonej zabudowie. Z uwagi na znaczne odległości pomiędzy zachowanymi obiektami utrudnione jest zapewnienie ich właściwej ekspozycji, dostępności komunikacyjnej oraz efektywnego wykorzystania. Adaptacja takich obiektów do nowych funkcji może wymagać rozbudowy infrastruktury drogowej i sieci technicznych, co znacząco zwiększa koszty inwestycji.

Badanie wykazało także, że wszystkie analizowane zakłady mające zabudowę zlokalizowaną w strefie frontowej zostały zaadaptowane do nowych funkcji. Miało to bezpośredni wpływ na zachowanie historycznej substancji oraz utrzymanie tych obiektów w znacznie lepszym stanie technicznym niż budynków położonych w głębi terenów przemysłowych.

11. Ochrona konserwatorska w aktach planistycznych - na przykładzie Rudy Śląskiej

11.1. Analiza form ochrony konserwatorskiej obiektów

Analizę form ochrony konserwatorskiej obiektów przemysłowych w Rudzie Śląskiej przedstawiono w formie tabeli zamieszczonej w **Aneksie IV**. Tabela zawiera osiemnaście przykładów budynków, zespołów i obszarów poprzemysłowych zlokalizowanych na terenie Rudy Śląskiej, objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków oraz ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Analizowane przypadki obejmują obiekty o zróżnicowanej formie ochrony, zakresie ochrony i strukturze przestrzennej. W tabeli zostały umieszczone zarówno pojedyncze budynki, jak i zespoły zabudowy, jak również obszary przemysłowe. W celu określenia wpływu rodzaju założenia na zakres ochrony oraz sposób kształtowania otoczenia dokonano ich podziału na trzy podstawowe grupy: pojedyncze budynki, budowle lub urządzenia; zespoły zabudowy oraz obszary obejmujące zespoły zabudowy (**zob. Aneks IV**).

Dane przedstawione w tabeli zlokalizowanej w Aneksie IV (*Zestawienie zabytków przemysłowych objętych ochroną konserwatorską w Rudzie Śląskiej)* uporządkowano zgodnie z nazewnictwem zabytków przyjętym w niniejszej rozprawie, opartym na zasięgu przestrzennym poszczególnych obiektów. W zestawieniu wyodrębniono zakresy tematyczne istotne z punktu widzenia ochrony, adaptacji i rewitalizacji zabytków przemysłowych zlokalizowanych na terenie Rudy Śląskiej. Pierwsza grupa informacji obejmuje podstawową charakterystykę obiektów, w tym daty ich powstania, okres funkcjonowania zakładów przemysłowych oraz krótki opis historyczny. Druga grupa dotyczy zmian zachodzących w zakresie ochrony konserwatorskiej na przestrzeni lat, uwzględniając dostępne rejestry, ewidencje oraz dokumenty ochrony zabytków. Trzecia grupa obejmuje analizę sposobu ujmowania zabytków w dokumentach planistycznych, w szczególności miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz dokumentach planistycznych obowiązujących w latach 1979, 1994, 2006, 2018, 2021 i 2024 (Wojewódzka Rada Narodowa w Katowicach 1979; Rada Miejska w Rudzie Śląskiej 1994; Rada Miasta Ruda Śląska: 2006; 2018; 2021; 2024). Analiza obejmuje zarówno zakres ochrony przewidzianej dla poszczególnych obiektów, jak i krótką interpretację zapisów wpływających na ochronę konserwatorską.

Wnioski

Wyniki badań wskazują na niewystarczającą skuteczność obowiązujących instrumentów prawnych zarówno w zakresie ochrony zabytków przed postępującą degradacją, jak i egzekwowania odpowiedzialności za działania lub zaniechania prowadzące do utraty ich wartości historycznych. Nadzór nad zabytkami na poziomie gminnym sprawowany jest na podstawie porozumienia

Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków z Miejskim Konserwatorem Zabytków, którego kompetencje mogą nie obejmować nakładania sankcji administracyjnych, finansowych ani karnych za naruszenia przepisów dotyczących ochrony zabytków. Ograniczone możliwości interwencji skutkują wydłużeniem postępowań administracyjnych i sądowych, co w wielu przypadkach prowadzi do obniżenia skuteczności działań ochronnych. Przyczynia się to do dalszej degradacji substancji zabytkowej. Pogarszający się stan techniczny obiektów bywa wykorzystywany jako przesłanka do ich częściowej lub całkowitej rozbiórki. Zjawisko to jest szczególnie niebezpieczne w przypadku zabytków przemysłowych, których degradacja, a w konsekwencji likwidacja następuje często nie w wyniku świadomej decyzji o likwidacji, lecz wieloletnich zaniedbań prowadzących do nieodwracalnej degradacji technicznej.

Kolejnym wnioskiem wynikającym z przeprowadzonej analizy jest niewystarczające postrzeganie obiektów poprzemysłowych jako dóbr kultury oraz integralnych elementów struktury urbanistycznej i krajobrazowej miasta. Analizy urbanistyczne oraz badania terenowe wykazały brak objęcia ochroną konserwatorską części obiektów o istotnych wartościach historycznych, technicznych i krajobrazowych. Przykładem są zabudowania funkcjonującej Kopalni Halemba, w tym wieża punktu sprzedaży detalicznej węgla oraz zespół zabudowań Szybu Grunwald II, obejmujący (jedyną pozostałą w mieście) dwuzastrzałową wieżę wyciągową wraz z nadszybiem, maszynownią oraz ich bezpośrednim otoczeniem.

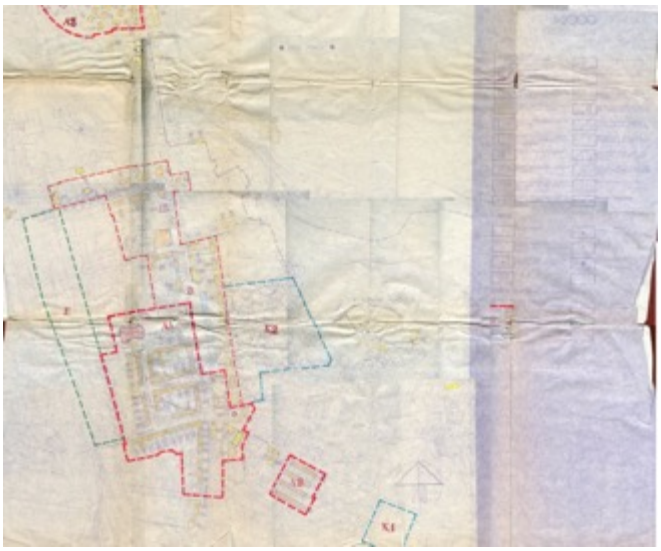
Znaczna kubatura tych obiektów, ich specyficzny układ funkcjonalno-przestrzenny oraz zachowane wyposażenie techniczne, takie jak maszyny wyciągowe czy urządzenia technologiczne, często postrzegane są jako bariery utrudniające proces przekształceń. Zabytki przemysłowe mogą być traktowane jako przestrzenie zdegradowane i trwale wyłączone z procesów rozwoju miasta, pomimo ich potencjału kulturowego, krajobrazowego i użytkowego.

Wyniki badania wskazują również w wybranych przypadkach na potrzebę rozszerzenia zakresu ochrony konserwatorskiej poza obrys murów budynków. Szczególnej uwagi wymagają elementy zagospodarowania terenu współtworzące historyczny krajobraz przemysłowy, takie jak układy komunikacyjne, place technologiczne, infrastruktury techniczna, zieleń. Elementy te stanowią istotny nośnik wartości historycznych i przestrzennych. Ich pomijanie prowadzi do stopniowej utraty autentyczności i czytelności założeń przemysłowych. kopalni jako potencjał możliwy do wykorzystania w rewitalizowanych terenach.

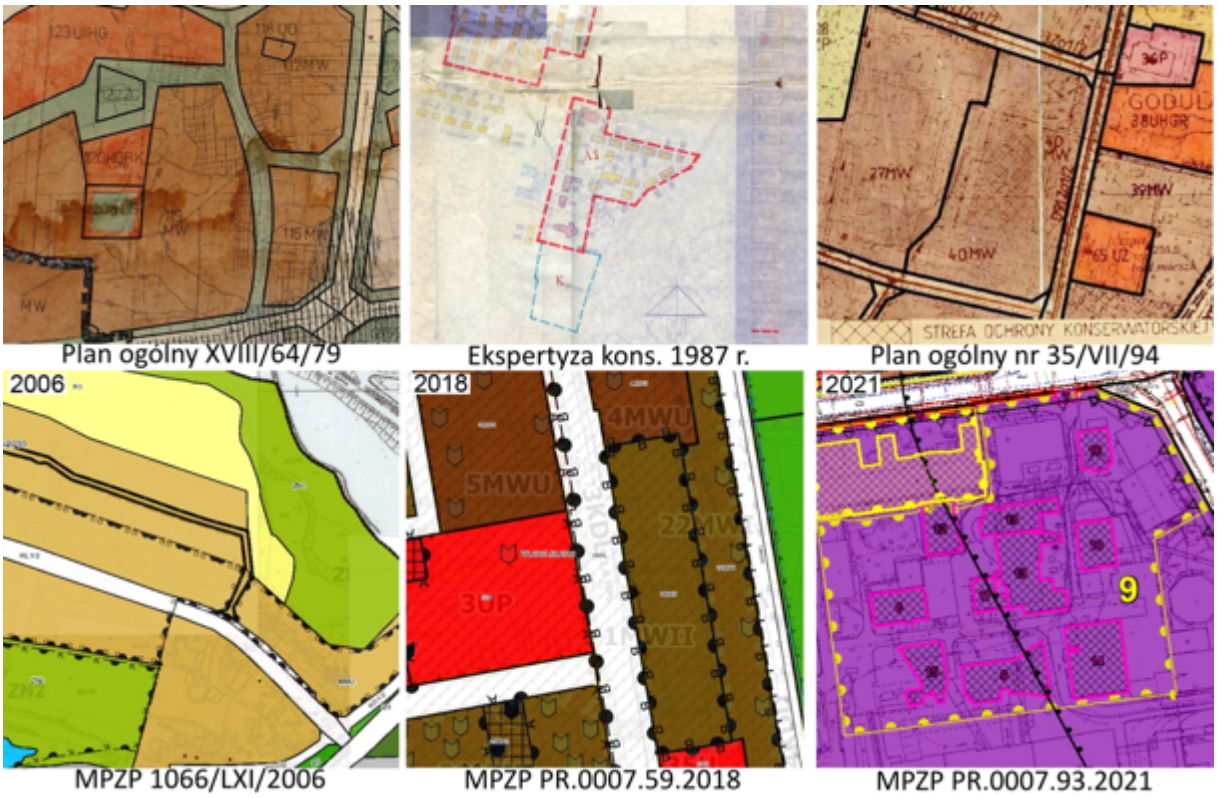
Analiza obowiązujących aktów planistycznych miasta wykazała również konieczność doprecyzowania zapisów ochrony konserwatorskiej, a także rozszerzenia lub korekty zakresu ochrony wybranych obiektów i zespołów zabytkowych. W wybranych przypadkach stwierdzono niewystarczające uwzględnienie wartości przestrzennych, krajobrazowych oraz ekspozycyjnych zabytków przemysłowych.

11.2. Analiza form ochrony konserwatorskiej terenów

W odniesieniu do Rudy Śląskiej, stanowiącej główny obszar badań niniejszej rozprawy, należy wskazać, że w 1987 roku miasto zleciło opracowanie ekspertyz konserwatorskich, wykonanych przez Pracownie Konserwacji Zabytków - Oddział w Warszawie, Pracownię Dokumentacji Naukowo-Historycznej, Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych „Górny Śląsk". Opracowania sporządzono odrębnie dla każdej z historycznych jednostek osadniczych, odpowiadających dawnym miastom tworzącym współczesną Rudę Śląską, co wynikało z policentrycznej struktury miasta.

Rysunek 50. Rysunek planszy ekspertyz Pracowni Konserwacji Zabytków dla dzielnicy Nowy Bytom - Ruda Śląska 1987 r.), źródło: archiwum Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków.

Rysunek 49. Ewaluacja stref ochrony konserwatorskich w dokumentach planistycznych Rudy Śląskiej. Oprac. autorka

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonych analiz wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej: A - ścisłej ochrony konserwatorskiej, B - pośredniej ochrony konserwatorskiej, E - ochrony ekspozycji, K - ochrony krajobrazu, W - ochrony archeologicznej, OW - obserwacji archeologicznej (P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie 1987b). Zgodnie z obowiązującymi wówczas wytycznymi, a także zidentyfikowano obiekty i zespoły o szczególnych wartościach historycznych, architektonicznych, urbanistycznych i krajobrazowych: *niepospolitych; możliwych do adaptacji/ rozbudowy; o lokalnej wartości kulturowej; obiekt o zabytkowej elewacji; obiekt dysharmonizujący* (P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie 1987b).

Analiza dokumentów planistycznych (Rys. 50) obowiązujących na przestrzeni lat w Rudzie Śląskiej przedstawia proces wygaszania i spłaszczania się poszczególnych stref ochrony A, B do „strefy ochrony konserwatorskiej". W analizowanych planach ochrona konserwatorska pojawiła się dopiero po wejściu w życie *wytycznych do opracowania problematyki ochrony wartości kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego* oraz sporządzeniu ekspertyz konserwatorskich w 1987 roku. Pierwszy akt planistyczny uwzględniający zagadnienia ochrony konserwatorskiej został uchwalony w 1994 roku. Zabytki objęte ochroną konserwatorską oznaczono jedynie na rysunku planu, natomiast część tekstowa nie zawierała ich identyfikacji ani szczegółowych ustaleń dotyczących sposobu ochrony. Zapisy ograniczały się do obowiązku uzyskania uzgodnień lub pozwoleń Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, nie określając konkretnych wytycznych odnoszących się do zachowania wartości zabytkowych.

Uchwały Rady Miasta Ruda Śląska o numerach 1066/LXI/2006 z dnia 22.06. 2006 r., Dz. Urz. Woj. Śląskiego Nr 84 z 2006 r., poz. 2383 oraz PR.0007.59.2018 z dnia 22.03.2018 r., Dz. Urz. Woj. Śląskiego z 2018 r., poz. 2701 posiadały natomiast szeroko rozwinięte wytyczne dla każdej ze stref, szczegółowe wytyczne konserwatorskie oraz spisy zabytków. Plany są kompletne w części opisowej i rysunkowej.

Scalenie strefy ochrony konserwatorskiej „A" i „B" miało miejsce w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska uchwalonego przez Radę Miasta Ruda Śląska uchwałą nr PR.0007.93.2021 z dnia 15 lipca 2021 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2021 r. poz. 5110), gdzie strefy zostały scalone pozostawiając dla terenów zabudowanych wspólną *strefę ochrony konserwatorskiej.* Z uwagi na podobieństwo ustaleń dotyczących obu stref w nowszym planie dokonano ich ujednolicenia, uzasadniając to potrzebą zwiększenia przejrzystości dokumentu i ułatwienia jego stosowania. Rozwiązanie to ograniczyło jednak możliwość zróżnicowania zasad ochrony w zależności od charakteru poszczególnych obszarów. Obowiązująca ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie

zabytków […] traktuje strefy ochrony konserwatorskiej jako element występujący jedynie w dokumentach planistycznych gminy (ustawa o ochronie zabytków […] art. 19 ust. 3) nie przewiduje jakichkolwiek możliwości kontroli przedmiotowych stref oraz możliwości wyciągania konsekwencji z błędnego stosowania przepisów przez użytkowników nieruchomości i przestrzeni w strefach ochrony.

CZĘŚĆ IV. CZĘŚĆ WDROŻENIOWA

12. Problemy ochrony i przekształceń zabytków przemysłowych i ich otoczenia - przykład miasta Ruda Śląska

Na podstawie przeprowadzonych badań terenowych *in-situ* oraz analiz materiałów mapowych aktualnych i archiwalnych, aktów planistycznych i obowiązujących przepisów prawa oraz programów konserwatorskich zidentyfikowano szereg problemów występujących w otoczeniu zabytków przemysłowych. Problemy te mają charakter złożony i wielowymiarowy, wynikający z nakładania się m. in. uwarunkowań formalno-prawnych, przestrzennych (adaptacji obiektu i otoczenia), funkcjonalnych oraz środowiskowych.

Pierwszą kategorię problemów stanowią aspekty **formalno-prawne i własnościowe**, obejmujące przede wszystkim nieuregulowaną lub mieszaną strukturę własnościową, lub brak jednoznacznie określonego właściciela. Istotną przeszkodę stanowi także brak rozpoznania zasobu i nieobjęcie go ochroną konserwatorską. Do tej grupy zalicza się również ograniczenia wynikające ze sposobu wyznaczania granic ochrony konserwatorskiej, w tym przypadki wpisów do rejestru zabytków ograniczonych wyłącznie do obrysu murów, bez uwzględnienia podziemnych części obiektu oraz jego otoczenia lub istotnych elementów terenowych.

Drugą kategorię problemów stanowią problemy **planistyczne i administracyjne**, związane z obowiązującymi dokumentami planistycznymi. Obejmują one brak uwzględnienia potencjału adaptacyjnego zabytków przemysłowych w obowiązujących zapisach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego do potencjału adaptacyjnego obiektów i ich otoczenia, brak zmiany planowanej (docelowej) funkcji terenów poprzemysłowych. Istotne są także przypadki nieprzestrzegania obowiązujących regulacji planistycznych. Istotnym zagadnieniem pozostaje również brak spójnych koncepcji zagospodarowania oraz długofalowych strategii rozwoju dla analizowanych obiektów i ich otoczenia.

Kolejną kategorię problemów stanowią problemy **funkcjonalne i adaptacyjne**, wynikające ze specyfiki obiektów przemysłowych. Należą do nich m.in. trudności w adaptacji obiektów o nietypowej formie (takich jak np. wieże wyciągowe, wielkie piece), niekorzystne parametry użytkowe, w tym zbyt mała lub nadmiernie duża powierzchnia obiektów. Istotne pozostają także ograniczenia związane z koniecznością zachowania oryginalnego wyposażenia budynków. W przedmiotowej kategorii mieszczą się również przypadki przekształceń funkcjonalnych prowadzących do utraty autentyzmu obiektów, tj. odejście od charakterystycznego stylu zabytków przemysłowych.

W wymiarze **przestrzennym i komunikacyjnym** zidentyfikowano natomiast problemy związane z ograniczoną dostępnością obiektów. Kategoria ta charakteryzuje się brakiem odpowiednich powiązań komunikacyjnych, niekorzystnym ukształtowaniem działek (kształt i wielkość) oraz

fragmentacją przestrzeni wynikającą z podziałów ewidencyjnych działek geodezyjnych. Dodatkowo istotnym czynnikiem jest peryferyjne położenie wielu obiektów oraz niekorzystne sąsiedztwo, utrudniające ich adaptację i integrację z otoczeniem.

Istotną grupę problemów stanowią problemy **środowiskowe i techniczne**, obejmujące degradację techniczną obiektów, brak przeprowadzonych prac konserwatorskich, a także zanieczyszczenie terenów poprzemysłowych, w tym występowanie skażeń oraz nielegalnych składowisk odpadów.

Odrębną kategorię stanowią problemy **krajobrazowe i kulturowe**, związane z utratą lub zatarciem historycznego kontekstu przestrzennego, brakiem spójności kompozycyjnej otoczenia oraz niewystarczającym rozpoznaniem wartości dziedzictwa przemysłowego. Do tej grupy zalicza się również silne przekształcenia obiektów, które mogą prowadzić do osłabienia ich autentyczności, a także rozbieżność pomiędzy zagospodarowaniem przestrzeni.

Przeprowadzona klasyfikacja wskazuje, że problemy związane z ochroną i zagospodarowaniem dziedzictwa przemysłowego i jego otoczeniem **powinny mieć charakter systemowy i wymagają zintegrowanego podejścia, uwzględniającego zarówno aspekty prawne, jak i przestrzenne, funkcjonalne oraz kulturowe.**

Tabela 5. Klasyfikacja problemów występujących w otoczeniu zabytków przemysłowych. Oprac. autorka

KATEGORIA PROBLEMÓW	*RODZAJ PROBLEMU*	*OPIS PROBLEMU*
FORMALNO-PRAWNE I WŁASNOŚCIOWE	mieszana struktura własnościowa	występowanie wielu właścicieli w obrębie jednego obiektu lub zespołu
	nieuregulowany stan prawny	obiekty porzucone, bez podmiotu odpowiedzialnego za ich stan techniczny i utrzymanie
PLANISTYCZNE I ADMINISTRACYJNE	niedostosowanie MPZP do możliwości adaptacyjnych	brak zgodności zapisów planu miejscowego z potencjałem obiektu
	brak zmiany funkcji terenu w MPZP z przemysłowej n a f. umożliwiającą adaptację	utrzymanie funkcji przemysłowej mimo jej dezaktualizacji
	brak strategii zagospodarowania	brak planów adaptacji i rozwoju
	ograniczony zakres wpisu do rejestru	wpis obejmujący jedynie obrys murów, bez otoczenia
FUNKCJONALNE I ADAPTACYJNE	trudności adaptacyjne	problemy z adaptacją obiektów o specyficznej formie
	nieodpowiednia skala obiektów	zbyt małe lub zbyt duże powierzchnie
	brak docelowej funkcji	obiekty pozostające bez użytkowania
PRZESTRZENNE I KOMUNIKACYJNE	brak dostępności	brak dojścia lub dojazdu
	fragmentacja przestrzeni	podziały ewidencyjne i wizualne
	skażenie terenu	zanieczyszczenia poprzemysłowe
ŚRODOWISKOWE I TECHNICZNE	degradacja techniczna	brak remontów i prac konserwatorskich
KRAJOBRAZOWE I KULTUROWE	utrata kontekstu historycznego	zanik powiązań przestrzennych
	brak spójności przestrzennej	chaotyczne zagospodarowanie

13. Identyfikacja problemów ochrony i przekształceń zabytków przemysłowych i ich otoczenia na przykładzie Rudy Śląskiej

Zabytki przemysłowe na terenie miasta Ruda Śląska sklasyfikowano w trzech kategoriach, wynikających z zakresu objęcia ochroną konserwatorską oraz skali ich oddziaływania przestrzennego (skala przestrzenna), co pozwala na bardziej precyzyjną analizę ich roli w strukturze miasta, wśród nich należy wymienić:

- **obszary/tereny** obejmują historyczny teren zakładu przemysłowego lub jego część, zachowaną wraz z układem przestrzennym, komunikacyjnym lub elementami infrastruktury technicznej, tworzącymi funkcjonalną całość;
- **zespoły zabudowy** obejmują grupę historycznie i funkcjonalnie powiązanych budynków, budowli i urządzeń przemysłowych, których wzajemne relacje przestrzenne pozostają czytelne niezależnie od wielkości założenia;
- **obiekty** budowlane, budowle lub urządzenia, zachowane jako elementy dawnego zakładu przemysłowego.

Tabela 6. Zestawienie problemów przestrzennych w zabytkach przemysłowych Rudy Śląskiej. Oprac. autorka

NAZWA ZABYTKU	*WŁASNOŚĆ*	*TYP*	*STAN TECHNICZNY/ UŻYTKOWANIE*	*ZAGROŻENIA PRZESTRZENNE*	*INNE ZAGROŻENIA*
KOPALNIA BIELSZOWICE	Skarb Państwa	Obszar	Dobry - Obiekt funkcjonuje w pierwotniej formie	- Brak rozpoznania zasobu, trudny dostęp na teren	- Brak rozpoznania zasobu ruchomego
ZESPÓŁ STACYJNY RUDA-CHEBZIE	PKP, Miasto	Zespół	B. dobry/dobry - Obiekt funkcjonuje w pierwotnej formie oraz jako biblioteka publiczna	Część obiektów nie została objęta pracami konserwatorskimi (różnice wizualne strefy reprezentacyjnej) - Mieszana struktura własnościowa	
KOPALNIA PAWEŁ	Prywatna	Obszar	Zły	- Mieszana struktura własnościowa - Brak docelowej adaptacji budynków	- Brak dokumentacji technicznej i historycznej
ZESPÓŁ ZABUDOWAŃ MŁYNA WODNEGO	Brak właściciela (ob. młyna) Prywatna (pozostałe)	Zespół	Dostateczny stan techniczny. Dobry - Budynek domu i gospodarczy użytkowane.	- Długoletnie porzucenie obiektu - Brak dojścia i dojazdu - Działka młyna wyznaczona po obrysie	- Brak rozpoznania i dokumentacji mienia ruchomego (oryginalne) - Brak dokumentacji

					technicznej i historycznej
WIEŻA WODNA W ZESPOLE STACYJNY W KOCHŁOWICACH	PKP (wieża) Prywatna (dworzec)	Zespół	Dobry - budynek dworca uż. jako restauracja Katastrofalny - wieża	- Mała powierzchnia obiektu, - Problematyczna adaptacja (wieża) - MPZP dla wieży na obszarze mieszkaniowym	- Brak woli właściciela do rewitalizacji obiektu
KOPALNIA NOWY WIREK	Skarb Państwa, Prywatna (frontowy obszar)	Obszar	Bardzo dobry - dyrekcja uż. biurowiec Dostateczny/dobry - ob. w trakcie likwidacji	- Brak zmiany MPZP na f. inną niż przemysł - Znaczne powierzchnie hal - Brak planu rozwoju/ adaptacji	
HUTA POKÓJ	Skarb Państwa, prywatna, gmina RŚ	Obszar	Dobry/ dostateczny - obiekt funkcjonuje	- Znaczne powierzchnie hal - Brak rozpoznania mienia nieruchomego - Własność mieszana	- Brak rozpoznania mienia ruchomego - Brak wizji rozwoju/ adaptacji
WIEŻA WODNA W NOWYM BYTOMIU	Prywatna	Budynek	Dobry	- Brak zagospodarowania - Mała powierzchnia obiektu, - Problematyczna adaptacja (wieża)	- Brak działań konserwatorskich i remontowych
ZBIORNIK WODNY DLA KOTŁOWNI HUTY POKÓJ	Prywatna	Budynek	Dobry	- Obiekt w trakcie przekształcenia na lokale mieszkalne (zagrożenie utraty autentyzmu)	- Brak dokumentacji technicznej i historycznej
KOKSOWNIA ORZEGÓW	Skarb Państwa, Gmina RŚ	Obszar	Bardzo dobry	- Struktura własnościowa wewnętrznej drogi przylegającej - Znaczne skażenie terenu	- Brak wizji adaptacji
ZESPÓŁ ZABUDOWAŃ KOPALNI KAROL	Prywatna	Zespół	Dobry /dostateczny - przedsiębiorstwa	- Podział wizualny i ewidencyjny terenu - Mieszana struktura własnościowa - Brak przestrzegania przepisów MPZP	- Obiekty użytkowane przez przedsiębiorstwa o różnych potrzebach gospodarczych
ZESPÓŁ ZABUDOWAŃ SZYBU KLARA	Prywatna	Zespół	Dobry - zaadaptowany na biura	- Obiekt silnie przekształcony zewnętrznie i wewnętrznie	- Obiekt odbiega od historycznego wizerunku

				- Obiekt położony na peryferiach	
ZESPÓŁ ZABUDOWAŃ SZYBU MIKOŁAJ	Gmina RŚ	Zespół	Dobry (maszynownia) Dostateczny (wieża, nadszybie)	- Brak możliwości likwidacji wyposażenia - Obiekt położony na peryferiach - Otoczenie niesprzyjające adaptacji	- Brak wizji adaptacji obiektu
ELEKTROCIEPŁOWNIA MIKOŁAJ	Skarb Państwa	Zespół	Dobry - funkcjonuje w pierwotnej funkcji	- Obiekt położony na peryferiach - Otoczenie niesprzyjające adaptacji	- Brak rozpoznania zasobu nieruchomego
FABRYKA MARGARYNY	Prywatna	Budynek	Katastrofalny	- Nieodpowiednie sąsiedztwo - Wyznaczenie wpisu do rejestru po obrysie murów (bez piwnic)	- Brak zabezpieczenia obiektu przed dostępem - Brak wizji adaptacji obiektu
ZESPÓŁ ZABUDOWAŃ SZYBU FRANCISZEK	Gmina RŚ, prywatna	Zespół	Dostateczny/ Bardzo dobry (w trakcie rewitalizacji)	- Struktura własnościowa - Zalegające składowisko odpadów	- Zagrożenia inwestycyjne
DWORZEC KOLEJOWY RUDA	Skarb Państwa	Budynek	Bardzo dobry - obiekt użytkowany w pierwotnej formie	- brak	- brak
WIEŻA WYCIĄGOWA SZYBU ANDRZEJ	Gmina RŚ	Budynek	Bardzo dobry	- Zlikwidowano historyczny kontekst - Nieprawidłowe zagospodarowanie otoczenia wpisanego do rejestru	- Brak wizji adaptacji obiektu
KOPALNIA POKÓJ - RUCH LECH	Skarb Państwa	Obszar	W trakcie likwidacji	W trakcie likwidacji	- brak adaptacji, - zagrożenia inwestycyjne.
KOPALNIA POKÓJ -RUCH WANDA	Skarb Państwa	Obszar	W trakcie likwidacji	W trakcie likwidacji	- brak adaptacji, - zagrożenia inwestycyjne.

13.1. Kopalnie

13.1.1. Zespół zabudowań Szybu Franciszek

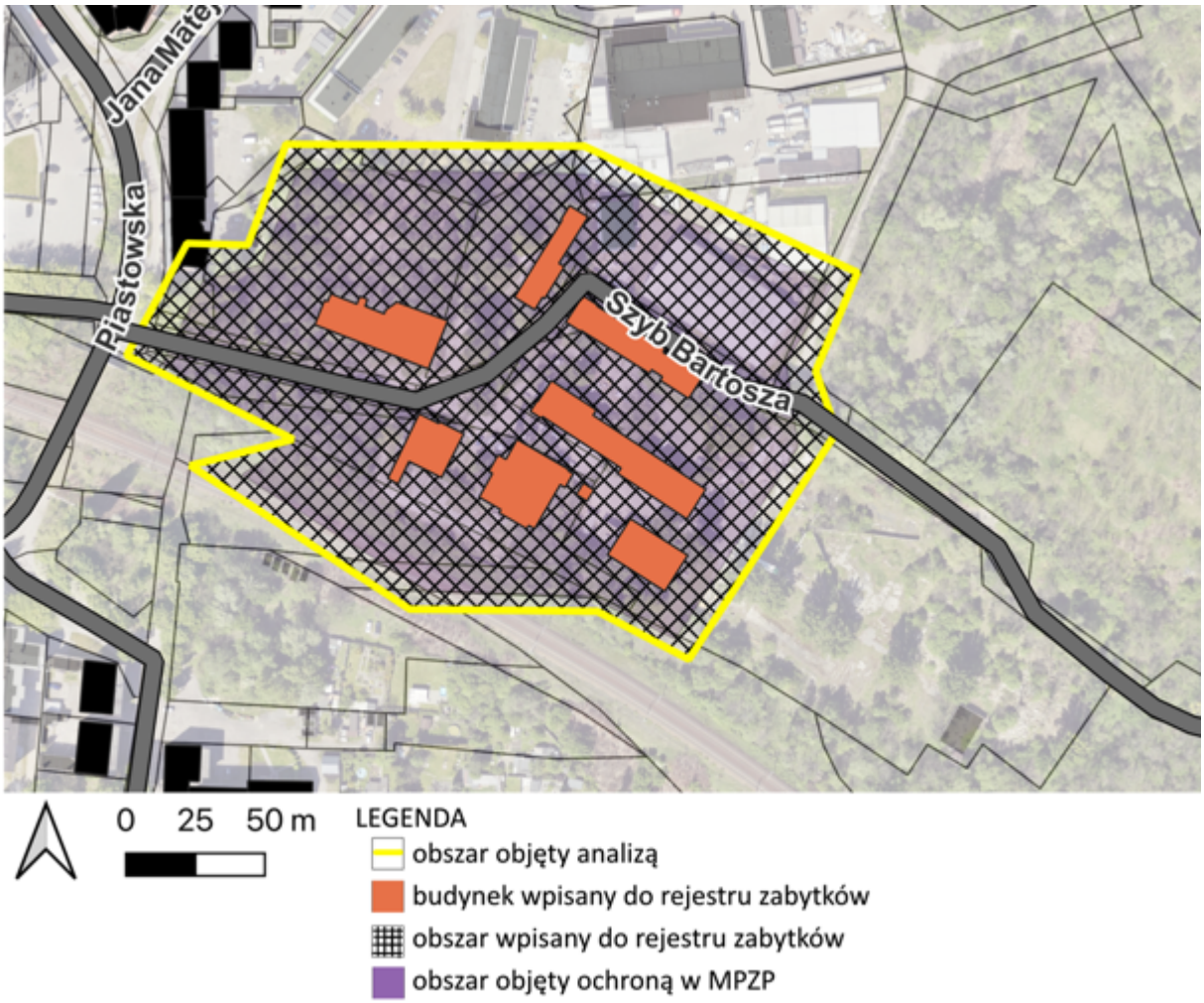

Fotografia 20. Zespół zabudowań Szybu Franciszek, 2022. Fot. autorka.

Zespół zabudowań Szybu Franciszek (dawn. Franz) zlokalizowany jest w dzielnicy Ruda w Rudzie Śląskiej. W jego skład wchodzą pozostałości dawnej Kopalni Brandenburg, uznawanej za jedną z najstarszych, a według części źródeł za pierwszą kopalnię węgla kamiennego na Górnym Śląsku. Zespół objęty ochroną konserwatorską obejmuje budynki portierni, nadszybia, dawnej łaźni górniczej, nieistniejącej cechowni, kotłowni, straży pożarnej, administracji, rozdzielni i stacji ratowniczej, dawnego warsztatu, stolarni oraz wieżę wyciągową Szybu Franciszek.

Z uwagi na wysoką wartość historyczną i kulturową zespół został wpisany wraz z otoczeniem do rejestru zabytków województwa śląskiego decyzją nr 1324/84 z dnia 29 sierpnia 1984 r. W uzasadnieniu wpisu podkreślono jego wyjątkowe znaczenie dla historii kultury materialnej w skali kraju, wynikające zarówno z genezy obiektu, jak i stopnia zachowania historycznej substancji przemysłowej. (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 1984). Istniejący zespół zabudowy szybowo-administracyjnej jest najstarszą częścią kopalni, której budowa rozpoczęła się około 1857 roku. Pozostałe zespoły zabudowy, takie jak zespół Szybu Jan (dawn. Johann) oraz zespół Szybu Bartosz (dawn. Baptist), zostały wydrążone odpowiednio w 1879 i 1891 roku. Zabudowa związana z funkcjonowaniem szybów wraz z infrastrukturą towarzyszącą nie zachowała się do dnia dzisiejszego. Przeprowadzone badania terenowe wykazały jednak obecność reliktów dawnych budowli w części wschodniej założenia, zachowanych pod warstwą ziemi. Pomimo utraty części historycznej zabudowy,

zachowane pozostałości dawnych struktur przemysłowych nadal dokumentują przemysłowy charakter regionu i stanowią istotny element jego dziedzictwa kulturowego.

Rysunek 51. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu zabudowań Szybu Franciszek. Oprac. autorka.

Dostęp do zespołu zabudowy Szybu Franciszek odbywa się od strony ulicy Piastowskiej, stanowiącej jedną z głównych osi komunikacyjnych historycznej dzielnicy Ruda. Sam zespół zlokalizowany jest jednak przy ulicy Szyb Bartosza (dawn. ul. M. Konopnickiej), pełniącej funkcję historycznej drogi zakładowej. Droga ta posiada nawierzchnię mieszaną, wykonaną z asfaltu i bruku i stanowi zachowany element historycznego układu komunikacyjnego kopalni. W okresie funkcjonowania zakładu była integralną częścią jego infrastruktury transportowej, natomiast po zakończeniu działalności górniczej przechodziła kolejno na własność następców prawnych kopalni, zachowując swój historyczny przebieg.

Przedmiotowy zespół zabudowy zlokalizowany jest w odległości około 170 m od ulicy Piastowskiej. Dojazd do zespołu prowadzi przez przestrzeń w znacznej części otoczoną zielenią wysoką, która ogranicza jego ekspozycję z głównych ciągów komunikacyjnych, zachowując widok jedynie z osi

drogi dojazdowej. Od strony południowo-wschodniej teren graniczy z linią kolejową wykorzystywaną w ruchu pasażerskim. Linia ta stanowi wyraźną barierę przestrzenną, zamykając wnętrze architektoniczno-krajobrazowe, ograniczając dostępność zespołu oraz możliwość kształtowania nowych powiązań pieszych i drogowych z terenami sąsiednimi. Od strony północnej obiekt sąsiaduje z terenami zieleni oraz zespołem ogrodów działkowych o niskiej zabudowie, pozwalającej na zachowanie widoku na zespół zabudowy Szybu Franciszek. Lokalizację oraz układ przestrzenny zespołu przedstawia Rysunek 51.

Budynki wchodzące w skład zespołu zostały wzniesione w technologii murowanej, z cegły czerwonej. Zabudowania zwarte o maksymalnie dwóch kondygnacjach[11]. Zabudowania wyższe niż dwie kondygnacje tj. wieża wyciągowa, wieżyczka budynku straży pożarnej oraz komin przemysłowy stanowią dominanty wizualne miejsca dzielące układ zabudowy na 3 pasy zabudowy. W obiektach wchodzących w skład zespołu do czasu przeprowadzenia adaptacji na funkcję mieszkaniową zachowana była oryginalna stolarka drewniana lub stalowa o charakterystycznym podziale kwaterowym.

Architektura zespołu wyróżnia się bogactwem detalu na tle wielu innych zachowanych założeń poprzemysłowych w mieście Ruda Śląska. Pomimo stosunkowo oszczędnego wykorzystania środków dekoracyjnych, charakterystycznego dla architektury przemysłowej, zabudowa ma liczne elementy historyzujące podnoszące jej walory estetyczne i kompozycyjne. Wśród zachowanych detali architektonicznych występują m.in. boniowania, lizeny, pilastry, kolumny, gzymsy. Istotnym elementem kompozycji są również otwory okienne i drzwiowe zamknięte łukami, a także charakterystyczna forma dawnej kotłowni zwieńczonej dachem o przekroju kolebkowym. Zastosowane rozwiązania architektoniczne nadają zespołowi reprezentacyjny charakter, podkreślając jego znaczenie w historycznej strukturze zakładu przemysłowego.

Fotografia 21. Budynek straży pożarnej. Fot. autorka.

[11] Ograniczone możliwości rozbudowy i modernizacji zespołu zabudowy już w okresie funkcjonowania zakładu mogły stanowić jedną z przyczyn utraty jego konkurencyjności i w konsekwencji zakończenia działalności przemysłowej.

Zlikwidowana część przedmiotowej kopalni stanowiła spójną architektonicznie i wizualnie całość z istniejącymi zespołem zabudowy (Fot. 22 i 23). Należy jednak zauważyć, że obiektami o największej ilości ornamentów są obiekty położone w przestrzeni reprezentacyjnej kopalni tj. nieistniejąca już, aczkolwiek wpisana do rejestru cechownia oraz budynek straży pożarnej z wieżyczką.

Kopalnia Brandenburg została wcielona w 1922 do Kopalni Wawel. Od lat 70. XX wieku władze zakładu dążyły do jego likwidacji, począwszy od zespołu zabudowy Szybu Jan i Szybu Bartosz zlokalizowanych w tylnej części kopalni. Po dokonaniu fizycznej likwidacji infrastruktury powierzchniowej teren nadal należał do Kopalni Wawel. Kolejno został przekazany do następcy prawnemu kopalni, który zarządzał terenem.

Fotografia 22. Szyb Jan, nn. źródło: fotopolska. Autor nieznany

Fotografia 23. Szyb Bartosz, nn. źródło: fotopolska. Autor nieznany

Fotografia 24. Nielegalna rozbiórka cechowni. Fot. Józef Ryguła.

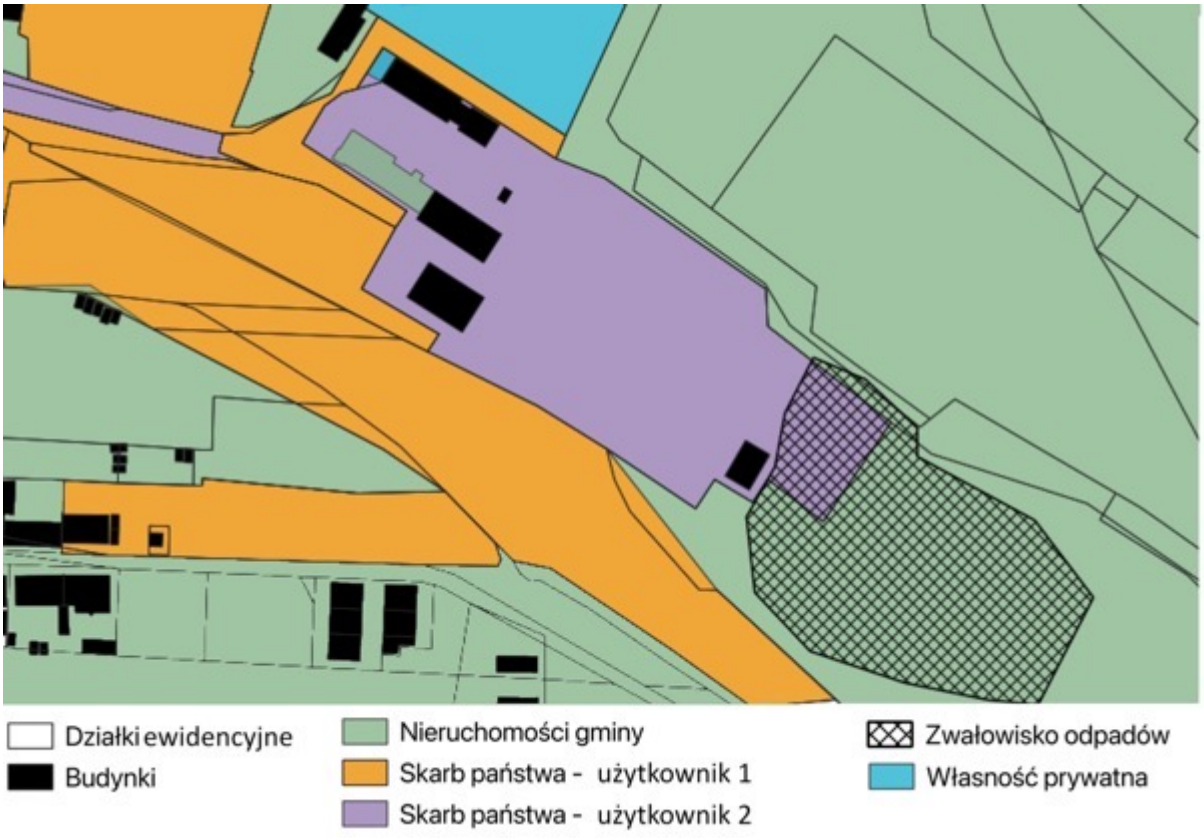

Rysunek 52. Lokalizacja charakterystycznych budynków zespołu zabudowań Szybu Franciszek. Oprac. autorka.

Fotografia 25. Widok na fragment zwałowiska wełny szklanej, 2025. Fot. autorka.

Do dnia 31 marca 2022[12] roku teren obejmujący zabytkowy zespół Szybu Franciszek znajdował się w zarządzie przedsiębiorstwa będącego następcą prawnym Kopalni Węgla Kamiennego Wawel. Do 2022 nazwy przedsiębiorstw zmieniały się i przekazywały teren każdemu kolejnemu następcy prawnemu nieruchomości. Od czasu zamknięcia kopalni budynki administracyjne były wykorzystywane przez kolejne spółki jako powierzchnie przeznaczone pod wynajem. Ostatecznie w 2022 roku najemcami użytkującymi teren był warsztat samochodowy i usługi lakiernicze. Przedsiębiorstwa zajmowały obiekty dawnego tartaku, straż pożarną oraz część obiektów administracyjnych. Należy również zwrócić uwagę, że na terenie zespołu od początku jego funkcjonowania znajduje się budynek, który nieprzerwanie zachowuje swoją pierwotną funkcję mieszkaniową. Jest to mieszkanie zlokalizowane w drugiej linii zabudowy kompleksu, pierwotnie przeznaczone dla kierowcy dyrektora kopalni. Lokal stanowi obecnie odrębną nieruchomość, jednak nie posiada uregulowanego prawnie dostępu do drogi publicznej ani ustanowionej służebności przejazdu i przejścia.

Rysunek 53. Podział własności nieruchomości zespołu zabudowań i jego otoczenia. Oprac. autorka na podstawie serwisu Geoportal. Stan na dzień 31.12.2021 r.

[12] Teren dostał przekazany miastu Ruda Śląska protokołem nr 1/2022

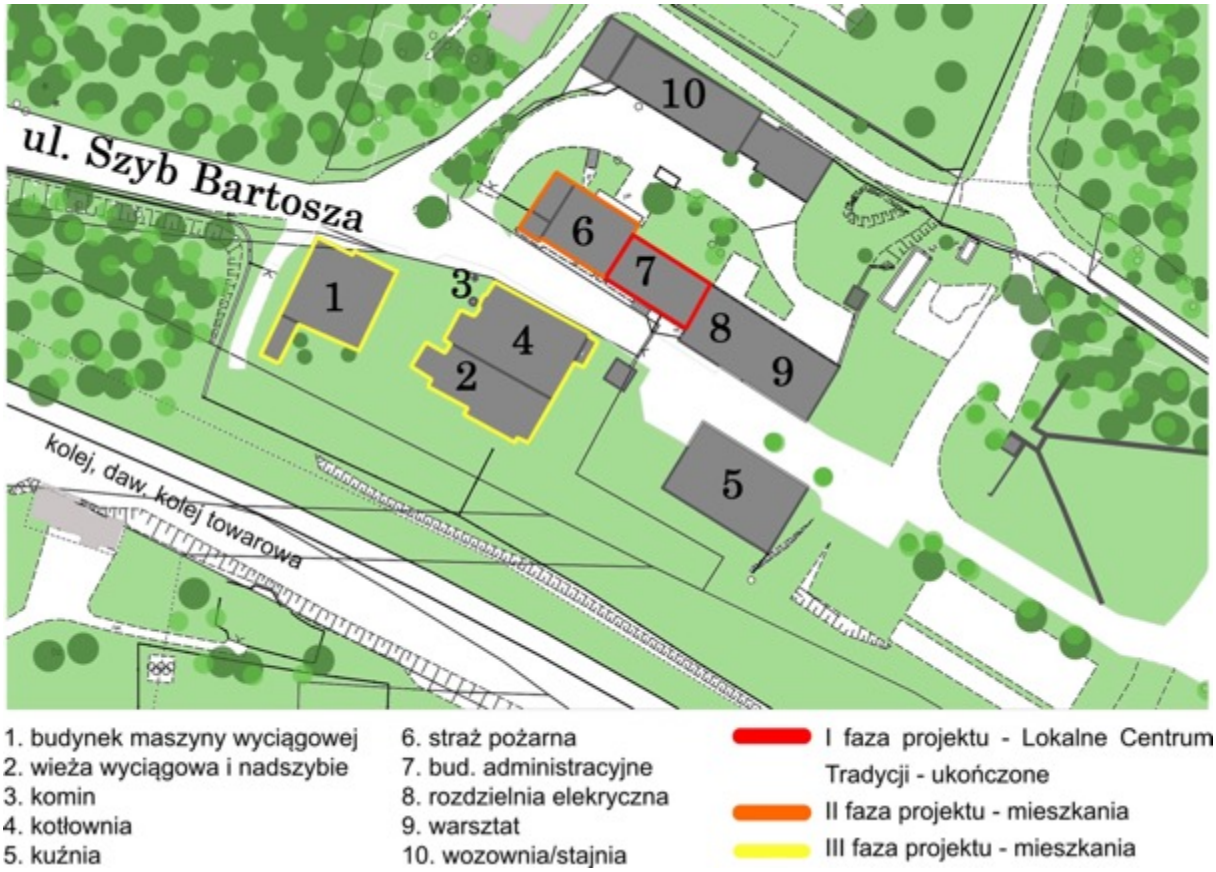
Przeprowadzona w 2022 roku wizja konserwatorska ujawniła zalegające składowisko odpadów (Fot. 25), złożone głównie z wełny mineralnej. Dokładny czas oraz okoliczności powstania zwałowiska odpadów pozostają niemożliwe do ustalenia. Jego obecność stała się jednak istotniejszą przeszkodą w przejęciu terenu przez miasto niż zły stan techniczny historycznych obiektów. W konsekwencji teren przez wiele lat pozostawał poza zainteresowaniem inwestorów, ulegając stopniowej degradacji oraz sukcesji roślinności zaliczanej do tzw. czwartej przyrody, która stopniowo obejmowała zarówno przestrzeń zakładu, jak i jego zabudowę. Pomimo wyróżniających się walorów architektonicznych oraz wysokiej wartości historycznej na tle innych zespołów poprzemysłowych Rudy Śląskiej, teren przez długi czas pozostawał niezagospodarowany.

Istotnym etapem w procesie rewitalizacji Szybu Franciszek były działania prowadzone w 2022 roku przez stowarzyszenie TURuda we współpracy z Biurem Miejskiego Konserwatora Zabytków w Rudzie Śląskiej. Celem inicjatywy było zwiększenie świadomości mieszkańców na temat wartości historycznej i architektonicznej obiektu oraz zachęcenie ich do udziału w konkursie „Nasz Zabytek" (Rudzianin 2022) . Kampania informacyjna, uzupełniona o spacery historyczne i działania promocyjne, przyczyniła się do zwycięstwa Szybu Franciszek w konkursie i pozyskania środków finansowych na rewitalizację obiektu. W efekcie rozpoczęto adaptację fragmentu zabytku na Lokalne Centrum Tradycji oraz przygotowano inwestycję obejmującą zagospodarowanie pozostałej części terenu pod zabudowę mieszkaniową (Rys. 54). Realizacja inwestycji wymagała rozwiązania problemów wynikających z rozproszonej struktury własnościowej nieruchomości, w tym przejęcia zabudowy należącej do kopalni oraz uregulowania prawnego dostępu do obiektów poprzez ustanowienie prawa przejścia i przejazdu.

Inwestycje zrealizowane na terenie zespołu zabudowy Szybu Franciszek oraz działalność Stowarzyszenia TuRuda przyczyniły się również do zaangażowania naukowców z Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej w opracowanie koncepcji zachowania i zagospodarowania dziedzictwa przyrodniczego dawnego kamieniołomu „Steinbruch", zlokalizowanego w bezpośrednim sąsiedztwie zespołu zabudowy. Celem opracowania było wskazanie kierunków zagospodarowania umożliwiających zachowanie unikalnych walorów przyrodniczych i krajobrazowych kamieniołomu, przy jednoczesnym wyeksponowaniu jego historycznych związków z działalnością przemysłową.

Fotografia 26. Fragment Steinbruch. Fot. autorka.

Rysunek 54. Fazy adaptacji zespołu zabudowy Szybu Franciszek, oprac. autorka.

Wnioski:

- Teren zabytkowego zespołu Szybu Franciszek ma optymalne połączenie drogowe i kolejowe;
- Największe zagrożenie w rewitalizacji terenu stanowi stan techniczny obiektów, struktura własnościowa oraz znacznych rozmiarów zwałowisko składające się z wełny mineralnej, które dodatkowo porośnięte jest zielenią wysoką;
- Działalność lokalnej społeczności przyczyniła się do zachowania, promocji i adaptacji miejsca, co stanowiło istotny wkład w proces rewitalizacji.

Rekomendacje:

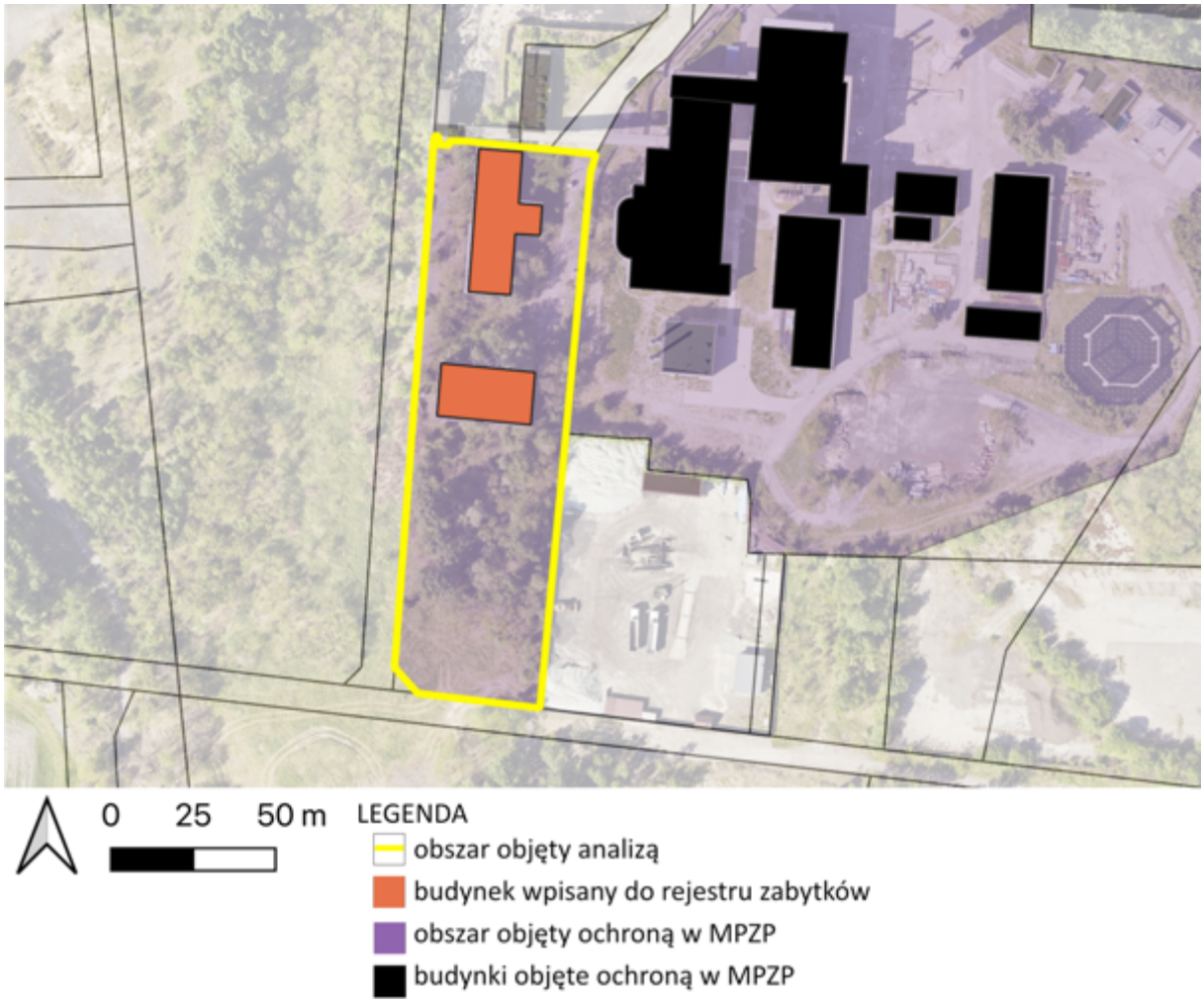
- Należy zachować i objąć ochroną obszary tzw. czwartej przyrody występujące w granicach zespołu poprzemysłowego oraz uwzględnić ich powiązanie przestrzenne z dawnym kamieniołomem „Steinbruch”, stanowiącym integralny element krajobrazu poprzemysłowego;
- Należy dostosować ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planu ogólnego do planowanej funkcji zabytku, z uwzględnieniem sposobu zagospodarowania jego otoczenia oraz niezbędnej infrastruktury towarzyszącej.

13.1.2. Zespół zabudowań Szybu Mikołaj

Fotografia 27. Widok na halę warsztatu, przetwornic i maszynownię szybu Mikołaj, 2021. Fot. autorka.

Zespół zabudowań Szybu Mikołaj położony przy ulicy Szyb Walenty w dzielnicy Ruda składa się z dwóch głównych budynków o istotnym znaczeniu historycznym i architektonicznym oraz wieży wyciągowej Szybu Mikołaj. Pierwszy z nich obejmuje halę warsztatową, halę maszyny wyciągowej oraz urządzenia przetwornic, które tworzą jednolity kompleks budowlany. Drugim kluczowym obiektem wchodzącym w skład zespołu jest budynek nadszybia wraz z charakterystyczną wieżą wyciągową. Ze względu na swoją wartość historyczną, naukową oraz artystyczną, zespół zabudowań został objęty ochroną konserwatorską w planie miejscowym oraz wpisany do rejestru zabytków województwa śląskiego decyzją nr A/418/14 z dnia 25 czerwca 2014 roku (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 2014). Ochroną objęto nie tylko same budynki, ale również obiekty ruchome, w tym oryginalne wyposażenie obiektów, które stanowią świadectwo dawnych technologii stosowanych w przemyśle wydobywczym. Szczegółowe uzasadnienie wpisu znajduje się w treści decyzji konserwatorskiej, podkreślającej unikatowy charakter zespołu oraz jego znaczenie w kontekście dziedzictwa przemysłowego regionu. Decyzja wpisu obejmuje objęcie ochroną budynków po obrysie murów, oznaczonych na mapie załączonej do decyzji. Przedmiotowy załącznik graficzny nie uwzględnia oznaczenia obszaru zajmowanego przez wieżę wyciągową, przez co nie odzwierciedla w sposób precyzyjny rzeczywistego zakresu ochrony. Ponadto ochroną konserwatorską nie został objęty cały zespół zabudowy zlokalizowany na działce o powierzchni około 8 tys. m², co prowadzi do fragmentarycznej ochrony historycznego układu przestrzennego.

Rysunek 55. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu zabudowań Szyb Mikołaj, oprac. autorka.

Działka ewidencyjna, na której znajduje się zespół zabudowań ograniczona jest od wschodu przez funkcjonującą elektrociepłownię Mikołaj, której zabudowania częściowo pochodzą z tego samego okresu. Od zachodu teren ograniczony wyznaczoną drogą dojazdową do terenów inwestycyjnych, za która znajduje się działka o przeznaczona pod *tereny obiektów produkcyjnych, składów i magazynów oraz zabudowy usługowej* (Rada Miasta Ruda Śląska 2021) własności miasta. Od północy teren sąsiaduje ze składowiskiem węgla wykorzystywanym przez elektrociepłownię, drogą dojazdową oraz miejskim składowiskiem odpadów, które w istotny sposób wpływają na odbiór krajobrazowy tej części zespołu. Od południa obszar ogranicza wyznaczona w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego droga dojazdowa, przy której zlokalizowane są działki przeznaczone pod produkcję przemysłową, pozostające w rękach różnych właścicieli (własność mieszana). Południowe i zachodnie otoczenie zespołu porasta zieleń o mieszanym charakterze, obejmująca zarówno zieleń urządzoną, jak i spontanicznie rozwijającą się roślinność sukcesyjną. Zieleń ta częściowo przesłania zabudowę, jednocześnie stanowiąc naturalną strefę buforową pomiędzy zespołem a terenami przemysłowymi oraz składowymi.

Rysunek 56. Lokalizacja charakterystycznych budynków zespołu zabudowań Szybu Mikołaj. Oprac. autorka.

Zabudowania historycznie stanowią pozostałości po Kopalni Wawel (dawn. Wolfgang), która rozciągała się na przedmiotowym terenie. Budynki i budowle przynależne do zespołu datuje się na 1912 rok (Miejski Konserwator Zabytków w Rudzie Śląskiej 2013). Budynki zostały wykonane w technologii murowanej. Nadszybie jest budynkiem trzykondygnacyjnym o tynkowanych elewacjach, podzielonych delikatnymi lizenami wykończonymi tym samym materiałem. Trzon wieży wyciągowej usytuowano w osi symetrii obiektu, natomiast przypory skierowano w stronę północną. We wnętrzu nadszybia zachowały się oryginalne elementy wyposażenia, w tym wagoniki węglowe, stanowiące świadectwo historycznej funkcji obiektu. Hala warsztatowa, hala przetwornic oraz hala maszyny wyciągowej mieszczą się w parterowym budynku wzniesionym w technologii murowanej. Elewacje podzielono masywnymi, stopniowanymi lizenami wykonanymi z cegły, pomiędzy którymi znajdują się tynkowane pola ścian. Cokół opracowano w formie rustyki. Zarówno część główną, jak i wysunięte partie budynku przekryto dachami dwuspadowymi. W obiekcie zachowała się oryginalna stolarka okienna o podziale charakterystycznym dla architektury przemysłowej z początku XX wieku.

Atutem zespołu zabudowy są zachowane we wnętrzu oryginalne narzędzia i maszyny, w tym:

- maszyna wyciągowa z kołem pędnym „Koeppe”;
- szybowskaz i tachograf;
- przetwornice w systemie „Ward- Leonarda”;
- szafy sterujące (Miejski Konserwator Zabytków w Rudzie Śląskiej 2013).

Właścicielem zespołu zabudowy jest Miasto Ruda Śląska. W okresie, gdy obiekt znajdował się w dobrym stanie technicznym, był on udostępniany zwiedzającym w ramach obchodów święta Szlaku Zabytków Techniki „Industriada”. Planowano przeprowadzenie jego konserwacji i remontu, jednak bez określenia docelowej funkcji użytkowej. Opracowano również projekt prac, który ostatecznie nie został zrealizowany. Dotychczas wykonane prace obejmowały wyłącznie działania o charakterze zabezpieczającym, w tym remont i zabezpieczenie połaci dachowej, czyszczenie rynien oraz bieżącą konserwację ścian wewnętrznych. Pomimo upływu lat od likwidacji kopalni zespół nie został ponownie zagospodarowany.

Istotnym utrudnieniem w procesie adaptacji jest zachowanie znacznej części historycznego wyposażenia wnętrz, którego ochrona ogranicza możliwości wprowadzenia nowych funkcji użytkowych. Jednocześnie duży potencjał adaptacyjny posiadają przestrzenie wewnętrzne oraz ich kubatura, umożliwiające wprowadzenie nowych rozwiązań przy zachowaniu historycznej substancji zabytku. W przeszłości Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków rozważało adaptację obiektu na cele mieszkaniowe, galerię sztuki lub centrum gier, jednak żaden z tych wariantów nie został zrealizowany. Najistotniejszą barierę zagospodarowania stanowi lokalizacja zespołu na terenach nadal użytkowanych przemysłowo, w bezpośrednim sąsiedztwie elektrociepłowni oraz centrów magazynowych i logistycznych generujących intensywny ruch samochodów ciężarowych. Dodatkowym ograniczeniem jest niska dostępność komunikacyjna. Odległość od najbliższego przystanku komunikacji zbiorowej przekracza 1,2 km, a dojście do obiektu prowadzi przez obszary o dominującej funkcji przemysłowej. Uwarunkowania te znacząco ograniczają możliwość pozyskania finansowania z programów wspierających rewitalizację oraz wpływają na atrakcyjność inwestycyjną zespołu.

Wnioski:

- uwarunkowania lokalizacyjne zespołu Szybu Mikołaj, w szczególności jego peryferyjne położenie, ograniczona dostępność komunikacyjna oraz niekorzystne sąsiedztwo, zmniejszają potencjał adaptacyjny obiektu i utrudniają pozyskanie środków z programów wspierających rewitalizację;

- ograniczone możliwości adaptacji budynku wynikające z konieczności zachowania zabytkowego wyposażenia oraz dostosowania do niego projektowanych rozwiązań funkcjonalnych.

Rekomendacje:

- szansę dla zespołu zabudowy stanowi dobór funkcji dostosowanej do historycznego wyposażenia wnętrz oraz akceptującej uwarunkowania wynikające z lokalizacji i sąsiedztwa obiektu;
- zaleca się wykonanie zabezpieczenia technicznego budynku nadszybia i wieży wyciągowej, znajdujących się w złym stanie technicznym;
- Należy określić przyszłe funkcje w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego oraz planie ogólnym, z uwzględnieniem sposobu zagospodarowania jego otoczenia oraz niezbędnej infrastruktury towarzyszącej.

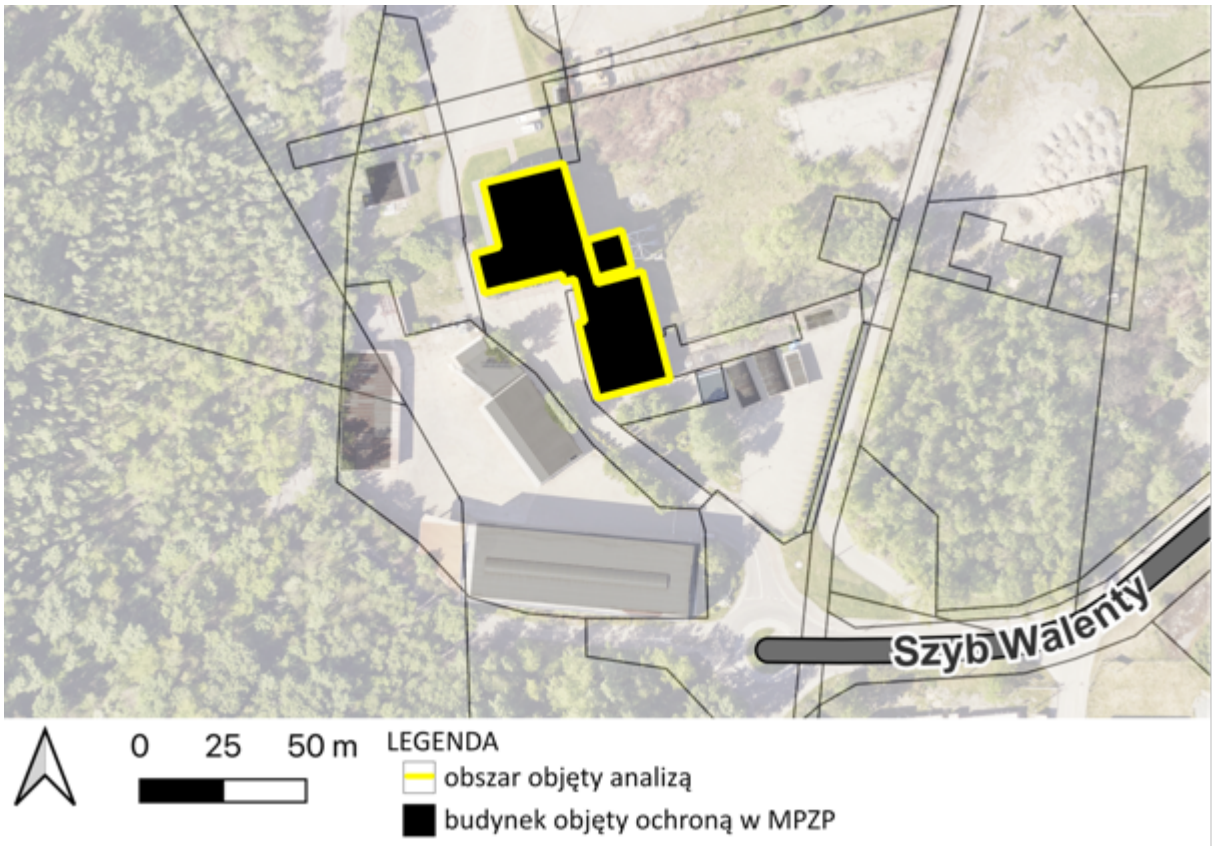
13.1.3. Zespół zabudowań Szybu Klara

Fotografia 28. Widok na nadszybie i wieżę wyciągową Klara. Fot. autorka.

Zespół zabudowań Szybu Klara (dawn. Clara) jest położony w dzielnicy Ruda przy ulicy Szyb Walenty. Zespół zabudowy jest złożony z nadszybia, wieży wyciągowej oraz sortowni. Obiekty są objęte ochroną konserwatorską zgodnie z zapisami §6 ust. 6 pkt 2-5 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska w obszarze zlokalizowanym pomiędzy ul. Zabrzańską, ulicą 1 Maja, Autostradą A4 oraz zachodnią granicą miasta Ruda Śląska z wyłączeniem terenu w rejonie

ul. Bielszowickiej, ul. Mostowej i ul. 1 Maja. Zespół szybu Klara figuruje także w gminnej ewidencji zabytków na pozycji 1849. Otoczenie obiektu nie zostało objęte ochroną konserwatorską.

Rysunek 57. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu Szybu Klara. Oprac. autorka.

Zespół zabudowy zlokalizowany jest na dwóch działkach o nieregularnym kształcie. Dojazd do nieruchomości od strony południowej odbywa się drogą wewnętrzną, stanowiącą odgałęzienie skrzyżowania o ruchu okrężnym. Od północy, zachodu i wschodu nieruchomość graniczy z działkami Skarbu Państwa, obejmującymi zwałowiska pogórnicze oraz tereny porośnięte spontanicznie rozwijającą się roślinnością. Bezpośrednie otoczenie zespołu stanowią tereny przeznaczone w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego pod funkcje produkcyjno-usługowe (PU). Ustalenia planu umożliwiają realizację nowej zabudowy, która może ograniczać ekspozycję czynną i bierną zabytku oraz osłabiać jego powiązania krajobrazowe z otoczeniem.

Powstanie zespołu szybowego Klara datuje się na 1900 rok (Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie 2003). Zespół zabudowy przynależał do Kopalni Walenty-Wawel (dawn. Wawel, Walenty).

Fotografia 29. Zdjęcie archiwalne - Szyb Klara. Źródło: fotopolska.pl. Autor nieznany.

Architektura zespołu zabudowy charakteryzuje się prostą, funkcjonalną formą, pozbawioną rozbudowanego detalu architektonicznego. Budynki wchodzące w skład zespołu wzniesiono w konstrukcji stalowej szkieletowej z ceglanym wypełnieniem ścian. Zachowała się oryginalna stalowa stolarka okienna o podziale kwaterowym, charakterystyczna dla architektury przemysłowej okresu powstania obiektu. W końcowym okresie funkcjonowania zakładu Szyb Klara pełnił funkcję szybu wentylacyjnego i podsadzkowego.

Rysunek 58. Lokalizacja charakterystycznych budynków zespołu zabudowań Szybu Klara. Oprac. autorka.

Aktualnie zabudowania służą działalności przedsiębiorczej. Budynek sortowni został poddany termomodernizacji, a charakterystyczna stalowa konstrukcja w formie muru pruskiego odtworzona w formie pasów malowanych farbą. Budynek sortowni utracił swój pierwotny charakter.

Wnioski:

- Adaptacja budynku sortowni na szkołę górniczą, przeprowadzona jeszcze w okresie funkcjonowania zakładu przemysłowego, wskazuje na wysokie prawdopodobieństwo wcześniejszej likwidacji historycznego wyposażenia technologicznego wnętrz;
- Ochrona konserwatorska zespołu zabudowań Klara w planie miejscowym nie była skuteczna, a przeprowadzona termomodernizacja dążyła do nadania budynkom walorów użytkowych, pomijając przy tym wartości historyczne;
- Zlikwidowany około 2020 roku budynek wentylatorów Klara, maszynownia Klara oraz budynek dawnej stacji ratownictwa górniczego stanowiły spójną całość z pozostałymi zabudowaniami, objętymi strefą ochrony konserwatorskiej w planie miejscowym;

Rekomendacje:

- Należy wprowadzić do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego ustalenia zapewniające ochronę otoczenia oraz ekspozycji biernej zespołu zabudowy.

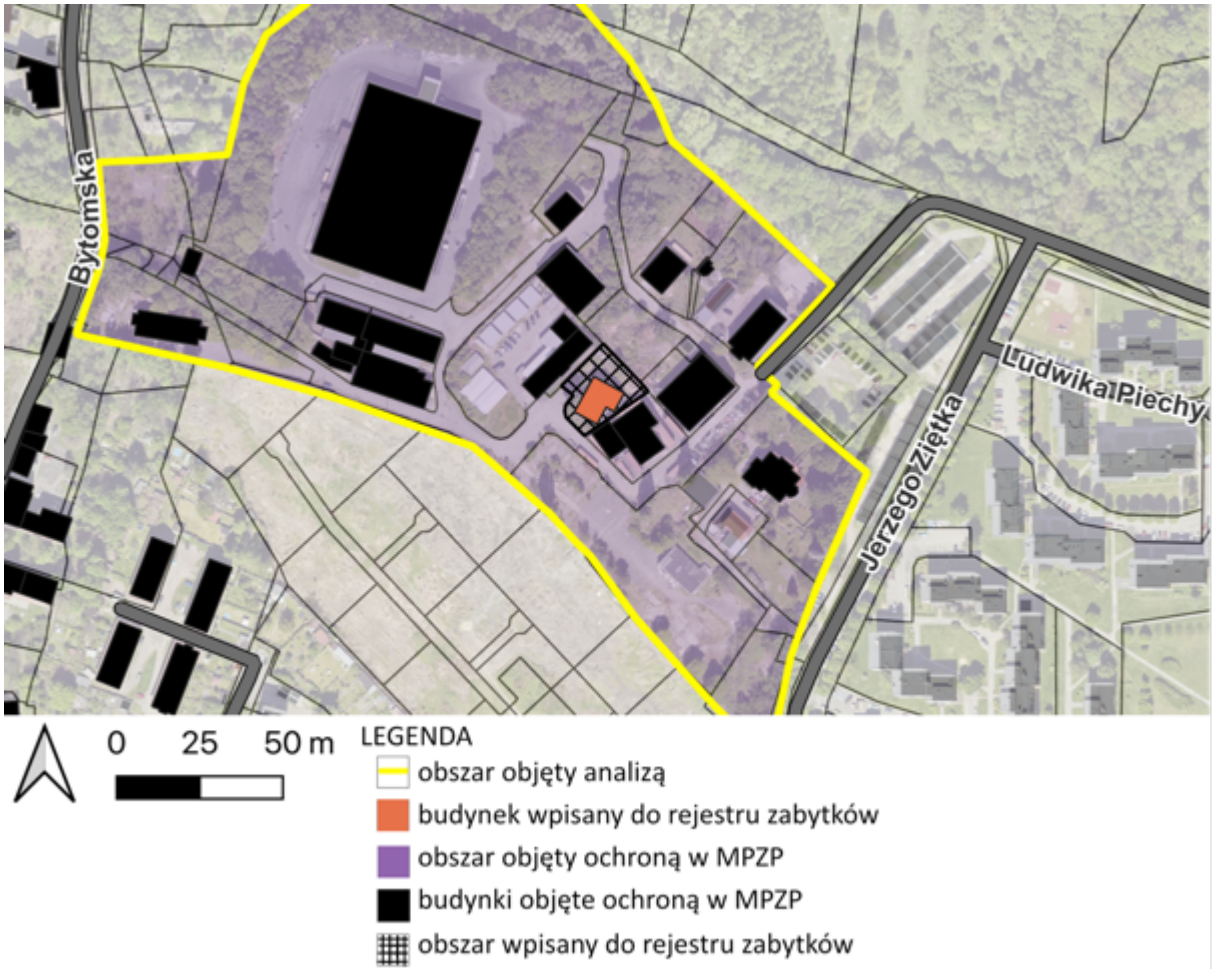
13.1.4. Zespół zabudowań Kopalni Karol

Fotografia 30. Widok na kopalnię Karol, 2022. Fot. autorka.

Zespół zabudowań Kopalni Karol jest zlokalizowany przy ulicy Kopalnia Karol oraz ulicy Bytomskiej w północnej dzielnicy miasta - Orzegowie. Część zabudowań kopalni została objęta ochroną konserwatorską w planie miejscowym zgodnie z zapisami §52 ust. 2 pkt 2 uchwały Rady Miasta Ruda Śląska nr 1066/LXI/2006 z dnia 22.06.2006 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. Nr 84 z 2006 r., poz. 2383). Zakres ochrony nie obejmuje całości terenu Kopalni Karol. Decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr 1095/69 z dnia 12 grudnia 1969 roku do rejestru zabytków województwa katowickiego wpisano *parową maszynę wyciągową na szybie „Jurand II" wraz z budynkiem, w którym się ona mieści* (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 1969)*".* W decyzji o wpisie do rejestru jako jego zakres wyznaczono *granice zabytku rozciągają się na całość obiektu i najbliższe otoczenie* (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 1969), należy jednak zauważyć, że dokładnych granic zabytku nie wyznaczono, decyzja nie posiada załącznika mapowego. W treści decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wpisie do rejestru zabytków województwa śląskiego zamieszczono informację, że *maszyna stanowi interesujący przykład w historii rozwoju energetycznych urządzeń parowych* (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 1969). Przedmiotowy wpis stanowi pierwszy przypadek objęcia zabytku przemysłowego ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków na terenie Rudy Śląskiej. Informację o wpisie do rejestru zabytków województwa katowickiego uwzględniono w § 57 ust. 1 pkt 3 planu miejscowego, jednak na rysunku planu nie wyznaczono ani nie oznaczono otoczenia zabytku. W konsekwencji ustalenia obowiązującego planu nie zapewniają ochrony jego otoczenia ani ekspozycji krajobrazowej.

Zespół zabudowy Kopalni Karol stanowi zwarty układ obiektów odizolowany od otoczenia pasem zieleni wysokiej. Północno-zachodnie sąsiedztwo tworzą tereny zieleni niskiej, uzupełnione pojedynczymi skupiskami zieleni wysokiej. Od tej strony zespół graniczy z terenem Oczyszczalni Ścieków „Orzegów". Po zachodniej stronie, za ulicą Bytomską, zlokalizowane są pozostałości zabudowy dawnej Kopalni Karol, obecnie użytkowane przez prywatne przedsiębiorstwo. Południowe otoczenie obejmuje tereny dawnej infrastruktury kolejowej, które po likwidacji linii uległy spontanicznej sukcesji roślinności i obecnie porośnięte są zielenią wysoką oraz niską. W części wschodnio-południowej zespół sąsiaduje z wielorodzinną zabudową mieszkaniową, której początkiem są historyczne budynki mieszkalne związane z dawną Kopalnią Karol. Dojazd do zespołu zapewnia ulica Ziętka, przebiegająca od strony wschodnio-południowej.

Rysunek 59. Zakres ochrony konserwatorskiej Kopalni Karol, oprac. autorka.

Fotografia 31. Widok na kopalnię Karol, rok 1929, źródło: fotopolska.pl. Autor nieznany.

Kopalnia Karol (dawn. Gotthard) nosi swoją nazwę po właścicielu pola górniczego, do którego należała - Karolu Goduli. Po śmierci Karola Goduli w 1848 roku pole górnicze odziedziczyła jego spadkobierczyni Joanna Schaffgotch. Około 1873 roku na terenie kopalni rozpoczęto drążenie głównych szybów kopalni tj. Pułaski i Jurand (dawn. Gotthard) i Krzysztof (dawn. Kynast) (Jaros 1984, 62). Po odkryciu około 1900 roku pokładów węgla koksującego właściciele kopalni podjęli decyzję o budowie koksowni zlokalizowanej w bezpośrednim sąsiedztwie zakładu. Kopalnia Karol prowadziła działalność do około 1970 roku, kiedy

została połączona z Kopalnią Szombierki w Bytomiu, tracąc status samodzielnego zakładu górniczego (Frużyński 2012, 149-50).

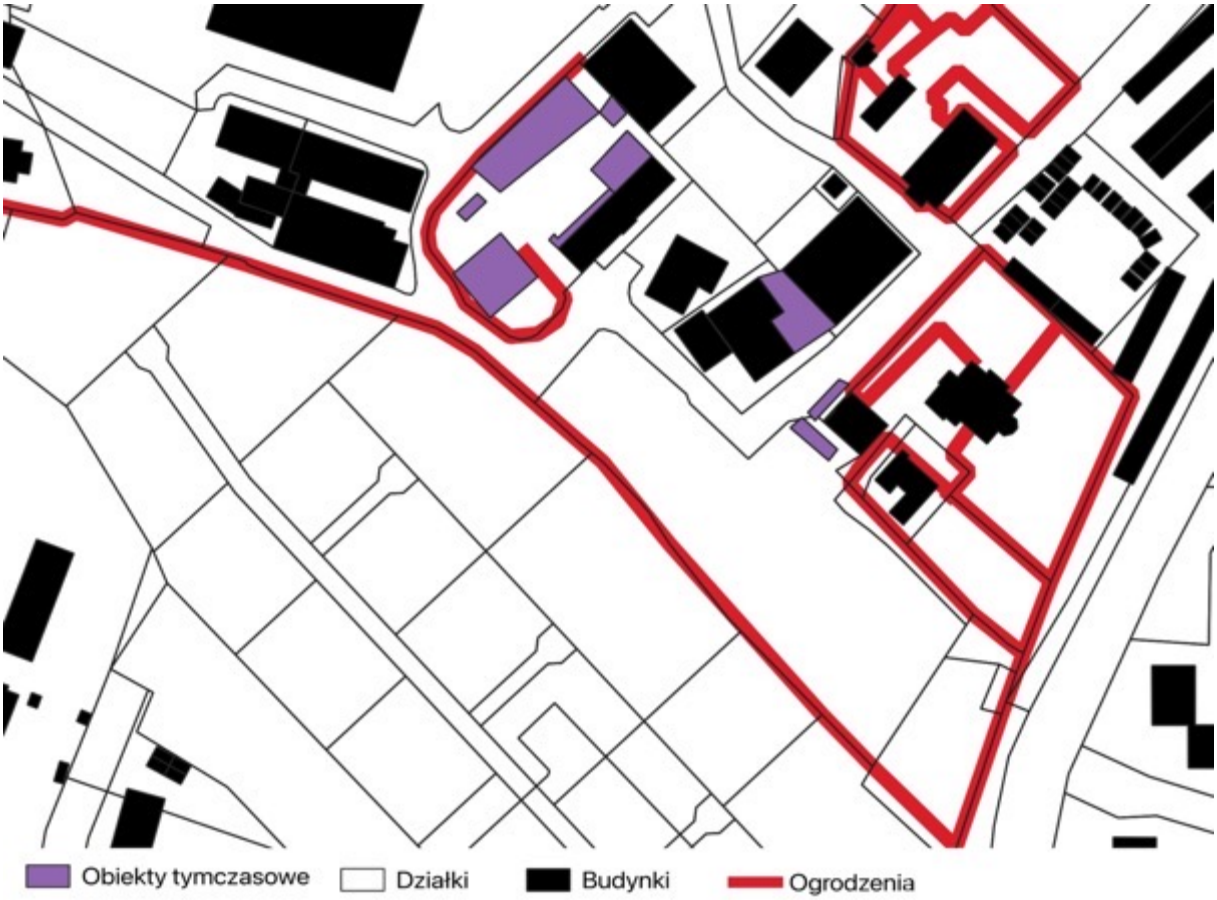
Architektura zespołu charakteryzuje się skromną ornamentyką, nadającą obiektom prosty i funkcjonalny charakter przemysłowy. Elewacje wykonano z cegły, kamienia oraz tynku. Należy jednak zauważyć, że część budynków pierwotnie posiadała elewacje ceglane, które w późniejszym okresie zostały wtórnie ocieplone i otynkowane. Przekształcenia te doprowadziły do częściowej utraty autentyczności materiałowej oraz negatywnie wpłynęły na zachowanie historycznego wyrazu architektonicznego zespołu.

Układ przestrzenny historycznego zespołu zabudowy Kopalni Karol koncentruje się przede wszystkim w prawostronnej części założenia, gdzie zlokalizowane są obiekty o mniejszej kubaturze niż zabudowa występująca po stronie lewej. Budynek wyróżniający się największymi gabarytami, usytuowany w północno-zachodniej części zespołu, nie stanowi elementu historycznej zabudowy kopalni. Analiza jego formy architektonicznej oraz zastosowanych rozwiązań konstrukcyjnych wskazuje, że został wzniesiony prawdopodobnie w latach 70. XX wieku i pełni funkcję hali magazynowej. Historyczny wjazd na teren kopalni prowadził od ulic Kopalnia Karol oraz Bytomskiej i w niezmienionej lokalizacji funkcjonuje do dziś. Przy obu ulicach zachowały się budynki dozoru, pełniące niegdyś funkcję kontroli wjazdu na teren zakładu. Najcenniejszy element zespołu w postaci parowej maszyny wyciągowej Jurand II zlokalizowany jest w centralnej części historycznego założenia.

Rysunek 60. Lokalizacja charakterystycznych budynków Kopalni Karol. Oprac. autorka.

Po zakończeniu funkcjonowania kopalni Karol w latach 70. XX wieku część infrastruktury i zabudowań zlikwidowano. Teren wraz z historycznymi zabudowaniami został podzielony na części i nabyty przez prywatnych właścicieli. Na przedmiotowym terenie działają firmy reprezentujące różne sektory gospodarki. Teren kopalni został wydzielony w sposób wykorzystujący historyczne drogi wewnętrzne zakładu przemysłowego, pozwalając tym samym na swobodne dojście i dojazd do wszystkich budynków. Niniejsze działanie stanowi pozytywny aspekt nowego zagospodarowania. Należy jednak zwrócić uwagę na niekorzystne praktyki będące odpowiedzą na podział terenu na osobne działki geodezyjne oraz budowę ogrodzeń oddzielających prywatne tereny (Rys. 61).

Rysunek 61. Ogrodzenia zlokalizowane na terenie Kopalni Karol. Oprac. autorka.

Podział historycznego zespołu na odrębne działki geodezyjne skutkował realizacją ogrodzeń wydzielających poszczególne nieruchomości (Fot. 32 i 33). Istniejące ogrodzenia negatywnie wpływają na odbiór zabytkowego zespołu, ograniczając jego ekspozycję oraz zaburzając czytelność historycznego układu przestrzennego poprzez wprowadzenie wtórnych podziałów terenu. Dodatkowe zagrożenie stanowi także brak spójności materiałowej, wysokościowej i formalnej zastosowanych ogrodzeń, co potęguje chaos przestrzenny oraz obniża walory krajobrazowe zespołu. W obrębie kompleksu występują ogrodzenia wykonane z siatki stalowej, pełnych oraz częściowo ażurowych prefabrykatów betonowych, a także z blachy falistej, które nie nawiązują do historycznego charakteru zabudowy.

Fotografia 32. Ogrodzenia zlokalizowane na terenie Kopalni Karol. Fot. autorka.

Fotografia 33. Ogrodzenia zlokalizowane na terenie Kopalni Karol. Fot. autorka.

W przedmiotowym przypadku dla strefy ochrony konserwatorskiej „A" w której znajduje się zabytkowa zabudowa zgodnie z zapisami § 52 ust. 3 pkt 4 planu miejscowego obowiązuje *zakaz przekształceń zabytkowych obiektów oraz ich bezpośredniego otoczenia w sposób mogący obniżyć ich wartość historyczną i architektoniczną […]* (Rada Miasta Ruda Śląska 2006). Przedmiotowy zapis w jego dalszej części nie uwzględnia problemu podziału terenu poprzez stosowanie ogrodzeń, a bezpośrednie otoczenie obiektu może stanowić pojęcie zależne od interpretacji. Dalsza regulacja § 52 ust. 3 pkt 8 ww. miejscowego planu stanowi, że *wszelkie prace dotyczące obiektów znajdujących się w strefie ochrony konserwatorskiej wymagają uzgodnienia z właściwym konserwatorem zabytków zgodnie z przepisami szczególnymi w tym zakresie*. Należy jednak zauważyć, że zgodnie z art. 29 ust. 2 pkt 20 ustawy Prawo budowlane, *budowa ogrodzeń o wysokości nieprzekraczającej 2,2 m nie wymaga uzyskania pozwolenia na budowę ani dokonania zgłoszenia organowi administracji architektoniczno-budowlanej*. W praktyce oznacza to, że realizacja tego rodzaju ogrodzeń nie podlega również uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, co ogranicza skuteczność ochrony historycznego zespołu przed wprowadzaniem wtórnych podziałów i przypadkowych form ogrodzeń.

W 2022 roku, podczas opracowywania „Gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Ruda Śląska na lata 2023-2026", przygotowywanego przez pracowników Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków z udziałem autorki, wprowadzono zalecenie dotyczące niestosowania ogrodzeń wykonanych z materiałów nieprzeziernych, ograniczających ekspozycję zabytków. Zapis ten ma jednak wyłącznie charakter postulatu, ponieważ gminny program opieki nad zabytkami nie jest aktem prawa miejscowego i nie stanowi podstawy do wydawania decyzji administracyjnych. W konsekwencji jego ustalenia nie mogą być bezpośrednio egzekwowane wobec właścicieli nieruchomości.

Zabytkowe zabudowania dawnej Kopalni Karol zostały w znacznym stopniu przesłonięte przez obiekty tymczasowe związane z prowadzoną na ich terenie działalnością gospodarczą (Fot. 34), w szczególności kontenery magazynowe i transportowe oraz hale namiotowe. Zabudowa tymczasowa, wykonana głównie z blachy falistej oraz tkaniny plandekowej powlekanej PVC, nie nawiązuje formą ani materiałem do historycznej architektury zespołu, negatywnie wpływając na jego ekspozycję oraz odbiór krajobrazowy. Dodatkowo na terenie kompleksu zlokalizowane są składowiska materiałów drewnianych oraz zużytych opon samochodowych, które obniżają walory estetyczne i krajobrazowe zabytku oraz ograniczają czytelność historycznego układu przestrzennego.

Fotografia 34. Obiekty tymczasowe zlokalizowane na terenie zespołu. Fot. autorka.

Nietypowym sposobem zagospodarowania części terenu jest urządzenie niewielkiej skoczni narciarskiej przeznaczonej do skoków na nartach i snowboardzie (Fot. 35). Budynek maszynowni Szybu Jurand II jest natomiast przedmiotem nielegalnie prowadzonej adaptacji na obiekt wspinaczkowy. W jego wnętrzu wykonano ściankę wspinaczkową oraz przeprowadzono prace adaptacyjne bez uzyskania wymaganych prawem zgód. W związku z brakiem przeprowadzenia procedur administracyjnych zakres ingerencji w historyczną substancję obiektu nie został poddany ocenie właściwych organów ochrony zabytków, co uniemożliwia weryfikację zgodności wykonanych prac z zasadami ochrony konserwatorskiej ze strony Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Fotografia 35. Wykorzystanie części terenu na cele sportów zimowych (skocznia narciarska). Identyfikacji funkcji dokonano na podstawie materiałów udostępnionych na internetowym forum dokumentującym użytkowanie obiektu. Fot. autorka.

Zgodnie z zapisami § 52 ust. 3 pkt 1 i pkt 4a ww. planu miejscowego na terenie ww. terenu obowiązuje zakaz *przekształceń zabytkowych obiektów oraz ich bezpośredniego otoczenia w sposób mogący obniżyć ich wartość historyczną i architektoniczną, dotyczy to w szczególności […] lokalizacji obiektów stanowiących nowe dominanty architektoniczne na obszarze strefy* (Rada Miasta Ruda Śląska 2006) Zakaz przesłaniania obiektów został także wdrożony w wytycznych architektonicznych znajdujących się w gminnym programie opieki nad zabytkami miasta Ruda Śląska na lata 2023-2026 (Lip-Kornatka i in. 2022, 155).

Wnioski:

- brak dokładnego oznaczenia mapowego zakresu ochrony budynku maszyny wyciągowej „Jurand II" przełożyło się bezpośrednio na błędne oznaczenie zakresu ochrony w planie miejscowym i studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta - nie oznaczono obszaru wpisu do rejestru zabytków

Rekomendacje:

- należy określić otoczenie zabytku i uwzględnić je w załączniku graficznym decyzji o wpisie do rejestru zabytków;
- celem uporządkowania przestrzeni należy wprowadzić do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego ustalenia dotyczące ujednolicenia ogrodzeń lub ich całkowitej likwidacji;
- celem ochrony ekspozycji zabytków należy wprowadzić do uchwały krajobrazowej główne osie widokowe oraz zakaz lokalizacji obiektów i urządzeń przesłaniających zabytki lub negatywnie wpływających na ich ekspozycję;

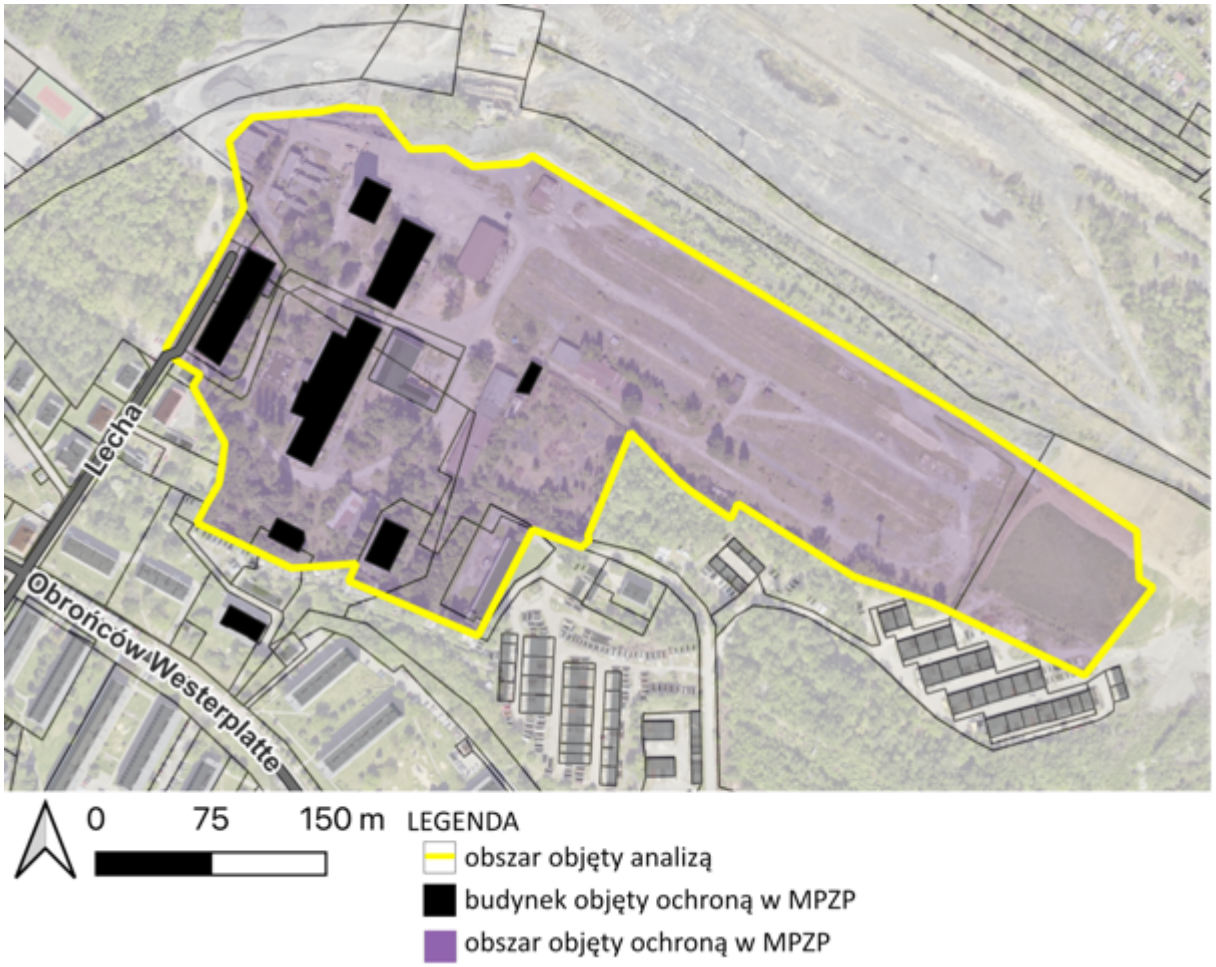
- zasady zagospodarowania terenów po podziale własnościowym oraz kształtowania granic pomiędzy nowymi właścicielami terenów poprzemysłowych powinny podlegać uzgodnieniu z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków już na etapie podziału nieruchomości lub zbywania terenu.

13.1.5. Kopalnia Pokój - ruch Lech

Fotografia 36.Widok na Kopalnię Pokój - ruch Lech, 2021. Fot. autorka.

Teren Kopalni Pokój - ruch Lech jest objęty ochroną konserwatorską zgodnie z zapisami §8 ust. 8 pkt 3 oraz §8 ust. 2 pkt 13 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska, uchwalonego uchwałą Nr PR.0007.59.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 22 marca 2018 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2023 r. poz. 2506. Budynki, budowle i urządzenia zlokalizowane na terenie ruchu Lech są także ujęte w gminnej ewidencji zabytków na pozycji 1086. Na terenie obszaru nie figurują zabytki objęte ochroną konserwatorską wynikającą z decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

Rysunek 62. Zakres ochrony konserwatorskiej Kopalni Pokój - ruch Lech. Oprac. autorka.

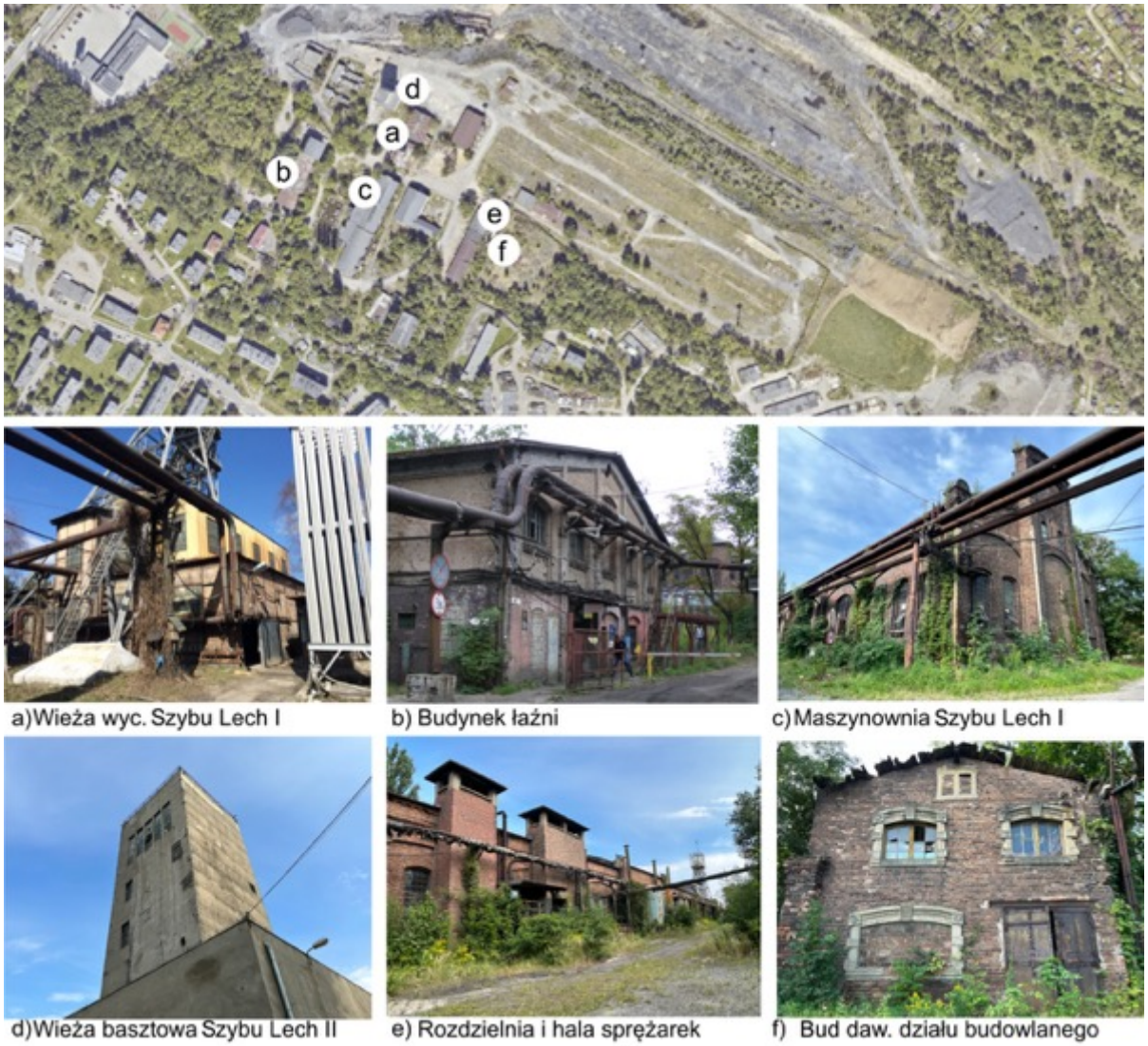
Część historycznej Kopalni Pokój - ruch Lech, w przeciwieństwie do większości rudzkich kopalń, zlokalizowana jest w znacznej odległości od zwartej, historycznej zabudowy miejskiej oraz głównych ciągów komunikacyjnych. Dojazd do zespołu prowadzi od ulicy Lecha, stanowiącej boczną odnogę ulicy Obrońców Westerplatte. Kompleks otoczony jest pasem zieleni wysokiej, która w znacznym stopniu ogranicza jego ekspozycję z otoczenia. Jedynie od strony wschodniej teren graniczy z ulicą Obrońców Westerplatte, przy której zlokalizowane jest historyczne zwałowisko pogórnicze. Od południa zespół sąsiaduje z rozproszoną zabudową wielorodzinną, natomiast jego północną granicę wyznacza linia kolejowa, stanowiąca wyraźną barierę przestrzenną.

Obszar ruchu Lech pierwotnie należał do wireckiej kopalni Błogosławieństwo-Boże (dawn. Gottessegen), w 1931 roku został wydzielony jako niezależna kopalnia i wreszcie połączony z kopalnią Wanda, tworząc kopalnię Wanda-Lech. W 1968 (Jaros 1984, 89) roku kopalnia zmieniła nazwę na Pokój i tak funkcjonowała aż do konsolidacji w kopalnię Ruda, po czym została zlikwidowana.

Fotografia 37. Kopalnia Wanda-Lech - ruch Lech, ok. 1930. Fot. J. Pawliczek.

Budynki zlokalizowane na obszarze ruchu Lech pochodzą z różnych okresów. Większość budynków i budowli powstała w pierwszym ćwierćwieczu XX wieku. Z późniejszego okresu wyraźnie wyróżnia się wieża wyciągowa Szybu Lech II, charakteryzująca się uproszczoną formą architektoniczną, tynkowanymi elewacjami, dominującą wysokością oraz charakterystyczną formą wentylatorów. Pozostałe budynki posiadają ceglane elewacje zdobione gzymsami, pilastrami oraz łukowo zwieńczonymi otworami okiennymi i drzwiowymi. Zabudowa zespołu składa się głównie z budynków jedno- i dwukondygnacyjnych, co jest charakterystyczne dla kopalń powstałych na początku XX wieku.

Rysunek 63. Lokalizacja charakterystycznych budynków ruchu Lech. Oprac. autorka.

Historyczna zabudowa zespołu ukształtowana została w obrębie założenia o kompozycji prostokątnej (Rys. 64). Sieć komunikacyjna posiada regularny, szachownicowy układ z wyraźnie wykształconymi osiami w kierunkach północ-południe oraz wschód-zachód. Jedną z głównych osi stanowiła linia kolejowa przebiegająca w kierunku wschód-zachód, zapewniająca obsługę transportową zakładu. Północna część zespołu pełniła funkcję zaplecza technicznego i gospodarczego, obejmując magazyny drewna, zwałowiska oraz zbiorniki wodne, co odzwierciedla funkcjonalny podział przestrzeni historycznego zakładu.

Rysunek 64. Schemat układu urbanistycznego ruchu Lech. Oprac. autorka.

Fotografia 38. Widok z terenu zespołu Lech na sylwetę centralną miasta. Fot. autorka.

Kopalnia Pokój - ruch Lech jest w trakcie likwidacji i uzgadniania możliwości rozbiórek obiektów z Miejskim Konserwatorem Zabytków (stan na lata 2024/2025 r.). Po licznych dyskusjach wydano zgodę na rozbiórkę wieży szybowej Lech II, która ma realny udział w kształtowaniu osi widokowej z ulicy Niedurnego w kierunku Obrońców Westerplatte. Punktem spornym okazał się także budynek byłego działu budowlanego, który był jednym z najstarszych obiektów na terenie ruchu Lech. Znajdował się on w bardzo złym stanie technicznym, zagrażającym osobom postronnym. Podczas prowadzonego postępowania likwidacyjnego obiekt spłonął. Prowadzone prace przygotowawcze przed likwidacją infrastruktury nie spowodowały wyznaczenia przyszłości adaptacyjnej budynków zabytkowych, które pozostaną na przedmiotowym terenie. Nie przystąpiono także do sporządzenia masterplanu oraz nie przeprowadzono szczegółowych wizji konserwatorskich dążących to inwentaryzacji mienia ruchomego.

Projekt zmiany „Studium […]" (Rys. 65) opracowano w ramach procesu uchwalania zmiany dla części kopalni Wanda, w konsekwencji do wcześniej przygotowanego masterplanu autorstwa pracowni Michała Stangla dla obszaru ruchu Wanda, wyników konsultacji społecznych z mieszkańcami, prac Komitetu Rewitalizacji oraz współpracy komórek organizacyjnych Urzędu Miasta. Dokument został uchwalony uchwałą nr PR.0007.145.2024 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 20 czerwca 2024 r. w sprawie uchwalenia zmiany nr 1 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska, zmieniającą uchwałę nr PR.0007.79.2015 z dnia 29 maja 2015 r.

Rysunek 65. Fragment zmiany SUiKZP z 2024 roku, opracowano na podstawie rysunku uchwały nr PR.0007.145.2024. Źródło: BIP Ruda Śląska.

W 2024 roku przystąpiono do sporządzenia *miejscowego planu rewitalizacji w obszarze zlokalizowanym w rejonie ulicy Piotra Niedurnego dla terenu po byłej Kopalni Węgla Kamiennego „Pokój"* (Prezydent Miasta Ruda Śląska 2024). Uchwała powstała we współpracy Wydziału Urbanistyki i Architektury z wykonawcą, firmą A2P2 architecture&planning z Gdańska, specjalizującą się w opracowaniach urbanistycznych. Dla obszaru kopalni Pokój - ruch Lech koncepcja przewiduje wprowadzenie terenów:

- 1ZP-U, z przeznaczeniem podstawowym pod zieleń urządzoną lub zabudowę usługową;
- 1ZP-P, z przeznaczeniem podstawowym pod zieleń urządzoną lub zabudowę produkcyjną;
- 1ZP, 2ZP, 3ZP, z przeznaczeniem podstawowym pod zieleń urządzoną;
- 1U, 2U, z przeznaczeniem podstawowym pod zabudowę usługową;
- tereny komunikacyjne wyznaczone zostały jako drogi klasy zbiorczej i dojazdowe.

Uchwalenie projektu miejscowego planu rewitalizacji przewidywane jest na ostatni kwartał 2026 roku (Rys. 66).

Rysunek 66. Fragment wizualizacji koncepcji urbanistycznej dla obszaru ruchu Lech wykonana w ramach MPR, oprac. A2P2 architecture&plannig, źródło: BIP Ruda Śląska.

Wnioski:

- Rewitalizacja terenu ruchu Lech powiązana jest historycznie z terenem ruchu Wanda i wieżą wyciągową Szybu Andrzej, dla których planowane prace rewitalizacyjne i adaptacyjne winny przewidywać powiązania przestrzenne;
- Istniejące budynki i budowle nie stwarzają istotnych ograniczeń dla ich ponownej adaptacji do nowych funkcji;
- Część budynków zlokalizowanych w linii frontowej została zaadaptowana na funkcję usługową związaną z organizacją przyjęć okolicznościowych, co potwierdza możliwość ich efektywnego wykorzystania.

Rekomendacje:

- Należy doprowadzić do odbudowy utraconego w pożarze budynku działu budowlanego;
- W przypadku planowanych przekształceń terenu rekomenduje się wykorzystanie miejscowego planu rewitalizacji (MPR), umożliwiającego skoordynowanie działań przestrzennych, społecznych i inwestycyjnych;
- W związku z wysokimi walorami krajobrazowymi punkt widokowy na sylwetę miasta powinien zostać objęty ochroną w aktach planowania przestrzennego poprzez zachowanie osi widokowych oraz ograniczenie możliwości realizacji zabudowy i nasadzeń zieleni wysokiej zakłócających widok na ekspozycję historycznej sylwety miasta.

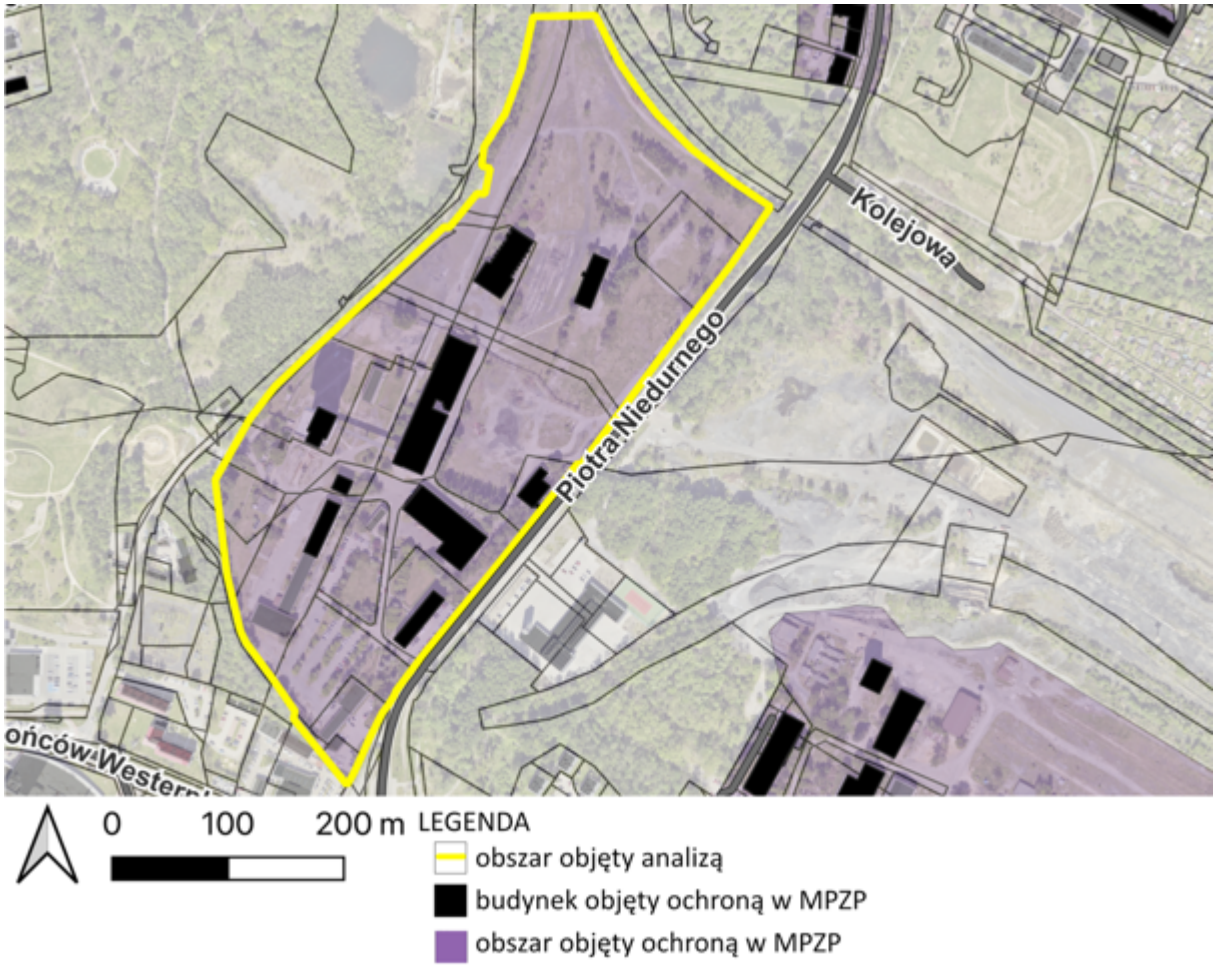
13.1.6. Kopalnia Pokój - ruch Wanda

Fotografia 39. Widok na Kopalnię Pokój - ruch Wanda, 2021. Fot. autorka.

Teren Kopalni Pokój - ruch Wanda jest objęty ochroną konserwatorską zgodnie z zapisami §8 ust. 8 pkt 2 oraz §8 ust. 2 pkt 14 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska, uchwalonego uchwałą Nr PR.0007.59.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 22 marca 2018 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2023 r. poz. 2506). Zabudowania znajdujące się na terenie ruchu Wanda są także ujęte w gminnej ewidencji zabytków na pozycji 1230. Na terenie zespołu nie figurują zabytki objęte ochroną konserwatorską wynikającą z decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

Frontowa część kopalni zlokalizowana jest wzdłuż ulicy Niedurnego w dzielnicy Wirek. Przed likwidacją części infrastruktury zabudowania kopalni tworzyły zwartą pierzeję jednej z głównych ulic miasta. Od strony zachodniej teren graniczy z obszarami zieleni nieurządzonej oraz tzw. traktem rudzkim, którego elementem jest zwałowisko „Antonia”. Od strony południowej zlokalizowana jest zabudowa mieszkaniowa wielorodzinna oraz obiekty usługowe, natomiast od północy teren ograniczają linia kolejowa oraz zbiorniki wodne. Obszar kopalni ma kształt zbliżony do prostokąta o wymiarach około 400 × 800 m i stanowi swoisty zwornik przestrzenny pomiędzy dzielnicami Wirek i Nowy Bytom.

Rysunek 67. Zakres ochrony konserwatorskiej obszaru ruchu Wanda. Oprac. autorka.

Teren zakładu położony jest poniżej poziomu ulicy Niedurnego i charakteryzuje się niewielkim zróżnicowaniem wysokościowym. W strukturze zabudowy widoczne jest zróżnicowanie form przestrzennych. Część północną tworzą przede wszystkim obiekty o układzie wertykalnym, natomiast część południowa cechuje się bardziej zróżnicowaną kompozycją o układzie mieszanym. Główne osie kompozycyjne oraz granice poszczególnych wnętrz architektoniczno-krajobrazowych wyznaczane są przez zieleń wysoką, zlokalizowaną wzdłuż ogrodzeń, dróg wewnętrznych oraz występującą w formie zwartych skupisk. Istotnym elementem zagospodarowania jest również zieleń niska oraz liczne nasadzenia krzewów, które współtworzą charakter przestrzeni. W otoczeniu historycznych zbiorników wodnych rozwinęły się naturalne zbiorowiska roślinności szuwarowej, w tym trzciny, podnoszące walory przyrodnicze i krajobrazowe założenia.

Historyczna kopalnia Wanda powstała przez połączenie wireckich kopalń Lithandra i Gottessegen (późn. Błogosławieństwo Boże). Od 1933 (Jaros 1984, 109) roku kopalnia była połączona z Kopalnią Lech tworząc kopalnię pod nazwą Wanda-Lech. Od 1968 roku zmieniła nazwę na Pokój, a kolejno została skonsolidowana i działała pod nazwą Ruda.

Fotografia 40. Kopalnia Wanda, 1929, źródło: polona.pl. Autor nieznany.

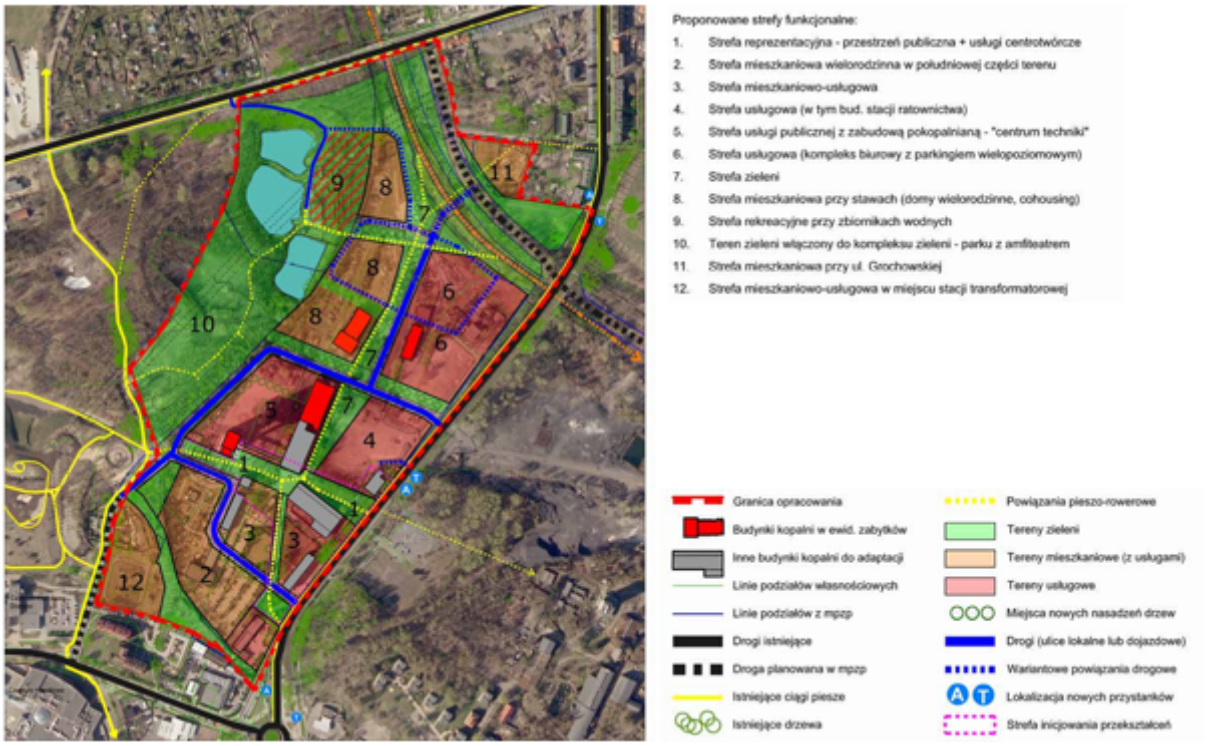
Fragment obszaru ruchu Wanda jest wyraźnie podzielony pod względem architektonicznym na dwie części. Część północną tworzy historyczna zabudowa z początku XX wieku, charakteryzująca się ceglanymi elewacjami o skromnym detalu architektonicznym. Najstarsze obiekty zlokalizowane są wokół pozostałości dawnego Szybu Jan Karol. Część południową stanowi zabudowa wzniesiona głównie w latach 30., 40. i 70. XX wieku, wyróżniająca się tynkowanymi elewacjami oraz charakterystycznymi dla architektury przemysłowej dużymi przeszkleniami. Reprezentacyjnym obiektem zespołu jest czterokondygnacyjny budynek dyrekcji, wzniesiony na planie prostokąta. Elewacja frontowa posiada regularny układ osi wyznaczonych przez otwory okienne, natomiast poziome podziały elewacji podkreślają subtelne gzymsy. Istotnymi elementami kompozycji przestrzennej zespołu pozostają również nadszybie oraz wieża wyciągowa Szybu Wanda.

Rysunek 68. Lokalizacja charakterystycznych budynków Kopalni Pokój - ruch Wanda. Oprac. autorka.

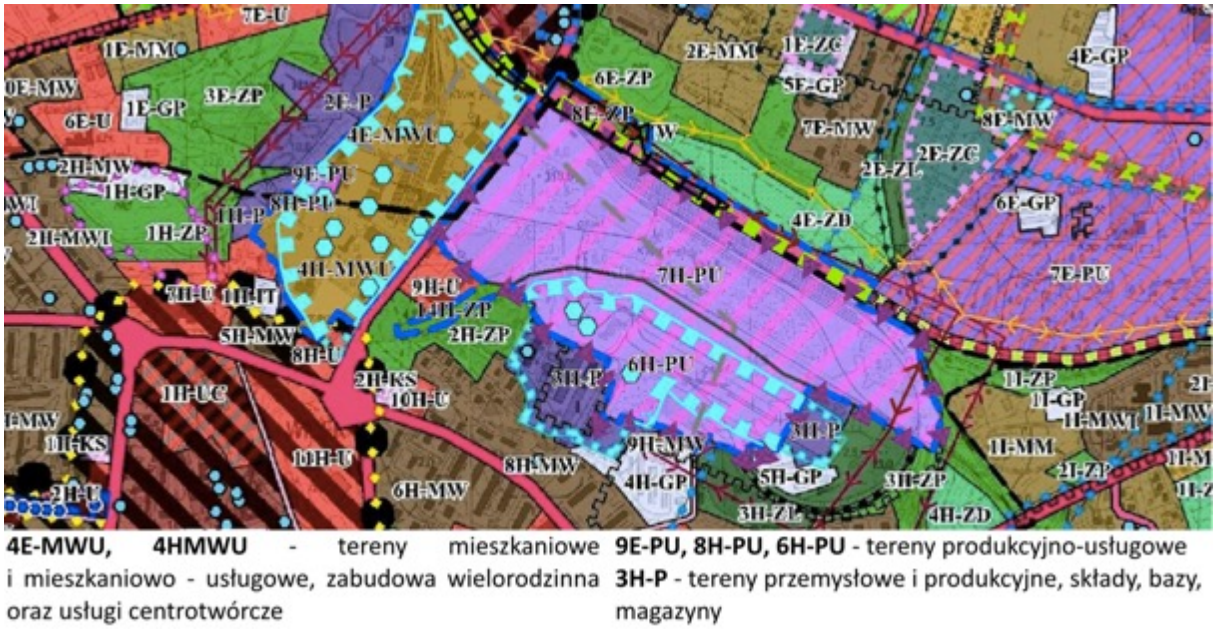
Likwidacja kopalni Pokój - ruch Wanda rozpoczęła się w 2018 roku, w tym czasie zakład znajdował się w majątku Spółki Restrukturyzacji Kopalń. Trwający proces likwidacji infrastruktury był podzielony na 2 etapy likwidacji, które nastąpiły w 2018 i 2021 roku. W 2021 roku Miasto Ruda Śląska rozpoczęło działania mające na celu rewitalizację części kopalni Wanda. Wydział Rozwoju Miasta wraz z Biurem Miejskiego Konserwatora Zabytków przeprowadzili inwentaryzację terenu, która pozwoliła na identyfikację atutów terenu i możliwości adaptacyjnych obiektów. Prezydent Miasta wystąpił do właściciela o przejęcie terenu przez miasto. Negocjacje pomiędzy stronami nie doprowadziły jednak do jednoznacznego przejęcia terenu. Rewitalizacja miała na celu ożywienie terenu i stworzenie połączenia pomiędzy dzielnicą Nowy Bytom i Wirek. Wykonawcą koncepcji został Michał Stanglel prowadzący Biuro Projektów Urbanistyki i Architektury ARCA. Szczegółowa analiza lokalizacji budynków, komunikacji i zieleni posłużyła jako podstawa do opracowania kompleksowej koncepcji rewitalizacji, która zakłada wyraźny podział terenu na strefy funkcjonalne (Rys. 69), umożliwiając lepsze wykorzystanie przestrzeni, wzmacniając więzi społeczne i wspierając odnowę miasta.

Koncepcja masterplanu stworzonego przez ARCA Biuro Projektów Urbanistyki i Architektury zakładała wydzielenie następujących stref funkcjonalnych: strefa reprezentacyjna - usługowa, dwie strefy mieszkaniowe wielorodzinne, w tym cohousing, strefa usługowa, zabudowa usługowa, strefa biurowa z parkingiem, teren zieleni połączony z traktem rudzkim, strefa rekreacyjna (Stangel 2021).

Rysunek 69. Koncepcja masterplanu, 2021. Źródło: BIP Ruda Śląska. Oprac. ARCA M. Stangel.

Opracowana koncepcja masterplanu pozwoliła na określenie kierunków przekształceń terenu Kopalni Pokój, a także przyczyniła się do zmiany zapisów Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego miasta Ruda Śląska. Dokument został zaktualizowany uchwałą nr PR.0007.145.2024 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 20 czerwca 2024 r. w sprawie uchwalenia zmiany nr 1 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska, zmieniającą uchwałę nr PR.0007.79.2015 z dnia 29 maja 2015 r. W ramach zmiany „Studium…" teren ruchu Wanda został oznaczony jednostkami 4E-MWU oraz 2H-MWU, dla których przewiduje się tereny mieszkaniowe i mieszkalno-usługowe, zabudowę wielorodzinną oraz usługi centrotwórcze (Rada Miasta Ruda Śląska 2024a). Odpowiednia funkcja umożliwiająca realizację koncepcji została również zapewniona w projekcie planu ogólnego gminy.

Rysunek 70. Fragment zmiany SUiKZP z 2024 roku, opracowano na podstawie rysunku uchwały nr PR.0007.145.2024. Źródło: BIP Ruda Śląska.

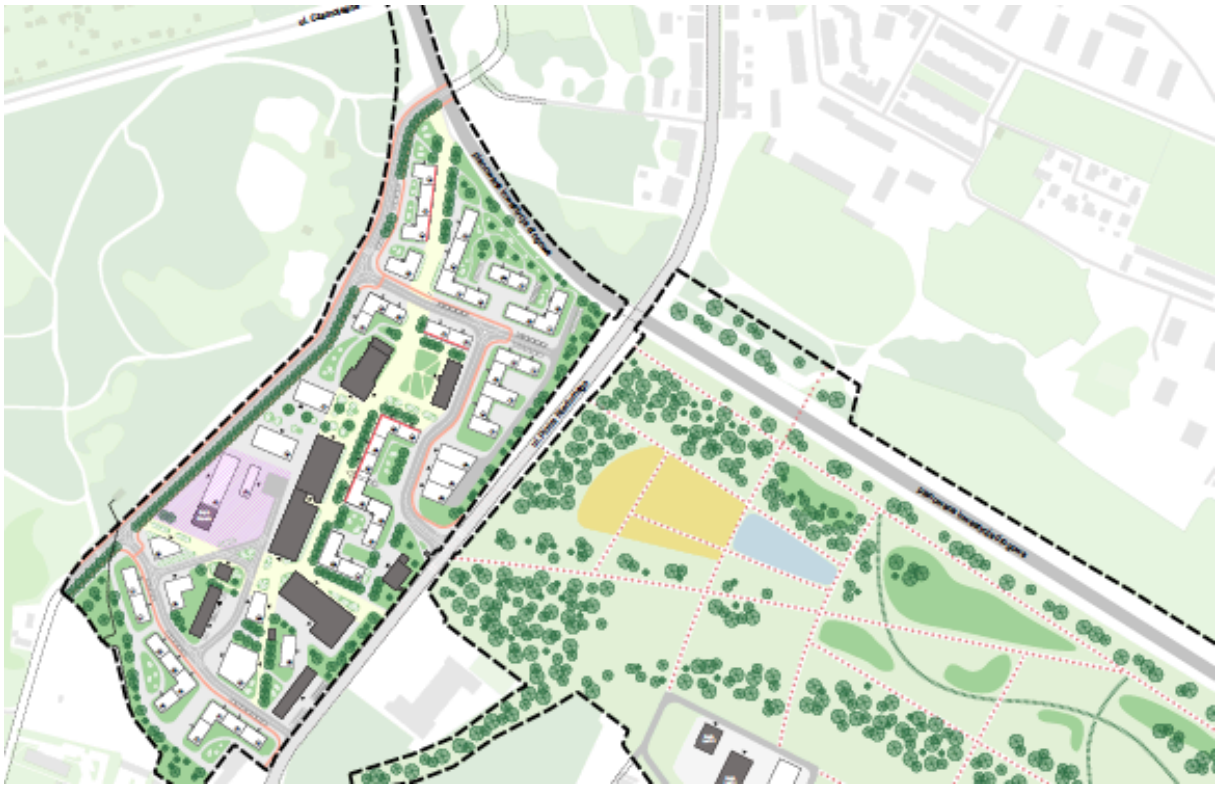
W 2024 roku przystąpiono do sporządzenia *miejscowego planu rewitalizacji dla obszaru zlokalizowanego w rejonie ulicy Piotra Niedurnego, obejmującego tereny byłej Kopalni Węgla Kamiennego „Pokój"* (Prezydent Miasta Ruda Śląska 2024). Opracowana koncepcja zagospodarowania dla obszaru Kopalni Pokój - ruch Wanda przewiduje wyznaczenie następujących terenów (Rys. 71):

- 4ZP - 7ZP z przeznaczeniem podstawowym pod zieleń urządzoną;
- 1MWU - 8MWU, z przeznaczeniem podstawowym pod zabudowę mieszkaniową wielorodzinną lub usługową;
- 3U - 8U, z przeznaczeniem podstawowym pod zabudowę usługową;
- 1P, z przeznaczeniem podstawowym pod zabudowę produkcyjną;

- 1KPR, z przeznaczeniem podstawowym pod tereny komunikacji pieszej;
- tereny komunikacyjne wyznaczone zostały jako lokalne i dojazdowe i zbiorcze.

Koncepcja zagospodarowania terenu ruchu Wanda stanowi główne założenie projektu miejscowego planu rewitalizacji. Projekt zachowuje rozwiązania przyjęte w masterplanie autorstwa Michała Stangla poprzez utrzymanie głównej osi kompozycyjnej założenia z widokiem na fragment sylwety miasta. Oś ta została przeznaczona na przestrzeń publiczną, w obrębie której przewiduje się zachowanie historycznych elementów zagospodarowania zakładu.

Szczegółowe ustalenia projektu miejscowego planu rewitalizacji umożliwiają wyznaczenie dominant i akcentów architektonicznych oraz nakazują zachowanie zieleni sukcesyjnej, elementów tzw. czwartej przyrody, a także terenów zieleni urządzonych przez pracowników zakładu. Projekt zakłada również zachowanie ekspozycji biernej historycznych elewacji poprzez ochronę głównych osi widokowych oraz ograniczenie możliwości ich przesłaniania. Istotną rolę odgrywają także ustalenia regulujące wysokość, gabaryty oraz estetykę nowej zabudowy, podporządkowane zachowaniu dominującej roli wieży wyciągowej Szybu Wanda w krajobrazie oraz utrzymaniu historycznych powiązań przestrzennych zespołu z otoczeniem (Prezydent Miasta Ruda Śląska 2024). Uchwalenie miejscowego planu rewitalizacji przewidywane jest na ostatni kwartał 2026 roku.

Rysunek 71. Fragment wizualizacji projektu koncepcji urbanistycznej dla obszaru ruchu Wanda wykonanej w ramach MPR, oprac. A2P2 architecture&plannig, źródło: BIP Ruda Śląska.

Wnioski:

- Wnętrza i wyposażenie budynków i budowli przedstawiają oryginalne i historyczne pomieszczenia występujące na terenach przemysłowych;
- Zachowanie oryginalnego wyposażenia we wnętrzach budynków i budowli może przyczynić się do wykorzystania tych elementów w adaptowanych budynkach;
- Korzystna dostępność komunikacyjna oraz lokalizacja pomiędzy kluczowymi dzielnicami miasta wpływają na wysoki potencjał adaptacyjny i atrakcyjność inwestycyjną terenu.

Rekomendacje:

- Na etapie adaptacji budynków należy zachować zabytki ruchome i doprowadzić do wykorzystania wyposażenia i sprzętów górniczych na terenie założenia. Należy skorzystać z inwentaryzacji przygotowanej przez Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków dostępnej w Urzędzie Miasta Ruda Śląska;
- Należy zachować zieleń naturalną i urządzoną występującą na terenie założenia;
- W przypadku chęci przejęcia terenu przez prywatnego właściciela należy określić dokładne warunki zarządzania terenem i zabytkowymi budynkami wraz z ich otoczeniem;
- Rekomenduje się wykorzystanie miejscowego planu rewitalizacji (MPR), umożliwiającego skoordynowanie działań przestrzennych, społecznych i inwestycyjnych;
- Rekomenduje się wpisanie zespołu zabudowy Szybu Wanda (wieża, nadszybie i otoczenie) do rejestru zabytków województwa śląskiego.

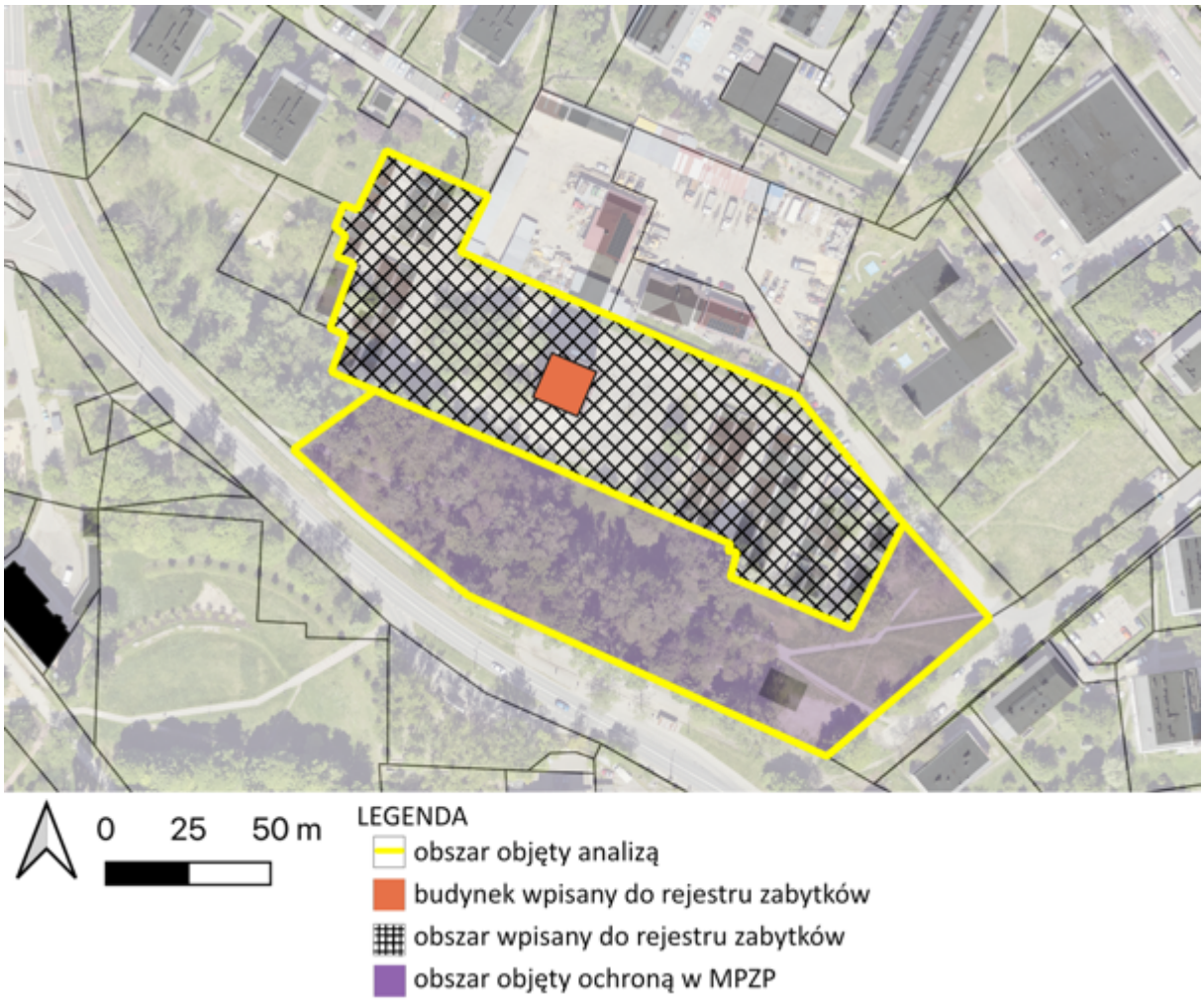
13.1.7. Wieża wyciągowa Szybu Andrzej

Fotografia 41. Widok na wieżę Szybu Andrzej, 2021. Fot. autorka.

Budynek nadszybia Szybu Andrzej (dawn. Aschenborn) położony przy ulicy Szyb Andrzeja w dzielnicy Wirek został wpisany do rejestru zabytków nieruchomych województwa śląskiego nr A/1226/78 z dnia 22 marca 1978 roku z uwagi na *wysokie wartości dla kultury materialnej w skali kraju* (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 1978) Budynek nadszybia został wpisany do rejestru zabytków wraz z najbliższym otoczeniem, które nie zostało dokładnie oznaczone w załączniku decyzji o wpisie. Decyzja nie posiada załącznika mapowego.

Budynek nadszybowy Andrzej podlega także ochronie konserwatorskiej wynikającej z zapisów §8 ust. 1 tab.1 poz.13 oraz §8 ust. 5 pkt 2 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska w obszarze zlokalizowanym pomiędzy ulicą Zabrzańską, ulicą 1 Maja autostradą A4 oraz wschodnią granicą miasta Ruda Śląska uchwalonego dnia 22 marca 2018 roku przez Radę Miasta Ruda Śląska nr PR.0007.59.2018 zmienioną uchwałą nr PR.0007.27.2022 z dnia 24 lutego 2022 roku (Dz. U. Woj. Śl. poz. 1898).

Rysunek 72. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu Szybu Andrzej. Oprac. autorka.

Fotografia 42. Kopalnia Błogosławieństwo Boże, 1900. Fot. Bruno Scholz.

Fotografia 43. Szyb Andrzej, nn. Autor nieznany.

Nadszybie Szybu Andrzej (niem. Aschenborn) jest położone na działce zbliżonej formą do prostokąta o wymiarach 190 na 48 metrów. Od północy teren sąsiaduje z budynkiem mieszkalnym i magazynem budowlanym, które to odgrodzone są betonowym ażurowo wieńczonym ogrodzeniem. Od południa terenu zlokalizowany bufor zieleni od drogi. Od wschodu i zachodu od obiektu zlokalizowane skupiska garaży wykonanych z blachy. Od 1802 roku na przedmiotowym terenie działała kopalnia Gottessegen, przekształcona w 1922 roku w kopalnię Błogosławieństwo Boże. To jedna z najstarszych kopalń w Rudzie Śląskiej. W 1931 roku skonsolidowana z kopalnią Lech, po czym zlikwidowana (Jaros 1984, 27). Budynek nadszybowy pozostaje jedynym budynkiem pozostałym po kopalni Błogosławieństwo Boże.

Nadszybie Szybu Andrzej powstało najprawdopodobniej około 1870 roku. Budynek ma wysokość około 23 m i został wzniesiony metodą tradycyjną na planie kwadratu o boku długości około 14 m. Na tle innych obiektów tego typu wyróżnia się charakterystyczną formą tzw. wieży małachowskiej. Wnętrze budynku pozbawione jest stropów oraz klatek schodowych, dzięki czemu stanowi jednoprzestrzenną kubaturę o znacznych rozmiarach. Elewacje charakteryzują się nieregularnym rozmieszczeniem niewielkich otworów okiennych zamkniętych łukami odcinkowymi. Naroża budynku podkreślono lizenami, natomiast zwieńczenie opracowano w formie krenelażu, nadającego obiektowi charakter obronny. Do północno-zachodniej elewacji przylegał pierwotnie budynek maszynowni, po którego rozbiórce zachowało się wyraźne zagłębienie w murze,

stanowiące czytelny ślad historycznego połączenia obu obiektów (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 1978).

Zespół garaży blaszanych, zlokalizowany w bezpośrednim otoczeniu Szybu Andrzej i zrealizowany około 2014 roku. Stanowi istotny problem przestrzenny oraz estetyczny. Wprowadzona zabudowa zakłóca ekspozycję zabytku, obniża walory krajobrazowe jego otoczenia oraz zaburza czytelność historycznego układu przestrzennego. Garaże powstały w celu zapewnienia dodatkowych miejsc postojowych dla mieszkańców okolicznej zabudowy wielorodzinnej. Ze względu na zastosowanie blachy falistej oraz zróżnicowaną kolorystykę obiekty te charakteryzują się niskimi walorami estetycznymi, pozostając w wyraźnym kontraście z zabytkowym charakterem otoczenia zabytku. Ich lokalizacja negatywnie wpływa na ekspozycję Szybu Andrzej oraz czytelność historycznego założenia. Pomimo podejmowanych działań zmierzających do likwidacji garaży, problem pozostaje nierozwiązany. Wieloletnie użytkowanie obiektów przez mieszkańców oraz utrwalony sposób zagospodarowania terenu powodują, że ich usunięcie staje się coraz trudniejsze zarówno pod względem organizacyjnym, jak i społecznym. Należy również zauważyć, że pomimo negatywnych opinii Miejskiego Konserwatora Zabytków oraz Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków dotyczących przedłużania dzierżawy gruntu, garaże nadal funkcjonują, utrwalając niekorzystny sposób zagospodarowania otoczenia zabytku.

Fotografia 44. Zespół garaży przy Szybie Andrzej. Fot. autorka.

Problem ten ilustruje, jak brak konsekwencji w zarządzaniu przestrzenią miejską może prowadzić do degradacji estetycznej i funkcjonalnej środowiska, w którym żyją mieszkańcy. Z jednej strony, użytkownicy garaży korzystają z nich jako wygodnego i szybkiego rozwiązania przechowywania samochodu, z drugiej strony, ich obecność narusza estetykę okolicy i stoi w sprzeczności z długofalowymi planami rozwoju miasta. Likwidacja zespołu garaży wymagałaby podjęcia zdecydowanych działań, takich jak zapewnienie alternatywnych rozwiązań parkingowych dla

mieszkańców oraz ustalenie nowych standardów zagospodarowania tej przestrzeni. W przeciwnym razie problem będzie się pogłębiał, utrudniając realizację przyszłych planów rewitalizacji okolicy.

Należy zauważyć, że zgodnie z zapisami §8 ust. 10 pkt 4 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska, uchwalonego uchwałą Nr PR.0007.59.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 22 marca 2018 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2023 r. poz. 2506) *na terenie obowiązuje zakaz realizacji nowych garaży.* Zapisy ww. planu miejscowego wskazują także, że obiekt nadszybia i teren wokół niego mogą być adaptowane na funkcje usługowe, co daje potencjalną możliwość wykorzystania budynku.

Wnioski:

- Teren Szybu Andrzej cechuje się bardzo dobrą lokalizacją w centralnej dzielnicy Rudy Śląskiej;
- Zieleń występująca w otoczeniu zabytku współtworzy granice jego otoczenia;
- Likwidacja zespołu garaży przyczyni się do poprawy ekspozycji biernej i czynnej Szybu Andrzej, zwiększenia czytelności historycznego założenia oraz stworzy warunki do rewitalizacji i uporządkowania przestrzeni jego otoczenia.

Rekomendacje:

- Należy przeprowadzić analizę przestrzenną w celu wyznaczenia nowej lokalizacji dla zespołu garaży, która nie będzie kolidowała z ekspozycją zabytku oraz umożliwi ich dalsze użytkowanie przez mieszkańców;
- Należy doprecyzować granice wpisu do rejestru i uzupełnić decyzję o załącznik mapowy wyznaczający otoczenie;
- Należy dążyć do zaadaptowania obiektu na funkcje usługowe i rekreacyjne.

13.1.8. Kopalnia Bielszowice

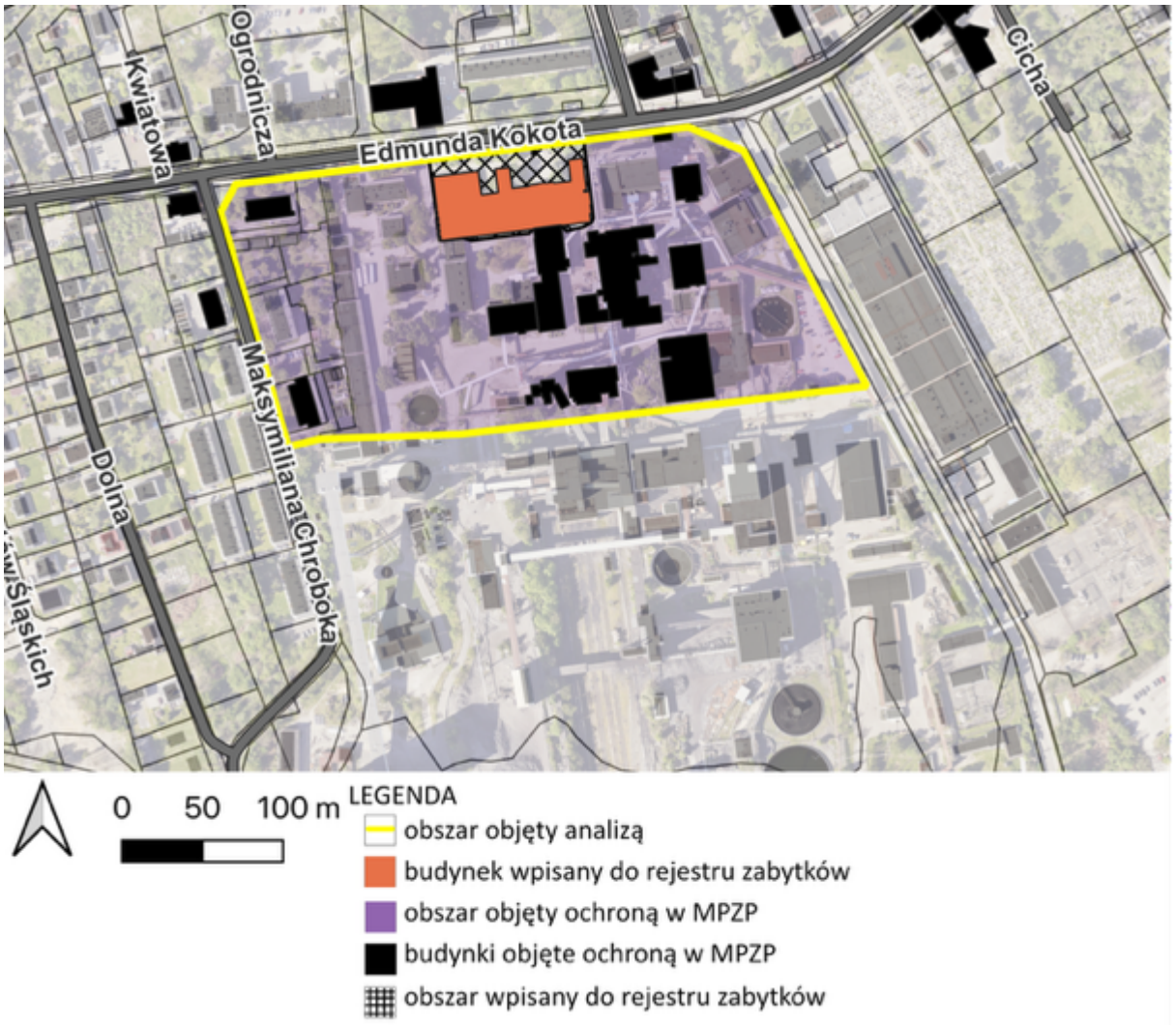

Fotografia 45. Kopalnia Bielszowice, 2021. Fot. autorka.

Wybrany fragment Kopalni Bielszowice został objęty ochroną w planie miejscowym zgodnie z zapisami §6 ust. 6 pkt 6-16 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska uchwalonego przez Radę Miasta Ruda Śląska uchwałą nr PR.0007.93.2021 z dnia 15 lipca 2021 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2021 r. poz. 5110). W punktach 6-16 ww. zapisu wymieniono następujące obiekty: budynek portierni z ogrodzeniem, budynek wagi, maszynownia, wieża wyciągowa i nadszybie Szybu II, wieża wyciągowa wraz z nadszybiem oraz maszynownia Szyb I, rozdzielnia i sprężarkownia oraz dawny magazyn żelaza. Teren Kopalni Bielszowice częściowo znajduje się w strefie ochrony konserwatorskiej, oznaczonej w planie numerem „9”. 15 października 2010 roku decyzją Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru zabytków województwa śląskiego został wpisany budynek sali zbornej, dawnej łaźni oraz szatni łańcuszkowej wraz z najbliższym otoczeniem (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 2010).

Kopalnia Bielszowice znajduje się obecnie w trakcie likwidacji (stan na 2026 r.), a jej teren zajmuje znaczną część dzielnicy Bielszowice. Położenie zakładu przy ulicy Edmunda Kokota, stanowiącej jedną z głównych osi komunikacyjnych dzielnicy, zapewnia dogodny dojazd i dostęp od strony północnej. Od wschodu teren przecina ulica Halembska, oddzielająca część przemysłową od administracyjnej. Część administracyjna graniczy z rozległym cmentarzem, ciągnącym się wzdłuż wschodniej granicy kopalni. Zachodnie otoczenie zespołu stanowi wielorodzinna zabudowa mieszkaniowa, wzniesiona z inicjatywy władz kopalni w latach około 30. i 60. XX wieku. Południową granicę zakładu wyznacza linia kolejowa obsługująca transport węgla w kierunku Gliwic i Katowic.

Możliwości rozwoju przestrzennego kopalni w kierunku południowym ograniczają zarówno linia kolejowa, jak i przebiegająca dalej autostrada A4. Zwałowiska skały płonnej oraz odpadów pogórniczych zlokalizowane są po stronie wschodniej i zachodniej, w rejonie Szybów IV i V.

Rysunek 73. Zakres ochrony konserwatorskiej Kopalni Bielszowice. oprac. autorka.

Kopalnia w dzielnicy Bielszowice (dawn. Bielschowitz, Rheinbabenschächte) powstała w 1896 roku jako pruska kopalnia pod nazwą Rheinbabenschachte (Buszman i in. 1996, 53).Nazwę „Bielszowice" otrzymała dopiero po 1922 roku. W 1976 roku została połączona z kopalnią Zabrze i otrzymała nazwę Zabrze-

Fotografia 46. Kopalnia Bielszowice, nn. Autor nieznany.

Bielszowice by w 1988 roku powrócić do nazwy pochodzącej od miejscowości, w której się znajduje (Jaros 1984, 26). Od 2016 roku funkcjonowała pod nazwą „Ruda", aż do jej zamknięcia mającego miejsce w lipcu 2026 roku.

Architektura kopalni wyraźnie odzwierciedla kolejne etapy jej rozwoju, co uwidocznia współwystępowanie budynków wzniesionych w XIX i XX wieku, poddawanych na przestrzeni lat bieżącym modernizacjom. Historyczna zabudowa przeplata się z obiektami powstałymi w późniejszym okresie. Najcenniejszym obiektem zespołu jest budynek sali zbornej, dawnej łaźni oraz szatni łańcuszkowej, zlokalizowany w reprezentacyjnej części zakładu (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 2010). Charakterystycznym elementem zespołu są również wieże wyciągowe, współtworzące sylwetę południową miasta oraz jego krajobraz.

Rysunek 74. Lokalizacja charakterystycznych budynków Kopalni Bielszowice. Oprac. autorka.

Planowana likwidacja zabudowy Kopalni Ruda - ruch Bielszowice będzie w konsekwencji prowadziła do częściowej rozbiórki historycznej infrastruktury zakładu. W jej wyniku pozostaną tereny objęte ochroną konserwatorską wynikającą z ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz obszary oznaczone symbolem „PG", przeznaczone w planie miejscowym pod eksploatację złóż. Rozległy teren, charakteryzujący się bardzo dobrą dostępnością komunikacyjną dzięki położeniu w pobliżu autostrady A4 oraz Drogowej Trasy Średnicowej, będzie stanowił atrakcyjny obszar inwestycyjny, zwłaszcza dla realizacji wielkopowierzchniowych obiektów przemysłowych i logistycznych. Dla zachowanych zabudowań historycznych istotnym zagrożeniem będzie utrata historycznego otoczenia oraz zastąpienie go nową zabudową o skali, formie architektonicznej i materiałach niedostosowanych do charakteru zespołu. Może to prowadzić do ograniczenia ekspozycji zabytków, osłabienia czytelności historycznego układu przestrzennego oraz utraty powiązań krajobrazowych. Realizacja nowej zabudowy bez uwzględnienia historycznych osi kompozycyjnych, relacji przestrzennych oraz ekspozycji zachowanych obiektów może doprowadzić do trwałego zatarcia czytelności dawnego układu kopalni. Dodatkowym zagrożeniem pozostaje brak bieżącej konserwacji budynków, budowli i urządzeń oraz niewprowadzenie nowych funkcji użytkowych, co może skutkować dalszą degradacją historycznej substancji zabytkowej i pogorszeniem stanu zachowania zespołu.

Wnioski:

- korzystna lokalizacja terenu w sąsiedztwie autostrady oraz drogi szybkiego ruchu zwiększa jego potencjał inwestycyjny i sprzyja przyszłemu zagospodarowaniu;
- frontowa część kopalni wraz z basztową wieżą wyciągową Szybu V oraz kominem stanowi kluczowy element krajobrazu miasta, wymagający zachowania i odpowiedniej ekspozycji w procesie przekształceń przestrzennych.

Rekomendacje:

- należy przeprowadzić kompleksową wizję lokalną z udziałem miejskich służb konserwatorskich w celu sporządzenia pełnej dokumentacji fotograficznej zabytków ruchomych i nieruchomych znajdujących się na terenie zakładu. Dotychczasowe badania *in situ* obejmowały jedynie pojedyncze obiekty, dla których przedsiębiorca górniczy prowadził prace remontowe;
- zaleca się uwzględnienie w planie ogólnym gminy oraz miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustaleń umożliwiających przyszłą adaptację historycznych obiektów do nowych funkcji;
- po zakończeniu działalności zakładu zaleca się powołanie zespołu roboczego złożonego z przedstawicieli Urzędu Miasta oraz przedsiębiorcy górniczego w celu wypracowania

kierunków dalszego zagospodarowania terenu, ze szczególnym uwzględnieniem zabytkowej zabudowy, jej otoczenia oraz przedpola ekspozycji;

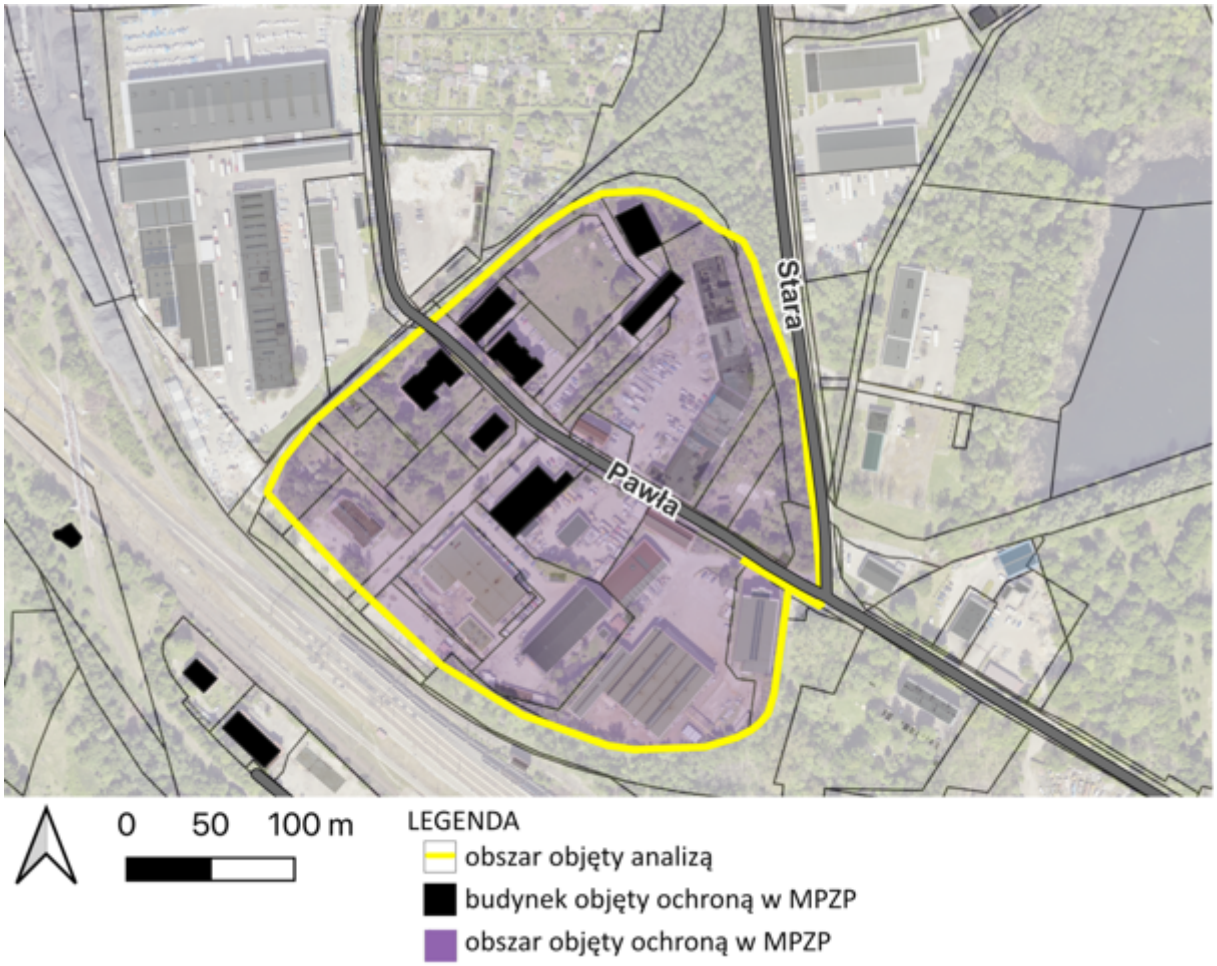
- zaleca się zabezpieczenie historycznych elementów zagospodarowania terenu oraz ich wykorzystanie w procesie rewitalizacji jako elementów kształtujących przestrzenie publiczne pomiędzy budynkami.

13.1.9. Kopalnia Paweł

Fotografia 47. Widok na Kopalnię Paweł. Fot. autorka.

Teren kopalni wraz z przylegającymi zakładowymi budynkami mieszkalnymi jest objęty ochroną konserwatorską wynikającą z zapisów §53 ust. 2 pkt 5 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska uchwalonego przez Radę Miasta Ruda Śląska uchwałą nr 1066/LXI/2006 z dnia 22.06.2006 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. nr 84 poz. 2383). Zabudowania pozostałe po Kopalni Paweł figurują także w gminnej ewidencji zabytków miasta Ruda Śląska na pozycji 1421. Na terenie byłej Kopalni Paweł nie znajdują się żadne obiekty objęte decyzją o wpisie do rejestru zabytków.

Rysunek 75. Zakres ochrony konserwatorskiej Kopalni Paweł. Oprac. autorka.

Zespół zabudowy byłej Kopalni Paweł zlokalizowany przy ulicy Pawła w dzielnicy Chebzie od północy sąsiaduje z terenem zieleni wysokiej, nieurządzonej. Oraz zabudowaniami przemysłowymi. Od południa ograniczony jest trakcją kolejową oraz roślinnością wysoką. Od zachodu występują zabudowania wielorodzinne przynależne do kopalni oraz współczesne zabudowania przemysłowe. Od wschodu teren sąsiaduje z terenem zieleni wysokiej, nieurządzonej oraz zabudowaniami usługowymi. Dojazd do terenu po byłej Kopalni Paweł jest zorganizowany ulicą Pawła, służącą jako droga zakładowa w czasach jego funkcjonowania.

Kopalnia Paweł (dawn. Paulus, Paulus-Hohenzollern) powstała z połączenia pól górniczych znajdujących się w jej lokalizacji i należących do Karola Goduli. Pierwotnie funkcjonowała pod niemiecką nazwą Paulus (Frużyński 2012, 187). Nazwę Paweł otrzymała dopiero w 1922 roku. Kopalnia została skonsolidowana w 1971 roku z kopalnią Walenty-Wawel a następnie zlikwidowana.

Fotografia 48. Kopalnia Paweł. Źródło: fotopolska. Autor nieznany.

Na terenie byłego zakładu znajduje się zespół budynków o funkcji przemysłowej oraz budynków mieszkalnych wybudowanych dla pracowników zakładu. Na terenie objętym ochroną znajduje się jedynie 6 obiektów poprzemysłowych o zmienionej architekturze tj.: budynek maszyny wyciągowej, budynek administracyjny, transformator i dawna dyrekcja, rozdzielnia, stolarnia i brama wjazdowa (stróżówka). Budynki historyczne wykonane w technologii murowanej z cegły czerwonej. Detale architektoniczne budynków historycznych opracowane w cegle, występujące w formie prostych i ząbkowanych gzymsów, pilastrów, łukowo zakończonych otworów, ząbkowanych fryzów.

Północna część założenia urbanistycznego w całości złożona jest z zabudowań historycznych, obejmujących budynek warsztatów, stolarnię i budynek dyrekcji wraz z transformatorem. Od strony północnej i zachodniej obszar oddzielony został wysoką roślinnością. Od południa występuje ulica Pawła, funkcjonująca historycznie jako wewnętrzna droga zakładowa. Południowa część terenu pokopalnianego została zagospodarowana w dużej mierze nowoczesnymi budynkami o charakterze przemysłowym. Zlokalizowane są tam także historyczne budynki rozdzielni i maszynowni. Brak widocznego historycznego układu urbanistycznego.

Rysunek 76. Elementy dysharmonizujące obszar. Oprac. autorka.

Rysunek 77. Lokalizacja charakterystycznych budynków Kopalni Paweł. Oprac. autorka.

Teren byłej Kopalni Paweł pozostaje we władaniu wielu właścicieli prowadzących działalność o zróżnicowanym profilu, obejmującym m.in. usługi budowlane, logistyczne i transportowe. Poszczególne nieruchomości zostały wydzielone ogrodzeniami o zróżnicowanej estetyce, które w wielu przypadkach ograniczają ekspozycję historycznej zabudowy. Budynek sortowni zaadaptowano na cele magazynowe, natomiast dawny warsztat, poddany znacznym przekształceniom, pełni funkcję garażu przedsiębiorstwa transportowego. Budynek maszyny wyciągowej został zaadaptowany na cele sportowe. Budynki bramy wjazdowej, dyrekcji oraz transformatora pozostają nieużytkowane. Stan zachowania obiektów jest zróżnicowany. Zaadaptowane budynki utrzymywane są w zadawalającym stanie technicznym, natomiast obiekty nieużytkowane znajdują się w złym stanie technicznym.

Północna strona założenia znajduje się w użytkowaniu przedsiębiorstwa logistycznego, które wielokrotnie zwracało się do Miejskiego Konserwatora Zabytków o rozbiórkę budynku dyrekcji i transformatora oraz bramy wjazdowej powołując się na stan techniczny budynków. Właściciele nie

otrzymali pozwolenia na rozbiórkę przez wzgląd na ochronę konserwatorską oraz brak przesłanek do likwidacji obiektów. Zabudowania od czasu przejęcia przez spółkę nie zostały poddane modernizacji. Należy także zauważyć, że znajdują się one przy drodze pieszej przynależącej do ulicy Pawła i mogą stwarzać realne zagrożenie dla przechodniów.

Wnioski:

- Korzystna lokalizacja terenu sprzyja prowadzeniu działalności gospodarczej oraz zwiększa potencjał jego dalszego zagospodarowania;
- Na terenie dawnego zakładu zachowała się ograniczona liczba obiektów o wysokich wartościach historycznych i architektonicznych, co ogranicza możliwości prowadzenia działań rewitalizacyjnych.

Rekomendacje:

- Rekomenduje się ujednolicenie formy, materiałów i wysokości ogrodzeń poprzez odpowiednie ustalenia w uchwale krajobrazowej, w celu poprawy ekspozycji zabytku oraz uporządkowania przestrzeni;
- Strefy ochrony konserwatorskiej ujęte w planie miejscowym wymagają aktualizacji. Objęte założenie utraciło walory przestrzenne;
- Rekomenduje się podjęcie działań prawnych z udziałem Powiatowego Inspektora Nadzoru Budowlanego zmierzających do doprowadzenia budynków dyrekcji, transformatora oraz stróżówki do stanu technicznego zgodnego z obowiązującymi przepisami, co pozwoli ograniczyć dalszą degradację substancji zabytkowej;
- Rekomenduje się aktualizację ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dotyczących strefy ochrony konserwatorskiej poprzez dostosowanie ich do aktualnego stanu zachowania zespołu oraz jego współczesnych uwarunkowań przestrzennych.

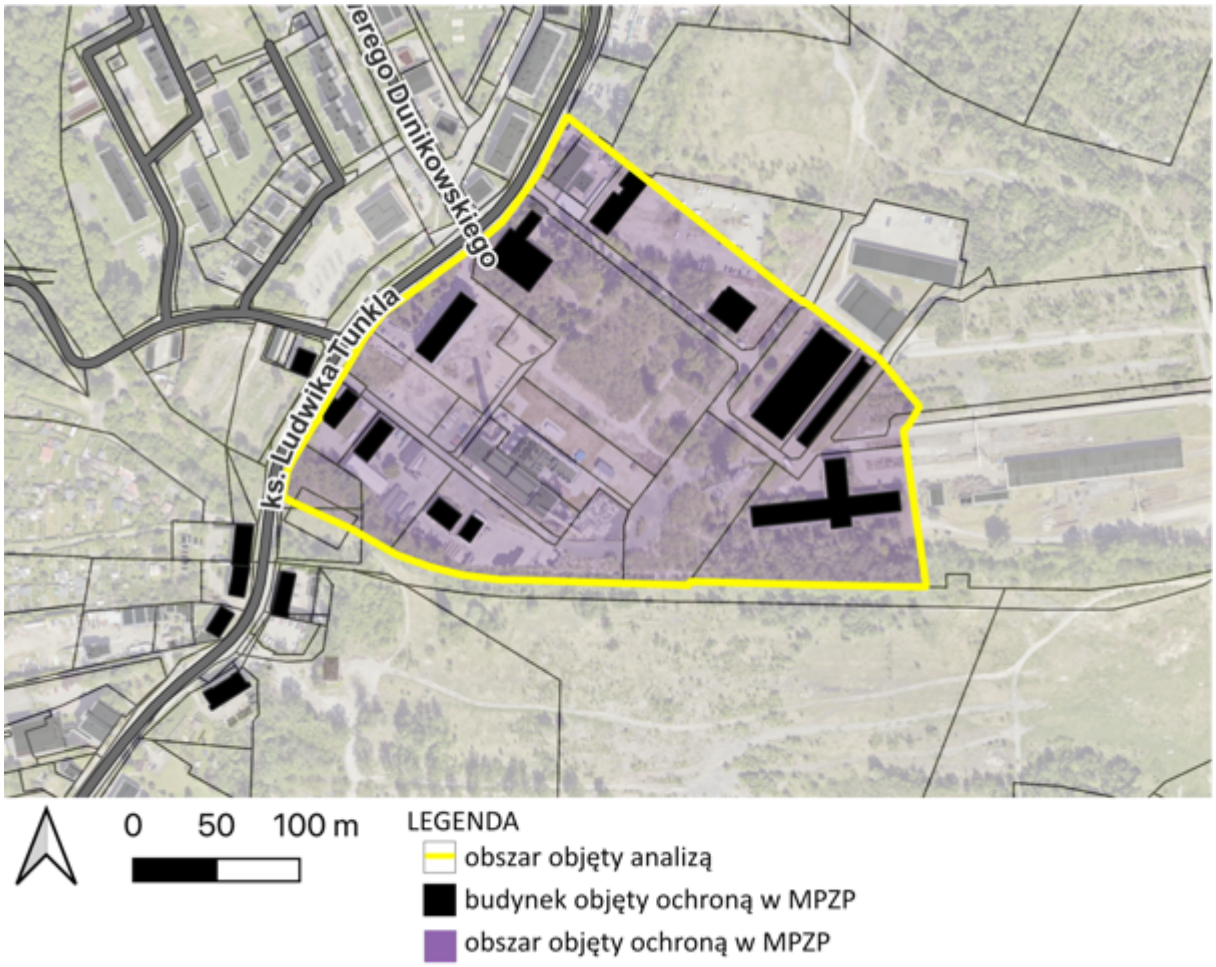
13.1.10. Kopalnia Nowy Wirek

Fotografia 49. Widok na Kopalnię Nowy Wirek. Fot. autorka.

Zespół zabudowy Kopalni Nowy Wirek jest położony przy ulicy Księdza Ludwika Tunkla w dzielnicy Kochłowice. Ochrona konserwatorska zespołu wynika z zapisów §8 ust. 2 tab.2 poz. 348 oraz §8 ust. 8 pkt 4 *miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska, uchwalonego przez Radę Miasta uchwałą nr PR.0007.59.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 22 marca 2018 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2023 r. poz. 2506).* Obszar figuruje także w gminnej ewidencji zabytków miasta Ruda Śląska na pozycji 1910. Na terenie założenia nie występują obiekty wpisane do rejestru zabytków.

Od strony północno-zachodniej teren graniczy z zabudową usługową i mieszkaniową. Południowe, zachodnie i wschodnie otoczenie stanowią tereny poprzemysłowe, zwałowiska oraz obszary poddane sukcesji naturalnej. Historyczny układ urbanistyczny zespołu został w znacznym stopniu zniekształcony w wyniku likwidacji wielu cennych architektonicznie obiektów, współtworzących pierwotną kompozycję przestrzenną zakładu. W konsekwencji ograniczeniu uległa czytelność historycznego układu przestrzennego oraz wzajemnych relacji pomiędzy zachowanymi obiektami. Budynki, które przetrwały do czasów współczesnych, nadal wyznaczają linię zabudowy wzdłuż ulicy ks. Ludwika Tunkla, stanowiąc czytelny ślad dawnego zagospodarowania. Likwidacja otaczającej zabudowy oraz przekształcenia terenów poprzemysłowych doprowadziły do utraty historycznego kontekstu przestrzennego wieży wyciągowej, ograniczając jej ekspozycję oraz czytelność jako dominanty dawnego układu kopalni.

Rysunek 78. Zakres ochrony konserwatorskiej Kopalni Nowy Wirek. Oprac. autorka.

Kopalnia Nowy Wirek powstała z połączenia wielu pól górniczych należących do kopalń Hugo i Hugo Zwang. Pierwszą polską nazwą kopalni była nazwa „Wirek", przeobrażona w 1928 roku w „Nowy Wirek". Kolejno skonsolidowana w 1995 roku z kopalnią „Polska". Pierwszym szybem kopalni był Szyb Maciej wydrążony w 1864 roku (Kozub 1984, 31). Natomiast jedyną pozostałą wieżą wyciągową na terenie kompleksu jest wieża Szybu Nowy Wirek.

Fotografia 50. Kopalnia Nowy Wirek, nn, źródło: polska.org.

Architektura zespołu charakteryzuje się wysokim stopniem spójności kompozycyjnej i materiałowej. Wszystkie budynki wzniesiono w tradycyjnej technologii murowanej z czerwonej cegły, co nadaje założeniu jednolity charakter architektoniczny. Obiekty mają od jednej do czterech kondygnacji nadziemnych, a zróżnicowanie ich wysokości wynika z pełnionych funkcji technologicznych i administracyjnych. Pomimo odmiennych funkcji poszczególnych budynków, zespół zachował jednolity wyraz architektoniczny, charakterystyczny dla zabudowy przemysłowej z okresu jego powstania.

Rysunek 79. Lokalizacja charakterystycznych budynków Kopalni Nowy Wirek. Oprac. autorka.

Teren Kopalni Nowy Wirek znajduje się obecnie w procesie przekształceń własnościowych. Spółka Restrukturyzacji Kopalń S.A. zbyła wschodnią część zakładu, przeznaczoną pod realizację zabudowy przemysłowo-usługowej, co stanowi element przekształcania obszaru w kierunku nowoczesnych funkcji gospodarczych. W centralnej części zakładu nadal funkcjonuje Elektrociepłownia Nowy Wirek, pełniąca istotną rolę w systemie zaopatrzenia w energię i ciepło. Reprezentacyjna część

zespołu została natomiast zaadaptowana na funkcje biurowe i usługowe, przy czym jej walory architektoniczne oraz sposób ekspozycji nie uległy istotnym przekształceniom. Kierunek tych zmian znajduje odzwierciedlenie w ustaleniach projektu planu ogólnego gminy, w którym teren przeznaczono pod strefę gospodarczą „SG".

Wnioski:

- Przeznaczenie terenu pod funkcje produkcyjno-usługowe stwarza warunki do adaptacji zachowanych obiektów zabytkowych. Konieczne jest jednak określenie szczegółowych zasad ich ochrony, przekształceń oraz późniejszego zarządzania;
- Planowane przekształcenia nie zakładają rewitalizacji prowadzącej do zachowania historycznego układu architektoniczno-urbanistycznego kopalni, lecz adaptację terenu do nowych funkcji produkcyjnych i usługowych.

Rekomendacje:

- Rekomenduje się aktualizację ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dotyczących strefy ochrony konserwatorskiej poprzez dostosowanie ich do aktualnego stanu zachowania zespołu oraz jego współczesnych uwarunkowań przestrzennych;
- Rekomenduje się zachowanie historycznego układu dróg zakładowych jako integralnego elementu kompozycji przestrzennej zespołu.

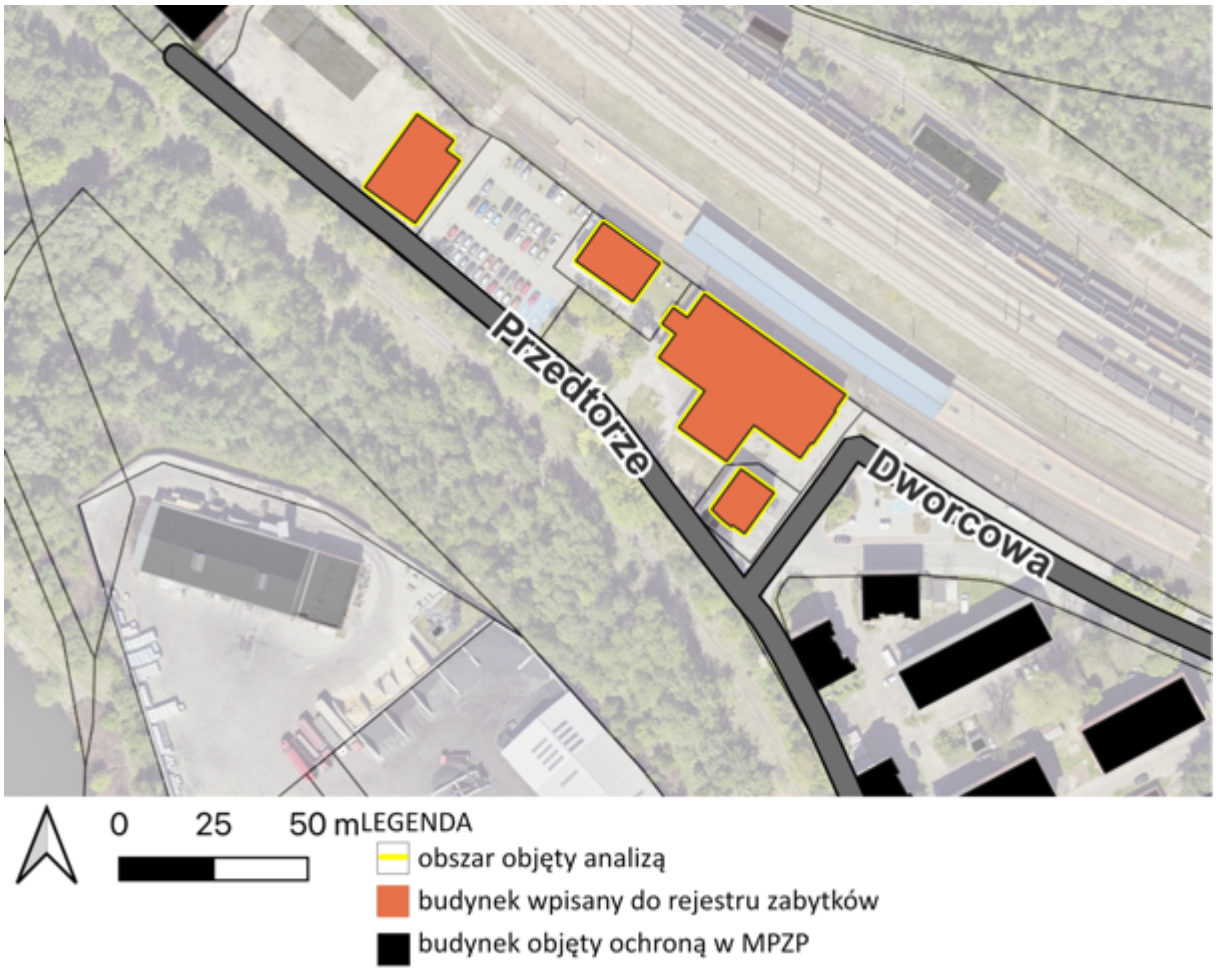
13.2. Zespoły obiektów kolejowych

13.2.1. Zespół stacyjny Ruda-Chebzie

Fotografia 51. Widok na zespół stacyjny w Chebziu. Fot. autorka.

Dworzec kolejowy wraz z budynkami towarzyszącymi jest położony w dzielnicy Chebzie. Budynek dworca został wpisany do rejestru zabytków nieruchomych województwa śląskiego nr A/485/2016 z dnia 14 grudnia 2016 roku przez wzgląd na *zachowanie w dużym stopniu autentycznej bryły i architektury. Jednak o jego wartości przesądza przede wszystkim rola, jaką odegrał w kształtowaniu wizerunku miejscowości* (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 2016). Budynki towarzyszące i budynku pomocnicze z kolei są chronione zapisami §59 ust. 1 pkt 512 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska uchwalonego przez Radę Miasta Ruda Śląska uchwałą nr 1066/LXI/2006 z dnia 22.06.2006 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. nr 84 poz. 2383). Przedmiotowy plan miejscowy obejmujący ochroną ww. zespół zabudowy identyfikuje przedmiotowy teren jako „tereny zamknięte" nie wyznaczając na terenie jakichkolwiek zabudowań i zabytków. Ochrona konserwatorska została wymieniona jedynie w tekście uchwały przedmiotowego planu miejscowego.

Rysunek 80. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu dworca. Oprac. autorka.

Dojazd do zespołu odbywa się od strony elewacji frontowej budynku dworca, z ulicy Dworcowej. Od strony północno-wschodniej oraz północno-zachodniej zespół ograniczony jest układem torów kolejowych, które wyznaczają jego historyczne granice i determinują podłużny charakter założenia. Od strony południowo-zachodniej zespół sąsiaduje z zabudową mieszkaniową wielorodzinną, powstałą przed 1914 rokiem. Historycznie w skład zespołu wchodziły: budynek dworca, peron, budynek poczty, budynek administracyjny oraz budynek gospodarczy. Do czasów współczesnych nie zachował się budynek gospodarczy, który został wyburzony w celu powiększenia parkingu. Zachowany układ przestrzenny zespołu ma charakter podłużny i został ukształtowany zgodnie z przebiegiem linii kolejowej oraz torowiska.

Powstanie zespołu stacyjnego dworca datuje się na lata 1897-1899 (Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Rudzie Śląskiej 2020). Po wybudowaniu zespołu był on wielokrotnie przebudowywany i dostosowywany do bieżących potrzeb, co niewątpliwie przyczyniło się do zmiany charakteru wnętrza.

Fotografia 52. Dworzec w Chebziu, ok. 1918. Autor nieznany.

Architektura zespołu cechuje się spójną kompozycją oraz jednolitym charakterem stylistycznym. Budynki posiadają ceglane elewacje, a ich konstrukcję nośną stanowi szkielet stalowy. Szczególnie wyróżnia się budynek dworca, którego elewacje zdobią gzymsy i fryzy wykonane z zielono-białej cegły. Obiekt charakteryzuje się znacznymi gabarytami oraz wyraźnie zaakcentowaną częścią środkową, przekrytą dachem łukowym, której towarzyszą symetryczne skrzydła zwieńczone dachami płaskimi. Kompozycję elewacji frontowej podkreśla zegar umieszczony nad głównym wejściem do budynku.

Fotografia 53. Stacja Biblioteka w budynku dworca. Fot. autorka.

Dworzec był dzierżawiony przez Miasto od 2012 roku, jednak do 2016 roku pozostawał własnością kolei, kiedy to Miasto Ruda Śląska wykupiło obiekt (Urząd Miasta Ruda Śląska b.d.). Od 2017 roku budynek dworca przeszedł kompleksową adaptację i konserwację, która pozwoliła na utworzenie biblioteki publicznej i poczekalni. Prace konserwatorskie i adaptacyjne pochłonęły prawie 10 milionów złotych, a 80% z nich stanowiło dofinansowanie Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego (Urbańczyk 2020). Od 2018 roku budynek funkcjonuje w niezmienionej po adaptacji formie. Po rewitalizacji teren dworca został zaaranżowany pod parking oraz przestrzeń do wypoczynku złożoną z zieleni niskiej, wysokiej i małej architektury.

Problematyka zagospodarowania pozostałych obiektów zlokalizowanych w otoczeniu dworca głównego jest utrudniona z uwagi na zróżnicowaną strukturę własnościową. Część zabudowy należy do spółki kolejowej, która nadal użytkuje budynek dawnej poczty. Taki stan własności uniemożliwia kompleksową adaptację wszystkich zabytków wchodzących w skład zespołu oraz ujednolicenie ich estetyki. Dodatkowym utrudnieniem jest brak miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu zamkniętego. Planowane inwestycje wymagają każdorazowo uzyskania decyzji o warunkach zabudowy, co wydłuża proces inwestycyjny oraz może ograniczać możliwość pozyskania środków zewnętrznych.

Wnioski:

- Zachowanie ciągłości i trwałości użytkowania budynku dworca ograniczyło proces jego degradacji oraz umożliwiło utrzymanie obiektu w dobrym stanie technicznym;
- Brak planu miejscowego powoduje konieczność uzyskania decyzji o warunkach zabudowy, co wpływa na wydłużenie procesu inwestycyjnego.

Rekomendacje:

- Rekomenduje się dążenie do uporządkowania struktury własnościowej zespołu, umożliwiającego prowadzenie spójnych działań rewitalizacyjnych oraz ujednolicenie sposobu zagospodarowania i ochrony zabytkowej zabudowy;

- Rekomenduje się przeprowadzenie kompleksowej renowacji budynku administracyjnego w celu zahamowania procesu jego degradacji oraz przygotowania obiektu do przyszłej adaptacji;
- Rekomenduje się objęcie historycznej zabudowy ochroną konserwatorską w nowym miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego poprzez odpowiednie ustalenia w części tekstowej i graficznej planu oraz określenie przeznaczenia terenu sprzyjającego zachowaniu i adaptacji zabytkowych obiektów;
- Rekomenduje się zachowanie pasa zieleni oddzielającego zespół od zabudowy mieszkaniowej.

13.2.2. Dworzec kolejowy Ruda

Fotografia 54. Widok na zespół stacyjny Ruda, 2021.

Budynek dworca kolejowego jest położony przy ulicy Wolności w dzielnicy Ruda. Dworzec jest objęty ochroną konserwatorską obejmującą budynek oraz otoczenie. Zabytek jest chroniony prawem na podstawie zapisów §53 ust. 2 pkt 10 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska uchwalonego przez Radę Miasta Ruda Śląska uchwałą nr 1066/LXI/2006 z dnia 22.06.2006 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. nr 84 poz. 2383). Otoczenie obiektu zostało objęte strefą ochrony konserwatorskiej „B" w ww. planie miejscowym. Obiekt figuruje także w gminnej ewidencji zabytków na pozycji 1998.

Rysunek 81. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu stacyjnego Ruda. Oprac. autorka.

Obiekt zlokalizowany jest w dzielnicy Ruda, przy jednej z głównych arterii miasta, ulicy Wolności. Od północy jego granicę wyznacza linia kolejowa, natomiast od południa, wschodu i zachodu sąsiaduje z pasem zieleni wysokiej i istniejącą zabudową usługową i mieszkaniową. Obsługa komunikacyjna obiektu, zarówno piesza, jak i kołowa, odbywa się od strony wschodniej.

Budynek został wybudowany w latach 1866-1900 (Miejski Konserwator Zabytków w Rudzie Śląskiej 2009), jako kasa oraz poczekalnia dla pasażerów podróżujących pasażerskimi liniami kolejowymi. W czasach wojny budynek pełnił rolę stacji granicznej. Pierwotną funkcję dworca i kasy pełni do dziś. Remont dworca został przeprowadzony przez Urząd Miasta Ruda Śląska w 2006 roku.

Budynek został wzniesiony w technologii murowanej, z cegły czerwonej. Budynek ma dwie kondygnacje w części głównej, część wtórna jednokondygnacyjna. Elewacja obiektu jest zdobiona w sposób oszczędny, posiada pola cegły o jaśniejszym zabarwieniu oraz pola wykończone w tynku. Skromne dekoracje objawiają się jedynie w postaci tynkowanych opasek okiennych i drzwiowych opiewających stolarkę dzieloną na kwatery.

W zakresie przedmiotowego budynku nie przewiduje się istotnych zagrożeń wyginających z jego otoczenia. Budynek jest wizualnie odseparowany od pozostałych zabudowań budynkami oraz

zielenią wysoką, co pozwala na uwidocznienie czytelnych granic wnętrza architektoniczno-krajobrazowego. Obsługa pociągów pasażerskich będących główną funkcją budynku nie jest zagrożona, nie planuje się odejścia od aktualnego zagospodarowania budynku.

Wnioski:

- Budynek kasy i poczekalni nie jest obecnie narażony na istotne zagrożenia wynikające z przekształceń jego otoczenia;
- Bardzo dobry stan techniczny budynku jest rezultatem zachowania ciągłości jego użytkowania oraz prowadzenia bieżących prac utrzymaniowych;
- Korzystna dostępność komunikacyjna obiektu sprzyja utrzymaniu jego dotychczasowej funkcji oraz zwiększa potencjał dalszego użytkowania;
- Układ funkcjonalno-przestrzenny oraz stan techniczny budynku umożliwiają jego adaptację do innych funkcji bez konieczności przeprowadzania istotnych przekształceń konserwatorskich i budowlanych.

Rekomendacje:

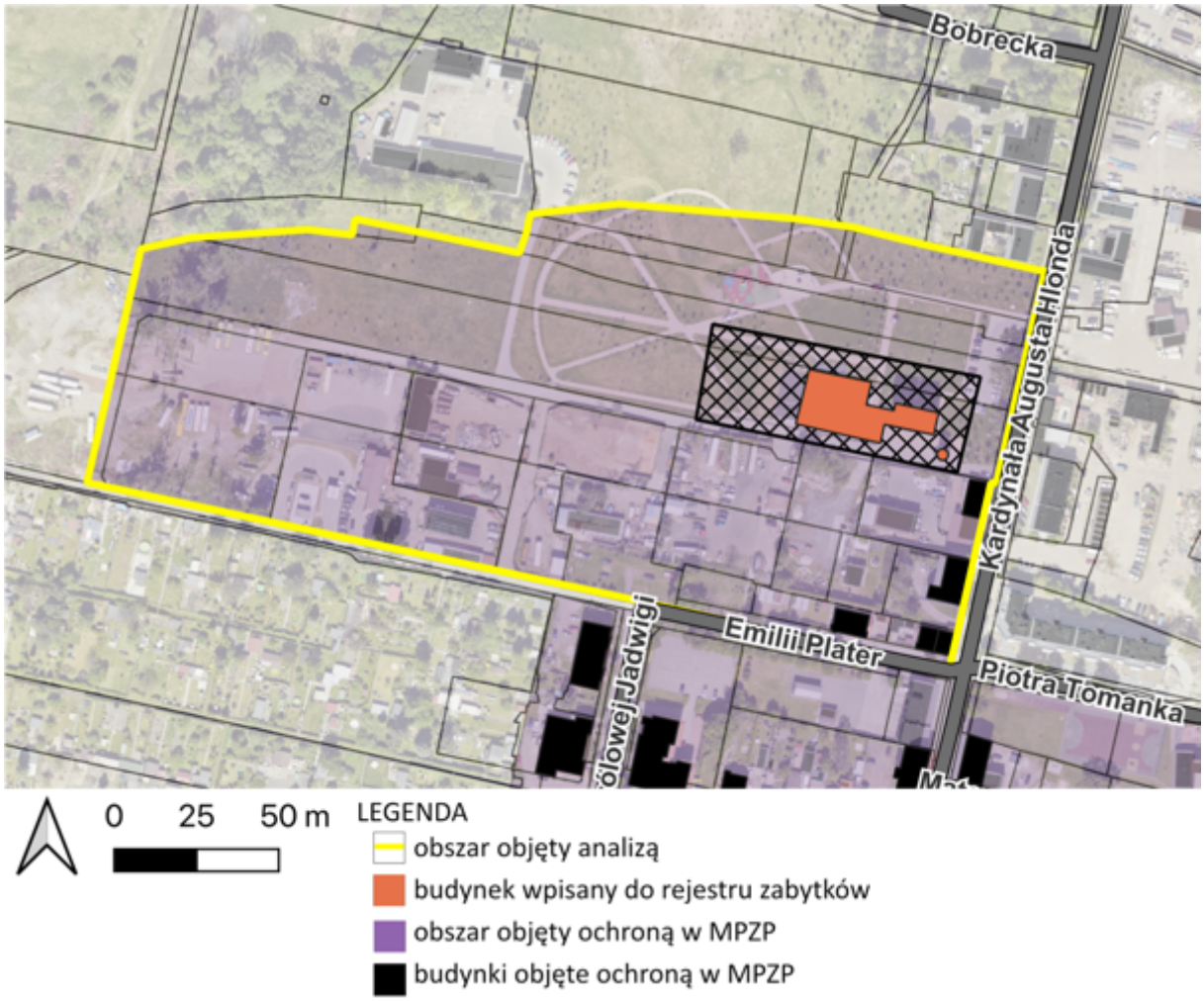
- Rekomenduje się zachowanie dotychczasowej funkcji budynku, która zapewnia ciągłość jego użytkowania oraz sprzyja utrzymaniu dobrego stanu technicznego i zachowaniu wartości zabytkowych;
- W przypadku rezygnacji z dotychczasowej funkcji rekomenduje się adaptację budynku do nowych funkcji zgodnych z jego układem przestrzennym oraz wartościami historycznymi i architektonicznymi.
- Rekomenduje się zachowanie pasa zieleni oddzielającego zespół od zabudowy mieszkaniowej i usługowej w zapisach planu miejscowego.

13.3. Koksownia Orzegów

Fotografia 55. Widok na pozostałości koksowni. Fot. autorka.

Zabudowania koksowni są zlokalizowane przy ulicy Kardynała Augusta Hlonda w dzielnicy Orzegów. Fragment zachowanej historycznej zabudowy został wpisany do rejestru zabytków województwa katowickiego dnia 6 listopada 1987 roku decyzją nr 1352/87. Decyzja o wpisie obejmuje budynek wieży węglowej, zbiornik smoły, ciąg komór pierwszej baterii koksowniczej oraz odcinek drogi dojazdowej. Ochroną zostało objęte także najbliższe otoczenie, wyznaczone w załączniku do dokumentu. Decyzję o wpisie do rejestru zabytków uzasadniały słowa: *wielka wartość dla historii rozwoju przemysłu i unikalny charakter w skali kraju* oraz *najstarszy z zachowanych tego typu obiektów zakład na terenie Polski* (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 1987). W decyzji o wpisie obiektu do rejestru widnieje informacja o występowaniu we wnętrzach budynków urządzeń służących do obróbki węgla, które nie zachowały się do dnia dzisiejszego. Dalsze otoczenie chronione jest zapisami §57 ust. 1 pkt 10 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska uchwalonego przez Radę Miasta Ruda Śląska uchwałą nr 1066/LXI/2006 z dnia 22.06.2006 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. nr 84 poz. 2383).

Rysunek 82. Zakres ochrony konserwatorskiej koksowni. Oprac. autorka.

Teren położony jest poza historycznym centrum dzielnicy Orzegów. Od strony wschodniej graniczy z drogą dojazdową oraz terenem dawnej Kopalni Karol. Północne i zachodnie otoczenie tworzą tereny porośnięte zielenią wysoką z pojedynczymi obiektami usługowymi i mieszkalnymi. Od południa zespół sąsiaduje z terenem dawnej koksowni, na którym zachowały się silnie przekształcone obiekty poprzemysłowe. Stanowią one pozostałość historycznego zagospodarowania przemysłowego, jednak ich przekształcenia ograniczają czytelność pierwotnego układu przestrzennego

Budynki, budowle i urządzenia zakładu zostały wybudowane w latach 1900-1903 jako odpowiedź na występujące pokłady węgla koksującego w sąsiadującej kopalni Karol. Pierwotnie zakład funkcjonował pod pieczą Joanny i Hansa Ulryka Schaffgotsch i nazwą Gotthard. Teren zakładu zajmował pierwotnie 5,5 ha (Frużyński 2020).

Fotografia 56. Widok na bramę wjazdową zakładu, nn. Źródło: fotopolska. Autor nieznany.

Architektura budynków i budowli cechuje się prostotą i surowością, z oszczędnym zastosowaniem detalu. Elementy dekoracyjne pojawiają się głównie w formie łukowo zwieńczonych otworów okiennych, które zostały wykończone cegłami, nadającymi fasadzie subtelny rytm. Charakterystycznym akcentem konstrukcyjnym są stalowe, owalne kotwy spinające budynek, które podkreślają jego industrialny charakter. Warto również zwrócić uwagę na fragment górnej baterii koksowniczej, wyróżniający się kolorystyką - zastosowana tu cegła utrzymana jest w odcieniach żółci i brązu, co nadaje bryle nieco cieplejszy ton i kontrastuje z pozostałymi elewacjami zakładu.

Rysunek 83. Lokalizacja charakterystycznych budynków Koksowni Orzegów. Oprac. autorka.

Rewitalizacja terenu Koksowni Orzegów została przeprowadzona w latach 2017-2021 w ramach projektu „Rekultywacja i remediacja terenów dawnej koksowni Orzegów" prowadzonego przez Biuro Miejskiego Konserwatora w Rudzie Śląskiej. Projekt obejmował rekultywację zdegradowanego terenu dawnej koksowni oraz jego przekształcenie w bezpieczną i zrównoważoną środowiskowo przestrzeń. W ramach przedsięwzięcia usunięto odpady i zanieczyszczenia, doprowadzając teren do stanu niezagrażającego zdrowiu ludzi i środowisku. Jednym z głównych założeń projektu było utworzenie rozległych terenów zieleni, umożliwiających odtworzenie naturalnych procesów przyrodniczych oraz stworzenie siedlisk dla lokalnych gatunków roślin i zwierząt. Ponad 70% powierzchni terenu, obejmującej 3,37 ha, przeznaczono na powierzchnie biologicznie czynne, zapewniające zachowanie funkcji ekologicznych. Wyzwanie stanowił także stan techniczny budynków oraz współwłasność drogi dojazdowej z innymi użytkownikami (Urbańczyk 2021; Pichlak 2021). Projekt miał również wymiar społeczny. Zrekultywowany teren udostępniono mieszkańcom jako ogólnodostępną przestrzeń publiczną. Realizacja przedsięwzięcia ograniczyła dalszą degradację obszaru oraz przyczyniła się do poprawy jakości środowiska i warunków życia mieszkańców.

Wnioski:

- Mieszana struktura własnościowa działek geodezyjnych, na których znajdują się obiekty i droga dojazdowa, może stanowić istotne wyzwanie dla spójnego zarządzania terenem oraz realizacji inwestycji. W skład tej struktury wchodzą działki należące do wielu właścicieli prywatnych (droga dojazdowa), a także grunty będące własnością gminy, województwa oraz Skarbu Państwa (na których znajdują się zabytki). Taka różnorodność właścicieli wymaga precyzyjnego uregulowania kwestii własnościowych oraz współpracy między poszczególnymi podmiotami
- Zły stan techniczny obiektów przed rewitalizacją, a także wieloletni brak zabezpieczenia przed dostępem osób trzecich, doprowadziły do poważnej dewastacji oraz kradzieży oryginalnych urządzeń technicznych i wyposażenia. Tego rodzaju zaniedbania nie tylko pogorszyły stan zachowania zabytkowych elementów, ale również zwiększyły koszty potencjalnych prac rewitalizacyjnych;
- Znaczne zanieczyszczenie gruntu substancjami ropopochodnymi[13] znacząco skomplikowało proces rewitalizacji poprzez konieczność wymiany sporej ilości gruntu i likwidacji wieloletnich okazów drzew;

[13] Grunt był zanieczyszczony różnorodnymi związkami chemicznymi, które dokładnie wymienione są w rozdziale dotyczącym przeprowadzonych rewitalizacji.

- Długoletnie zaniedbanie terenu doprowadziło do obfitego porośnięcia terenu tzw. czwartą przyrodą, w znacznej części zanieczyszczoną chemikaliami, którą trzeba było wyciąć;
- Ochrona konserwatorska w postaci wpisu do rejestru zabytków okazała się skuteczna, obiekt przetrwał w pierwotnej formie. Zaniechanie ochrony interwencyjnej obiektu oraz wieloletnie zaniedbania doprowadziły do rabunku wyposażenia i pogorszenia się stanu technicznego obiektów.

Rekomendacje:

- Rekomenduje się adaptację zachowanych budynków do nowych funkcji, zapewniających ich trwałe użytkowanie oraz ożywienie społeczno-gospodarcze terenu.

13.4. Huta Pokój

Fotografia 57. Widok na część Huty Pokój. Fot. autorka.

Teren Huty Pokój leżący po wschodniej stronie ulicy Piotra Niedurnego w Nowym Bytomiu w całości jest objęty ochroną konserwatorską wynikającą z zapisów §8 ust. 1 tab.1 poz.9 i 10 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska, uchwalonego przez Radę Miasta uchwałą nr PR.0007.59.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 22 marca 2018 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2023 r. poz. 2506). Obszar pod nazwą *teren pierwotnie należący do Huty Pokój, ochroną objęte są wszystkie budynki, a w szczególności zespół wielkiego pieca „A" z halą lejniczą oraz budynek portierni bramy nr II* figuruje w gminnej ewidencji zabytków miasta Ruda Śląska na pozycji 1287. Najcenniejsze obiekty znajdujące się w granicach wyznaczonej strefy ochrony konserwatorskiej stanowią budynek bramy II oraz Wielki Piec Hutniczy „A".

Brama II Huty Pokój zlokalizowana przy ulicy Piotra Niedurnego 79 została wpisana do rejestru zabytków województwa śląskiego decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr K-RD.5130.10.2011.KL z dnia 7 grudnia 2011 roku na pozycji A/357/11. Budynek bramny został objęty ochroną w zakresie budynku oraz jego najbliższego otoczenia, oznaczonego na mapie będącej załącznikiem do decyzji. Należy zauważyć, że teren ujęty w decyzji o wpisaniu budynku do rejestru zabytków został błędnie oznaczony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego obowiązującym na przedmiotowym terenie. Obiekt został objęty ochroną uzasadnioną posiadaniem wartości zabytkowych wynikających z właściwej ustawy dotyczącej ochrony zabytków. Decyzja o wpisie do rejestru traktuje także, że *budynek portierni jest elementem historycznego krajobrazu, podkreślającym tożsamość miejsca* (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 2011).

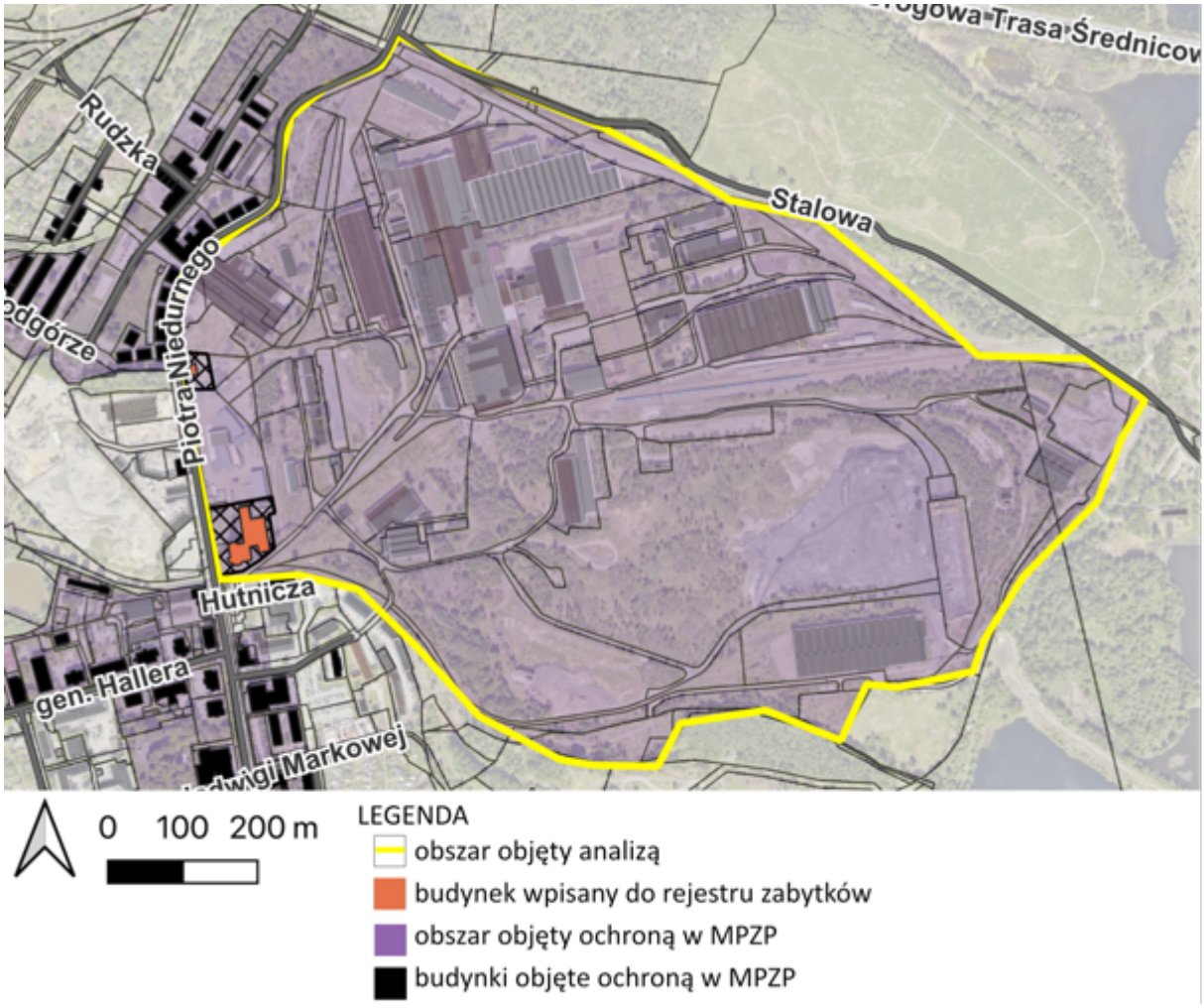
Drugim obiektem wpisanym do rejestru zabytków województwa śląskiego znajdującym się na obszarze Huty Pokój jest Wielki Piec Hutniczy „A" położony przy ulicy Piotra Niedurnego 58. Urządzenie zostało wpisane do rejestru zabytków 27 listopada 2012 roku decyzją nr K-RD.5130.7.2011.KL Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Obiekt figuruje w rejestrze pod numerem A/360/12. Zespół Wielkiego Pieca „A" pomimo swojej unikalności nie był obiektem pożądanym przez służby konserwatorskie do objęcia ochroną konserwatorską. Wymieniony powyżej wpis stanowił drugą próbę objęcia obiektu ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Pierwsze postępowanie zakończyło się odmową ze względu na uznanie obiektu za zbyt młody, aby mógł zostać wpisany do rejestru zabytków. Należy jednak jednoznacznie podkreślić, że ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nie określa minimalnego wieku który należy osiągnąć celem wpisania obiektu do rejestru zabytków[14]. Właściwy wpis do rejestru zabytków obiektu Wielkiego Pieca „A" nie traktuje obiektu kompleksowo, obejmuje ochroną *Wielki Piec Hutniczy „A" wraz z wyciągiem ukośnym, wyciągiem osobowo-towarowym[15], odpylnikiem statycznym, zespołem nagrzewnic 1, 2, 3* (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 2012). Ochroną tzw. rejestrową nie zostały objęte następujące elementy będące częściami składowymi kompleksu:

- komin spalinowy
- estakada kolejowa
- budynek maszynowni/sterowni
- części przesyłowe w formie rur przechodzących pomiędzy obiektami
- otoczenie obiektu, w którym występują istotne elementy zagospodarowania terenu, w tym wagony oraz materiały wsadowe.

[14] Obiekt Wielki Piec „A" powstał w 1968 roku. Należy przy tym wspomnieć, że najmłodszym zabytkiem wpisanym do rejestru zabytków (stan na 2024 rok) jest Votum Aleksa (woj. Mazowieckie) powstały w 2011 roku.
[15] Wyciąg osobowo-towarowy nigdy nie został ukończony i nigdy nie funkcjonował (przekaz ustny hutników)

Wielki Piec „A" został objęty ochroną w rejestrze zabytków przez wzgląd na posiadane wartości naukowe, artystyczne i historyczne. Dokument wskazuje, że *obiekt ilustruje walory istotne z punktu widzenia rozwoju myśli technicznej, a jego istnienie, jako utrwalonego dla części terenów Nowego Bytomia elementu historycznego krajobrazu przemysłowego, wyróżnia to ważne dla Rudy Śląskiej miejsce* (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 2012), pomimo tezy o krajobrazowej wartości obiektu, jego otoczenie nie zostało ujęte w ww. decyzji. Należy także zauważyć, że otoczenie zostało błędnie wprowadzone do planu miejscowego i oznaczone jako „wpisane do rejestru zabytków".

W 2025 roku rozszerzono zakres ochrony konserwatorskiej zespołu zabudowy Wielkiego Pieca „A" o otoczenie oraz budynek sterowni. Obiekty objęto wpisem do rejestru zabytków pod numerem A/1599/25 z dnia 3 października 2025 r.

Rysunek 84. Zakres ochrony konserwatorskiej Huty Pokój. Oprac. autorka.

Od północy i wschodu teren huty sąsiaduje ternami zielonymi. Od wschodu huta sąsiaduje z granicą miasta Świętochłowice. Od południowej strony teren graniczy z zabudową usługową i jednorodzinną oraz nieużytkami pokopalnianymi na których znajdują się fragmenty zabytkowej zabudowy Kopalni Pokój. Zachodnia część okalająca zakład to ulica Niedurnego zamykająca zakład.

Za ulicą Niedurnego znajduje się dalsza, nowsza część Huty, nieobjęta ochroną konserwatorska oraz charakterystyczne osiedle mieszkaniowe Kaufhaus, tworzące z wzajemnością tło dla huty.

Początki Huty Pokój (dawn. Friedenshütte) sięgają 1840 roku. Początkowo teren dzisiejszej huty znajdował się w obszarze tzw. czarnego lasu należącego do Bytomia. Przez lata zakład był stale powiększany i modernizowany, co stanowi typowe postępowanie w zakładach przemysłowych. W szczytowej formie oddziału wielkopiecowego huta posiadała 7 wielkich pieców hutniczych (Rola 1989, 51). Zakład był napędzany węglem z miejscowych kopalni, który przerabiany był na koks w hutniczej koksowni będącej częścią zakładu. Deindustrializacja kraju wpłynęła na częściową likwidację infrastruktury zakładu. Aktualnie huta nie produkuje już surowej stali, stanowi jedynie zakład walcowniczo konstrukcyjny z możliwością malowania i cynkowania wykonanych elementów stalowych.

Fotografia 58. Huta Pokój w 1911 roku, źródło: archiwum zakładowe Huty Pokój.

Wpływ na architekturę zespołu miały liczne modernizacje i rozbudowy obiektów. Architektura obszaru jest dość zróżnicowana, reprezentuje zabudowania pochodzące z różnych etapów rozwoju zakładu, a najstarsze zabudowania pochodzą z roku około 1900. Najnowsze zabudowania natomiast to budownictwo tymczasowe. Budynkami istotnymi z punktu widzenia sylwety ulicy Piotra Niedurnego są:

a) Wielki Piec „A", który stanowi jedno z trzech ostatnich tego typu urządzeń (małych, do pojemności 400m^2) na terenie Polski. Unikatowe jest także wyposażenie obiektu, zawierające się w całkowicie oryginalnych urządzeniach, meblach, odzieży roboczej i narzędziach znajdujących się w dużej mierze w namiarowni (Pichlak-Czop 2023). Od 2019 roku prowadzone są działania projektowe mające na celu rewitalizację obiektu. Zespół Wielkiego Pieca „A" w znacznej większości skonstruowany jest ze stali. W zespole jedynym obiektem wzniesionym w technologii murowanej jest budynek namiarowni, natomiast estakadę kolejową wykonano w konstrukcji żelbetowej.;

b) Budynek Bramy II pełni obecnie funkcję biurową. Obiekt wzniesiono w 1908 roku. Pierwotnie był połączony z laboratorium o większych gabarytach, zaprojektowanym w tej samej stylistyce architektonicznej. Frontowa elewacja budynku ma symetryczną kompozycję i została wykonana z cegły. Charakterystycznymi elementami jej wystroju są żeliwne odlewy o tematyce

hutniczej oraz oryginalny zegar umieszczony w centralnej części elewacji. Budynek został poddany kompleksowemu remontowi i obecnie stanowi siedzibę przedsiębiorstwa działającego w branży okołohutniczej (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 2011);

c) Charakterystyczna, obecnie nieużytkowana hala Walcowni Blachy Cienkiej stanowi element zabudowy domykający granice dawnego zakładu. Wraz z osiedlem robotniczym Kaufhaus współtworzy pierzeję ulicy Niedurnego, kształtując jej historyczny charakter. Elewacje hali wykonano z czerwonej cegły, z charakterystycznym ażurowym układem wybranych partii muru. Bryłę obiektu wyróżniają wysokie, strzeliste dachy o charakterystycznym koronowym zarysie, nadające hali indywidualny wyraz architektoniczny i podkreślające jej dominantę w krajobrazie przemysłowym.

Rysunek 85. Lokalizacja charakterystycznych budynków Huty Pokój. Oprac. autorka.

Układ urbanistyczny zakładu wynikał bezpośrednio z organizacji procesu technologicznego oraz powiązań funkcjonalnych pomiędzy poszczególnymi wydziałami. Wzdłuż ulicy Niedurnego zlokalizowany był wydział wielkopiecowy, którego zabudowa tworzyła wyraźną ścianę urbanistyczną oddzielającą teren huty od przestrzeni miejskiej. W głębi zakładu znajdowały się walcownie oraz koksownia, stanowiące kolejne etapy procesu produkcyjnego. W początkowym okresie funkcjonowania huty prowadzono również produkcję drobnych wyrobów metalowych, takich jak młoty i łopaty. Południową część założenia zajmowały doły żużlowe oraz zwałowiska odpadów poprodukcyjnych. Układ dróg wewnętrznych miał charakter swobodny i był podporządkowany potrzebom transportu technologicznego. Po zachodniej stronie ulicy Niedurnego zlokalizowana była druga część zakładu, obejmująca wydział profili zimnogiętych oraz place składowe materiałów i topników wykorzystywanych w procesie wielkopiecowym.

Zakład stale funkcjonuje jako huta, aczkolwiek w okrojonym zakresie, gdyż nie produkuje już stali, zajmuje się tylko jej obróbką. Teren huty ma mieszaną własność. Część działek znajdujących się wgłębi zakładu została zbyta na część prywatnych właścicieli, co w przyszłości może powodować problemy przy rewitalizacji całego obszaru. W przypadku przedmiotowego zakładu największy problem stanowi stan techniczny nieużytkowanych budynków. Teren całej huty stanowi przykład odzyskiwania terenu przez przyrodę w postaci fauny jak i flory. Huta pielęgnuje i wspiera przyrodę porastającą teren, nie dąży do likwidacji spontanicznej roślinności.

Brak spójnej koncepcji rozwoju i adaptacji przedmiotowego terenu stanowi istotne zagrożenie dla zachowania zabytków, ich otoczenia oraz ekspozycji biernej i czynnej, ponieważ nie określono docelowych zasad zagospodarowania obszaru po zakończeniu działalności przemysłowej. Istotny przykładem jest funkcjonowanie w sąsiedztwie wielkiego pieca składowiska odpadów, wpływającego niekorzystnie na ekspozycję czynną zabytku. Obowiązujący miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego przeznacza teren pod jednostki „P", z przeznaczeniem podstawowym pod zabudowę przemysłową oraz „UP", z przeznaczeniem podstawowym pod zabudowę usług publicznych. Ustalenia planu nie regulują jednak zasad podziału nieruchomości ani nie wyznaczają parametrów kształtowania przyszłej struktury własnościowej, co może prowadzić do dalszej fragmentacji historycznego zespołu. Dotychczas nie przeprowadzono również kompleksowej inwentaryzacji przestrzennej i konserwatorskiej, która stanowiłaby podstawę aktualizacji ustaleń planistycznych oraz wyznaczenia zasad ochrony i ekspozycji zabytków.

Dotychczas przeprowadzono w latach 2023-2026 jedynie rewitalizację i adaptację zespołu zabudowy Wielkiego Pieca Hutniczego „A". Działania dążące do adaptacji obiektu trwały od 2019 roku, rozpoczynał je konkurs na koncepcję architektoniczną, w którym pierwszą nagrodę zajęła pracownia eM4 Pracownia Architektury Marcin Brataniec (Urząd Miasta 2020).

Rewitalizacja Wielkiego Pieca „A" Huty Pokój objęła zabezpieczenie historycznej substancji zabytkowej oraz przystosowanie obiektu do nowych funkcji użytkowych, w tym muzealnych i biurowych. Przeprowadzone prace przyczyniły się do poprawy stanu technicznego zabytku oraz uporządkowania jego otoczenia, umożliwiając ponowne wykorzystanie jednego z najcenniejszych obiektów poprzemysłowych Rudy Śląskiej. Zachowanie wielkiego pieca wraz z jego bezpośrednim otoczeniem pozwoliło na utrzymanie czytelności historycznego układu przestrzennego oraz zachowanie jednej z najważniejszych dominant krajobrazowych miasta. Największym wyzwaniem procesu rewitalizacji była skala i złożona forma obiektu, a także jego stan techniczny, wynikający z wieloletniego użytkowania przemysłowego. Istotnym problemem okazała się również niewielka powierzchnia działki ewidencyjna oraz konieczność zapewnienia dostępu do zabytku, ponieważ dojście i dojazd do obiektu prowadziły przez teren czynnego zakładu przemysłowego, co wymagało pogodzenia potrzeb związanych z funkcjonowaniem przedsiębiorstwa z planowanym udostępnieniem obiektu zwiedzającym.

Wnioski:

- Brak kompleksowej koncepcji zagospodarowania terenu po zakończeniu działalności przemysłowej stanowi jedno z głównych zagrożeń dla zachowania zabytków oraz ich otoczenia;
- Obowiązujące ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego nie zapewniają wystarczających instrumentów ochrony historycznego układu przestrzennego oraz ekspozycji zabytków;
- Brak regulacji dotyczących zasad podziału nieruchomości może prowadzić do dalszej fragmentacji historycznego zespołu oraz utraty jego czytelności przestrzennej;
- Nieprzeprowadzenie kompleksowej inwentaryzacji konserwatorskiej i przestrzennej utrudnia aktualizację dokumentów planistycznych oraz określenie zasad ochrony zabytków i ich otoczenia;
- Zachowane budynki na terenie zakładu mają potencjał adaptacyjny, jednak ich wykorzystanie wymaga skoordynowania działań planistycznych, konserwatorskich i inwestycyjnych.

Rekomendacje:

- Rekomenduje się opracowanie kompleksowej koncepcji zagospodarowania terenu, określającej docelowe funkcje zabytkowych obiektów oraz zasady kształtowania ich otoczenia;
- Rekomenduje się aktualizację ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego poprzez wprowadzenie zapisów dotyczących ochrony historycznego układu przestrzennego, ekspozycji zabytków oraz zasad zagospodarowania ich otoczenia;

- Rekomenduje się określenie w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego zasad podziału nieruchomości, ograniczających dalszą fragmentację historycznego zespołu;
- Rekomenduje się przeprowadzenie kompleksowej inwentaryzacji konserwatorskiej i przestrzennej jako podstawy do aktualizacji dokumentów planistycznych oraz wyznaczenia stref ekspozycji zabytków;
- Rekomenduje się ochronę i zabezpieczenie historycznych elementów zagospodarowania terenu oraz ich ekspozycję w przestrzeniach poddanych rewitalizacji.
- Rekomenduje się uporządkowanie terenu wysypiska zlokalizowanego w bezpośrednim sąsiedztwie wielkiego pieca, oraz zmianę przeznaczenia przedmiotowego terenu na parking, obsługujący inwestycję.

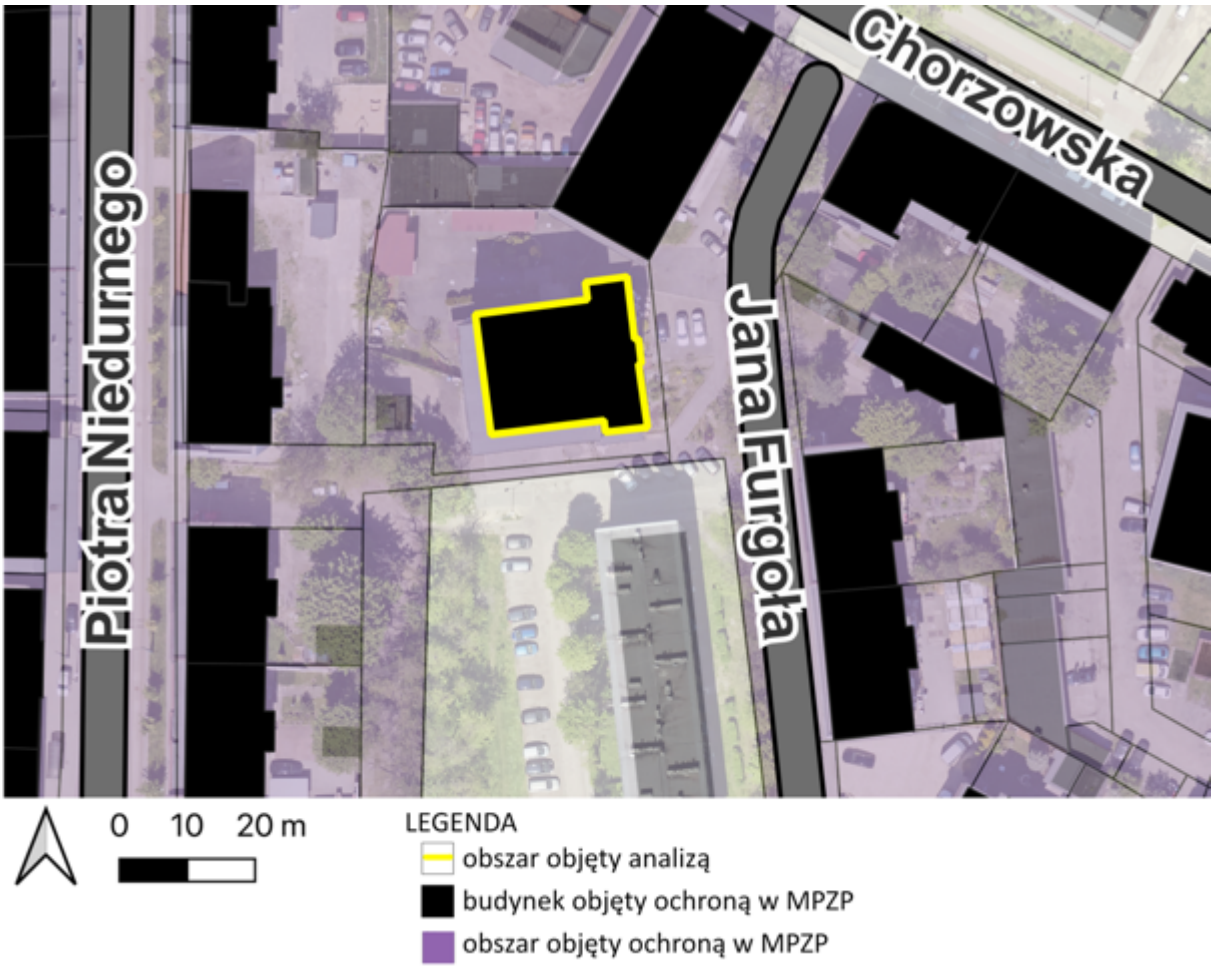
13.5. Zbiorniki wodne i młyny wodne

13.5.1. Zbiornik wodny dla kotłowni Huty Pokój

Fotografia 59. Widok na zbiornik wodny Huty Pokój. Fot. autorka.

Budynek zbiornika wodnego jest objęty ochroną konserwatorską zgodnie z zapisami §8 ust. 2 tab.2 poz. 161 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska, uchwalonego przez Radę Miasta uchwałą nr PR.0007.59.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 22 marca 2018 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2023 r. poz. 2506). Budynek[16] figuruje także w gminnej ewidencji zabytków na pozycji 496. Otoczenie budynku znajduje się w strefie ochrony konserwatorskiej „A" wynikającej z §8 ust. 4 pkt 3 ww. planu miejscowego.

Rysunek 86. Zakres ochrony konserwatorskiej obiektu. Oprac. autorka.

Budynek jest położony w centralnej części dzielnicy Nowy Bytom, w bliskim sąsiedztwie historycznej wieży wodnej znajdującej się na północy od obiektu. Północno-wschodnie sąsiedztwo stanowi budynek Kina Patria, wzniesionego jako architektura modernizmu. Od północy i zachodu zbiornik sąsiaduje z zabytkową zabudową wielorodzinną o ceglanych elewacjach. Południowe sąsiedztwo to budynki wielorodzinne wybudowane na przełomie lat 60. i 70. XX wieku. Bezpośrednio przed budynkiem funkcjonuje parking i fragment zieleni urządzonej w postaci trawnika i krzewów.

[16] Budynek został objęty ochroną w MPZP jako budynek usługowy, pierwotne przeznaczenie budynku nie było znane aż do 2023 roku.

Za budynkiem znajduje się obszar zieleni urządzonej, gdzie w czasach funkcjonowania usług gastronomicznych znajdował się ogród letni.

Dokładna data powstania obiektu nie jest znana, natomiast na podstawie cech stylowych autorka datuje jego powstanie na przełom lat 30. i 40. XX wieku. Pierwotne przeznaczenie obiektu nie było znane służbom konserwatorskim aż do przeprowadzonej wizji konserwatorskiej mającej miejsce w styczniu 2023 roku. Plan miejscowy oraz wszelkie dokumenty dotyczące objęcia zbiornika ochroną konserwatorską błędnie określały obiekt jako „budynek usługowy". W budowli prawdopodobnie od początku jego istnienia na kondygnacji parteru funkcjonowało mieszkanie służbowe, w późniejszym czasie zaadaptowane na działalność usługową. Budynek był przez lata podzielony na trzy funkcjonalne części tj. kondygnacja parteru jako część mieszkaniowo-usługowa, a powyższe kondygnacje stanowiły zbiornik wodny. Charakterystyczna wieża obiektu funkcjonuje jako klatka schodowa.

Fotografia 60. Wnętrza budynku zbiornika. Fot. autorka.

Zbiornik wodny został wzniesiony w technologii murowanej i podzielony na trzy części funkcjonalne. Jego elewacja jest niesymetryczna, w całości pokryta tynkiem, za wyjątkiem fragmentów obłożonych płytami betonowymi. Jedynym elementem dekoracyjnym jest rowkowany pas umieszczony pomiędzy ciągiem okien na najwyższej kondygnacji. Najwyższa kondygnacja zachowała oryginalną stolarkę okienną, podczas gdy w pozostałych częściach zastosowano wtórne rozwiązania, częściowo nawiązujące do pierwotnego charakteru. Stolarka drzwiowa jest wtórna. Wnętrze zbiornika pozostało w stanie nienaruszonym, z charakterystycznymi zaciekami wody dla tego typu

obiektów. Budynek ma trzy kondygnacje i jest wzmocniony żelbetową siatką słupów. Pomiędzy kondygnacjami widoczne są otwory przelewowe.

Ujawnienie pierwotnej funkcji obiektu miało miejsce w styczniu 2023 roku podczas wizji konserwatorskiej zwołanej na wniosek nowych nabywców obiektu. Właściciele obiektu przedstawili pomysł adaptacji zbiornika na mieszkania z komórkami lokatorskimi co spotkało się z aprobatą Miejskiego Konserwatora Zabytków. Przedstawiona przez wnioskodawców wizja zakładała wykorzystanie oryginalnej żelbetowej konstrukcji zbiorników pod konstrukcję kondygnacji mieszkań. Dotychczas przedstawionego pomysłu nie zrealizowano. W przedmiotowym przypadku przeznaczenie przedmiotowego terenu w planie miejscowym nie stoją w sprzeczności z zamierzeniem inwestorskim.

W odniesieniu do przedmiotowego obiektu nie stwierdzono istotnych zagrożeń dla jego otoczenia i ekspozycji. Lokalizacja w obrębie zwartej historycznej zabudowy, objętej ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, sprzyja zachowaniu jego wartości kulturowych i krajobrazowych. Największe zagrożenie stanowi natomiast ewentualna adaptacja obiektu do nowych funkcji użytkowych. Ze względu na jego specyficzną konstrukcję oraz zachowane wyposażenie technologiczne, przystosowanie zbiornika do nowych funkcji wymagałoby daleko idącej ingerencji w jego substancję zabytkową, prowadząc do utraty autentyzmu oraz likwidacji charakterystycznych elementów technicznych.

Wnioski:

- Lokalizacja zbiornika wodnego jest atrakcyjna inwestycyjnie, jest zlokalizowany w centrum miasta, posiada dobry dojazd oraz parking;
- Pierwotna funkcja obiektu nie przyczynia się do jego braku zagospodarowania w przeciwieństwie do budowli o takiej samej funkcji;
- Wieloletnie użytkowanie budowli oraz jego ciągłość pozwoliły na zachowanie dobrego stanu technicznego.

Rekomendacje:

- Rekomenduje się ujednolicenie nazewnictwa obiektu w karcie ewidencyjnej, miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, gminnym programie opieki nad zabytkami oraz pozostałych dokumentach strategicznych poprzez wskazanie jego pierwotnej funkcji jako „budynku byłego zbiornika wodnego Huty „Pokój””;
- Rekomenduje się określenie w dokumentach planistycznych i konserwatorskich elementów historycznych podlegających bezwzględnemu zachowaniu podczas prowadzenia prac remontowych i adaptacyjnych;

- Przed wykonaniem prac adaptacyjnych wymagających istotnej ingerencji w substancję zabytkową rekomenduje się wykonanie kompleksowej dokumentacji architektonicznej, fotograficznej oraz trójwymiarowej (3D), umożliwiającej zachowanie cyfrowego zapisu pierwotnej formy obiektu;
- Rekomenduje się dostosowanie przyszłych funkcji użytkowych do istniejącego układu przestrzennego oraz zachowanego wyposażenia technicznego, ograniczając zakres ingerencji w historyczną substancję zabytku.

13.5.2. Wieża wodna w Nowym Bytomiu

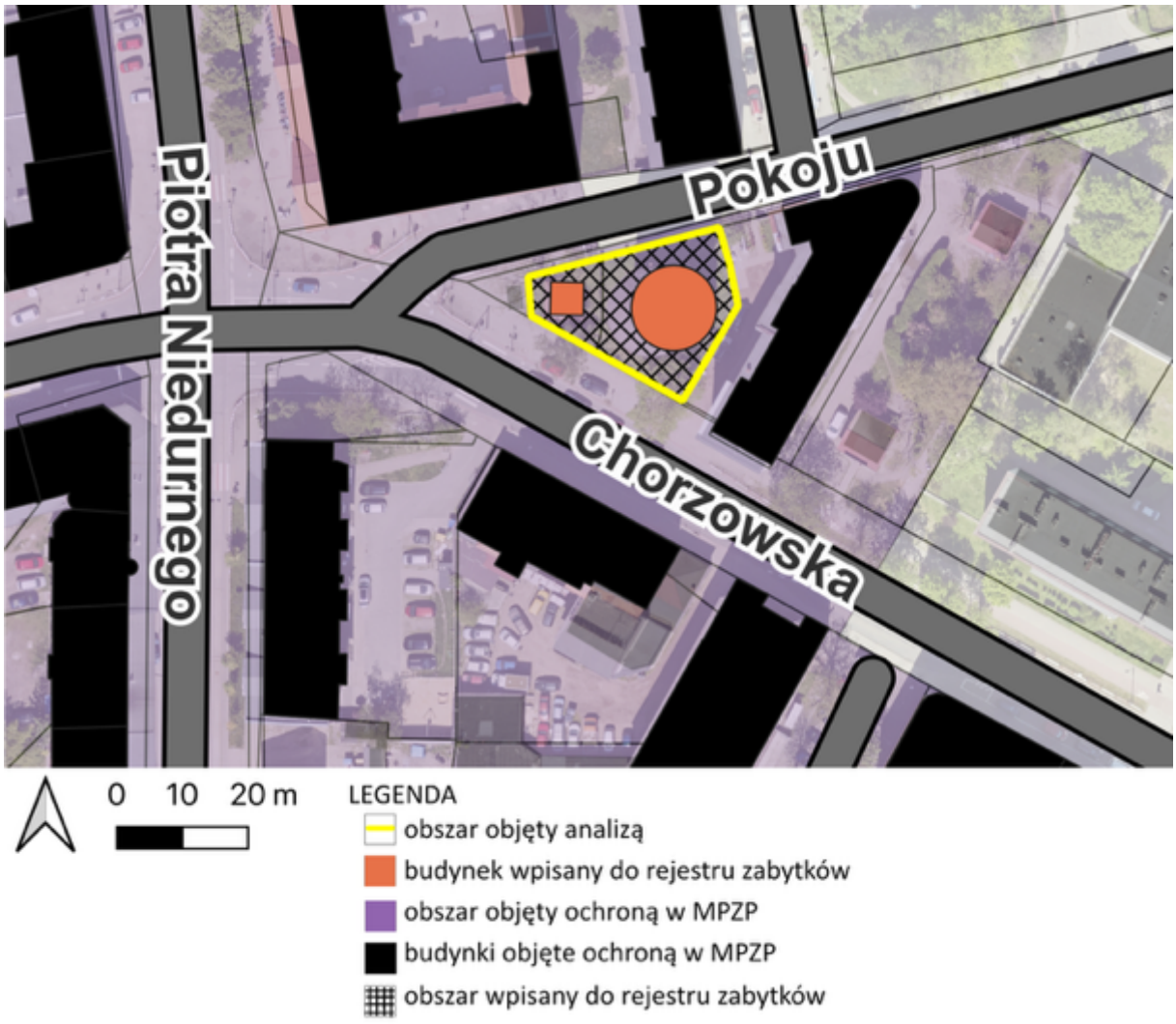

Fotografia 61. Wieża wodna w Nowym Bytomiu. Fot. autorka.

Wieża wodna w dzielnicy Nowy Bytom została wpisana do rejestru zabytków nieruchomych województwa śląskiego nr A/1628/26 z dnia 30.01.2026 r. z uwagi na jej wartości historyczne, naukowe i artystycznych. Decyzja podkreśla, że *budynek dawnej wieży wyróżnia się w tej części Rudy Śląskiej, znajdując się przy jednym z najważniejszych skrzyżowań w mieście. Tak więc wartość zabytkowa omawianego budynku podkreślona jest kontekstem przestrzennym (stanowi dominantę u zbiegu ulic Chorzowskiej i Pokoju)* (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 2026). Wieża wodna została wpisana do rejestru zabytków wraz z budynkiem towarzyszącym o funkcji gospodarczej oraz otoczeniem w postaci działek ewidencyjnych na których się znajdują.

Budynki zostały także objęte ochroną konserwatorską wynikającą z zapisów § 8 ust. 3 pkt 513 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska, uchwalonego przez Radę Miasta uchwałą nr PR.0007.59.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 22 marca 2018 r. (Dz. Urz. Woj.

Śląs. z 2023 r. poz. 2506). Wieża wodna oraz jej otoczenie znajdują się także w strefie ochrony konserwatorskiej „A" obejmującej centrum dzielnicy Nowy Bytom zgodnie z zapisami §53 ust. 1 pkt 9 ww. planu miejscowego.

Rysunek 87. Zakres ochrony konserwatorskiej. Oprac. autorka.

Obiekt usytuowany jest w rejonie skrzyżowania ulic Piotra Niedurnego, Pokoju i Chorzowskiej w dzielnicy Nowy Bytom. Stanowi jedną z najbardziej rozpoznawalnych dominant przestrzennych miasta, utrwaloną na licznych pocztówkach i fotografiach pochodzących z różnych okresów. Lokalizacja wieży na skrzyżowaniu głównych ulic wpłynęła na sposób kształtowania otaczającej zabudowy, której układ został dostosowany do jej formy i gabarytów.

Od północy obiekt graniczy z ulicą oraz historyczną zabudową mieszkaniową wielorodzinną o elewacjach wykonanych z cegły. W bezpośrednim sąsiedztwie znajduje się również budynek wpisany do rejestru zabytków, wyróżniający się bogatym detalem architektonicznym oraz charakterystycznym elewacyjnym zegarem słonecznym. Od południa wieża sąsiaduje z ulicą oraz historyczną zabudową

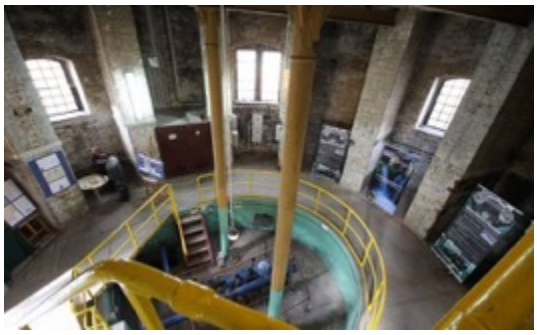
wielorodzinną, przy czym linia zabudowy jest częściowo przerwana, tworząc luki w pierzei. Tło widokowe od strony wschodniej stanowią budynki mieszkalne o prostej formie architektonicznej i skromnej ornamentyce. Od zachodu wieża graniczy z historycznym budynkiem gospodarczym, dostosowanym stylistycznie do głównego obiektu oraz kioskiem handlowym. Wieża wraz z budynkiem towarzyszącym otoczona jest ogrodzeniem z murowaną podmurówką, słupami oraz stalowymi przęsłami.

Fotografia 62. Wieża wodna około 1914 roku. źródło: fotopolska. Autor nieznany.

Fotografia 63. Wieża wodna w 2021 roku. Fot. autorka.

Fotografia 64. Wnętrze wieży wodnej, nn. Autor nieznany.

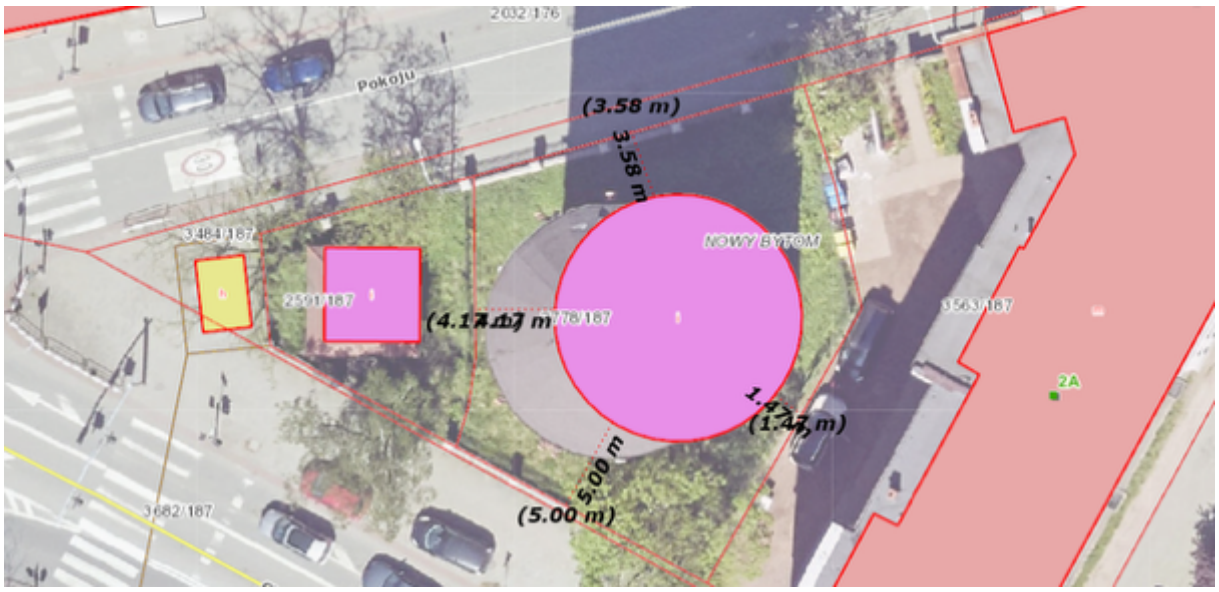
Powstanie wieży datuje się na rok 1908. Powodem budowy przedmiotowej wieży ciśnień był dynamiczny rozwój osiedli patronackich powstających przy zakładach takich jak Huta Pokój czy Huta Rosamunde (Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie 2007) w Nowym Bytomiu (dawn. Friedenshütte) oraz najprawdopodobniej uruchomienie kanalizacji. Wieża ciśnień po przekazaniu jej włodarzom miejscowości stała się miejską wieżą ciśnień.

Budynek wieży wodnej liczy 27 metrów wysokości i został wykonany w technologii murowanej z cegły. Ornamentyka architektury obiektu była stosowana dość skromnie. Na elewacji widocznych 12 tynkowanych podłużnych pól, rozłożonych równomiernie wokół elewacji. Okna o niewielkiej wielkości w formie biforiów oraz okien prostych, rozłożone w niższych kondygnacjach budynku. Dach kryty papą. Wnętrze obiektu wyposażone w pompy i klatkę schodową (Fot. 64).

Przez wzgląd na usytuowanie budynku wieży w centralnej części historycznej dzielnicy Nowy Bytom, na styku trzech ulic ekspozycja bierna obiektu nie uległa znaczącym modyfikacjom, a wieża pozostała w bardzo dobrym położeniu przestrzennym (Fot. 62 i 63). Ochrona konserwatorska obiektów tworzących ściany wnętrza krajobrazowego znacząco wpływa na pozytywny odbiór całości widoku i wnętrza krajobrazowego. Niekorzystnie na ekspozycje budowli wpływa jednak ograniczenie wielkościowe działki geodezyjnej na której się znajduje oraz brak możliwości zwiększenia jej przestrzeni wpływa niekorzystnie na możliwość przeprowadzenia jakichkolwiek inwestycji. Wielkość działki geodezyjnej przynależnej do obiektu wyklucza wprowadzenie miejsc parkingowych do przyszłej

inwestycji. Brak stropów wewnątrz obiektu, stalowa wąska klatka schodowa, średnica wnętrza o wielkości 11,8 metra oraz skąpa stolarka okienna stanowią przeszkody architektoniczno-konserwatorskie w adaptacji obiektu na nowe funkcje. Funkcją podstawową wyznaczoną w planie miejscowym jest teren zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej o symbolu „MW", adaptacja obiektu na funkcje mieszkaniowe wielorodzinne stanowiłaby spore wyzwanie architektoniczne dla projektantów. Aktualnie budynek wieży wodnej nie jest zaadaptowany. Spółka, do której należy obiekt prowadzi okazyjne zwiedzanie obiektu. Od przejęcia obiektu od miasta właściciel nie prowadził żadnych prac zabezpieczających i konserwacyjnych co przyczynia się do pogarszania stanu technicznego obiektu.

Wieża wodna jest położona na działce o nieregularnym kształcie i powierzchni około 390 m^2. Najbliżej położona krawędź elewacji jest oddalona o 1,5 metra od granicy działki ewidencyjnej. Najdalej oddalona krawędź znajduje się z kolei o około 5,12 metra od obiektu. Na terenie działki ewidencyjnej zlokalizowane są 3 wysokie drzewa liściaste, delikatnie okalające wieżę wodną

Rysunek 88. Ulokowanie obiektu wieży w przestrzeni. Oprac. autorka, na podstawie danych PSIP miasta Ruda Śląska.

Wnioski:

- Działka geodezyjna na której znajduje się obiekt silnie ogranicza możliwości inwestycyjne wieży wodnej i budynku towarzyszącego;
- Niewielka powierzchnia użytkowa oraz brak pełnowymiarowej klatki schodowej istotnie ograniczają możliwości adaptacji obiektu do nowych funkcji.
- Krajobrazowy potencjał obiektu został zauważony w uzasadnieniu decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

Rekomendacje:

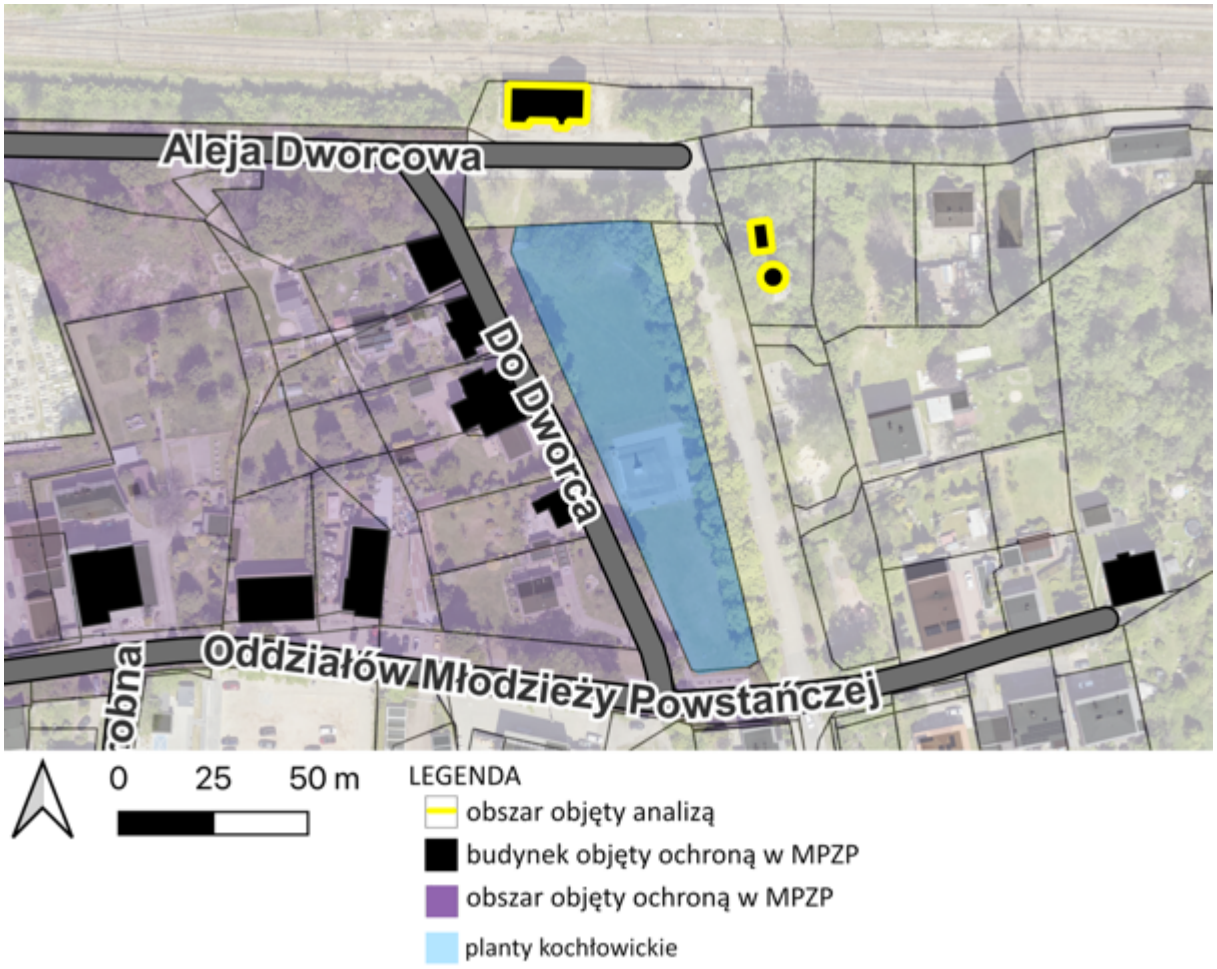
- Rekomenduje się dostosowanie przeznaczenia terenu w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego do rzeczywistych możliwości adaptacyjnych obiektu poprzez wyznaczenie funkcji usługowej (U) lub usług publicznych (UP), niewymagających istotnej ingerencji w jego substancję zabytkową;
- Rekomenduje się zachowanie biernej ekspozycji obiektu poprzez utrzymanie jego widoczności w przestrzeni publicznej oraz niedopuszczenie do lokalizacji zabudowy lub elementów zagospodarowania ograniczających odbiór wieży jako dominanty przestrzennej.

13.5.3. Wieża wodna w zespole stacyjnym w Kochłowicach

Fotografia 65. Widok na zespół stacyjny w Kochłowicach. Fot. autorka.

Zespół stacyjny położony przy ulicy Do Dworca w Kochłowicach jest objęty ochroną konserwatorską zgodnie z zapisami §8 ust. 2 tab.2 poz. 525 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska, uchwalonego przez Radę Miasta uchwałą nr PR.0007.59.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 22 marca 2018 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2023 r. poz. 2506). Budynki wchodzące w skład zespołu figurują także w gminnej ewidencji zabytków miasta Ruda Śląska na pozycji 465.

Rysunek 89. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu stacyjnego Kochłowice. Oprac. autorka.

Zespół zabudowy położony jest w miejscu o wysokim potencjale inwestycyjnym, w bezpośrednim sąsiedztwie Plant Kochłowickich (Rys. 89). Planty stanowią rozległe założenie zieleni o wydłużonym, prostokątnym układzie, łączące funkcje rekreacyjne z walorami przyrodniczymi. Ze względu na lokalizację w centrum dzielnicy Kochłowice pełnią również funkcję przestrzeni integracji społecznej i rekreacji mieszkańców. Dworzec oraz wieża wyciągowa stanowią charakterystyczne dominanty krajobrazowe i budynki o funkcji niemieszkalnej zlokalizowane na obrzeżach plant. Ich potencjał ekspozycyjny ogranicza jednak pas zieleni wysokiej, który utrudnia odbiór zabytków z głównych ciągów pieszych i przestrzeni publicznych. Z uwagi na położenie w bezpośrednim sąsiedztwie terenów rekreacyjnych zespół posiada ma wysoki potencjał do adaptacji na funkcje turystyczne lub usługowe.

Fotografia 66. Planty Kochłowickie, ok. 1940. Źródło: fotopolska. Autor nieznany.

Zespół dworcowy pochodzi najprawdopodobniej z 1904 roku. W jego skład wchodzą: wieża wodna, budynek dworca oraz parterowy budynek pomp. Budynek dworca i budynek pomp wzniesiono w tradycyjnej technologii murowanej z czerwonej cegły. Dworzec jest obiektem dwukondygnacyjnym, założonym na rzucie zbliżonym do prostokąta i przekrytym dachem wielospadowym, obecnie pokrytym blachodachówką. Otwory okienne zamknięto łukami odcinkowymi, a stolarka zachowała charakterystyczny podział kwaterowy. Detal architektoniczny jest skromny i ogranicza się do niewielkich elementów dekoracyjnych wykonanych z cegły oraz gzymsów, podkreślających podziały elewacji.

Wieża wodna ma stosunkowo niewielkie rozmiary, szerokość jej trzonu wynosi około 6,5 m. Trzon wykonano z czerwonej cegły, natomiast zbiornik wodny tworzą charakterystyczne płyty żelbetowe osadzone na stalowej konstrukcji nośnej. Stan techniczny obiektu oceniany jest jako bardzo zły. Budynek pomp jest w znacznym stopniu zagłębiony poniżej poziomu terenu, przez co jedynym widocznym elementem pozostaje dach pokryty papą.

Rysunek 90. Lokalizacja charakterystycznych budynków zespołu stacyjnego. Oprac. autorka.

Budynek dworca został zaadaptowany na funkcję usług gastronomii, stanowiącą jedno z nielicznych miejsc tego typu w obrębie dzielnicy Kochłowice. Realizacji inwestycji sprzyjało położenie zespołu w bezpośrednim sąsiedztwie Plant Kochłowickich, które stanowią popularną przestrzeń rekreacyjną i miejsce spotkań mieszkańców. Dzięki przeprowadzonej adaptacji budynek znajduje się obecnie w bardzo dobrym stanie technicznym.

Odmienna sytuacja dotyczy należącej do przedsiębiorstwa kolejowego wieży wodnej, której stan techniczny należy ocenić jako katastrofalny. Obiekt wielokrotnie był przedmiotem interwencji Powiatowego Inspektoratu Nadzoru Budowlanego z uwagi na zagrożenie bezpieczeństwa wynikające z jego złego stanu technicznego. Ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo ciągu pieszo-rowerowego istnieje realne ryzyko wystąpienia katastrofy budowlanej.

Niewielkie rozmiary wieży oraz jej konstrukcja znacząco ograniczają możliwości adaptacji do funkcji komercyjnych i wpływają na niską opłacalność potencjalnej inwestycji. Dodatkowym utrudnieniem są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z którymi obiekt położony jest w jednostce oznaczonej symbolem „MN", z podstawowym przeznaczeniem pod zabudowę mieszkaniową jednorodzinną. Przeznaczenie to nie odpowiada rzeczywistym możliwościom funkcjonalnym zabytku i ogranicza możliwość jego adaptacji do nowych funkcji usługowych lub publicznych. Istotną barierę stanowi również bardzo zły stan techniczny obiektu, generujący wysokie koszty niezbędnych prac zabezpieczających i konserwatorskich oraz zmniejszający zainteresowanie potencjalnych inwestorów. W konsekwencji, pomimo korzystnej lokalizacji i wysokiego potencjału ekspozycyjnego, uwarunkowania planistyczne, techniczne i ekonomiczne stanowią główne przeszkody dla rewitalizacji i ponownego zagospodarowania wieży wodnej.

Wnioski:

- Korzystna lokalizacja zespołu wieży wodnej i dworca, w centralnej części dzielnicy oraz przy intensywnie użytkowanej przestrzeni publicznej, zwiększa potencjał jego przyszłej adaptacji i wykorzystania;
- Zły stan techniczny wieży wodnej, zlokalizowanej w bezpośrednim sąsiedztwie ciągu pieszego oraz plant kochłowickich, stwarza realne zagrożenie dla bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni publicznej;
- obowiązujące przeznaczenie terenu nie odpowiada charakterowi zabytku oraz ogranicza możliwości jego adaptacji do nowych funkcji.

Rekomendacje:

- Rekomenduje się zmianę przeznaczenia terenu w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego na funkcję usługową, odpowiadającą lokalizacji oraz możliwościom adaptacyjnym zabytkowych obiektów;
- Rekomenduje się zachowanie biernej ekspozycji obiektu poprzez utrzymanie jego widoczności w przestrzeni publicznej oraz niedopuszczenie do lokalizacji zabudowy lub elementów zagospodarowania ograniczających odbiór wieży jako dominanty przestrzennej;
- Rekomenduje się podjęcie niezwłocznych działań przez właściwe służby konserwatorskie oraz Powiatowego Inspektora Nadzoru Budowlanego w celu zobowiązania właściciela do zabezpieczenia obiektu oraz przeprowadzenia niezbędnych prac remontowych i konserwatorskich.

13.5.4. Zespół zabudowań młyna wodnego

Fotografia 67. Zespół zabudowań młyna wodnego, 2022. Fot. autorka.

Zespół zabudowań młyna wodnego położony przy ulicy Granicznej w dzielnicy Halemba objęty jest objęty ochroną konserwatorską wynikającą z zapisów §6 ust. 3 pkt 11, 12, 13 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska uchwalonego przez Radę Miasta Ruda Śląska uchwałą PR.0007.65.2024 z dnia 21 marca 2024 r. (Dz. U. Woj. Śląs. z 2024 r. poz. 1757). Zespół obejmujący budynek młyna, budynek mieszkalny oraz gospodarczy figuruje w gminnej ewidencji zabytków miasta Ruda Śląska na pozycji 581.

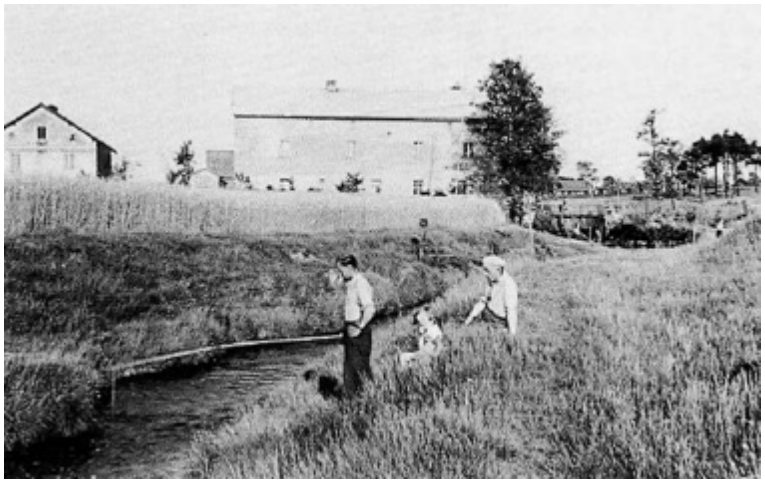
Zespół młyna wodnego w Halembie zlokalizowany jest od strony południowej w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki Kłodnicy, co miało istotne znaczenie zarówno dla funkcjonowania młyna, jak i ukształtowania jego historycznego układu przestrzennego. Od strony północnej, zachodniej i wschodniej zespół otaczają tereny użytkowane rolniczo, obecnie wykorzystywane jako pola uprawne. Zgodnie z ustaleniami miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego zarówno teren zespołu, jak i przyległe działki oznaczone są symbolem „MNU", z podstawowym przeznaczeniem pod zabudowę mieszkaniową jednorodzinną i usługową. Takie przeznaczenie stwarza możliwość realizacji nowej zabudowy, która może zakłócić ekspozycję bierną zespołu młyna oraz osłabić jego historyczne powiązania krajobrazowe z doliną Kłodnicy. Obecny sposób zagospodarowania terenów sąsiednich jako gruntów rolnych sprzyja zachowaniu czytelności historycznego krajobrazu oraz właściwej ekspozycji zabytku.

Rysunek 91. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu młyna. Oprac. autorka.

Młyn wodny wzniesiono na planie prostokąta. Jego elewacje zdobi konstrukcja muru pruskiego wypełnionego cegłą, a całość pokryta jest tynkiem. Stolarka okienna jest prosta, z charakterystycznym okratowaniem w formie ostrokrzewu. Na szczytach elewacji południowej i północnej widnieją inskrypcje. Elewacje wschodnia i zachodnia są podzielone pasami stolarki okiennej, tworzącej rytmiczny

układ podziałów. Budynek zwieńczony jest dwuspadowym dachem krytym papą. W jego wnętrzu zachowało się oryginalne wyposażenie, w tym maszyny młynarskie. Towarzyszą mu budynki o funkcji mieszkalnej i gospodarczej. Budynek młyna został wzniesiony na miejscu historycznego obiektu młyna, którego funkcjonowanie datowane jest na XVII wiek. Widoczna na elewacji inskrypcja „R. NOCOŃ 1935" wskazuje na potencjalny rok budowy obecnego budynku lub jego gruntownej modernizacji. Nazwisko Nocoń odnosi się do Roberta Noconia, naczelnika Gminy Halemba i właściciela młyna w okresie międzywojennym. Pierwotnie młyn był napędzany energią wodną, pozyskiwaną z młynówki, czyli sztucznego kanału hydrotechnicznego, który stanowił odgałęzienie przepływającej w pobliżu rzeki Kłodnicy. System ten umożliwiał efektywne wykorzystanie naturalnych zasobów wodnych do przetwarzania zboża na mąkę. W drugiej połowie XX wieku obiekt został zmodernizowany, co potwierdzają mapy z lat 60. XX wieku, na których młyn oznaczono jako „młyn motorowy" (ozn. mapowe m.m.), co wskazuje na zastosowanie napędu elektrycznego.

Fotografia 68. Zespół młyna, nn. Źródło: fotopolska. Autor nieznany.

Rysunek 92. Lokalizacja zabudowań młyna wodnego. Oprac. autorka.

Budynek młyna, który pierwotnie wykorzystywał energię płynącej wody z rzeki do napędu urządzeń mechanicznych znajduje się na terenie, który od strony południowej graniczy z rzeką Kłodnicą. Taki układ geograficzny zapewniał dostęp do zasobów wodnych, co było kluczowe dla funkcjonowania młyna. Współczesne otoczenie obiektu jest jednak zróżnicowane - od wschodniej strony zlokalizowane zostało boisko do gry w tenisa ziemnego, co stanowi wyraźny kontrast do historycznego charakteru młyna i wskazuje na zmieniające się potrzeby użytkowe tej przestrzeni. Mimo to, młyn nadal pozostaje centralnym punktem w obrębie tego założenia, pełniąc funkcję symboliczną i historyczną. W obrębie budynku młyna zlokalizowane są przepusty wodne oraz koło młynarskie. Widoczna jest także wyodrębniona część rzeki tzw. młynówka.

Istotnym problemem jest sposób wydzielenia działki geodezyjnej, której granice wyznaczono zgodnie z obrysem budynku, bez zapewnienia prawnego dojścia i dojazdu do obiektu. Ogranicza to możliwość prowadzenia prac remontowych, konserwatorskich oraz przyszłej adaptacji.

Dodatkowym ograniczeniem jest położenie młyna w bezpośrednim sąsiedztwie nieruchomości prywatnych, co uniemożliwia jego rozbudowę oraz kształtowanie otoczenia. Od strony południowej możliwości inwestycyjne ogranicza natomiast rzeka, której obecność wiąże się z uwarunkowaniami hydrologicznymi i środowiskowymi. W konsekwencji zarówno zachowanie obiektu, jak i jego adaptacja do nowych funkcji pozostają obecnie istotnie utrudnione.

Wnioski:

- Zespół młyna wodnego zachował w dużym stopniu historyczny układ przestrzenny, otoczenie oraz pierwotny sposób zagospodarowania terenów przyległych;
- Brak adaptacji oraz nieuregulowany stan własnościowy przyczyniły się do zachowania oryginalnego wyposażenia technologicznego młyna, jednak jednocześnie spowodowały postępującą degradację jego substancji zabytkowej;
- Nieuregulowany stan prawny nieruchomości stanowi podstawową barierę dla prowadzenia prac konserwatorskich, remontowych oraz przyszłej adaptacji obiektu;
- Brak prawnie uregulowanego dojścia i dojazdu do młyna znacząco ogranicza możliwość jego rewitalizacji i ponownego wykorzystania.

Rekomendacje:

- Rekomenduje się ustanowienie służebności przejścia i przejazdu, zapewniającej prawny dostęp do obiektu;
- Rekomenduje się wykonanie kompleksowej inwentaryzacji fotograficznej oraz dokumentacji wnętrz i zachowanego wyposażenia technologicznego przed rozpoczęciem jakichkolwiek prac remontowych lub adaptacyjnych;

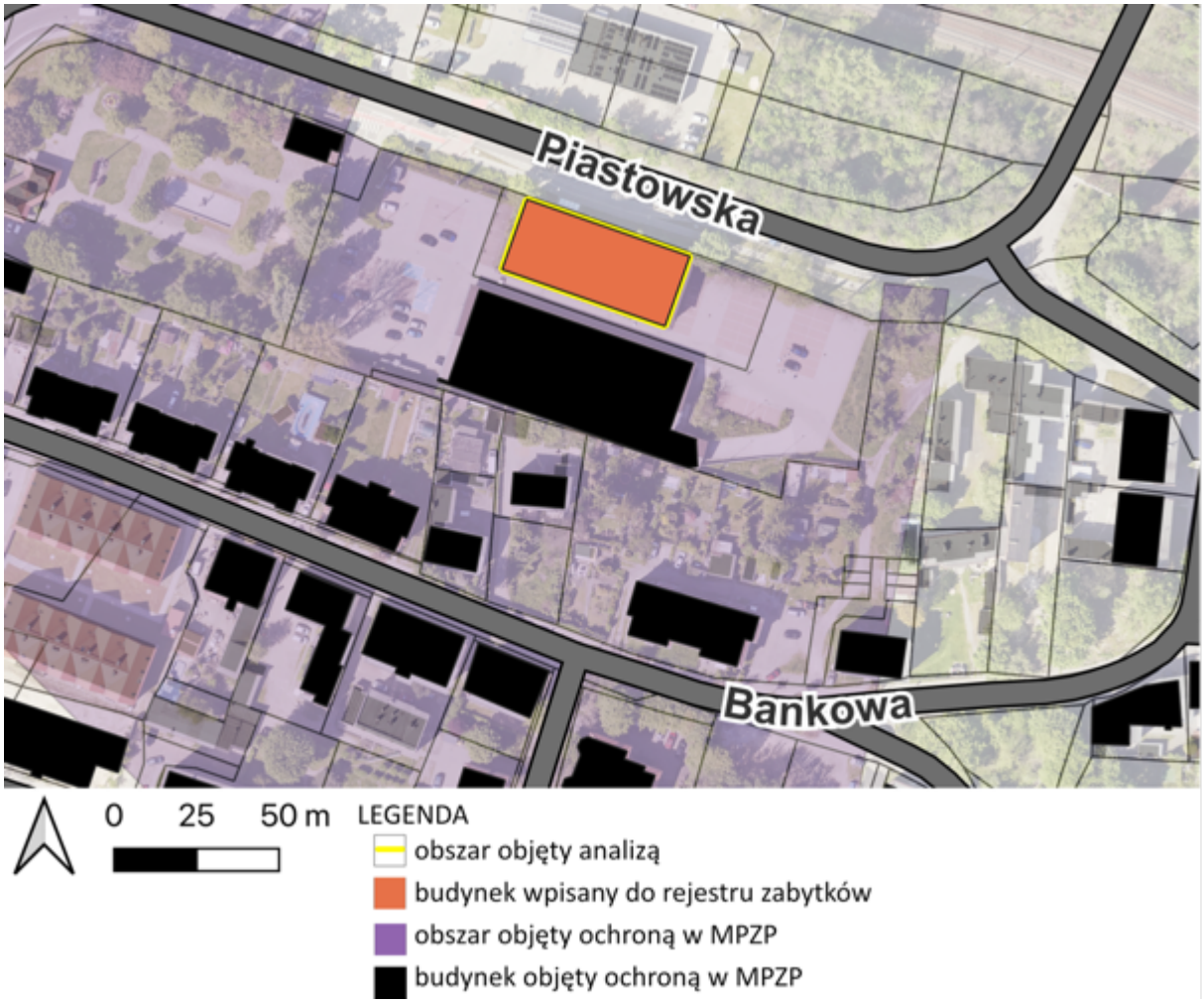
- Rekomenduje się podjęcie działań zabezpieczających i remontowych w celu zahamowania dalszej degradacji substancji zabytkowej;
- Rekomenduje się uregulowanie stanu prawnego budynku oraz nieruchomości jako podstawowego warunku prowadzenia dalszych działań konserwatorskich, inwestycyjnych i rewitalizacyjnych;
- Rekomenduje się zachowanie biernej ekspozycji obiektu poprzez utrzymanie jego widoczności w przestrzeni publicznej oraz niedopuszczenie do lokalizacji zabudowy lub elementów zagospodarowania ograniczających odbiór wieży jako dominanty przestrzennej.

13.6. Fabryka Margaryny

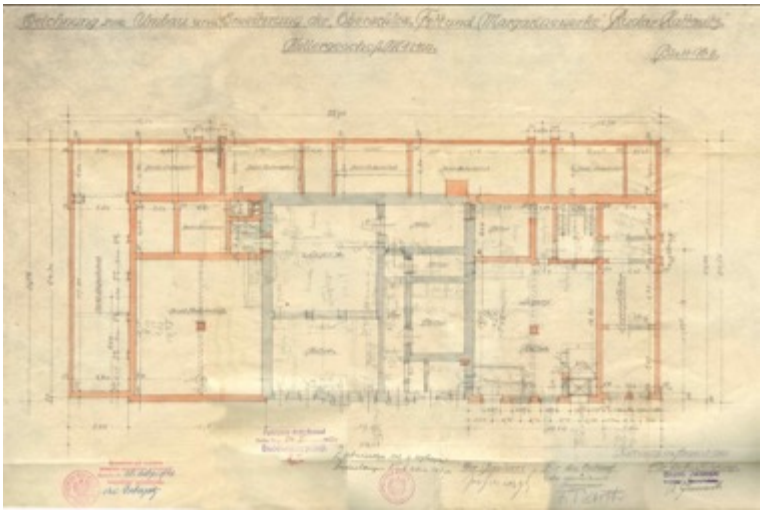

Fotografia 69. Fabryka Margaryny, 2021. fot. autorka

Budynek fabryki Margaryny (dawn. Oberschlesiches Fett und Margarinewerke) jest zlokalizowany przy ul. Piastowskiej 5 w dzielnicy Ruda. W 2013 roku obiekt decyzją A/410/13 Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków został wpisany do rejestru zabytków województwa Śląskiego. Decyzja wpisu w treści stanowi o objęciu ochroną *budynku dawnej Fabryki Margaryny w obrysie murów zewnętrznych wraz z przyporami - granice ochrony zaznaczono na mapce stanowiącej załącznik[…]* (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach 2013). Budynek fabryki figuruje także w gminnej ewidencji zabytków na pozycji 1434 oraz jest objęty ochroną konserwatorską zgodnie z zapisami §53 ust. 2 pkt 7 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska uchwalonego przez Radę Miasta Ruda Śląska uchwałą nr 1066/LXI/2006 z dnia 22.06.2006 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. nr 84 poz. 2383).

Rysunek 93. Zakres ochrony konserwatorskiej fabryki Margaryny. Oprac. autorka.

Rysunek 94. Archiwalny rzut przebudowy fabryki margaryny. Źródło: archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków.

Projekt budynku został zatwierdzony 24 maja 1923[17] roku przez powiatowy Urząd Policyjny w Rudzie Śląskiej. Jako autorów projektu uznaje się architekta Brunona Iwańskiego, budowniczego prawdopodobnie J. Franczyka (podpis na projekcie nieczytelny) oraz rudzkiego nadinżyniera Juliusza Bartha. Pierwotny projekt obejmował budowę gmachu wraz z przybudówkami. Budynek fabryki został wzniesiony jako zakład o nazwie około 1923 roku, sama spółka

[17] Na rok powstania wskazuje archiwalny projekt budowlany „Zeichnung zum Umbau und Erweiherung der Fett und Margarinwerke „Ruda-Kattowitz" z 1923 r.

prowadząca zakład została powołana już 21 kwietnia 1923 r. Obiekt pełnił funkcję fabryki margaryny tylko przez kilka pierwszych lat jego funkcjonowania, później został zaadaptowany na garbarnię działającą pod nazwą „Zjednoczona fabryka przetworów mięsa i tłuszczów". Kolejno użytkowany był jako magazyny, kuchnia dla osób w kryzysie bezdomności, miejskie przedsiębiorstwo remontowo-budowlane, aż w końcu zaspokajał ostatnią miejską potrzebę funkcjonowaniem jako przedsiębiorstwo usług komunalnych.

Załącznik graficzny (Rys. 95), stanowiący integralną część decyzji o wpisie do rejestru zabytków, nie obejmuje oznaczenia wszystkich przypór oraz wysuniętych elementów konstrukcyjnych murów. Zakres wpisu ograniczono wyłącznie do obrysu głównej bryły budynku, pomijając przypory stanowiące integralną część jego konstrukcji. Ze względu na brak wiedzy o zachowanych reliktach historycznych przybudówek decyzja nie objęła również pozostałości ich fundamentów, bezpośrednio przylegających do budynku.

Fotografia 70. Widok na tylne przybudówki, 2007. Fot. Ł. Urbańczyk.

Rysunek 95. Załącznik do decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Źródło: WUOZ.

Analiza archiwalnych rysunków branżowych oraz badania *in situ* wykazały, że historyczny budynek fabryki margaryny nie ogranicza się wyłącznie do części zachowanej ponad poziomem terenu. Zarówno materiały archiwalne, jak i wyniki badań terenowych potwierdzają istnienie licznych podpiwniczonych przybudówek, których relikty zachowały się w obrębie zespołu. Wyjątek stanowi jedynie frontowa część budynku, przy której takie przybudówki nie występowały. W konsekwencji rzeczywisty zakres zachowanej substancji zabytkowej jest większy niż zakres ochrony wynikający z decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

Zabudowania podziemne pomimo bezpośredniego kontaktu z bryłą główną budynku przez lata nie zostały zlikwidowane, stały się one natomiast podwaliną do budowy drogi dostawczej dla samochodów ciężarowych o ładowności powyżej 3,5 tony, a w ostateczności przyczyną sporu i niebezpieczeństwa.

W latach 2008-2012 rozbiórce wszelkie przylegające do budynku oryginalne przybudówki, które zostały wyburzone jedynie do poziomu gruntu. Fundamenty i podziemne pomieszczenia pozostały pod poziomem gruntu, destabilizując nośność gruntu. Początkowo właściciel próbował zaadaptować przedmiotowy budynek na funkcje sklepu usługowo-handlowego. Inwestycja nie została

ostatecznie zrealizowana, natomiast w 2009 roku za historycznym budynkiem, w odległości około 7 m od jego elewacji, wzniesiono pawilon handlowy.

W 2012 roku złożono do Miejskiego Konserwatora Zabytków wniosek o wyrażenie zgody na rozbiórkę obiektu. Budynek był wówczas niewłaściwie zabezpieczony i zaniedbany, co przyczyniało się do jego postępującej degradacji. Wniosek został zaopiniowany negatywnie. W 2013 roku Miejski Konserwator Zabytków interweniował w sprawie zabezpieczenia obiektu. W odpowiedzi właściciel obiektu wykazał chęć „modernizacji" obiektu poprzez wyburzenie bocznych skrzydeł obiektu i zaadaptowania środkowej jego części pod funkcję biurową.

Od czasu wpisu do rejestru działania Miejskiego Konserwatora Zabytków koncentrowały się na przeprowadzaniu wizji w terenie i informowaniu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Powiatowego Inspektora Nadzoru Budowlanego o złym stanie technicznym, bądź nieprawidłowym zabezpieczeniu obiektu oraz prośbach o dokonanie kontroli konserwatorskiej i technicznej.

Fotografia 71. Wnętrze budynku, 2021. Fot. Ł. Urbańczyk.

W 2018 roku obiekt został przekazany innej spółce. Od momentu zmiany właściciela stan techniczny zabytku ulega systematycznemu pogorszeniu. Niewłaściwe zabezpieczenie obiektu przed dostępem osób nieuprawnionych doprowadziło do licznych aktów dewastacji i kradzieży. Miejski Konserwator Zabytków wielokrotnie informował właściwe organy o pogarszającym się stanie zachowania zabytku oraz konieczności podjęcia działań zabezpieczających. W efekcie wnętrze budynku zostało niemal całkowicie zdewastowane, usunięto ścianki działowe, a elementy stalowe, w tym instalacje i przewody, zostały skradzione.

W 2022 roku jedyne działania dotyczące obiektu jakie są prowadzone to spory prawne poprzedniego i aktualnego właściciela o wspólny dojazd zbudowany ponad fundamentami starych przybudówek. Spór dotyczy stanu technicznego rzeczonego przejazdu. Ze względu na odległość pomiędzy elewacjami wynoszącego około 7 metrów podziemne zabudowania przybudówek znajdują się bezpośrednio pod przejazdem prowadzącym do części rozładunkowej pawilonu handlowego. Spór dotyczący nieprawidłowego zabezpieczenia piwnic oraz budowy na nich drogi jest prowadzony przez Powiatowy Inspektorat Nadzoru Budowlanego w Rudzie Śląskiej. Liczne ekspertyzy techniczne doprowadziły do zamknięcia drogi dojazdowej dla ruchu samochodów, co z kolei przyczyniło się do braku możliwości realizacji dostaw do pawilonu handlowego. Brak możliwości rozwiązania sporu wynikający z braku gotowości do współpracy jednej ze stron spowodował konieczność przebudowy pawilonu handlowego celem realizacji planowanych dostaw towarów.

Fotografia 72. Droga dojazdowa pomiędzy fabryką, a pawilonem handlowym, 2021. Fot. autorka.

Fotografia 73. Zakłócenie ekspozycji elewacji. Fot. autorka.

W 2023 roku przed budynkiem dawnej fabryki zlokalizowano przystanek autobusowy. Obiekt ten został usytuowany poza granicami ochrony konserwatorskiej wyznaczonymi decyzją o wpisie do rejestru zabytków oraz stref ochrony w planie miejscowym. Pomimo zastosowania stonowanej kolorystyki i współczesnej, neutralnej formy architektonicznej przystanek zakłóca ekspozycję bierną zabytku oraz częściowo ogranicza odbiór elewacji frontowej z głównych ciągów komunikacyjnych.

Wnioski:

- Korzystna lokalizacja oraz dobra dostępność komunikacyjna zwiększają potencjał inwestycyjny i adaptacyjny budynku;
- Obiekt charakteryzuje się wysokimi możliwościami adaptacji do nowych funkcji, wynikające z jego gabarytów, układu przestrzennego oraz położenia w strukturze miasta;
- Podstawową barierę rewitalizacji stanowi zły stan techniczny budynku oraz zniszczenia powstałe w wyniku wieloletnich zaniedbań i braku właściwego zabezpieczenia;
- Objęcie wpisem do rejestru zabytków wyłącznie budynku, z pominięciem jego otoczenia, ogranicza możliwość skutecznej ochrony relacji przestrzennych oraz właściwej ekspozycji zabytku;
- Lokalizacja pawilonu handlowego oraz przystanku autobusowego w bezpośrednim sąsiedztwie elewacji frontowej ogranicza ekspozycję budynku oraz obniża jego walory krajobrazowe.

Rekomendacje:

- Rekomenduje się wyegzekwowanie od właściciela wykonania prac zabezpieczających, konserwatorskich i remontowych, zgodnie z decyzjami właściwych organów ochrony zabytków oraz nadzoru budowlanego;
- W przypadku niewykonania nałożonych obowiązków rekomenduje się zastosowanie środków przewidzianych przepisami prawa, w tym sankcji administracyjnych, w celu zapewnienia ochrony zabytku;
- Rekomenduje się rozszerzenie ochrony konserwatorskiej o otoczenie zabytku, umożliwiające zachowanie właściwej ekspozycji oraz relacji przestrzennych historycznego zespołu.

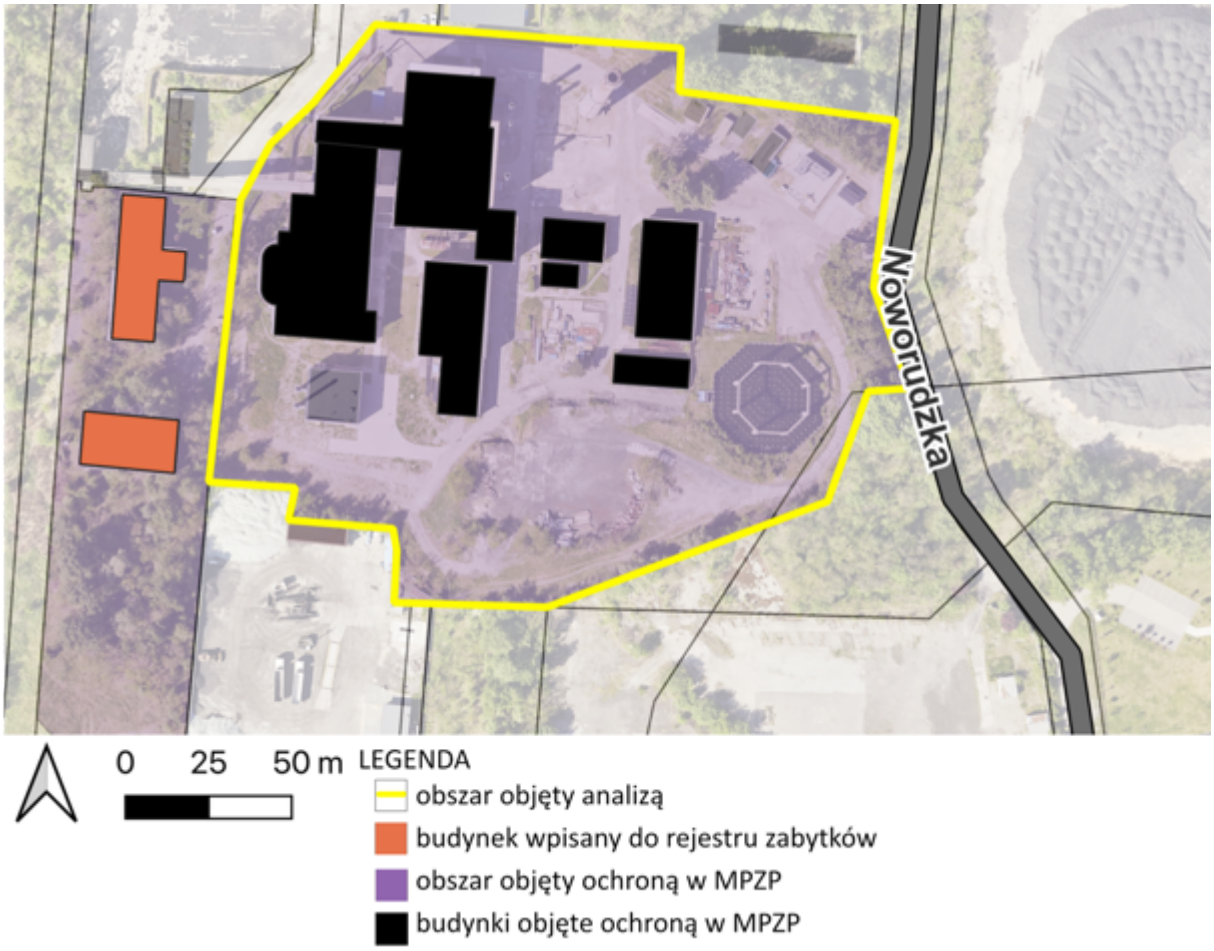
13.7. Elektrociepłownia Mikołaj

Fotografia 74. Widok na Elektrociepłownię Mikołaj. Fot. autorka.

Zespół zabudowań Elektrociepłowni Mikołaj położony przy ulicy Szyb Walenty w dzielnicy Ruda złożony jest z kilku budynków oraz budowli, tworzących dość zwartą strukturę. Obiekty zostały objęte ochroną konserwatorską zgodnie z zapisami §6 ust. 6 pkt 1 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska uchwalonego przez Radę Miasta Ruda Śląska uchwałą nr PR.0007.93.2021 z dnia 15 lipca 2021 r. (Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2021 r. poz. 5110). Elektrociepłownia figuruje także w gminnej ewidencji zabytków na pozycji 1850.

Działka ewidencyjna, na której zlokalizowany jest obiekt, od strony wschodniej graniczy z niezagospodarowanymi terenami o przeznaczeniu przemysłowo-usługowym, porośniętymi zielenią spontaniczną. Od zachodu sąsiaduje z zabytkowym zespołem zabudowań Szybu Mikołaj, natomiast od północy z miejskim składowiskiem odpadów. Południową granicę wyznacza droga dojazdowa określona w ustaleniach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, przy której znajdują się działki o przeznaczeniu przemysłowo-usługowym o zróżnicowanej strukturze własnościowej. Otoczenie południowe i wschodnie porastają skupiska zieleni wysokiej i niskiej, które z jednej strony częściowo przesłaniają obiekt, z drugiej natomiast stanowią bufor oddzielający go od współczesnej zabudowy przemysłowo-usługowej.

Rysunek 96. Zakres ochrony konserwatorskiej Elektrociepłowni Mikołaj. Oprac. autorka.

Fotografia 75. Elektrownia Mikołaj, 1912. Źródło: fotopolska.

Budowa Elektrowni Mikołaj została ukończona w 1912 roku. Była ona początkowo wyposażona w 11 kotłów parowych, których budowa trwała aż do 1929 roku (Jaros 1987, 118). Pierwotnie obiekt służył jako elektrownia dostarczającą prąd do sąsiednich zakładów przemysłowych oraz części miasta. Widoczne w zespole zabudowy różnice w stylu budowy budynków zespołu wynikają z rozrostu elektrowni oraz ciągłej modernizacji. W 2022 roku obiekt przeszedł modernizację polegającą na wymianie kotłów węglowych na kotły zasilane gazem.

Architektura obiektu cechuje się oszczędnym detalem architektonicznym oraz prostą, funkcjonalną formą. Zabudowę wykonano w technologii murowanej. Elewacje wykończono tynkiem, cegłą oraz blachą, przy czym historyczne budynki wzniesione w 1912 roku wykazują wyraźne

podobieństwo stylistyczne do zabudowy Szybu Mikołaj. Elewacje podzielono masywnymi, stopniowanymi lizenami ceglanymi, pomiędzy którymi znajdują się tynkowane pola. Cokół ukształtowano w formie rustyki. Część maszynowni przykryta jest dachem dwuspadowym. Stolarka okienna o prostych nadprożach nawiązuje do charakterystycznych rozwiązań stosowanych w architekturze przemysłowej początku XX wieku.

Wnioski:

- Zachowanie ciągłości użytkowania obiektu przyczyniło się do utrzymania jego dobrego stanu technicznego oraz ograniczenia procesu degradacji;
- Brak możliwości przeprowadzenia kompleksowych oględzin wnętrza uniemożliwia ocenę stopnia zachowania historycznej substancji oraz wyposażenia ruchomego;
- Brak dokumentacji historycznej i technicznej ogranicza możliwość określenia zakresu dopuszczalnych przekształceń oraz potencjału adaptacyjnego obiektu.

Rekomendacje:

- Rekomenduje się wykonanie kompleksowej dokumentacji fotograficznej, architektonicznej i konserwatorskiej obiektu jako podstawy do dalszych analiz, określenia zakresu ochrony oraz planowania przyszłych prac remontowych i adaptacyjnych.

Wnioski

Przeprowadzone badanie, prowadzone na postawie wizyt *in situ*, materiałów historycznych, mapowych, dokumentów planistycznych oraz konserwatorskich wykazało, że otoczenie stanowi nierozłączny element zabytków przemysłowych. Otoczenie zabytku winno być obligatoryjnie uwzględniane w procesie ich ochrony, użytkowania i przekształcania. W przypadku obiektów przemysłowych ich wartość nie wynika wyłącznie z zachowanej substancji budowlanej, lecz również z relacji przestrzennych pomiędzy poszczególnymi elementami zespołu oraz związków obiektu z otaczającą strukturą przestrzenną, w tym elementami zagospodarowania terenu.

Znaczenie otoczenia zabytku okazało się szczególnie widoczne w przypadku zespołów przemysłowych, w których poszczególne obiekty tworzyły wzajemnie powiązany układ. Zachowanie pojedynczego budynku bez uwzględnienia pozostałych elementów zespołu może prowadzić do utraty jego pierwotnego kontekstu. Przykładem jest wieża wyciągowa Szybu Andrzej, w przypadku której zachowaniu obiektu towarzyszyło zlikwidowanie historycznego kontekstu oraz nieprawidłowe zagospodarowanie otoczenia objętego ochroną. Podobny problem występuje w przypadku zespołu zabudowań Szybu Mikołaj oraz Elektrociepłowni Mikołaj, gdzie peryferyjne położenie oraz niesprzyjające zachowaniu wartości widokowych, krajobrazowych i ekspozycyjnych zapisy miejscowego planu zagospodarowania terenu ograniczają potencjał adaptacyjny terenu.

Przedmiotowe badanie wykazało także, że utrata tych relacji może prowadzić do zmniejszenia czytelności historycznego założenia nawet w przypadku zachowania pojedynczego obiektu.

Należy także zauważyć, że istotnymi elementami otoczenia zabytków przemysłowych są historyczne powiązania komunikacyjne, widokowe i funkcjonalne. Ich zachowanie wpływa na możliwość odczytania pierwotnego sposobu funkcjonowania zakładu oraz jego miejsca w strukturze miasta. W przypadku zespołu zabudowań Młyna Wodnego brak dojścia i dojazdu do obiektu stanowi jedną z barier jego dalszego użytkowania. W przypadku zespołu zabudowań Kopalni Karol i Paweł podział wizualny i ewidencyjny terenu prowadzi natomiast do fragmentacji historycznego układu przestrzennego. Problematyczne zagospodarowanie otoczenia może zatem wpływać nie tylko na walory krajobrazowe zabytku, ale również na jego funkcjonowanie i możliwości adaptacyjne. Zakres ochrony powinien być określany z uwzględnieniem rzeczywistego zasięgu wartości zabytkowych, obejmujących nie tylko samą bryłę obiektu, ale również jego otoczenie, elementy terenowe, infrastrukturę oraz relacje przestrzenne i widokowe. Badania potwierdziły także istotę precyzyjnego wyznaczania granic ochrony konserwatorskiej. Fabryka Margaryny wykazała przypadek ograniczenia wpisu do rejestru zabytków do obrysu murów, bez uwzględnienia podziemnych części obiektu. Z kolei w przypadku wieży wyciągowej Szybu Andrzej ochrona obiektu nie zapobiegła przekształceniom jego historycznego kontekstu.

W przypadku zespołu zabudowań Szybu Klara silne przekształcenia zewnętrzne i wewnętrzne doprowadziły do odejścia od historycznego wizerunku obiektu. Z kolei w przypadku zbiornika wodnego dla kotłowni Huty Pokój przekształcenie na lokale mieszkalne wiąże się z ryzykiem utraty autentyzmu. Przedmiotowe przykłady wykazują, że sama zmiana funkcji nie może być traktowana jako wystarczający warunek zachowania dziedzictwa, natomiast ciągłość użytkowania obiektu bezsprzecznie pozostaje jednym z decydujących kryteriów zachowania obiektu, co potwierdza przykład zespołu zabudowań Szybu Franciszek.

Przeprowadzone badania wskazują zatem, że ochrona zabytków przemysłowych nie powinna ograniczać się do zabezpieczenia pojedynczych obiektów. Równie **istotne jest zachowanie ich historycznego otoczenia** oraz relacji przestrzennych, komunikacyjnych, funkcjonalnych i widokowych. Pozwala to na odczytanie historycznego sposobu funkcjonowania zakładu oraz zapewnienie niezbędnej rezerwy terenowej dla przyszłych inwestycji. Właściwe rozpoznanie otoczenia powinno być poprzedzone inwentaryzacją terenową, analizą prawną terenu oraz analizami konserwatorskimi i urbanistycznymi. Uwzględnienie tych uwarunkowań pozwala na zachowanie nie tylko substancji zabytkowej, ale również historycznego kontekstu obiektu, jego ekspozycji oraz wartości krajobrazowych i kulturowych.

14. Identyfikacja problemów przestrzennych - narzędzie badawcze

Problematyka zagospodarowania przestrzennego otoczenia obiektów przemysłowych oraz ich ochrony konserwatorskiej, przedstawiona w Części IV, Rozdziale 13 *Identyfikacja problemów […],* stanowi punkt wyjścia do stworzenia przedmiotowego narzędzia badawczego. Zabytek przemysłowy ujmowany jest jako element przestrzeni funkcjonujący równocześnie w trzech skalach: mikro, mezo i makro. Takie ujęcie pozwala na analizę zarówno samego obiektu i jego bezpośredniego otoczenia, jak również szerszych relacji przestrzennych, krajobrazowych i funkcjonalnych, w których obiekt, zespół lub teren (sąsiedztwo) ma istotne znaczenie.

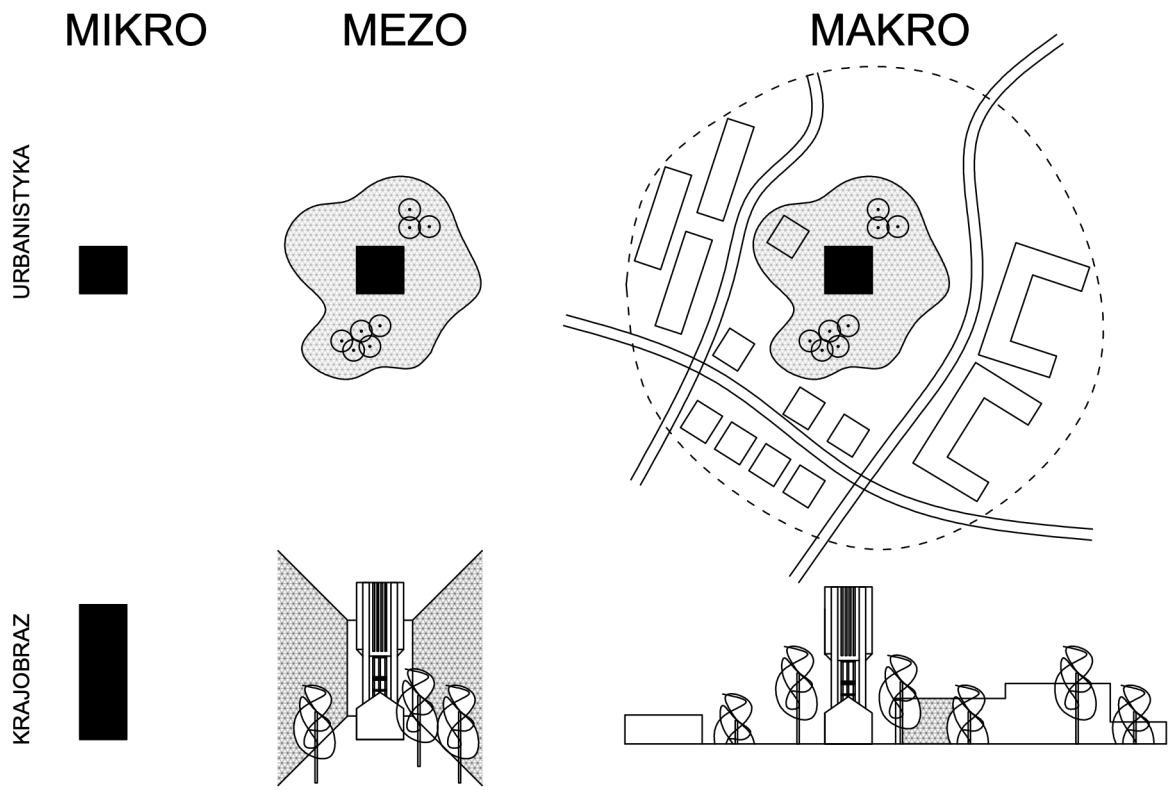
W skali **mikro,** zabytek przemysłowy rozumiany jest jako konkretny obiekt, zespół obiektów lub fragment zabudowy dawnego założenia przemysłowego. W przedmiotowej skali analizie podlegają wówczas cechy materialne obiektu: jego forma architektoniczna, substancja zabytkowa, wyposażenie techniczne, detale, stan zachowania. Skala mikro pozwala uchwycić sposób funkcjonowania zabytku, w tym dostępność, czytelność kompozycji, relacje z drogami wewnętrznymi, zielenią, ogrodzeniami oraz elementami zagospodarowania terenu.

W skali **mezo,** zabytek analizowany jest jako część większego układu przestrzennego, obejmującego jego otoczenie (w tym wnętrza architektoniczno-krajobrazowe) oraz powiązania widokowe i funkcjonalne. W przedmiotowej skali istotne jest określenie, w jaki sposób obiekt współtworzy kompozycję przestrzenną, jak jest eksponowany w krajobrazie oraz jakie relacje zachodzą pomiędzy nim a sąsiednią zabudową. Istotne są także jego relacje z ciągami komunikacyjnymi, terenami zieleni i innymi elementami struktury miejskiej. Delimitacja otoczenia zabytku w skali mezo rozumiana jest jako wyznaczenie obszaru otoczenia. Proces ten opiera się przede wszystkim na analizie wnętrz architektoniczno-krajobrazowych, osi widokowych, dominant, akcentów przestrzennych oraz granic percepcyjnych, znaczących dla badanego obiektu czy zespołu zabudowań.

W skali **makro,** zabytek przemysłowy postrzegany jest jako element struktury miasta (skala bliższa - sąsiedztwa) i krajobrazu kulturowego (skala dalsza - miasta), oddziałujący na szersze relacje urbanistyczne, historyczne i tożsamościowe. W tej skali analizie podlega jego rola w układzie urbanistycznym i krajobrazie miasta. Skala sąsiedztwa pozwala rozpoznać znaczenie obiektu jako elementu założenia urbanistycznego. Natomiast skala miasta pozwala rozpoznać znaczenie obiektu jako dominanty krajobrazowej, punktu orientacyjnego, elementu panoramy miasta lub składnika szerszego systemu dziedzictwa przemysłowego Rudy Śląskiej.

Przyjęcie trójskalowego (mikro, mezo, makro) ujęcia zabytku przemysłowego w przestrzeni miasta umożliwia pełniejsze rozpoznanie jego wartości oraz problemów występujących w jego otoczeniu. Pozwala także wyjść poza analizę architektoniczną substancji zabytkowej i uwzględnić

relacje przestrzenne, ekspozycyjne, funkcjonalne oraz krajobrazowe, które decydują o sposobie odbioru i funkcjonowania obiektu w przestrzeni miasta.

Rysunek 97. Kontekst przestrzenny zabytku przemysłowego (mikro-makro). Oprac. autorka.

14.1. Przekształcenia i zagospodarowanie otoczenia obiektów przemysłowych

Otoczenie obiektów przemysłowych, obejmujące między innymi elementy zagospodarowania terenu zakładu takie jak: tereny komunikacyjne, place technologiczne, małą architekturę oraz zieleń zakładową stanowiło integralny element funkcjonowania historycznych zakładów produkcyjnych. Po zakończeniu działalności przemysłowej przestrzenie te utraciły swoje pierwotne funkcje. Nie utraciły jednak znaczenia w przestrzeni miasta. W procesach rewitalizacji tereny te coraz częściej są postrzegane jako kluczowy obszar transformacji przestrzennej, umożliwiający ponowne włączenie dawnych zespołów przemysłowych w system przestrzeni miasta. Wśród różnych **działań** wizualnych i kreacyjnych wobec otoczenia zabytku możemy wyróżnić następujące:

- ochrona widoku (ustawa o ochronie zabytków [...] 2003);
- ochrona przed szkodliwymi czynnikami zewnętrznymi (ustawa o ochronie zabytków [...] 2003);
- ochrona ekspozycji,
- ochrona historycznych elementów zagospodarowania terenu,

- ochrona historycznego ukształtowania terenu,
- zachowanie historycznego kontekstu,
- ochrona przed niekorzystnym zagospodarowaniem,
- umożliwia adaptację zabytku do wybranej funkcji.

W związku z procesami przekształceń terenów przemysłowych historyczne otoczenie zabytków zyskuje nowe funkcje. Wyróżnione w niniejszym opracowaniu kierunki zagospodarowania stanowią podstawowy katalog funkcji możliwych do adaptacji. Ostateczny zakres oraz sposób realizacji powinny być każdorazowo dostosowane do indywidualnych uwarunkowań obiektu zabytkowego, jego wartości, stanu zachowania, zakresu otoczenia oraz planowanego sposobu użytkowania obiektu i terenu.

Jednym z istotnych kierunków przekształceń otoczenia historycznych obiektów przemysłowych w procesach rewitalizacji jest wprowadzanie **funkcji publicznych** oraz lokalizowanie w historycznej zabudowie obiektów użyteczności publicznej, w szczególności o funkcji kulturalnej, komercyjnej i rozrywkowej.

Dawne place manewrowe, drogi technologiczne i tereny składowe, po dostosowaniu do obowiązujących wymagań, mogą być wykorzystywane jako place miejskie, ciągi piesze oraz ogólnodostępne przestrzenie służące **integracji społecznej**. W wielu realizacjach otoczenie historycznych obiektów staje się miejscem codziennego użytkowania przez mieszkańców i odwiedzających, podczas gdy sam obiekt zabytkowy stanowi jeden z elementów większego terenu.

Zachowanie i wykorzystanie historycznych **układów komunikacyjnych** pozostaje również istotnym elementem przekształceń przedmiotowych terenów. Drogi technologiczne, torowiska kolejowe oraz inne ciągi związane z funkcjonowaniem zakładu mogą zostać włączone do współczesnych tras pieszych i rowerowych, pozwalając jednocześnie na skomunikowanie rewitalizowanego terenu z miastem, zachowując historyczne relacje przestrzenne.

Otoczenie obiektów przemysłowych może być również wykorzystywane jako przestrzeń **rekreacji i wypoczynku**. Znaczne powierzchnie dawnych terenów technicznych oraz ich otwarty charakter pozwalają na wprowadzanie terenów zieleni, miejsc wypoczynku i przestrzeni przeznaczonych do aktywności fizycznej. W zależności od lokalnych uwarunkowań dawne tereny przemysłowe przekształcane są w parki poprzemysłowe, ogrody miejskie lub ogólnodostępne tereny rekreacyjne.

Zachowane elementy zagospodarowania terenu historycznego zakładu przemysłowego mogą pełnić także funkcję **edukacyjną, narracyjną** czy użytkową (*adaptive reuse*). Szyny kolejowe, fundamenty maszyn, zbiorniki technologiczne czy fragmenty instalacji stanowią materialne ślady dawnego sposobu funkcjonowania zakładu i zagospodarowania terenu. Zachowanie tych elementów

pozwala na przedstawienie procesów produkcyjnych lub ich części bez konieczności odtwarzania historycznego zagospodarowania.

Przekształcenia dawnych terenów zakładowych mogą mieć również znaczenie **ekologiczne.** Dawne obszary przemysłowe, szczególnie te, które przez długi czas pozostawały nieużytkowane, mogą zostać włączone do systemu zielono-błękitnej infrastruktury, z zachowaniem roślinności występującej na obszarach zdegradowanych tzw. czwartej przyrody. Odpowiednie zagospodarowanie zieleni oraz powierzchni biologicznie czynnych pozwala na zwiększenie retencji wód opadowych, poprawę warunków mikroklimatycznych oraz ograniczenie uszczelnienia powierzchni, a przede wszystkim zachowanie charakteru terenów poprzemysłowych.

W kontekście urbanistycznym otoczenie obiektów przemysłowych pełni również funkcję **integrującą**. Przedmiotowe przestrzenie stanowią strefę przejściową pomiędzy nowymi funkcjami miejskimi a zachowaną substancją przemysłową, łagodząc kontrast pomiędzy dawną funkcją produkcyjną, a współczesnym użytkowaniem.

14.2. Algorytm postępowania badawczo-analitycznego do identyfikacji zagrożeń przestrzennych występujących w otoczeniu obiektów zabytkowych *(ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb zabytków i terenów przemysłowych)*

Przedmiotowy algorytm postępowania badawczego dotyczący identyfikacji zagrożeń przestrzennych występujących w otoczeniu zabytków przemysłowych zwraca szczególną uwagę na potrzeby zabytków i terenów poprzemysłowych w planowaniu przestrzennym. Algorytm powstał na podstawie przeprowadzonych badań, obejmujących analizę zapisów aktów planistycznych, badania terenowe oraz analizę wnętrz architektoniczno-krajobrazowych. Stanowi on autorskie narzędzie badawcze, które może zostać wdrożone do procedury sporządzania aktów planowania przestrzennego na poziomie lokalnym oraz wykorzystane jako narzędzie pomocnicze w działaniach konserwatorskich i rewitalizacyjnych.

ETAP I diagnostyczny (rozpoznawczy)	analiza mapowa terenów przemysłowych, identyfikacja zasięgu, struktury i rozmieszczenia ob.	kwerenda archiwalna, pozyskanie map, planów, fotografii badanego zakładu	inwentaryzacja fotograficzna/ graficzna, dok. stanu zachowania i kontekstu krajobrazowego
ETAP II analityczny	analiza wstępna obiektów oraz widoków i WAK na podstawie dok. fotograficznej	analiza przestrzenna z uwzg. ustaleń MPZP	analiza zagrożeń funkcjolanych wynikających z ustaleń MPZP
ETAP III interpretacyjny i rekomendacje	ocena wyników badania za pomocą mierników	rekomendacje i wytyczne do zmiany lub utworzenia uchwały	

Rysunek 98. Etapy postępowania badawczego dla narzędzia ochrony otoczenia. Oprac. autorka.

Etap I. Diagnostyczny (rozpoznawczy)

1. Analiza mapowa terenów przemysłowych i poprzemysłowych na obszarze miasta - identyfikacja zasięgu, struktury i rozmieszczenia obiektów badań.

Przedmiotowy etap przygotowawczy obejmuje szczegółową analizę materiałów kartograficznych oraz dokumentów planistycznych dotyczących obszaru miasta. W szczególności uwzględnia się miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego lub w przypadku ich braku plany ogólne, które stanowią podstawę określenia funkcji przestrzennych oraz wskazują przemysłowe budynki, zespoły lub tereny objęte ochroną konserwatorską. Istotnym elementem analizy jest również przegląd gminnej ewidencji zabytków, pozwalający na identyfikację obiektów o wartości historycznej, architektonicznej oraz kulturowej.

Na podstawie zgromadzonych materiałów dokonuje się wstępnej identyfikacji obiektów, zespołów zabudowy oraz terenów o charakterze przemysłowym, które mogą stanowić istotny element dziedzictwa poprzemysłowego miasta. Analiza ta umożliwia określenie ich lokalizacji, zasięgu przestrzennego oraz potencjalnego znaczenia w strukturze urbanistycznej (np. wnętrz architektoniczno-urbanistycznych). Jednocześnie stanowi ona punkt wyjścia do dalszych badań terenowych oraz pogłębionej analizy historycznej i funkcjonalnej wytypowanych obszarów.

Uzyskane w ten sposób informacje pozwalają na stworzenie wstępnej bazy danych obiektów i terenów wymagających dalszej weryfikacji, a także na określenie ich potencjalnych wartości kulturowych, przestrzennych i społeczno-gospodarczych w kontekście współczesnego rozwoju miasta.

2. Kwerenda archiwalna - pozyskanie materiałów źródłowych (archiwalnych): map, planów zakładu przemysłowego, fotografii architektury zakładu i opisów historycznych, w tym dawnych widoków na obiekty przemysłowe.

Kwerenda archiwalna stanowi istotny etap procesu badawczego i obejmuje pozyskanie oraz analizę materiałów źródłowych dotyczących obiektów, zespołów oraz terenów wytypowanych w pierwszym kroku I etapu opracowania. W ramach prowadzonych badań gromadzone są historyczne materiały kartograficzne, w tym dawne mapy i plany sytuacyjne zakładów przemysłowych i miasta, fotografie, ryciny oraz inne materiały wizualne przedstawiające badane obiekty. Uzupełnieniem analizy są również opisy historyczne odnoszące się do funkcjonowania zakładów przemysłowych oraz ich roli w strukturze przestrzennej miasta.

Analiza zgromadzonych materiałów archiwalnych umożliwia rekonstrukcję historycznego kontekstu przestrzennego badanych obiektów, w szczególności ich pierwotnego otoczenia, relacji funkcjonalno-przestrzennych z sąsiednią zabudową oraz powiązań z elementami infrastruktury przemysłowej i transportowej.

Istotnym aspektem badań jest również analiza opisów historycznych dotyczących organizacji produkcji oraz stosowanych technologii przemysłowych. Pozwala ona na lepsze zrozumienie funkcjonowania zakładu, a także na identyfikację elementów przestrzennych bezpośrednio związanych z procesem technologicznym. Wiedza ta może zostać wykorzystana w procesie interpretacji dziedzictwa poprzemysłowego, między innymi poprzez odpowiednie wyeksponowanie wybranych fragmentów obiektu w przestrzeni miejskiej lub ich wykorzystanie w działaniach o charakterze edukacyjnym i turystycznym.

Zgromadzone materiały archiwalne umożliwiają ponadto odtworzenie pierwotnych widoków oraz sposobów ekspozycji zabytków przemysłowych w krajobrazie miejskim. Analiza ta pozwala na identyfikację przekształceń, jakie zaszły w ich otoczeniu na przestrzeni czasu, a także na wskazanie elementów o szczególnych walorach historycznych, krajobrazowych i kulturowych, które mogą stanowić istotny punkt odniesienia dla współczesnych działań planistycznych, konserwatorskich oraz rewitalizacyjnych.

3. Inwentaryzacja fotograficzna/graficzna obiektów i przestrzeni - dokumentacja aktualnego stanu zachowania, ekspozycji i kontekstu krajobrazowego.

Etap ten obejmuje przeprowadzenie szczegółowej inwentaryzacji fotograficznej analizowanych obiektów, zespołów oraz terenów. Dokumentacja wykonywana jest z różnych dostępnych perspektyw obserwacyjnych, w szczególności z poziomu człowieka oraz z perspektywy lotu ptaka, co umożliwia pełniejsze uchwycenie relacji przestrzennych pomiędzy poszczególnymi elementami zagospodarowania terenu. Zastosowanie zróżnicowanych punktów obserwacyjnych

pozwala na identyfikację osi widokowych, dominant przestrzennych oraz sposobów percepcji badanych obiektów w krajobrazie miejskim.

Etap II. Analityczny

1. Analiza wstępna obiektów oraz widoków i wnętrz krajobrazowych na podstawie wykonanej dokumentacji fotograficznej - rozpoznanie walorów kompozycyjnych, widokowych i kulturowych, w tym obiektów małej architektury i materiałów wykończeniowych obiektów i terenów.

Na podstawie wyników uzyskanych w kroku 3 etapu diagnostycznego (I) przeprowadzana jest szczegółowa analiza zgromadzonej dokumentacji fotograficznej. Jej celem jest identyfikacja oraz rozpoznanie potencjalnych wnętrz krajobrazowych, a także istotnych widoków i powiązań wizualnych, które ze względu na swoje walory kompozycyjne, historyczne lub krajobrazowe powinny podlegać ochronie. Analiza ta umożliwia określenie charakterystycznych osi widokowych, dominant przestrzennych oraz relacji wizualnych pomiędzy badanymi obiektami a ich otoczeniem.

Następnie, na materiałach opracowanych w kroku 2 etapu diagnostycznego (I), wyznaczane są granice otoczenia zabytku oraz jego bezpośredniego i pośredniego sąsiedztwa. Wyznaczenie tych obszarów stanowi podstawę do dalszej analizy przestrzennej, której celem jest określenie relacji funkcjonalno-przestrzennych pomiędzy obiektem zabytkowym a strukturą urbanistyczną miasta. Analiza ta pozwala również na identyfikację elementów przestrzeni mających wpływ na percepcję oraz ekspozycję zabytku w krajobrazie miejskim.

Istotnym elementem tego etapu jest również dokumentacja aktualnego stanu zachowania obiektów, obejmująca ocenę stopnia ich przekształceń, degradacji bądź zachowania pierwotnych cech architektonicznych i funkcjonalnych. Analizie podlega także sposób ekspozycji obiektów w przestrzeni, w tym ich widoczność w strukturze urbanistycznej oraz relacje z otaczającą zabudową i elementami zagospodarowania terenu, w tym oryginalnych obiektów zagospodarowania terenu zakładu.

2. Analiza przestrzenna z uwzględnieniem ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego:

a) pogłębiona analiza kompozycji i relacji przestrzennych w oparciu o szereg ryzyk wynikających z zapisów planu miejscowego lub ich braku

Analiza prowadzona jest w oparciu o ustalenia planu miejscowego, w szczególności dotyczące przeznaczenia terenów, parametrów i wskaźników zabudowy, zasad kształtowania zabudowy oraz ochrony krajobrazu. Analiza ta ma na celu identyfikację potencjalnych ryzyk dla istniejącego układu przestrzennego, w tym możliwych przekształceń mogących prowadzić do zaburzenia historycznej kompozycji urbanistycznej, ograniczenia ekspozycji obiektów zabytkowych lub degradacji wartości krajobrazowych. W przypadku braku obowiązującego planu miejscowego analizie podlega również potencjalne ryzyko niekontrolowanych przekształceń przestrzennych wynikających z decyzji o warunkach zabudowy.

3. Analiza zagrożeń funkcjonalnych wynikających z przewidywanego przeznaczenia podstawowego w dokumentach planistycznych:

a) analiza zagrożeń wynikających z „przeznaczenia podstawowego" ustanowionego planem miejscowym dla obiektu, otoczenia oraz sąsiedztwa

Analiza obejmuje ocenę zgodności dopuszczonych funkcji z charakterem oraz wartościami kulturowymi badanego obiektu i jego otoczenia. Szczególna uwaga zwracana jest na możliwość wystąpienia konfliktów funkcjonalno-przestrzennych oraz wizualnych które mogą prowadzić do degradacji walorów historycznych, architektonicznych lub krajobrazowych obiektu zabytkowego oraz jego najbliższego kontekstu przestrzennego.

b) analiza zagrożeń wynikających z braku zapisów lub nieprawidłowych zapisów w uchwale krajobrazowej

Przedmiotowy krok obejmuje ocenę stopnia ochrony krajobrazu kulturowego w odniesieniu do elementów takich jak nośniki reklamowe, mała architektura czy elementy zagospodarowania przestrzeni publicznej. Brak odpowiednich regulacji lub ich niewystarczający zakres może prowadzić do niekontrolowanego wprowadzania elementów dysharmonijnych w przestrzeni miejskiej, co w konsekwencji może negatywnie wpływać na percepcję oraz ekspozycję obiektów o wartości historycznej.

Etap III. Interpretacyjny i rekomendacje.

1. Ocena wyników za pomocą mierników

Polega na zastosowaniu zestawu mierników umożliwiających porównawczą ocenę zidentyfikowanych zagrożeń oraz stopnia ochrony wartości przestrzennych badanego obszaru. Mierniki te odnoszą się między innymi do aspektów wynikających z ustaleń planistycznych, poziom spójności kompozycyjnej otoczenia czy skala ingerencji w krajobraz kulturowy oraz zabytki. Zastosowanie mierników pozwala na uporządkowanie wyników analiz oraz ich syntetyczne przedstawienie w formie poniższej tabeli.

MACIERZ ANALIZY ZAGROŻEŃ PRZESTRZENNYCH

NAZWA	**UŻYTKOWANIE obiektu/terenu**	**NR UCHWAŁY**	**PRZEZNACZENIE PODSTAWOWE W MPZP**	**PRZEZNACZENIE PODSTAWOWE SĄSIEDZTWA**	**POWIERZCHNIA [ha]**	**CZYNNIK RYZYKA**
Nazwa robocza obiektu, zespołu lub terenu	Aktualne użytkowanie obiektu lub przeważające użytkowanie zespołu/terenu	Numer identyfikujący uchwałę MPZP lub krajobrazową	Przeznaczenie jednostki/jednostek na których znajduje się obiekt/zespół/teren (otoczenie) według załącznika graficznego planu miejscowego	Przeznaczenie jednostki/jednostek sąsiadujących z otoczeniem (3) obiektu/zespołu/terenu według załącznika graficznego planu miejscowego	Powierzchnia zgodnie z definicją	Zgodnie z tabelą nr 7

2. Rekomendacje i wytyczne do zmiany lub utworzenia uchwały

Stanowi końcowy etap opracowania. Na podstawie przeprowadzonej analizy identyfikowane są obszary wymagające interwencji planistycznej lub doprecyzowania obowiązujących regulacji. Rekomendacje mogą dotyczyć w szczególności modyfikacji zapisów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub uchwały krajobrazowej, w zakresie zasad kształtowania zabudowy, ochrony ekspozycji obiektów zabytkowych, regulacji dotyczących nośników reklamowych czy ochrony kluczowych powiązań widokowych. Celem proponowanych wytycznych jest wzmocnienie ochrony wartości krajobrazowych i kulturowych oraz zapewnienie harmonijnego kształtowania przestrzeni w sąsiedztwie obiektów o znaczeniu historycznym.

Słownik pojęć dla narzędzia badawczego identyfikującego zagrożenia przestrzenne występujące w otoczeniu obiektów zabytkowych:

1. **Nazwa:** Zakres analiz obejmuje teren opracowywany w ramach rozprawy doktorskiej, tj. obszar objęty aktualnie ochroną konserwatorską lub zawierający obiekty o wartościach naukowych, historycznych bądź artystycznych. W przypadku obiektu objętego ochroną indywidualną (punktową) jako powierzchnię analizy przyjmuje się granice działki ewidencyjnej, na której jest on zlokalizowany. Natomiast w odniesieniu do zespołu zabudowy nieobjętego strefą ochrony konserwatorskiej uwzględnia się łączną powierzchnię działek geodezyjnych, na których posadowione są obiekty wchodzące w skład zespołu.
2. **Powierzchnia [ha]:** Powierzchnia otoczenia obiektu zabytkowego w rozumieniu niniejszego narzędzia badawczego oznacza obszar wyznaczony w granicach przestrzennych określonych dla jego otoczenia, zgodnie z definicją otoczenia, przedstawioną w punkcie 3.
3. **Otoczenie:** przestrzeń obejmująca teren wokół zabytku oraz obszary, budynki i budowle pozostające z nim w historycznych, funkcjonalnych (w tym technologicznych), kompozycyjnych, lub widokowych relacjach, których zachowanie jest niezbędne dla ochrony jego wartości historycznych, artystycznych, naukowych lub krajobrazowych.

W przypadku braku możliwości wyznaczenia otoczenia zgodnie z powyższą definicją należy przyjąć, że otoczenie obiektu zabytkowego w rozumieniu niniejszego narzędzia badawczego obejmuje obszar bezpośrednio związany przestrzennie z analizowanym obiektem lub zespołem zabudowy, mający istotny wpływ na jego percepcję, ekspozycję oraz kontekst krajobrazowy. W pierwszej kolejności za otoczenie uznaje się obszar objęty formalną ochroną konserwatorską (strefa ochrony może wymagać aktualizacji, od czasu ich wyznaczenia otoczenie mogło ulec zmianie), jeżeli został on wyznaczony w dokumentach planistycznych lub decyzjach administracyjnych, takich jak wpis do rejestru zabytków wraz z określeniem granic otoczenia lub ustanowienie strefy ochrony konserwatorskiej. W przypadku braku formalnie wyznaczonego obszaru ochrony konserwatorskiej za otoczenie uznaje się działkę ewidencyjną, na której zlokalizowany jest analizowany obiekt. Należy

jednak bezwzględnie dążyć do wyznaczenia otoczenia, a zastosowanie „działki ewidencyjnej" może stanowić rozwiązanie tymczasowe. W sytuacji, gdy przedmiotem analizy jest zespół zabudowy, otoczenie obejmuje obszar wyznaczony przez skrajne działki ewidencyjne, na których znajdują się obiekty wchodzące w skład zespołu. Tak określone otoczenie stanowi bezpośrednią strefę oddziaływania obiektu i obejmuje przestrzeń, w której zachodzą najistotniejsze relacje funkcjonalno-przestrzenne oraz kompozycyjne związane z jego lokalizacją.

4. **Sąsiedztwo:** Sąsiedztwo obiektu zabytkowego oznacza obszar otaczający jego bezpośrednie otoczenie, pozostający z nim w relacjach przestrzennych, funkcjonalnych oraz wizualnych. Obejmuje ono tereny przyległe do działki lub zespołu działek, na których zlokalizowany jest analizowany obiekt, a także inne obszary, które ze względu na swoje zagospodarowanie, parametry zabudowy lub powiązania widokowe mogą wpływać na percepcję i ekspozycję zabytku w strukturze urbanistycznej miasta. Zakres sąsiedztwa określany jest indywidualnie w toku analizy przestrzennej i może obejmować między innymi najbliższe kwartały zabudowy, tereny funkcjonalnie powiązane z obiektem lub obszary znajdujące się w zasięgu istotnych powiązań widokowych. Analiza sąsiedztwa pozwala na identyfikację potencjalnych zagrożeń wynikających z przekształceń przestrzennych, takich jak zmiana funkcji terenu, intensyfikacja zabudowy, wprowadzenie elementów dysharmonijnych lub ograniczenie ekspozycji obiektu w krajobrazie miejskim.

5. **Obiekty** budowlane, budowle lub urządzenia, zachowane jako elementy dawnego zakładu przemysłowego;

6. **Zespół zabudowy** obejmuje grupę historycznie i funkcjonalnie powiązanych budynków, budowli i urządzeń przemysłowych, których wzajemne relacje przestrzenne pozostają czytelne niezależnie od wielkości założenia;

7. **Obszar/teren:** obejmujący historyczny teren zakładu przemysłowego lub jego część, zachowaną wraz z układem przestrzennym, komunikacyjnym lub elementami infrastruktury technicznej, tworzącymi funkcjonalną całość;

8. **Zagrożenie ekonomiczne:** Zagrożenia ekonomiczne odnoszą się do uwarunkowań wynikających ze struktury własnościowej oraz podziałów ewidencyjnych działek, które mogą wpływać na sposób zagospodarowania obszaru oraz na możliwość zachowania wartości kulturowych i krajobrazowych zabytku. Obejmują one w szczególności rozdrobnienie własności, presję inwestycyjną wynikającą z wartości rynkowej gruntów, a także potencjalne konflikty pomiędzy interesem ekonomicznym właścicieli nieruchomości a potrzebą ochrony dziedzictwa kulturowego.

Dokumentacja rysunkowa, fotograficzna oraz analiza obiektów, a także ich otoczenia i sąsiedztwa, przeprowadzona w ramach badań nad otoczeniem obiektów w Rudzie Śląskiej, umożliwiła identyfikację oraz usystematyzowanie zakresu problemów występujących w analizowanych obszarach.

Zidentyfikowane ryzyka i zagrożenia zostały uporządkowane według trzech podstawowych kategorii analitycznych, odnoszących się do różnych poziomów (skali) oddziaływania przestrzennego:

Zabytek: zidentyfikowane ryzyka odnoszą się głównie do odbioru formy zabytku w przestrzeni oraz możliwości jego ponownego wykorzystania w przyszłości na nowe funkcje. W przypadku zabytków przemysłu dostosowanie przyszłościowej funkcji jest ściśle powiązane z układem funkcjonalnym wnętrz wynikającym z kolei z technologii produkcji (skala mikro),

Otoczenie: zidentyfikowane ryzyka odnoszą się w dużej mierze do zagrożeń wynikających z braku lub niewłaściwego sformułowania oznaczeń oraz zapisów w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Dotyczą one w szczególności możliwości lokalizowania urządzeń i obiektów w otoczeniu zabytku w sposób mogący negatywnie wpływać na jego ekspozycję oraz percepcję w przestrzeni. Istotnym aspektem analizowanych zagrożeń są również regulacje lub ich brak odnoszące się do stosowania materiałów wykończeniowych, które mogą wpływać na spójność kompozycyjną i krajobrazową otoczenia obiektu zabytkowego (skala mezo),

Sąsiedztwo: zidentyfikowane ryzyka odnoszą się w dużej mierze do zagrożeń wynikających z braku lub niewłaściwego sformułowania oznaczeń oraz zapisów w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dla terenów stanowiących sąsiedztwo otoczenia. Dotyczą one w szczególności możliwości lokalizowania zabudowy, urządzeń i obiektów mogących negatywnie wpływać na jego ekspozycję oraz percepcję w przestrzeni (skala makro).

Tabela 7. Ocena zagrożeń przestrzennych wynikających z planu miejscowego i uchwały krajobrazowej. Oprac. autorka.

ZAGROŻENIA WYNIKAJĄCE Z MIEJSCOWEGO PLANU ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO

ZABYTEK	*WAGA*	*OTOCZENIE*	*WAGA*	*SĄSIEDZTWO*	*WAGA*
1.1. *Obowiązujące przeznaczenie terenu wyklucza funkcjonalne wykorzystanie zabytku*	**2**	**2.1.** zagrożenia wynikające z braku wyznaczenia lub błędnie wyznaczonej nieprzekraczalnej lub obowiązującej linii zabudowy (mające wpływ na zasłonięcie zabytku)	**3**	**3.1**. Konflikt funkcjonalny - Dopuszczenie realizacji funkcji mogących wpływać negatywnie na odbiór wizualny obiektów	**3**
1.2. *brak lub niewłaściwe zapisy dotyczące elewacji (kolorystyka, materiały) dla zabytku*	**2**	**2.2.** brak lub niewłaściwe zapisy dot. zakazu umieszczania obiektów tymczasowych	**2**	**3.2.** Brak lub niewłaściwe ustalenia dot. elementów zewnętrznych - kolorystyka	**2**
1.3. *brak oznaczenia lub nieprawidłowe oznaczenie chronionego zabytku (w MPZP),*	**2**	**2.3.** Brak szczegółowych zapisów dotyczących integracji nowej zabudowy z historycznym kontekstem	**3**	**3.3.** Brak lub niewłaściwe ustalenia dot. elementów zewnętrznych - materiał	**2**

1.4. *brak oznaczenia lub nieprawidłowe oznaczenie chronionego otoczenia/terenu,*	**3**	**2.4.** brak zapisu dotyczącego ochrony oryginalnego układu urbanistycznego,	**3**	**3.4.** Brak lub niewłaściwe regulacje dot. zagospodarowania terenu- negatywny wpływ na kontekst zabytku (m.in. mała architektura, zieleń)	**2**
1.5. *niezgodność oznaczenia z decyzją o wpisie do rejestru*	**1**	**2.5.** brak zapisu dotyczącego ochrony drzewostanu oraz zieleni urządzonej, w tym tzw. czwartej przyrody	**2**	**3.5.** Brak lub niewłaściwe zapisy dotyczące umieszczania obiektów tymczasowych	**2**
1.6. *ochrona konserwatorska nie obejmująca istotnych elementów obiektu dot. elewacji*	**3**	**2.6.** brak zapisu dotyczącego stosowania jednolitych materiałów wykończeniowych dla dojazdów, dojść, parkingów itd.	**2**	**3.6.** brak zapisów regulujących wysokość nowych budynków i rozbudowywanych budynków	**3**
-	**-**	**2.7.** brak zapisów chroniących ekspozycję obiektu/zespołu w głównej osi widokowej	**3**	**-**	**-**
-	**-**	**2.8.** ochrona konserwatorska nie obejmująca istotnych elementów otoczenia (np. mała architektura, urządzenia)	**3**	-	-
-	**-**	**2.9.** brak wyznaczenia stref ochrony konserwatorskiej	**3**	-	-

ZAGROŻENIA WYNIKAJĄCE Z UCHWAŁY KRAJOBRAZOWEJ

1a*. brak lub niewłaściwe zapisy dotyczące nośników informacyjnych*	**2**	**2a.** brak lub niewłaściwe zapisy dotyczące ogrodzeń,	**2**	**3a.** brak lub niewłaściwe zapisy dotyczące ogrodzeń,	**1**
		2b. brak lub niewłaściwe zapisy dotyczące nośników informacyjnych	**2**	**3b.** brak lub niewłaściwe zapisy dotyczące nośników informacyjnych[18]	**1**
		2c. brak lub niewłaściwe zapisy i rysunki dot. małej architektury	**2**	**3c.** brak lub niewłaściwe zapisy i rysunki dot. małej architektury	**1**
		2d. brak lub niewłaściwe dot. skrytek paczkowych (pot. paczkomatów)	**2**	**3d.** brak lub niewłaściwe dot. skrytek paczkowych (pot. paczkomatów)	**1**

[18] Przez nośnik informacyjny rozumie się reklamy, tablice reklamowe, urządzenia reklamowe, szyldy

Tabela 8. Wagi zagrożeń wskazanych w Tabeli 7. Oprac. autorka.

WAGA ZAGROŻENIA	*OPIS*	*CHARAKTERYSTYKA*
1	**Niskie zagrożenie**	Przepisy dotyczące zmiany przestrzeni, mające stosunkowo łatwo odwracalny wpływ na przestrzeń.
2	**Umiarkowane zagrożenie**	Zmiany urbanistyczne, które częściowo zaburzają krajobraz kulturowy, historyczny lub widokowy, należy uznać za zagrożenie o średnim stopniu negatywnego wpływu. Choć wpływ tych zmian może być zauważalny i niekorzystny, ich skutki mają charakter odwracalny.
3	**Wysokie zagrożenie**	Inwestycje i działania urbanistyczne które istotnie ingerują w historyczny układ, strukturę, widok i krajobraz oraz degradują wartości zabytkowe, a ich likwidacja jest trudna w realizacji.

Tabela 9. Wskaźnik zagrożenia urbanistycznego - wzór. Oprac. autorka.

WSKAŹNIK ZAGROŻENIA URBANISTYCZNEGO DLA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO (dla terenów powyżej 1ha)

$$WZUz = \frac{\sum_{j=1}^{n} Wj}{Pz}$$

WZUz *- wskaźnik zagrożenia urbanistycznego dla zabytku „**z**”*
Wj *- suma wszystkich wag przypisanych zagrożeń (od 1 do 3)*
n *- liczba przypisanych zagrożeń do zabytku*
Pz *- powierzchnia obszaru ochrony konserwatorskiej (jeśli istnieje), działka, na której znajduje się budynek lub w przypadku zespołu zabudowy suma skrajnych działek zespołu, na którym znajdują się obiekty wyrażona w hektarach [ha]*

WZUz [ZAGROŻENIE/HA]	**OCENA RYZYKA NIEPOWODZENIA ADAPTACJI/REWITALIZACJI**	**REKOMENDACJA**
0-5	**Niskie**	Monitoring zagospodarowania terenu.
6-9	**Umiarkowane**	Konsultacja/Komisja planistyczno-konserwatorska.
>10	**Wysokie**	Zmiana planu miejscowego/powstanie uchwały krajobrazowej.

Wskaźnik zagrożenia urbanistycznego dla zabytku (WZUz) stanowi miernik określający poziom zagrożenia wynikający z uwarunkowań planistycznych oraz przestrzennych oddziałujących na obiekt zabytkowy, jego otoczenie oraz najbliższe sąsiedztwo. Celem zastosowania wskaźnika jest ilościowe ujęcie zidentyfikowanych problemów oraz umożliwienie porównawczej analizy poziomu zagrożeń pomiędzy poszczególnymi obiektami, zespołami lub terenami o charakterze zabytkowym.

Wskaźnik opiera się na sumie wag przypisanych zidentyfikowanym zagrożeniom urbanistycznym, takim jak nieprawidłowe lub niewystarczające zapisy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, możliwość wprowadzania zabudowy zakłócającej ekspozycję

obiektu, brak regulacji dotyczących elementów zagospodarowania przestrzeni. Poszczególnym zagrożeniom przypisywane są wagi w skali od 1 do 3 (zgodnie z Tabelą 8), odzwierciedlające stopień ich potencjalnego oddziaływania na zachowanie wartości przestrzennych, krajobrazowych oraz kulturowych analizowanego obiektu.

Uzyskana suma wag zagrożeń odnoszona jest następnie do powierzchni obszaru objętego analizą, obejmującego obszar ochrony konserwatorskiej, działkę, na której znajduje się obiekt, lub w przypadku zespołu zabudowy sumę powierzchni skrajnych działek zespołu. Takie ujęcie pozwala na uwzględnienie skali przestrzennej analizowanego obszaru oraz umożliwia porównywanie poziomu zagrożeń pomiędzy obiektami o różnej wielkości.

Zastosowanie wskaźnika WZUz pozwala na identyfikację obiektów lub obszarów szczególnie narażonych na negatywne przekształcenia urbanistyczne, a także na wskazanie miejsc wymagających wzmocnienia ochrony planistycznej. Wyniki analizy mogą stanowić podstawę do formułowania rekomendacji dotyczących zmian w dokumentach planistycznych, w szczególności w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego lub uchwałach krajobrazowych, w celu skuteczniejszej ochrony dziedzictwa kulturowego w strukturze miasta.

Tabela 10. Wskaźnik kompletności zapisów konserwatorskich - wzór. Oprac. autorka.

WSKAŹNIK KOMPLETNOŚCI ZAPISÓW OCHRONY KONSERWATORSKIEJ DOTYCZĄCEJ BUDYNKU

$$WSKz = \frac{k}{K} \cdot 100\%$$

WSKz *- Wskaźnik kompletności zapisów ochrony konserwatorskiej wyrażona w %*
k *- liczba elementów zawartych w planie*
K *- maksymalna liczba wymaganych elementów*

Uwaga! Jeśli WSK jest wysoki oznacza to, że zapisy w MPZP są dobre i skuteczne, im wyższy WSK tym lepsza ochrona konserwatorska.
Niski współczynnik WSK oznacza, że MPZP ma złe zapisy lub ochrona konserwatorska nie działa w praktyce lub oba czynniki działają razem.

Mierniki wchodzące w skład ochrony konserwatorskiej obiektu:

1. Mierniki dotyczące formy architektonicznej:
   - zachowanie pierwotnej bryły budynku,
   - zachowanie historycznych gabarytów obiektu,
   - zachowanie geometrii dachu,
   - zakres przekształceń budynku (możliwości, przebudowy, dobudowy, nadbudowy),

2. Mierniki dotyczące kompozycji elewacji:
   - zachowanie kompozycji elewacji,
   - zachowanie rytmu i proporcji otworów okiennych (w tym łuku nadproży),

- zachowanie historycznych podziałów elewacyjnych,
- zachowanie detalu architektonicznego,
- brak wprowadzania elementów dysharmonijnych (np. nowych materiałów elewacyjnych),

3. Mierniki dotyczące materiałów i kolorystyki:

- zachowanie historycznych materiałów elewacyjnych,
- brak możliwości stosowania panelowych materiałów,
- zachowanie historycznej kolorystyki elewacji (paleta kolorów),
- zachowanie oryginalnego pokrycia dachowego lub materiału równoważnego,

4. Mierniki dotyczące stolarki okiennej i drzwiowej:

- zachowanie historycznej stolarki okiennej,
- zachowanie podziałów stolarki (w tym zakaz szprosów międzyszybowych), zachowanie geometrii otworów okiennych i drzwiowych.

Wskaźnik kompletności zapisów ochrony konserwatorskiej (WSKz) stanowi miernik służący do oceny stopnia zachowania podstawowych zasad ochrony dziedzictwa kulturowego w zapisach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Jego celem jest określenie, w jakim zakresie dokument planistyczny zawiera regulacje umożliwiające skuteczną ochronę podstawowych wartości historycznych, architektonicznych oraz krajobrazowych obiektu zabytkowego. Przez wzgląd na zróżnicowanie obiektów kulturowych nie ma możliwości utworzenia jednorodnych mierników dla każdego typu zabudowy. Przedmiotowy wskaźnik umożliwia jedynie wskazanie podstawowych elementów stanowiących podstawę do rozwoju i dostosowania wytycznych do wymagań obiektu. Wskaźnik ten pozwala na porównawczą analizę planów miejscowych pod względem zakresu i jakości zapisów dotyczących ochrony konserwatorskiej. Ocenie podlega obecność poszczególnych elementów ochrony, takich jak zapisy dotyczące zachowania bryły budynku, materiałów elewacyjnych, kompozycji elewacji czy możliwości rozbudowy obiektu. Im większa liczba tych elementów została uwzględniona w planie miejscowym, tym wyższa wartość wskaźnika.

Wysoka wartość wskaźnika WSKz wskazuje na kompleksowe ujęcie zagadnień ochrony konserwatorskiej w dokumentach planistycznych, co sprzyja skutecznej ochronie obiektów zabytkowych. Niska wartość wskaźnika może natomiast świadczyć o niewystarczającym zakresie regulacji planistycznych lub o ich niedostatecznej precyzji, co może prowadzić do powstawania zagrożeń dla zachowania wartości kulturowych. Zastosowanie wskaźnika WSKz umożliwia syntetyczną ocenę jakości zapisów planistycznych oraz stanowi podstawę do formułowania rekomendacji dotyczących zmian w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, mających na celu wzmocnienie ochrony konserwatorskiej.

Tabela 11. Wskaźnik spójności zasad konserwatorskich. Oprac. autorka.

WSKAŹNIK SPÓJNOŚCI ZASAD KONSERWATORSKICH W MPZP Z STANEM FAKTYCZNYM (DLA OBSZARU O JEDNAKOWYCH WALORACH ARCHITEKTONICZNYCH)

$$OSKz = \left(\frac{n_{niezgodne}}{n_{całkowite}}\right) \cdot 100\%$$

OSKz *- ochrona konserwatorska zabytku*
n niezgodne *(skala 0-1) - liczba obiektów, dla których stwierdzono brak zgodności lub słabą spójność pomiędzy stanem faktycznym a zapisami planu miejscowego,*
n całkowite *- całkowita liczba analizowanych obiektów zabytkowych na danym obszarze obiektów*

Skala służąca do oceny zgodności obiektów z MPZP:
0 - całkowita niespójność (Zastosowane w obiekcie rozwiązania są całkowicie sprzeczne z zapisami MPZP),
1 - słaba spójność (zapis MPZP został pominięty lub wykorzystany w sposób niekorzystny dla obiektu),
2 - umiarkowana spójność (Obiekt w dużej mierze zgodny z zapisami MPZP),
3 - pełna zgodność (Obiekt całkowicie zgodny z zapisami MPZP).

Wskaźnik spójności zasad konserwatorskich dla obszaru prezentującego jednakowe walory architektoniczne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (OSKz) stanowi narzędzie badawcze służące do oceny stopnia zgodności pomiędzy zapisami planistycznymi dotyczącymi ochrony konserwatorskiej w strefie a rzeczywistym stanem zagospodarowania oraz funkcjonowania obiektów zabytkowych na danym obszarze. Celem zastosowania wskaźnika jest określenie, w jakim stopniu ustalenia MPZP znajdują odzwierciedlenie w praktyce oraz czy obowiązujące regulacje planistyczne skutecznie wspierają ochronę dziedzictwa kulturowego. Wskaźnik obliczany jest jako stosunek liczby obiektów, dla których stwierdzono brak zgodności pomiędzy stanem faktycznym a zapisami planu miejscowego ($n_{niezgodne}$), do całkowitej liczby analizowanych obiektów zabytkowych na danym obszarze ($n_{całkowite}$) wyrażony w procentach. Zastosowanie wskaźnika OSKz umożliwia identyfikację obszarów, w których zapisy planistycze wymagają doprecyzowania, wzmocnienia, a także dokonania analizy wartości historycznych obszaru, w tym ewentualnego zaprzestania ochrony konserwatorskiej dla obszaru. Pozwala na ocenę skuteczności polityki planistycznej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

Wskaźnik presji inwestycyjnej (WPI) stanowi narzędzie analityczne służące do oceny intensywności procesów inwestycyjnych zachodzących w obszarze analizowanego zabytku, jego otoczenia lub zespołu zabudowy. Celem zastosowania wskaźnika jest określenie stopnia presji inwestycyjnej wynikającej z realizacji nowych inwestycji, które mogą wpływać na zachowanie wartości kulturowych, przestrzennych oraz krajobrazowych badanego terenu o walorach historycznych.

Tabela 12. Wskaźnik presji inwestycyjnej - wzór. Oprac. autorka.

WSKAŹNIK PRESJI INWESTYCYJNEJ

$$WPI = \frac{Li}{Pz}$$

WPI *- wskaźnik presji inwestycyjnej*
Li *- suma decyzji inwestycyjnych, w tym decyzji o pozwoleniu na budowę i zgłoszeń budowlanych wydanych i zgłoszonych*
Pz *- powierzchnia obszaru ochrony konserwatorskiej (jeśli istnieje), działka, na której znajduje się budynek lub - w przypadku zespołu zabudowy - suma powierzchni skrajnych działek zespołu, wyrażona w hektarach [ha]*

Wskaźnik obliczany jest jako stosunek liczby decyzji inwestycyjnych wydanych dla obiektów zlokalizowanych na badanym terenie do powierzchni analizowanego obszaru o walorach kulturowych. Jego wartość określa intensywność nowych inwestycji w stosunku do powierzchni obszaru objętego ochroną konserwatorską. Wskaźnik WPI może być wykorzystywany do porównania poziomu presji inwestycyjnej pomiędzy poszczególnymi obiektami lub obszarami poddanymi analizie. Wyższa wartość wskaźnika oznacza większą intensywność procesów inwestycyjnych w otoczeniu zabytku, a tym samym możliwość występowania przekształceń przestrzennych i funkcjonalnych oraz zmian wpływających na jego ekspozycję i sposób postrzegania w strukturze miejskiej. Niższa wartość wskazuje na mniejszą aktywność inwestycyjną, co może sprzyjać utrzymaniu istniejących wartości historycznych i krajobrazowych analizowanego obszaru.

Tabela 13. Wskaźnik presji inwestycyjnej - mierniki ryzyk. Oprac. autorka.

WPI	***RYZYKO***	***OPIS RYZYKA***
0	Brak presji	Brak nowych inwestycji w analizowanym obszarze
0 - 1,0	Niska presja	Pojedyncze inwestycje o ograniczonym wpływie na strukturę przestrzenną
1,0 - 3,0	Umiarkowana presja	Zauważalna aktywność inwestycyjna mogąca wpływać na otoczenie zabytku
>3,0	Silna presja	Intensywne procesy inwestycyjne mogące prowadzić do istotnych przekształceń przestrzennych

Opracowana metoda badawcza obejmuje matrycę analityczną dla zabytków, która prowadzi do wyznaczenia wskaźników i wzorów stanowiących narzędzie analityczne wspierające ocenę skuteczności ochrony konserwatorskiej w dokumentach planistycznych oraz identyfikację zagrożeń wynikających z zachodzących procesów urbanistycznych. Ich zastosowanie umożliwia syntetyczne

przedstawienie wyników analiz oraz porównanie poziomu zagrożeń pomiędzy różnymi obiektami i obszarami. Narzędzie stanowi także wsparcie dla uczestników procesu planistycznego, w szczególności dla organów administracji publicznej, planistów oraz służb konserwatorskich. Jednocześnie stanowi próbę ujednolicenia sposobu oceny skuteczności zapisów planistycznych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz identyfikacji zagrożeń urbanistycznych oddziałujących na obiekty zabytkowe i ich otoczenie.

Powyższe wskaźniki mogą być wykorzystywane w szczególności do:

- tworzenia raportów mapowych, w tym wskazania na mapie wskaźnika zagrożenia urbanistycznego (WZU) dla poszczególnych obiektów, zespołów zabudowy lub terenów, umożliwiających przestrzenną identyfikację obszarów najbardziej narażonych na przekształcenia urbanistyczne. Graficzna interpretacja mierników pozwala na wykrycie obszarów priorytetowych wymagających zmiany lub wprowadzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub uchwały krajobrazowej oraz na formułowanie wniosków;
- raportowania wyników analiz do organów ochrony zabytków, takich jak miejski konserwator zabytków (MKZ), wojewódzki urząd ochrony zabytków (WUOZ) lub innych instytucji odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego;
- dostarczania danych analitycznych do dokumentów strategicznych, takich jak strategie rozwoju gminy, gminne programy rewitalizacji czy inne opracowania dotyczące kształtowania polityki przestrzennej.

Zastosowanie wskaźników pozwala na bardziej obiektywną ocenę skuteczności narzędzi planistycznych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, ich otoczenia i sąsiedztwa oraz stanowi podstawę do formułowania rekomendacji dotyczących zmian w polityce przestrzennej i konserwatorskiej.

14.3. Przykłady wdrożenia narzędzia badawczego w praktyce planistycznej

W celu przedstawienia sposobu działania autorskiej macierzy identyfikacji i oceny zagrożeń przestrzennych narzędzie zastosowano na wybranych przykładach zabytków i zespołów zabytków przemysłowych. Analiza przykładów pozwala wykazać, w jaki sposób możliwe jest rozpoznanie problemów występujących w otoczeniu obiektu, przypisanie ich do określonych kategorii oraz ocena ich wpływu na ochronę otoczenia, ekspozycję, dostępność i potencjał adaptacyjny zabytku.

Zastosowanie narzędzia na wybranych przykładach umożliwia również sprawdzenie jego w praktyce planistycznej. Pozwala ono przełożyć wyniki analizy przestrzennej na konkretne

rekomendacje, które mogą zostać wykorzystane przy formułowaniu zapisów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wytycznych konserwatorskich oraz działań rewitalizacyjnych.

Tabela 14. Zastosowanie narzędzia badawczego w analizie wybranych obiektów. Oprac. autorka.

NAZWA	*UŻYTKOWANIE obiektu/terenu*	*NR U. MPZP*	*PRZEZNACZENIE PODSTAWOWE W MPZP*	*PRZEZNACZENIE PODSTAWOWE SĄSIEDZTWA*	*CZYNNIK RYZYKA*
Zespół zabudowań Szybu Franciszek	Mieszkania, f. kulturowa (Lex Devel.), usługa publiczna	1066/ LXI/ 2006	**P1** - Teren produkcji przemysłowej **ZL1**- Teren lasu **ZP1**- Teren zieleni urządzonej / parkowej	**P1** - Teren produkcji **ZL1**- Teren lasu **KK1**- Teren komunikacji kolejowej **MW1 -** Teren zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej **KL1/2** - Teren drogi lokalnej **KDW** - Teren drogi wewnętrznej	1.1 (2), 3.1 (3), 3.2 (2), 3.3 (2), 2.1 (3), 2.3 (3), 2.7 (3), 2.8 (3), 2a (2), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1),
Zespół zabudowań Szybu Mikołaj	Brak użytkowania	PR.0007.93.2021	**3U** - Teren zabudowy usługowej	**6,7,8PU** - teren obiektów produkcyjnych, składów i magazynów oraz zabudowy usługowej **2C** - Teren infrastruktury technicznej - ciepłownictwo **41KDW** - Teren drogi wewnętrznej **5KDD** - Teren drogi dojazdowej	2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 3.1 (3), 3.2 (2), 3.3 (2), 3.4 (2), 3.5 (2), 2c (2), 2d (2), 3c (1), 3d (1),
Zespół zabudowań Szybu Klara	Biurowe	PR.0007.93.2021	**35U** - Teren zabudowy usługowej	**3PU2, 4PU2** - teren obiektów produkcyjnych, składów i magazynów oraz zabudowy usługowej **KP** - Teren obiektu do parkowania **2KDW** - Teren drogi wewnętrznej	2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 3.1 (3), 3.2 (2), 3.3 (2), 3.4 (2), 3.5 (2), 2c (2), 2d (2), 3c (1), 3d (1),

Zespół zabudowań Kopalni Karol	Rekreacja, usługa	1066/LXI/2006	**UK1**- Teren zabudowy usługowej	**MW1** - Teren zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej **GP1** - Teren obiektu do parkowania **ZI1** - Teren zieleni izolacyjnej **MW1** - Teren zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej **KDW** - Teren drogi wewnętrznej **ZP2** - Teren zieleni urządzonej **NO1** - gosp. odpadami	1.5 (1), 2.1 (3), 2.3 (3), 2.7 (3), 2.8 (3), 3.1 (3), 3.2 (2), 3.3 (2), 3.4 (2), 2a (2), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1),
Kopalnia Pokój - ruch Lech	Usługa	PR.0007.59.2018	**5P** - Teren produkcji przemysłowej	**2KK** - Teren komunikacji kolejowej **12ZP** - Teren zieleni urządzonej **30GP** - Tereny garaży i parkingów **9Z** - Teren zieleni	1.1 (2), 2.1 (3), 2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 2.8 (3), 2c (2), 2d (2), 3c (1), 3d (1),
Kopalnia Pokój - ruch Wanda	Kopalnia	PR.0007.59.2018	**15PU** - Tereny zabudowy produkcyjno - usługowej	**6KK** - Teren komunikacji kolejowej **11,39ZP** - Teren zieleni urządzonej **14US** - Teren usług sportu i rekreacji **97U** - Teren zabudowy usługowej **10KZ** - Tereny dróg publicznych klasy zbiorczej	2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 2.8 (3), 2c (2), 2d (2), 3c (1), 3d (1),
Wieża wyciągowa Szybu Andrzej	Brak użytkowania, zespół garaży	PR.0007.59.2018	**6U** - Teren zabudowy usługowej	**34ZP** - Teren zieleni urządzonej **93U** - Teren zabudowy usługowej **59MWI** - Teren zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej	2.1 (3), 2.4 (3) 2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 3.2 (2), 3.3 (2), 3.4 (2), 2c (2), 2d (2), 3c (1), 3d (1),
Zespół stacyjny Ruda - Chebzie	Komunikacja, Biblioteka	Brak planu miejscowego	Brak planu miejscowego - tereny zamknięte	**Tereny zamknięte**	Nie dotyczy

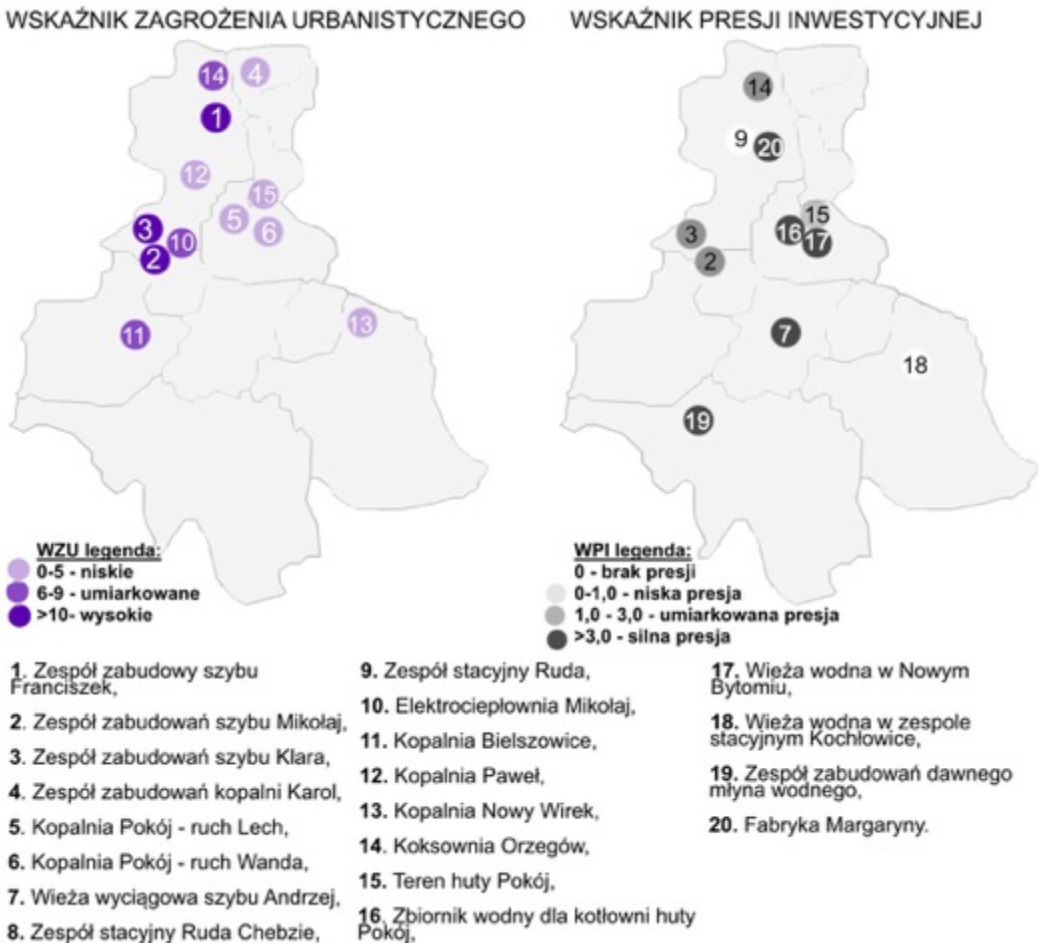
Dworzec kolejowy Ruda	Pierwotne przeznaczenie - dworzec	1066/ LXI/2 006	**KK1** - Teren komunikacji kolejowej	**Tereny zamknięte** **MNU1** - Teren zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej **ZP1** - Teren zieleni urządzonej / parkowej **UK1** - Teren zabudowy usługowej	2.3 (3), 2.7 (3), 2.8 (3), 2a (2), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1),
Elektrociepłownia Mikołaj	Elektrociepłownia - pierwotna funkcja	PR.00 07.93 .2021	**2C** - Teren infrastruktury technicznej - ciepłownictwo	**3U** - Teren zabudowy usługowej **6,7,8PU** - teren obiektów produkcyjnych, składów i magazynów oraz zabudowy usługowej **41KDW** - Teren drogi wewnętrznej	2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 3.1 (3), 3.2 (2), 3.3 (2), 3.4 (2), 3.5 (2), 2a (2), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1),
Kopalnia Bielszowice	Kopalnia - pierwotna funkcja	PR.00 07.93 .2021	**1PG** - Teren eksploatacji złóż	**11MW** - Teren zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej **8,10KDZ** - Teren drogi zbiorczej **10PU1** - teren obiektów produkcyjnych, składów i magazynów oraz zabudowy usługowej **15ZWS** - teren zieleni w dolinie cieków wodnych **KK** - Teren komunikacji kolejowej.	1.1 (2) 2.1 (3), 2.2 (2), 2.3 (3), 2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 2.8 (3), 2c (2), 2d (2), 3c (1), 3d (1),
Kopalnia Paweł	Usługa - różne rodzaje		**UK1** - Teren zabudowy usługowej **PU1** - Teren produkcji przemysłowej **MW1** - Teren zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej	**PU1** - Teren produkcji przemysłowej **ZP1** - Teren zieleni urządzonej / parkowej **ZI1** - Teren zieleni izolacyjnej **KDW** - Teren drogi wewnętrznej **Teren kolejowy** bez planu	1.1 (2), 2.1 (3), 2.3 (3), 2.7 (3), 2.8 (3), 3.1 (3), 3.2 (2), 3.3 (2), 3.4 (2), 3.5 (2), 2a (2), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1),

Kopalnia Nowy Wirek	Brak użytkowania, usługa	PR.0007.59.2018	**6,7P** - Teren produkcji przemysłowej	**4,7Z** - Teren zieleni **20ZN** - Teren zieleni niskiej **162U** - Teren zabudowy usługowej **7US** - Teren usług sportu i rekreacji **91,94MWI** - Teren zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej **23UP** - Teren usług publicznych, **6,7P** - Teren produkcji przemysłowej	1.1 (2), 2.1 (3), 2.3 (3), 2.4 (3), 2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 2.8 (3), 3.1 (3), 3.2 (2), 3.3 (2), 3.4 (2), 3.5 (2), 2c (2), 2d (2), 3c (1), 3d (1),
Koksownia Orzegów	Park, brak użytkowania	1066/LXI/2006	**PU1** - Teren produkcji przemysłowej	**ZPU1** - Teren zieleni urządzonej / parkowej **ZL1** - Teren lasu **MM1** - Teren zabudowy mieszkaniowej **KL1/2** - Teren drogi lokalnej	1.1 (2), 2.1 (3), 2.3 (3), 2.7 (3), 2.8 (3), 2a (2), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1),
Huta Pokój	Huta - pierwotna funkcja, usługa publiczna, usługa **1P,2P** - Teren produkcji przemysłowej	PR.0007.59.2018	**1,2,9,11P** - Teren produkcji przemysłowej **34 UP** - Teren usług publicznych **3MWU** - Tereny zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej i usługowej	**4KZ1/2** - Tereny dróg publicznych klasy zbiorczej **21,22,23Z** - Tereny zieleni **2US** - Teren usług sportu i rekreacji **2G** - Teren infrastruktury technicznej - gazownictwo **3MWU** - Tereny zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej i usługowej	1.1 (2), 2.1 (3), 2.3 (3), 2.4 (3), 2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 2.8 (3), 3.2 (2), 3.3 (2), 3.4 (2), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1),
Zbiornik wodny dla kotłowni Huty Pokój	Brak użytkowania (aspirujący do mieszkań)	PR.0007.59.2018	**9MWU** - Tereny zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej i usługowej	**30MWI** - Teren zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej **106,107KDW** - Teren drogi wewnętrznej	2.3 (3), 2.4 (3), 2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 2.8 (3), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1),

Wieża wodna w Nowym Bytomiu	Brak użytkowania/ maszty antenowe	PR.0007.59.2018	**39MWI** - Teren zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej	**5KDL** - Teren drogi lokalnej **37U** - Teren zabudowy usługowej	1.1 (2), 1.5 (1), 2.3 (3), 2.4 (3), 2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 2.8 (3), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1),
Wieża wodna w zespole stacyjnym w Kochłowicach	Brak użytkowania, **20MNII** - Teren zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, **3KK** - Teren komunikacji kolejowej	PR.0007.59.2018	**20MNII** - Teren zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej **3KK** - Teren komunikacji kolejowej	**73KDD** - Teren drogi dojazdowej **49ZP** - Teren zieleni urządzonej	1.1 (2), 2.2 (2) 2.3 (3), 2.4 (3), 2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 2.8 (3), 2.9 (3), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1),
Zespół zabudowań dawnego młyna wodnego	Brak, dom mieszkalny	PR.0007.65.2024	**10MNU** - Tereny zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej i usługowej	**1WS** - Teren wód śródlądowych **17, 19KDD** - Teren drogi dojazdowej	2.1 (3), 2.2 (2), 2.3 (3), 2.4 (3), 2.5 (2), 2.6 (2), 2.7 (3), 2.8 (3), 2.9 (3), 3.4 (2), 3.5 (2), 2a (2), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1),
Fabryka Margaryny	Pustostan (do adaptacji na mieszkania lub usługi)	1066/LXI/2006	**UP1** - Teren usług publicznych	**MM1** - Teren zabudowy mieszkaniowej **ZP1**- Teren zieleni urządzonej / parkowej	1.6 (3), 2.1 (3), 2.7 (3), 2.8 (3), 3.2 (2), 3.7 (3), 2a (2), 2c (2), 2d (2), 3b (1), 3c (1), 3d (1).

Tabela 15. Zestawienie wyników badań. Oprac. autorka.

NAZWA	*WZUz*	*WPI*
Zespół zabudowań Szybu Franciszek	10,03	3,81
Zespół zabudowań Szybu Mikołaj	30,38	2,53
Zespół zabudowań Szybu Klara	27,27	1,14
Zespół zabudowań Kopalni Karol	4,38	bd
Kopalnia Pokój - ruch Lech	1,77	WUG
Kopalnia Pokój - ruch Wanda	1,15	WUG
Wieża wyciągowa Szybu Andrzej	Nie dotyczy	9,38
Zespół stacyjny Ruda-Chebzie	Nie dotyczy	Bd
Dworzec kolejowy Ruda	Nie dotyczy	0
Elektrociepłownia Mikołaj	8,51	Bd
Kopalnia Bielszowice	4,47	WUG
Kopalnia Paweł	4,63	bd
Kopalnia Nowy Wirek	4,52	WUG
Koksownia Orzegów	8,30	1,08
Huta Pokój	0,45	0,62
Zbiornik wodny dla kotłowni Huty Pokój	Nie dotyczy	13,33
Wieża wodna w Nowym Bytomiu	Nie dotyczy	40,00
Wieża wodna w zespole stacyjnym w Kochłowicach	Nie dotyczy	0
Zespół zabudowań dawnego młyna wodnego	Nie dotyczy	4,17
Fabryka Margaryny	Nie dotyczy	21,25

Rysunek 99. Interpretacja graficzna wyników badań dla WZU i WPI. Oprac. autorka.

14.4.Wyniki badań

Najwyższe wartości wskaźnika zagrożenia urbanistycznego (WZU) odnotowano głównie w północnej i północno-zachodniej części Rudy Śląskiej, w rejonie obiektów takich jak **zespół zabudowań Szybu Franciszek**, **zespół zabudowań Szybu Klara**, **zespół zabudowań Szybu Mikołaj** Oznacza to, że przestrzenie przy obiektach przemysłowych z uwagi na niekompletne przepisy planistyczne są narażone na funkcjonowanie w otoczeniu silnie przekształconym urbanistycznie, gdzie występują istotne konflikty przestrzenne, problemy ekspozycyjne lub zagrożenia wynikające z sąsiedniego zagospodarowania. Dla przedmiotowych zespołów należy przystąpić do sporządzania lub zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego uwzględniając stosowne otoczenie i sąsiedztwo.

Wskaźnik presji inwestycyjnej (WPI) wskazuje na obiekty narażone na potencjalne przekształcenia wynikające zarówno z atrakcyjności ich lokalizacji, jak i z uwarunkowań funkcjonalno-przestrzennych samych zabytków. Wysokie wartości wskaźnika osiągają nie tylko obiekty położone w obszarach o dużym potencjale inwestycyjnym, lecz również obiekty charakteryzujące się znacznymi trudnościami adaptacyjnymi. Dotyczy to w szczególności budynków i budowli o formie horyzontalnej, niewielkich powierzchniach wewnętrznych oraz ograniczonych możliwościach współczesnego wykorzystania ich, bez ingerencji w ich historyczną substancję. Do obiektów o najwyższych wartościach WPI zaliczono m.in. **wieżę wyciągową Szybu Andrzej, zbiornik wodny kotłowni Huty Pokój oraz Fabrykę Margaryny.** W ich przypadku presja inwestycyjna wynika z konieczności zaadaptowania do nowych funkcji użytkowych, przy jednoczesnym zachowaniu wartości zabytkowych. Może to skutkować daleko idącymi przekształceniami przestrzennymi i architektonicznymi, wpływającymi na zachowanie ich wartości architektonicznych.

Wysokie wartości wskaźnika presji inwestycyjnej (WPI) oraz wskaźnika zagrożenia urbanistycznego (WZU) należy traktować jako przesłankę do objęcia tych obiektów szczególnie precyzyjnymi ustaleniami planistycznymi i konserwatorskimi. Pozwalają one na pogodzenie procesów inwestycyjnych z ochroną historycznej substancji zabytkowej oraz zachowaniem wartości przestrzennych i krajobrazowych ich otoczenia i sąsiedztwa.

Zastosowanie tych rozwiązań w procesie sporządzania planu miejscowego stanowi przykład praktycznej implementacji wyników badań oraz potwierdza możliwość wykorzystania opracowanej metodyki w zarządzaniu dziedzictwem przemysłowym na poziomie lokalnym.

15. Identyfikacja i ochrona wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (WAK) - skala mezo

Zwarta zabudowa zakładów przemysłowych oraz rozmieszczenie pojedynczych obiektów pozostałych po zlikwidowanych zakładach przemysłowych w strukturze urbanistycznej miasta przyczyniły się do wykształcenia unikalnych wnętrz architektoniczno-krajobrazowych. Istotną rolę w ich kształtowaniu odegrały naturalne procesy sukcesji roślinnej, które na wielu terenach poprzemysłowych doprowadziły do powstania nowych relacji pomiędzy zabytkową zabudową a zielenią, w tym zielenią czwartej przyrody. Identyfikacja wnętrz architektoniczno-krajobrazowych umożliwia ocenę stopnia zachowania części historycznych powiązań przestrzennych oraz określenie wpływu współczesnych przekształceń i procesów przyrodniczych na odbiór zabytków przemysłowych z perspektywy obserwatora. Przeprowadzone badania stanowią podstawę do wyznaczenia przemysłowych wnętrz architektoniczno-krajobrazowych wymagających ochrony oraz określenia zasad ich kształtowania w dokumentach planistycznych i strategicznych gminy. Analiza obejmuje również elementy zagospodarowania terenu, w tym zieleń, z uwzględnieniem czwartej przyrody, małej architektury, ogrodzeń, tablic, urządzeń reklamowych, obiektów tymczasowych, elementów infrastruktury technicznej, a także kolorystyki elewacji budynków. Elementy te mogą w istotny sposób wpływać na ekspozycję zabytków przemysłowych, czytelność historycznego układu przestrzennego oraz odbiór krajobrazu poprzemysłowego przez obserwatora.

15.1. Metody analiz i badania wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (WAK)

W ramach badań krajobrazowych otoczenia zabytku przemysłowego, realizowanych w skali mezo (otoczenia), dokonano identyfikacji oraz delimitacji wybranych, przykładowych i charakterystycznych dla miasta przemysłowych wnętrz architektoniczno- krajobrazowych na obszarze miasta Ruda Śląska. W ramach badań uwzględniono strukturę przestrzenną, kompozycję widokową oraz powiązania funkcjonalne. Delimitację otoczenia zabytku w ramach przedmiotowego badania rozumiana jest jako obszar, który współtworzy kompozycję przestrzenną, ekspozycję oraz percepcję obiektu/zespołu obiektów w krajobrazie w ramach wnętrz architektoniczno-krajobrazowych. Proces ten opiera się przede wszystkim na analizie struktury wnętrz architektoniczno-krajobrazowych oraz powiązań widokowych. W ramach badania zostały uwzględnione przestrzenie otaczające wszystkie obiekty badane w ramach niniejszej dysertacji. Postępowanie badawcze w przedmiotowym badaniu przewidywało identyfikację dostępnych metod badawczych krajobrazowych i wybór metody adekwatnej do skali prowadzonego badania. Wnętrza architektoniczno-krajobrazowe uwzględnione w przedmiotowym badaniu przedstawiają kadry o charakterze: miejskim i przemysłowym oraz

półotwartym i otwartym. W ramach wyboru metody badawczej pod uwagę wzięte zostały następujące metody badań krajobrazu:

- **Krzywa wrażeń Kazimierza Wejcherta** (Wejchert 1984) obejmująca badania zmienności doznań wizualnych odbieranych przez obserwatora poruszającego się w przestrzeni po wyznaczonej trasie zawierającej wyznaczone punkty. Uzyskane wyniki przedstawia się w formie wykresu, który obrazuje dynamikę i zmienność wrażeń przestrzennych wzdłuż analizowanej trasy. Metoda ta nie została zastosowana w niniejszej pracy ze względu na jej odmienny cel badawczy. Krzywa wrażeń koncentruje się przede wszystkim na subiektywnych odczuciach owych oraz ich relacji przestrzennych w krajobrazie miejskim. Obserwatora oraz sekwencyjnej percepcji przestrzeni wzdłuż wybranej trasy, podczas gdy celem niniejszego opracowania jest analiza ekspozycji obiektów zabytków;
- **Metoda sektorowej analizy wnętrz krajobrazowych** (Niedźwiecka-Filipiak i in. 2018), opracowana głównie na potrzeby badań krajobrazu terenów wiejskich, przez co jej zastosowanie w analizie krajobrazu miejskiego jest ograniczone;
- **metoda macierzy Tomasza Bajerowskiego** oparta na analizie map topograficznych (Bajerowski 1991), która koncentruje się przede wszystkim na analizie przestrzennej w ujęciu kartograficznym i w mniejszym stopniu uwzględnia percepcję krajobrazu w badaniach terenowych;
- **fenomenologiczna metoda badania krajobrazu miasta** (Rylke 2002), oparta w dużej mierze na indywidualnych umiejętnościach rysunkowych badacza oraz subiektywnej interpretacji przestrzeni poprzez doświadczanie wielozmysłowe, którego uwzględnienie w dokumentach planistycznych stanowiłoby wyzwanie;
- **metoda Krystyny Dąbrowskiej-Budziło** (Dąbrowska-Budziło 2002), koncentrująca się na identyfikacji znaczeń i wartości niematerialnych krajobrazu, co czyni ją mniej przydatną w analizie relacji przestrzennych i widokowych obiektów;
- **metoda Wnętrz Infrastrukturalno-Turystycznych** (WIT) (Litwin 1997), której głównym celem jest formułowanie zaleceń dotyczących rozwoju infrastruktury turystycznej, a nie analiza ekspozycji obiektów w krajobrazie;
- **geograficzna metoda Urszuli Mygi-Piątek** (Myga-Piątek 2007), skupiająca się na identyfikacji przemian krajobrazu oraz analizie czynników naturalnych i antropogenicznych, co sprawia, że ma charakter bardziej ogólny i mniej ukierunkowany na analizę kompozycji przestrzenne;
- **metoda percepcyjna Janusza Skalskiego** (Skalski 2007), skupiająca się na odbiorze krajobrazu przez użytkownika prowadzącego obserwacje bezpośrednio w terenie. Zakłada sekwencyjny charakter percepcji przestrzeni, polegający na stopniowym odsłanianiu kolejnych elementów krajobrazu w miarę przemieszczania się obserwatora po wyznaczonej trasie. Trasy badawcze mają charakter ogólnodostępny, jednak w przypadku czynnych lub zamkniętych zakładów przemysłowych zastosowanie tej metody może być ograniczone. Brak możliwości swobodnego dostępu

do poszczególnych wnętrz architektoniczno-krajobrazowych uniemożliwia bowiem przeprowadzenie pełnej analizy percepcyjnej zgodnie z założeniami metody;

- **metoda wnętrz architektoniczno-krajobrazowych** (WAK) obejmująca ocenę pozytywnych i negatywnych zmian we wnętrzach krajobrazowych oraz opracowanie wytycznych określających kierunki działań zmierzacie do waloryzacji wnętrza (Bogdanowski 1977, 78),
- **metoda jednostek architektoniczno-krajobrazowych** (JARK) obejmuje opracowanie terenów krajobrazowych we większej skali, którego składowymi są wnętrza architektoniczno-krajobrazowe WAK (Bogdanowski 1977, 77).

Dla badania mającego na celu identyfikację i ochronę cennych poprzemysłowych wnętrz architektoniczno-krajobrazowych zastosowano metodę badawczą WAK sformalizowaną i opisaną pod kierunkiem Janusza Bogdanowskiego z Politechniki Krakowskiej (Bogdanowski 1977). Metoda ta została wybrana ze względu na jej kompleksowy charakter, umożliwiający jednoczesną analizę uwarunkowań historycznych, kompozycyjnych oraz funkcjonalno-przestrzennych jednostki. Metoda WAK pozwala na identyfikację jednostek architektoniczno-krajobrazowych w oparciu o czytelne kryteria przestrzenne, co ma istotne znaczenie w przypadku obszarów o złożonej strukturze przestrzennej, takich jak tereny poprzemysłowe, gdzie wnętrza architektoniczno-krajobrazowe są tworzone przez gęsto usytuowane zabudowania i obiekty przemysłowe, powiązane ze sobą funkcjonalnie. WAK wyznaczone na terenach poprzemysłowych charakteryzują następujące cechy:

- jednolita funkcja występująca na całości badanego terenu (przeznaczenie w MPZP: P, PU, U),
- wnętrza stanowią część technologii produkcyjnej (place, składy, ciągi komunikacyjne),
- ograniczona dostępność dla mieszkańców,
- brak cech przestrzeni publicznej,
- przestrzenie te pełnią historycznie funkcje magazynowe i komunikacyjne.

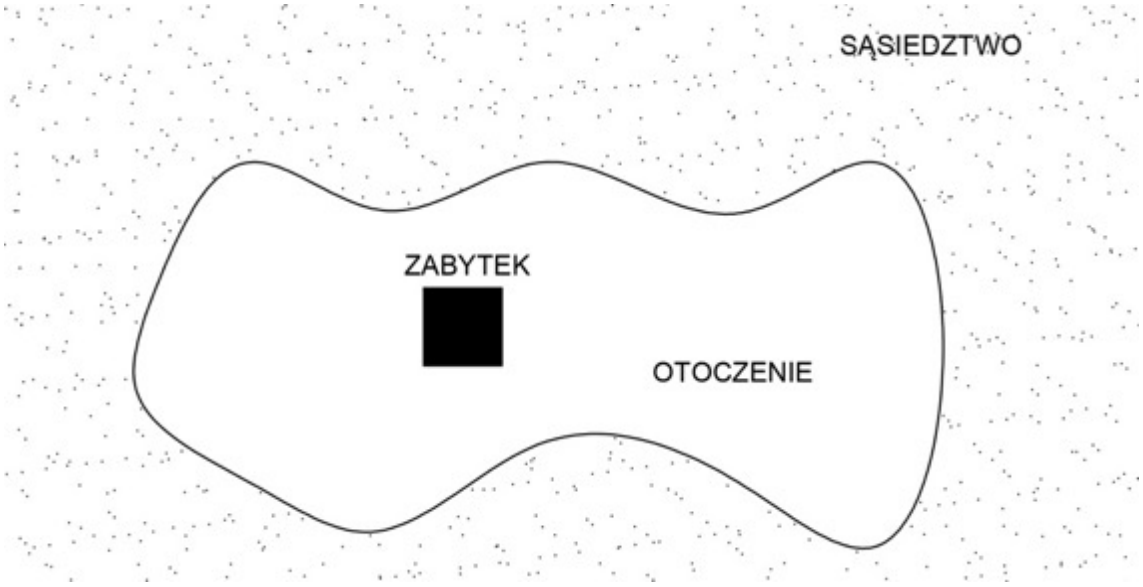
Powyższa charakterystyka wnętrz występujących na terenach poprzemysłowych jako wnętrz o ściśle określonych formach (kształtowanych podłogę, ściany, sklepienie oraz elementy wolnostojące) wpłynęła na wybór metody Janusza Bogdanowskiego wnętrz architektoniczno-krajobrazowych, która zaplanowana została jako metoda dążąca do sformułowania rekomendacji, które z kolei mogą zostać wykorzystane w aktach planistycznych i dokumentach strategicznych gminy

W myśl przedmiotowego opracowania **otoczenie zabytku** w ujęciu architektoniczno-krajobrazowym stanowi jedno lub zespół powiązanych wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (ZWAK), w obrębie których obiekt funkcjonuje jako element kompozycji przestrzennej. Granice otoczenia wyznaczane są na podstawie analizy struktury wnętrza, jego elementów składowych oraz powiązań widokowych, a także relacji pomiędzy sąsiadującymi wnętrzami krajobrazowymi.

Tak rozumiane otoczenie obejmuje przestrzeń, która współtworzy ekspozycję oraz warunkuje percepcję zabytku w krajobrazie. Wśród elementów tworzących wnętrza i ciągi wnętrz należy wyróżnić:

- ściany wnętrza, podłogę, sklepienie, które wyznaczają jego granice przestrzenne na planie lub mapie,
- elementy wolnostojące (maszyny, urządzenia, el. zapasowe, wagoniki itd.),
- przedpole ekspozycji obiektu,
- osie i powiązania widokowe,
- dominanty i akcenty przestrzenne,
- powiązania pomiędzy sąsiadującymi wnętrzami krajobrazowymi (np. powiązania funkcjonalne, historyczne, stylowe).

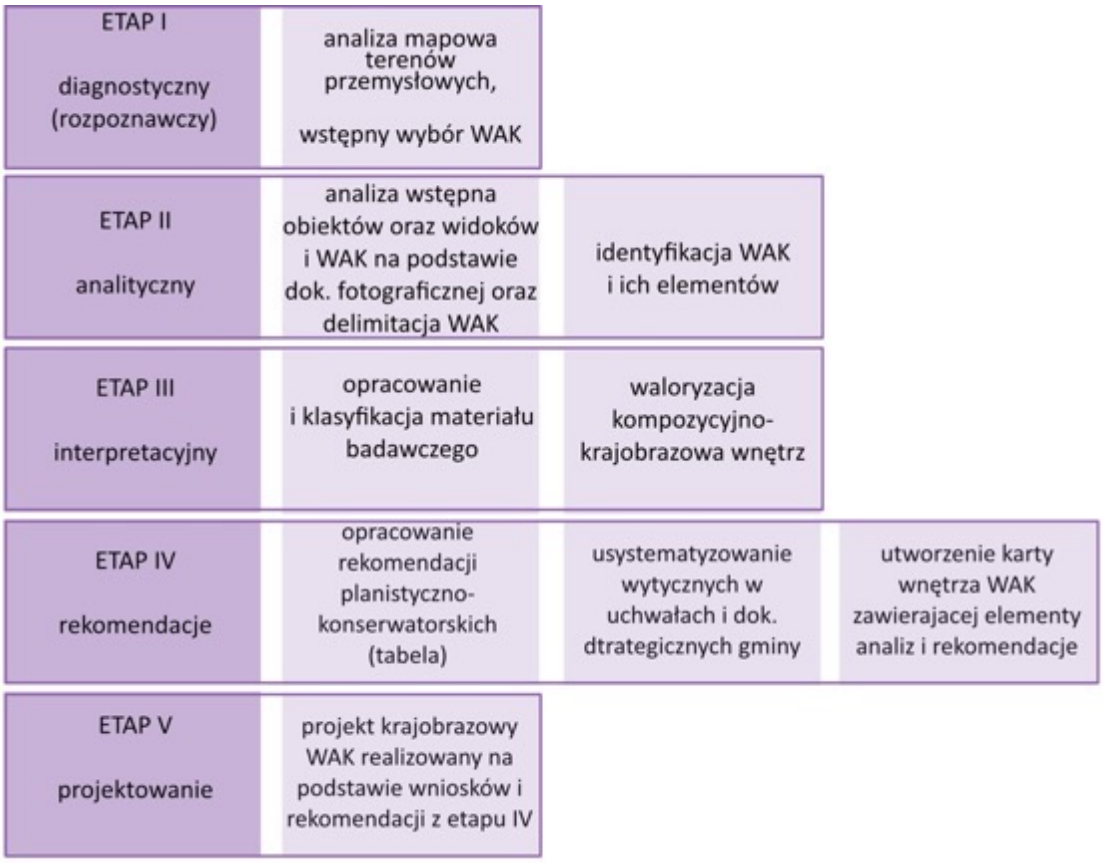
Delimitacja otoczenia zabytku polega między innymi na wyznaczeniu jednego lub zespołu powiązanych wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (WAK), które współtworzą ekspozycję, percepcję oraz kompozycyjny kontekst obiektu. Granice otoczenia określa się na podstawie analizy relacji widokowych, osi kompozycyjnych, dominant przestrzennych oraz ciągłości percepcyjnej. Otoczenie obejmuje przestrzeń, w której zabytek zachowuje czytelną rolę w strukturze krajobrazowej. Granice takiego otoczenia mogą ulegać rozmyciu wraz z zacieraniem się czytelności relacji kompozycyjnych obiektu/zespołu. Zaciera się wpływ obiektu dominanty na otoczenie oraz ustają powiązania widokowe wpływające na percepcję obiektu bądź zespołu.

Rysunek 100. Rozgraniczenie otoczenia i sąsiedztwa zabytku. Oprac. autorka.

15.2. Algorytm postępowania badawczego dla wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb zabytków i terenów poprzemysłowych)

Przedmiotowy algorytm postępowania badawczego dotyczący wnętrz architektoniczno-krajobrazowych opracowano na podstawie wybranych elementów metody WAK Janusza Bogdanowskiego, obejmujących identyfikację przedmiotu badań, waloryzację oraz wyznaczanie elementów wnętrza. Własny wkład autorki stanowi opracowanie etapu rekomendacji oraz przypisanie poszczególnych działań do odpowiednich dokumentów planistycznych i strategicznych gminy oraz utworzenie autorskiej karty wnętrza architektoniczno-krajobrazowego. Rozwiązanie to rozszerza klasyczną metodę wnętrz architektoniczno-krajobrazowych o aspekt wdrożeniowy, skierowany do konkretnych zapisów prawa lokalnego umożliwiając wykorzystanie wyników badań w praktyce planistycznej i konserwatorskiej.

Rysunek 101. Etapy postępowania badawczego dla wnętrz architektoniczno-krajobrazowych. Oprac. autorka.

Etap I. Diagnostyczny (rozpoznawczy)

1. Analiza mapowa terenów przemysłowych i poprzemysłowych na obszarze miasta mająca na celu identyfikację struktury i rozmieszczenia obszarów przemysłowych oraz wydzielenie wstępnych wnętrz krajobrazowych

W toku postępowania badawczego zidentyfikowano i wyodrębniono sześć wnętrz architektoniczno-krajobrazowych w ramach czterech różnych zespołów zabytkowej zabudowy

przemysłowej. Obszary te wykazują szczególny potencjał do wyznaczenia i delimitacji wokół nich jednostek architektoniczno-krajobrazowych. Dobór ten wynikał nie tylko z wartości historycznej i architektonicznej wskazanych obiektów, lecz również z ich znaczenia przestrzennego, krajobrazowego oraz ekspozycyjnego w strukturze miasta.

Na podstawie analizy oznaczeń mapowych oraz badań terenowych dokonuje się wyboru obiektów lub zespołów zabudowy o wysokim potencjale do ochrony wnętrz architektoniczno-krajobrazowych. Kryterium wyboru stanowi przede wszystkim czytelność obiektu w przestrzeni, jego ekspozycja, relacje widokowe z otoczeniem oraz możliwość wyznaczenia wokół niego jednostek architektoniczno-krajobrazowych. Istotne znaczenie mają również lokalizacja obiektu w strukturze miasta, jego powiązania komunikacyjne i funkcjonalne oraz obecność elementów przestrzeni publicznej lub terenów o potencjale jej kształtowania.

Do obszarów, dla których wykonano przykładowe analizy WAK zalicza się:

- obszar przy wieży wyciągowej Szybu Andrzej,
- zespół zabudowań Szybu Franciszek,
- zespół zabudowań na terenie Huty Pokój,
- zespół zabudowań młyna wodnego w Halembie.

Wybrane zespoły zabudowy zlokalizowane są w miejscach o istotnym znaczeniu dla kompozycji urbanistycznej Rudy Śląskiej. Część z nich znajduje się w reprezentacyjnych lokalizacjach miasta, przy ważnych ciągach komunikacyjnych lub w sąsiedztwie przestrzeni o wysokim potencjale adaptacyjnym na przestrzenie publiczne. Ich położenie sprawia, że oddziałują nie tylko na najbliższe otoczenie, lecz także na szerszy kontekst oraz tożsamość miasta. Wybrane wnętrza architektoniczno-krajobrazowe mają zróżnicowany charakter przestrzenny, co pozwala na analizę różnych typów relacji pomiędzy zabytkiem a jego otoczeniem. Obejmują zarówno pojedyncze dominanty przestrzenne, takie jak wieże wodne i wieże wyciągowe, jak również większe zespoły przemysłowe w których znajduje się więcej wnętrz (zespół wnętrz) oraz obiekty powiązane z krajobrazem historycznym układem osadniczym. Dzięki temu możliwe jest porównanie odmiennych sposobów funkcjonowania zabytków przemysłowych w strukturze miasta.

Etap II. Analityczny

1. Analiza wstępna obiektów oraz widoków i wnętrz krajobrazowych na podstawie wykonanej dokumentacji fotograficznej oraz delimitacja wnętrz WAK.

Analiza wstępna obejmuje identyfikację relacji przestrzennych pomiędzy analizowanymi obiektami a ich otoczeniem na podstawie zgromadzonej dokumentacji fotograficznej. Na tym etapie określono ekspozycję obiektów w krajobrazie oraz zidentyfikowano potencjalne wnętrza architektoniczno-krajobrazowe. Analiza została przeprowadzona w oparciu o elementy kompozycyjne

wnętrza krajobrazowego wyróżnione w metodzie WAK Janusza Bogdanowskiego, które umożliwiają określenie struktury przestrzennej analizowanej przestrzeni. Analizę można przeprowadzić na podstawie zestawienia materiałów kartograficznych, badań terenowych oraz dokumentów planistycznych i konserwatorskich. Mapy historyczne i współczesne pozwalają rozpoznać rozwój przestrzenny zespołu, jego powiązania oraz przekształcenia otoczenia. Badania terenowe i dokumentacja fotograficzna umożliwiają ocenę ekspozycji, relacji widokowych, granic wnętrz architektoniczno-krajobrazowych oraz charakteru kadrów. Z kolei dokumenty planistyczne i konserwatorskie pozwalają określić obowiązujące formy ochrony, funkcje terenów sąsiednich oraz potencjalne konflikty przestrzenne.

2. Identyfikacja wnętrz architektoniczno-krajobrazowych i ich elementów:

Wydzielenie wnętrz architektoniczno-krajobrazowych przeprowadzono na podstawie identyfikacji podstawowych elementów kompozycyjnych wnętrza krajobrazowego, do których należą:

- **akcenty przestrzenne**: elementy uzupełniające kompozycję wnętrza wyróżniające się formą, podkreślające jego strukturę przestrzenną;
- **dominanty przestrzenne**: obiekty wyróżniające się skalą, formą lub funkcją, które stanowią główny punkt odniesienia w kompozycji wnętrza krajobrazowego;
- **elementy wolnostojące**: elementy naturalne bądź wytworzone przez człowieka znajdujące się na podłodze wnętrza i będące elementem jego kompozycji;
- **osie widokowe**: kierunki obserwacji prowadzące wzrok obserwatora w stronę dominant, akcentów lub innych charakterystycznych elementów krajobrazu;
- **otwarcia widokowe**: miejsca umożliwiające obserwację dalszych planów krajobrazu poza granicami wnętrza;
- **podłoga wnętrza**: elementy poziome zamykające przestrzeń od dołu, elementy wnętrza po których przemieszcza się obserwator;
- **podłoga wnętrza**: powierzchnia stanowiąca podstawę przestrzeni wnętrza, obejmująca m.in. układ ulic, placów, terenów zieleni lub powierzchni otwartych;
- **sklepienie wnętrza**: elementy zamykające przestrzeń od góry, takie jak korony drzew, konstrukcje architektoniczne lub inne elementy krajobrazu wpływające na percepcję przestrzeni;
- **ściany wnętrza**: elementy ograniczające przestrzeń wnętrza krajobrazowego, tworzone przez zabudowę, zadrzewienia, skarpy terenu lub inne formy zagospodarowania przestrzeni.

Na podstawie identyfikacji powyższych elementów możliwe było określenie granic poszczególnych wnętrz architektoniczno-krajobrazowych oraz wskazanie relacji przestrzennych pomiędzy analizowanymi obiektami a ich kontekstem krajobrazowym.

Etap III. Interpretacyjny

1. Opracowanie i klasyfikacja materiału badawczego

Niniejszy etap skupia na zestawieniu tabelarycznym informacji pozyskanych z materiałów kartograficznych, dokumentów planistycznych i konserwatorskich oraz badań terenowych. Na tym etapie dane są grupowane według elementów wnętrz WAK, cech przestrzennych oraz rozpoznanych problemów w otoczeniu zabytków przemysłowych. Celem tego etapu jest przygotowanie uporządkowanej bazy informacji umożliwiającej dalszą analizę porównawczą. W kontekście badań nad zabytkiem przemysłowym i jego otoczeniem metoda WAK stanowi adekwatne narzędzie analityczne, pozwalające uchwycić kompozycyjne aspekty krajobrazu, istotne dla dalszych ustaleń planistycznych i konserwatorskich.

2. Waloryzacja kompozycyjno-krajobrazowa wnętrz

Kolejnym etapem analizy jest waloryzacja wnętrz architektoniczno-krajobrazowych polegająca na weryfikacji powiązań widokowych wnętrza z sąsiedztwem oraz identyfikacji elementów dysharmonizujących widok i kompozycję przestrzenną oraz negatywnie wpływających na percepcję krajobrazu. Analizę przeprowadza się na podstawie dokumentacji fotograficznej oraz obserwacji terenowych, z uwzględnieniem struktury wnętrza krajobrazowego wyznaczonej we wcześniejszym etapie badań. Krok 2 obejmuje identyfikację elementów dysharmonijnych, które zaburzają kompozycję wnętrza architektoniczno-krajobrazowego lub ograniczają ekspozycję obiektów o wartości kulturowej. Do elementów tych zaliczono w szczególności:

- nośniki reklamowe o nadmiernej skali lub nieodpowiedniej lokalizacji,
- tymczasowe obiekty budowlane oraz elementy infrastruktury o charakterze prowizorycznym,
- elementy infrastruktury technicznej wpływające negatywnie na percepcję przestrzeni (np. słupy, przewody, instalacje),
- dysharmonijne materiały wykończeniowe zastosowane w elewacjach budynków lub nawierzchniach,
- dysharmonijne elementy małej architektury,
- zabudowę o nieadekwatnej skali lub formie architektonicznej,
- elementy przesłaniające dominanty krajobrazowe lub osie widokowe, takie jak nadmierna zieleń, ogrodzenia lub nowe obiekty budowlane.

Etap IV. Rekomendacje

1. Opracowanie rekomendacji planistyczno-konserwatorskich dla wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (tabelaryczne)

Obejmuje przypisanie zaleceń planistyczno-konserwatorskich do poszczególnych elementów wnętrza. Celem tego etapu jest wskazanie przekształcania każdego z elementów wpływających na percepcję zabytku przemysłowego.

2. Próba tabelarycznego usystematyzowania wytycznych w przepisach prawa/uchwałach/ aktach planowania przestrzennego analizowanych pod kątem zapisów w etapie III):

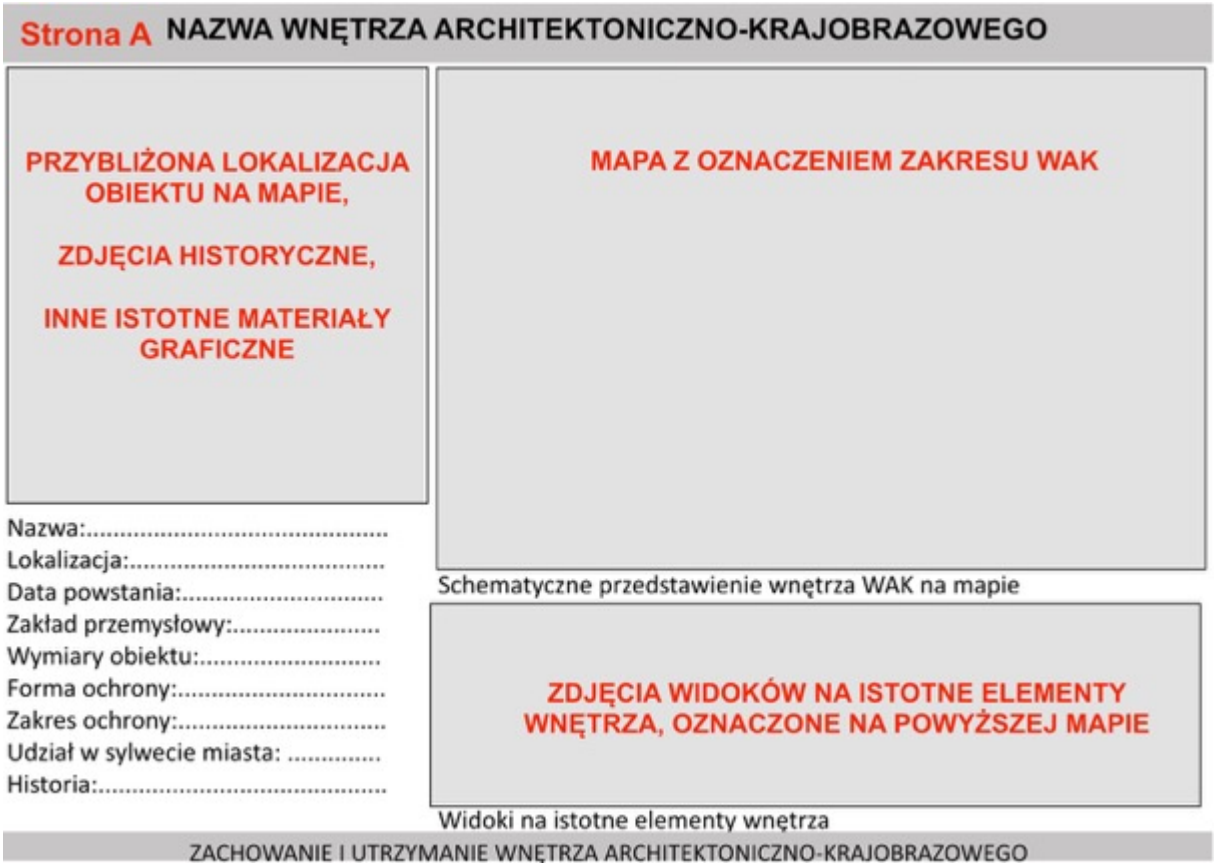
- uchwała w sprawie zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń (dalej. uchwała krajobrazowa) (ustawa o planowaniu [...] 2003, art. 37a) zgodnie z którą możliwe jest usystematyzowanie aspektów małej architektury i wizualnych w gminie;
- miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (ustawa o planowaniu [...] 2003, art. 14-31) określający zasady zagospodarowania terenów gminy (ustawa o planowaniu [...] 2003, art. 14-31);
- park kulturowy (ustawa o ochronie zabytków [...] 2003, art. 16-17), stanowiący przestrzenną formę ochrony zabytków łączący ze sobą zapisy z zakresu planu miejscowego i uchwały krajobrazowej;
- gminny program opieki nad zabytkami (ustawa o ochronie zabytków [...] 2003, art. 87) przedstawiający stan dziedzictwa gminy oraz główne założenia konserwatorskie.

3. Utworzenie karty wnętrza WAK zawierającej elementy analiz i rekomendacje

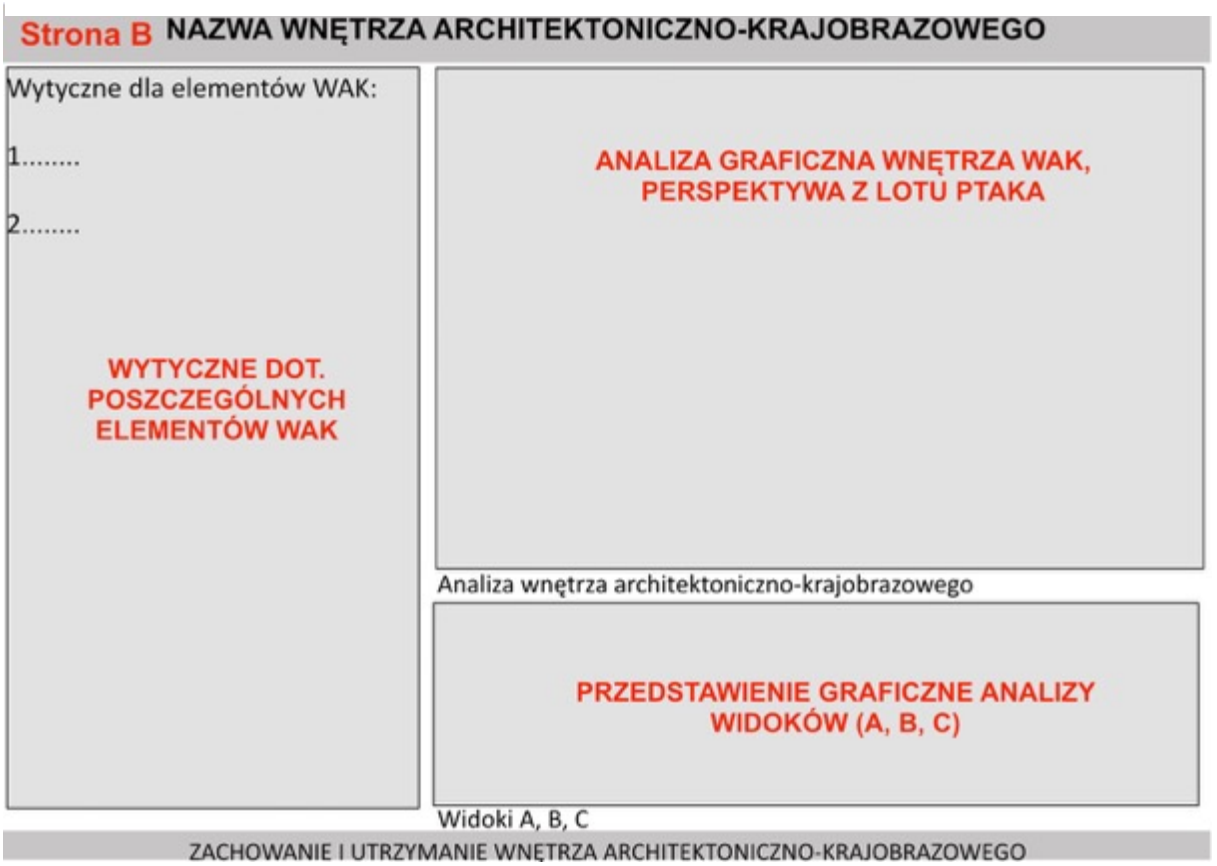
Etap ten obejmuje przygotowanie karty wnętrza WAK (Rys. 103 i 104) zawierającej syntetyczne zestawienie wyników analiz przestrzennych, krajobrazowych i ekspozycyjnych oraz rekomendacje planistyczno-konserwatorskie. Karta stanowi narzędzie porządkujące informacje o wybranym wnętrzu architektoniczno-krajobrazowym i umożliwia ich wykorzystanie w narzędziach ochrony konserwatorskiej oraz aktach planistycznych.

Etap V. Projektowanie jednostki WAK - projekt krajobrazowy wnętrza architektoniczno-krajobrazowego

Metoda WAK obejmuje projekt krajobrazowy wnętrza krajobrazowego. Niniejsze postępowanie badawcze pozostawia możliwość realizacji projektu wnętrza na podstawie wniosków i rekomendacji uzyskanych w postępowaniu badawczym. Niniejsza dysertacja **nie przewiduje jednak tego typu rozwiązań**, kończąc rozwiązanie na wnioskach i rekomendacjach.

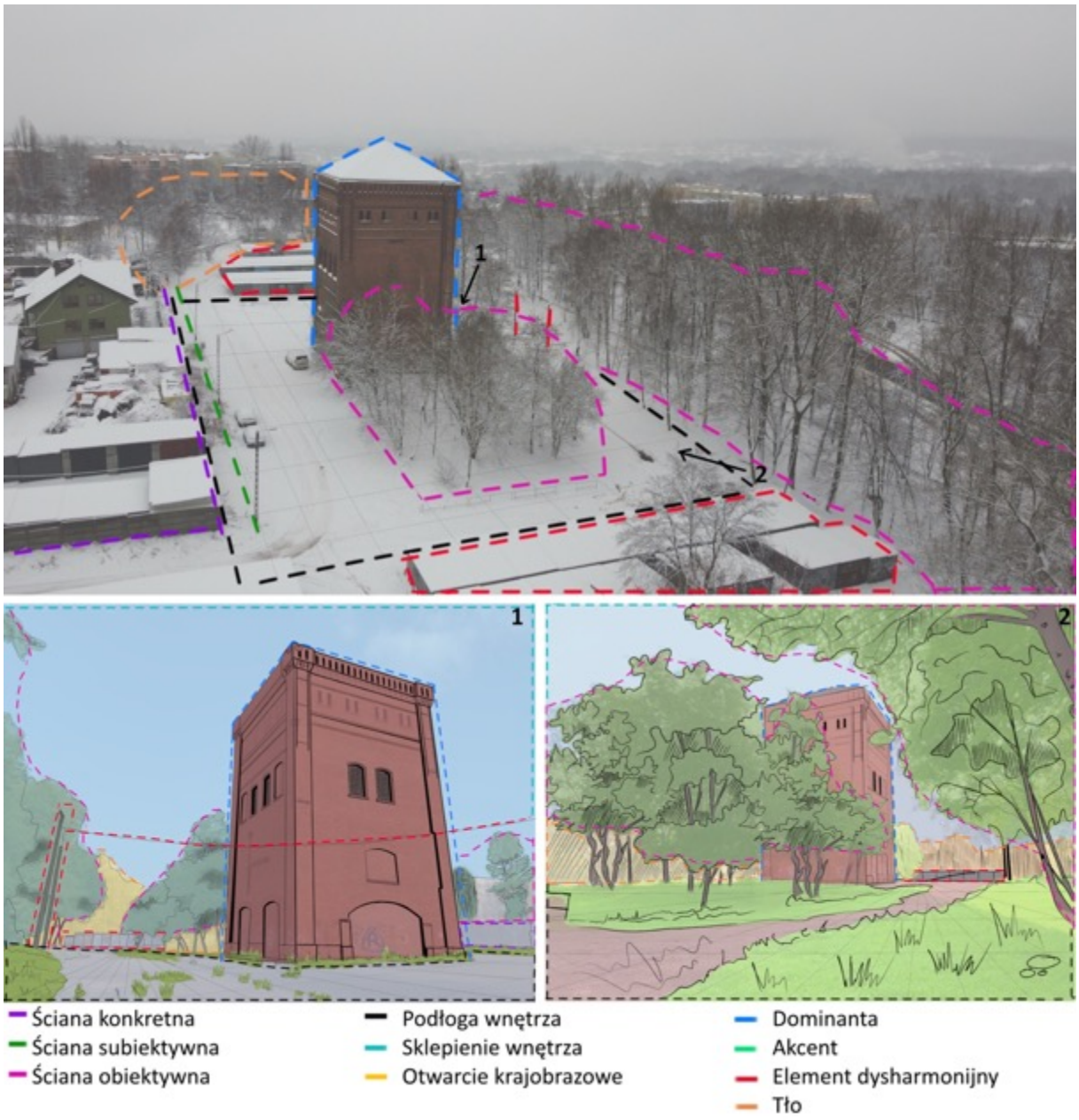
Rysunek 103. Przykładowa karta WAK, strona A. Oprac. autorka.

Rysunek 102. Przykładowa karta WAK, strona B. Oprac. autorka.

15.3. Przykłady zastosowania narzędzia analizy wnętrz architektoniczno-krajobrazowych

15.3.1. Wieża wyciągowa Szybu Andrzej

Rysunek 104. Analiza elementów WAK wieży wyciągowej Szybu Andrzej. Oprac. autorka.

Analizowane wnętrze ma charakter półotwarty, o wyraźnie czytelnych granicach percepcyjnych. Jego strukturę tworzą zarówno ściany konkretne, związane z zespołem garaży oraz sąsiednimi obiektami i ściany obiektywne oraz subiektywne budowane głównie przez zwartą zieleń wysoką, skarpę terenową obecną na dalszym planie oraz równomiernie rozmieszczone słupy oświetleniowe. W przedmiotowym wnętrzu szczególnie istotną rolę odgrywa sukcesyjna roślinność wysoka, która zamyka wnętrze od strony południowo-zachodniej, tworząc tło ekspozycyjne dla wieży szybowej. Podłogę wnętrza stanowi utwardzona nawierzchnia betonowa i droga dojazdowa, która

obecnie pełni funkcję przestrzeni komunikacyjnej. Układ podłogi prowadzi wzrok obserwatora bezpośrednio w kierunku dominanty, wzmacniając osiowość kompozycji. Sklepienie wnętrza ma charakter miękki, częściowo domknięty przez korony drzew tworzących ściany wnętrza i znajdujących się w centralnej jego części. Wraz z dominantą wieży wyciągowej wysoka roślinność tworzy wertykalny efekt wnętrza, zachowując kameralność mimo ażurowości jego ścian. Wieża nadszybowa Szybu Andrzej stanowi dominantę bezwzględną, zarówno ze względu na: wysokość jak i historyczną formę architektoniczną oraz centralne położenie w wyznaczonym wnętrzu. Silnym elementem dysharmonizującym kompozycję wnętrza jest chaotycznie zlokalizowany i nieestetyczny zespół garaży, zlokalizowany w przedpolu dominanty. Obiekty te osłabiają czytelność podłogi wnętrza, zaburzają percepcję osi widokowej oraz uniemożliwiają adaptację nadszybia. Zespół garaży znacznie obniża także walory estetyczne przestrzeni konkurując z historycznym charakterem wieży Szybu Andrzej.

Tabela 16. Elementy wnętrza WAK Szybu Andrzej. Oprac. autorka.

ELEMENT WAK	ELEMENT WAK	CHARAKTERYSTYKA ELEMENTÓW WAK	WYTYCZNE DO ZAPISÓW W AKTACH I DOKUMENTACH PLANISTYCZNYCH/STRATEGICZNYCH ● - Uchwała Krajobrazowa ● - Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego ● - Uchwała o utworzeniu Parku Kulturowego ● - Gminny Program Opieki nad Zabytkami
ŚCIANY	ŚCIANA KONKRETNA	Utworzona przez wydzielone jednorodnym, betonowym ogrodzeniem, porośniętym roślinnością spontaniczną. Element w sposób neutralny wydziela przestrzeń prywatną od wnętrza krajobrazowego. Ogrodzenie różnorodnego typu, o jednakowej kolorystyce i fakturze. Ściana wzmocniona poprzez elewacje budynków i drzewa o niejednorodnej formie.	1. Należy zachować ogrodzenie w obecnej formie tj. betonowego muru oddzielającego wnętrze krajobrazowe (●)(●) 2. Należy uzupełnić nasadzenia drzew o gatunki wzbogacające obecną formę zadrzewienia (●)
	ŚCIANA OBIEKTYWNA	Tworzona przez drzewa znajdujące się w środkowej części wnętrza. Zieleń przysłania obiekt nadszybia.	1. Należy uporządkować formę zieleni w środkowej części wnętrza i zlikwidować elementy zbyt mocno przysłaniające obiekt dominanty tj. architekturę i detale nadszybia (●)
	ŚCIANA OBIEKTYWNA	Stanowi domknięcie wnętrza oraz zieleń izolacyjną od strony ulicy Odrodzenia. Ściana ma charakter przezierny i pozwala na dostrzeżenie obiektu na poziomie pni drzew. Ściana posiada także przerzedzenia, z których widoczne jest nadszybie „Andrzej”	1. Należy uporządkować obiektywną ścianę wnętrza poprzez wprowadzenie przejrzystych podziałów ściany pomiędzy elementami przysłaniającymi nadszybie (●)(●), a miejscami odsłaniającymi go. Wprowadzić osie widokowe (●)

	ŚCIANA SUBIEKTYWNA	Tworzona przez lampy oświetleniowe o jednolitej kolorystyce i formie oraz o jednorodnej i jednolitej pozycji we wnętrzu	1. Elementy o neutralnej formie, zaleca się ich utrzymanie
PODŁOGA	**ŚCIEŻKA**	Ścieżka gruntowa, dokładnie zarysowana. Posiada „nieformalne dojścia" i łączy się z betonowym utwardzeniem znajdującym się we wschodniej części wnętrza.	1. Należy ujednolicić nawierzchnię ścieżki i jej utwardzenia, uwzględniając formę utwardzenia (●)(●)(●)
	NAWIERZCHNIA UTWARDZONA (PLAC)	Utwardzenie wykonane z betonu. Na posadzce widoczne liczne zarysowania i pęknięcia, w których przebijają się kępki trawy. Podłoże posiada niejednolitą formę.	1. Należy ujednolicić formę utwardzenia, uwzględniając formę ścieżki (●)(●)(●) 2. Należy zastosować podział pozwalający na wprowadzenie do wnętrza większej ilości zieleni np. płyty ażurowe (●)(●)(●)
	ZIELEŃ NISKA	Wyraźnie zarysowana, o niejednolitej formie. Posiada liczne przerzedzenia.	1. Należy zagęścić istniejące połacie trawy, celem powiększenia powierzchni biologicznie czynnej i pozostawić zieleń spontaniczną
ELEMENTY KOMPOZYCJI	**DOMINANTA**	Nadszybie Szybu Andrzeja - zabytek wpisany do rejestru zabytków wraz z otoczeniem.	1. Należy utrzymać obiekt i jego otoczenie w dobrym stanie technicznym oraz zgodnie z MPZP (●)(●)(●)(●)
	SKLEPIENIE WNĘTRZA	Ujawnia się pomiędzy koronami drzew, zbliżonymi do siebie.	
	ELEMENT DYSHARMONIJNY (ZESPÓŁ GARAŻY)	Zlokalizowane sporych rozmiarów (kilka rzędów) skupisko garaży blaszanych o niskiej estetyce i niskiej jakości technicznej. Forma linearna o wielu rozgałęzieniach. Brak spójności wizualnej.	W przedmiotowym przypadku należy wziąć pod uwagę dwie metody rozwiązywania problemu. 1. Należy zlikwidować zespół garaży, nie powinien on znajdować się na terenie wpisanym do rejestru zabytków (●)(●)(●)(●) 2. W przypadku braku możliwości likwidacji zabudowań garażowych należy ujednolicić ich formę poprzez wprowadzenie jednolitej kolorystyki ścian i bram garażowych, zgodnych zapisami planu miejscowego tj. należy użyć materiałów naturalnych np. tynk w kolorze beżowo-szarym, czerwona cegła lub okładzina klinkierowa (●)

	ELEMENT DYSHARMONIJNY (SŁUPY OŚWIETLENIOWE)	Słupy oświetleniowe o niejednolitej formie, zlokalizowane w różnych odstępach i miejscach, połączone napowietrznym przewodem kablowym oddzielającym przestrzeń.	1. Należy ujednolicić formę słupów poprzez nadanie im jednorodnego koloru i formy np. słupy stalowe w kolorze czarnym-matowym. Wszelkie przewody należy prowadzić poniżej poziomu gruntu (●)(●)
	TŁO	Jest tworzone przez zadrzewienia znajdujące się w oddali, na ostatnim planie. 34ZP - teren zieleni urządzonej	1. Zachować w obecnej formie (●)(●)

Wnioski i rekomendacje:

Aktualny stan wnętrza architektoniczno-krajobrazowego należy ocenić jako średni, co w szczególności wynika z obecności zespołu garaży o dysharmonijnej i nieuporządkowanej formie przestrzennej. Elementy te w istotny sposób zakłócają kompozycję wnętrza krajobrazowego oraz obniżają jego walory estetyczne i przestrzenne. W związku z tym zaleca się likwidację zespołu garaży oraz uporządkowanie zagospodarowania przedmiotowego wnętrza.

Rewaloryzacja i ponowne zagospodarowanie zabytkowego budynku nadszybia Szybu Andrzej mogłoby przyczynić się do przywrócenia właściwej struktury kompozycyjnej wnętrza krajobrazowego oraz wzmocnienia jego funkcjonalności. Obiekt ten stanowi dominantę na poziomie lokalnym oraz dominantę przestrzenną analizowanego wnętrza. Adaptacja wieży szybowej mogłaby wpłynąć na poprawę jakości przestrzeni oraz aktywizację obszaru. W związku z tym wnętrze krajobrazowe należy uznać za obszar o potencjale rewitalizacyjnym.

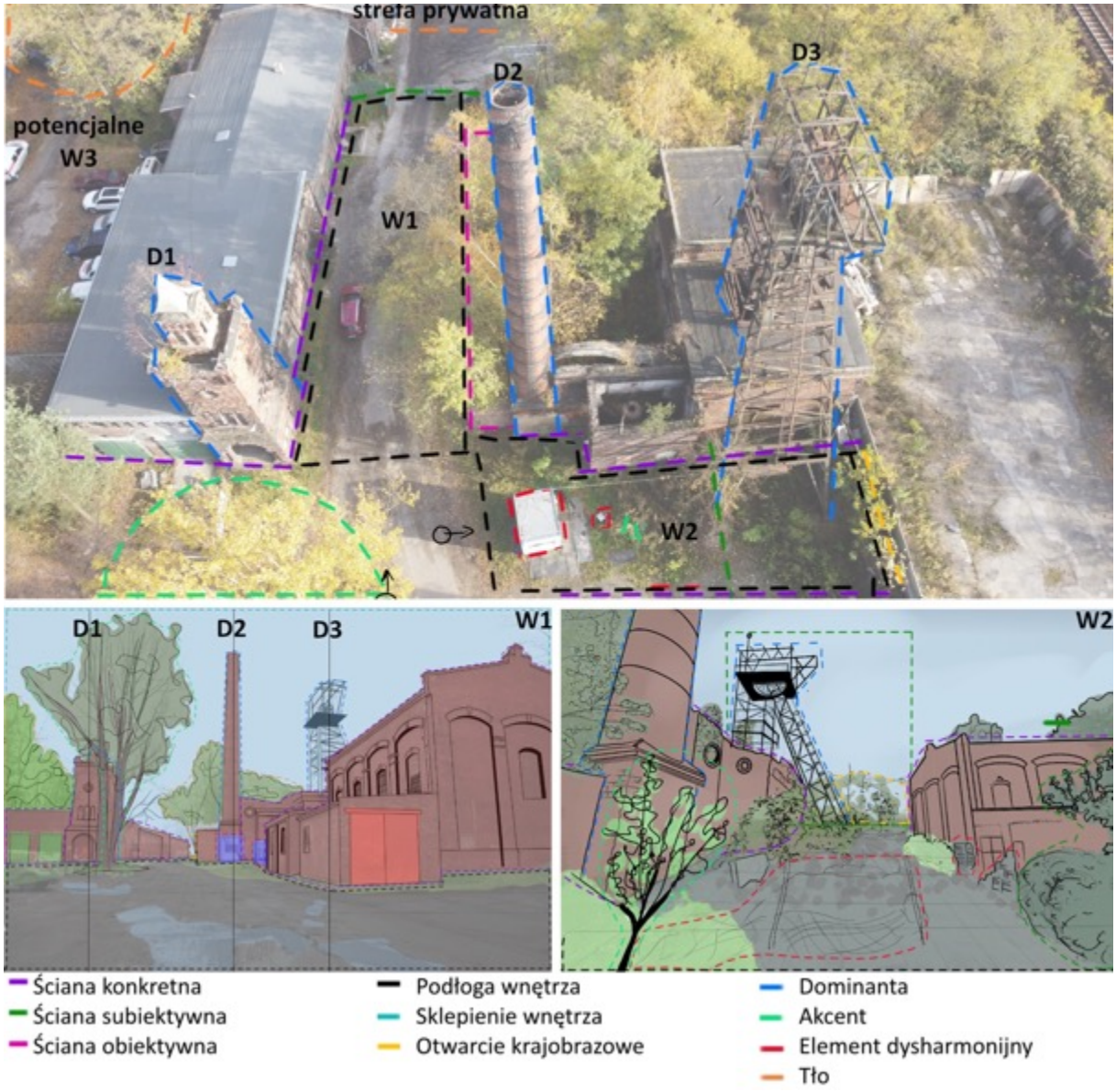

Fotografia 76. Wrośnięcie drzewa w konstrukcję wyciągu ukośnego. Fot. autorka.

15.3.2. Zespół zabudowań Szybu Franciszek

W zespole zabudowy Szybu Franciszek wyodrębniono dwa główne wnętrza architektoniczno-krajobrazowe (WAK) oraz wskazano jedną przestrzeń o potencjale wykształcenia wnętrza krajobrazowego, wymagającą dalszej analizy. Analizowane wnętrza W1 i W2 mają charakter półotwarty i cechują się czytelnymi granicami percepcyjnymi. Ich strukturę tworzą ściany konkretne w postaci historycznych elewacji zabudowy przemysłowej oraz ściany obiektywne i subiektywne kształtowane przez fragmenty historycznej zabudowy oraz zieleń wysoką. Szczególnie istotne elementy kompozycji stanowią dominanty wysokościowe D1, D2 i D3 w postaci wieży strażackiej, komina przemysłowego oraz kozłowej wieży

wyciągowej Szybu Franciszek. Sklepienie wnętrz ma charakter miękki i jest częściowo domknięte fragmentami rozłożystych koron drzew, które wraz z dominantami tworzą wyraźny układ wertykalny. Wnętrza W1 i W2 mają charakter otwarty w kierunku wybranych elementów krajobrazu poprzez otwarcia krajobrazowe zlokalizowane pomiędzy ich ścianami. We wnętrzu W1 otwarcie ukierunkowuje percepcję obserwatora na historyczne zabudowania kopalni (nieobjęte ochroną konserwatorską) oraz zbiornik węgla znajdujące się na drugim planie. We wnętrzu W2 wzrok obserwatora kierowany jest na zieleń wysoką, posadowioną na dwóch poziomach (skarpa). Wnętrze W1 jest pozbawione elementów dysharmonijnych, podczas gdy we wnętrzu W2 występują pozostałości ogrodzenia oraz obiekty tymczasowe, wykończone materiałami panelowymi. Istotny element obu wnętrz stanowi czwarta przyroda, harmonijnie współtworząca charakter przestrzeni wraz z historyczną zabudową i konstrukcjami dawnego zakładu przemysłowego.

Rysunek 105. Analiza elementów WAK zespołu zabudowań Szybu Franciszek. Oprac. autorka.

Tabela 17. Elementy wnętrza WAK W1 zespołu zabudowań Szybu Franciszek. Oprac. autorka.

ELEMENT WAK W1	*ELEMENT WAK W1*	*CHARAKTERYSTYKA ELEMENTÓW WAK W1*	*WYTYCZNE DO ZAPISÓW W AKTACH I DOKUMENTACH PLANISTYCZNYCH/STRATEGICZNYCH* ● *- Uchwała Krajobrazowa* ● *- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego* ● *- Uchwała o utworzeniu Parku Kulturowego* ● *- Gminny Program Opieki nad Zabytkami*
ŚCIANY	**ŚCIANA KONKRETNA**	Utworzona za pomocą dawnych budynków obsługi kopalni o elewacjach wykonanych z cegły. Wchodząc do wnętrza na pierwszym planie znajduje się budynek wykazujący największe walory artystyczne, a degradacja ilości detali następuje z każdym kolejnym budynkiem, cały czas wskazując obserwatorowi dominantę wieży strażackiej jako główny element tego wnętrza.	1. Należy zachować budynki w obecnej formie, doprowadzić do odpowiedniego stanu technicznego (●)(●)(●)(●)
	ŚCIANA SUBIEKTYWNA	Tworzona przez ogrodzenie zamykające wnętrze wizualnie i odcina strefę publiczna od prywatnej. Stanowi także element szpecący i ograniczający przestrzeń.	1. Celem zmniejszenia widoczności i odczuwalności ściany ogrodzenie należy pomalować na kolor czarny (●)(●)
	ŚCIANA OBIEKTYWNA	Stanowi prawostronne domknięcie wnętrza budynkami kotłowni i przybudówki. Budynek kotłowni posiada tylko fragmenty ścian, zarysowujące sytuację istnienia tam kiedyś ściany, teren otoczony siatką.	1. Ze względu na wysokie walory zabytkowe oraz oryginalność wnętrza oryginalnie podsiadającego 3 kotły, należy zabezpieczyć teren przed dostępem osób trzecich, uniemożliwiając dalszą dewastację. Dopuszcza się odbudowę obiektu i zamknięcie ściany (●)(●)(●)(●)
PODŁOGA	**ŚCIEŻKA**	Ścieżka gruntowa, dokładnie zarysowana. Uwidacznia sposób poruszania się użytkowników.	1. Należy ujednolicić formę ścieżki i jej utwardzenia, uwzględniając formę utwardzenia (●)(●)(●)
	ZIELEŃ NISKA	Wyraźnie zarysowana, o niejednolitej formie. Posiada liczne przerzedzenia i formy wysokiej roślinności.	1. Należy zagęścić istniejące połacie trawy, celem powiększenia powierzchni biologicznie czynnej i pozostawić zieleń spontaniczną
ELEMENTY KOMPOZYCJI	**DOMINANTA (STRAŻ POŻARNA - WIEŻA)**	Dominanty dzielą zespół zabudowy na 3 równe części kompozycyjne. W przypadku przedmiotowego wnętrza największą dominantę stanowi wieża straży pożarnej, będąca „symbolem" miejsca. Wybudowana z cegły, posiada liczne i niespotykane w przemyśle detale architektoniczne. Jej zły stan techniczny pogarsza roślinność spontaniczna.	1. Należy utrzymać obiekt i jego otoczenie w dobrym stanie technicznym oraz zgodnie z MPZP (●)(●)(●)(●) 2. Inwazyjną roślinność należy zlikwidować, przez wzgląd na stan techniczny obiektu (małe drzewa na dachu)

	SKLEPIENIE WNĘTRZA	Ujawnia się pomiędzy ścianami budynków.	
	TŁO	Jest tworzone przez zadrzewienia znajdujące się w oddali, na ostatnim planie.	1. Zachować w obecnej formie (●)(●)

Tabela 18 Elementy wnętrza WAK W2 zespołu zabudowań Szybu Franciszek. Oprac. autorka.

ELEMENT WAK W2	*ELEMENT WAK W2*	*CHARAKTERYSTYKA ELEMENTÓW WAK W2*	*WYTYCZNE DO ZAPISÓW W AKTACH I DOKUMENTACH PLANISTYCZNYCH/STRATEGICZNYCH* ●- *Uchwała Krajobrazowa* ● - *Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego* ● - *Uchwała o utworzeniu Parku Kulturowego* ● - *Gminny Program Opieki nad Zabytkami*
ŚCIANY	**ŚCIANA KONKRETNA (LEWA)**	Utworzona za pomocą dawnych budynków kotłowni i nadszybia o elewacjach wykonanych z cegły. Mur budynków o nieregularnych kształtach, tworzących wrażenie braku harmonii i efektu tzw. „trwałych ruin". Ściana posiada 2 dominanty - komin i wieżę wyciągową	1. Należy zachować budynki w obecnej formie, doprowadzić do odpowiedniego stanu technicznego (●)(●)(●)(●)
	ŚCIANA KONKRETNA (PRAWA)	Utworzona za pomocą dawnego budynku maszynowni oraz przybudówek o elewacjach wykonanych z cegły.	1. Należy zachować budynki w obecnej formie, doprowadzić do odpowiedniego stanu technicznego (●)(●)(●)(●)
	ŚCIANA SUBIEKTYWNA	Stanowi zamknięcie widoku wnętrza. Złożona z zieleni wysokiej i „kozła" wieży wyciągowej. Czasowo ścianę domyka przejeżdżający pociąg.	1. Celem zmniejszenia widoczności i odczuwalności ściany ogrodzenie należy pomalować na kolor czarny (●)(●)
PODŁOGA	**ŚCIEŻKA**	Zagruzowana, posiadająca liczne elementy rozbiórkowe budynków oraz nieczystości stałe.	1. Należy ujednolicić formę ścieżki i jej utwardzenia, uwzględniając formę utwardzenia (●)(●)(●)
	ZIELEŃ NIEWYSOKA	Wyraźnie zarysowana na lewostronnej części wnętrza. Liczne małe drzewa tworzące niewielkich rozmiarów skupiska. Zieleń występuje także na budynkach.	1. Należy zagęścić istniejące połacie trawy, celem powiększenia powierzchni biologicznie czynnej i pozostawić zieleń spontaniczną 2. Inwazyjną roślinność należy zlikwidować, przez wzgląd na stan techniczny obiektu (małe drzewa na dachu)

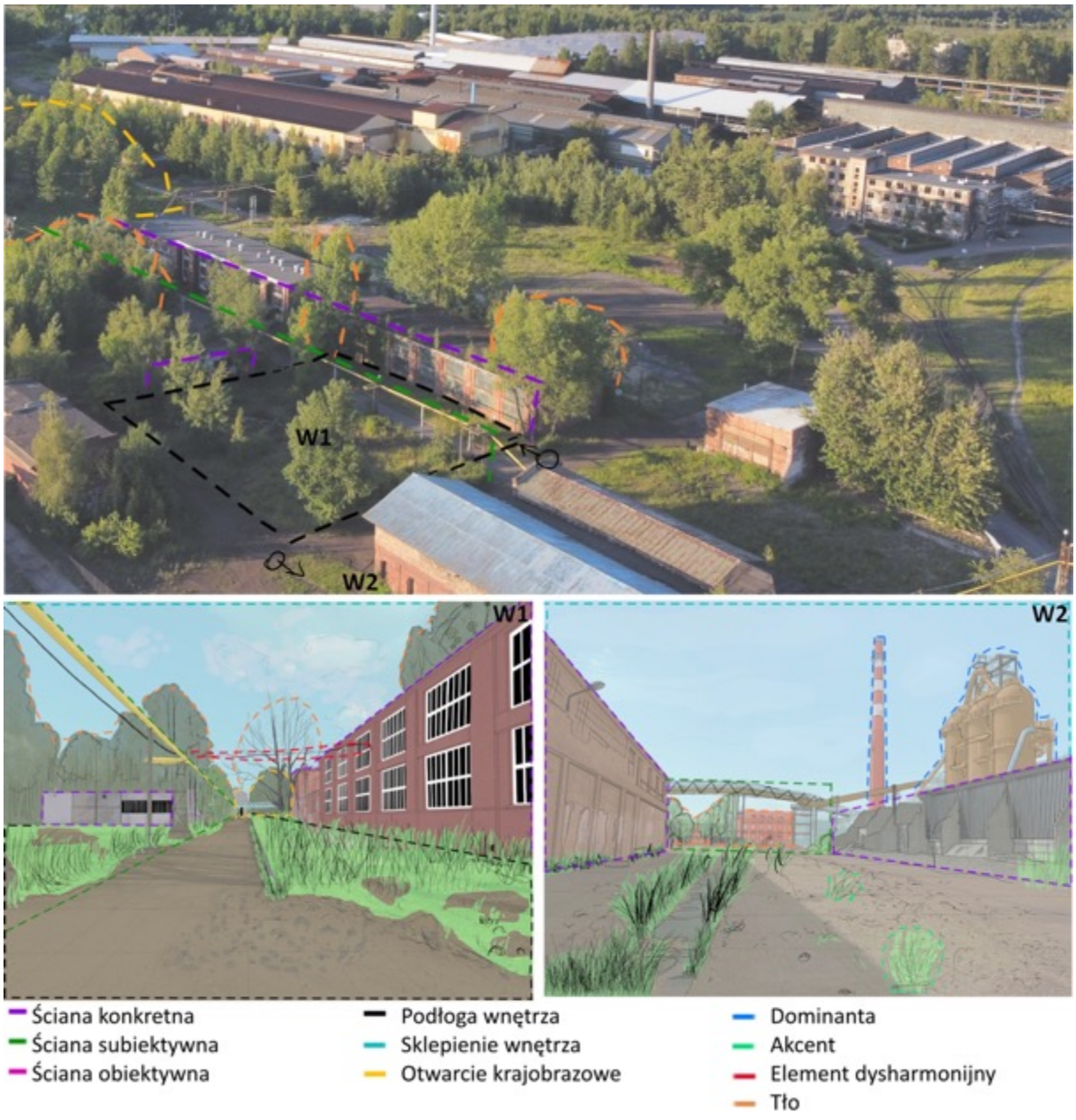
ELEMENTY KOMPOZYCJI	**DOMINANTA (KOMIN)**	Dominanty dzielą zespół zabudowy na 3 równe części kompozycyjne. Komin znajduje sie w złym stanie technicznym.	1. Należy utrzymać obiekt i jego otoczenie w dobrym stanie technicznym oraz zgodnie z MPZP oraz nakazami PINB i WUOZ (●)(●)(●)(●) 2. Inwazyjną roślinność należy zlikwidować, przez wzgląd na stan techniczny obiektu (małe drzewa na dachu)
	DOMINANTA (WIEŻA WYCIĄGOWA)	Dominanty dzielą zespół zabudowy na 3 równe części kompozycyjne. W przypadku przedmiotowego wnętrza najcenniejszą dominantą jest wieża wyciągowa, mająca także charakter ściany subiektywnej.	1. Należy utrzymać obiekt i jego otoczenie w dobrym stanie technicznym oraz zgodnie z MPZP (●)(●)(●)(●)
	SKLEPIENIE WNĘTRZA	Ujawnia się pomiędzy ścianami budynków i zielenią.	

Wnioski i rekomendacje:

Wnętrza W1 i W2 charakteryzują się wysokim potencjałem rozwojowym wynikającym z zachowanej substancji zabytkowej (o ponadlokalnych walorach), czytelnej kompozycji przestrzennej oraz obecności dominant o znaczeniu lokalnym w przestrzeni. Istotnym walorem obu wnętrz jest harmonijne współwystępowanie historycznej zabudowy przemysłowej i czwartej przyrody. Dalsze działania związane z ochroną, rewitalizacją i zagospodarowaniem zespołu wymagają uporządkowania stanu prawnego nieruchomości oraz jednoznacznego określenia struktury własnościowej terenu. Konieczne jest uregulowanie dostępu komunikacyjnego do zespołu, w szczególności zapewnienie prawnego dojazdu do terenów pozostających poza zarządem gminy.

Potencjał przestrzenny wnętrz może zostać w pełni wykorzystany po usunięciu istniejących barier prawnych oraz przywróceniu powiązań przestrzennych z terenami zieleni i pozostałościami historycznej infrastruktury kopalnianej. Wskazane jest ograniczenie elementów dysharmonijnych występujących we wnętrzu W2, w szczególności obiektów tymczasowych i zdegradowanych elementów zagospodarowania, w celu poprawy czytelności historycznej kompozycji zespołu.

15.3.3. Zespół zabudowań Huty Pokój

Rysunek 106. Analiza elementów WAK zespołu zabudowań Huty Pokój. Oprac. autorka.

Analizowane wnętrza architektoniczno-krajobrazowe W1 i W2 kształtowane są przede wszystkim przez współdziałanie ścian konkretnych tworzonych przez zabytkowe zabudowania huty oraz ścian subiektywnych zarysowanych przez infrastrukturę techniczną sieci. Istotną rolę odgrywają także otwarcia krajobrazowe, które definiują granice percepcyjne i utrzymują przemysłowy charakter wnętrz W1 i W2. W przypadku wnętrza W1 ścianę konkretną tworzy horyzontalna elewacja historycznej hali przemysłowej, stanowiąca najbardziej czytelny i trwały element ograniczający przestrzeń. Po stronie przeciwnej istotną rolę odgrywa ściana subiektywna**,** budowana przez elementy instalacji gazu, która pozwala na odczytywanie jej przez obserwatora jako granica wnętrza. Kompozycję

„domyka" otwarcie krajobrazowe w osi ciągu komunikacyjnego, prowadzące wzrok w głąb historycznego założenia przemysłowego i wzmacniające linearny charakter przestrzeni.

W przypadku wnętrza W2 ścianę konkretną tworzy historyczna hala magazynowania silników, wymagająca przywrócenia historycznego wyrazu architektonicznego poprzez usunięcie wtórnych zamurowań oraz przeprowadzenie konserwatorskiego oczyszczenia elewacji ceglanych. Po przeciwnej stronie wnętrza zlokalizowano ścianę konkretną o odmiennym charakterze architektonicznym, stanowiącą pozostałość zabudowy związanej z magazynowaniem wsadu do Wielkiego Pieca „A". Obiekt ten wyróżnia się zastosowaniem odmiennych materiałów elewacyjnych, w tym betonu i blachy. Linearne wnętrze domyka ściana subiektywna tworzona przez infrastrukturę techniczną o formie ramowej, która jednocześnie kształtuje otwarcie widokowe na historyczne zabudowania huty oraz tereny zieleni niskiej i wysokiej. Posadzkę wnętrza tworzą charakterystyczne dla terenów przemysłowych płyty betonowe, pomiędzy którymi występuje roślinność spontaniczna, w postaci niskich traw.

Tabela 19 Elementy wnętrza WAK W1 zespołu zabudowań Huty Pokój. Oprac. autorka.

ELEMENT WAK W1	*ELEMENT WAK W1*	*CHARAKTERYSTYKA ELEMENTÓW WAK W1*	*WYTYCZNE DO ZAPISÓW W AKTACH I DOKUMENTACH PLANISTYCZNYCH/STRATEGICZNYCH* ● *- Uchwała Krajobrazowa* ● *- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego* ● *- Uchwała o utworzeniu Parku Kulturowego* ● *- Gminny Program Opieki nad Zabytkami*
ŚCIANY	**ŚCIANA KONKRETNA**	Utworzona przez budynki przemysłowe o elewacjach utworzonych z cegły, spójne poprzez wykonanie z tego samego materiału wykończeniowego. Elementami akcentującymi ciągłość ściany są występujące z lica ściany elementy techniczne np. drabiny. Najbardziej charakterystycznym elementem ściany są dużej wielkości okna przemysłowe z wyrazistymi podziałami utworzonymi przez szprosy.	1. Elewacje należy pozostawić w obecnej formie (●)(●)(●) 2. Należy wzmocnić malowanie elementów takich jak drabiny, na kolor żółty (konserwacja) (●)(●)(●)
		Stanowi ją budynek prostopadle położony do ceglanej ściany konkretnej. Jest on elementem ograniczającym długość wnętrza. Jego architektura jest mocno zminimalizowana, elewacje białe tynkowane z pasem cegieł i okien	1. Należy nadać budynkowi jednorodną elewację poprzez otynkowanie ceglanej, wtórnej części (●)(●)(●)(●)
	ŚCIANA SUBIEKTYWNA	Stanowi domknięcie wnętrza poprzez napowietrzny rurociąg wsparty na różnorodnie kształtowanych wspornikach kratownicowych.	1. Należy utrzymać obecny stan ściany, można wzmocnić jego widoczność poprzez nałożenie nowej warstwy żółtej farby (●)(●)(●)

ELEMENTY KOMPOZYCJI	**TŁO**	Nierównomierne, tworzą je budynki i drzewa znajdujące się w oddali, wnętrze okalane przez zieleń wysoką	1. należy utrzymać tło w istniejącej formie (●)(●)
PODŁOGA	**ŚCIEŻKA**	Utworzona z wylanego betonu, łączy się z gruntową ścieżką pieszą o niejednorodnej formie	1. Należy przeprowadzić kontynuację ścieżki, uporządkować ścieżkę gruntową (●)(●)
	ZIELEŃ NISKA	Wyraźnie zarysowana, o niejednolitej formie. Posiada liczne przerzedzenia.	1. Należy zagęścić istniejące połacie trawy, celem powiększenia powierzchni biologicznie czynnej (●)(●)
	SKLEPIENIE WNĘTRZA	Ujawnia się pomiędzy ścianami WAK	
	ELEMENT DYSHARMONIJNY	Przewód kablowy przeprowadzony poprzecznie do wnętrza	1. Likwidacja przewodu i przeprowadzenie go poniżej poziomu terenu (●)(●)(●)
	OTWARCIE KRAJOBRAZOWE	Widoczne na styku zejścia perspektywy, tworzą otwarcie na budynek przemysłowy znajdujący się w oddali	Utrzymać w obecnej formie (●)(●)

Tabela 20. Elementy wnętrza WAK W2 zespołu zabudowań Huty Pokój. Oprac. autorka.

ELEMENTY WAK W2	***ELEMENTY WAK W2***	***CHARAKTERYSTYKA ELEMENTÓW WAK W2***	***WYTYCZNE DO ZAPISÓW W AKTACH I DOKUMENTACH PLANISTYCZNYCH/STRATEGICZNYCH*** ●- *Uchwała Krajobrazowa* ● - *Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego* ● - *Uchwała o utworzeniu Parku Kulturowego* ● - *Gminny Program Opieki nad Zabytkami*
ŚCIANY	**ŚCIANA KONKRETNA**	Utworzona przez budynki przemysłowe o niejednorodnych elewacjach, utworzonych z różnych materiałów i powstałych na przestrzeni innych stuleci (ok 1900, druga ok. 2000 r.). Nowsza hala wyraźnie wydziela tereny prywatnego przedsiębiorstwa od terenu Huty Pokój. Tworzy także ścianę pomiędzy zespołem Wielkiego Pieca „A", a prywatnym przedsiębiorstwem, przedsiębiorstwem prywatnym.	1. Należy zachować odtworzyć zamurowane elementy ceglanej hali, wykonać niezbędne prace konserwatorskie np. delikatne i nieinwazyjne czyszczenie cegieł pozwalające na zachowanie charakteru budynku (●)(●) 2. Należy zachować nowoczesną ścianę konkretną, która wskazuje na przedzieranie się nowych przedsiębiorstw na terytorium Huty (●)(●)(●)(●)

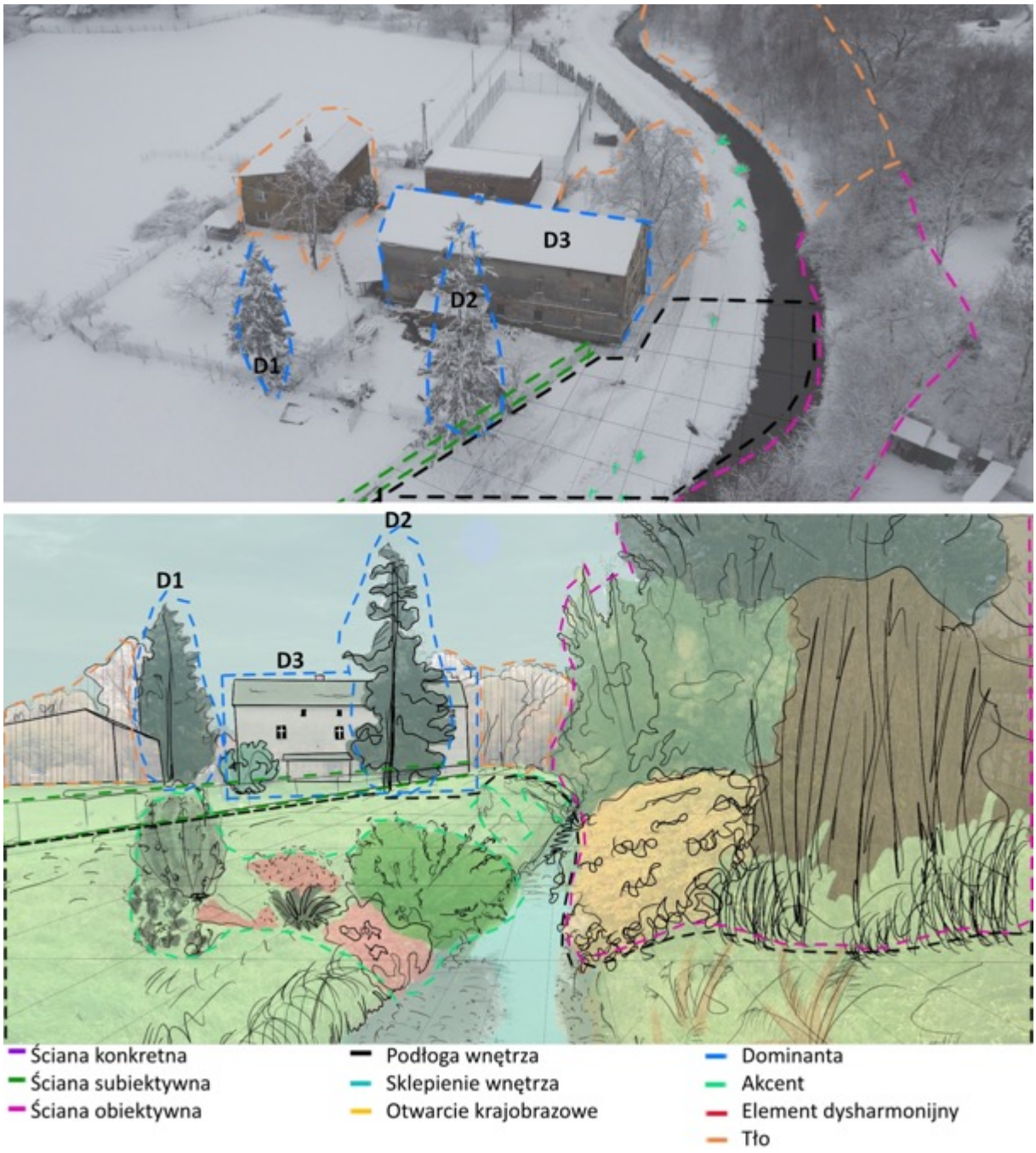
ELEMENTY KOMPOZYCJI	**ŚCIANA OBIEKTYWNA**	Tworzona przez pozostałości po historycznych silosach do przechowywania materiałów niezbędnych do działania Wielkiego Pieca. Pionowe ścianki są zaburzane blachą trapezową, wstawianą poprzecznie.	1. Utrzymanie i konserwacja pionowych ścianek (budynek nie jest zabytkiem) (●)(●) 2. Likwidacja elementów wykonanych z blachy falistej (●)(●)(●)(●)
	ŚCIANA SUBIEKTYWNA	Stanowi domknięcie wnętrza poprzez napowietrzny rurociąg wsparty na różnorodnie kształtowanych wspornikach kratownicowych	1. Należy utrzymać obecny stan ściany (●)(●)
	TŁO	Tworzą je budynki i drzewa znajdujące się w oddali	1. należy utrzymać tło w istniejącej formie (●)(●)(●)(●) - jako oś widokowa
PODŁOGA	**ŚCIEŻKA**	Utworzona z subtelnie zaznaczonych betonowych płyt, porośniętych mchami i wyższą trawą, wyraźnie zarysowującą przebieg ścieżki.	1. Należy przeprowadzić kontynuację ścieżki, uporządkować okalającą ją wysoką trawę poprzez przerzedzenia pomiędzy płytkami (●)(●)
	ZIELEŃ NISKA	Wyraźnie zarysowana, o niejednolitej formie. Posiada liczne przerzedzenia.	1. Należy zagęścić istniejące połacie trawy, celem powiększenia powierzchni biologicznie czynnej (●)(●)
	DOMINANTA	Komin zespołu Wielkiego Pieca „A" wraz z nagrzewnicami i wyciągiem ukośnym	1. Należy utrzymać obiekt i jego otoczenie w dobrym stanie technicznym oraz zgodnie z MPZP. Planuje się przeprowadzenie modernizacji obiektu (●)(●)(●)(●)
	SKLEPIENIE WNĘTRZA	Ujawnia się pomiędzy ścianami	1. Zachować, utrzymać w istniejącej formie (●)
	ELEMENT DYSHARMONICJNY	1. blachy w ścianie obiektywnej 2. nieczystości- pozostałości po działalności Huty	1. likwidacja (●)(●)(●)(●)

Wnioski i rekomendacje:

Wnętrza W1 i W2 stanowią wartościowy fragment historycznego założenia Huty Pokój, zachowujący czytelne cechy dawnego układu urbanistycznego huty oraz wysoki potencjał rewitalizacyjny, związany z bliskim sąsiedztwem rewitalizowanego obiektu Wielkiego Pieca „A". Ze względu na działania związane z rewitalizacją zespołu zabudowań Wielkiego Pieca „A" wskazane jest funkcjonalne i kompozycyjne powiązanie obu wnętrz z projektowanymi przestrzeniami publicznymi oraz trasami zwiedzania.

W procesie likwidacji i przekształceń zakładu konieczne jest zachowanie elementów historycznego zagospodarowania współtworzących charakter wnętrz, w szczególności zabudowy przemysłowej, infrastruktury technicznej oraz relacji widokowych. Wskazane jest także przywrócenie historycznych walorów architektonicznych zabudowy poprzez usunięcie wtórnych przekształceń oraz prowadzenie prac konserwatorskich z poszanowaniem autentycznej substancji obiektów (zgodnie z architektoniczną dokumentacją archiwalną). Wnętrza powinny zostać objęte ochroną przed przekształceniami prowadzącymi do utraty ich wartości przestrzennych, w szczególności przed lokalizacją funkcji magazynowo-składowych (sąsiedztwo z terenem UP - usługi publiczne w MPZP), parkingów innych niż służących obsłudze inwestycji oraz zabudowy zakłócającej historyczną kompozycję i ekspozycję zespołu.

15.3.4. Młyn wodny w Halembie

Rysunek 107. Analiza elementów WAK zespołu zabudowań młyna wodnego. Oprac. autorka.

Wnętrze architektoniczno-urbanistyczne młyna wodnego jest wnętrzem o półzamkniętym charakterze, którego kompozycja oparta jest na ścisłej relacji historycznej zabudowy z ciekiem wodnym rzeki Kłodnica i zielenią (strona południowa). Przedmiotowe wnętrze współtworzą ściany subiektywne i obiektywne tworzone w dużej mierze zróżnicowanych gatunków zieleni wysokiej. Ścianę subiektywną tworzy niskie ogrodzenie o przeziernej formie, domykające wnętrze od południa jedynie pozornie. Przedmiotowe wnętrze funkcjonuje na zasadzie przenikania znacznej przestrzeni przyrodniczej oraz obiektu historycznego młyna wodnego. Dominanty D1, D2 i D3 tworzą budynek młyna oraz wertykalne

wysokie drzewa iglaste. Szczególnie istotną rolę odgrywa tu naturalna obudowa roślinna, która wzmacnia poczucie zamknięcia przestrzeni i jednocześnie miękko kadruje widoki na obiekt i jego sąsiedztwo. Podłogę wnętrza tworzy przede wszystkim koryto cieku wodnego wraz z jego naturalnym brzegiem, pole uprawne zlokalizowane przed budynkiem młyna oraz ciąg komunikacyjny biegnący wzdłuż rzeki Kłodnica. Ciek wodny staje się główną osią kompozycyjną wnętrza, organizując zarówno percepcję przestrzeni, jak i sposób ekspozycji młyna wodnego. W przedmiotowym przypadku woda nie jest jedynie elementem krajobrazu, lecz współtworzy tożsamość miejsca oraz podkreśla historyczną funkcję zabudowań młyna wodnego.

Tabela 21. Elementy wnętrza WAK zespołu młyna wodnego. Oprac. autorka.

ELEMENT WAK	*ELEMENT WAK*	*CHARAKTERYSTYKA ELEMENTÓW WAK*	*WYTYCZNE DO ZAPISÓW W AKTACH I DOKUMENTACH PLANISTYCZNYCH/STRATEGICZNYCH* ● *- Uchwała Krajobrazowa* ● *- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego* ● *- Uchwała o utworzeniu Parku Kulturowego* ● *- Gminny Program Opieki nad Zabytkami*
ŚCIANY	**ŚCIANA OBIEKTYWNA**	Stanowi prawostronne domknięcie wnętrza wysoką roślinnością o bardzo dużej różnorodności gatunkowej. Ze względu na uformowanie wnętrza ściana posiada gradację, a na jej niższych częściach zieleń niewysoką o wysokiej różnorodności, tworzącą charakter miejsca. Ściana złożona jest z drzew o liściastych o różnej gradacji wysokościowej. Gatunki występujące: brzozy brodawkowate, jesiony wyniosłe, olsze szare, topole balsamiczne, czarne bzy.	1. Należy utrzymać w obecnej formie (●)(●)(●)
	ŚCIANA SUBIEKTYWNA (PŁOTEK)	Delikatnie zarysowany płot o wysokiej przezierności (siatka), w kolorze zieleni. Konieczny do prowadzenia na ternie zespołu młynarskiego gospodarstwa.	1. Należy utrzymać w obecnej formie lub zlikwidować (●)(●)(●)
PODŁOGA	**PRZEDPOLE EKSPOZYCYJNE (AKCENTY)**	Ze względu na uformowanie wnętrza ekspozycja obiektu zlokalizowana jest przed nim, w niższej partii koryta rzeki tworząc pasmo zieleni niskiej o bogatej szacie roślinnej o różnej kolorystyce, tworzącej charakter miejsca. Poszczególne pojedyncze rośliny o różnorodnej gradacji wysokościowej, nie przekraczającej 1,5 m. Gatunki akcentujące przedpole: jesion, wierzba, chrzan, rdestowiec, pnącza, trawy wysokie.	1. Należy utrzymać w obecnej formie (●)(●)(●)

PODŁOGA	**RZEKA KŁODNICA**	Stanowi oś wnętrza, odbijającą jego ściany i elementy wpływające na ekspozycję, delikatnie zarysowując ją. Stanowi także miejsce przebywania zwierząt wodnych, w tym kaczek i żab.	1. Należy utrzymać w obecnej formie (na podstawie Ustawy Prawo Wodne, Ustawy o Ochronie Przyrody i Prawo ochrony środowiska) (●)(●)
	ZIELEŃ NISKA	Wyraźnie zarysowana, o niejednolitej formie.	1. Należy utrzymać w obecnej formie
ELEMENTY KOMPOZYCJI	**DOMINANTA 1,2,3**	Dominanty podzielone ze względu na charakter: 1. dominanty wysokościowe, tworzone przez dwa wysokie świerki 2. dominanta architektoniczna - budynek młyna w złym stanie technicznym, nieuregulowane stosunki prawne względem własności obiektu.	1. Należy utrzymać obiekt i jego otoczenie w dobrym stanie technicznym oraz zgodnie z MPZP (●)(●)(●)(●)
	SKLEPIENIE WNĘTRZA	Ujawnia się pomiędzy ścianami budynków.	
	TŁO	Jest tworzone przez zadrzewienia oraz budynek znajdujące się w oddali, na ostatnim planie.	1. Zachować (●)(●)(●)

Wnioski i rekomendacje:

Wnętrze charakteryzuje się wysokimi walorami krajobrazowymi wynikającymi z harmonijnego współwystępowania historycznej zabudowy młyna, cieku wodnego oraz roślinności zróżnicowanej gatunkowo, czego wynikiem jest silne zróżnicowanie kolorystyczne podczas sezonu wiosennego i jesiennego. Kluczowym elementem wymagającym ochrony jest zachowanie relacji przestrzennych pomiędzy budynkiem młyna, korytem rzeki oraz otaczającą zielenią, które współtworzą historyczny krajobraz obiektu. Konieczne jest także podjęcie działań zmierzających do zabezpieczenia historycznych elementów terenowych w postaci **młynówki, kamieni młyńskich, przepustów wodnych oraz oryginalnych elementów wyposażenia młyna poprzez objęcie ich ochroną konserwatorską.** Konieczna jest także rewitalizacja budynku młyna oraz jego historycznego wyposażenia, którego stan techniczny oraz nieuregulowane kwestie własnościowe stanowią główne zagrożenie dla zachowania obiektu. Zwraca się także uwagę na zachowanie i pielęgnację istniejącej zieleni o charakterze naturalnym, przy jednoczesnym ograniczeniu gatunków inwazyjnych mogących negatywnie wpływać na ekspozycję obiektu i funkcjonowanie ekosystemu rzecznego. Wszelkie przyszłe przekształcenia powinny uwzględniać otwartość i silnie krajobrazowy charakter wnętrza oraz wykluczać zabudowę mogącą zakłócić ekspozycję młyna, doliny rzecznej i powiązań widokowych.

Wnioski

Przeprowadzone badania czterech zabytkowych zespołów i obiektów przemysłowych, w tym sześciu różnorodnych wnętrz architektoniczno-krajobrazowych o zróżnicowanej formie i położonych w odmiennych warunkach terenowych potwierdziły przydatność metody wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (WAK) w analizie otoczenia zabytków przemysłowych. Metoda ta umożliwia identyfikację ścian, dominant, osi widokowych, otwarć krajobrazowych oraz innych elementów kompozycyjnych wpływających na percepcję i ekspozycję przemysłowego obiektu zabytkowego. Przedmiotowa metoda pozwala na ocenę relacji przestrzennych pomiędzy zabytkiem, a jego **otoczeniem będącym składową zabytku przemysłowego** oraz identyfikację zagrożeń wynikających z przekształceń zagospodarowania terenu. Przeprowadzone badania wskazują na postępującą degradację przestrzeni przemysłowych oraz potwierdzają konieczność identyfikacji i **ochrony wnętrz architektoniczno-krajobrazowych** kształtujących się na terenach poprzemysłowych.

Rozszerzenie przedmiotowej metody o rekomendacje przeznaczone do wdrożenia w dokumentach strategicznych i aktach planistycznych gminy wskazuje, że metoda ta **może być rekomendowana jako skuteczne narzędzie wspomagające ochronę i planowanie otoczenia zabytków przemysłowych, pod warunkiem jej dostosowania do specyfiki otoczenia zabytku przemysłowego (odmienny dla każdego przypadku) oraz uzupełnienia o zagadnienia związane z dziedzictwem przemysłowym i możliwościami procesów rewitalizacyjnych, jakim poddawane są tereny poprzemysłowe.**

PODSUMOWANIE I DYSKUSJA WYNIKÓW BADAŃ

Przeprowadzone badania potwierdziły złożoność problematyki ochrony dziedzictwa poprzemysłowego w warunkach współczesnych przekształceń przestrzennych. Analiza historycznych i współczesnych form zagospodarowania obiektów oraz terenów poprzemysłowych, uzupełniona oceną dokumentów planistycznych i studiami przypadków umożliwiła identyfikację najważniejszych czynników wpływających na zachowanie wartości kulturowych, krajobrazowych i przestrzennych dziedzictwa przemysłowego, ze szczególnym uwzględnieniem jego otoczenia. Wyniki badań wykazały, że szczególnego znaczenia nabiera ochrona otoczenia zabytków przemysłowych, które chociaż nie stanowi przedmiotu ochrony samo w sobie pełni istotną rolę w zachowaniu i właściwej ekspozycji wartości zabytkowych oraz wspiera możliwości adaptacyjne obiektów zabytkowych. Otoczenie zabytku przemysłowego pozostaje ściśle związane z cyklem życia terenu przemysłowego i podlega przekształceniom wraz ze zmianami jego zagospodarowania. Sam zabytek przemysłowy może funkcjonować jako samodzielny przedmiot ochrony konserwatorskiej, jednak zachowanie jego wartości technologicznych, historycznych, krajobrazowych i przestrzennych wymaga również ochrony otoczenia oraz utrzymania historycznych relacji przestrzennych. W podsumowaniu przedstawiono syntezę uzyskanych wyników, poddano je dyskusji w świetle dotychczasowego stanu wiedzy oraz dokonano weryfikacji przyjętych tez badawczych:

- **Instrumenty planowania przestrzennego obowiązujące w Polsce nie zapewniają skutecznej ochrony ekspozycji oraz powiązań krajobrazowych obiektów poprzemysłowych.**

Przeprowadzone badania wykazały, że instrumenty planowania przestrzennego obowiązujące w Polsce nie zapewniają skutecznej ochrony ekspozycji oraz powiązań krajobrazowych obiektów poprzemysłowych. Obowiązujące regulacje koncentrują się przede wszystkim na ochronie samego obiektu zabytkowego, natomiast w niewystarczającym stopniu odnoszą się do ochrony jego otoczenia, historycznych relacji przestrzennych oraz krajobrazu kulturowego, czego dowodem może być konieczność uzyskiwania opinii konserwatorskiej nie związanej prawnie na działania niewymajające zgłoszenia i pozwolenia na budowę w strefach ochrony konserwatorskiej.

Szczególne ograniczenia dostrzegalne są w rozwiązaniach dotyczących planu ogólnego gminy, którego zakres nie obejmuje zasad ochrony zabytków, ich otoczenia ani wyznaczania stref ochrony konserwatorskiej, co przekłada się na konieczność uzgadniania tego aktu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, na podstawie jednostek planistycznych oraz wskaźników, lista zabytków znajduje się jedynie w załączniku do uchwały.

W świetle uzyskanych wyników badań zasadne wydaje się rozszerzenie katalogu profili dodatkowych stref planistycznych w planie ogólnym o zagadnienia związane z ochroną dziedzictwa kulturowego. Powinny one obejmować w szczególności *ochronę otoczenia zabytków historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych, historycznych zespołów budowlanych oraz krajobrazu kulturowego* (Bobek i in. 2025). Rozwiązanie takie umożliwiłoby pełniejsze uwzględnienie wartości kulturowych w procesie planowania przestrzennego oraz zwiększyłoby skuteczność ochrony krajobrazu poprzemysłowego.

Poza strefami ochrony konserwatorskiej istotnym elementem systemu ochrony dziedzictwa pozostają tereny sąsiadujące z zabytkami oraz ich otoczeniem. Stanowią one obszar styku kompetencji organów ochrony konserwatorskiej i planowania przestrzennego, od którego w dużej mierze zależy zachowanie właściwego kontekstu krajobrazowego, ekspozycji oraz powiązań przestrzennych zabytków. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że skuteczna ochrona dziedzictwa, w szczególności przemysłowego, wymaga ścisłej współpracy obu tych systemów oraz uwzględnienia wartości krajobrazowych już na etapie sporządzania dokumentów planistycznych.

- **W procesach przekształceń przestrzennych cele związane z ochroną dziedzictwa poprzemysłowego mogą pozostawać drugorzędne wobec celów inwestycyjnych, co może prowadzić do osłabienia czytelności historycznych struktur przemysłowych w krajobrazie miasta.**

Przeprowadzone badania wykazały, że w procesach przekształceń przestrzennych cele związane z ochroną dziedzictwa poprzemysłowego **mogą pozostawać drugorzędne wobec celów inwestycyjnych, co może prowadzić do osłabienia czytelności historycznych struktur przemysłowych w krajobrazie miasta**. Jedną z przyczyn tego zjawiska jest niewystarczające określenie zakresu ochrony otoczenia zabytków w decyzjach administracyjnych oraz dokumentach planistycznych.

W związku z tym zasadne wydaje się obligatoryjne graficzne wyznaczania granic otoczenia zabytku na mapie stanowiącej załącznik do decyzji o wpisie do rejestru zabytków lub uzupełnienie dotychczas wydanych decyzji o taki załącznik. Obecnie w wielu przypadkach granice otoczenia określane są głównie w formie opisowej, co utrudnia ich jednoznaczną interpretację oraz stosowanie w procesach inwestycyjnych. Jednocześnie wyniki badań wskazują na potrzebę rozszerzenia zakresu informacji zawartych zarówno w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków, jak i kartach ewidencyjnych zabytków o szczegółową charakterystykę otoczenia wraz z uzasadnieniem jego ochrony. Dokumentacja ta powinna wskazywać elementy zagospodarowania przestrzennego, relacje widokowe, powiązania funkcjonalne oraz wartości krajobrazowe, które uzasadniają objęcie danego obszaru ochroną.

Rozwiązanie takie zwiększyłoby przejrzystość procesu ochrony konserwatorskiej oraz ułatwiłoby uwzględnianie wartości krajobrazowych w procedurach planistycznych i inwestycyjnych.

Należy również zauważyć, że zabytki przemysłowe są najczęściej zlokalizowane na terenach poprzemysłowych wyposażonych w rozbudowaną infrastrukturę techniczną, obejmującą między innymi bocznice i linie kolejowe, układy komunikacyjne oraz sieci technologiczne. Obszary te często zajmują atrakcyjne lokalizacje w strukturze przestrzennej miast, niejednokrotnie w ich centralnych lub dobrze skomunikowanych częściach (Gasidło 1998, 142). Z tego względu stanowią przedmiot silnej presji inwestycyjnej, a obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego nierzadko dopuszczają ich przekształcenie pod nowe funkcje produkcyjne, usługowe lub magazynowe o znacznej skali.

Przekształcenia te są często uzasadniane potrzebą tworzenia nowych miejsc pracy jako rekompensaty za likwidację historycznych zakładów przemysłowych. W praktyce argument ten nie zawsze znajduje pełne odzwierciedlenie w rzeczywistych efektach społeczno-gospodarczych. W wielu przypadkach prowadzi on do zastępowania historycznych struktur przemysłowych nową zabudową, przy jednoczesnym zatarciu wartości kulturowych, przestrzennych i krajobrazowych dziedzictwa przemysłowego. W konsekwencji dochodzi do utraty autentyczności i integralności historycznych zespołów przemysłowych oraz osłabienia ich roli jako elementów tożsamości miasta.

- **Efektywna ochrona krajobrazu poprzemysłowego wymaga redefinicji oraz uzupełnienia pojęć i narzędzi wykorzystywanych w systemie ochrony konserwatorskiej i planowania przestrzennego.**

Przeprowadzone badania wykazały, że skuteczna ochrona otoczenia zabytków przemysłowych jest nierozerwalnie związana z ochroną krajobrazu oraz relacji przestrzennych występujących pomiędzy obiektem a jego otoczeniem. Uzyskane wyniki wskazują na konieczność uzupełnienia obowiązującego systemu ochrony konserwatorskiej i planowania przestrzennego o nowe definicje oraz instrumenty ochrony. W szczególności zasadne wydaje się rozszerzenie ustawowej definicji otoczenia zabytku (ustawa o ochronie zabytków […], art. 3 ust. 15), która obecnie odnosi się wyłącznie do terenu wyznaczanego decyzją o wpisie do rejestru zabytków, na wszystkie formy ochrony zabytków. Rozwiązanie takie umożliwiłoby objęcie ochroną przestrzeni mającej istotne znaczenie dla zachowania wartości krajobrazowych, kompozycyjnych i ekspozycyjnych obiektów zabytkowych, niezależnie od formy ich ochrony.

Wyniki przeprowadzonych badań historycznych, przestrzennych, krajobrazowych, widokowych oraz planistycznych wskazują na potrzebę zmiany obowiązującej definicji otoczenia zabytku. W związku z tym proponuje się jej następujące brzmienie:

otoczenie zabytku: przestrzeń obejmująca teren wokół zabytku oraz obszary, budynki i budowle pozostające z nim w historycznych, funkcjonalnych (w tym technologicznych), kompozycyjnych, lub widokowych relacjach, których zachowanie jest niezbędne dla ochrony jego wartości historycznych, artystycznych, naukowych lub krajobrazowych.

Należy także wziąć pod rozważanie przyjęcie w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami poniższego pojęcia zabytku przemysłowego wprowadzonego do raportu TICCIH w 2003 roku (TICCIH 2003) do polskiego ustawodawstwa:

zabytek przemysłu: *obejmuje pozostałości kultury przemysłowej, które posiadają wartość historyczną, technologiczną, społeczną, architektoniczną lub naukową. Do pozostałości tych należą: budynki i maszyny, warsztaty, młyny i fabryki, kopalnie oraz obiekty służące do przetwarzania i rafinacji, magazyny i składy, miejsca wytwarzania, przesyłu i wykorzystania energii, transport wraz z całą infrastrukturą, a także obiekty związane z życiem społecznym w kontekście przemysłu, takie jak budynki mieszkalne, miejsca kultu religijnego czy placówki edukacyjne* (TICCIH 2003, 2; tłum własne).

Jednocześnie wyniki badań wskazują na potrzebę wprowadzenia do systemu planowania przestrzennego jednoznacznych definicji pojęć odnoszących się do ochrony krajobrazu, takich jak **dominanta, sylweta miasta, akcent** czy **ekspozycja zabytku**. Obecny brak ich ustawowego zdefiniowania powoduje, że pojęcia te są interpretowane indywidualnie w poszczególnych dokumentach planistycznych, co prowadzi do niejednolitości stosowanych rozwiązań, trudności interpretacyjnych oraz zróżnicowanego poziomu ochrony wartości krajobrazowych i kulturowych. Wprowadzenie przedmiotowych pojęć do polskiego ustawodawstwa przyczyniłoby się do podniesienia ich rangi normatywnej, zapewnienia jednolitej interpretacji oraz ujednolicenia zasad ich stosowania przez organy administracji publicznej, projektantów i konserwatorów zabytków. Pozwoliłoby również na zwiększenie skuteczności ochrony relacji przestrzennych, krajobrazowych i ekspozycyjnych zabytków w procesach planowania przestrzennego.

W celu weryfikacji postawionych tez badawczych sformułowano również pytanie badawcze, którego rozstrzygnięcie pozwoliło ocenić możliwość opracowania metodyki ochrony konserwatorskiej obiektów przemysłowych i ich otoczenia: **czy możliwe jest wypracowanie efektywnych i metodologicznie uzasadnionych schematów postępowania przy wprowadzaniu ochrony konserwatorskiej obiektu oraz jego otoczenia, które jednocześnie zapewniałyby utrzymanie ciągłości jego funkcjonowania w mieście i odpowiednią ekspozycję?**

Przeprowadzone badania potwierdziły, że możliwe jest wypracowanie efektywnego i metodologicznie uzasadnionego schematu postępowania przy wprowadzaniu ochrony

konserwatorskiej obiektu przemysłowego oraz jego otoczenia. Opracowane narzędzie badawcze umożliwia identyfikację relacji przestrzennych pomiędzy obiektem a jego otoczeniem oraz wyznaczenie kierunków ochrony uwzględniających zarówno zachowanie wartości zabytkowych, jak i utrzymanie funkcjonowania obiektu i terenów z nim sąsiadujących w strukturze miasta. Wyniki badań wykazały, że uwzględnienie ekspozycji krajobrazowej już na etapie planowania działań konserwatorskich i planistycznych pozwala na zachowanie (w momencie likwidacji zakładu przemysłowego) czytelności historycznych dominant, ochronę powiązań widokowych oraz ograniczenie przekształceń prowadzących do utraty wartości krajobrazowych. Przedstawione narzędzia badawcze dążą do eliminacji zagrożeń wynikających z dokumentów planistycznych gminy. Zastosowanie zaproponowanej metodyki w analizowanych studiach przypadku potwierdziło jej przydatność jako narzędzia wspomagającego proces podejmowania decyzji dotyczących ochrony i zagospodarowania terenów przemysłowych.

REKOMENACJE DO DLASZYCH BADAŃ

Przeprowadzone badania stanowią punkt wyjścia do dalszych analiz dotyczących ochrony otoczenia zabytków przemysłowych w procesach planowania przestrzennego. Uzyskane wyniki wskazują, że skala mezo, obejmująca bezpośrednie otoczenie obiektu pozostaje jednym z najmniej istotnie rozpoznanych obszarów badań nad ochroną dziedzictwa przemysłowego.

Analiza zagranicznych przykładów, w szczególności z Niemiec i Republiki Czeskiej, wykazała bardziej kompleksowe podejście do rewitalizacji terenów poprzemysłowych, obejmujące nie tylko zachowanie historycznej zabudowy, lecz również ochronę układów komunikacyjnych, infrastruktury technicznej, osi widokowych, dominant krajobrazowych oraz historycznych relacji przestrzennych. Zasadne wydaje się zatem rozszerzenie badań porównawczych o kolejne państwa europejskie oraz ocenę możliwości implementacji stosowanych tam rozwiązań do polskiego systemu planowania przestrzennego i ochrony konserwatorskiej.

Istotnym kierunkiem dalszych badań powinno być również doskonalenie metod oceny zagrożeń dla otoczenia zabytków oraz rozwój narzędzi wspomagających proces planowania przestrzennego. Zaproponowane w pracy autorskie narzędzie oceny zagrożeń może zostać zweryfikowane w szerszej skali i wdrożone przez jednostki samorządu terytorialnego jako element wspomagający ochronę zarówno zabytków przemysłowych, jak i innych kategorii zabytków nieruchomych.

Dalszych badań wymaga również ocena skuteczności proponowanych zmian legislacyjnych, w szczególności dotyczących definicji otoczenia zabytku, ochrony relacji krajobrazowych oraz wprowadzenia nowych instrumentów planowania przestrzennego służących ochronie ekspozycji i otoczenia obiektów zabytkowych. Istotnym kierunkiem dalszych badań pozostaje także doprecyzowanie narzędzi służących ocenie zagrożeń oraz presji inwestycyjnej wywieranej na tereny przemysłowe.

BIBLIOGRAFIA

Adamiak, Włodzimierz. 2009. „Wieże fabryczne - elementy krajobrazu Łodzi poprzemysłowej". *Zeszyty Naukowe. Budownictwo / Politechnika Łódzka* 59: 105-119.

Ajdukiewicz, Andrzej, Janusz Brol, Andrzej Malczyk i Marek Własczczuk. 2003. „Drewniana zabytkowa wieża radiostacji w Gliwicach". *Wiadomości Konserwatorskie* 14: 28-33.

Amato-Lourenco, Luis Fernando. **2026.** „From Slaughterhouse to Cultural Engine". *Nature Cities* 3: 479-480. https://doi.org/10.1038/s44284-026-00456-6.

ARCHE.2025.„Nowe życie elektrociepłowni w Zabrzu". Dostęp 9 sierpnia 2026 r. https://arche.pl/aktualnosci/nowe-zycie-elektrocieplowni-w-zabrzu/.

Areal Böhler. b.d. „Vision 2035+". Dostęp 9 sierpnia 2026. https://areal-boehler.de/en/vision-2035.

Arno, Maria. 2025. „Integrating Museum Narratives in the Adaptation of Post-Industrial Heritage to Multifunctional Buildings in Warsaw, Poland". *Muzeológia a Kultúrne Dedičstvo* 13: 39-57. https://doi.org/10.46284/mkd.2025.13.3.3.

Bajerowski, Tomasz. 1991. *Ocena, ochrona i kształtowanie krajobrazu wiejskiego, jako składnik programowania prac urządzeniowo-rolnych.* Rozprawa doktorska, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.

Bell, Daniel. 1976. *The Coming of Post-Industrial Society*: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books.

Berełkowski, Robert. 2014. „Funkcja jako nośnik continuum w zabytku architektury". W *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*: praca zbiorowa, red. Bogusław Szmygin, 57-66.

Bielawska-Pałczyńska, Joanna, Anna Fogel, Grzegorz Grajewski, Krystian Grzesica, Roman Marcinek, Zbigniew Myczkowski, Agnieszka Nowak-Gąsienica, Robert Piaskowski, Tomasz Przybyło, i Andrzej Siwek. 2022. *Park kulturowy. Szansa i wyzwanie*. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa. https://ksiegarnia.nid.pl/produkt/park-kulturowy/

Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Rudzie Śląskiej. 2020. Karta adresowa zabytku nr 469/606 - Budynek dworca PKP i zespół stacyjny Ruda Chebzie.

Błachuta, Bolesław i Ewa Kowalówka. **2020.** „Adaptacja zabytkowych obiektów byłej kopalni węgla kamiennego Katowice dla potrzeb nowego Muzeum Śląskiego". *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego* 12: 25-45.

Bogdanowski, Janusz. 1977. „Metoda „jednostka-wnętrze" w rewaloryzacji krajobrazu miast zabytkowych". *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury* 11: 73-84.

Bogdanowski, Janusz. 1999. *Metoda jednostek i wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) w studiach i projektowaniu: (podstawowe wiadomości): pomoc dydaktyczna*. 4. wyd. Kraków: Politechnika Krakowska.

Bolek, Tomasz. 2016. „Analiza optymalnego sposobu użytkowania w inwestycjach w poprzemysłowe nieruchomości zabytkowe". Studia Ekonomiczne. *Studia Ekonomiczne* 305: 126-139.

Brudnik, Krzysztof, Andrzej Gonet, Jerzy Przybyło, Stanisław Stryczek, i Agnieszka Wolańska. 2017. *Kopalnia Soli „Wieliczka": natura i technika: ratowanie zabytku*. Wieliczka: Kopalnia Soli „Wieliczka" Trasa Turystyczna.

Buchanan, Robert Angus. 1972. *Industrial Archaeology in Britain*. Harmondsworth: Penguin. Pelican Books.

Buszman, Henryk, Jan Górecki, Andrzej Stania, i Bernard Szwarcer. 1996. *Kopalnia Węgla Kamiennego „Bielszowice" w latach 1895-1996*. Katowice: Górnośląska Oficyna Wydawnicza.

Buszman, Henryk, Jan Górecki, Andrzej Stania, i Bernard Szwarcer. 1996. *Kopalnia Węgla Kamiennego „Bielszowice" w latach 1895-1996.* Katowice: Górnośląska Oficyna Wydawnicza.

Buszman, Henryk. 1988. „Przyczynek do początków górnictwa węgla kamiennego - Kopalnia Węgla Kamiennego „Wawel" w Rudzie Śląskiej najstarsza na Górnym Śląsku". *Wiadomości Górnicze* 39 (3): 78-80.

Caban, Ewa, Danuta Cholewa, Anna Cieplak, Łukasz Dziuba, Aleksandra Goniewicz, Irena Kontny, Małgorzata Pietrzak, Piotr Rygus, Małgorzata Tkacz-Janik, i Martyna Walker. 2019. Studium krajobrazu kulturowego dzielnicy Ruda w Rudzie Śląskiej na potrzeby utworzenia parku kulturowego. Tom I. Pod redakcją Ewy Caban. Katowice: Regionalny Instytut Kultury w Katowicach / Centrum Dziedzictwa. https://wirtualnaruda.pl /park_kulturowy/Studium_Krajobrazu_tom1.pdf

Caignet, Aurore. 2020. „Reinventing and Promoting Northern Industrial Heritage: Regeneration in the Textile Sites of Ancoats and Saltaire". *Revue française de civilisation britannique* 25 (2).

Cakar, Deniz, i Müjgan Karatosun. 2025. „The Dilemma of Conservation and Adaptation in the Reuse of Urban Historic Industrial Areas - Case Study: Manufaktura (Poland) and Ex-Mattatoio (Italy)". *Kent Akademisi* 18 (2): 943-963. https://doi.org/10.35674/kent.1493582.

Chabiera, Aleksandra, Anna Kozioł, Bartosz Skaldawski, red. 2020. *Dziedzictwo obok mnie: poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach*. Wyd. 2. popr. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Chudek, Mirosław, Stanisław Duchowski, i Włodzimierz Czuber. 1978. „Ocena zagospodarowania nieużytków pogórniczych w świetle ochrony środowiska naturalnego w rejonie Zagłębia Górnośląskiego". *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Górnictwo* 79/528: 31-43.

Cymerman, Ryszard, i Janusz Koc. 1993. *Metoda oceny atrakcyjności ekologiczno-krajobrazowej obszarów wiejskich.* Wydawnictwo Akademii Rolniczo-Technicznej.

Czyńska, Klara, Waldemar Marzęcki, i Paweł Rubinowicz. 2011. *Studium wartości widokowych miasta Lublin*. Szczecin-Lublin.

Czyńska, Klara, Waldemar Marzęcki, i Paweł Rubinowicz. 2020. *Studium kompozycyjne Szczecina. Ochrona kształtowanie krajobrazu miasta z oceną możliwości lokalizacji zabudowy wysokiej i wysokościowej.* Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Wydział Architektury.

Danowska-Prokop, Barbara, i Urszula Zagóra-Jonszta. 2023. *Wybrane problemy historii gospodarczej powszechnej i Polski*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. https://doi.org/10.22367/uekat.9788378758334.

Dąbrowska-Budziło, Krystyna. 2002. *Treść krajobrazu kulturowego w jego kształtowaniu i ochronie. Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej. Architektura 46.* Kraków: Politechnika Krakowska.

Dąbrowski, Jacek, i Bartosz M. Walczak. 2018. „Nieoczywista rola ruin poprzemysłowych w krajobrazie kulturowym Polski". *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego* 6: 43-52.

Dąbrowski, Jacek, i Bartosz M. Walczak. 2022. „Poland". W *TICCIH National Reports 2019-2022: National Reports on Industrial Heritage*, red. James Douet, 86-89. Montreal: TICCIH.

Dąbrowski, Jacek. 2017. „Dziedzictwo przemysłu - dziedzictwo niechciane - dziedzictwo nieznane". *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego* 3: 147-60. https://doi.org/10.24358/ODK_2017_03_11.

Dolní Vítkovice. b.d. „Muzeum Górnictwa w Parku Landek". Dostęp 8 sierpnia 2026. https://www.dolnivitkovice.cz/pl/landek-park/.

Dorstewitz, Philipp. 2014. „Planning and Experimental Knowledge Production: Zeche Zollverein as an Urban Laboratory". *International Journal of Urban and Regional Research* 38 (2): 431-49. https://doi.org/10.1111/1468-2427.12078.

Dworak, Jan Stefan. 1985. *Ruda Śląska: przewodnik*. Ruda Śląska:Towarzystwo Przyjaciół Miasta Rudy Śląskiej.

Dworak, Małgorzata, i Paulina Tobiasz-Lis. 2016. „Współczesne znaczenie dziedzictwa przemysłowego w dolinie rzeki Kamiennej (woj. świętokrzyskie)". *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* 26: 115-133. https://doi.org/10.18778/1508-1117.26.07.

Dylong, Karolina. 2024. „Rewitalizacja terenów pokopalnianych w Zagłębiu Dąbrowskim. Studium przemian". *Builder* 28 (10): 2-5. https://doi.org/10.5604/01.3001.0054.7313.

EC1 Łódź. b.d. „O EC1". Dostęp 9 sierpnia 2026. https://ec1lodz.pl/czym-jest-ec1/o-ec1.

ERIH. b.d. a. „Mueller Cloth Mill LVR Muzeum Przemysłowe - ERIH". b.d. Dostęp 21 czerwca 2026. https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/mueller-cloth-mill-lvr-industrial-museum.

ERIH. b.d. b. „A Little Bit of History". Dostęp 21 czerwca 2026. https://www.blegnymine.be/en/little-bit-history.

ERIH. b.d. c. „Kopalnia Botallack". Dostęp 9 sierpnia 2026. https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/botallack-mine.

ERIH. b.d. d. „London Museum of Water & Steam". Dostęp 9 sierpnia 2026. https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/london-museum-of-water-steam.

ERIH. b.d. e. „Stocznia NDSM - ERIH". Dostęp 9 sierpnia 2026. https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/ndsm-shipyard.

Faliszek, Krystyna. 1992. „Zarys dziejów osady huty „Pokój" w Nowym Bytomiu". W *Przestrzeń - środowisko społeczne - środowisko kulturowe: z badań nad starymi dzielnicami miast Górnego Śląska*, red. Krystyna Wódz, 21-32. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Fernández Jubín, Sara. 2024. „De la antigua Fábrica de Tabacos de San Sebastián a la nueva Tabakalera: un estudio integral" [Od dawnej Fabryki Tytoniu w San Sebastian do nowej Tabakalera: kompleksowe studium]. *erph_ Revista electrónica de Patrimonio Histórico*, 34: 86-126. https://doi.org/10.30827/erph.34.2024.28431.

Fogel, Anna. 2021. „Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne w kontekście ochrony zabytków oraz ochrona krajobrazu - uwarunkowania prawne". W *Ochrona zabytków - aspekty materialnoprawne i procesowe*, red. Katarzyna Zalasińska, 120-134. Warszawa: Wydawnictwo KSAP.

Fogel, Anna. 2022. „Obowiązek uwzględniania ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego przy wydawaniu pozwolenia konserwatorskiego". *Ochrona Zabytków* 2: 141-149.

Fogel, Anna. 2024. *Ochrona zabytków w aktach planistycznych gminy i strategii rozwoju gminy - stan po reformie planowania przestrzennego*. Ekspertyzy i opracowania, nr 165: Łódź: Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego.

Franta, Julian. 2012. „Rewitalizacja obszarów poprzemysłowych - dwa przykłady - jedno podejście". *Czasopismo Techniczne. Architektura* 109 (12, 3-A): 145-150.

Frużyński, Adam. 2012. *Kopalnie węgla kamiennego w Polsce*. Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy.

Frużyński, Adam. 2020. *Historia koksowni „Orzegów" W Rudzie Śląskiej*. Ruda Śląska: Urząd Miasta Ruda Śląska.

Frużyński, Adam. 2022. *Huty żelaza i stali*. Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy.

Fundusze Europejskie dla Śląskiego. b.d. „Rusza budowa Dzielnicy Nowych - Katowickiego Hubu Gamingowo-Technologicznego". https://funduszeue.slaskie.pl/web/guest/w/rusza-budowa-dzielnicy-nowych-technologii. Dostęp 9 sierpnia 2026.

Galeria Szyb Wilson. b.d. „Szyb Wilson - Historia galerii". Dostęp 9 sierpnia 2026. https://www.szybwilson.org/historia-galerii.html.

Gałuszka, Krystian, red. 2004. *Karol Godula*. Ruda Śląska: Towarzystwo im. Karola Goduli.

Gasidło, Krzysztof, i Aleksandra Wyrzykowska. 2022. „Tereny pogórnicze w dokumentach strategicznych miast Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii". *Builder* 305 (12): 40-43. https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.0927.

Gasidło, Krzysztof. 1998. *Problemy przekształceń terenów poprzemysłowych*. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Architektura,* z. 37. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.

Gasidło, Krzysztof. 2013. „Przekształcenia terenów i obiektów poprzemysłowych jako problem urbanistyczno-architektoniczny województwa śląskiego". *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Architektura* 52: 65-80.

Gasidło, Krzysztof. 2019. „O przekształceniu przestrzeni przemysłu w miastach: Determinanty przekształceń". W *Prace Komisji Naukowych*, 215-217. Polska Akademia Nauk.

Gawęda, Przemysław, Tomasz Wagner, Sebastian Wróblewski, i Martina Peřinková. 2023. „Industrial Heritage and Art. Contemporary Adaptations of Post-Industrial Architecture in the Selected Areas of Upper Silesia and Dąbrowa Coal Basin". *Architectus* 4(76): 49-59. https://doi.org/10.37190/arc230405.

Gawłowski, J. Tadeusz, Franciszek Maurer, i Jacek Winnicki. 1985. „Wydział Architektury Politechniki Śląskiej". *Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej*, z. 1:7-27.

Gazda, Zbigniew. 1998. *Historia gospodarcza*. T. 1. Kielce: Wydział Zarządzania i Administracji AŚ.

Gerber, Piotr. 2008. „Development plans of the Museum of Industry and Railway in Silesia." W *Formy ochrony zabytków techniki: doświadczenia zebrane w trakcie realizacji projektu CONSIST zawartego w 6. Programie Ramowym,* 134-137. *Wrocław:* Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.

Gerber, Piotr. 2020. „Uwagi Na Temat Ochrony Historycznych Obiektów Przemysłowych. Śląskie Doświadczenia". *Architectus*, nr 1(61): 69-80. https://doi.org/10.37190/arc200109.

Gluch, Józef. 2002. *Moja Ruda*. Urząd Miejski:Wydział Kultury, Sportu i Rekreacji, Muzeum Miejskie im. Maksymiliana Chroboka.

Gmiter, Małgorzata. 2024. *Inwestycje przy zabytku. Poradnik dla samorządów*. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa. https://ksiegarnia.nid.pl/produkt/inwestycje-przy-zabytku/.

Gołąb, Krzysztof, red. 2024. *Ruda Śląska na dawnej pocztówce: ze zbiorów Muzeum Miejskiego im. Maksymiliana Chroboka w Rudzie Śląskiej.* Ruda Śląska: Muzeum Miejskie im. Maksymiliana Chroboka w Rudzie Śląskiej.

Graf Ara. 2005. *165 lat „Huty Pokój" S.A. w fotografiach*. Ruda Śląsa: Huta Pokój S.A.

Granda, Krzysztof. 2021. *Ruda Śląska - dzieje transportu szynowego*. Rybnik: T. 1. Eurosprinter.

Gresser, Thorsten. 2001. „Pittsburgh and the Ruhr Area: Common Patterns in the Fight against Shutdowns during the Decline of Steel". *Jahrbuch Für Wirtschaftsgeschichte / Economic History Yearbook* 42 (2): 65-74.

Grześkow, Iga. 2020. „Integracja Sztuki i Techniki Na Przykładzie Przemian Funkcji Obiektów Młynów Rothera w Historycznym Krajobrazie Bydgoszczy". W *Integracja Sztuki i Techniki w Architekturze i Urbanistyce*. T. 6/1: 17-28.

Grzonowski, Jacek, i Magdalena Siwirska. 2017. „Odnowa osady fabrycznej w Żyrardowie". *Builder* 53: 52-55.

Gyurkovich, Mateusz. 2019. „Wybrane przykłady transformacji zespołów poprzemysłowych". *Wiadomości Konserwatorskie* 57: 142-157. https://doi.org/10.17425/WK57TRANSFORMATION.

Hajda, Bogusław. 2021. *Adaptacja obiektów poprzemysłowych dla celów sportu.* Rozprawa doktorska, Politechnika Śląska, Wydział Architektury.

Hirsch, Robert, i Celina Łozowska. 2021. „Problematyka ochrony historycznej zabudowy przemysłowej na przykładzie zespołu portowo-stoczniowego Gdyni". *Ochrona dziedzictwa kulturowego* (11): 27-42. https://doi.org/10.35784/odk.2771.
https://doi.org/10.4000/rfcb.5401.

Hudson, Kenneth. 1963. *Industrial Archaeology: An Introduction*.London: J. Baker.

ICOMOS. 1931. *Karta Ateńska - postanowienia konferencji w Atenach w 1931 r.*

ICOMOS. 1979. *Karta z Burra. Karta ICOMOS Australia w sprawie miejsc o znaczeniu kulturowym.*

Industriada. 2026. „Festiwal Industriada". https://industriada.pl/festiwal/. Dostęp 22 lipca 2026 r.

Jabłoński, Wojciech, Edyta Banachowska, i Krystian Patyna. 2025. „Post-Industrial Adaptive Reuse in Poland as an Educational Template for Circular Economy in Architecture". *Sustainability* 17 (22): 9961. https://doi.org/10.3390/su17229961.

Jadwiszczok-Molencka, Helena. 2016. „Wartość zabytkowa mierzona w metrach. Ochrona zabytków w kontekście ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz prawa budowlanego". *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego* 2: 27-40.

Janeczek, Zdzisław. 1999. *Szkice z dziejów kopalni „Wawel": wydanie okolicznościowe z okazji zakończenia działalności kopalni „Wawel".* Katowice: Zdzisław Janeczek.

Jaros, Jerzy, red. 1987. *Kopalnia Wawel 1752-1987*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.

Jaros, Jerzy. 1984. Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich. Wyd. 2. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.

Jaros, Jerzy. 1991. *Dwa wieki Kopalni Węgla Kamiennego „Zabrze-Bielszowice"*. Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Górnictwa.

Jasiuk, Jerzy. 1965. Problemy ochrony zabytków techniki w Polsce. *Ochrona Zabytków* 18(3): 3-12.

Jerczyński, Michał. 2015. *Raport. Zabytki architektury i techniki kolejowej. Typologia, zasoby, stan zachowania, rekomendacje*. Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków. https://ksiegarnia.nid.pl/wp-content/uploads/2024/07/Zabytki-architektury-i-techniki-kolejowej-Raport.pdf.

Josińska, Barbara. 2015. „Rewitalizacja wież wyciągowych szybów I i II kopalni „Polska" w Świętochłowicach". *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego*7: 17-39.

Kaliński, Janusz. 1995. *Gospodarka polska w latach 1944-1989. Przemiany strukturalne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

Kamiński, Zbigniew. 1993. „Planowanie przestrzenne w GOP w latach 1945-1990 na tle koncepcji przekształceń przestrzenno-gospodarczych w rozwoju przemysłu". *Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej* z. 20:11-24.

Kanclerz, Feliks. 1951. „Ochrona zabytków budownictwa przemysłowego". *Ochrona zabytków* nr 3-4: 14-15.

Karczmarczyk, Stanisław, i Zygmunt Rawicki. 2009. „Zabytki post-przemysłowe, współczesne uwarunkowania ich ochrony". *Czasopismo Techniczne. Budownictwo* z. 9 2-B: 175-184.

Karpiński, Andrzej, Stanisław Paradysz, Paweł Soroka, i Wiesław Żółtkowski. 2013. *Losy po 1989 roku zakładów zbudowanych w PRL-u.* Warszawa: Muza.

Karpiński, Andrzej, Stanisław Paradysz, Paweł Soroka, i Wiesław Żółtkowski. **2015.** *Od uprzemysłowienia w PRL do deindustrializacji kraju: losy zakładów przemysłowych po 1945 roku*. Warszawa: Muza.

Kitson, Michael, i Jonathan Michie. 2014. „The Deindustrial Revolution: The Rise & Fall of UK Manufacturing, 1870-2010". *Working Papers* wp459. https://ideas.repec.org//p/cbr/cbrwps/wp459.html.

Klenner, Rainer. b.d. „ERIH, the European Route of Industrial Heritage - The Tourism Information Network of Industrial Heritage in Europe". *Issue Reports: Interdisciplinary Collaboration in Industrial Heritage Conservation*.

Klupsz, Lidia. 2016. „Krajobraz kulturowy jako kategoria zabytków i jego specyfika". *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego* 2: 41-56.

Koman, Wojciech. 2020. „Podziemna przestrzeń kulturalna Zabrza w kopalni „Guido"". *Konwersatorium Wiedzy o Mieście* 5: 141-151.

Konior, Agnieszka. 2021. *Zarządzanie dziedzictwem kulturowym w kontekście procesu rewitalizacji obszarów poprzemysłowych.* Kraków: Wydawnictwo Attyka.

Kontny, Irena, red. 2020. *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. T. 12. Nowe funkcje w zabytkach*. Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Kopiec, Bernard. 2007a. *Ruda Śląska zarys dziejów Kochłowice, Bykowina, Halemba, Kłodnica, Stara Kuźnia, Nowa Wieś*. T. 3. Ruda Śląska: Nakład autora.

Kopiec, Bernard. 2007b. *Ruda Śląska zarys dziejów Nowy Bytom, Bielszowice*. T. 2. Ruda Śląska: Nakład autora.

Kopiec, Bernard. 2007c. *Ruda Śląska zarys dziejów Ruda Śląska, Orzegów, Godula, Chebzie*. T. 1.Ruda Śląska: Nakład autora.

Kopiec, Bernard. 2014. *Ruda Śląska zarys dziejów. Orzegów, Gogula, Chebzie*. T. 1. Ruda Śląska: Bernard Kopiec.

Kozioł-Słupska, Anna, Maria Badeńska-Stapp, Anna Fogel, Edyta Tomczyk, i Katarzyna Spadło, red. 2022. Dziedzictwo kulturowe w rewitalizacji. Praktyczny poradnik. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa. https://ksiegarnia.nid.pl/produkt/dziedzictwo-kulturowe-w-rewitalizacji-praktyczny-poradnik/.

Kozioł-Słupska, Anna, Maria Badeńska-Stapp, Anna Fogel, i in. 2024. *Dziedzictwo kulturowe w rewitalizacji: praktyczny poradnik.* Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Kozub, Józef, red. 1984. *160 lat kopalni „Nowy Wirek”*. Katowice: Zakład Poligraficzny Przemysłu Węglowego Głównego Instytutu Górnictwa.

Krajewski, Piotr, i Barbara Mastalska-Cetera. 2016. „Rola audytu krajobrazowego w kontekście zasad funkcjonowania wybranych obszarów chronionych”. *Problemy Ekologii Krajobrazu XLIII*: 63-71.

Królikowski, Jeremi T., Kinga Rybak-Niedziółka, i Ewa A. Rykała, red. 2024. *Projektowanie krajobrazu miasta. Część I.* Warszawa: Wydawnictwo SGGW.

Krupa, Michał. 2013. „Przemiany architektoniczne Skawiny w 2 połowie XIX i na początku XX wieku. cz. I. Zakłady przemysłowe”. *Wiadomości Konserwatorskie* 35: 41-46.

Kubiak, Janusz. 1983. „Uwagi dotyczące ”Wytycznych do opracowania problematyki ochrony wartości kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego””. *Ochrona Zabytków* 3-4: 226-229.

Kulczyk, Sylwia. 2014. „Atrakcyjność turystyczna krajobrazu - przykłady podejścia systemowego”. *Turystyka Kulturowa* 4: 6-15.

Kuśnierz-Krupa, Dominika, Janusz Korzeń, i Jerzy Wowczak. 2025. „Ochrona dziedzictwa w polityce przestrzennej”. W *Integracja wokół dziedzictwa*. *Materiały na III Kongres Konserwatorów Polskich 14-16 X 2025. T. 2: Raporty zespołów eksperckich zorganizowanych przez Zarząd Główny SKZ*, 82-86. Warszawa-Kraków: Zarząd Główny Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków.

Lachowska, Magdalena, red. 2013. *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. T. 5. Zabytki przemysłu i techniki.* Katowice: Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Lecińska, Monika. 2019. „Czy strefa ochrony krajobrazu jest rodzajem strefy konserwatorskiej?” *OpenLEX.* Dostęp 9 sierpnia 2026. https://sip.lex.pl/pytania-i-odpowiedzi/czy-strefa-ochrony-krajobrazu-jest-rodzajem-strefy-ochrony-konserwatorskiej-622038501.

Lip-Kornatka, Marta, Sandra Pichlak-Czop, i Łukasz Urbańczyk. 2022. „Gminny program opieki nad zabytkami Miasta Ruda Śląska na lata 2023-2026”. Ruda Śląska: Miasto Ruda Śląska.

Lis, Wojciech. 2020. *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jako prawna forma ochrony zabytków*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Litwin, Urszula. 1997. *Synergiczne uporządkowanie struktur krajobrazowych na przykładzie Kotliny Mszańskiej.* Nr 225. Kraków: Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja.

Lorens, Piotr. 2010. *Rewitalizacja miast: planowanie i realizacja*. Gdańsk: Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej.

Mackiewicz, Marta. 2022. „Czy budowa placu zabaw wymaga uzgodnienia konserwatora, jeśli działka leży w strefie ochrony konserwatorskiej?” *OpenLEX*. Dostęp 9 sierpnia 2026 r. https://sip.lex.pl/pytania-i-odpowiedzi/czy-budowa-placu-zabaw-wymaga-uzgodnienia-konserwatora-jesli-dzialka-lezy-w-622754532.

Marek, Ryszard, i Ludwik Kuś. 1967. *10 lat Kopalni Węgla Kamiennego Halemba Ruda Śląska 6*. Ruda Śląska: Kopalnia Węgla Kamiennego „Halemba”.

Mengüşoğlu, Nuran, i Esin Boyacioglu. 2013. „Reuse of Industrial Built Heritage for Residential Purposes in Manchester". *Metu journal of the faculty of architecture* 30 (1): 117-138. https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2013.1.7.

Miejski Konserwator Zabytków w Rudzie Śląskiej. 2009. *Karta adresowa gminnej ewidencji zabytków nr 1998/606 - zespół stacyjny Ruda*.

Miejski Konserwator Zabytków w Rudzie Śląskiej. 2013. *Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków nr 1851/606 - zespół Szybu Mikołaj.*

Moreno-Kamińska, Natalie. 2020. „Utracone, poszukiwane i odzyskane dziedzictwo kulturowe Łodzi przemysłowej na przykładzie Art_Inkubatora w Fabryce Sztuki". *Studia Etnologiczne i Antropologiczne* 20. https://doi.org/10.31261/SEIA.2020.20.02.

Muzeum Hutnictwa w Chorzowie. b.d. „Historia". Dostęp 9 sierpnia 2026. Dostęp 9 sierpnia 2026. https://muzeumhutnictwa.pl/historia/.

Muzeum Lniarstwa. 2014. „Historia Fabryki". Dostęp 30 maja 2026. https://www.muzeumlniarstwa.pl.

Myczkowski, Zbigniew. 2018. „Krajobraz kulturowy - fenomen integracji ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego". *Wiadomości Konserwatorskie 56*. https://doi.org/10.17425/WK56LANDSCAPE.

Myga-Piątek, Urszula. 2007. „Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących procedur prawnych." W *Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym*. Gdańsk-Warszawa.

Myga-Piątek, Urszula. 2012. *Krajobrazy kulturowe: aspekty ewolucyjne i typologiczne*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

Najwyższa Izba Kontroli, Delegatura w Katowicach. 2022. *Ochrona Zabytków Techniki w województwie śląskim. Informacja o wynikach kontroli nr LKA.430.005.2021*.

Narodowy Instytut Dziedzictwa. **2011**. *Cel i zakres ewidencji zabytków techniki*. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Narodowy Instytut Dziedzictwa. 2026. „Zestawienie danych statystycznych z rejestru zabytków - zabytki nieruchome." Otwarte Dane. Dostęp 31 sierpnia 2026. https://dane.gov.pl/pl/dataset/154,zestawienie-danych-statystycznych-z-rejestru-zabytkow-zabytki-nieruchome/resource/2001078,zestawienie-danych-statystycznych-z-rejestru-zabytkow-zabytki-nieruchome/table?page=1&per_page=20&q=&sort=

Niedźwiecka-Filipiak, Irena, Janusz Gubański, Anna Bocheńska-Skałecka, i Zbigniew Kuriata. 2018. „Rola wyróżników krajobrazu wiejskiego w procesie rewitalizacji wsi". *Studia Obszarów Wiejskich* 49: 93-108.

Niezabitowska, Elżbieta. 1992. „Czy zabytki architektury przemysłowej na górnym śląsku muszą zginąć?" *Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej, Architektura* z. 19: 105-125.

Niezabitowska, Elżbieta. 1995. „Górnośląskie projekty restrukturyzacji przemysłu". W *Problemy przestrzennej restrukturyzacji przemysłu, Zeszyty Naukowe. Architektura* z. 25: 21-44.

Nita, Jerzy, i Urszula Myga-Piątek. 2006. „Krajobrazowe kierunki zagospodarowania terenów pogórniczych". *Przegląd Geologiczny* 54 (3): 256-262.

Noall, Cyril. 1970. *Levant. The Mine Beneath the Sea*. D. Bradford Berton Ltd.

Oborski, Przemysław. 2012. „Przemiany zachodzące w przedsiębiorstwach produkcyjnych". *Inżynieria maszyn* 17 (1): 7-16.

Oleś, Dominika, i Olga Zych. 2021. „100 lat industrialnej katedry - Elektrociepłownia Szombierki w Bytomiu". *Wiadomości Konserwatorskie* 65: 134-146.

Opania, Szymon, i Katarzyna Mazur. 2024. *Studium rewaloryzacji obszaru wokół szybu Leon III w Rydułtowach*. Politechnika Śląska.

Opania, Szymon. 2012. *Tożsamość a wizerunek obszarów poprzemysłowych: przykład aglomeracji górnośląskiej*. Praca habilitacyjna, Politechnika Śląska w Gliwicach.

Opania, Szymon. 2016. „The Study Urban Context, the Development and Promotion of Industrial Tourism: Example of the Nord-Pas de Calais in France". *Journal of Civil Engineering and Architecture* 10 (11): 1279-1287.https://doi.org/10.17265/1934-7359/2016.11.009.

Opania, Szymon. 2022. „Zlín - analiza fenomenu rozwoju i funkcjonowania modelu miasta przemysłowego". W Modernizm w Europie - modernizm w Gdyni. *Architektura przemysłowa, portowa i miejska XX wieku*, zredagowane przez Marię Jolantę Sołtysik i Marka Stępę.

Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. 2003. *Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa - zespół obiektów przemysłowych Szybu Wentylacyjnego „Klara" Kopalni Węgla Kamiennego „Pokój".*

Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. 2007. *Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa - Wieża wodna w Rudzie Śląskiej przy ulicy Pokoju/Chorzowskiej*.

P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie. 1987a. *Ekspertyza konserwatorska Ruda Śląska I Orzegów*. Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych Górny Śląsk.

P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie. 1987b. *Ekspertyza konserwatorska Ruda Śląska II Ruda*. Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych Górny Śląsk.

P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie. 1987c. *Ekspertyza konserwatorska Ruda Śląska III Godula*. Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych Górny Śląsk.

P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie. 1987d. *Ekspertyza konserwatorska Ruda Śląska IV Chebzie*. Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych Górny Śląsk.

P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie. 1987e. *Ekspertyza konserwatorska Ruda Śląska IX Bielszowice PGR Nowa Ruda*. Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych Górny Śląsk.

P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie. 1987f. *Ekspertyza konserwatorska Ruda Śląska V Nowy Bytom*. Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych Górny Śląsk.

P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie. 1987g. *Ekspertyza konserwatorska Ruda Śląska VI Wirek*. Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych Górny Śląsk.

P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie. 1987h. *Ekspertyza konserwatorska Ruda Śląska VII Bykowina*. Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych Górny Śląsk.

P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie. 1987i. *Ekspertyza konserwatorska Ruda Śląska VIII Kochłowice*. Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych Górny Śląsk.

P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków oddział w Warszawie. 1987j. *Ekspertyza konserwatorska Ruda Śląska X Halemba*. Zespół Studiów Historyczno-Urbanistycznych Górny Śląsk.

Palmer, Marilyn, i Peter Neaverson. 1998. *Industrial Archaeology: Principles and Practice*. Psychology Press.

Pancewicz, Alina, Natalia Tadla, Wiktoria Janikowska, i Karolina Wawrzonowska. 2021. „Wpływ działań rewitalizacyjnych na zmianę wizerunku oraz jakość życia w miastach rdzenia Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii". *Builder* 4 (285): 39-41. https://builderscience.pl/article/147832/pl

Pancewicz, Alina. 2007. „Planowanie przestrzenne w procesie transformacji zdegradowanego krajobrazu przyrodniczego". *Czasopismo Techniczne. Architektura* 7-A: 263-268.

Pancewicz, Alina. 2009. „Hałdy - kłopot czy szansa?". *Nauka Przyroda Technologie* 3 (1): 22.

Pancewicz, Alina. 2012. „Poszukiwanie nowego krajobrazu obszarów poprzemysłowych". *Kwartalnik Architektura Krajobrazu* 1: 41-49.

Pazdur, Jan. 1957. „Zagadnienia ochrony i konserwacji zabytków techniki". *Ochrona Zabytków* 2: 113-22.

Paździor, Marian. 1969. „Uczestnictwo zakładów przemysłowych w ochronie i odbudowie zabytków architektury w Polsce". *Ochrona Zabytków* 1: 49-54.

Perinkova, Martina, Lenka Kolarcikova, i Marketa Twrda. 2015. „Reuse of huge industrial areas. European Scientific". *Journal* 11 (9): 195-204.

Phillips, Justin, Franck Robert, Rachel Monteith, i in. 2025. „Battersea Power Station - Regeneration of an Icon". *Proceedings of the Institution of Civil Engineers - Civil Engineering* 178 (1): 23-39. https://doi.org/10.1680/jcien.24.00919.

Piątek, Eufrozyna, red. 2013. *Kopalnia Guido w Zabrzu: fragment górnośląskiego górnictwa węglowego*. Instytut Wyszehradzki; Muzeum Górnictwa Węglowego.

Pichlak-Czop, Sandra. 2022. „Reuse of post-industrial areas as an opportunity to save industrial heritage". W *Multifaceted Research in Architecture. Vol. 6, Selected Aspects of Cities Renewa*l, zredagowane przez Beatę Komar, Tomasza Bradeckiego i Paulinę Gama Marques, 80-95.

Pichlak-Czop, Sandra. 2023. „Wnętrza sterowni Wielkiego Pieca Hutniczego „A" w Rudzie Śląskiej". W *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego*, T. 15: 194-208.

Pichlak, Sandra. 2021. „Spatial policy in a post-industrial city". *TICCIH Bulletin* 94: 10-12.

Pieczka, Michał, i Bogusław Wowrzeczka. 2021. „Art in Post-Industrial Facilities-Strategies of Adaptive Reuse for Art Exhibition Function in Poland". *Buildings* 11 (10): 487. https://doi.org/10.3390/buildings11100487.

Polak, Małgorzata. 2023. „The development of tourism in the Historical Silver Mine and the groundwater management system in Tarnowskie Góry - a case study of mining heritage tourism". *Geotourism/Geoturystyka* 3-4(66-67): 3-15. https://doi.org/10.7494/geotour.2021.3-4(66-67).3.

Prezydent Miasta Ruda Śląska. 2024. „Obwieszczenie Prezydenta Miasta Ruda Śląska z dnia 31.07.2024 r. o przystąpieniu do sporządzania miejscowego planu rewitalizacji w obszarze zlokalizowanym w rejonie ulicy Piotra Niedurnego dla terenu po byłej Kopalni Węgla Kamiennego „Pokój"".

Prezydent Rzeczypospolitej. 1928. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami.*

Pszczółkowski, Michał. 2016. „Adaptation Problems of the Post Industrial Heritage on the Example of Selected Objects of Bydgoszcz". *Civil and Environmental Engineering Reports* 22 (3): 145-156. https://doi.org/10.1515/ceer-2016-0043.

Rada Miasta Gdańska. 2008. *Uchwała nr XXVIII/768/08 Rady Miasta Gdańska z dnia 25 września 2008 r. w sprawie lokalizacji obiektów wysokościowych*.

Rada Miasta Ruda Śląska. 2006. *Uchwała nr 1066/LXI/2006 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 22 czerwca 2006 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska*. Dz. Urz. Woj. Śląskiego nr 84/2006, poz. 2383.

Rada Miasta Ruda Śląska. 2015. *Uchwała nr PR.0007.79.2015 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 24 marca 2015 r. w sprawie uchwalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska*.

Rada Miasta Ruda Śląska. 2018a. *Uchwała nr PR.0007.59.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 22 marca 2018 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska w obszarze zlokalizowanym pomiędzy ulicą Zabrzańską, ulicą 1 Maja, autostradą A4 oraz wschodnią granicą miasta Ruda Śląska*.

Rada Miasta Ruda Śląska. 2018b. Uchwała nr PR.0007.77.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 24 maja 2018 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Ruda Śląska do 2030 roku.

Rada Miasta Ruda Śląska. 2021. *Uchwała nr PR.0007.93.2021 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 15 lipca 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska w obszarze zlokalizowanym pomiędzy ul. Zabrzańską, ulicą 1 Maja, autostradą A4 oraz zachodnią granicą miasta Ruda Śląska z wyłączeniem terenu w rejonie ul. Bielszowickiej, ul. Mostowej i ul. 1 Maja*.

Rada Miasta Ruda Śląska. 2024a. Uchwała nr PR.0007.145.2024 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 20 czerwca 2024 r. w sprawie uchwalenia zmiany nr 1 studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska.

Rada Miasta Ruda Śląska. 2024b. *Uchwała nr PR.0007.65.2024 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 21 marca 2024 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Ruda Śląska - Południe”- Etap I*.

Rada Miasta Ruda Śląska. 2026. Projekt uchwały nr […] Rady Miasta Ruda Śląska z dnia […] w sprawie uchwalenia miejscowego planu rewitalizacji w obszarze zlokalizowanym w rejonie ulicy Piotra Niedurnego dla terenu po byłej kopalni węgla kamiennego „Pokój”.

Rada Miejska w Rudzie Śląskiej. 1994. *Uchwała Nr 35/VII/94 Rady Miejskiej w Rudzie Śląskiej z dnia 24 listopada 1994 r. w sprawie miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska*. Dz. U. Woj. Kat. 15/94.

Rada Regencyjna. 1918. *Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury.*

Radwan, Mieczysław. 1938a. „Ruiny wielkiego pieca w Majdanie”. Hutnik 11: 3-7.

Radwan, Mieczysław. 1938b. „Zabytkowa pudlingarnia i walcownia w Sielpi Wielkiej”. W *Kalendarz górniczo-hutniczy 1938*: 152-161.

Radwan, Mieczysław. 1954. „Zabytkowy zakład wielkopiecowy w Chlewiskach”. *Hutnik* 2: 30-34.

Rączkowski, Andrzej. 2009. *110 lat kopalni „Wujek”, 35 lat oddania do eksploatacji kopalni „Śląsk”*. Katowice: Katowicki Holding Węglowy S.A.

Rechwał, Tomasz. 2011. „Wpływ kryzysu na zmiany produkcji przemysłowej w Polsce". *Prace komisji geografii przemysłu* 17: 99-113.

Rhodes Ii, Mark Alan, i William R. Price. 2024. „A Nation Built on Coal": Transcalar Memory Work at the Big Pit". *Tourism Geographies* 26 (5): 755-77. https://doi.org/10.1080/14616688.2023.2253793.

Rix, Michael. 1967. *Industrial Archaeology.* London: Historical Association.

Rola, Henryk, red. 1989. *Huta „Pokój" Dzieje zakładu i załogi 1840-1990*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.

Rudaslaska.com.pl. 2026. „Rewitalizacja Wielkiego Pieca Huty „Pokój" w Rudzie Śląskiej - postępy, plany i transformacja". 28 stycznia 2026 r. https://rudaslaska.com.pl/artykuly/artykul/rewitalizacja-wielkiego-pieca-huty-pokoj-w-rudzie-slaskiej-postepy-po-roku-pracy.

Rudzianin. 2022. „Milion złotych dla szybu „Franciszek" w konkursie Nasz Zabytek. Na co zostaną wydane?" Dostęp 9 sierpnia 2026 r. https://www.rudzianin.pl/milion-zlotych-dla-szybu-franciszek-w-konkursie-nasz-zabytek.

Rylke, Jan. 2002. „Fenomenologiczna metoda badania krajobrazu miasta". *Architektura Krajobrazu* 3-4: 4-12.

Sas-Bojarska, Aleksandra. 2006. *Przewidywanie zmian krajobrazowych w gospodarowaniu przestrzenią z wykorzystaniem ocen oddziaływania na środowisko na przykładzie transportu drogowego*. Gdańsk: Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej.

Sejmik Województwa Śląskiego. **2025a.** „Audyt krajobrazowy województwa śląskiego - synteza". T.1. Załącznik do uchwały nr VII/16/16/2025 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 23 czerwca 2025 r.

Sejmik Województwa Śląskiego. 2025b. „Karta ID 205, Ruda Śląska 10c - załącznik do audytu krajobrazowego województwa śląskiego". W Audyt krajobrazowy województwa śląskiego.

Shin, Yoon-Jeong. 2025. „The adaptive reuse design strategies- focused on the case of the Tate Modern architectural competition". *Journal of Asian Architecture and Building Engineering* 24 (2): 554-569. https://doi.org/10.1080/13467581.2023.2300387.

Skalski, Janusz. 2007. „Sztuka patrzenia jako analiza percepcyjna krajobrazu". *Czasopismo Techniczne. Architektura* 104 (5-A): 241-242.

Sołtysik, Maciej, i Katarzyna Mazur. 2022. „Przekształcenia terenów poprzemysłowych na przykładzie Metropolii Ruhry i Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii". *Builder* 302 (9): 45-49. https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9543.

Somekh, Nadia, i Thais Luppi Cardoso. 2021. „Reconversão de áreas industriais e inclusão social? o caso da LX Factory, Lisboa | Reconversion of industrial areas and social inclusion? The case of LX Factory, Lisbon" [Konwersja obszarów przemysłowych i włączenie społeczne? Przypadek LX Factory w Lizbonie]. *Oculum Ensaios* 18: 1-17. https://doi.org/10.24220/2318-0919v18e2021a4720.

Stangel, Michał. 2009. „Próba rewitalizacji terenu poprzemysłowego - studium przypadku: Siemianowice Śląskie - teren byłej kopalni Michał". W *Wybrane zagadnienia rewitalizacji miast*, zredagowane przez Piotra Lorensa i Justynę Martyniuk-Pęczek, 214-222.

Stangel, Michał. 2021. „Opracowanie koncepcji masterplanu terenów KWK Pokój w Rudzie Śląskiej - wnioski z analiz i proponowane założenia koncepcji". *ARCA*.

Stangel, Michał. 2022. „Poszukiwanie możliwości kształtowania nowych funkcji, wartości i tożsamości miejsca dla terenu poprzemysłowego na przykładzie terenu byłej KWK Pokój w Rudzie Śląskiej". *Architektura Urbanistyka Architektura Wnętrz* 10: 19-31.

Stępkowski, Janusz. 1988. „Stan dokumentacji miast i ich rewaloryzacji". *Ochrona Zabytków* 41 (4): 232-35.

Strojniak, Paulina, Martyna Wiecha, i Marcin Wądołowski, red. 2025. *Zdekarbonizowana rzeczywistość: europejska refleksja międzypokoleniowa.* Czeladź: Muzeum Saturn.

Suchy, Jonasz. 2021. „Czy biorąc pod uwagę strefę ochrony konserwatorskiej, organ powinien wydać pozwolenie na rozbiórkę w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków?". *OpenLEX*. Dostęp 6 czerwca 2025 r.

Suchy, Jonasz. 2024. „Jakie działania winien podjąć organ nadzoru budowlanego, gdy inwestor wykonał samowolnie budowę ogrodzenia między działkami w strefie ochrony konserwatorskiej?". *OpenLEX*. Dostęp 6 czerwca 2025 r.

Sulimowska-Ociepka, Anna, Nina Juzwa, Aleksandra Witeczek, i Adam Gil. 2016. *Architektura i urbanistyka współczesnego przemysłu*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.

Szady, Ewa. 1990. *Uwarunkowania przekształceń przestrzennych powierzchni wyeksploatowanych kopalń*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.

Szady, Ewa. 1992. „Przekształcenia układów przestrzennych kopalń węgla kamiennego w ujęciu historycznym". *Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej. Architektura* 19: 127-153.

Szady, Ewa. 1993a. „Formy architektury obiektów kopalnianych". W *Architektura. Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej* 20: 151-172.

Szady, Ewa. 1993b. „Przestrzenne i społeczne problemy wywołane likwidacja zakładów wydobywczych". *Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej* 20: 49-62.

Szefer, Andrzej. 1970. *Ruda Śląska zarys rozwoju miasta*. Katowice: Śląsk.

Szmygin, Bogusław, red. 2009. *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*. Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.

Szmygin, Bogusław, red. 2015. *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury*. Polski Komitet Narodowy ICOMOS.

Szot-Radziszewska, Elżbieta. 2009. „Postindustrialne dziedzictwo Staropolskiego Okręgu Przemysłowego w krajobrazie kulturowym Kielecczyzny: zagrożenia i szanse". *Ochrona Zabytków* 62 (4): 69-82.

Szygendowski, Wojciech, i Bartosz Marek Walczak. 2009. „Adaptacje zespołów zabytkowych we współczesnych realiach społeczno-gospodarczych na przykładzie dziedzictwa poprzemysłowego Łodzi". W *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, zredagowane przez Bogusława Szmygina, 137-157. Warszawa-Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.

Taugbøl, Trond, i Eystein M. Andersen, red. 2014. *Rjukan-Notodden Industrial Heritage Site: Nomination to the UNESCO World Heritage List*. Oslo: Ministry of Climate and Environment. https://www.tinn-kommune.com/dokument/Verdensarv_Norsk_industriarv_Nomination.pdf?

TICCIH i ICOMOS. 2011. *Wspólne wytyczne ICOMOS-TICCIH w zakresie konserwacji obiektów, konstrukcji, obszarów i krajobrazów dziedzictwa przemysłowego (zasady dublińskie)*. XVII Zgromadzenie Generalne ICOMOS.

TICCIH. 2003. *The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage*. Nizhny Tagil, Russia.

Tomczak, Aneta Anna. 2018. *Otwarty krajobraz kulturowy z zabytkiem w tle formy ochrony na przykładach ziemi łódzkiej*. Łódź: Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej.

Trinder, Barrie Stuart. 1982. *The Making of the Industrial Landscape*. Dent.

Trybunał Konstytucyjny. 2023. *Wyrok w sprawie ujmowania obiektów w Gminnej Ewidencji Zabytków*, sygn. 46/A/2023.

Turecki, Adam. 2019. „Wiatrak w Studziankach świadectwem kilkusetletniej historii wykorzystywania energii odnawialnej w Polsce". *Wiadomości Konserwatorskie* 59: 15-24.

Turek, Agnieszka. 2013. „Rewitalizacja obszarów poprzemysłowych na cele mieszkaniowe". Problemy rozwoju miast 1: 71-86.

UNESCO. 2015. Rjukan-Notodden (Norway) No 1486.UNESCO. https://whc.unesco.org/document/152782?utm.

Urbaniak, Miron. 2018. „Kompleks młyna solnego i magazynów byłej kopalni soli w Wapnie. Uwarunkowania i przesłanki do ochrony XX-wiecznych budowli poprzemysłowych jako trwałej ruiny". *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego* 6: 213-223.

Urbańczyk, Łukasz. 2020. „Adaptacja dworca kolejowego w Rudzie Śląskiej - Chebziu na Stację Biblioteka". *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego* 12: 327-340.

Urbańczyk, Łukasz. 2021. „Rewitalizacja terenów dawnej koksowni «Orzegów» w Rudzie Śląskiej". *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego* 13: 190-207.

Urząd Miasta 2020. „Koncepcje rewitalizacji i adaptacji Wielkiego Pieca Huty Pokój na cele turystyczno-kulturalne". https://www.wirtualnaruda.pl/Wielki_Piec.htm.

Urząd Miasta Krakowa. 2009. *Możliwości lokalizacji obiektów wysokościowych w aspekcie ochrony panoramy miasta Krakowa - analiza*. https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=28466.

Urząd Miasta Ruda Śląska. b.d. *Stacja Biblioteka - Ruda Śląska*

Urząd Miasta Ruda Śląska. 2020. *Ruda Śląska w świetle transformacji regionów górniczych*.

Urząd Miasta Ruda Śląska. 2024. „Lokalne Centrum Tradycji w szybie Franciszek - Ruda Śląska". Dostęp 9 sierpnia 2026 r. https://www.rudaslaska.pl/ruda-slaska/aktualnosci/lokalne-centrum-tradycji-w-szybie-Franciszek?.

Urząd Miejski w Bytomiu. 2026. „W EC Szombierki roboty budowlane idą pełną parą". Dostęp 9 sierpnia 2026 r. https://www.bytom.pl/aktualnosci/index/W-EC-Szombierki-roboty-budowlane-ida-pelna-para/idn:46980.

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury. 1962. Dz. U. z 1962 r. nr 10, poz. 48.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. 2003. T. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292, z późn. zm.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. 2003. T. j. Dz. U. z 2026 r. poz. 538, z późn. zm.

Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego. 2007. Dz. U. z 2007 r. nr 192, poz. 1379.

van Dijk, Henk. 2002. „The Decline of Industry: The Ruhr Area in Germany". Referat przedstawiony na Urban History Conference, Edinburg, 2002.

van Hevele, Edward, i Wessel de Jonge. 2024. „Archival Challenges for the Van Nelle Factory: Documenting Twenty Years of a World Heritage Property's Redevelopment". *DOCOMOMO Journal* 70: 96-101. https://doi.org/10.52200/docomomo.70.12.

Vanacker, Bart, red. 2025. *National Reports 2022-2025. XIX TICCIH Congress*. Kiruna, Sweden.

Verbytska, Polina. 2025. „Historical heritage of the industrial era: strategies of revitalization and sustainable tourism development on the example of the Völklingen". *Intermarum history policy culture* 8: 8-24. https://doi.org/10.35433/history.112091.

Walcownia. 2024. „Wyjątkowe muzeum techniki". Dostęp 9 sierpnia 2026 r. https://walcownia.muzeatechniki.pl/wyjatkowe-muzeum-techniki/.

Walczak, Bartosz M. 2016. „Czy zabytki techniki i inżynierii to w Polsce wciąż dziedzictwo „drugiej kategorii"? Rys historyczny oraz aktualne problemy". W *Klasyfikacja i kategoryzacja w systemie ochrony zabytków*, zredagowane przez Bogusława Szmygina, 7-28. Polski Komitet Narodowy ICOMOS.

Walczak, Bartosz M. 2023. „Przekształcenia budynków poprzemysłowych w Łodzi z perspektywy ochrony i konserwacji zabytków techniki". *Wiadomości Konserwatorskie* 76: 49-63. https://doi.org/10.48234/WK76MONUMENTS.

Walczak, Bartosz. 2022. „Trudna rewitalizacja zabytków poprzemysłowych w Polsce - osiągnięcia i porażki". *Zabytki techniki*: 7-28.

Walerjański, Dariusz. 2013. „Kamienne wieże - pozostałości dawnego przemysłu wapienniczego w Mikołowie-Mokrem". *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego* 5: 177-186.

Watergas. „About Westergas". Westergas. Dostęp 9 sierpnia 2026. https://westergas.nl/en/about/.

Wdowiarz-Bilska, Matylda. 2021. „Tradycja i Współczesność Przemysłowego Miasta w Rewaloryzowanym Kwartale Fuzja". *Wiadomości Konserwatorskie* 65: 95-104. https://doi.org/10.48234/WK65FUZJA.

Wejchert, Kazimierz. 1984. *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Wyd. 2. Warszawa: Arkady

Welc-Jędrzejewska, Jolanta, Ewa Kulesza-Szerniewicz, Beata Makowska, Ewa Stieler, i Elżbieta Jagielska. 2011. *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych*. Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Węcławowicz, Tomasz. 2025. „Kraków school of architecutre" *Studia Historiae Scientiarium* 24: 317-336.

Winkels, Ralf, i Gunter Zieling. 2010. *Landschaftspark Duisburg - Nord From Ironworks to Theme Park*. Duisburg: Mercator-Verlag.

Wiśniewska, Weronika. 2012. *Krajobraz miejski: odnowa i kreacja w procesie odnowy*. Łódź: Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej.

Witeczek, Aleksandra. 2008. *Architektura współczesnego obiektu przemysłowego współtworzącego jakość środowiska zurbanizowanego*. Rozprawa doktorska, Politechnika Śląska w Gliwicach.

Witwicki, Michał. 1985. „Strefy ochrony konserwatorskiej: cechy obszarów chronionych, wyznaczenie granic ochrony, podstawowe wytyczne konserwatorskie". *Ochrona Zabytków* 38 (3-4): 151-56.

Włodarczyk, Anna. 2010. „Industrial spaces for public use „UBI area" in Covilhã (Portugal)". *Architecture Civil Engineering Environment* 4: 37-48.

Wojewódzka Rada Narodowa w Katowicach. 1979. *Uchwała nr XVIII/64/79 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach z dnia 15 stycznia 1979 r. w sprawie zatwierdzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego zespołów jednostek osadniczych miast i gmin*. Dz. U. Woj. Kat. 21/78.

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 1969. „Decyzja nr 1095/69 w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków z dnia 12.12.1969 roku - parowa maszyna wyciągowa na szybie Jurand II".

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 1978. „Decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków nr A/1226/78 - budynek nadszbowy szybu „Andrzej".

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 1984. „Decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków nr 1324/84". 1984.

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 1987. „Decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków nr 1352".

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 2010. „Decyzja nr K-RD-KL/4160/3091/151/0 z dnia 15 października 2010 roku w sprawie wpisania obiektu do rejestru zabytków „A" budynku sali zbornej, dawnej łaźni i szatni łańcuszkowej, nr wpisu: A/316/10".

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 2011. „Decyzja nr K-RD.5130.10.2011.KL z dnia 7 grudnia 2011 roku w sprawie wpisania obiektu do rejestru zabytków „A" obiektu Bramy II huty „Pokój" nr wpisu: A/357/11".

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 2012. „Decyzja nr K-RD.5130.7.2011.KL z dnia 27 listopada 2012 roku w sprawie wpisania obiektu do rejestru zabytków «A» obiektu Wielkiego Pieca „A" huty „Pokój" nr wpisu: A/360/12".

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 2013. *Decyzja nr A/410/13 z dnia 18.10.2013 r. w sprawie wpisania obiektu do rejestru zabytków „A" budynku dawnej Fabryki Margaryny przy ulicy Piastowskiej 5*.

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 2014. „Decyzja nr K-RD-5130.32.2013.KLz dnia 25 czerwca 2014 roku w sprawie wpisania obiektu do rejestru zabytków „A" zespołu zabudowy Szybu „Mikołaj", nr wpisu: A/418/14".

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 2016. „Decyzja z dnia 14 grudnia 2016 r. w sprawie wpisania do rejestru zabytków „A" województwa śląskiego dworca kolejowego w Chebziu nr A/485/2016".

Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach. 2026. „Decyzja nr A/1628/26 z dnia 30.01.2026 r. w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomych woj. Śląskiego budynek dawnej wieży ciśnień przy ul. Chorzowskiej 2 w Rudzie Śląskiej".

Wrona-Gaj, Wioletta. 2022. „Dolnośląskie wieże nadszybowe typu malakow - geneza, rozwój architektoniczny, dzieje współczesne". *Ochrona Zabytków* 2: 107-124

Wyrzykowska, Aleksandra, i Monika Janiszek. 2025. „Models of Post-Mining Land Reuse in Poland". S*ustainability* 17 (20): 9069. https://doi.org/10.3390/su17209069.

Wyrzykowska, Aleksandra. 2025. *Przekształcenia przestrzenne zlikwidowanych zakładów górniczych węgla kamiennego na terenie Aglomeracji Górnośląskiej*. Rozprawa doktorska, Politechnika Śląska w Gliwicach.

Zabytkowa Kopalnia Ignacy. b.d. „Drugie życie kopalni". Dostęp 9 sierpnia 2026. https://www.kopalniaignacy.pl/dziedzictwo-przemyslowe/drugie-zycie/.

Zalasińska, Katarzyna, i Jacek Brudnicki. 2021. „Rejestr zabytków - postępowanie w przedmiocie wpisu do rejestru i skutki objęcia ochroną prawną". W *Ochrona zabytków - aspekty materialnoprawne i procesowe. Studium konserwatorskie*, zredagowane przez Katarzynę Zalasińską, 6-25. Warszawa: Krajowa Szkoła Administracji Publicznej im. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego.

Zalasińska, Katarzyna. 2010. *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*. Warszawa: Wolters Kluwer. Oficyna Wolters Kluwer Polska.

Zespół Ekspertów Międzyresortowej Komisji ds. Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich. 1981. *Wytyczne do opracowania problematyki ochrony wartości kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego*. Warszawa.

Żabicka-Barecka, Danuta i Zbigniew Barecki. 2015. „Rewitalizacja zabytkowego szybu „Maciej" - przekształcenie szybu górniczego w ujęcie wody". *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego* 7:7-16.

Żabicka-Barecka, Danuta i Zbigniew Barecki. 2020. „Rewitalizacja zabytkowego zespołu zabudowań Szybu Maciej - etap II". *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego* 12: 5-24.

Żmudzińska-Nowak, Magdalena, Krzysztof Gasidło, Krzysztof Marek Rostański, Michał Stangel, Rafał Jendruś, Tadeusz Mzyk, i in. 2021. „Problemy degradacji i rewitalizacja terenów". W *Ochrona klimatu i środowiska, nowoczesna energetyka*, zredagowane przez Sebastiana Werle, Joannę Ferdyn-Grygierek i Marcina Szczygła, 209-231.

SPIS RYSUNKÓW, FOTOGRAFII I TABEL

SPIS FOTOGRAFII

Fotografia 1. Wjazd do zakładu w Sielpi Wielkiej w 1957 r. fot. BSiDZT Januszewski, karta ew. zabytku. 40
Fotografia 2. Przykład zachowania torowisk. Fot. autorka. 83
Fotografia 3. Przykład zachowania torowisk. Fot. autorka. 84
Fotografia 4. Zmiana funkcji torowisk. Fot. autorka. 85
Fotografia 5. Adaptacja elementów infrastruktury kolejowej na małą architekturę. Źródło: a) Wichmann+Bendtsen, b), c) Domena publiczna, autor nieznany. 86
Fotografia 6. Zachowanie instalacji technologicznych. Fot. autorka. 88
Fotografia 7. Zmiana funkcji instalacji technologicznych i konstrukcji. Fot. autorka. 89
Fotografia 8. Likwidacja i recykling instalacji technologicznych i konstrukcji. Fot. autorka. 90
Fotografia 9. Zachowanie zbiorników wodnych. Fot. autorka. 92
Fotografia 10. Zmiana funkcji zbiorników wodnych. Fot. autorka. 93
Fotografia 11. Mała architektura - elementy o charakterze adaptacyjnym. Fot. autorka. 96
Fotografia 12. Zmiana funkcji obiektów małej architektury. Fot. autorka. 97
Fotografia 13. Recykling obiektów małej architektury. Fot. a),b), d), e) autorka; c) rudaslaska.com.pl. 98
Fotografia 14. Wykorzystanie elementów zagospodarowania terenu pod donice kwietne. Fot. autorka. 99
Fotografia 15. Rzeźby w przestrzeni zakładu. Fot. autorka. 100
Fotografia 16. Tereny zielone. Fot. autorka. 101
Fotografia 17. Wykorzystanie el. zagospodarowania zakładu pod przedmioty użytkowe. Fot. autorka. 102
Fotografia 18. Wybrane historyczne osiedla mieszkaniowe Rudy Śląskiej. Fot. autorka. 108
Fotografia 19. Teren zwałowiska po Hucie Hugo w dzielnicy Wirek. Fot. autorka. 129
Fotografia 20. Zespół zabudowań Szybu Franciszek, 2022. Fot. autorka. 169
Fotografia 21. Budynek straży pożarnej. Fot. autorka. 171
Fotografia 22. Szyb Jan, nn. źródło: fotopolska. Autor nieznany 172
Fotografia 23. Szyb Bartosz, nn. źródło: fotopolska. Autor nieznany 172
Fotografia 24. Nielegalna rozbiórka cechowni. Fot. Józef Ryguła. 172
Fotografia 25. Widok na fragment zwałowiska wełny szklanej, 2025. Fot. autorka. 173
Fotografia 26. Fragment Steinbruch. Fot. autorka 175
Fotografia 27. Widok na halę warsztatu, przetwornic i maszynownię szybu Mikołaj, 2021. Fot. autorka. 177
Fotografia 28. Widok na nadszybie i więżę wyciągową Klara. Fot. autorka. 181
Fotografia 29. Zdjęcie archiwalne - Szyb Klara. Źródło: fotopolska.pl. Autor nieznany. 183
Fotografia 30. Widok na kopalnię Karol, 2022. Fot. autorka. 184
Fotografia 31. Widok na kopalnię Karol, rok 1929, źródło: fotopolska.pl. Autor nieznany. 186
Fotografia 32. Ogrodzenia zlokalizowane na terenie Kopalni Karol. Fot. autorka. 189
Fotografia 33. Ogrodzenia zlokalizowane na terenie Kopalni Karol. Fot. autorka. 190
Fotografia 34. Obiekty tymczasowe zlokalizowane na terenie zespołu. Fot. autorka. 191
Fotografia 35. Wykorzystanie części terenu na cele sportów zimowych (skocznia narciarska). Identyfikacji funkcji dokonano na podstawie materiałów udostępnionych na internetowym forum dokumentującym użytkowanie obiektu. Fot. autorka. 192
Fotografia 36. Widok na Kopalnię Pokój - ruch Lech, 2021. Fot. autorka. 193
Fotografia 37. Kopalnia Wanda-Lech - ruch Lech, ok. 1930. Fot. J. Pawliczek. 195
Fotografia 38. Widok z terenu zespołu Lech na sylwetę centralną miasta. Fot. autorka. 196
Fotografia 39. Widok na Kopalnię Pokój - ruch Wanda, 2021. Fot. autorka. 199
Fotografia 40. Kopalnia Wanda, 1929, źródło: polona.pl. Autor nieznany. 201
Fotografia 41. Widok na wieżę Szybu Andrzej, 2021. Fot. autorka. 205
Fotografia 42. Kopalnia Błogosławieństwo Boże, 1900. Fot. Bruno Scholz. 207
Fotografia 43. Szyb Andrzej, nn. Autor nieznany. 207
Fotografia 44. Zespół garaży przy Szybie Andrzej. Fot. autorka. 208
Fotografia 45. Kopalnia Bielszowice, 2021. Fot. autorka. 210
Fotografia 46. Kopalnia Bielszowice, nn. Autor nieznany. 211
Fotografia 47. Widok na Kopalnię Paweł. Fot. autorka. 214
Fotografia 48. Kopalnia Paweł. Źródło: fotopolska. Autor nieznany. 216
Fotografia 49. Widok na Kopalnię Nowy Wirek. Fot. autorka. 219
Fotografia 50. Kopalnia Nowy Wirek, nn, źródło: polska.org. 220

Fotografia 51. Widok na zespół stacyjny w Chebziu. Fot. autorka. 222
Fotografia 52. Dworzec w Chebziu, ok. 1918. Autor nieznany. 224
Fotografia 53. Stacja Biblioteka w budynku dworca. Fot. autorka. 225
Fotografia 54. Widok na zespół stacyjny Ruda, 2021. 226
Fotografia 55. Widok na pozostałości koksowni. Fot. autorka. 229
Fotografia 56. Widok na bramę wjazdową zakładu, nn. Źródło: fotopolska. Autor nieznany. 231
Fotografia 57. Widok na część Huty Pokój. Fot. autorka. 233
Fotografia 58. Huta Pokój w 1911 roku, źródło: archiwum zakładowe Huty Pokój. 236
Fotografia 59. Widok na zbiornik wodny Huty Pokój. Fot. autorka. 240
Fotografia 60. Wnętrza budynku zbiornika. Fot. autorka. 242
Fotografia 61. Wieża wodna w Nowym Bytomiu. Fot. autorka. 244
Fotografia 62. Wieża wodna około 1914 roku. źródło: fotopolska. Autor nieznany. 246
Fotografia 63. Wieża wodna w 2021 roku. Fot. autorka. 246
Fotografia 64. Wnętrze wieży wodnej, nn. Autor nieznany. 246
Fotografia 65. Widok na zespół stacyjny w Kochłowicach. Fot. autorka. 248
Fotografia 66. Planty Kochłowickie, ok. 1940. Źródło: fotopolska. Autor nieznany. 250
Fotografia 67. Zespół zabudowań młyna wodnego, 2022. Fot. autorka. 252
Fotografia 68. Zespół młyna, nn. Źródło: fotopolska. Autor nieznany. 254
Fotografia 69. Fabryka Margaryny, 2021. fot. autorka 256
Fotografia 70. Widok na tylne przybudówki, 2007. Fot. Ł. Urbańczyk. 258
Fotografia 71. Wnętrze budynku, 2021. Fot. Ł. Urbańczyk. 259
Fotografia 72. Droga dojazdowa pomiędzy fabryką, a pawilonem handlowym, 2021. Fot. autorka. 260
Fotografia 73. Zakłócenie ekspozycji elewacji. Fot. autorka. 260
Fotografia 74. Widok na Elektrociepłownię Mikołaj. Fot. autorka. 262
Fotografia 75. Elektrownia Mikołaj, 1912. Źródło: fotopolska. 263
Fotografia 76. Wrośnięcie drzewa w konstrukcję wyciągu ukośnego. Fot. autorka. 305

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Ewolucja otoczenia zabytku w procesie przekształceń zakładu przemysłowego. Oprac. autorka. 17
Rysunek 2. Oś czasu przedstawiająca ewaluację występowania dziedzictwa przemysłowego w ustawodawstwie krajowym i międzynarodowych doktrynach konserwatorskich. Oprac. autorka. 30
Rysunek 3. Procentowy udział zabytków wpisanych do rejestru zabytków według kategorii. Stan na 01.06.2026 r. Oprac. autorki na podstawie NID dane.gov.pl. 35
Rysunek 4. Rozmieszczenie zabytków przemysłu na mapie Polski, objętych ochroną przed 15.02.1962 r. Oprac. autorka. 42
Rysunek 5. Konsolidacja rudzkich kopalń. Oprac. autorki na podstawie Słownika historycznych kopalń […] 62
Rysunek 6. Zmiany strukturalne i własnościowe Huty Pokój w Rudzie Śląskiej. Oprac. autorka. 63
Rysunek 7. Typy elementów zagospodarowania terenu zakładu przemysłowego - podział ogólny. 80
Rysunek 8. Torowiska - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka 82
Rysunek 9. Instalacje technologiczne - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka. 87
Rysunek 10. Zbiorniki wodne - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka. 91
Rysunek 11. Zieleń - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka. 91
Rysunek 12. Maszyny i części zamienne - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka. 94
Rysunek 13. Wagony i kadzie - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka. 95
Rysunek 14. Bębny kablowe - schemat przykładów wykorzystania w rewitalizowanej przestrzeni. Oprac. autorka. 95
Rysunek 15. Lokalizacja miasta w województwie. Oprac. autorka. 106
Rysunek 16. Podział miasta na dzielnice. Oprac. autorka. 106
Rysunek 17. Ruda Śląska na pierwszej mapie topograficznej Górnego Śląska wykonanej przez Pruski Urząd Pomiarowy, 1827 r. przechowywanie mapy: Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Gliwicach. Oprac. autorki na podstawie ww. dokumentu. 107
Rysunek 18. Nasycenie zabytków przemysłowych. Oprac. autorka. 111
Rysunek 19. Główne dominanty i akcenty miasta Ruda Śląska. Oprac. autorka. 117

Rysunek 20. Sylweta centralna (A) miasta Ruda Śląska. Oprac. autorka. 118
Rysunek 21. Analiza widoków na Wielki Piec "A" z poziomu człowieka. Oprac. autorka 119
Rysunek 22. Analiza widoków na wieżę Szybu Wanda z poziomu człowieka. Oprac. autorka. 120
Rysunek 23. Sylweta południowa (B) miasta Ruda Śląska, widok z drogi dojazdowej autostrady A4. Oprac. autorka. 121
Rysunek 24. Analiza widoków na Kopalnię Bielszowice z poziomu człowieka. Oprac. autorka. 122
Rysunek 25. Analiza przemian zabudowy przemysłowej i mieszkalnej na przestrzeni lat. Oprac. autorka. 125
Rysunek 26. Rozwój osadnictwa i przemysłu w obszarze Aglomeracji Górnośląskiej od końca lat 60 do końca lat 80 XX w. Oprac. Barbara Stankiewicz w Dziedzictwo kulturowe przemysłu i struktur osadniczych w obszarze Aglomeracji Górnośląskiej (2014). 126
Rysunek 27. Analiza zieleni miasta. Oprac. autorka. 127
Rysunek 28. Analiza komunikacji drogowej i kołowej. 127
Rysunek 29. Zmiany liczby kopalń i hut na terenie dzisiejszej Rudy Śląskiej. Oprac. autorka na podstawie Słownika historycznych kopalń […] J.Jarosa. 129
Rysunek 30. Schemat postępowania badawczego. Oprac. autorka. 130
Rysunek 31. Podstawowa typologia relacji przestrzennych zachowanej zabudowy zlikwidowanego zakładu. Oprac. autorka 136
Rysunek 32. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Brandenburg, stan na 31.12.2023 r. Oprac. autorka. 138
Rysunek 33. Schemat lokalizacji zabudowań na terenie zlikwi-dowanej Kopalni Brandenburg. Oprac. autorka. 138
Rysunek 34. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Huty Pokój, stan na 31.12.2023 r. Oprac. autorka. 140
Rysunek 35. Schemat lokalizacji zabudowań na terenie Huty Pokój. Oprac. autorka. 140
Rysunek 36. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Walenty-Wawel, stan na 31.12.2023 r. Oprac. własne 141
Rysunek 37. Schemat lokalizacji zabudowań na terenie Kopalni Walenty-Wawel. Oprac. autorka. 142
Rysunek 38. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Koksowni Orzegów, stan na 31.12.2023 r. Oprac. własne. 143
Rysunek 39. Schemat lokalizacji zabudowań Koksowni Orzegów. Oprac. autorka. 144
Rysunek 40. Schemat lokalizacji zabudowań Kopalni Paweł. Oprac. autorka. 145
Rysunek 41. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Pokój - ruch Lech, stan na 31.12.2023 r. Oprac. własne. 146
Rysunek 42. Schemat lokalizacji zabudowań Kopalni Pokój - ruch Lech. Oprac. autorka. 146
Rysunek 43.Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Karol, stan na 31.12.2023 r. Oprac. własne 147
Rysunek 44. Schemat lokalizacji zabudowań Kopalni Karol. Oprac. autorka. 147
Rysunek 45. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Nowy Wirek, stan na 31.12.2023 r. Oprac. autorka. 148
Rysunek 46. Schemat lokalizacji zabudowań Kopalni Nowy Wirek. Oprac. autorka. 149
Rysunek 47. Procentowy udział form ochrony konserwatorskiej dla terenu Kopalni Pokój - ruch Wanda, stan na 31.12.2023 r. Oprac. autorka. 150
Rysunek 48. Schemat lokalizacji zabudowań Kopalni Pokój - ruch Wanda. Oprac. autorka. 150
Rysunek 49. Rysunek planszy ekspertyz Pracowni Konserwacji Zabytków dla dzielnicy Nowy Bytom - Ruda Śląska 1987 r.), źródło: archiwum Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków. 156
Rysunek 50. Ewaluacja stref ochrony konserwatorskich w dokumentach planistycznych Rudy Śląskiej. Oprac. autorka 156
Rysunek 51. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu zabudowań Szybu Franciszek. Oprac. autorka. 170
Rysunek 52. Lokalizacja charakterystycznych budynków zespołu zabudowań Szybu Franciszek. Oprac. autorka. 173
Rysunek 53. Podział własności nieruchomości zespołu zabudowań i jego otoczenia. Oprac. autorka na podstawie serwisu Geoportal. Stan na dzień 31.12.2021 r. 174
Rysunek 54. Fazy adaptacji zespołu zabudowy Szybu Franciszek, oprac. autorka. 176
Rysunek 55. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu zabudowań Szyb Mikołaj, oprac. autorka. 178
Rysunek 56. Lokalizacja charakterystycznych budynków zespołu zabudowań Szybu Mikołaj. Oprac. autorka. 179
Rysunek 57. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu Szybu Klara. Oprac. autorka. 182
Rysunek 58. Lokalizacja charakterystycznych budynków zespołu zabudowań Szybu Klara. Oprac. autorka. 183

Rysunek 59. Zakres ochrony konserwatorskiej Kopalni Karol, oprac. autorka. 186
Rysunek 60. Lokalizacja charakterystycznych budynków Kopalni Karol. Oprac. autorka. 188
Rysunek 61. Ogrodzenia zlokalizowane na terenie Kopalni Karol. Oprac. autorka. 189
Rysunek 62. Zakres ochrony konserwatorskiej Kopalni Pokój - ruch Lech. Oprac. autorka. 194
Rysunek 63. Lokalizacja charakterystycznych budynków ruchu Lech. Oprac. autorka. 195
Rysunek 64. Schemat układu urbanistycznego ruchu Lech. Oprac. autorka. 196
Rysunek 65. Fragment zmiany SUiKZP z 2024 roku, opracowano na podstawie rysunku uchwały nr PR.0007.145.2024. Źródło: BIP Ruda Śląska. 197
Rysunek 66. Fragment wizualizacji koncepcji urbanistycznej dla obszaru ruchu Lech wykonana w ramach MPR, oprac. A2P2 architecture&plannig, źródło: BIP Ruda Śląska. 198
Rysunek 67. Zakres ochrony konserwatorskiej obszaru ruchu Wanda. Oprac. autorka. 200
Rysunek 68. Lokalizacja charakterystycznych budynków Kopalni Pokój - ruch Wanda. Oprac. autorka. 201
Rysunek 69. Koncepcja masterplanu, 2021. Źródło: BIP Ruda Śląska. Oprac. ARCA M. Stangel. 202
Rysunek 70. Fragment zmiany SUiKZP z 2024 roku, opracowano na podstawie rysunku uchwały nr PR.0007.145.2024. Źródło: BIP Ruda Śląska. 203
Rysunek 71. Fragment wizualizacji projektu koncepcji urbanistycznej dla obszaru ruchu Wanda wykonanej w ramach MPR, oprac. A2P2 architecture&plannig, źródło: BIP Ruda Śląska. 204
Rysunek 72. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu Szybu Andrzej. Oprac. autorka. 206
Rysunek 73. Zakres ochrony konserwatorskiej Kopalni Bielszowice. oprac. autorka. 211
Rysunek 74. Lokalizacja charakterystycznych budynków Kopalni Bielszowice. Oprac. autorka. 212
Rysunek 75. Zakres ochrony konserwatorskiej Kopalni Paweł. Oprac. autorka. 215
Rysunek 76. Elementy dysharmonizujące obszar. Oprac. autorka. 216
Rysunek 77. Lokalizacja charakterystycznych budynków Kopalni Paweł. Oprac. autorka. 217
Rysunek 78. Zakres ochrony konserwatorskiej Kopalni Nowy Wirek. Oprac. autorka. 220
Rysunek 79. Lokalizacja charakterystycznych budynków Kopalni Nowy Wirek. Oprac. autorka. 221
Rysunek 80. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu dworca. Oprac. autorka. 223
Rysunek 81. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu stacyjnego Ruda. Oprac. autorka. 227
Rysunek 82. Zakres ochrony konserwatorskiej koksowni. Oprac. autorka. 230
Rysunek 83. Lokalizacja charakterystycznych budynków Koksowni Orzegów. Oprac. autorka. 231
Rysunek 84. Zakres ochrony konserwatorskiej Huty Pokój. Oprac. autorka. 235
Rysunek 85. Lokalizacja charakterystycznych budynków Huty Pokój. Oprac. autorka. 237
Rysunek 86. Zakres ochrony konserwatorskiej obiektu. Oprac. autorka. 241
Rysunek 87. Zakres ochrony konserwatorskiej. Oprac. autorka. 245
Rysunek 88. Ulokowanie obiektu wieży w przestrzeni. Oprac. autorka, na podstawie danych PSIP miasta Ruda Śląska. 247
Rysunek 89. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu stacyjnego Kochłowice. Oprac. autorka. 249
Rysunek 90. Lokalizacja charakterystycznych budynków zespołu stacyjnego. Oprac. autorka. 250
Rysunek 91. Zakres ochrony konserwatorskiej zespołu młyna. Oprac. autorka. 253
Rysunek 92. Lokalizacja zabudowań młyna wodnego. Oprac. autorka. 254
Rysunek 93. Zakres ochrony konserwatorskiej fabryki Margaryny. Oprac. autorka. 257
Rysunek 94. Archiwalny rzut przebudowy fabryki margaryny. Źródło: archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków. 257
Rysunek 95. Załącznik do decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Źródło: WUOZ. 258
Rysunek 96. Zakres ochrony konserwatorskiej Elektrociepłowni Mikołaj. Oprac. autorka. 263
Rysunek 97. Kontekst przestrzenny zabytku przemysłowego (mikro-makro). Oprac. autorka. 267
Rysunek 98. Etapy postępowania badawczego dla narzędzia ochrony otoczenia. Oprac. autorka. 270
Rysunek 99. Interpretacja graficzna wyników badań dla WZU i WPI. Oprac. autorka. 289
Rysunek 100. Rozgraniczenie otoczenia i sąsiedztwa zabytku. Oprac. autorka. 295
Rysunek 101. Etapy postępowania badawczego dla wnętrz architektoniczno-krajobrazowych. Oprac. autorka. 296
Rysunek 102. Przykładowa karta WAK, strona A. Oprac. autorka. 301
Rysunek 103. Przykładowa karta WAK, strona B. Oprac. autorka. 301
Rysunek 104. Analiza elementów WAK wieży wyciągowej Szybu Andrzej. Oprac. autorka. 302
Rysunek 105. Analiza elementów WAK zespołu zabudowań Szybu Franciszek. Oprac. autorka. 306
Rysunek 106. Analiza elementów WAK zespołu zabudowań Huty Pokój. Oprac. autorka. 310
Rysunek 107. Analiza elementów WAK zespołu zabudowań młyna wodnego. Oprac. autorka. 315

SPIS TABEL

Tabela 1. Występowanie zabytków przemysłu i techniki w poszczególnych województwach. Stan na 01.06.2026 r. Oprac. autorki na podstawie NID dane.gov.pl. 35
Tabela 2. Zagrożenia przestrzenne związane z formami ochrony zabytków. Oprac. autorka. 53
Tabela 3. Projekt tabeli wyników analizy likwidacji obiektów przemysłowych. Oprac. autorka. 133
Tabela 4. Obliczenia ilości zlikwidowanych zabytków przemysłowych, stan na dzień 31.12.2023 r. Oprac. autorka 135
Tabela 5. Klasyfikacja problemów występujących w otoczeniu zabytków przemysłowych. Oprac. autorka..... 164
Tabela 6. Zestawienie problemów przestrzennych w zabytkach przemysłowych Rudy Śląskiej. Oprac. autorka 166
Tabela 7. Ocena zagrożeń przestrzennych wynikających z planu miejscowego i uchwały krajobrazowej. Oprac. autorka. 276
Tabela 8. Wagi zagrożeń wskazanych w Tabeli 7. Oprac. autorka. 278
Tabela 9. Wskaźnik zagrożenia urbanistycznego - wzór. Oprac. autorka. 278
Tabela 10. Wskaźnik kompletności zapisów konserwatorskich - wzór. Oprac. autorka. 279
Tabela 11. Wskaźnik spójności zasad konserwatorskich. Oprac. autorka..... 281
Tabela 12. Wskaźnik presji inwestycyjnej - wzór. Oprac. autorka. 282
Tabela 13. Wskaźnik presji inwestycyjnej - mierniki ryzyk. Oprac. autorka. 282
Tabela 14. Zastosowanie narzędzia badawczego w analizie wybranych obiektów. Oprac. autorka. 284
Tabela 15. Zestawienie wyników badań. Oprac. autorka. 289
Tabela 16. Elementy wnętrza WAK Szybu Andrzej. Oprac. autorka. 303
Tabela 17. Elementy wnętrza WAK W1 zespołu zabudowań Szybu Franciszek. Oprac. autorka. 307
Tabela 18 Elementy wnętrza WAK W2 zespołu zabudowań Szybu Franciszek. Oprac. autorka. 308
Tabela 19 Elementy wnętrza WAK W1 zespołu zabudowań Huty Pokój. Oprac. autorka. 311
Tabela 20. Elementy wnętrza WAK W2 zespołu zabudowań Huty Pokój. Oprac. autorka. 312
Tabela 21. Elementy wnętrza WAK zespołu młyna wodnego. Oprac. autorka. 316

STRESZCZENIE

Postępująca likwidacja historycznych zakładów przemysłowych oraz przekształcenia funkcjonalne terenów poprzemysłowych powodują stopniową utratę wartości krajobrazowych oraz zacieranie historycznych relacji przestrzennych pomiędzy zabytkiem, jego otoczeniem oraz sąsiedztwem. Pomimo funkcjonowania licznych instrumentów ochrony zabytków problematyka ochrony otoczenia obiektów przemysłowych oraz zachowania ich ekspozycji krajobrazowej nie została dotychczas kompleksowo opracowana.

Celem rozprawy było opracowanie klasyfikacji zagrożeń występujących w otoczeniu i sąsiedztwie zabytkowych zabudowań przemysłowych oraz narzędzie analityczne do identyfikacji zagrożeń przestrzennych występujących w otoczeniu zabytków przemysłowych w odniesieniu do obowiązujących aktów planistycznych. Badania przeprowadzono na przykładzie wybranych zespołów przemysłowych zlokalizowanych na terenie Rudy Śląskiej.

Przeprowadzone badania wykazały, że skuteczność ochrony zabytków przemysłowych zależy nie tylko od zachowania substancji zabytkowej, lecz również od ochrony ich otoczenia, zagrożeń występujących w ich otoczeniu oraz historycznych powiązań widokowych i kompozycyjnych. Stwierdzono, że obowiązujące formy ochrony konserwatorskiej koncentrują się przede wszystkim na samym obiekcie, natomiast w niewystarczającym stopniu uwzględniają krajobrazowy kontekst jego funkcjonowania. Analiza wykazała również zróżnicowaną skuteczność miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz pozostałych instrumentów ochrony konserwatorskiej w zachowaniu wartości krajobrazowych terenów przemysłowych.

W ramach rozprawy opracowano typologię lokalizacji zachowanych zabytków przemysłowych na terenach zlikwidowanych zakładów przemysłowych, pozwalającą na określenie sposobu ich funkcjonowania w przekształconej strukturze przestrzennej. Kolejnym wynikiem badań było opracowanie typologii wykorzystania historycznych elementów zagospodarowania zakładów przemysłowych w procesie kształtowania nowych, rewitalizowanych przestrzeni publicznych.

Przeprowadzona weryfikacja wykazała możliwość wykorzystania opracowanych metod i typologii jako narzędzi wspomagających podejmowanie decyzji konserwatorskich, planistycznych i rewitalizacyjnych dotyczących zachowania oraz współczesnego wykorzystania dziedzictwa przemysłowego. W wyniku przeprowadzonych badań zaadaptowano także metodę analizy wnętrz architektoniczno-krajobrazowych Janusza Bogdanowskiego do potrzeb ochrony zabytków przemysłowych oraz współczesnego planowania przestrzennego. Opracowana metodyka umożliwia identyfikację najistotniejszych elementów krajobrazu w otoczeniu zabytków przemysłowych, określenie ich wartości oraz wskazanie kierunków ochrony, ze szczególnym uwzględnieniem zachowania prawidłowej ekspozycji krajobrazowej.

Słowa kluczowe: zabytek przemysłowy, otoczenie zabytku przemysłowego, planowanie przestrzenne, rewitalizacja, ekspozycja zabytku przemysłowego, krajobraz.

SUMMARY

The progressive shutdown of historic industrial plants and functional transformations of former industrial areas cause a gradual loss of landscape values and the blurring of historic spatial relations between the historic site, its setting and the vicinity. Despite the functioning of numerous instruments of heritage preservation, the issue of protecting the setting of industrial heritage sites and preserving their landscape exposure has not yet been comprehensively addressed.

The aim of the dissertation was to develop a classification of threats occurring within the setting and vicinity of historic industrial buildings, as well as an analytical tool for identifying spatial threats occurring within the setting of industrial heritage sites in relation to the applicable planning instruments. The research was conducted using a case study of selected industrial complexes located in the city of Ruda Śląska.

The research showed that the effectiveness of the protection of industrial heritage sites depends not only on the preservation of their historic substance, but also on the protection of their setting, the identification of threats occurring within those settings, and historical visual and compositional relationships. It was found that existing forms of heritage preservation focus primarily on the object itself, while insufficiently taking into account the landscape context in which it functions. The analysis also showed varying levels of effectiveness of local spatial development plans and other historic preservation instruments in preserving the landscape values of industrial areas.

As part of the dissertation, a typology of locations of preserved historic industrial structures within former industrial areas was developed, enabling the determination of their function within the transformed spatial structure. Another outcome of the research was the development of a typology regarding the use of historic elements of industrial area development in the process of shaping new, revitalized public spaces.

The verification showed the possibility of using the developed methods and typologies as tools supporting conservation, planning and revitalization decision-making regarding the preservation and contemporary use of industrial heritage. As a result of the research, Janusz Bogdanowski's method of architectural and landscape interior analysis was also adapted to the needs of industrial heritage protection and contemporary spatial planning. The developed methodology enables the identification of the most significant elements of the landscape within the settings of industrial heritage sites, the evaluation of their significance and the formulation of preservation guidelines, with a particular focus on maintaining proper landscape exposure.

Keywords: industrial heritage site, setting of an industrial heritage site, spatial planning, revitalization, exposure of industrial heritage, landscape.

ANEKS

TERMINOLOGIA

ANEKS I

W rozprawie doktorskiej przyjęto następujące definicje:

- **Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.):**

- **krajobraz kulturowy:** *postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka* (Art. 3 ust. 14 u.o.z.o.z);

- **otoczenie zabytku:** *teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych* (Art. 3 ust. 15 u.o.z.o.z);

- **strefa ochrony konserwatorskiej:** *obszar, na którym obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków* (Art. 19 ust. 3 u.o.z.o.z);

- **zabytek:** *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową* (Art. 3 ust. 1 u.o.z.o.z);

- **zabytek przemysłowy:** *obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe* (Art. 6 ust. 1 lit. e u.o.z.o.z).

- **Zgodnie z ustawą z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2026 r. poz. 538):**

- **akt planowania przestrzennego:** *plan ogólny gminy, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, uchwałę ustalającą zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty, standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane, audyt krajobrazowy oraz plan zagospodarowania przestrzennego województwa* (Art. 2 ust. 22 u.p.z.p.);

- **działka budowlana:** *nieruchomość gruntową lub działkę gruntu, której wielkość, cechy geometryczne, dostęp do drogi publicznej oraz wyposażenie w urządzenia infrastruktury technicznej spełniają wymogi realizacji obiektów budowalnych wynikające z odrębnych przepisów i aktów prawa miejscowego* (Art. 2 ust. 12 u.p.z.p.);

- **krajobraz:** *postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowane w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka* (Art. 2 ust. 16e u.p.z.p.).

– **Zgodnie z ustawą z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo Budowlane (t.j. Dz. U. z 2026 r. poz. 646):**

- **obiekt budowalny:** *budynek, budowlę bądź obiekt małej architektury, wraz z instalacjami zapewniającymi możliwość użytkowania obiektu zgodnie z jego przeznaczeniem, wzniesiony z użyciem wyrobów budowlanych* (Art. 3 ust. 1 u.p.b.);

- **budynek**: *obiekt budowlany, który jest trwale związany z gruntem, wydzielony z przestrzeni za pomocą przegród budowlanych oraz posiada fundamenty i dach* (Art. 3 ust. 2 u.p.b.);

- **budowla:** *każdy obiekt budowlany niebędący budynkiem lub obiektem małej architektury […]* (Art. 3 ust. 3 u.p.b.);

- **obiekt małej architektury:** *niewielkie obiekty, a w szczególności:*

  a) kultu religijnego, jak: kapliczki, krzyże przydrożne, figury,

  b) posągi, wodotryski i inne obiekty architektury ogrodowej,

  c) użytkowe służące rekreacji codziennej i utrzymaniu porządku, jak: piaskownice, huśtawki, drabinki, śmietniki (Art. 3 ust. 4 u.p.b.).

– **Zgodnie z ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2026 r. poz. 426)**

- **oś widokowa:** *wyobrażalna prosta kierująca wzrok na charakterystyczne elementy zagospodarowania terenu lub terenów* (Art. 5 ust. 13a u.o.p.)

Definicje poza regulacjami prawnymi:

- **dominanta architektoniczna:** stanowi pojedynczy, wyróżniający się obiekt na tle otoczenia gabarytem lub formą wyrazu, mogący tworzyć element orientacyjny w terenie;

- **obiekt zabytkowy**: budowlany, budowla lub urządzenie, zachowane jako element dawnego zakładu przemysłowego;

- **obszar/teren:** obejmuje historyczny teren zakładu przemysłowego lub jego część, zachowaną wraz z układem przestrzennym, komunikacyjnym lub elementami infrastruktury technicznej, tworzącymi funkcjonalną całość;

- **sylweta miasta:** zewnętrzny obraz miasta będący składową jego krajobrazu;

- **urządzenie techniczne:** *obiekt niebędący instalacją, funkcjonalnie powiązany z budynkiem […] zapewniające możliwość użytkowania budynku lub budowli […] zgodnie z ich przeznaczeniem i tylko wówczas, gdy związek użytkowy urządzenia technicznego z takim obiektem budowlanym jest konieczny dla realizacji funkcji tegoż obiektu oraz bezpośredni* (Orzeczenie Naczelnego Sądu Administracyjnego - Izba Finansowa 2024);

- **zespół zabudowy przemysłowej :** obejmuje grupę historycznie i funkcjonalnie powiązanych budynków, budowli i urządzeń przemysłowych, których wzajemne relacje przestrzenne pozostają czytelne niezależnie od wielkości założenia.

Wykaz stosowanych skrótów i skrótowców

- **ERIH -** European Route of Industrial Heritage,
- **GEZ** - Gminna Ewidencja Zabytków,
- **GPOnZ** - Gminny program opieki nad zabytkami,
- **GPR** - Gminny Program Rewitalizacji,
- **KWK** - Kopalnia Węgla Kamiennego,
- **MKZ** - Miejski Konserwator Zabytków,
- **MPZP** - Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego,
- **SUiKZP** - studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
- **TICCIH** - The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage,
- **u. p. b.** - ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2026 r. poz. 646),
- **u.f.g.w.k** - ustawa z dnia 7 września 2007 r. o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego (t.j. Dz. U. z 2026 r. poz. 520),
- **u.g.n.** - ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2026 r. poz. 399),
- **u.o.p -** ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2026 r. poz. 426),
- **u.o.z.o.z.** - ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024 r. poz. 1292),
- **u.p.z.p**. - ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2026 r. poz. 538,
- **WAK** - Wnętrze architektoniczno-krajobrazowe,
- **WEZ** - Wojewódzka ewidencja zabytków,
- **WUG** - Wyższy Urząd Górniczy w Katowicach,
- **WUOZ** - Wojewódzki Urząd Ochrony Zzabytków w Katowicach,
- **WZ** - Decyzja o warunkach zabudowy.

woj. Świętokrzyskie:

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA /MIEJSCOWOŚĆ	NUMER REJESTRU
1.	Huta	Pozostałości Zespołu Zakładu przemysłowego Huty Józefa w Samsonowie	uznanie za zabytek nr rej. 327 z 03.12.1956 r.
2.	Układ wodny	Zakład przemysłowy z układem wodnym w Maleńcu	A.495/1-2 z 14.09.1957 r.
3.	Walcownia (część huty)	Nietulisko Fabryczne - zespół urbanistyczno-przemysłowy (walcownia)	A/318 z 1.12.1956 r.
4.	Urządzenia hydrotechniczne	Urządzenia hydrotechniczne w Brodach	317 z 1.12.1956 r.
5.	Wiatrak	wiatrak holender w Krasocinie	A.928 z 26.02.1958
6.	Pudlingarnia i walcownia (huta)	Pudlingarnia i walcownia w Sielpi Wielkiej	A.307/67; A.322/56

b) woj. Dolnośląskie:

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA	NUMER REJESTRU
1.	Wiatrak	ruina wiatraka w Kołaczowie	A/4242/749 z 26.09.1960 r.
2.	Kuźnia (część huty)	kuźnia w Kochanowie	441 z 16.06.1959 r.
3.	Młyn	młyn drewniany w Dusznikach Zdrój	A/4053/336 z 6.11.1956 r.
4.	Most	most na młynówce w Kłodzku	A/4395/59 z 25.11.1949 r.

c) woj. Kujawsko-pomorskie

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA	NUMER REJESTRU
1.	Młyn	„Diabelski Młyn" w Koronowie	358 z 3.04.1957 r.

d) woj. Lubelskie – brak

e) woj. Lubuskie:

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA	NUMER REJESTRU
1.	Wiatrak	wiatrak koźlak w Leśniowie Wielkim	302 z 19.04.1961 r.

f) woj. Łódzkie

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA/ MIEJSCOWOŚĆ	NUMER REJESTRU
1.	Wiatrak	wiatrak w Bujnach Szlacheckich	989-XV-4 z 26.03.1960 r. (nie istnieje)

2.	Wiatrak	wiatrak w Miłonicach	727-II-35 z 7.12.1956 r. (nie istnieje)
3.	Gorzelnia	gorzelnia w Moszczenicy	620/IX-55 z 10.06.1955 r.
4.	Wiatrak	wiatrak w Regnowie	93/XI-70 z 3.05.1960 r. (nie istnieje)
5.	Wiatrak	wiatrak koźlak w Solcy Wielkiej	970-V-77 z 16.12.1957 r.

g) woj. Małopolskie

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA	NUMER REJESTRU
1.	Młyn i tartak wodny	młyn i tartak wodny w Grodzisku	V-114/8/58 z 30.06.1958 r.

h) woj. Mazowieckie

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA	NUMER REJESTRU
1.	Papiernia	papiernia „Górna” w Konstancinie Jeziornej	A-1174 z 9.06.1958 r.
2.	Wiatrak	wiatrak holender w Cieńszy	A-346 z 20.12.1961 r.
3.	Młyn	młyn wodny w Kuźnicy-Zdżar	4/29 z 10.05.1954 r.
4.	Huta	zespół zakładu hutniczego w Chlewiskach	417-II-33 z 15.11.1947 r.; 339/A/56 z 4.12.1956 r.
5.	Kuźnia	kuźnia w Płochocinie	1082/321/61 z 20.12.1961 r.

i) woj. Opolskie

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA	NUMER REJESTRU
1.	Wiatrak	wiatrak holender w Grodkowie	587/59 z 12.10.1959 r.
2.	Wieża wodna	ruiny wieży wodnej w Krapkowicach	388/58 z 15.06.1958 r.

j) woj. Podkarpackie – brak

k) woj. Podlaskie - brak

l) woj. Pomorskie

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA	NUMER REJESTRU
1.	Kuźnia	kuźnia w Trzebielinie	271 z 26.03.1960 r. (nie istnieje)
2.	Wiatrak	wiatrak holenderski w Stegnie	A-129 z 4.12.1959 r.

m) woj. Śląskie

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA	NUMER REJESTRU
1.	Młyn	młyn w Dąbrowie Górniczej – Ratanicach	A-524 z 2.05.1957 r.
2.	Kuźnia	kuźnia miedzi w Sośnicowicach	A-350/60 z 10.03.1960 r. (nie istnieje)
3.	Młyn	młyn wodny w Przystajni (Kluczno)	R/510 z 2.05.1957 r.

n) woj. Warmińsko-mazurskie

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA	NUMER REJESTRU
1.	Wiatrak	wiatrak holender w Wikrowie	36 z 17.02.1956 r.
2.	Wiatrak	wiatrak w Ogrodnikach	70/20 z 30.05.1957 r. (nie istnieje)
3.	Wiatrak	wiatrak holender w Zielonce Pasłęckiej	Z/33 z 4.05.1959 r. 594/69 z 12.03.1968 r.

o) woj. Wielkopolskie

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA	NUMER REJESTRU
1.	Wiatrak	wiatrak w Magdalenki	595 z 25.01.1957 r.
2.	Wiatrak	wiatrak w Osiecznej	589/A z 11.01.1957 r.
3.	Wiatrak	wiatrak w Osiecznej	587/A z 11.01.1957 r.
4.	Wiatrak	wiatrak w Osiecznej	588/A z 22.01.1957 r.
5.	Wiatrak	wiatrak holender w Dzierzążenku	122 z 4.11.1956 r.

p) woj. Zachodniopomorskie

	PIERWOTNA FUNKCJA OBIEKTU	NAZWA	NUMER REJESTRU
1.	Wiatrak	wiatrak holenderski w Lędzin	A-1603 z 22.12.1953 r.
2.	Młyn	młyn wodny w Malechowie – Lekówko	56 z 4.12.1954 r.

- IIIa: Kopalnia Brandenburg,
- IIIb: Huta Pokój,
- IIIc: Kopalnia Walenty-Wawel,
- IIId: Koksownia Orzegów,
- IIIe: Kopalnia Paweł,
- IIIf: Kopalnia Pokój - Ruch Lech,
- IIIg: Kopalnia Karol,
- IIIh: Kopalnia Nowy Wirek,
- Kopalnia Pokój - Ruch Wanda.

Kryteria oceny stanu wizualnego obiektów zasosowane dla przedmiotowego badania:

Bardzo dobry

Obiekt zachowany w bardzo dobrym stanie technicznym i wizualnym. Elementy zewnętrzne (elewacje, konstrukcje, dachy, stolarka, detale architektoniczne oraz zachowane elementy technologiczne) nie wykazują istotnych uszkodzeń ani oznak degradacji.

Dobry

Obiekt zachowany w dobrym stanie technicznym i wizualnym. Elementy zewnętrzne wykazują niewielkie ślady zużycia eksploatacyjnego lub lokalne uszkodzenia, które nie wpływają na czytelność formy architektonicznej ani bezpieczeństwo konstrukcji.

Średni

Obiekt wykazuje widoczne oznaki degradacji, takie jak ubytki materiałowe, uszkodzenia elewacji, znaczna korozja elementów stalowych, zniszczenie stolarki lub pokrycia dachowego. Stan techniczny wymaga przeprowadzenia prac konserwatorskich lub remontowych w celu zahamowania dalszej degradacji.

Zły

Obiekt znajduje się w znacznym stopniu degradacji. Występują liczne uszkodzenia konstrukcji i elementów wykończeniowych, zaawansowana korozja, znaczne ubytki materiałowe oraz częściowe zniszczenie historycznej substancji. Obiekt wymaga pilnej interwencji zabezpieczającej i kompleksowych prac konserwatorsko-remontowych.

Bardzo zły

Obiekt znajduje się w stanie ruiny lub bliskim ruinie. Występują rozległe zniszczenia konstrukcji i substancji zabytkowej, utrata znacznej części elementów historycznych oraz wysokie ryzyko dalszej degradacji lub katastrofy budowlanej. Konieczne jest natychmiastowe zabezpieczenie obiektu.

Kolorem niebieskim oznaczono istniejącą zabudowę, natomiast kolorem czerwonym zabudowę zlikwidowaną.

Nr	NAZWA OBIEKTU	ROK BUDOWY	ROK LIKWIDACJI	MATERIAŁ WYKOŃCZENIA ELEWACJI	WARTOŚCI ARTYSTYCZNE I ARCHITEKTONICZNE	WARTOŚCI NAUKOWE	WARTOŚCI HISTORYCZNE	STAN WIZUALNY BUDYNKU NA DZIEŃ LIKWIDACJI BĄDŹ AKTUALNY *	FORMA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ
1	brama wjazdowa z rozdzielnią elektryczną	ok. 1903	ok.1996	cegła	brak	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	zły	Wpis do rejestru zabytków nr 1324/84 z dnia 29.08.1984 r.
2	cechownia/ administracja	1897	ok. 1996 istnieją jedynie kolumny	cegła	symetryczna fasada bogato zdobiona , charakterystyczne kolumny przy wejściu do budynku	Prezentuje rozwiązanie charakterystyczne dla XIX-wiecznej zabudowy kopalń		dobry	
3	łaźnia i hala sportowa	1857-1905	ok. 1996	cegła	elewacja wzbogacona detalami wykonanymi z cegły, wyróżnia się na tle zespołu	Prezentuje rozwiązanie charakterystyczne dla XIX-wiecznej zabudowy kopalń		dobry	
4	budynek maszyny wyciągowej	1857	istnieje	cegła	elewacja wzbogacona detalami wykonanymi z cegły, wyróżnia się na tle zespołu	obiekt przedstawia technologię wydobycia węgla	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	zły	
5	wieża szybowa i nadszybie "Franz", markownia	1857, markownia 1926	istnieje	cegła i stal	elewacja wzbogacona detalami wykonanymi z cegły, wyróżnia się na tle zespołu	obiekt przedstawia technologię wydobycia węgla		zły	
6	kotłownia	1857	istnieje	cegła	elewacja wzbogacona detalami wykonanymi z cegły, wyróżnia się na tle zespołu	obiekt przedstawia technologię wydobycia węgla, jeden z kotłów istnieje od dziś		bardzo zły, częściowo przeznaczony do odbudowy	
7	wieża wodna	1857-1905	istnieje	cegła	brak			dostateczny	na terenie wpisanym do rejestru zabytków
8	straż pożarna	1903	istnieje	cegła	elewacja wzbogacona detalami wykonanymi z cegły, wyróżnia się na tle zespołu	wieża obserwacyjna silnie wyróżniająca się bogatymi detalami w granicach zespołu		dostateczny, zły w przypadku wieży obserwacyjnej	Wpis do rejestru zabytków nr 1324/84 z dnia 29.08.1984 r. .
9	budynek administracyjny	1857	istnieje	cegła	elewacja wzbogacona detalami wykonanymi z cegły, wyróżnia się na tle zespołu	część funkcjonującego zakładu		dostateczny	

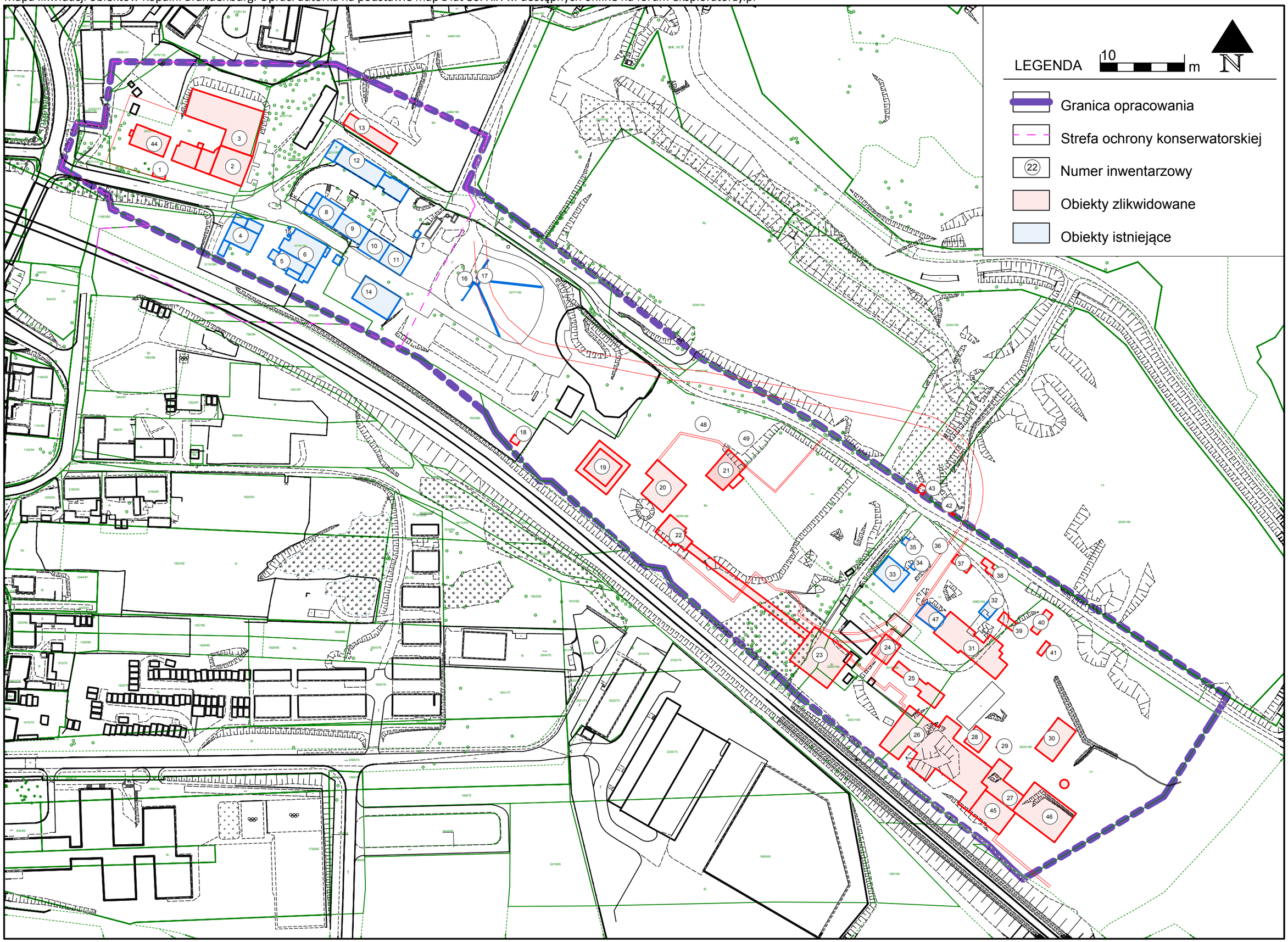
10	rozdzielnia elektryczna i stacja ratownictwa górniczego	1903	istnieje	cegła	brak	część funkcjonującego zakładu		dostateczny	
11	Warsztaty elektryczne i karbidownia	1905	istnieje	cegła	brak	część funkcjonującego zakładu			Wpis do rejestru zabytków nr 1324/84 z dnia 29.08.1984 r.
12	stajnia/mieszkanie kierowcy dyrektora	1857	istnieje	cegła	elewacja wzbogacona detalami wykonanymi z cegły, wyróżnia się na tle zespołu	część funkcjonującego zakładu		dostateczny	
13	stolarnia/ magazyn	1903	ok. 1996	cegła			autentyczność substancji		
14	tartak	1857	istnieje	cegła			autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	dostateczny	
15	komin	1857-1905	istnieje	cegła				bardzo zły	
16	rozdzielnia przy murze oporowym	1857-1905	istnieje	tynk	brak	brak		dostateczny	brak
17	mur oporowy do przytrzymywania węgla	1857-1905	istnieje					dostateczny	
18	brak informacji	1857-1905	ok. 1996	brak informacji			autentyczność substancji	brak informacji	
19	basen pożarowy	1857-1905	ok. 1996	brak informacji				brak informacji	
20	kotłownia z kominem "Johann"	1857-1905	ok. 1996	cegła				brak informacji	
21	maszynownia szybu "Jonann"	1857-1905	ok. 1996	cegła				brak informacji	
22	wieża wyciągowa z nadszybiem "Jonann"	1879	ok. 1996	cegła, stal				brak informacji	
23	Sortownia węgla	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
24	Zasobnik węgla	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
25	Rozdrabniania węgla	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
26	Sortownia węgla, rozdzielnia	rozbudowa o rozdzielnię 1926	ok. 1996	cegła	Rozdzielnia: symetryczna, spokojna elewacja, delikatne detale architektoniczne			brak informacji	
27	nadszybie i wieża wyciągowa "Baptista", maszynownia	1891	ok. 1996	cegła i stal	elewacja wzbogaconą detalami wykonanymi z cegły, wyróżnia się na tle zespołu	obiekt przedstawia technologię wydobycia węgla		brak informacji	
28	Kantyna	1857-1905	ok. 1996	stal i cegła	Prezentuje rozwiązanie charakterystyczne dla XIX-	Prezentuje rozwiązanie charakterystyczne dla XIX-		brak informacji	
29	Posiłki	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	

					wiecznej zabudowy kopalń	wiecznej zabudowy kopalń			
30	maszynownia szybu "Baptista"	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
31	Kuźnia	1857-1905						brak informacji	
32	Magazyn	1857-1905	ok. 1996					bardzo zły (fundament)	
33	Dom mieszkalny	1857-1905	ok. 1996					dobry	MPZP
34	bud. Gospodarcze	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	brak
35	bud. Gospodarcze	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
36	Budynek wagi	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
37	brak informacji	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
38	brak informacji	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
39	brak informacji	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
40	brak informacji	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
41	brak informacji	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
42	brak informacji	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
43	Bramy parowozownia	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
44	brak informacji	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
45	Łaźnia "Baptista"	1857-1905	ok. 1996					brak informacji	
46	Kotłownia "Baptista"	1857-1905	ok. 1996	cegła	elewacja wzbogacona detalami wykonanymi z cegły, wyróżnia się na tle zespołu	obiekt przedstawia technologię wydobycia węgla		brak informacji	
47	Ślusarnia	1857-1905	ok. 1996	cegła				bardzo zły (fundament)	
48	Budynek wagi	1857-1905	ok. 1996	cegła					
49	brak informacji	1857-1905	ok. 1996	cegła				brak informacji	
ILOŚĆ OBIEKTÓW ZLIKWIDOWANYCH				**36**	**ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH**		**18**	**PROCENTOWA ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH**	**50%**

KWK Brandenburg - fotografie obiektów wraz z ich oznaczeniami i nazewnictwem zgodnym z tabelą oraz dokumentacją mapową. Fot. z nr 2,4,5,6,8,9,10,11,12,33,31,32,7: autorka.
Pozostałe fotografie: autor nieznany.

Mapa likwidacji obiektów Kopalni Brandenburg. Oprac. autorka na podstawie map z lat 80. XIX w. dostępnych online na forum eksploratorzy.pl

Nr	NAZWA OBIEKTU	ROK BUDOWY	ROK LIKWIDACJI	MATERIAŁ WYKOŃCZENIA ELEWACJI	WARTOŚCI ARTYSTYCZNE I ARCHITEKTONICZNE	WARTOŚCI NAUKOWE	WARTOŚCI HISTORYCZNE	STAN WIZUALNY BUDYNKU NA DZIEŃ LIKWIDACJI BĄDŹ AKTUALNY *	FORMA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ
1	Zespół Wielkiego Pieca "A" (komin, nagrzewnice, odpylnik, piec)	1966-1968	istnieje	stal, cegła	stanowi integralną część krajobrazu miejskiego, zachowana całość wyposażenia	ostatni piec z zamknięciem dwustożkowym typu Mc Kee Brown, obiekt przedstawia znaczną część procesu wyrobu stali	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu, obiekt	dobry w przypadku nagrzewnic, odpylnika, maszynowni, dostateczny w przypadku konstrukcji pieca	**wpis do rejestru zabytków**
2	Estakada kolejowa		istnieje	żelbet, blacha	brak	obiekt przedstawia znaczną część procesu wyrobu stali	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	MPZP
3	Hala lejnicza WP "A" i "C"	ok. 1960	2011	stal, cegła	brak	obiekt przedstawia znaczną część procesu wyrobu stali	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	średni	
4	Zespół Wielkiego Pieca "C" (komin, nagrzewnice, odpylnik, piec)	ok. 1950	ok. 1980	stal, blacha	brak	obiekt przedstawia znaczną część procesu wyrobu stali	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	średni	
5	Zespół Wielkiego Pieca "B" (komin, nagrzewnice, odpylnik, piec)	1944 / 1945	bd	stal, blacha	brak	obiekt przedstawia znaczną część procesu wyrobu stali	identyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	średni	
6	Brama II	1908	istnieje	cegła	ozdobne detale, płaskorzeźby	stanowi przykład reprezentacyjnej bramy wjazdowej na teren zakładu przemysłowego	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu	bardzo dobry	**wpis do rejestru zabytków**
7	Laboratorium	1908	2011	cegła	detale arch.	brak		dobry	MPZP
8	Skład platyn	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
9	Walcownia blachy cienkiej ob. Magazyn	1904	istnieje	cegła, stal (wtórna)	szedowe dachy, lizeny, ażurowe mury	obiekt przedstawia znaczną część procesu przeróbki stali	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
10	Magazyn	bd	2010/ 2012	bd	bd	bd	bd	bd	
11	Skład tłuszczów	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	

18	Generatory	bd	istnieje	cegła	Schodkowy detal, gzymsy	obiekt przedstawia znaczną część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	dostateczny	
20	Składowisko złomu	bd	ok. 1965	bd	bd	bd	bd	bd	
21	Stalownia martenowska	bd	ok. 1965	bd	bd	bd	bd	bd	
22	Stalownia martenowska	bd	istnieje	blacha	brak	obiekt przedstawia znaczną część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego	autentyczność substancji	dobry	
23	bd	bd	istnieje	cegła	brak	brak	autentyczność substancji	dobry	
24	bd	bd	ok. 1965	bd	bd	bd	bd	bd	
25	bd	bd	ok. 1965	bd	bd	bd	bd	bd	
26	bd	bd	ok.. 2009	bd	bd	bd	bd	bd	
27	Rampa ???	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
28	Sprężarki, stacja trafo	ok. 1950	istnieje	cegła	częściowo obiekt charakteryzują silnie wysunięte lizeny wykonane z cegły	obiekt przedstawia znaczną część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
29	Budynek warsztatowy	pocz. XX w	bd	cegła	bd	bd	bd	bd	
30	Pompownia	ok. 1950	istnieje	cegła	brak	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy zakładu	dobry	
31	Dyspozytornia	ok. 1950	istnieje	cegła	rytmika okien, lizeny	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy zakładu	dobry	
32	bd	bd	istnieje	tynk	brak	brak	brak	dobry	
33	Suwnica	bd	2012	stal	brak	brak	brak	dobry	
34	Budynek transformatora		istnieje	cegła	wyraziste lizeny, schodkowe gzymsy, bardzo	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy zakładu	dobry	
35	Instalacje obiegu chłodniczego pieców	ok. 1968	2010	stal	brak	brak	stanowi część całości zespołu zabudowy zakładu	dobry	
36		ok. 1970	istnieje	tynk, szkło	brak	brak	brak	dobry	
37	Budynek dyspozytorni	ok. 1950	2010	cegła	brak	brak	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy zakładu	dobry	
38	Kolumna wodna	ok. 1950	2010	żelbet	brak	brak	stanowi część całości zespołu zabudowy zakładu	bardzo dobry	
39	Magazyn silników elektrycznych	ok. 1930	istnieje	cegła, blacha	brak (obiekt został silnie przebudowany)	brak	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy (brak urządzeń)	zły	MPZP

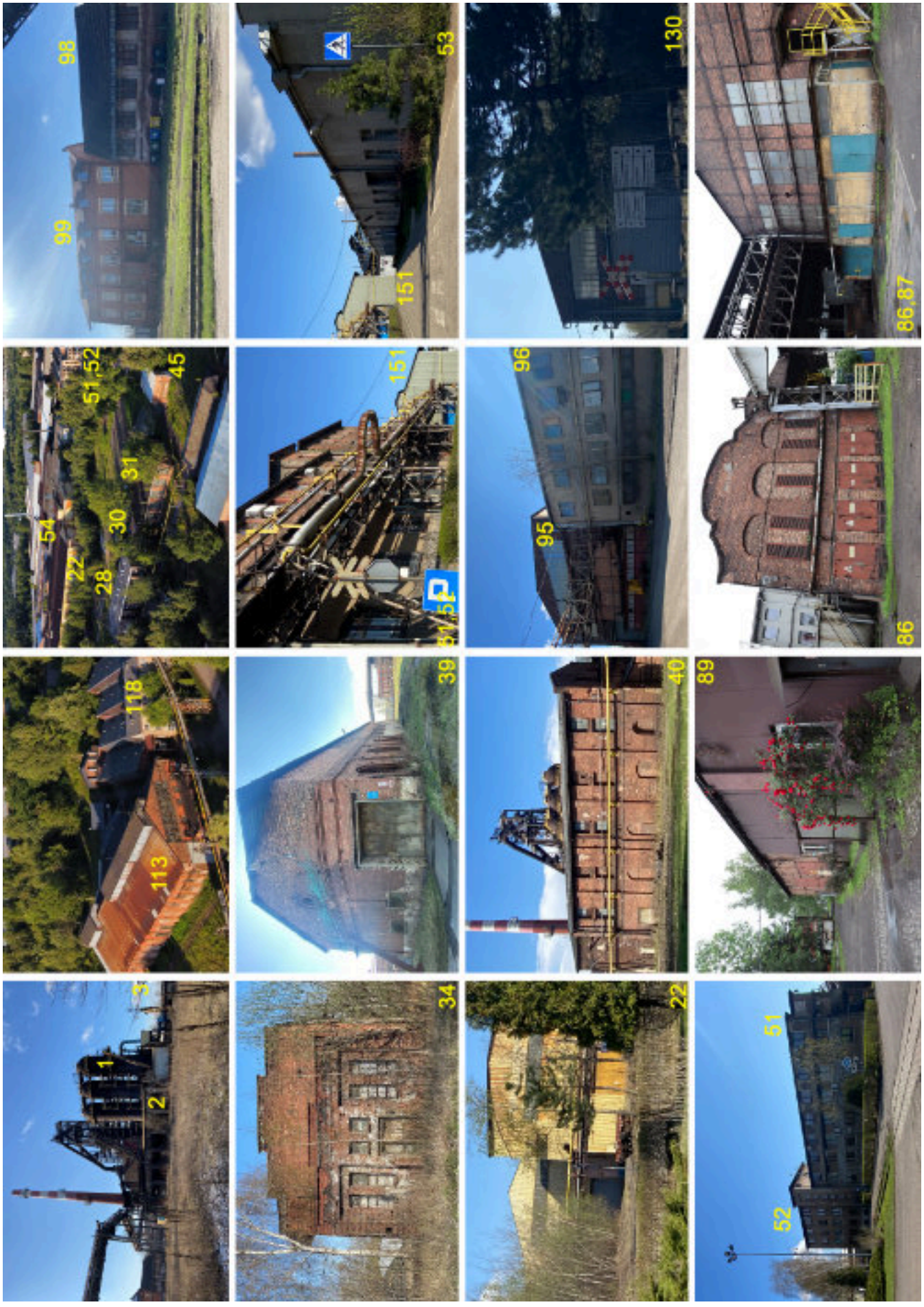
40	Magazyn	ok. 1930	istnieje	cegła	lizeny, fundament dawnego komina	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy (brak urządzeń)	dostateczny	
41	Kotłownia parowa IV	koniec XIX w, wielokrotnie przebudowywany	2010	blacha falista, cegła	brak	brak		dostateczny	
43	Budynek Akumulatorowni nr 1 i 2	ok. 1930	2012	blacha falista, cegła	brak (obiekt został silnie przebudowany)	funkcja wyróżniająca się na tle zakładu	część zespołu zabudowy hutniczego zakładu	dostateczny	MPZP
44	Warsztat elektryczny	ok. 1970 / ok. 1930	istnieje	cegła, stal, tynk	brak	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
51	bud. Biurowy ob. Dyrekcja Huty, Archiwum	ok. 1930	istnieje	tynk, budynek przebudowano	brak	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
52	bud. Biurowy ob. Dyrekcja Huty, Archiwum	ok. 1930	istnieje	tynk, budynek przebudowano	brak	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
53	Warsztat mechaniczny	bd	istnieje	cegła, tynk	szedowy dach, wyróżniający się na tle zakładu	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego, obiekt w pełni wyposażony	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
54	Walcownia wstępna zwrotna (blacha gruba)	bd	istnieje	stal, cegła, szkło	Charakterystyczna forma dachu	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego, obiekt w pełni wyposażony	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
55	Walcownia duża (blacha gruba)	bd	istnieje	stal, cegła, szkło	Charakterystyczna forma dachu	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu hutniczego, obiekt w pełni wyposażony	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
57	Zbiornik węgla	ok. 1945	istnieje	cegła	brak	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu	stanowi część całości zespołu zabudowy	zły	
58	bd	bd	istnieje	bd	bd	bd	bd	dostateczny	
60	Składowisko złomu	bd	istnieje	konstrukcja stalowa	brak	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
61	Komin walcowni	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
62	bd	ok. 1950	istnieje	stal, cegła	Ramowa konstrukcja	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
63	Wydział konstrukcji	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
64		bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
65		bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
66	Wydział konstrukcji ob. naprawa kolejek	ok. 1930	istnieje	stal, cegła	Ramowa konstrukcja	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
67	Wydział konstrukcji	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
69	Brama IV	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
70	Sywnica, składowisko	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
71	Obsługa suwnicy	bd	istnieje	bd	bd	bd	bd	bd	

72	Rozdzielnia elektryczna	bd	istnieje	cegła	brak	brak	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
74	DKJ	bd	istnieje	cegła		brak		dobry	
75	Modelarnia	bd	istnieje	cegła	dachy szedowe	brak		dobry	
76	bd	bd	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	
77	Magazyn drzewa	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
79	bd	bd	istnieje	tynk	dachy szedowe	brak	brak	bardzo dobry	
80	bd	bd	istnieje	tynk	brak	brak	brak	bardzo dobry	
81	bd	bd	istnieje	tynk	brak	brak	brak	bardzo dobry	
82	Rozdzielnia elektryczna	bd	istnieje	cegła	brak	brak	brak	bardzo dobry	
83	Obsługa suwnicy	bd	istnieje	cegła, blacha	brak	brak	Autentyczność substancji,	dobry	
84	Suwnica i składowanie	bd	istnieje	stal	brak	brak		dobry	
85		bd	istnieje	stal	brak	brak		dobry	
86	Walcownia średnia	bd	istnieje	cegła, stal	brak	obiekt przedstawia część procesu funkcjonowania zakładu	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
87	bd	bd	istnieje	tynk (wtórny)	brak	brak	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	średni	
89	Skład części zamiennych	bd	istnieje	PCV/cegła	brak	brak	brak	dobry	
93	bd	bd	istnieje	cegła/ stal	brak	brak	autentyczność substancji, stanowi część całości zespołu zabudowy	średni	
95	Kuźnia	bd	2012	cegła	Konstrukcja ramowa	brak		dobry	
96		ok. 1950, 1970	istnieje	cegła, stal		brak		dobry	
97	Brama I	ok. 1970	istnieje	cegła klinkierowa	brak	brak	brak	bardzo dobry	
98	Budynek biurowy	bd	istnieje	cegła	oszczędnie stosowany detal z cegieł	brak	autentyczność substancji	zły	
99	Dyrekcja wydz. WP	ok. 1900	istnieje	cegła		brak		zły	
100	bd	bd	istnieje	tynk	brak	brak	brak	dobry	
103	Chłodnia kominowa	ok. 1950	2012	blacha, żelbet	brak	brak	stanowi część całości zespołu zabudowy	bardzo dobry	
104	Chłodnia kominowa I	ok. 1950	2012	żelbet	brak	brak	stanowi część całości zespołu zabudowy	bardzo dobry	
105	Chłodnia kominowa II	ok. 1950	2012	żelbet	brak	brak	stanowi część całości zespołu zabudowy	bardzo dobry	
106	Obsługa chłodni	ok. 1950	2012	tynk	brak	brak	brak	dobry	
110	Magazyn gazów technicznych	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
111	Rozdzielnia elektryczna	bd	istnieje	cegła	brak	brak	brak	brak	
112	Hala turbodmuchaw	1902/1906	2011	cegła, stal	funkcjonalność, czytelny układ przestrzenny, cegła i stal	brak	obiekt ilustruje przejście od klasycznych pieców opalanych do nowoczesnych technologii	dobry	
113	Elektrownia	bd	istnieje	cegła		brak	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
114	Kotłownia I	1942	2011	bd	bd	bd	bd	bd	

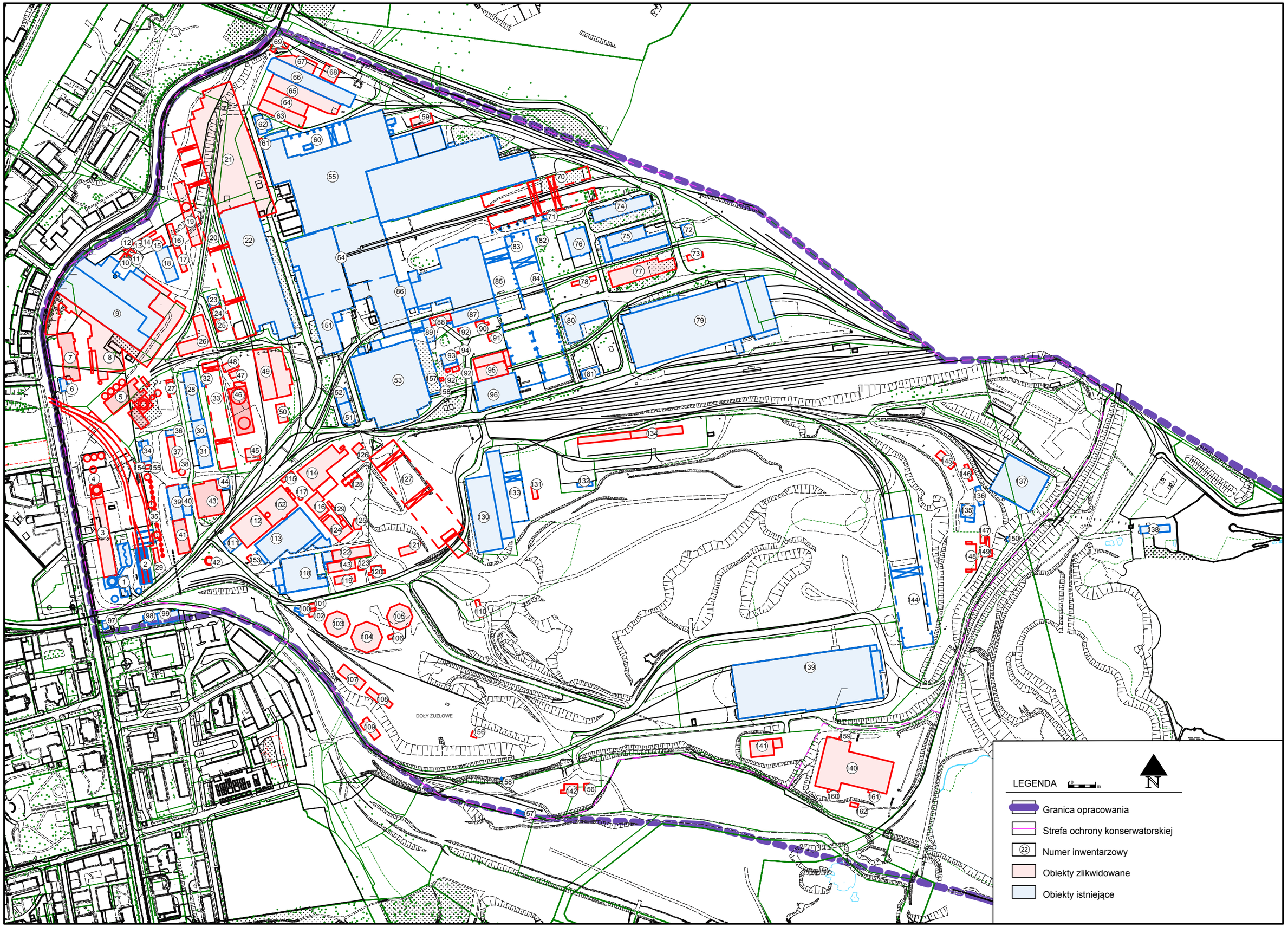
116	Budynek inwestycji	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
117	Komin kotłowni	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
118	Warsztat elektrowni	bd	istnieje	cegła	Dachy szedowe	brak	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
122	Magazyn odziezy i skór	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
123	Kiosk	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
127	Suwnica, składowisko	bd	2011	stal	brak	brak	brak	dobry	
130	Magazyn	bd	istnieje	cegła	dachy szedowe	brak	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
132	Magazyn	bd	istnieje	cegła	brak	brak		dobry	
133	Sywnica, składowisko	bd	istnieje	stal	brak	brak		dobry	
134	Magazyn mat. ogniotrwałych	bd	bd	tynk	brak	brak	brak	dobry	
135	bd	bd	istnieje	cegła	brak	brak	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
136	bd	bd	istnieje	cegła	brak	brak		dobry	
137	Parowozownia	bd	istnieje	Nietypowa forma dachu	brak	brak		dobry	
138	bd	bd	istnieje	bd	bd	bd	bd	bd	brak
139	Kształtowniki	bd	istnieje	tynk	szedowy dach	brak	stanowi część całości zespołu zabudowy	bardzo dobry	MPZP
140	Osadniki wód pogazowych	bd	2011	żelbet, woda	brak	brak		dobry	BRAK
143	Magazyn odziezy i skór	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
144	Plac żużla	bd	istnieje	stal	brak	brak	stanowi część całości zespołu zabudowy	bardzo dobry	
148	Pumeks	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
150	bd	bd	istnieje	tynk	brak	brak	brak	dobry	
151	Ocynkownia	bd	istnieje	blacha	łukowy dach	proces techn.cynkowania	oryginalna funkcja i forma	dobry	
152	Kotłownia II	1899,1900, 1922, 1942, 1943)	2011	cegła	bd	bd	bd	bd	
153	Zbiornik popiołu	ok.1950	2011	stal	bd	bd	bd	bd	
154	Stacja trafo	ok. 1950	2011	bd	bd	bd	bd	bd	
155	Magazyn	ok. 1950	2011	bd	bd	bd	bd	bd	
156	Budynek obsługi dołów żużlowych	ok. 1960	2012	tynk	brak	brak	stanowi część całości zespołu zabudowy	dobry	
157	Suwnica i składowanie	bd	istnieje	stalowa konstrukcja	brak	brak	oryginalna funkcja i forma	dobry	
158	Warsztat składowania walców	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	
159-162	Budynek pompowni	bd	2012	tynkt	brak	brak	brak	dobry	brak
ILOŚĆ OBIEKTÓW RAZEM:			162	**ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**		62	**PROCENTOWA ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**		38%

15, 16, 17, 19, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 56, 59, 68, 73, 78, 88, 90, 91, 92, 94, 101, 102, 107, 108, 109, 115, 119, 120, 121, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 141, 142, 145, 146, 147, 149 – bd. MPZP

Huta Pokój- fotografie obiektów wraz z ich oznaczeniami i nazewnictwem zgodnym z tabelą oraz dokumentacją mapową. Fot. autorka.

Mapa likwidacji obiektów Huty Pokój. Oprac. autorka na podstawie mapy z lat 80. XX w. z archiwum Huty Pokój oraz "Opis techniczny huty "Pokój" SZG-H S.A" dostępnej w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej

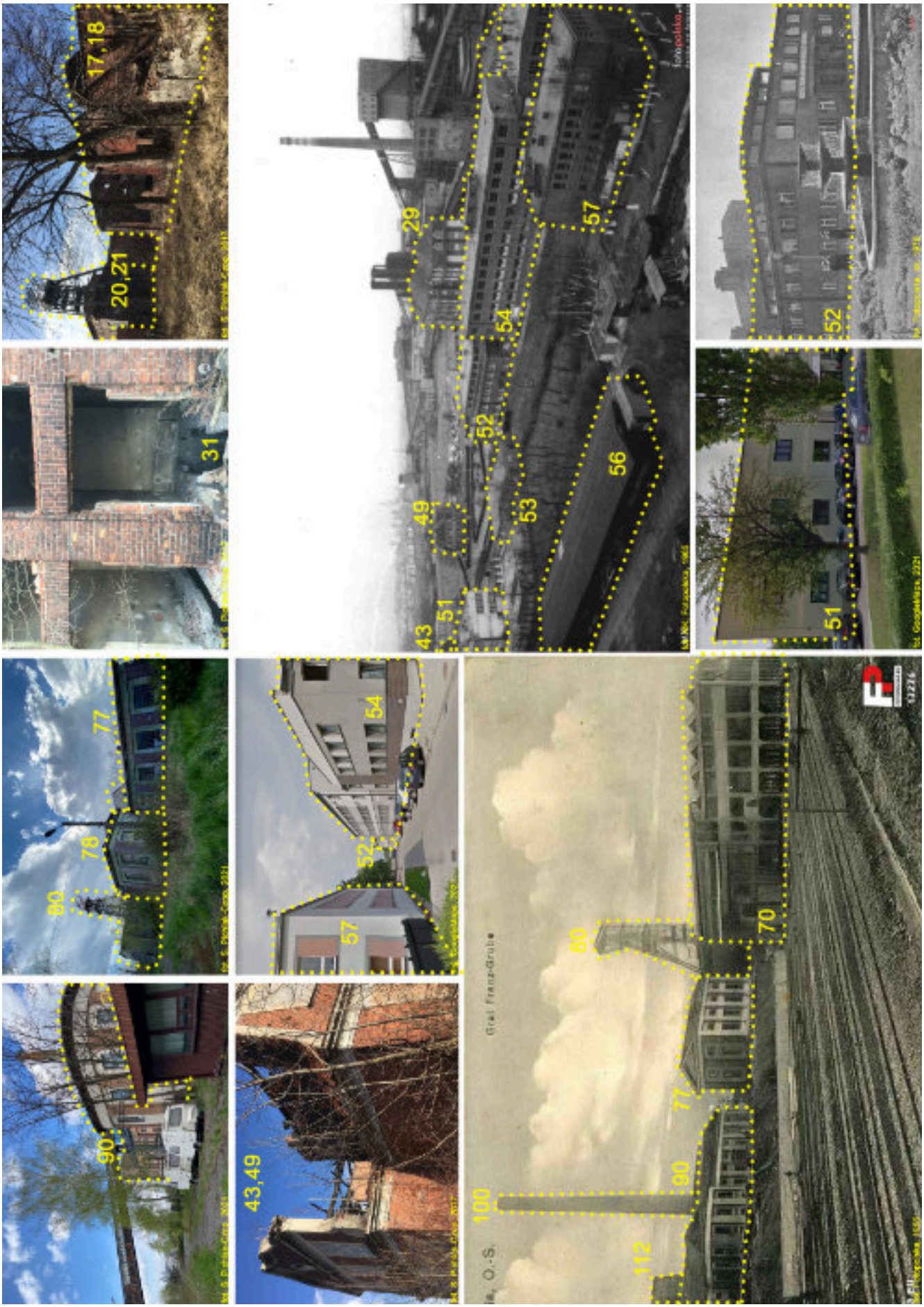
Nr	NAZWA OBIEKTU	ROK BUDOWY	ROK LIKWIDACJI	MATERIAŁ WYKOŃCZENIA ELEWACJI	WARTOŚCI ARTYSTYCZNE ARCHITEKTONICZNE	WARTOŚCI NAUKOWE	WARTOŚCI HISTORYCZNE	STAN WIZUALNY BUDYNKU NA DZIEŃ LIKWIDACJI BĄDŹ AKTUALNY *	FORMA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ
16	**Wentylatory "Klara"**	1897 - 1898	2021	żelbet	brak	prezentuje sposób działania zakładu kopalnianego	autentyczność substancji	dobry	MPZP
17	**Maszynownia "Klara"**	1897 - 1898	2021	cegła	Przykład architektury przemysłowej z dekoracyjnym detalem elewacji			zły	MPZP
18	**Budynek dawnej stacji ratownictwa górniczego**	1897 - 1898	1998	bd	brak			dobry	MPZP
19	**Tunel z wiaty chodnikowej**	ok. 1960	**istnieje**	stal	brak	brak	brak	dobry	MPZP
20	**Warsztaty**	bd	**istnieje**	cegła	minimalistyczna forma obiektu, ramowa budowa nadająca charakteru przemysłowego	prezentuje sposób działania zakładu kopalnianego	autentyczność substancji	dobry	MPZP
21	**Nadszybie szybu "Klara" wraz z wieżą wyciągową**	1897 - 1898	**istnieje**	cegła, stal (ocieplony)				dobry	MPZP
22	**Sortownia**	1897 - 1898	**istnieje**	cegła (ocieplony)				dobry	MPZP
23	**Bd**	bd	**istnieje**	tynk				dobry	MPZP
24	**Wiata magazynowa**	ok. 1960	**istnieje**	stal	brak	brak	brak	dobry	MPZP
25		ok. 1960	**istnieje**	stal	brak	brak	brak	dobry	MPZP
26		bd	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
27	**Bd**	bd	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
28	**Bd**	bd	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
29	**Dyrekcja (dawny hotel robotniczy)**	bd	ok. 1996 - 1998	cegła, tynk	Przykład monumentalnej architektury przemysłowej z dekoracyjnym detalem elewacji.	Przykład architektury przemysłowej z początku XX wieku	Świadectwo rozwoju przemysłu górniczego i administracji kopalnianej.	bd	brak
31	**Stacja przesypowa taśmociągu do Koksowni Walenty**	ok. 1959	1997	cegła	bd	bd	bd	dostateczny	brak
43	**Biuro BHP i dział szkoleniowy (dom)**		2017/ 2018	cegła, tynk	woluty, gzymsy o dużych profilach, okulus, charakterystyczna forma dachu	brak	brak	zły	brak
49	**Ekspedycja i biuro konstrukcyjne (dom)**		2017/ 2018	cegła, tynk		brak	brak	zły	brak
50	**Bd**	bd	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	brak
51	**Stołówka zakładowa**	bd	**istnieje**	tynk	brak	brak	autentyczność substancji	dobry	brak

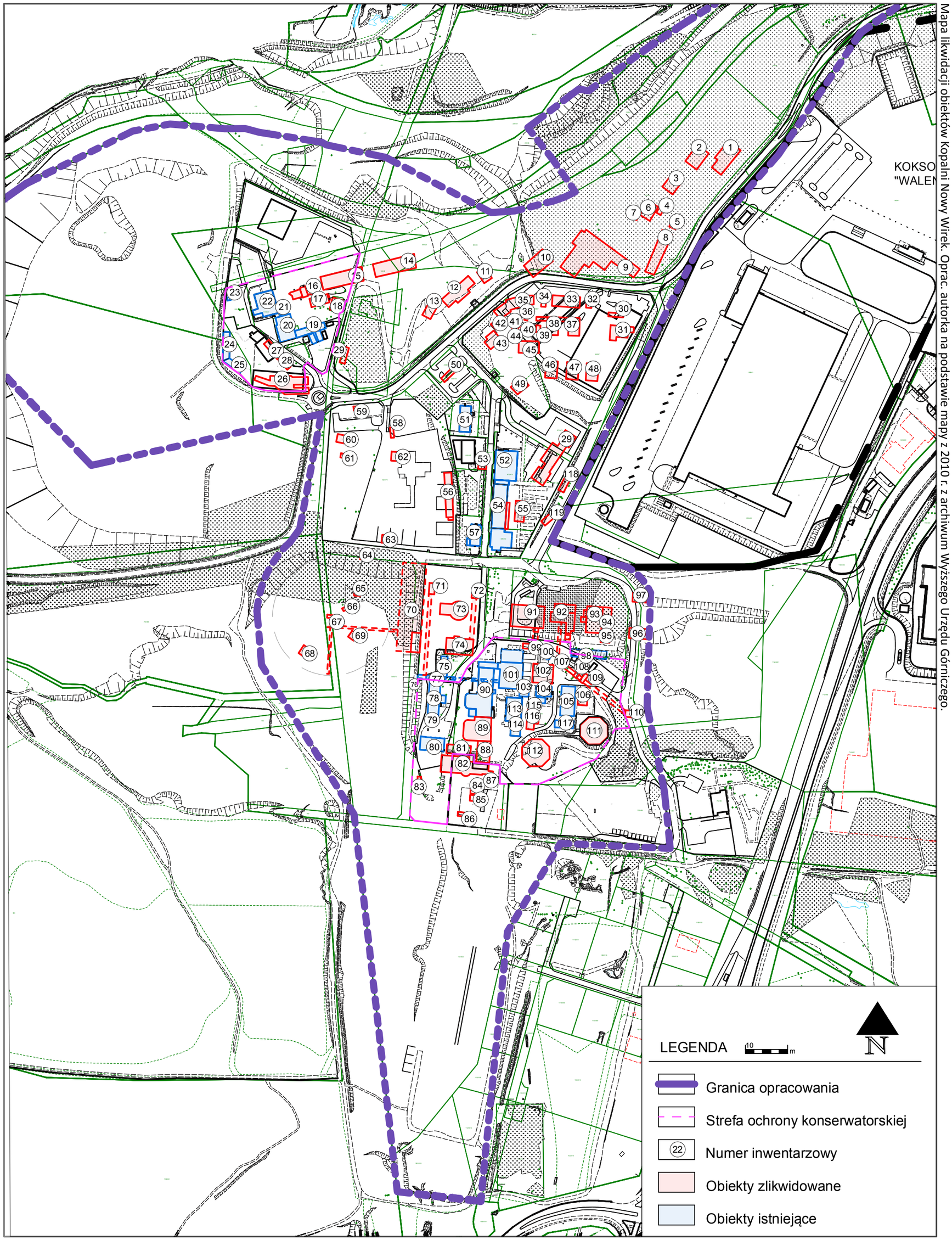
52	**Cechownia**	1910	**istnieje**	tynk	utracił walory	utracił walory	utracił walory	dobry	brak
53	**Markownia**	bd	ok. 1996 - 1998	tynk	brak	brak	część zespołu zabudowy kopalni	dobry	brak
54	**Łaźnie, lam-**	1910	**istnieje**	tynk	utracił walory	utracił walory	utracił walory	dobry	brak
55	**pownia**	bd	ok. 1996 - 1998	tynk	brak	brak	część zespołu zabudowy kopalni	dobry	brak
56	**Bd/magazyn?**	bd	1998	blacha	brak	brak	brak	bd	brak
57	**Stacja ratownicza**	bd	**istnieje**	cegła	minimalistyczna forma obiektu, ramowa budowa nadająca charakteru przemysłowego	brak	autentyczność substancji	dobry	brak
70	**Budynek płuczki, sortowni**	1959	**1998**	beton		brak	część zespołu zabudowy kopalni	średni	brak
75	**Bd**	bd	**istnieje**	tynk	brak	brak	autentyczność substancji	zły	brak
76	**Bd**	bd	**istnieje**	tynk	brak	brak		zły	brak
77	**Hala warsztatu**	1911 - 1912	**istnieje**	cegła, tynk	modernistyczna i prosta forma elewacji	częściowo zachowane wyposażenie, przedstawia sposób wydobycia węgla		dobry	wpis do rejestru zabytków, MPZP
78	**Hala przetwornic**	1912	**istnieje**	cegła, tynk	modernistyczna i prosta forma elewacji	zachowane przetwornice, przedstawia sposób wydobycia węgla		dobry	wpis do rejestru zabytków, MPZP
79	**Hala maszyny wyciągowej**	1912	**istnieje**	cegła, tynk	modernistyczna i prosta forma elewacji	zachowane przetwornice, przedstawia sposób wydobycia węgla		dobry	wpis do rejestru zabytków, MPZP
80	**Nadszybie szybu "Mikołaj" wraz z wieżą wyciągową**	1911 - 1912	**istnieje**	tynk, stal	modernistyczna i prosta forma elewacji	częściowo zachowane wyposażenie, przedstawia sposób wydobycia węgla		dobry	wpis do rejestru zabytków, MPZP
81	**Bd**	bd	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
82	**Bd**	bd	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
83	**Bd**	bd	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
88	**Bd**	bd	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
89	**Pozostałość elektrowni**	1913	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
90	**Turbinownia i rozdzielnia**	1913	**istnieje**	cegła, tynk	modernistyczna i prosta forma elewacji	częściowo zachowane wyposażenie, przedstawia sposób wydobycia węgla	autentycznść substancji	bardzo dobry	MPZP
98	**Bd**	bd	**istnieje**	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
99	**Stacja przesypowa**	bd	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
100	**Komin**	1920 (ok. 1960)	**istnieje**	cegła	brak	brak	autentycznść substancji	bardzo dobry	MPZP
101	**Elektrownia**	1920	**istnieje**	cegła	brak	brak			MPZP

102	**Elektrownia**	1920	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
103	**Elektrownia**	1920	**istnieje**	tynk, blacha, cegła	modernistyczna i prosta forma elewacji	budynek elektrowni z początku XX wieku	autentycznść substancji	bardzo dobry	MPZP
104	**Elektrownia**	1920	**istnieje**	tynk, blacha, cegła	modernistyczna i prosta forma elewacji			bardzo dobry	MPZP
105	**Warsztat mecha-niczno-elek-tryczny**	1913	**istnieje**	tynk, blacha, cegła	modernistyczna i prosta forma elewacji			bardzo dobry	MPZP
106	**Bd**	bd	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
107	**Stacja prze-sypowa**	ok. 1959	1997	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
108		ok. 1959	1997	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
109	**Stacja prze-sypowa**	ok. 1959	1997	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
111	**Chłodnia ko-minowa**	ok.1920	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
112	**Chłodnia ko-minowa**	ok.1920	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
113	**Zmiękczalnia wody**	1913	**istnieje**	tynk, blacha, cegła	brak	brak	autentycz-ność substan-cji	bd	MPZP
114	**Warsztat**	1913	**istnieje**	tynk, blacha, cegła	brak	brak	autentycz-ność substan-cji	bd	MPZP
115	**Budynek so-cjalny/ łaź-nia**	1920	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
116	**Stołówka zakładowa**	1920	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
117	**Bd**	bd	**istnieje**	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
118	**Bd**	bd	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	brak
119	**Warsztat PGR**	1912	ok. 1996 - 1998	bd	bd	bd	bd	bd	brak
ILOŚĆ OBIEKTÓW:			**119**	**ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**		**24**	**PROCENTOWA ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**		**20%**

1. Lokomotywownia, bud. 1914 Lik. 1996; **2.** Hala sprężarek, lik. 1996/98; **3.** bd; **4.** Magazyn (daw. porXernia), bud. 1912; **5.** bd; 6. bd, lik. 1998; **7.** bd, lik. 1998; **8.** Centrala telefonów (daw. cechownia) bud. 1912, lik. 1998; **9.** Warsztaty, bud. 1900, lik. 1996/98; **10.** Magazyny (budynek dawnej hali sprężarek) bud. 1960, lik. 1998; **11-15,30, 32-42, 44-48, 58-65** lik. 1996-1998; **66-69, 71-72** – stacja przesypowa, bud. 1959, lik. 1998; **73.** Bud. „Dorra" – bud. 1959, lik. 1997; **74.** „Flota" – lik. 1996-1998; **84-87** – bd. lik. 1998; **91.** Nowa łaźnia (daw. sortownia) – lik. 1998; **92.** Nadszybie Centralny – bud. 1959, lik. 1998; **93-95.** Budynek maszyny wyciągowej – bud. 1959, lik. 1998**; 96-97.** bd, lik. 1998; **110.** Stacja przesypowa, bud. 1959, lik. 1997; **118.** bd, lik. 1998**; 119.** Warsztat PGR, bud. 1912, lik. 1998.

KWK Walenty-Wawel - fotografie obiektów wraz z ich oznaczeniami i nazewnictwem zgodnym z tabelą oraz dokumentacją mapową. Fotografie współczesne: autorka. Fot. archiwalne autor nieznany.

Mapa likwidacji obiektów Kopalni Nowy Wirek. Oprac. autorka na podstawie mapy z 2010 r. z archiwum Wyższego Urzędu Górniczego.

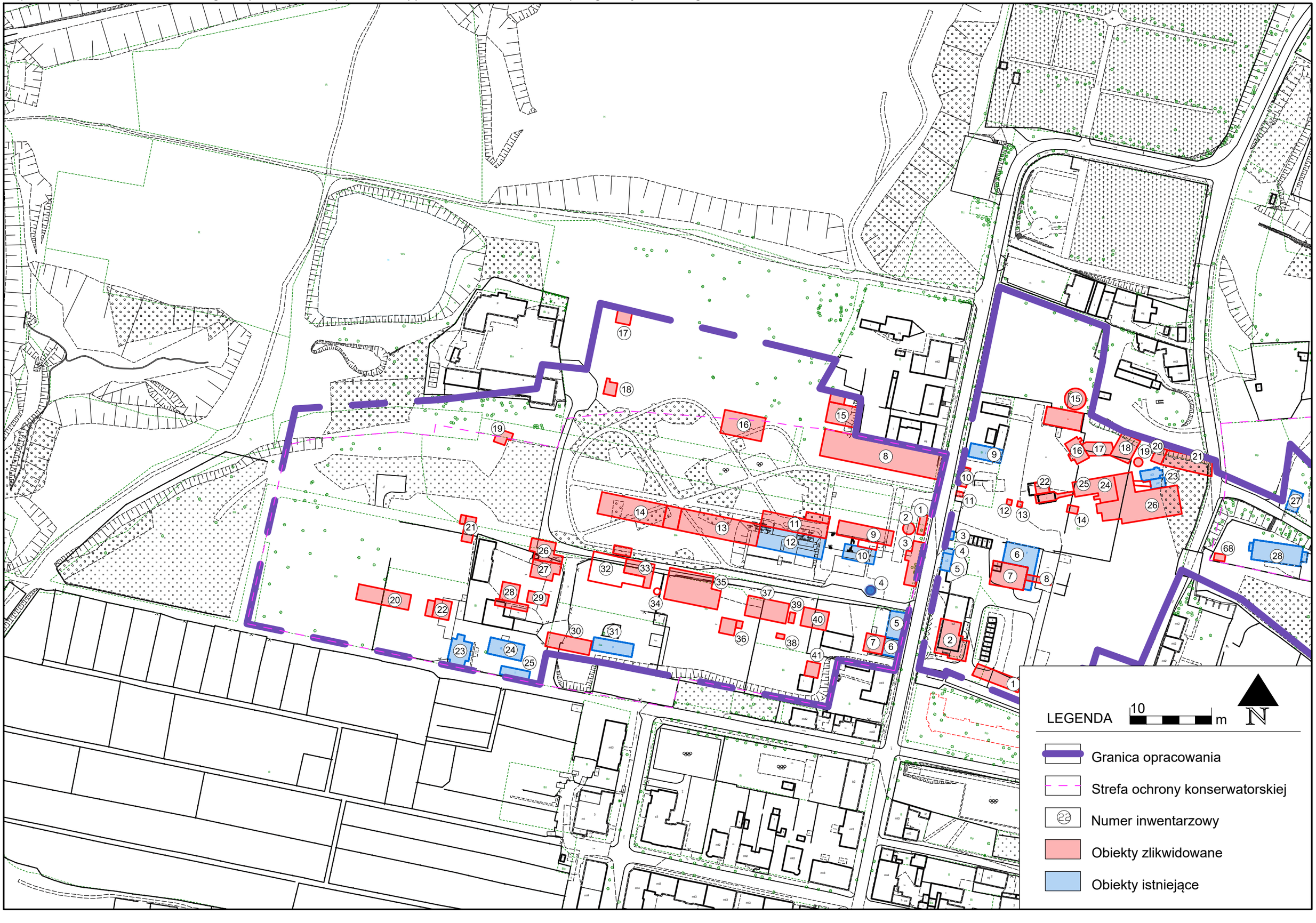
Nr	NAZWA OBIEKTU	ROK BUDOWY	ROK LIKWIDACJI	MATERIAŁ WYKOŃCZENIA ELEWACJI	WARTOŚCI ARTYSTYCZNE I ARCHITEKTONICZNE	WARTOŚCI NAUKOWE	WARTOŚCI HISTORYCZNE	STAN WIZUALNY BUDYNKU NA DZIEŃ LIKWIDACJI BĄDŹ AKTUALNY *	FORMA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ
2	Zbiornik smoły	ok. 1903	ok. 1976	cegła, stal	brak	Reprezentuje techniczne osiągnięcia przemysłu koksowniczego z przełomu XIX/XX w	Prezentuje ostatni zachowany tego typu obiekt na terenie Polski	bd	brak
3	Dyrekcja	ok. 1903	ok. 1976	cegła	brak			bd	MPZP
4	Zbiornik smoły	istnieje	ok. 1976	cegła, stal	brak			bd	wpis do rejestru zabytków 1352/87 z dnia 06.11.1987
5	Brama wjazdowa	ok. 1903	istnieje	cegła	brak	brak		bardzo dobry	MPZP
6	bd	bd	istnieje	bd	brak	brak	brak	bd	MPZP
8	Magazyn	ok. 1903	ok. 1976	cegła	brak	brak	Prezentuje ostatni zachowany tego typu obiekt na terenie Polski	bd	MPZP
9	Młyn węglowy	ok. 1903	ok. 1976	cegła	brak	Reprezentuje techniczne osiągnięcia przemysłu koksowniczego z przełomu XIX/XX w		bd	MPZP
10	Wieża węglowa	ok. 1903	istnieje	cegła	brak			bardzo dobry	wpis do rejestru zabytków 1352/87 z dnia 06.11.1987
11	Rampa	ok. 1903	2021	cegła	brak	brak	brak	zły	MPZP
12	I Bateria Koks.	ok. 1903	istnieje	cegła	brak	Reprezentuje techniczne osiągnięcia przemysłu koksowniczego z przełomu XIX/XX w	Prezentuje ostatni zachowany tego typu obiekt na terenie Polski	bardzo dobry	wpis do rejestru zabytków 1352/87 z dnia 06.11.1987
13	II Bateria Koks.	ok. 1903	2020	cegła, stal	brak			bardzo zły	MPZP
14	III Bateria Koks.	ok. 1903	2020	cegła, stal	brak			bardzo zły	MPZP
15	Chłodnia	ok. 1903	ok. 1976	bd	brak			bd	
20	Łaźnia	ok. 1903	ok. 1976	cegła	brak			bd	MPZP
23	bd	bd	istnieje	tynk	brak	brak	brak	dobry	brak
24	bd	bd	istnieje	tynk	brak	brak	brak	dobry	brak
25	bd	bd	istnieje	tynk	brak	brak	brak	dobry	brak
26	Magazyn benzolu	ok. 1903	ok. 1976	cegła	brak	Reprezentuje techniczne osiągnięcia przemysłu koksowniczego z przełomu XIX/XX w	Prezentuje ostatni zachowany tego typu obiekt na terenie Polski	bd	brak
27	Zbiornik	ok. 1903	ok. 1976	cegła	brak			bd	brak
31	bd	bd	istnieje	brak	brak	brak	brak	dobry	brak
32	Osadnik	ok. 1903	ok. 1976	cegła	brak	Reprezentuje techniczne osiągnięcia przemysłu koksowniczego z przełomu XIX/XX w	Prezentuje ostatni zachowany tego typu obiekt na terenie Polski	bd	MPZP
34	Komin	ok. 1903	ok. 1976	cegła	brak			bd	brak
35	Kotłownia	ok. 1903	ok. 1976	cegła	brak			bd	brak
ILOŚĆ OBIEKTÓW			**39**	**ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**		**8**		**% ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCE**	21%

1, 7, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 28, 29, 30, 33, 36, 38, 39 - bd, lik. 1976

Koksowania Orzegów - fotografie obiektów wraz z ich oznaczeniami i nazewnictwem zgodnym z tabelą oraz dokumentacją mapową. Fotografie współczesne: autorka. Fot. archiwalne autor nieznany.

Mapa likwidacji obiektów Koksowni Orzegów. Oprac. autorka na podstawie mapy z lat 80. XX w. z archiwum Wyższego Urzędu Górniczego.

Nr	NAZWA OBIEKTU	ROK BUDOWY	ROK LIKWIDACJI	MATERIAŁ WYKOŃCZENIOWY ELEWACJI	WARTOŚCI ARTYSTYCZNE I ARCHITEKTONICZNE	WARTOŚCI NAUKOWE	WARTOŚCI HISTORYCZNE	STAN WIZUALNY BUDYNKU NA DZIEŃ LIKWIDACJI BĄDŹ AKTUALNY *	FORMA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ
1	budynek mieszkalny ul. Pawła 17	1920	istnieje	cegła, tynk	charakterystyczne wertykalne detale architektoniczne	przedstawia sposób kształtowania zabudowy robotniczej	część zespołu zakładu kopalni Paweł	dobry (budynek użytkowany)	MPZP
2	magazyn, garaże	1900/1970	istnieje	cegła, wtórnie otynkowany lub pomalowany na biało	symetryczna fasada bogato zdobiona , charakterystyczne kolumny przy wejściu do budynku	brak		dostateczny (budynek użytkowany jako garaże)	MPZP
3	dawna dyrekcja	1923	istnieje	cegła, wtórnie otynkowany lub pomalowany na biało	elewacja wzbogacona detalami wykonanymi z cegły, wyróżnia się na tle zespołu	brak		dostateczny (budynek użytkowany jako pom. Biurowe)	MPZP
4	budynek transformatora	ok. 1900	istnieje	cegła		brak		dobry	MPZP
5	stolarnia	ok. 1900	istnieje	cegła, tynk		obiekt przedstawia technologię wydobycia węgla		dobry (budynek użytkowany)	MPZP
6	budynek mieszkalno-garażowy ul. Pawła 9, (stajnie i wozownia)	ok. 1900/1960	istnieje	cegła, tynk	charakterystyczna konstrukcja dachu	brak		dobry (budynek użytkowany)	MPZP
8	garaż	bd	bd	bd	brak	wieża obserwacyjna silnie wyróżniająca się bogatymi detalami w granicach zespołu	brak	bd	MPZP
9	budyenk mieszkalny ul. Pawła 13	1920	istnieje	tynk	subtelne detale w tynku, charakterystyczny dach	brak	brak	dobry (budynek użytkowany)	MPZP
12	budynek mieszkalny przy ul. Pawła 11	ok. 1900	istnieje	cegła	charakterystyczne zdobienia wykonane w cegle i tynku	brak	brak	dobry (budynek użytkowany)	MPZP
13	portiernia z obiektem schronu typu einmannbunker	ok. 1900	istnieje	dostateczny	dach z wolimi okami, delikatny detal wykonany w cegle	był wykonany jako reprezentacyjne wejście, otwierające kopalnię	brak	dodstateczny	MPZP
14	budynek mieszkalny przy ul. Pawła 5	1916	istnieje	tynk	minimalistyczne ale charakterystyczne szczyty,	brak	brak	dobry (budynek użytkowany)	MPZP
16	budynek mieszkalny ul. Pawła 3	ok. 1900	istnieje	cegła, tynk	brak	brak	brak	dobry (budynek użytkowany)	MPZP
20	maszynownia Szybu Paweł II	1890	istnieje	cegła (wtórnie otynkowany)	bogato zdobiony detalami z cegły	przedstawia technologię wydobycia węgla	część zespołu zakładu kopalni Paweł	dostateczny, użytkowany jako hala sportowa	MPZP

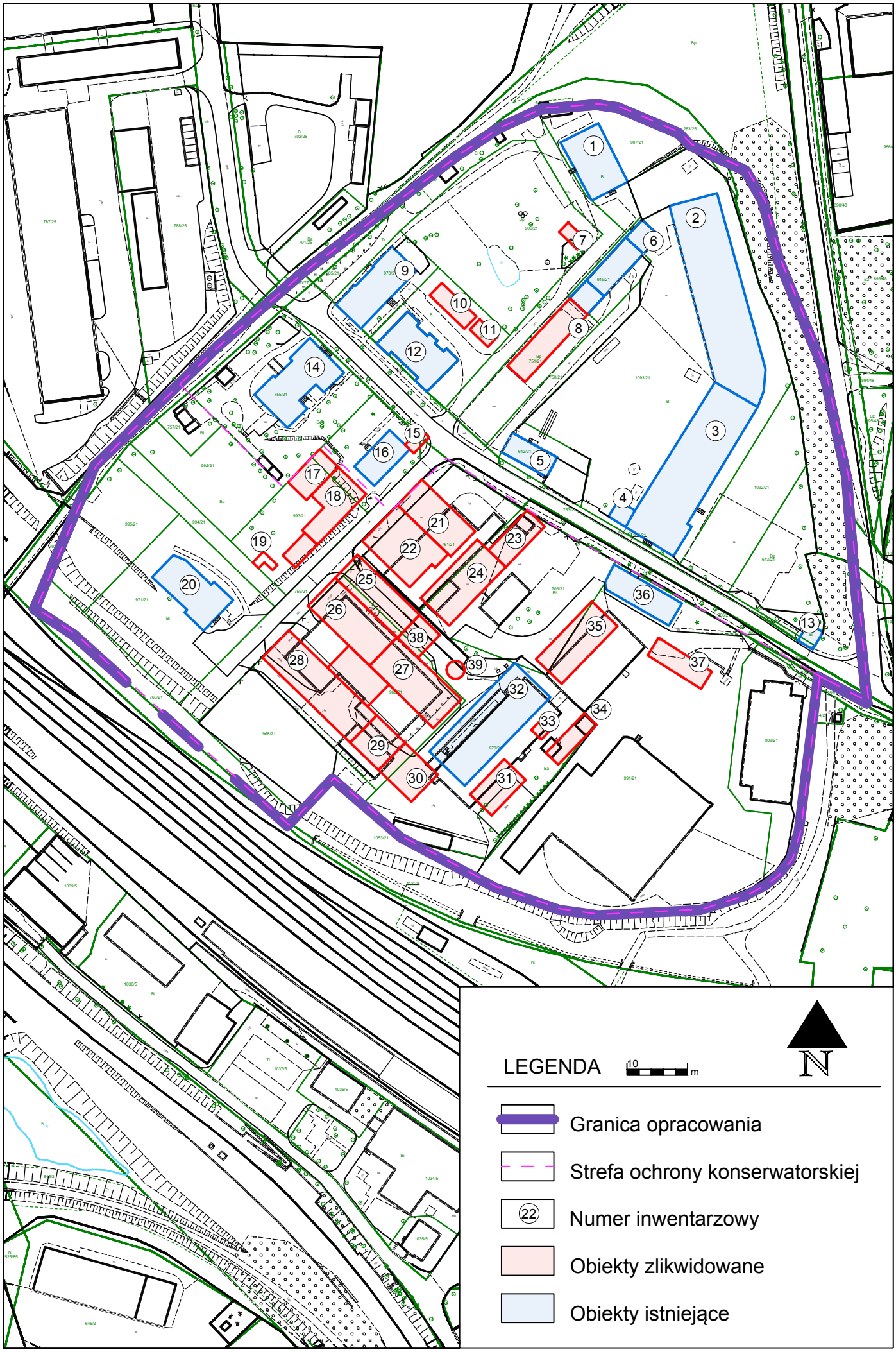
28	nadszybie szybu Paweł I z wieżą wyciągową	bd	bd	cegła	bogate detale wyk. z cegły, charakterystyczne okrągłe otwory okienne			bd	MPZP
29	maszynownia przedziału pd-zach Paweł I	1910	bd	cegła (wtórnie otynkowany)	dach szedowy			bd	MPZP
30		1910	bd	cegła (wtórnie otynkowany)	kolebkowy dach, rytmicznie rozmieszczone przypory			bd	MPZP
32	siłownia/rozdzielnia	1910	istnieje	cegła	charakterystyczny dach, detale ceglane		część zespołu zakładu kopalni Paweł	dobry	MPZP
36	dawna markownia		istnieje	wtórnie otynkowany	brak	brak		dobry	MPZP
39	komin kotłowni	1916		cegła	brak	brak		bd	
ILOŚĆ OBIEKTÓW			**39**	**ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**		**14**		**PROCENTOWA ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**	36%

7, 10, 11, 19, 31, 33, 34, 35, 37. bd, **15**. portiernia bud. 1940, **17**. stacja ratownicza, **18.** biura sztygarów, łaźnia pracowników dozoru, izba opatrunkowa, **21.** budynek administracyjny, **22.**dawna łaźnia robotnicza i cechownia, **23.** budynek administracyjny, **24.** kuźnia, bud. 1960, lik. 1976, **25.** biuro kierownika robót kierowniczych, warsztat elektryczny, bud. 1960, **26.** dawna hala montażowa, lampownia, łaźnia pracownicza, bud. 1860, **27.** kotłownia, bud. 1911, lik. 1976, **38**. warsztat mechaniczny, bud. 1940

KWK Paweł - fotografie obiektów wraz z ich oznaczeniami i nazewnictwem zgodnym z tabelą oraz dokumentacją mapową. Fot. archiwalne: autor nienznany. Fot. z numerem 3,4,13 fot. autorka. Fot. z numerem 20, 23, 32: A. Szewczyk, P. Wybraniec. Pozostałe fotografie: autor nieznany.

Mapa likwidacji obiektów Kopalni Paweł. Oprac. autorka na podstawie mapy z lat 80. XX w. z archiwum WUOZ.

Nr	NAZWA OBIEKTU	ROK BUDOWY	ROK LIKWIDACJI	MATERIAŁ WYKOŃCZENIA ELEWACJI	WARTOŚCI ARTYSTYCZNE I ARCHITEKTONICZNE	WARTOŚCI NAUKOWE	WARTOŚCI HISTORYCZNE	STAN WIZUALNY BUDYNKU NA DZIEŃ LIKWIDACJI BĄDŹ AKTUALNY *	FORMA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ
1	Bud. Stacji przesypowej 4,3	1960/70	istnieje	beton	brak	brak	autentyczność substancji oryginalna forma i funkcja obiektu	średni	brak
2	Posterunek straży	bd	zlikwidowany	blacha	brak	brak	brak	dobry	brak
3	Posterunek straży	bd	zlikwidowany	tynk	brak	brak	brak	dobry	brak
4	Waga	bd	zlikwidowany	tynk	brak	brak	brak	dobry	brak
5	Budynek załadowania miału	bd	zlikwidowany	tynk	brak	brak	brak	dobry	brak
6	Magazyn	bd	zlikwidowany	tynk	brak	brak	brak	dobry	brak
7	Bud. Stacji przesypowej 4,7	bd	zlikwidowany	cegła, tynk	brak	brak	autentyczność substancji oryginalna forma i funkcja obiektu	dobry	brak
8	Warsztat przeróbki	bd	zlikwidowany	cegła, tynk	brak	brak		dobry	brak
9	Blaszak	bd	zlikwidowany	cegła, tynk	brak	brak		dobry	brak
10	Budynek pomp	bd	zlikwidowany	tynk	brak	brak		dobry	brak
11	Bud. Stacji przesypowej 4,5	bd	zlikwidowany	tynk	brak	brak		dobry	brak
12	Wiata	bd	zlikwidowany	blacha	brak	brak		zły	brak
13	Bud. Zmywczy Lech	ok. 1960	istnieje	blacha trapezowa, tynk	brak	brak	autentyczność substancji oryginalna forma i funkcja obiektu	dobry	brak
14	Wiata	bd	istnieje	blacha, tynk	brak	brak		dobry	brak
15	Pomieszczenie dla piły #Lecha - blaszana	bd	istnieje	blacha, tynk	brak	brak		dobry	brak
16	Magazyn cementu i wapna Lech	bd	istnieje	blacha	brak	brak		dobry	brak
17	Wiata	bd	bd	blacha	brak	brak	brak	zły	
18	wieża wyciągowa Lech I wraz z nadszybiem	1906, przebudowany w latach 60 XX w.	istnieje	cegła, blacha falista, stal	element krajobrazu historycznego i przestrzennego dzielnicy oraz miasta	Prezentowanie technologii przemysłu wydobywczego,	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	dobry	MPZP
19	Wieża wyciągowa i nadszybie Lech II	ok. 1970	istnieje	beton	element krajobrazu historycznego i przestrzennego dzielnicy i miasta			średni, widoczne niezabezpieczone zbrojenia budynku	MPZP
20	Wiata blaszana	ok. 1971	zlikwidowany	tynk	brak	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	dobry	MPZP
21	Budynek wentylatorów # Lech II	ok. 1972	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	MPZP

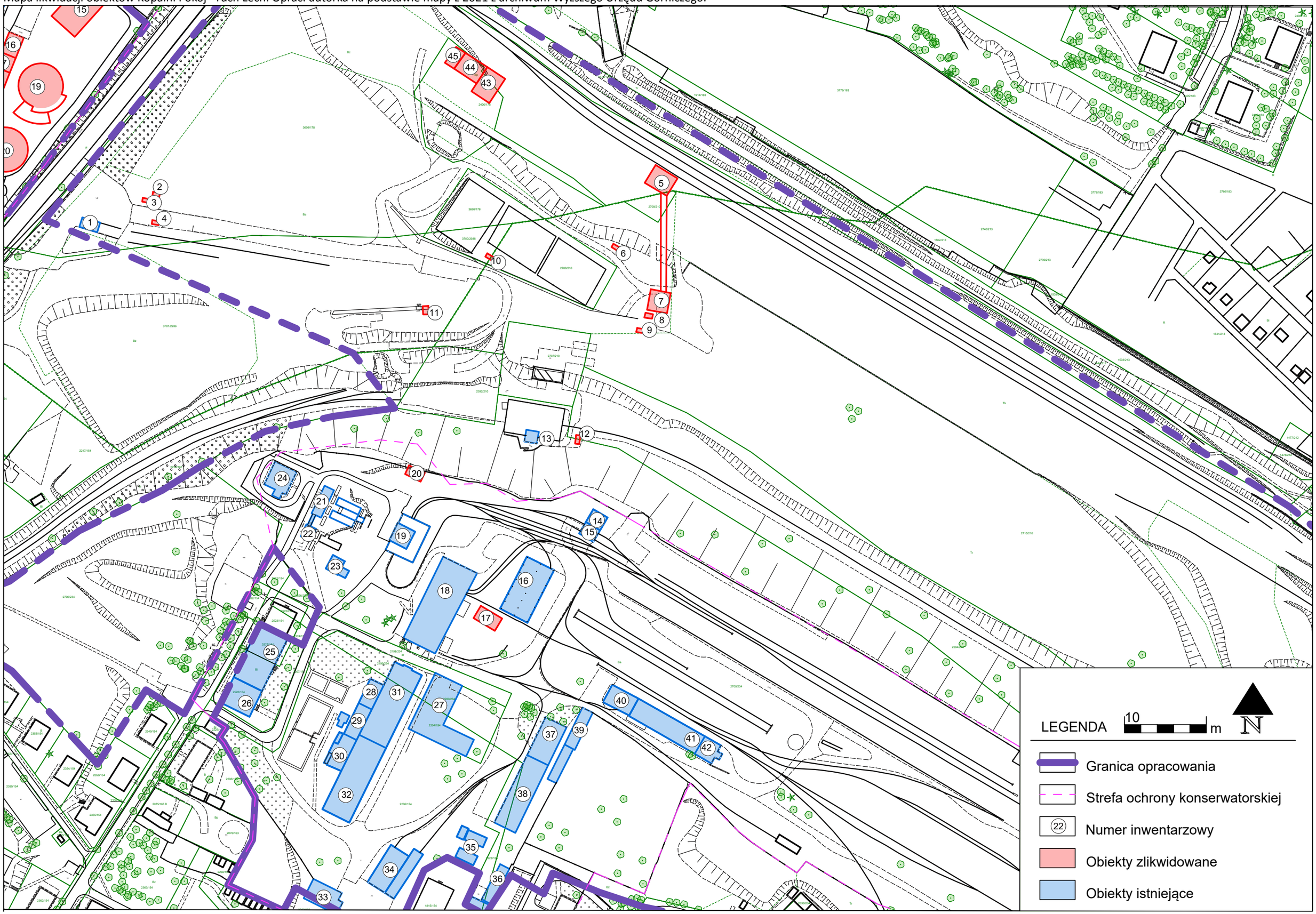
22	Budynek wentylatora 3-go # Lech	ok. 1973	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	MPZP
23	Bud. wentylatora	ok. 1905	istnieje	cegła	brak	brak		dobry	MPZP
24	Stacja odmetanowania Lech	ok. 1960	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	MPZP
25	BUDYNEK ŁAŹNI UL. LECHA 14A	1903 (1987)	istnieje	cegła, tynk	budynek przemysłowy z początku XX wieku o ceglanej elewacji	obiekt z początku XX wieku prezentujący ówczesne trendy w architekturze przemysłowej		średni, liczne odspojenia tynku od elewacji, zły stan cegieł	MPZP
26	Budynek biurowy - dz. górniczy i maszynowy	1903 (1987)	istnieje	cegła, tynk	budynek przemysłowy z początku XX wieku o ceglanej elewacji			średni, liczne odspojenia tynku od elewacji, zły stan cegieł	MPZP
27	Brak informacji	ok. 1910	istnieje	cegła, budynek tynk (wtórny)	brak - utracił wartości po dokonaniu wtórnego otynkowania	brak		dobry - budynek w trakcie remontu	MPZP
28	Budynek rozdzielni	ok. 1920	istnieje	cegła	budynek przemysłowy z początku XX wieku o ceglanych elewacjach	obiekt wspomagający dla obsługi szybu wyciągowego, urządzenia zachowane w stopniu pozwalającym prezentować technologiczne aspekty przemysłu wydobywczego		dobry	MPZP
29	Budynek rozdzielni Lech	ok. 1920	istnieje	cegła	budynek przemysłowy z początku XX wieku o ceglanych elewacjach			dobry	MPZP
30	Budynek centrali elektrycznej Lech	ok. 1920	istnieje	cegła				dobry	MPZP
31	Budynek maszyny wyciągowej Lech I	1906	istnieje	cegła				dobry	MPZP
32	Bud. Kompresorów i transf. Lech	1904	istnieje	cegła				dobry	MPZP
33	Zaplecze warszt. hali sprężarek #Lech, hala sportowa	1905	istnieje	cegła, kamień	budynek przemysłowy z początku XX wieku o ceglanych elewacjach			zły, dach w fragmentach znajduje się we wnętrzu budynku, wychylenie od poziomu	MPZP
34	Wiata na maszyny budowlane Lech	ok. 1960/2000	istnieje	blacha falista	brak	brak	brak	średni	MPZP
35	Wiaty magazynowe 3 sztuki	bd	istnieje	beton	brak	brak	brak	średni, budynki nie posiadają okien i drzwi	MPZP
36	Budynek - przetwórnia	ok. 1960	istnieje	blacha falista, beton	brak	brak	brak	średni, budynki nie posiadają okien i drzwi	MPZP
37	Budynek biurowy - laboratorium Lech	1905	istnieje	cegła	budynek przemysłowy z początku XX wieku o	obiekt z początku XX wieku prezentują	autentyczność substancji oryginalna forma i funkcja obiektu	zły	MPZP

38	Kuźnia, warsztat stolarnia #Lech	1905	istnieje	cegła	ceglanych elewacjach	cy ówczesne trendy w architekturze przemysłowej		zły	MPZP
39	Budynek byłego działu budowlanego	1906	istnieje	cegła, kamień	budynek przemysłowy z początku XX wieku o bogatej dekoracji architektonicznej			zły, dach oraz stropy w części nie istnieją - konieczna rekonstrukcja	MPZP
40	Barak	ok. 1960	istnieje	tynk	brak	brak	brak	średni	MPZP
41	Wiata magazynu maszyn i urządzeń górniczych	ok. 1960	istnieje	tynk	brak	brak	brak	średni	MPZP
42	Barak	ok. 1960	istnieje	tynk	brak	brak	brak	średni	MPZP
43	bd	bd	bd	cegła, tynk	brak	brak	brak brak	zły	brak brak
44				cegła, tynk					
45				cegła, tynk					
46				tynk					
47				tynk					
ILOŚĆ OBIEKTÓW RAZEM:			47	**ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**		**29**	**PROCENTOWA ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**		**62%**

KWK Pokój - ruch Lech - fotografie obiektów wraz z ich oznaczeniami i nazewnictwem zgodnym z tabelą oraz dokumentacją mapową. Fotografie współczesne: autorka. Fot. archiwalne autor nieznany.

Mapa likwidacji obiektów Kopalni Pokój - ruch Lech. Oprac. autorka na podstawie mapy z 2021 z archiwum Wyższego Urzędu Górniczego.

Nr	NAZWA OBIEKTU	ROK BUDOWY	ROK LIKWIDACJI	MATERIAŁ WYKOŃCZENIA ELEWACJI	WARTOŚCI ARTYSTYCZNE ARCHITEKTONICZNE	WARTOŚCI NAUKOWE	WARTOŚCI HISTORYCZNE	STAN WIZUALNY BUDYNKU NA DZIEŃ LIKWIDACJI BĄDŹ AKTUALNY *	FORMA OCHRONY KONSER-WATORSKIEJ
3	Obiekt nr 3	bd	istnieje	bd	bd	brak	brak	dobry	brak
4	Obiekt nr 4	bd	istnieje	cegła	brak	brak	brak	średni	
5	Obiekt nr 5	bd	istnieje	cegła	brak	brak	brak	średni	
6	Obiekt nr 6	bd	istnieje	cegła	brak	brak	brak	średni	
9	Obiekt nr 9	bd	istnieje	cegła	brak	brak	brak	średni	
15	Basen pp	bd	ok. 1970	beton	brak	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	bd	
16	Maszynownia Szybu Krzysztof	bd	ok. 1970	cegła	brak	Technologia wydobycia węgla		bd	
17	Salka	bd	ok. 1970	cegła	brak	brak	brak	bd	
18	Komin	bd	ok. 1970	cegła	brak	brak	brak	bd	
22	Wentylator	bd	istnieje	cegła/beton	Brak	brak	autentyczność substancji	bd	
23	Wentylator	bd	ok. 1970	cegła/beton	brak	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	bd	
24	Nadszybie Szybu Krzysztof	1873 - 1877	ok. 1970	cegła	elewacja wzbogacona detalami wykonanymi z cegły	Technologia wydobycia węgla		bd	
25		1874 - 1877	ok. 1970	cegła				bd	
26	Kotłownia Krzysztof	bd	ok. 1970	cegła				bd	
27	Portiernia bramy II	bd	istnieje	tynk	brak	brak	brak	zły	MPZP
28	Hotel robotniczy	bd	istnieje	tynk	schodkowo zaakcentowane obramienia okienne	brak	brak	średni	
30	Łaźnia	bd	istnieje	cegła	okna o łukowych nadprożach, drzwi ostro zwieńczone, w górnych partiach medaliony	brak	autentyczność substancji	dobry	
31	Obiekt nr 31	bd	istnieje	Wtórnie otynkowany, pierw. cegła	Łukowe okna, zdobione obramieniami	brak	brak	dobry	
32	Obiekt nr 32	bd	istnieje	cegła	Brak	brak	brak	dobry	
38	Obiekt nr 38	bd	istnieje	cegła	detale wyk. z cegły	brak	brak	dobry	
39	Obiekt nr 39	bd	istnieje	tynk	Brak	brak	brak	bardzo dobry	
40	Zab. Gosp. z bud.mieszkalnego nr 2	bd	istnieje	cegła	Brak	brak	brak	średni	
41	Budynek mieszkalny nr 2	bd	istnieje	Tynk (budynek został otynkowany), cegła	ceglany cokół, lizeny wykonane z cegieł, ozdobne elementy w formie łukowych elementów zakończone wolutowym elementem z postacią zwierzęcą	brak	oryginalna funkcja	Dobry, elewacja budynku została wyremontowana, charakter obiektu został zmieniony	
42	Obiekt nr 42	bd	istnieje	cegła	Detal z cegły	brak	brak	dobry	

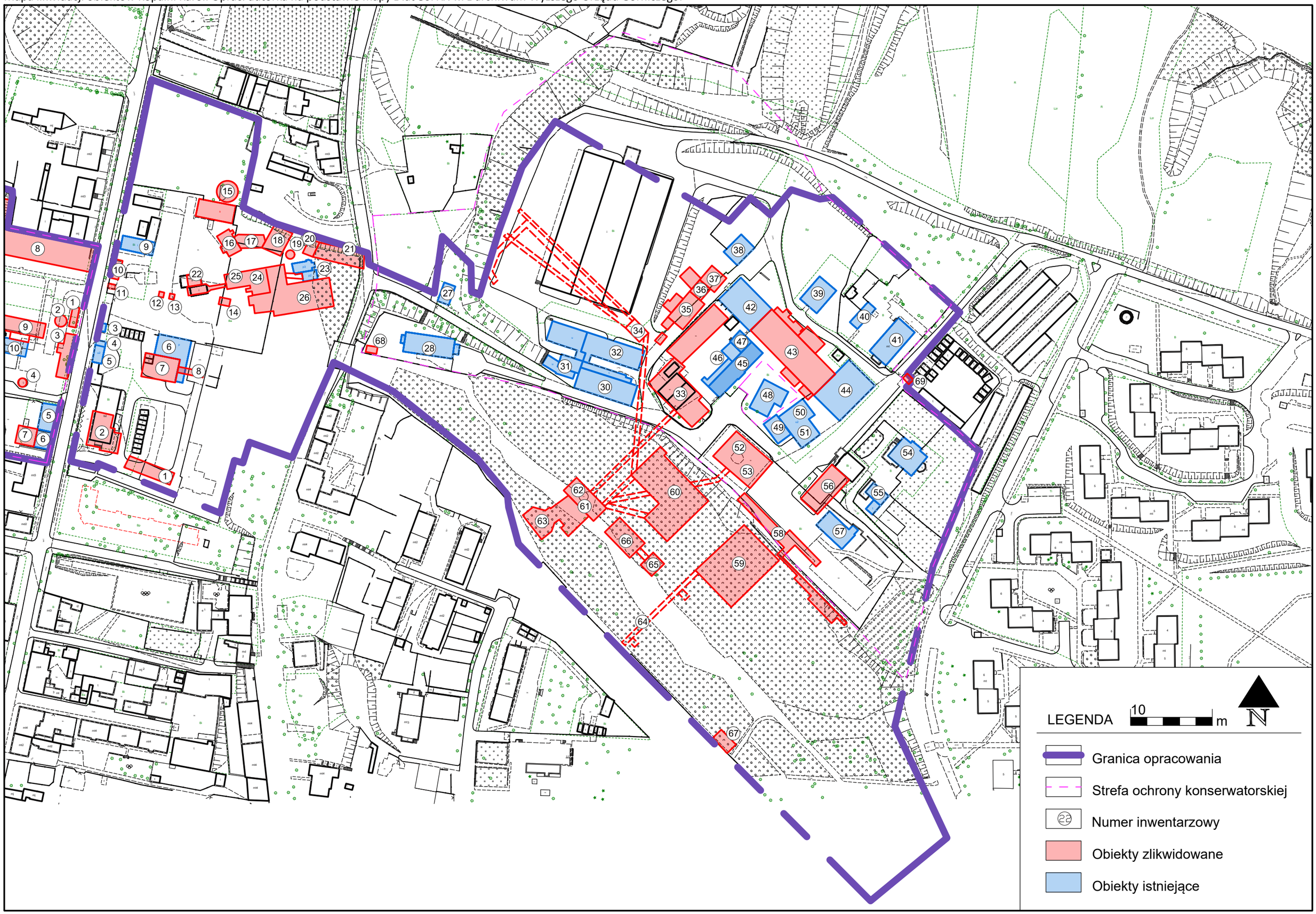
43	Kotłownia	bd	ok. 1970	cegła	bd	bd	bd	bd	
44	Rozdzielnia wysokiego napięcia	bd	istnieje	cegła, tynk	otwory okienne o łukowym nadprożu, ząbkowania tynkowane kwatery	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	średni	MPZP
45	Warsztat mechaniczny	bd	istnieje	kamień, cegła	Ramy el. ceglane, wyp. kamieniem, elewacje budynku wtórnie zmienione poprzez wymianę okien i drzwi. Ząbkowany fryzy ceglane zdobiące górne części elewacji - możliwość odtworzenia oryginalnego wyglądu budynku	brak	autentyczność substancji	średni	
46	Warsztat mechaniczny	bd	istnieje	cegła	elewacja wzbogacona detalami wykonanymi z cegły	brak	autentyczność substancji	dobry	
47			istnieje			brak		dobry	
48	Maszynownia Szybu Jurand II			cegła	ząbkowany fryz dachu, ceglane pilastry, lizeny pseudo pinakle, bogato zdobione pilastry narożne, zaopatrzone w dekoracje tzw. „wole oka”.	obiekt przedstawia technologię wydobycia węgla	autentyczność substancji	średni	Wpis do rejestru zabytków
49	Bud.maszyny wyc. Jurand I		istnieje		Brak			średni	MPZP
50	Bud.maszyny wyc. Jurand I	bd	istnieje	cegła	ząbkowany fryz dachu, ceglane pilastry, lizeny pseudo pinakle, bogato zdobione pilastry narożne, zaopatrzone w dekoracje tzw. „wole oka”.	obiekt przedstawia technologię wydobycia węgla	autentyczność substancji	dobry	
51	Bud.maszyny wyc. Jurand I	bd	istnieje	cegła, kamień				średni	
52	Wieża wyciągowa Szybu Jurand	1873 - 1877	ok. 1970	stal	Krajobrazowość, złożona forma przestrzenna			bd	
53	Nadszybie Szybu Jurand	1873 - 1877	ok. 1970	cegła	brak informacji			bd	
54	Budynek mieszkalny nr 1 i 1a	bd	istnieje	Tynk	utracił walory	brak	brak	bardzo dobry	
55		bd	istnieje	cegła	detale wyk. z cegły	brak	brak	dobry	
ILOŚĆ OBIEKTÓW			**69**	**ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**		**26**	**PROCENTOWA ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**		**38%**

1, 2, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 21, 34, 35, 36, 37, 58, 59, 64, 65 – bd; **29.** Warsztat mechaniczny, bud. ok. 1970, **33**. stacja, bud. ok. 1970, MPZP**, 56.** Zbiornik wody, **57.** Budynek inwentarski, **60**. Sortownia, lik. ok. 1970, **61.** Wieża wyciągowa szybu Sobiesław, lik. ok. 1970, **62.** Nadszybie szybu Sobiesław, lik. ok. 1970, **63**. Muszla podsadzkowa, lik. ok. 1970, **66**. Maszynownia szybu Sobiesław, lik. ok. 1970, **67, 68.** Nastawnia, lik. ok. 1970, **69.** Brama wjazdowa, lik. ok. 2021

KWK Karol- fotografie obiektów wraz z ich oznaczeniami i nazewnictwem zgodnym z tabelą oraz dokumentacją mapową. Fot. z numerami 40, 41, 48, 49, 45, 50, 32, 32: autorka. Pozostałe zdjęcia (historyczne): autor nieznany.

Mapa likwidacji obiektów Kopalni Karol. Oprac. autorka na podstawie mapy z lat 80. XX w. z archiwum Wyższego Urzędu Górniczego.

Nr	NAZWA OBIEKTU	ROK BUDOWY	ROK LIKWIDACJI	MATERIAŁ WYKOŃCZENIA ELEWACJI	WARTOŚCI ARTYSTYCZNE i ARCHITEKTONICZNE	WARTOŚCI NAUKOWE	WARTOŚCI HISTORYCZNE	STAN WIZUALNY BUDYNKU N DZIEŃ LIKWIDACJI BĄDŹ AKTUALNY *	FORMA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ
1	Budynek maszyny wyciągowej szybu „Wirek”	1916	2014	Cegła, stal	Okna z łukowym nadprożem, lizeny, podziały	Reprezentuje sposób wydobycia węgla	Autentyczność substancji, świadek historii	dobry	MPZP
2	Budynek maszyny wyciągowej szybu „Nowy Wirek”	1916	2014	Cegła, stal	Okna z łukowym nadprożem, lizeny, podziały			dobry	
3	Budynek maszyny wyciągowej szybu „Maciej”	ok. 1955	2014	Cegła, stal	Okna z łukowym nadprożem, lizeny			dobry	
4	Budynek nadszybia szybu „Wirek”	1920	2014	Cegła, stal	Krajobrazowość, złożona forma przestrzenna			średni	
5	Budynek nadszybia szybu „Nowy Wirek”	1962	2014	Cegła, stal	Symetria, powtarzalność, dostosowanie materiałowe			Bardzo dobry	
6	Budynek nadszybia szybu „Maciej”	1987	2014	Tynk, stal	brak		Autentyczność substancji	dobry	
7	Lampiarnia	1953	2014	cegła	brak	brak	brak	dobry	brak
8	Budynek płuczki	bd	2014	bd	bd	bd	bd	bd	
9	Budynek sortowni	bd	2014	bd	bd	bd	bd	bd	
10	Budynek pompowni „Dorra”	bd	2014	bd	bd	bd	bd	bd	
11	Kruszarka kamienia	1971	2014	blacha	bd	bd	bd	bd	
12	Odmulnik promieniowy „Dorra I ”	1964	2014	bd	bd	bd	bd	bd	
13	Odmulnik promieniowy „Dorra II ”	1964	2014	bd	bd	bd	bd	bd	
14	Punkt sprzedaży węgla - Orzech	bd	2014	bd	bd	bd	bd	bd	
15	Punkt sprzedaży węgla - Grubego	bd	2014	bd	bd	bd	bd	bd	
16	Stacja E Budynek linociągu do płuczki	1966	2014	Cegła, stal	brak	brak	brak	dobry	
17	Budynek stacji wentylatorów głównych przy szybie „Maciej”	1986	2014	Tynk, blacha	brak	brak	brak	średni	
18	Wieża szybu N. Wirek	bd	Istnieje	stal	Krajobrazowość, złożona forma przestrzenna	brak	Autentyczność substancji, świadek historii	dobry	MPZP
19	Wieża szybowa szybu „Wirek”	1917	2014	stal		brak		dobry	
20.		1956	2014	stal		brak		dobry	

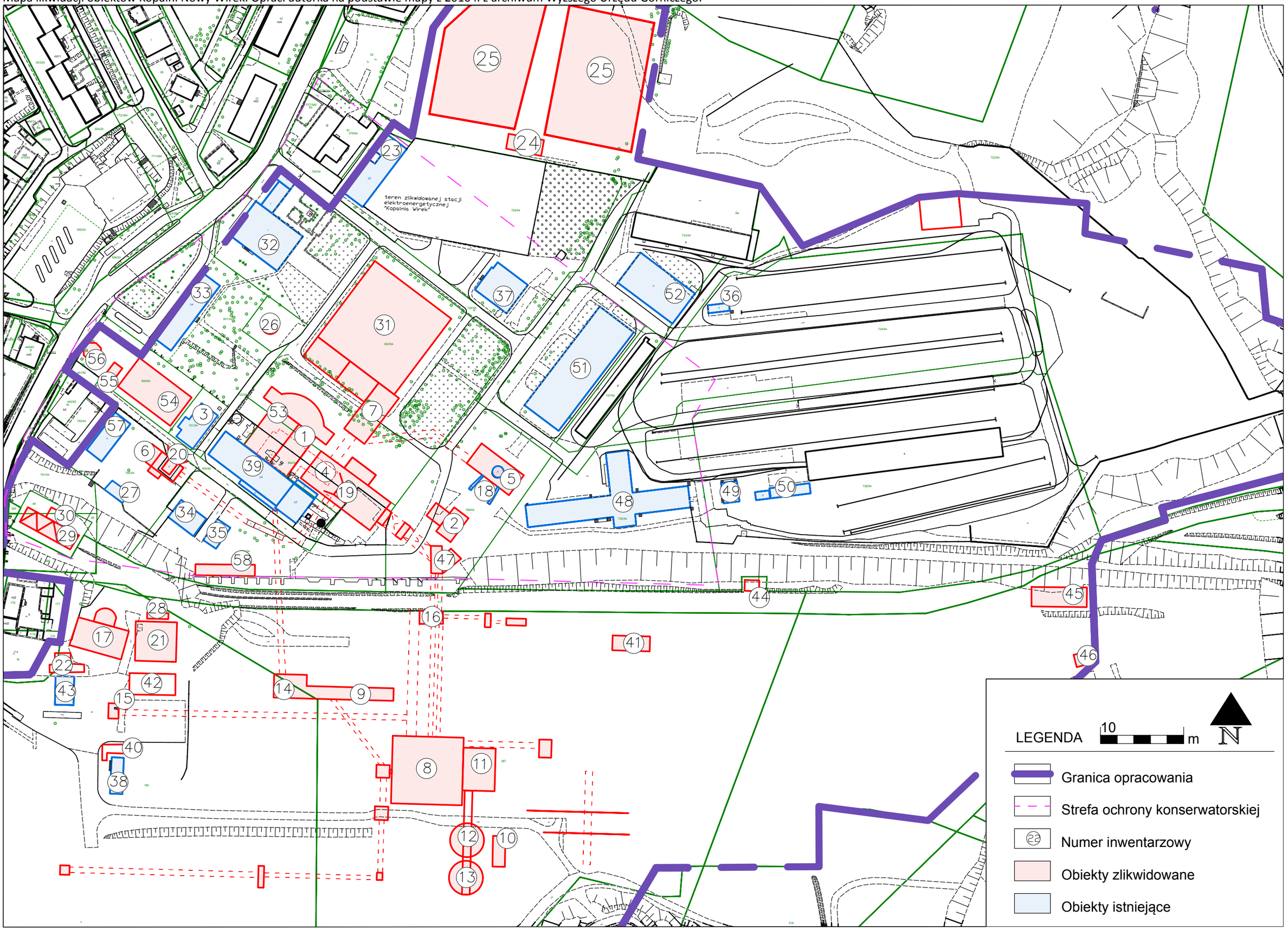
21	Budynek stacji sprężarek 6 RMY-50B (CKD)	1995	2014	tynk	brak	brak	Autentyczność substancji	Bardzo dobry	Brak
22	Budynek z rozdzielnią 6kV	1991	2014	Tynk, stal	Brak wyróżniający ch cech	brak		średni	MPZP
23	Budynek z rozdzielnią 6kV	bd	Istnieje	Brak informacji	Brak wyróżniający	brak	brak	brak	MPZP
24	Pompownia przy zbiornikach wody dołowej w rejonie szybów głównych	1962	2014	tynk	brak	brak	brak	średni	brak
25	Zbiornik wody dołowej w rejonie szybów głównych	bd	2014	beton	brak	brak	brak	bd	
26	Zbiornik PP - wieża wodna (Wieża ciśnień # IV Ruda Śląska)	1961	2014	tynk	brak	brak	Autentyczność substancji	średni	MPZP
27	Zbiornik PP - mieszanka emulsji	bd	2014	beton	brak	brak		bd	MPZP
28	Zbiornik PP - chłodnia wentylatorowa	bd	2014	beton	brak	brak		bd	brak
29	Most samowyładowc z y urządzeń podsadzkowych przy szybie „Maciej”	1961	2014	stal	Krajobrazowość złożona forma przestrzenna	brak	brak	Bardzo dobry	MPZP
30	Budynek zmywaczy i zbiornik materiałów podsadzkowych przy szybie „Maciej”	1956	2014	Cegła, stal	brak	Wartość edukacyjna	Brak	średni	
31	Łaźnia #Wirek - budynek łaźni szafkowej	1965 i 1990	2014	Cegła, stal	Symetria, powtarzalność, dostosowanie materiałów, harmonia, pilastry, ramy, portale	Wartość edukacyjna	Autentyczność substancji, świadek historii	Bardzo dobry	
32	Cechownia	1961	Istnieje	cegła		brak		dobry	
33	Dyrekcja	bd	Istnieje	cegła, tynk	Symetria, powtarzalność, dostosowani e materiałów, harmonia, pilastry, ozdobne obramienia, pseudo- boniowanie	brak		Bardzo dobry	
34	Ozonownia	1975	Istnieje	tynk	brak	brak	Brak	średni	
35	Stacja uzdatniania wody	1975	Istnieje	tynk	brak	brak	Autentyczność substancji, świadek historii	Bardzo dobry	
36	Magazyn gazów technicznych	1982	Istnieje	tynk	brak	brak	brak	średni	Brak
37	Stacja ratownicza	1954	Istnieje	cegła	Ciekawa forma architektoniczna	Przedmiot badań	Autentyczność substancji, świadek historii	średni	MPZP
38	Laboratorium	bd	Istnieje	tynk	brak	brak	brak	średni	brak
39	Kotłownia	bd	Istnieje	bd	bd	bd	bd	bd	
40	Budynek nr 40	bd	2014	bd	bd	bd		bd	
41	hala wyładowani pod zbiornikiem	1964	2014	cegła, żelbet	brak	brak	brak	dobry	
42	Budynek nr 42	bd	2014	bd	bd	bd	bd	bd	

43	Budynek wagowy	1916	Istnieje	cegła	brak	brak	Autentyczność substancji, świadek historii	zły	
44	Nastawnia	1964	2014	bd	bd	bd	bd	bd	
45	Parowozownia	bd	2014	bd	bd	bd	bd	bd	brak
46	Nastawnia	1964	2014	tynk	brak	brak	brak	dobry	
47	Sortownia	bd	2014	bd	bd	bd	bd	bd	
48	Magazyn Główny	ok. 1960	Istnieje	cegła	brak	świadectwo rozwoju przemysłu górniczego	brak	dobry	MPZP
49	Magazyn smarów i olejów	1961	Istnieje	cegła	brak	brak	brak	dobry	brak
50	Magazyn cementu	1966	Istnieje	tynk	brak	brak	brak	dobry	brak
51	Warsztaty mechaniczne	ok. 1950	Istnieje	cegła	surowa forma typowa dla przemysłowej architektury XX wieku	świadectwo rozwoju przemysłu górniczego	brak	dobry	MPZP
52	Warsztat maszyn	ok. 1960	Istnieje	cegła			brak	dobry	brak
53	Rozdzielnia	bd	2014	bd	bd	bd	bd	bd	MPZP
54	Hala kompresorów	bd	2014	bd	bd	bd	bd	bd	
55	Pompownia	1952	2014	cegła	brak	brak	brak	dobry	
56	Chłodnia	1955	2014	stal/blacha	brak	brak	brak	dobry	
57	Warsztat	bd	Istnieje	cegła	surowa forma typowa dla przemysłowej architektury XX wieku	brak	brak	średni	
58	Warsztat	bd	2014	bd	bd	bd	bd	bd	
ILOŚĆ OBIEKTÓW			**58**	**ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH**			**17**	**Procentowa ilość istniejących budynków**	**29%**

KWK Nowy Wirek - fotografie obiektów wraz z ich oznaczeniami i nazewnictwem zgodnym z tabelą oraz dokumentacją mapową. Fot. Ryszard Szopa.

Mapa likwidacji obiektów Kopalni Nowy Wirek. Oprac. autorka na podstawie mapy z 2010 r. z archiwum Wyższego Urzędu Górniczego.

Nr	NAZWA OBIEKTU	ROK BUDOWY	ROK LIKWIDACJI	MATERIAŁ WYKOŃCZENIA ELEWACJI	WARTOŚCI ARTYSTYCZNE I ARCHITEKTONICZNE	WAROŚCI NAUKOWE	WARTOŚCI HISTORYCZNE	STAN WIZUALNY BUDYNKU NA DZIEŃ LIKWIDACJI BĄDŹ AKTUALNY *	FORMA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ
1	Budynek stacji uzdatniania	ok. 1970	istnieje	tynk	brak	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	dobry	brak
2	Budynek pompowni	ok. 1970	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	brak
3	Budynek nastawni J. Karol	1978	2018	stal	brak	brak		dobry	MPZP
4	Budynek parowozowni Wanda	1914	2018	cegła	brak	brak		średni	
5	Lokomotywownia	1972	2018	cegła	brak	brak		zły	
6	Bud. tranformatorów przy # J.K.	1966	2018	cegła	brak	brak		dobry	
7	Budynek transformatorów # Wanda	ok. 1923	istnieje	cegła	ceglane dekorowane elewacje obiektów	obiekty zachowane w stopniu pozwalającym prezentować technologiczne aspekty przemysłu wydobywczego w ujęciu historycznym - najstarsze zachowane obiekty		średni	
8	Budynek rozdzielni głównej J. Karol	1923	istnieje	cegła				średni	
9	Rozdzielnia	1923	istnieje	cegła				średni	
10	Budynek byłej maszyny wyciągowej J. Karol	1913	istnieje	cegła				średni	
11	Bud. Pomp przy stawach	ok. 1960	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	brak
12	Garaż autobusowy	1952	istnieje	blacha	brak	brak		dobry	MPZP
13	BUDYNEK WARSZTATU ELEKTRYCZNEGO - dawna dyrekcja	1916	istnieje	cegła	detale architektoniczne, artystyczna forma dachu - ozdobne szczyty, symetria	jeden z najstarszych zachowanych obiektów przynależnych do kopalni		dobry	MPZP
14	Elektrownia	bd	2021	blacha	brak	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	bardzo dobry	
15	Kotłownia 3xWRp przy # Wanda	1995	2018	blacha	brak	brak		dobry	
16	Budynek stacji transformatorowej	1990	2018	tynk	brak	brak		dobry	
17	Budynek garażu autobusowego	1972	2018	cegła, stal	brak	brak		dobry	
18	Budynek pompowni - nowa płuczka/ warsztat mechaniczny	1914	2018	tynk	rytm, wykusz w formie połowy sześciokąta, artystyczna forma dachu	brak		dobry	
19	Pompownia	1976	2018	beton, stal	brak	brak		dobry	
20	Odmulnik	1978	2018	beton	brak	brak		dobry	MPZP

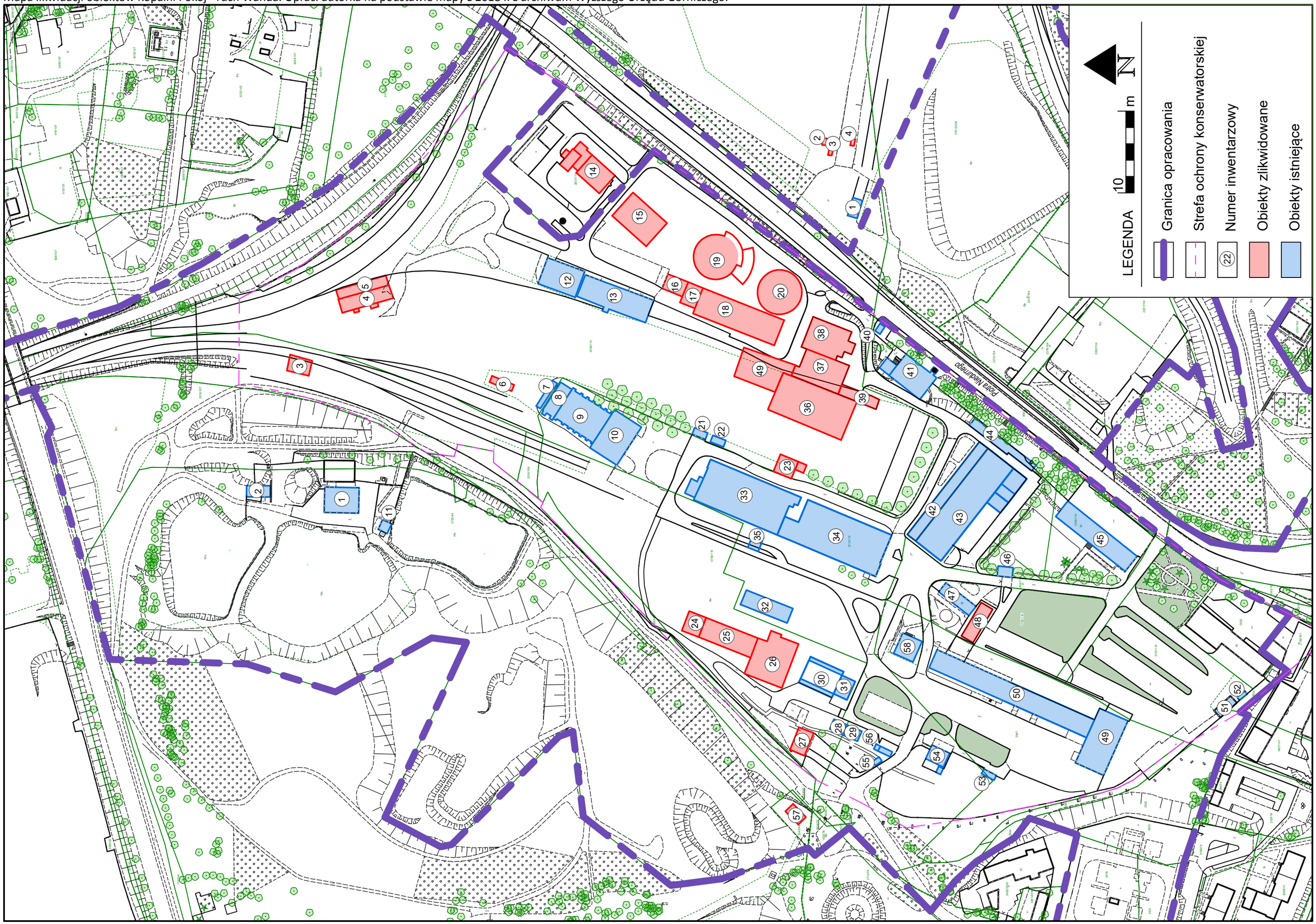
21	Budynek warsztatu elektrycznego	1952	istnieje	tynk i cegła	brak	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	dobry	
22	Waga taśmowa	bd	istnieje	tynk, cegła	brak	brak		dobry	
23	Budynek stacji przesypowej - drobna sprzedaż	bd	2018	tynk, cegła	brak	brak		dobry	
24	Bud. Stacji przeróbki węgla	bd	2018		brak	brak		dobry	
25	Budynek zbiornika węgla surowego	1974	2018	blacha	brak	brak		średni	
26	Bud. Stacji przygot. - przer. Węgla	1974	2018	tynk	brak	brak		średni	
27	Budynek wagi furmankowej nr 17	1937	2018	cegła	brak	brak		dobry	
28	Budynek przyszybia	2001	istnieje	tynk	brak	brak		średni	
29	Budynek stacji Wody	bd	istnieje	brak	brak	brak		dobry	
30	Budynek maszyny wyciągowej "Wanda"	ok. 1969	istnieje	beton	modernistyczna forma obiektu, historyczne elementy zakładu – urządzenia i obiekty - szyb „Wanda" jako element krajobrazu historycznego i przestrzennego dzielnicy oraz miasta	szyb zachowany w stopniu pozwalającym prezentować technologiczne aspekty przemysłu wydobywczego w ujęciu historycznym		dobry	
31	Budynek nadszybia # Wanda	bd	istnieje	beton, szkło				bardzo dobry	
32	Budynek rodzielni 6kV	bd	istnieje	brak	brak	brak		dobry	
33	Łaźnia łańcuszkowa Jan Karol	1912 (przebudowana w latach 70 XX w.)	istnieje	cegła, szkło	elementy dekoracyjne opracowane w tynku, modernistyczna forma obiektu, budynek posiada oryginalne wyposażenie	obiekt zachowany w stopniu pozwalającym prezentować technologiczne aspekty przemysłu wydobywczego w ujęciu historycznym - przykład obiektu przemysłowego wzniesionego w dobie międzywojnia na Górnym Śląsku		dobry	
34	Łaźnia #Wanda / pomieszczenie rehabilitacji	ok. 1970	istnieje	beton, duża ilość szkła	zachowane elementy wyposażenia w tym ołtarze, płytki, obrazy, łaźnia łańcuszkowa	obiekt zachowany w stopniu pozwalającym prezentować technologiczne aspekty przemysłu wydobywczego w ujęciu historycznym		dobry	MPZP
35	Waga deputowana		istnieje	blacha	brak	brak		dobry	

36	Bud. Stacji przesypowej	1978	2018	blacha	brak	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	dobry	
37	Bud. Płuczki ziarnowej	1974-1976	2018	blacha	brak	brak		dobry	
38	Płuczka miałowa	1974-1976	2018	blacha	brak	brak		dobry	
39	Budynek biurowy - sortownia	1978	2018	blacha	brak	brak		dobry	
40	Brama wjazdowa	bd	istnieje	blacha	brak	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	zły	
41	Budynek stacji ratowniczej	ok. 1930	istnieje	cegła	rzeźba imitująca rzeźbę węglową przestawiającą sceny górnicze na frontowej elewacji	zachowane elementy wyposażenia w tym aparaty tleonowe, miejsce ćwiczeń		dobry	
42	Budynek biurowy - dz. górniczy i maszynowy	ok. 1970	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	
43	Budynek warsztatu mechanicznego - dawna cechownia	ok. 1970	istnieje	tynk	brak	zachowane elementy wyposażenia np. suwnica		dobry	
44	Garaż wózka akmulatorowego i wiata magazynowa	bd	istnieje	blacha	brak	brak		dobry	
45	Budynek dyrekcji	ok. 1960	istnieje	szkło, tynk	brak	Przykład p. budynku biurowego z II połowy XX		dobry	
46	Budynek portierni nr 1 #Wanda nr 54	ok. 1970	istnieje	blacha	brak	brak		średni	
47	BUDYNEK ZATRUDNIENI	1967	istnieje	tynk	brak	brak		bardzo dobry	
48	Wiata na rowery		2018	stal	brak	brak	brak	dobry	
49	Zbiornik węgla surowego i stacji przesypowej	1974	2017	beton	brak	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	dobry	
50	Magazyn główny - kompleks	1970	istnieje	tynk, szkło	minimalistyczna forma obiektu, symetria, horyzontalność	przykład bud. magazyn owo warsztatowego z II połowy XX wieku,	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	bardzo dobry	MPZP
51	bd	ok. 1970	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	
52	bd	ok. 1970	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	
53	bd	ok. 1970	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	
54	Magazyn materiałów pędnych	ok. 1930	istnieje	cegła	brak	brak		dobry	
21	bd	ok. 1970	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	
56	Magazyn gazów technicznych	ok. 1970	istnieje	tynk	brak	brak		dobry	
57	bd	ok. 1970	2018	tynk	brak	brak	autentyczność substancji, oryginalna funkcja i forma obiektu	dobry	brak
58	Budynek laboratorium chemicznego	ok. 1970	istnieje	tynk	brak	brak		bardzo dobry	MPZP
ILOŚĆ OBIEKTÓW RAZEM:			59	ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:		35	**PROCENTOWA ILOŚĆ OBIEKTÓW ISTNIEJĄCYCH:**		**59%**

KWK Pokój - ruch Wanda - fotografie obiektów wraz z ich oznaczeniami i nazewnictwem zgodnym z tabelą oraz dokumentacją mapową. Fotografie współczesne: autorka. Fot. archiwalne autor nieznany.

Mapa likwidacji obiektów Kopalni Pokój - ruch Wanda. Oprac. autorka na podstawie mapy z 2018 r. z archiwum Wyższego Urzędu Górniczego.

PODSTAWOWE INFORMACJE								OCHRONA KONSERWATORSKA			OCHRONA W AKTACH PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO						AKTUALNY ZAKRES OCHRONY
	NAZWA OBIEKTU	OKRES DZIAŁANIA ZAKŁADU	CZAS BUDOWY	TYP ZAŁOŻENIA	FUNKCJA PIERWOTNA	OBECNA FUNKCJA	WŁA-SNOŚĆ	NR GEZ	REJESTR ZABYT-KÓW	Ekspertyza konserwator-ska z 1987 r.	Plan ogólny XVIII/64/79 z 15.01. 1979 r. Dz. Urz. WRN z 1079 r. poz. 198	Plan ogólny nr 35/VII/94 z 24.11.1994 r. Dz. Urz. Woj. Katow. nr 15 z 1994 r. poz.	1066/LXI/2006 z 22.06. 2006 r., Dz. Urz. Woj. Śląs. Nr 84 z 2006 r., poz. 2383	PR.0007.59.2018 z 22.03.2018 r., Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2018 r., poz. 2701 z późn. zm.	PR.0007.93.2021 z 27.07.2021 r. Dz. Urz. Woj. Śląs. z 2021 r., poz. 5110	PR.0007.65. 2024 z 21.03.2024 Dz. U. Woj. Śląs. z 2024 r. poz. 2722	
1	**Szyb „Andrzeja”** Kop.„ Błogosła-wieństwo Boże”	1803-1938	ok. 1870 r. (do 1926 r.)	Pojedynczy obiekt z oto-czeniem	nadszybie	----	Miasto Ruda Śląska	20	**1226/78 z 02.03. 1978**	budynek (pkt 8.108 o ponad-lokalnej war-tości z moż-liwością adap-tacji)	----	----	§57 ust. 1 pkt 5 §52 ust. 1 pkt 5, strefa ochrony „A”	§8 ust. 1 tab.1 poz.13	----	----	Obiekt wraz z otocze-niem wpi-sany do rejestru zabytków
2	**Zespół zabudowań szybu „Klara”** Kop. „Walenty Wawel”	(1752-1987) (Brandenburg --> Wolfgang - Walenty -->Walenty Wawel 1936) 1971 - 2001 (Walenty Wawel +Paweł = Wawel)	ok. 1860 r.	Zespół obiektów	nadszybie, wieża szy-bowa szybu wentylacyj-nego „Klara”	produk-cyjne/ usługowe	Osoba prywatna	1849	----	Nie ujęto	----	----	§53 ust. 2 pkt 9, strefa ochrony „B”	----	**§6 ust. 6 pkt 2; 3; 4; 5**	----	Ochrona MPZP
3	**Zespół zabudowań szybu „Mikołaj”** Kop. „Walenty-Wawel”		1912 r. - wieża 1930 r. - nadszybie, hala prze-twornic, część warsztatu elektrycznego	Zespół obiektów	nadszybie z wieżą wy-ciągową szybu wydo-bywczego „Mikołaj”, Budynek maszyny wy-ciągowej, maszynownia szybu „Mikołaj, warsz-tat	----	Miasto Ruda Śląska	1851; 1852	**A/418/14 z 25.06.| 2014**	Nie ujęto	----	----	§52 ust. 2 pkt 1, strefa ochrony „A”	----	§6 ust. 6 pkt 1	----	Obiekt wpisany do rejestru zabytków
	Zabytki ruchome	BUDYNEK MASZYNY WYCIĄGOWEJ: urządzenie wyciągowe z 1912 r. z silnikiem elektrycznym prądu stałego i kołem napędowym „Koeppe”, regulatorem jazdy „SSW”, tachografem samopiszącym i prędkościomierzem BUDYNEK HALI PRZETWORNIC: przetwornica „Ward - Leonarda” (dwa zestawy), kolumny synchronizacyjne „SSW” każdej z przetwornic po 1 szt.														----	
4	**Fragment obszaru KWK "Wawel" - zespół elektrowni "Mikołaj"** Kop. „Walenty-Wawel”	(1752-1987) (Brandenburg --> Wolfgang - Walenty -->Walenty Wawel 1936) 1971 - 2001 (Walenty Wawel +Paweł = Wawel)	Ok. 1912 - elektrownia ok. 1950 r. - elektrocie-płownia	Zespół obiektów wraz z oto-czeniem (obszar)	elektrownia	produk-cyjne elektrow-nia	Spółka Skarbu Państwa	1850; 1853	----	Nie ujęto	----	----	§53 ust. 2 pkt 8, strefa ochrony „B”	----	§6 ust. 6 pkt 1	----	Ochrona MPZP
5	**Koksownia „Orzegów”**	1903 - 1976	1900 r. - 1902 r.	Zespół obiektów wraz z oto-czeniem (obszar)	Baterie koksownicze, wieża węglowa zbiornik smoły,	Park	Miasto Ruda Śląska	3; 659 (te-ren)	**1352/87 Z 06.11. 1987**	obiekty prze-mysłowe koksowni (1.169- 1.177)	----	----	§57 ust. 1 pkt 10	----	----	----	Obiekt wraz z otocze-niem wpi-sany do rejestru

	Zabytki ruchome	Maszyny koksownicze znajdujące się we wnętrzu obiektów budowlanych. Ze względu na ---- dozoru obiektu maszyny te zostały skradzione.														zabytków
6	**Zespół zabudowań Kopalni Karol (zespół)**	1837 r. - kop. Paulus-Hohenzollern 1922-1935 - 1939-1945 - Gotthard	----	Zespół obiektów wraz z otoczeniem (obszar)	Zespół zabudowań kopalni „Karol”	usługowe	Osoby prywatne	4	----	Ujęto	----	----	§57 ust. 1 pkt 3 – wpis do rejestru §52 ust. 2 pkt 2 strefa ochrony „A”	----	----	----	Ochrona MPZP
	Zabytki ruchome	Parowa maszyna wyciągowa na szybie "Jurand II” wraz z budynkiem z 1893 roku.							**1095/69 z 12.12. 1969**		----	----				Obiekt wpisany do rejestru zabytków
7	**Kopalnia Bielszowice (obszar)**	1896 - nadal	1896- 1904	Zespół obiektów wraz z otoczeniem (obszar)	portiernia wraz z murem ogrodzenia , bud łaźni łańcuszkowej i cechowni, bud wagi, dawny magazyn żelaza, budynek maszynowni szybu „II”, wieża szybu "I", bud warsztatu mechanicznego i kuźni	produkcyjne	Spółka Skarbu Państwa	919	----	budynek portierni (pkt 11.53 o lokalnej wartości kulturowej)	----	----	§53 ust. 2 pkt 6, strefa ochrony „B”	----	§6 ust. 6 pkt 7-16	----	Ochrona MPZP
			1905 - 1906 (proj, Hemman)		Budynek sali zbornej, dawnej łaźni, szatni łańcuszkowej, płot, stróżówka	---- - obiekt ---- trakcie remontu			**A/316/10 z 05.10. 2010**		----	----			§6 ust. 6 pkt 7-16	----	Obiekt wraz z otoczeniem wpisany do rejestru zabytków
8	**Huta Pokój (obszar)**	1840 - nadal	od 1840 r.	Zespół obiektów wraz z otoczeniem (obszar)	Cały teren huty pokój	Produkcja	Własność mieszana	1287	----	Nie ujęto	----	----		§8 ust. 1 tab.1 poz.9 i 10, strefa ochrony „A”	----	----	Ochrona MPZP
			1966 r. - nagrzewnice 1968 r. - Wielki Piec wybudowano 19 m od aktualnego miejsca (proj. Biprohut)		Wielki Piec „A”, odpylnik statyczny, estakada kolejowa, nagrzewnice	---- trakcie rewitalizacji			**A/360/12 z dnia 27.11. 2012 oraz A/1599/25 z 03.10. 2025 (sterownia i otoczenie)**	Nie ujęto	----	----			----	----	Obiekt wraz z otoczeniem wpisany do rejestru zabytków
			1908		Brama II	Biurowe			**A/357/11**	laboratorium i brama II (pkt 7.64 - 7.65 o lokalnej wartości kulturowej	----	----			----	----	Obiekt wraz z otoczeniem wpisany do rejestru zabytków
9	**Kopalnia Pokój (obszary Lech i Wanda)** (Kop. „Ruda”)	1899 - 2016 r.	1902 (Friedrich Wilhelm +Eintracht I, Saara I) 1968 r. (Wanda ---> Wanda-Lech (1933 r.)	Zespół obiektów wraz z otoczeniem (obszar)	zespół zabudowy szyb "Wanda" KWK "Pokój"- budynki: dawnej łaźni, budynek dawnej dyrekcji i portierni, wieża wyciągowa	Produkcyjne/ Brak	Spółka Skarbu Państwa	1230	----	budynek dyrekcji kopalni Wawel (pkt 4.1 O niepospolitych wartościach ponadregionalnych)	----	----	§52 ust. 1 pkt 3, strefa ochrony „A”	§8 ust. 2 tab.2 poz. 14, strefa ochrony „B”	----	----	Ochrona MPZP
					zabudowania szybu "Lech" KWK "Pokój", bud sprężarkowi i rozdzielni, maszynownia i wieża szybu „Lech”, bud dawnej łaźni i cechow-			1086	----		----	----		§8 ust. 2 tab.2 poz. 13, strefa ochrony „B”	----	----	Ochrona MPZP

					ni, hali gimnastycznej, centrali elektrycznej, działu budowlanego i laboratorium												
10	**Fabryka Margaryny (budynek)**	1923 r.	1923 r. proj. F. Barth, Bruno Iwański	Pojedynczy obiekt	Fabryka margaryny	----	Osoba prywatna	1434	**A/410/13 z dnia 18.10. 2013**	budynek (pkt 2.139 O ponadlokalnej wartości z możliwością adaptacji)	----	----	§53 ust. 2 pkt 7, strefa ochrony „B”	----	----	----	Obiekt wpisany do rejestru zabytków
11	**Zespół zabudowań Szybu Franciszek (zespół)** Kop. „Brandenburg”	(1752-1987) (Brandenburg --> Wolfgang - Walenty -->Walenty Wawel 1936 r.) 1971 - 2001 (Wawel)	1857 r. - Wieża wyciągowa szybu Franciszek	Zespół obiektów wraz z otoczeniem (obszar)	Portiernia, nadszybie, łaźnia, cechownia, kotłownia, straż pożarna, administracja, rozdzielna i stacji ratownicza, wartsztat, stolarnia	----	Spółka Skarbu Państwa / Miasto Ruda Śląska	79	**1324/84 z dnia 29.08. 1984**	budynek (pkt 2.143-2.149 O ponadlokalnej wartości z możliwością adaptacji)	----	----	§57 ust. 1 pkt 8, §52 ust. 1 pkt 4, strefa ochrony „A”	----	----	----	Obiekty wraz z otoczeniem wpisane do rejestru zabytków
12	**Zespół zabudowań młyna wodnego (zespół)**	----	1935 r. - modernizacja młyna	Zespół obiektów	Młyn wodny, budynek gospodarczy, budynek mieszkalny	Brak w przypadku młyna, pozostałe budynki użytkowane	---- właściciela (nierozwiązane sprawy spadkowe)	580	----	budynek młyna, stodoły i bud. mieszkalnego (pkt 11.36 - 11.38 o lokalnej wartości kulturowej)	----	----	----	§59 ust. 1 pkt 78	----	§6 ust. 3 poz. 11, 12, 13	Ochrona MPZP
13	**Wieża wodna Nowym Bytomiu (budynek)**	ok. 1908	ok. 1908	Pojedynczy obiekt z otoczeniem	Wieża wodna	----	Osoba prywatna	336	**A/1628/2026 z dnia 30.01. 2026**	wieża (pkt 7.165 o ponadlokalnej wartości z możliwością adaptacji)	----	----	§53 ust. 1 pkt 9, strefa ochrony „B”	§8 ust. 2 tab.2 poz. 513, §8 ust. 4 pkt 3 strefa ochrony „A”	----	----	Obiekt ujęty wraz z otoczeniem rejestrze zabytków
14	**Wieża wodna w zespole stacyjnym w Kochłowicach (zespół)**	1920 r.	1904 r., 1920 r. (dworzec)	Zespół obiektów	Wieża wodna, dworzec, budynek mieszkalny	----	Spółka Skarbu Państwa	465	----	wieża (pkt 10.32 o lokalnej wartości kulturowej)	----	----	§53 ust. 1 pkt 6, strefa ochrony „B”	§8 ust. 2 tab.2 poz. 525	----	----	Ochrona MPZP
15	**Dworzez kolejowy w Rudzie (budynek)**	1866 r.	1866 r.	Pojedynczy obiekt z otoczeniem	Dworzec kolejowy	Dworzec kolejowy	Spółka Skarbu Państwa	1998	----	budynek (2.141 o wartościach regionalnych)	----	----	§53 ust. 2 pkt 10, strefa ochrony „B”	----	----	----	Ochrona MPZP
16	**Zespół stacyjny Ruda-Chebzie (zespół)**	----	ok. 1859 r. (dworzec) 1901 r. (pozostałe zabudowania)	Zespół obiektów	dworzec wraz z zabudowaniami pomocniczymi	Stacja Biblioteka	Miasto Ruda Śląska	469	**A/485/16 z dnia 14.12. 2016**	budynek (pkt 6.17 - obiekt zabytkowy o niepospolitych wartościach ponadregionalnych)	----	----	§59 ust. 1 pkt 512	----	----	----	Obiekt wpisany do rejestru zabytków
17	**Kopalnia Paweł (obszar)**	1922 r. - 1970 r.	----	Zespół obiektów wraz z otoczeniem (obszar)	Kopalnia	Usługowe	Osoby prywatne	1421	----	Ujęto budynki (o lokalnej wartości kulturowej)	----	----	§53 ust. 2 pkt 5	----	----	----	Ochrona MPZP
18	**Kopalnia Nowy Wirek (obszar)**	1954 - 1995 r.	----	Zespół obiektów wraz z otoczeniem (obszar)	siłownia energetyczna z maszynownią szybu "Stary Wirek", maszynownia szybu "Maciej", dawna cechownia	Produkcyjne/ Usługowe---	Własność mieszana	1910	----	Nie ujęto	----	----		§8 ust. 2 tab.2 poz. 348	----	----	Ochrona MPZP

15.3.1. Wieża wyciągowa Szybu Andrzej

RUDA ŚLĄSKA WIREK - MAŁACHOWSKA WIEŻA WYCIĄGOWA SZYBU „ANDRZEJ”

sz. Andrzej, ze zbiorów Muzeum M. w Rudzie Śl.

Szyb Andrzej, 2022. fot. S. Pichlak-Czop

Nazwa: Budynek nadszybowy szybu „Andrzej”
Lokalizacja: ul. Odrodzenia, Ruda Śląska Wirek
Data powstania: 1870 r.
Zakład przemysłowy: Kopalnia „Błogosławieństwo Boże”
Wymiary obiektu: 14,4 x 14,4 x 28 m
Forma ochrony: Wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego nr A/1226/78 z dnia 22 marca 1978 r.
Zakres ochrony: Obiekt z najbliższym otoczeniem (dz. ewidecyjna 1596/146)
Udział w sylwecie miasta: brak
Historia: Budynek pełnił rolę nadszybia i wieży wyciągowej w połączeniu z nieistniejącą już maszynownią. Obiekt stanowi jedyny pozostały obiekt kopalni Błogosławieństwo Boże. Jeden z pierwszych poprzemysłowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków w Rudzie Śląskiej. Na wyjątkowość obiektu składa się nietypowa architektura w formie wieży małachowskiej.

Zakres widoku na wnętrze krajobrazowe - dominantę

RUDA ŚLĄSKA WIREK - MAŁACHOWSKA WIEŻA WYCIĄGOWA SZYBU „ANDRZEJ”

ŚCIANA KONKRETNA

1. Należy zachować ogrodzenie w obecnej formie tj. betonowego muru oddzielającego wnętrze krajobrazowe,
2. Zaleca się uzupełnienie istniejącego drzewostanu o gatunki wzmacniające walory kompozycyjne i krajobrazowe.

ŚCIANA OBIEKTYWNA

1.Należy uporządkować formę zieleni w środkowej części wnętrza i zlikwidować elementy przysłaniające obiekt dominanty tj. architekturę i detale architektoniczne

2.Należy uporządkować obiektywną ścianę wnętrza poprzez wprowadzenie przejrzystych podziałów ściany pomiędzy elementami przysłaniającymi nadszybie, a miejscami odsłaniającymi go. Wprowadzić osie widokowe.

ŚCIANA SUBIEKTYWNA

1.Elementy o neutralnej formie. Zaleca się ich zachowanie bądź likwidację.

PODŁOGA WNĘTRZA

ŚCIEŻKA

1.Należy ujednolicić nawierzchnię ścieżki i jej utwardzenia,uwzględniając formę utwardzenia

NAWIERZCHNIA UTWARDZONA (PLAC)

1. Należy ujednolicić formę utwardzenia, uwzględniając formę ścieżki

2. Należy zastosować podział pozwalający na wprowadzenie do wnętrza większej ilości zieleni np. płyty ażurowe

ZIELEŃ NISKA

1.Należy zagęścić istniejące połacie trawy, celem powiększenia powierzchni biologicznie czynnej i pozostawić zieleń spontaniczną

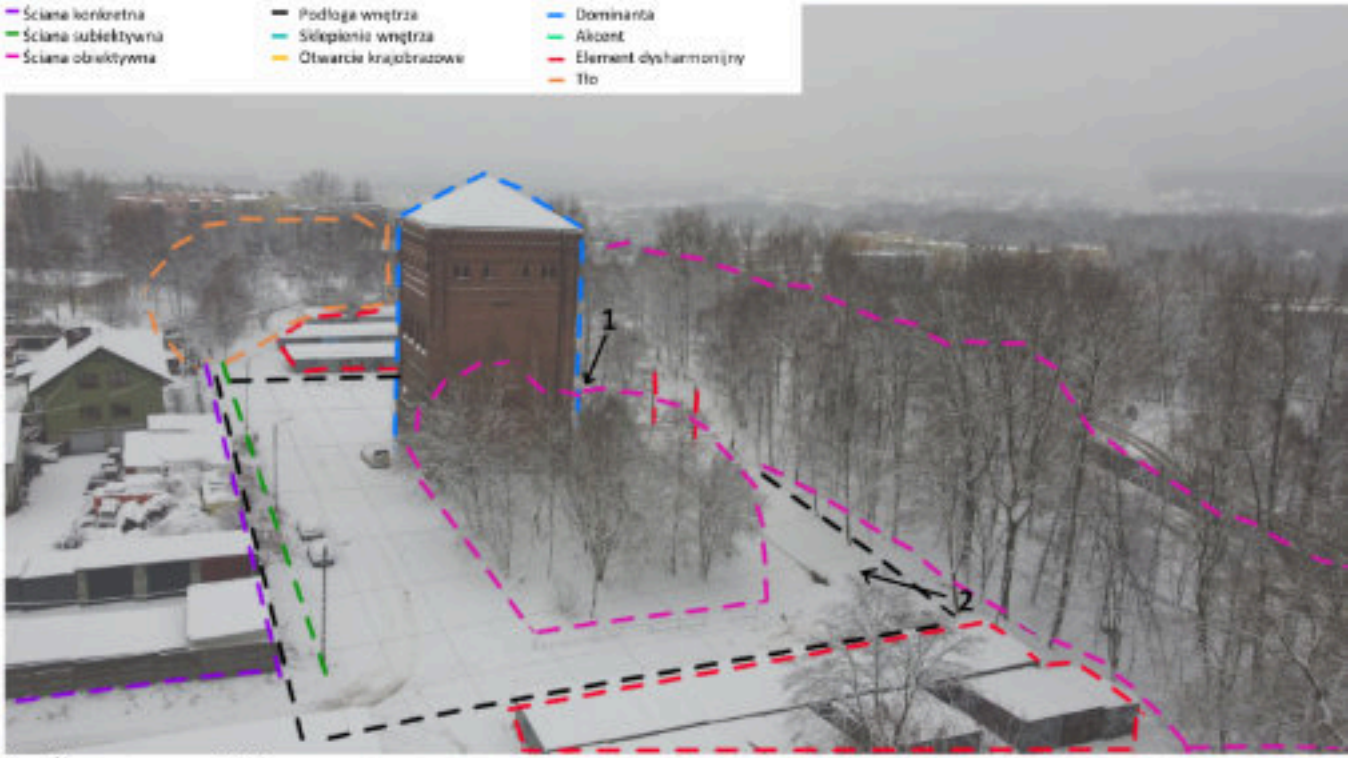
ELEMENTY KOMPOZYCJI

DOMINANTA

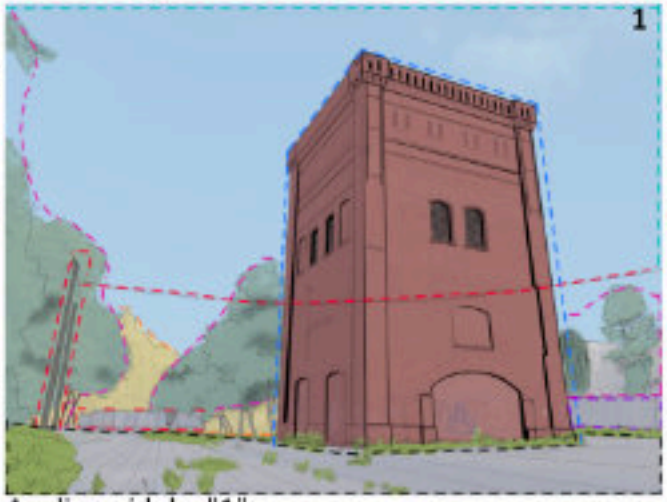
1. Należy utrzymać obiekt i jego otoczenie w dobrym stanie technicznym oraz zgodnie z MPZP

SKLEPIENIE

1. Zachować, utrzymać w istniejącej formie

Analiza wnętrza WAK

Analiza widoku "1"

Analiza widoku "2"

15.3.2. Zespół zabudowań Szybu Franciszek

RUDA ŚLĄSKA RUDA - ZESPÓŁ ZABUDOWAŃ SZYBU "FRANCISZEK"

Szyb "Franciszek", 2022 r. fot. S. Pichlak-Czop

Zespół zabudowań szybu "Franciszek", data oraz autor zdjęcia nieznany źródło: Fotopolska

Nazwa: Zespół zabudowań szybu "Franciszek"
Lokalizacja: ul. Szyb Bartosza 10, Ruda Śl. Ruda
Data powstania: XVIII/XIX wiek
Zakład przemysłowy: kopalnia Wawel (Brandenburg)
Wymiary obiektu: nie dotyczy - zespół zabudowań
Forma ochrony: wpisany do rejestru zabytków A/1324/84 z dnia 29 sierpnia 1984 r.
Zakres ochrony: Zespół zabudowań (9 obiektów)
Udział w sylwecie miasta: brak
Historia: Zespół zabudowań szybu „Franciszek" (niem.Franz) zlokalizowany jest w historycznej dzielnicy Ruda w Rudzie Śląskiej. W jego skład wchodzą pozostałości dawnej kopalni „Brandenburg", uznawanej za jedną z najstarszych, a według części źródeł za pierwszą kopalnię węgla kamiennego na Górnym Śląsku. Zespół objęty ochroną konserwatorską obejmuje budynki portierni, nadszybia, dawnej łaźni górniczej, cechowni, kotłowni, straży pożarnej, administracji, rozdzielni i stacji ratowniczej, dawnego warsztatu, stolarni oraz wieżę wyciągową szybu „Franciszek".

A

B

C

Zakres widoków na wnętrza krajobrazowe i dominanty

RUDA ŚLĄSKA RUDA - ZESPÓŁ ZABUDOWAŃ SZYBU "FRANCISZEK"

ŚCIANY

ŚCIANA KONKRETNA

1. Należy utrzymać w obecnej formie, budynki doprowadzić do należytego stanu technicznego (W1)
2. Należy zachować budynki w obecnej formie, doprowadzić do odpowiedniego stanu technicznego (W2)
3. Należy zachować budynki w obecnej formie, doprowadzić do odpowiedniego stanu technicznego (W2)

ŚCIANA SUBIEKTYWNA

1. Celem zmniejszenia widoczności i odczuwalności ściany ogrodzenie należy pomalować na kolor czarny/ brązowy lub ciemnoszary (W1)

2. Celem zmniejszenia widoczności i odczuwalności ściany ogrodzenie należy pomalować na kolor czarny (W2)

ŚCIANA OBIEKTYWNA

1. Ze względu na wysokie walory zabytkowe oraz oryginalność wnętrza oryginalnie podsiadającego 3 kotły, należy zabezpieczyć teren przed dostępem osób trzecich, uniemożliwiając dalszą dewastację. Dopuszcza się odbudowę obiektu i zamknięcie ściany (W1)

PODŁOGA WNĘTRZA

ŚCIEŻKA

1. Należy ujednolicić formę ścieżki i jej utwardzenia, uwzględniając formę utwardzenia (W1, W2)

ZIELEŃ NISKA

1. Należy zagęścić istniejące powierzchnie trawiaste w celu zwiększenia udziału powierzchni biologicznie czynnej oraz zachować występującą zieleń spontaniczną (W1, W2)
2. Inwazyjną roślinność należy zlikwidować, przez wzgląd na stan techniczny obiektu (małe drzewa na dachu) (W2)

ELEMENTY KOMPOZYCJI

DOMINANTA

1. Należy utrzymać obiekt i jego otoczenie w dobrym stanie technicznym oraz zgodnie z MPZP (W1, W2)

2. Inwazyjną roślinność należy zlikwidować, przez wzgląd na stan techniczny obiektu (małe drzewa na dachu)(W1)

3. Należy utrzymać obiekt i jego otoczenie w dobrym stanie technicznym oraz zgodnie z MPZP oraz nakazami PINB i WUOZ (W2)

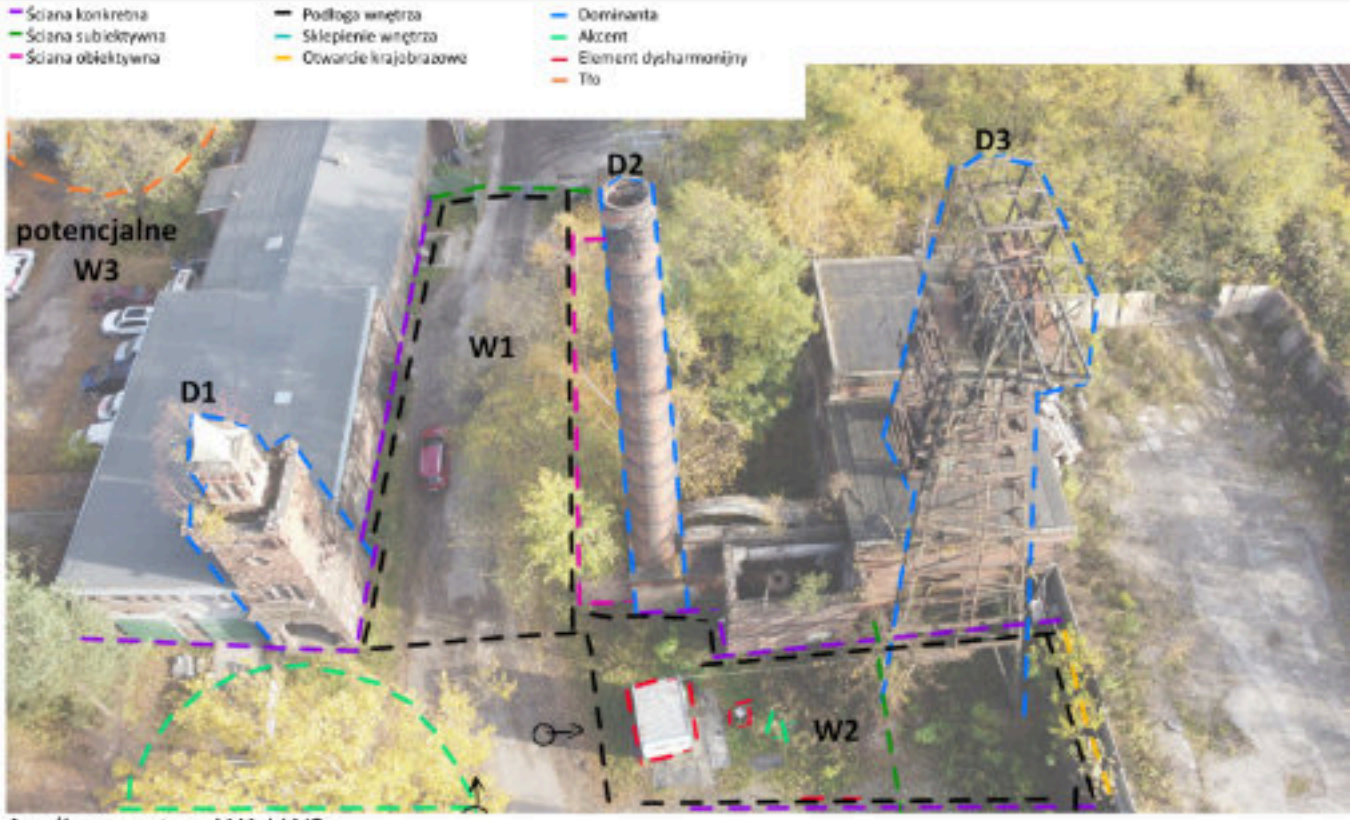
2. Inwazyjną roślinność należy zlikwidować, przez wzgląd na stan techniczny obiektu (małe drzewa na dachu) (W2)

SKLEPIENIE

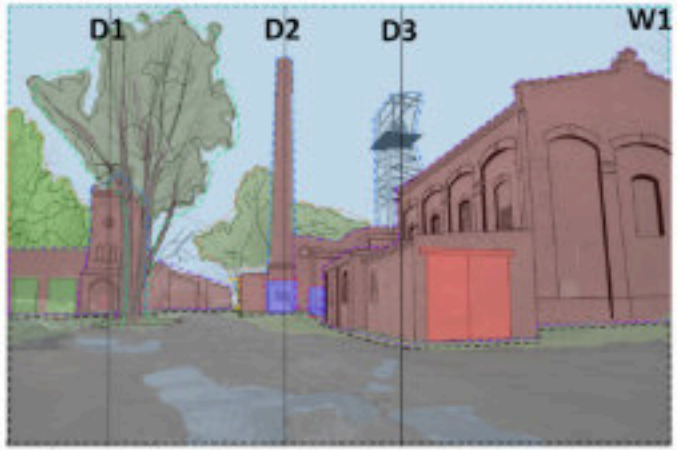
1. Zachować, utrzymać w istniejącej formie (W1, W2)

TŁO

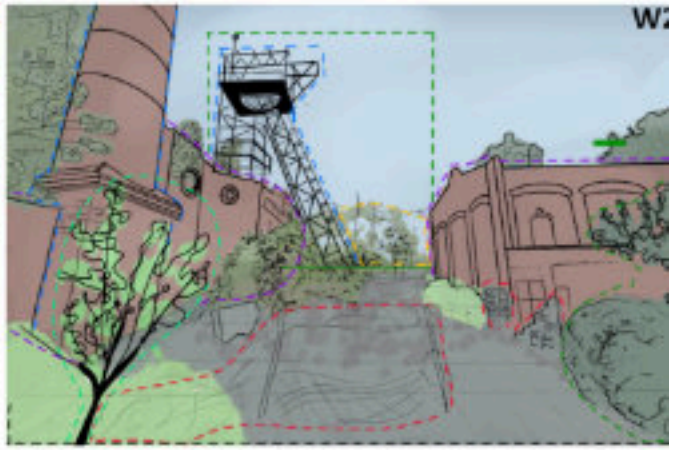
1. Zachować, utrzymać w istniejącej formie (W1)

Analiza wnetrza W1 i W2

Analiza wnętrza W1

Analiza wnętrza W2

15.3.3. Zespół zabudowań Huty Pokój

RUDA ŚLĄSKA NOWY BYTOM - HUTA POKÓJ

Wielki Piec, widok z osiedla robotniczego, 2021, Pichlak-Czop

Huta Pokój, widok z WP A, 2022, fot. Pichlak-Czop

Huta Pokój, widok z WP A, 1958, źródło: fotopolska

Nazwa: Huta „Pokój"
Lokalizacja: ul. Niedurnego, Ruda Śląska Nowy Bytom
Data powstania zakładu: 1840
Zakład przemysłowy: Huta Pokój
Wymiary terenu: ok. 74 ha
Forma ochrony: ochrona w MPZP, GEZ, rejestr zabytków
Zakres ochrony: Teren
Udział w sylwecie miasta: tak
Historia: Huta „Pokój" powstała 1840 roku, stanowi jeden z najbardziej odznaczajacych się w tkance miejskiej zkładów przemysłowych.

W1 A

W1 B

W2 A

RUDA ŚLĄSKA NOWY BYTOM - HUTA POKÓJ

ŚCIANY

ŚCIANA KONKRETNA

1. Elewacje należy pozostawić w obecnej formie (W1)
2. Należy wzmocnić malowanie elementów takich jak drabiny, na kolor żółty (konserwacja) (W1)
3. Należy nadać budynkowi jednorodną elewację poprzez otynkowanie ceglanej, wtórnej części (W1)
4. Należy zachować odtworzyć zamurowane elementy ceglanej hali, wykonać niezbędne prace konserwatorskie np. delikatne i nieinwazyjne czyszczenie cegieł pozwalające na zachowanie charakteru budynku (W2)
5. Należy zachować nowoczesną ścianę konkretną, która wskazuje na przedzieranie się nowych przedsiębiorstw na terytorium Huty (W2)

ŚCIANA SUBIEKTYWNA

1. Należy utrzymać obecny stan ściany, można wzmocnić jego widoczność poprzez nałożenie nowej warstwy żółtej farby (W1)
2. Należy utrzymać w obecnej formie (W2)

ŚCIANA OBIEKTYWNA

1. . Utrzymanie i konserwacja pionowych ścianek (W2)
2. Likwidacja elementów wykonanych z blachy falistej (W2)

TŁO

1. Należy utrzymać w obecnej formie (W1), jako oś widokowa (W2)

PODŁOGA

PODŁOGA - ŚCIEŻKA

1. Należy przeprowadzić kontynuację ścieżki, uporządkować ścieżkę gruntową (W1)
2. Należy przeprowadzić kontynuację ścieżki, uporządkować okalającą ją wysoką trawę poprzez przerzedzenia pomiędzy płytkami (W2)

PODŁOGA - ZIELEŃ NISKA

1. Należy zagęścić istniejące połacie trawy, celem powiększenia powierzchni biologicznie czynnej (W1) (W2)

ELEMENTY KOMPOZYCJI

DOMINANTA

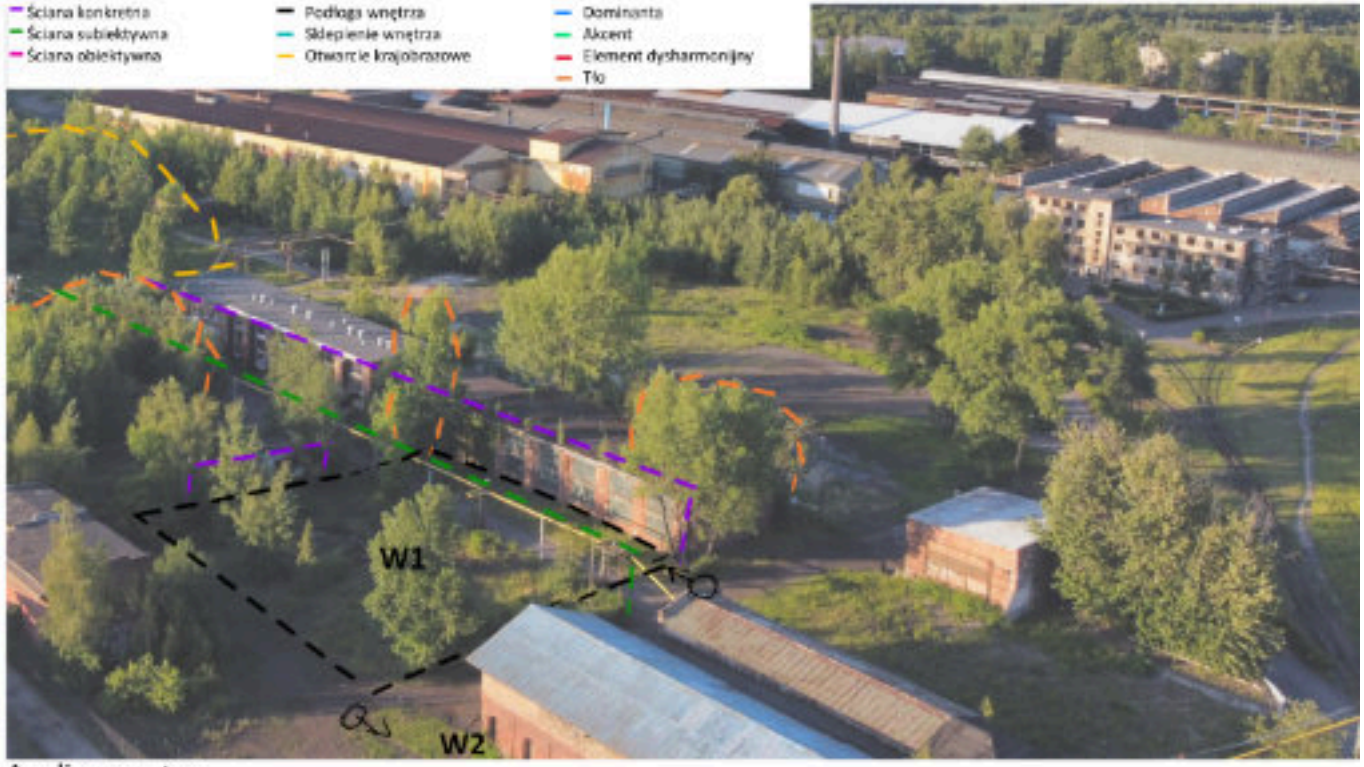
1. Należy utrzymać obiekt i jego otoczenie w dobrym stanie technicznym oraz zgodnie z MPZP. Planuje się modernizację obiektu (W2)

ELEMENT DYSHARMONIJNY

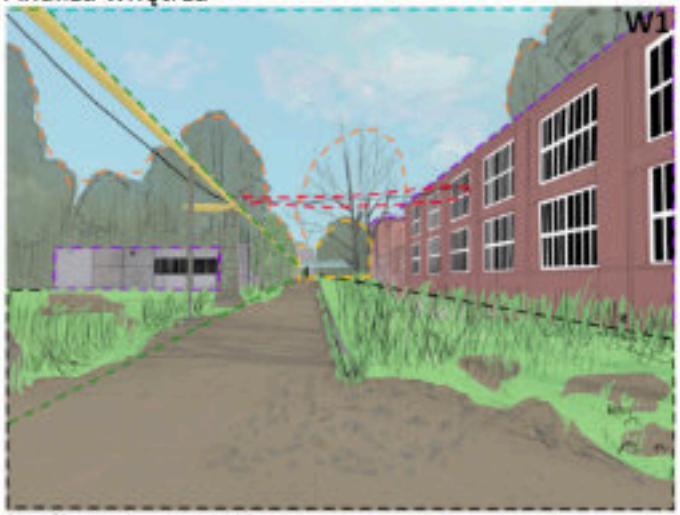
1. Likwidacja przewodu i przeprowadzenie go poniżej poziomu terenu (W1)
2. Likwidacja (W2)

SKLEPIENIE WNĘTRZA

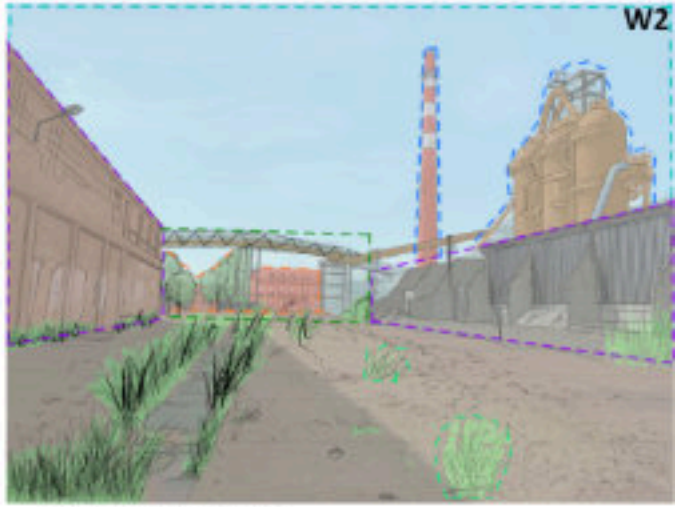
1. Zachować, utrzymać w istniejącej formie (W1) (W2)

Analiza wnętrza

Analiza wnętrza W2

Analiza wnętrza W1

RUDA ŚLĄSKA NOWY BYTOM - HUTA POKÓJ

15.3.4. Młyn wodny w Halembie

RUDA ŚLĄSKA HALEMBA - MŁYN WODNY PRZY RZECE KŁODNICA

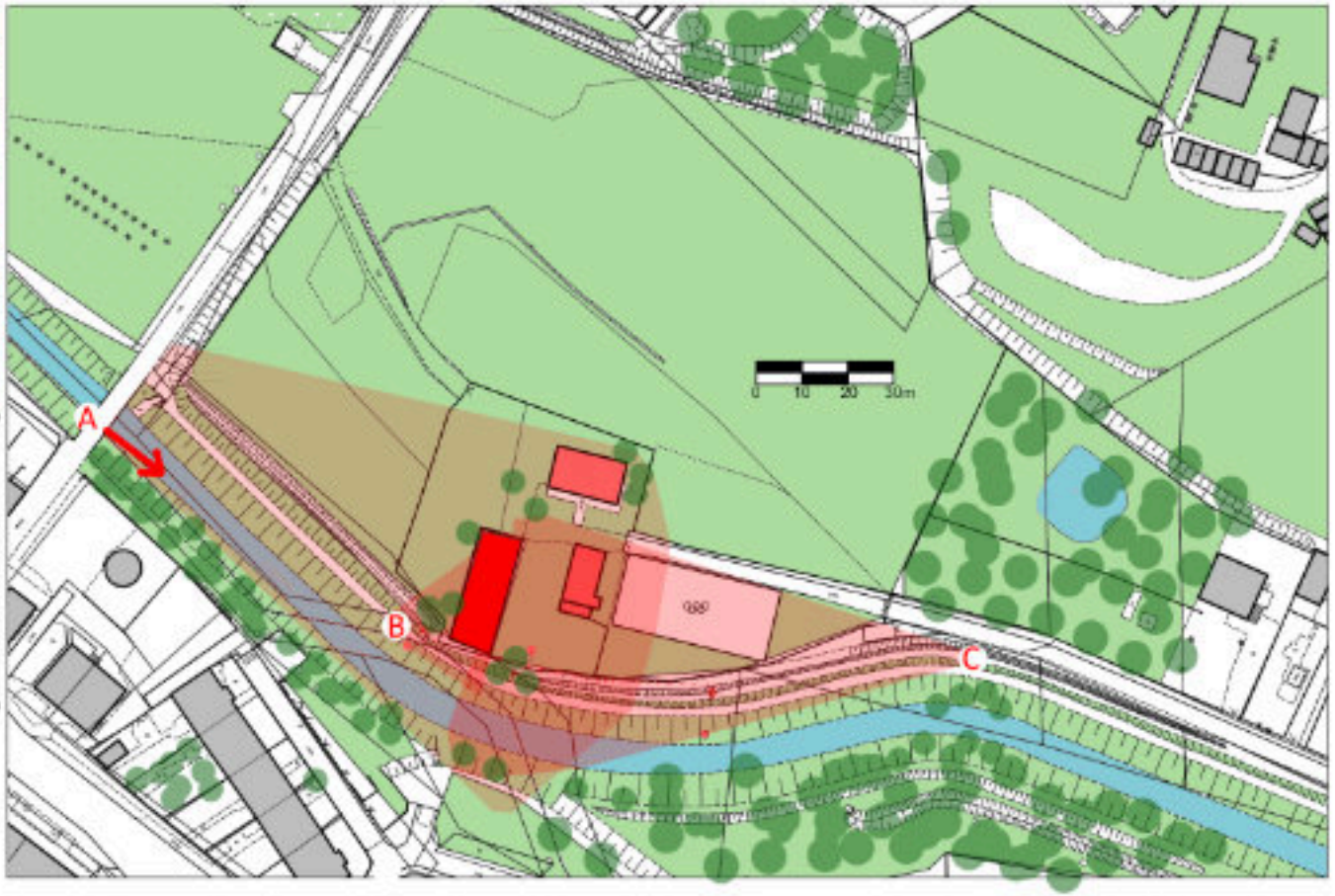
Młyn wodny, data oraz autor zdjęcia nieznany źródło: Fotopolska

Młyn wodny, 2022, fot. S. Pichlak-Czop

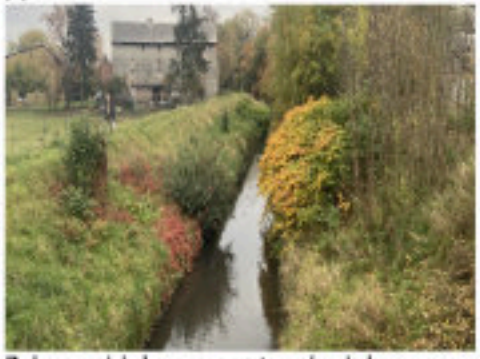

Młyn wodny, data oraz autor zdjęcia nieznany źródło: Fotopolska

Nazwa: Budynek byłego młyna wodnego
Lokalizacja: ul. Graniczna, Ruda Śląska Halemba
Data powstania: (1935r. - data z inskrypcji, powstania lub modernizacji młyna)
Zakład przemysłowy: nie dotyczy
Wymiary obiektu: 26 x 9m x ok. 10m
Forma ochrony: ochrona w MPZP, GEZ nr 581
Zakres ochrony: Zespół obiektków (3)
Udział w sylwecie miasta: brak
Historia: Budynek młyna powstał na miejscu funkcjonującego tam wcześniej młyna wodnego. Prawodpodobnie napędzany pierwotnie wodą z młynówki, później zmodernizowany i zapędany elektrycznie. Zachowano oryginalne wyposażenie budynku, kamienie młynskie, przepusty wody oraz ślady po młynówce.

A

B

C

Zakres widoku na wnętrze krajobrazowe - dominantę

ŚCIANA

ŚCIANA OBIEKTYWNA

1. Należy utrzymać w obecnej formie

ŚCIANA SUBIEKTYWNA (PŁOTEK)

1. Należy utrzymać w obecnej formie lub zlikwidować

PODŁOGA

PRZEDPOLE EKSPOZYCYJNE (AKCENTY)

1. Należy utrzymać w obecnej formie

PODŁOGA - RZEKA KŁODNICA

1. Należy utrzymać w obecnej formie

PODŁOGA - ZIELEŃ NISKA

1. Należy utrzymać w obecnej formie

ELEMENTY KOMPOZYCYJNE

DOMINANTA 1,2,3

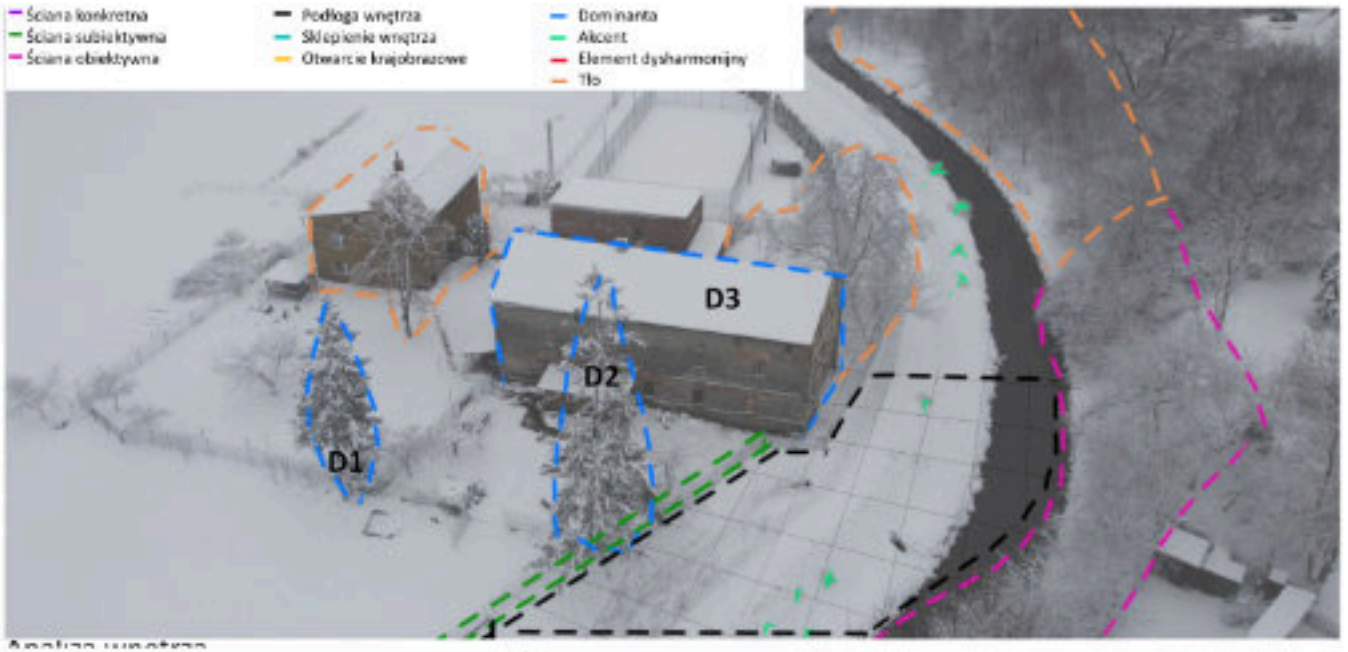
1. Należy utrzymać obiekt i jego otoczenie w dobrym stanie technicznym oraz zgodnie z MPZP

SKLEPIENIE WNĘTRZA

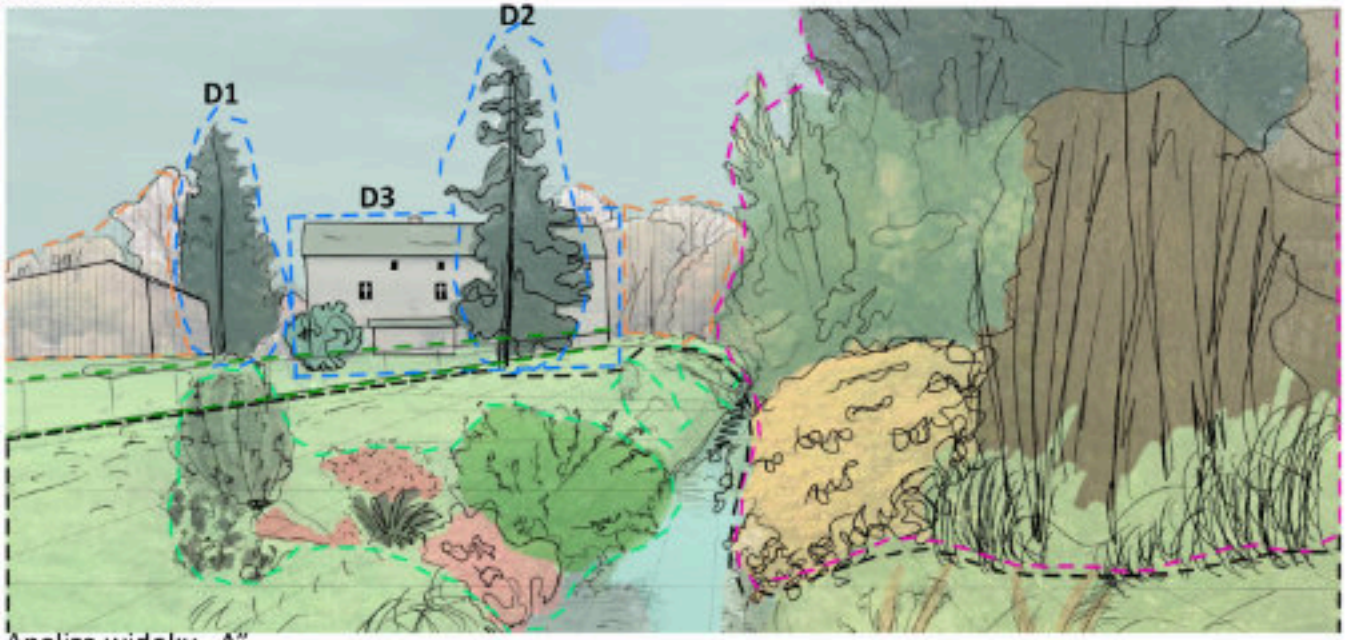
1. Zachować, utrzymać w istniejącej formie

TŁO

1. Zachować

Analiza wnętrza

Analiza widoku „A"

- **Spółka Restrukturyzacji Kopalń S.A. - zgoda na wejścia w teren i wykorzystanie fotografii**

Outlook

RE: Prośba o udostępnienie dokumentacji

Od [redacted] <[redacted]>
Data Wt, 7.10.2025 19:59
Do Sandra Pichlak <Sandra.Pichlak@polsl.pl>

Dzieńdobry,
Oddział KWKCL wyraża zgodęna wykorzystanie zdjęć elewacji obiektów budowlanych znajdujących się w zasobach Spółki Restrukturyzacji KopalńS.A. w Pani pracy doktorskiej.

Pozdrawiam

Anna Bracka
Kierownik Działu Spraw Polikwidacyjnych

SRK KIERUNEK PRZEMIAN

Spółka Restrukturyzacji KopalńS.A.
OddziałKopalnie Węgla Kamiennego w Całkowitej Likwidacji ul. Niedurnego 13, 41-710 Ruda Śląska
e-mail: abracka@srk.com.pl, telefon: 32 432 32 85 , kom.: 797 237 422 www.srk.com.pl

Spółka Restrukturyzacji KopalńS.A. zarejestrowana przez Sąd Rejonowy w Katowicach,
VIII WydziałGospodarczy Krajowego Rejestru Sądowego, KRS 0000027497
KapitałZakładowy: 439 909 300 PLN wpłacony w całości,
NIP 626-26-19-005 I REGON 276902504
Obowiązek informacyjny wynikający z Ar tykułu 13 ust. 1 i 2 RODO (UE) spełniono na stronie internetowej SRK S.A. w zakładce RODO.

Niniejsza wiadomośćpocztowa oraz wszelkie załączone do niej pliki sąpoufne i podlegająprawnej ochronie. Jeśli nie jest Pani/ Pan jej zamierzonym adresatem, prosimy o niezwłoczny kontakt z nadawcą usunięcie tej wiadomości wraz z załącznikami. Jeżeli nie jest Pani/ Pan zamierzonym adresatem tej wiadomości jej dalsze rozpowszechnianie, udostępnianie lub ujawnianie jej treści w całości lub w części jest zabronione – zastrzeżenie to dotyczy zarówno samej wiadomości jak i załączników do niej.
This message and its attachments are confidential and protected by law. If you are not the intended recipient of the message, please contact the sender immediately and delete the message with its attachments. Also, in that case, further dissemination of the message or its attachments, as well as sharing or disclos ing their content in its entirety or part is strictly forbidden.

Zanim wydrukujesz tąwiadomość, rozważwpływ swojej decyzji na środowisko / Please consider the enviroment before printing this email.

- **Huta Pokój S.A. - zgoda na wejście w teren i wykorzystanie fotografii**

Outlook

RE: [E] Prośba o możliwośćwykonania dokumentacji fotograficznej.

Od Sekretariat DRM <sekretariat-drm@hutapokoj.eu> Data Wt, 7.10.2025 13:57
Do Sandra Pichlak <Sandra.Pichlak@polsl.pl>
DW '[redacted]' <[redacted]>

Dzień Dobry

Szanowna Pani za zgodą Pana Prezesa Huty Pokój S. A. wyrażamy zgodę na wykonanie dokumentacji fotograficznej oraz umieszczenie jej w pracy doktorskiej.

Termin oraz godziny pobytu na terenie Huty Pokój S. A. proszę skontaktować się i ustalić z panem Bronisławem Markiem tel. [redacted].

Mariola Goły
specjalista ds. ekonomicznych

„Huta Pokój" S.A.
Grupa Spółek Węglokoks S.A.
41-709 Ruda Śląska, ul. Piotra Niedurnego 56 **tel.** (+48 32) 772 4101
kom. (+48) 668 188 938

GRUPA KAPITAŁOWA WĘGLOKOKS

HUTA POKÓJ SPÓŁKA AKCYJNA

- **UM Ruda Śląska - licencja na mapę ewidencyjną**

Ruda Śląska, dnia 23.12.2021

Licencja nr AM.6642.1.1510.2021_247201_CL1

1. Nazwa organu wydającego licencję: Prezydent Miasta Ruda śląska
2. Licencjobiorca: Szkoła Doktorów Politechnika Śląska, 44-100 Gliwice, Akademicka 2A
3. Informacje o materiałach państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego, których dotyczy licencja:

Lp.	Nazwa materiału państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego	Identyfikator materiału państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego	Data wykonania kopii	Określenie obszaru / obiektu do którego odnosi się licencja[1)]

4. Niniejsza licencja upoważnia licencjobiorcę wymienionego w pkt 2 lub podmioty ustanowione przez licencjobiorcę do wykorzystywania wyszczególnionych w pkt 3 materiałów państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego[2)] na cele edukacyjne jednostkom organizacyjnym wchodzącym w skład systemu oświaty, uczelniom, podmiotom pożytku publicznego.
5. Nie narusza licencji udostępnianie materiałów państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego przez licencjobiorcę innym podmiotom dla realizacji celu i w granicach uprawnień określonych w pkt 4.

- -

(podpis organu lub upoważnionej osoby[3)])

POUCZENIE

Zgodnie z art. 48a ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. - Prawo geodezyjne i kartograficzne (t.j. Dz. U. 2021 poz.1990) kto wykorzystuje materiały państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego bez wymaganej licencji lub niezgodnie z warunkami licencji lub udostępnia je wbrew postanowieniom licencji osobom trzecim, podlega karze pieniężnej w wysokości dziesięciokrotności opłaty za udostępnienie tych materiałów.

[1)] Określenie obszaru / obiektu może nastąpić poprzez wskazanie: jednostek podziału terytorialnego kraju lub podziału kraju dla celów EGiB (jednostki ewidencyjne, obręby ewidencyjne, działki ewidencyjne), wykazu godeł mapy, współrzędnych poligonu.
[2)] Cel lub zakres upoważnienia do wykorzystywania udostępnionych materiałów państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego należy wybrać według listy stanowiącej załącznik do wzoru niniejszej licencji.
[3)] Licencja wystawiona zgodnie z zasadami określonymi w art. 40c ust. 4 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne zawiera:
1) niepowtarzalny identyfikator umożliwiający weryfikację autentyczności licencji;
2) adres strony internetowej umożliwiającej przeprowadzenie weryfikacji, o której mowa w pkt 1;
3) wskazanie daty, godziny, minuty oraz sekundy, w której nastąpiło wygenerowanie licencji w trybie art. 40c ust. 4 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne;
4) klauzulę, że zgodnie z art. 40c ust. 4 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne samodzielnie wydrukowana licencja nie wymaga podpisu organu lub upoważnionego pracownika oraz pieczęci urzędowej;
5) pouczenie o sposobie weryfikacji, o którym mowa w pkt 1.

- **Wyższy Urząd Górniczy - przekazanie map archiwalnych**

WYŻSZY URZĄD GÓRNICZY
Biuro – Archiwum Dokumentacji Mierniczo-Geologicznej
ul. Poniatowskiego 31
40-055 Katowice

Katowice, 21.10.2025 r.

AD.5123.1776.2025
RKW/6809/2025/JW

Pani Sandra Pichlak-Czop
Email: sandra.pichlak@polsl.pl

Na podstawie art. 8, art. 9 ust. 1 pkt 1 i art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz.U. z 2024 r. poz. 1112 z późn. zm.) oraz art. 166 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze (Dz.U. z 2024 r. poz. 1290), po rozpoznaniu wniosku z dnia 10.10.2025 r., przesyłamy skany map sytuacyjno-wysokościowych z dokumentacji mierniczo-geologicznej kopalni węgla kamiennego KWK „Pokój I – Pokój II":

Lp.	Nazwa dokumentu	Ilość dokumentów	Ilość sekcji/stron
1.	Mapy sytuacyjno-wysokościowe – Mapa obiektów budowlanych zakładu górniczego Ruch „Pokój I" skala – 1:2000	1	1
2.	Mapy sytuacyjno-wysokościowe – Mapa obiektów budowlanych zakładu górniczego Ruch „Pokój II" skala – 1:2000	1	1

W zakresie projektu architektoniczno-budowlanego wieży wyciągowej Szybu Wanda wraz z opisem technologii budowy oraz projektu architektoniczno-budowlanego łaźni Jan Karol i łaźni Wanda - KWK Pokój, informujemy, że nie posiadamy w swoich zasobach ww. dokumentacji.

Opłatę za udostępnienie niniejszej informacji w wysokości 5,20 zł (słownie: pięć złotych 20/100) naliczono na podstawie rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 12 listopada 2010 r. w sprawie opłat za udostępnienie informacji o środowisku (Dz.U. z 2022 r. poz. 120).

Dyrektor Biura – Archiwum Dokumentacji
Mierniczo-Geologicznej
mgr inż. Włodzimierz Mosór
/dokument opatrzony kwalifikowanym podpisem elektronicznym/

• Teren zaznaczony na załączniku nr 5 jest usytuowany w granicach terenu górniczego zlikwidowanej KWK „Nowy Wirek". Archiwum Dokumentacji Miernicze-Geologicznej Wyższego Urzędu Górniczego posiada dokumentację miernicze-geologicznej dotyczącej terenu objętego wnioskiem i przekazuje następujące elektroniczne kopie dokumentów wyszczególnione poniżej w tabeli:

•

Lp.	Treść dokumentu	Ilość dok	Ilość stron
	KWK „Nowy Wirek"		
1	Karty tytułowe map górniczych	3	3
2	Mapy podstawowe powierzchni – skala 1:500	12	12
3	Mapy podstawowe powierzchni – skala 1:1000	4	4
4	Mapy przeglądowe powierzchni – skala 1:1000	6	6
5	Mapy przeglądowe powierzchni – skala 1:2000	2	2
6	Mapy przeglądowe powierzchni – skala 1:5000	2	2
7	Mapy specjalne powierzchni z Planu Ruchu – skala 1:2000	2	2
	Razem	31	31

Opłatę za udostępnienie niniejszej informacji w wysokości 30,00 (słownie: trzydzieści złotych 00/100 zł), naliczono na podstawie rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 12 listopada 2010r. w sprawie opłat za udostępnienie informacji o środowisku (Dz. U. Nr 215 z 2010r. poz. 1415).

Po dokonaniu opłaty i przesłaniu potwierdzenia przelewu, pliki zostaną udostępnione do pobrania.

Katowice, 31.01.2022 r.

WYŻSZY URZĄD GÓRNICZY
Biuro - Archiwum Dokumentacji Miernicze – Geologicznej
ul. Poniatowskiego 31
40-055 Katowice

AD.5123.35.2022
L.dz. 2719/01/2022/AS/WM

Pani Sandra Pichlak
Ruda Śląska
pichlak.sandra@gmail.com

Na podstawie art. 8, art. 9 ust. 1 pkt 1 i art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz.U. z 2021 r., poz. 247 z późn. zm.) oraz art. 166 ust. 1 pkt. 3 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze (Dz.U. z 2021 r. poz. 1420 z późn. zm.) po rozpoznaniu wniosku z dnia 8.01.2022 r. dotyczącego wykonania dokumentacji ilości zlikwidowanych i ocalałych obiektów powierzchniowych kopalni znajdujących się na terenie Rudy Śląskiej informujemy, iż:

• Teren zaznaczony na załącznikach nr 1,3,4 i 6 jest usytuowany w granicach terenu górniczego Polskiej Grupy Górniczej S.A. Oddział KWK „Ruda" Ruch „Pokój". O informację dotyczącą wnioskowanego terenu należy zwrócić się do PGG S.A. Oddział KWK „Ruda" Ruch „Pokój". Przedmiotowy teren podlega właściwości miejscowej Okręgowego Urzędu Górniczego w Gliwicach.

• Teren zaznaczony na załączniku nr 2 jest usytuowany w granicach terenu górniczego zlikwidowanej KWK „Szombierki". Archiwum Dokumentacji Miernicze-Geologicznej Wyższego Urzędu Górniczego posiada dokumentację miernicze-geologicznej dotyczącej terenu objętego wnioskiem i przekazuje następujące elektroniczne kopie dokumentów wyszczególnione poniżej w tabeli:

Lp.	Treść dokumentu	Ilość dok	Ilość stron
	KWK „Szombierki"		
1	Karty tytułowe map górniczych	3	3
2	Mapy podstawowe powierzchni – skala 1:1000	4	4
3	Mapy zasadnicze powierzchni – skala 1:1000	2	2
4	Mapy podstawowe powierzchni – skala 1:4000	3	3
5	Mapy podstawowe powierzchni – skala 1:5000	5	5
6	Mapy specjalne powierzchni	2	2
	Razem	19	19

• Wyższy Urząd Górniczy - przekazanie map archiwalnych